

24

SDÜ İKTİSADI VE İDARI BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS ADMINISTRATIVE SCIENCES

İB

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADI ve İDARI
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

THE JOURNAL OF FACULTY OF
ECONOMICS
ADMINISTRATIVE
SCIENCES

Cilt/Volume 24 • Yıl/Year 2019 • Sayı/Issue 04

İB

ISSN 1301-0603

İB

ISSN 1301-0603

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

Editor / Editor-in-Chief

Prof. Dr.

Mustafa Zihni TUNCA

Editor Yardımcıları / Associate Editors

Prof. Dr.
Adem EFE

Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr.
Çiğdem AKMAN

Danışmanlar Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Prof. Dr. Bekir GÖVDERE
Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL
Prof. Dr. Durmuş ACAR
Prof. Dr. Hayrettin USUL
Prof. Dr. Hüseyin GÜL
Prof. Dr. İbrahim Atilla ACAR
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK

Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI
Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU
Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU
Prof. Dr. Murat OKCU
Prof. Dr. Mustafa GÜLMEZ
Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Prof. Dr. Şeref KALAYCI
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL

Bilim Kurulu / Scientific Board

Prof. Dr./Prof. Dr. A. Argun AKDOĞAN (TODAİE)
Prof. Dr./Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY (Osmangazi University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (Medeniyet University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN (Mersin University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Birdoğan BAKI (Karadeniz Technical University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU (İstanbul University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Falah F. ALSUBAIE (Al-Imam Mohammad Ibn Saud Islamic University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Fatma Bahar ŞANLI GÜLBAHAR (İstanbul University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ (Adnan Menderes University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Fuat SEKMEN (Sakarya University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Gökhan AKYÜZ (Akdeniz University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma 17 Eylül University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL (Ömer Halisdemir University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Hüseyin ÖZGÜR (Pamukkale University)
Prof. Dr./Prof. Dr. İdil KAYA (Galatasaray University)
Prof. Dr./Prof. Dr. İlker Murat AR (Karadeniz Technical University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Kamil Ufuk BİLGİN (TODAİE)
Prof. Dr./Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI (Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Mahmut GÜLER (Trakya University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Mete YILDIZ (Hacettepe University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Mohamed Gamal ABOELMAGED (University of Sharjah)
Prof. Dr./Prof. Dr. Muammer ZERENLER (Selçuk University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Murat KAYALAR (Mehmet Akif Ersoy University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Murat YILDIZ (Cumhuriyet University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Nurhan PAPATYA (Süleyman Demirel University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Selma KARATEPE (İnönü University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Semih BİLGE (Anadolu University)

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Prof. Dr./Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK (Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Şaban UZAY (Erciyes University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Tuncay ÇELİK (Erciyes University)
Prof. Dr./Prof. Dr. Walailak ATTHIRAWONG (King Mongkut's Institute of Technology)
Prof. Dr./Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Abdulaziz H. ALGAEED (Dar Al Uloom University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Abed Al-Nasser ABDALLAH (American University of Sharjah)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Ahmet MUTLU (On Dokuz Mayıs University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Barış ÖVGÜN (Ankara University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Can Umut ÇİNER (Ankara University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Dilek MEMİŞOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Erbay ARIKBOĞA (Marmara University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU (Sakarya University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Hacı KURT (Mersin University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Hakan AY (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Hasan Engin ŞENER (Yıldırım Beyazıt University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. İhsan KAMALAK (Mersin University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Khodakaram SALIMIFARD (Persian Gulf University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Menaf TURAN (Yüzüncü Yıl University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Murat ÇUHADAR (Süleyman Demirel University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Süleyman Demirel University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Naci KARKIN (Pamukkale University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Nasser ALOMAIM (Riyadh College of Technology)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Savaş Zafer ŞAHİN (Atılım University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Şenol BABUŞCU (Başkent University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Vesile ÖMÜRBEK (Süleyman Demirel University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Vural ÇAĞLIYAN (Selçuk University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER (Dokuz Eylül University)
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Zahid SOBACI (Uludağ University)
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. İbrahim ARAP (Dokuz Eylül University)
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Mahmut SÖNMEZ (The University of Texas at San Antonio)
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ozan ZENGİN (Ankara University)
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Sibel BİLGİN (Gazi University)
Dr./Dr. Neriman HANAHMEDOV (Azerbaijan State University of Economics)

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

Yayın Ofisi / Editorial Office

Arş. Gör./Res. Assist. Ahmet Kuntay DEMİRAL
Arş. Gör./Res. Assist. Murat KARA
Bil. İşl./Computer Op. Ramazan DAĞ

Dergi Sekreteri / Secretary of the Journal
Kapak Tasarım / Cover Design
Dizgi / Type Setting

Baskı / Printing

SDÜ Basımevi Isparta / SDU Publication House Isparta

© SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Isparta – 2019 / Faculty of Economics and Administrative Sciences of SDU Isparta – 2019

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi ISSN 1301-0603 Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler derginin görüşleri değildir. Tüm sorumluluk yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Yazarlara nakit olarak telif ücreti ödenmez. Telif ücreti olarak yazının yayımlandığı dergi gönderilir. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; EBSCO, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, ASOS ve SOBİAD İndeks tarafından taranan dergiler arasında yer almaktadır.

Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences (ISSN 1301-0603) is an international refereed publication of Süleyman Demirel University, published every January, April, July and October. Editorial board claims no responsibility for the opinions, expressed in the published papers. The authors are responsible for the content of their papers. All rights are reserved. No parts of this publication may be reproduced, or transmitted in any forms or by any means without appropriate citation. No royalty will be paid for the published papers. Instead, a complimentary copy of the issue will be sent to the authors. The journal is indexed by EBSCO, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, ASOS and SOBİAD index databases.

İletişim Adresi / Contact Info

Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dergi Yayın Komisyonu Başkanlığı / Head of Journal Publication Office
Doğu Kampüsü, 32260, Çünür / East Campus, 32260, Çünür
İSPARTA / İSPARTA, TURKEY

☎ : 0 246 211 04 01
Fax : 0 246 237 09 20
E-mail : iibfdergi@sdu.edu.tr
Web : http://iibfdergi.sdu.edu.tr

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

BU SAYININ HAKEMLERİ / LIST OF THE REFEREES OF THE CURRENT ISSUE

Prof. Dr./Prof. Dr. Bekir GÖVDERE	Süleyman Demirel University
Prof. Dr./Prof. Dr. Can Deniz KÖKSAL	Akdeniz University
Prof. Dr./Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR	İzmir Kâtip Çelebi University
Prof. Dr./Prof. Dr. İsa İPÇİOĞLU	Bilecik Şeyh Edebali University
Prof. Dr./Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI	Mehmet Akif Ersoy University
Prof. Dr./Prof. Dr. Muhammed KARATAŞ	Akdeniz University
Prof. Dr./Prof. Dr. Murat KAYALAR	Mehmet Akif Ersoy University
Prof. Dr./Prof. Dr. Mustafa SAKAL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr./Prof. Dr. Ömer TEKŞEN	Mehmet Akif Ersoy University
Prof. Dr./Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK	Neşehir Hacı Bektaş Veli University
Prof. Dr./Prof. Dr. Umut AVCI	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr./Prof. Dr. Yavuz ÇİFTÇİ	Muğla Sıtkı Koçman University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Aygen OKSAY	Süleyman Demirel University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Dilek ÇETİN	Süleyman Demirel University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Gaye ATILLA	Süleyman Demirel University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Handan ERTAŞ	Selçuk University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. İsmail ÇELİK	Mehmet Akif Ersoy University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Murat ÇUHADAR	Süleyman Demirel University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Mehmet Akif Ersoy University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Süleyman Demirel University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ	Isparta University of Applied Science
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Sedat BOSTAN	Ordu University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Şirvan ŞEN DEMİR	Süleyman Demirel University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Tugay ARAT	Selçuk University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr. Tuncay YILMAZ	Sakarya University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Adem Ali İREN	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ahmet Buğra HAMŞİOĞLU	Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ahmet Hüseyin ÇELİK	Düzce University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ali APALI	Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ali Kemal NURDOĞAN	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Aliye ATAY	University of Turkish Aeronautical Association
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ceren UYSAL OĞUZ	Akdeniz University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Cüneyt TOYGANÖZÜ	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ercan KÜÇÜKEŞMEN	Isparta University of Applied Science
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Fatih DEMİR	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Gamze GÖÇMEN YAĞCILAR	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Gökhan ABA	Bandırma Onyediy Eylül University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Harun SULAK	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Mehmet DİNÇ	Isparta University of Applied Science
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Mehmet KAHRAMAN	Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Mehmet ÖZMEN	Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Nil Esra DAL	Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Nurdan ORAL KARA	Mehmet Akif Ersoy University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Oğuz ONUR	Batman University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Oğuzhan ÇARIKÇI	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Osman PALANCI	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Ozan ÖZDEMİR	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Özge GÜNDOĞDU	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Özgür DAVRAS	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Selim KANAT	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Tahsin AKÇAKANAT	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Tuğba ERHAN	Süleyman Demirel University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Vahit EREN	Kilis 7 Aralık University
Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof. Dr. Veysel ERAT	Bitlis Eren University
Dr./Dr. Seyhan ÖZDEMİR	Süleyman Demirel University

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
DERGİSİ

İ ç i n d e k i l e r / C o n t e n t s

Turizm ve İstihdam İlişkisinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği
An Empirical Analysis Of Tourism And Employment Relations: The Case Of Turkey
Faruk GÜNGÖREN
Doç. Dr. Ceyhun Can ÖZCAN
767-781

Lider Desteğinin Çalışanların Yaratıcılığına Etkisi:
Otel İşletmeleri Yiyecek-İçecek Alanlarında Bir Araştırma
*The Effect Of Leader Support On The Creativity Of Employees:
A Research Food And Beverage Department In Hotel Businesses*
Öğr. Gör. Dr. Filiz ARSLAN
783-791

Otel İşletmelerinde Otantik Liderlik Algısı ve İşyeri Mutluluğu:
Ankara İlinde Bir Uygulama
*Perceptions Of Authentic Leadership And Work Happiness:
A Study In Hotel Bussinesses In Ankara*
Dr. Öğr. Üyesi Uğur KILINÇ
Mustafa AKDEMİR
793-811

Otel İşletmelerindeki Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkileri:
Antalya İlinde Bir Uygulama
*The Effects Of The Service Quality On Customer Satisfaction In Hotel Business:
A Case Study In Antalya*
Dr. Filiz TORUN NALBANT
Arş. Gör. Ahmet Kuntay DEMİRAL
813-829

Ekstra Rol Davranışı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Extra Role Behavior Scale Adapting To Turkish: Validity And Reliability Study
Öğr. Gör. Dr. Meltem KILIKLI
Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI
831-846

Sistem Yaklaşımı Açısından Türkiye’de Uluslararası
Fuarcılığın Gelişimine Yönelik Bir Model Önerisi
*A Model Proposal From The Point Of System Approach Towards
The Development Of International Exhibitions In Turkey*
Dr. Sadık BADAĞ
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI
847-869

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

İşletme Stratejik Yönetim Alan Bilgisi İnşasında Öncü Kişi Biyografileri:
Yeniden Okuma ve Yeniden Yazma Uygulaması

*The Biographies Of Leading Person In Construction Of Field Knowledge
In Business Strategic Management: Re-Read And Re-Write Attempt*

Doç. Dr. Gürcan PAPTAYA

871-900

Hava Trafik Kontrolörlerinde Algılanan İş Stresinin İşten Ayrılma Niyeti
Üzerine Etkisinde İş Tatmini ve Öznel Yorgunluk Algısının Rolü
*The Role Of Job Satisfaction And Subjective Fatigue Perception On The Effect Of
Perceived Work Stress On The Intention To Quit Of The Air Traffic Controllers*

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin AKÇAKANAT

901-920

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Güney Çin Denizinde Dönüşen Yeni Stratejisi:
Four Sha Doktrini

*The Transforming New Strategy Of The People's Republic
Of China In The South China Sea: Four Sha Doctrine*

Diren DOĞAN

Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK

921-947

Sürdürülebilir Bölgesel Ekonomik Kalkınmada Kooperatifçiliğin Rolü:
İzmir Tire Süt Modeli Örneği

*The Role Of Cooperatives In Sustainable Regional Development:
The Case Of Izmir Tire Dairy Model*

Deniz HACISÜLEYMAN

Prof. Dr. Bahar ŞANLI GÜLBAHAR

949-967

Küresel Güvenliğin Değişken Yapısı ve Terör Örgütleri Üzerine Etkisi:
DEAŞ Terör Örgütü Örneği

*The Variable Structure Of Global Security And Its Impact On Terrorist Organizations:
DAESH Terrorist Organization Case*

Doç. Dr. İsmail SEVİNÇ

Öğr. Gör. Veysel BABAHAÑOĞLU

969-987

Küreselleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Toplumsal Sorunlar
ve Sosyal Politikadaki Değişimlerin İncelenmesi

*Investigation Of Social Problems In The Process
Of Globalization And Changes In Social Policy*

Esat İLTER

989-1003

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

DERGİSİ

Kamu Personel Yönetimi Bağlamında Güvenlik Korucularının

Sosyal Güvenlik Hakları ve Sorunları

Social Security Rights And Problems Of Security

Protectors In The Context Of Public Staff Management

Dr. Öğr. Üyesi Ali Kemal NURDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Murşit IŞIK

1005-1014

Askeri Rejimlerin Türü ve Sonlanma Şekilleri

Types Of Military Regimes And Paths Back To The Barracks

Arş. Gör. Mücahit AVCI

1015-1029

Hegemonik Güç Olarak Pazarlama İdeolojisi Nasıl “Yanlış Bilinç” Üretebilir?

Kültürel Okumalar Üzerinden Eleştirel Duruş ve Çözümleme

How Can Marketing Ideology As A Hegemonic Power Create “False Consciousness”?

Critical Position And Analysis Through Cultural Reading

Prof. Dr. Nurhan PAPATYA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GENİŞ

1031-1043

Hastane Çalışanlarının Demografik Özelliklerinin Pozitif Psikolojik Sermaye ve

Duygusal Emek Üzerindeki Etkisi İle Aralarındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation About The Effects Of Demographic Factors Of Hospital Personnel On

Psychological Capital And Emotional Labor And The Relationship Between Them

Dr. Ahmet Düha KOÇ

Doç. Dr. Belma KEKLİK

1045-1066

İlaç Politikaları ve Uygulamaları Bağlamında Bireylerin İlaç Kullanma

Davranışları Üzerine Bir Araştırma: Isparta İli Örneği

A Research On The Drug Use Behavior Of Individuals In The Context

Of Pharmaceutical Policies And Practices: A Case Study Of Isparta

Öğr. Gör. Mustafa ZEYBEK

Dr. Öğr. Üyesi Erdal EKE

1067-1087

Piyasaları Olan Toplumdan Piyasa Toplumuna:

Karl Polanyi'nin Perspektifinden İktisat Sosyolojisi

From Society Having Markets To Market Society:

Economic Sociology From Karl Polanyi's Perspective

Dr. Öğr. Üyesi İsmail KİTAPCI

1089-1109

SÜLEYMAN DEMİREL UNIVERSITY

THE JOURNAL OF

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Faculty of Economic
and Administrative
Sciences

Türk İş Hukukundaki İş Güvencesinin İş Tatminine Etkisi:
Konya-Seydişehir'de Bir Uygulama

*The Impact Of Employment Assurance In Turkish Labor Law On Job Satisfaction:
A Workshop In Seydişehir-Konya*

Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Osman ŞEN

Asena KORKMAZ

1111-1130

Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve
Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme
*Econometric Investigation On The Relationship Between Income
And Consumption Of Cumhuriyet University Students*

Öğr. Gör. Mücella BURSAL

Dr. Öğr. Üyesi Şerife GÖÇER

Öğr. Gör. Dr. Mehtap BULUT DENİZ

1131-1140

Ticaret Savaşlarında Korumacı Politikaların İşletmelerin
Hisse Senedi Getirileri Üzerine Etkisi

*The Effect Of Protective Policies In Trade Wars On
The Stock Returns Of The Businesses*

Arş. Gör. Musa OVALI

Dr. Öğr. Üyesi İsmail METİN

1141-1156

TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardı Çerçevesinde
Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım Faaliyetlerinin İncelenmesi
*Investigation Of Contract Progress Activities According To
TFRS 15 Revenue From Contracts With Customers Standard*

Prof. Dr. Hayrettin USUL

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Sami ÖZTÜRK

1157-1166

Döviz Kurlarında Oynaklık Yayılım Etkilerinin MGARCH Yöntemi İle Modellenmesi
Modeling The Effects Of Volatility Spillover In Exchange Rates With MGARCH Method

Doç. Dr. Hakan DEMİRGİL

Sedef KESEKLER

1167-1180

Foreign Direct Investment And Economic Growth In Turkey
Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım ve Ekonomik Büyüme

Marwa BENGHOUL

Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN

1181-1194

TURİZM VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNİN AMPİRİK BİR ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF TOURISM AND EMPLOYMENT RELATIONS: THE CASE OF TURKEY

Faruk GÜNGÖREN*, **Ceyhun Can ÖZCAN****

* Mali Hizmetler Uzmanı, Süleyman Demirel Üniversitesi, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, farukgungoren@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9708-4516>

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ceyhuncan5@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1951-5894>

ÖZ

Turizm olgusu, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen dünyadaki ekonomik, toplumsal, kültürel, çevresel ve psikolojik değişmelerin, alışkanlıkların ve gereksinimlerin büyük bir etki oluşturmasıyla günümüzde önemli bir sektör olma özelliği kazanmıştır. Turizm sektörünün oluşmasına katkı sağlayan bu etkenlerin varlığıyla seyahatleri etkileyerek dünya turizminin büyümesini sağlamıştır. Büyüyen turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmaları için gerekli olan yeni gelir meydana getirmesi, döviz girdisini sağlaması ve istihdam olanaklarını artırması yönü ile birçok ülkede öncelikli sektör konumuna gelmiştir.

Türkiye’de turizm istihdamı 1980’li yıllardan sonra etkili olmaya başlamıştır. Türkiye’de turizm sektörünün 1980 yılı öncesinde GSMH içindeki payı %0.8 iken turist sayısı 1.3 milyon kişiydi. 2018 yılında Türkiye’ye gelen yabancı turist sayısı 39.4 milyon kişi olurken turizmin GSYH içindeki payı %3,8’e yükselmiştir. Bu açıdan turizm, Türkiye’de işsizliğin azaltılmasında önemli bir sektör haline gelmiştir.

Çalışmanın amacı, turizmin istihdam üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada, Türkiye’nin 1983-2017 yılları arasındaki verilerine ARDL Sınır Testi Yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisini göstermektedir. Ayrıca turist sayısının istihdamı pozitif etkilediğini ortaya koyarken; Turizm geliri değişkeninin ise anlamsız olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular politika yapıcıları ile karar alıcıları açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm İstihdamı, Turizm Sektörü, İstihdam, ARDL, Sınır Testi.*

Jel Kodları: *L26, O18, R11, B21.*

ABSTRACT

The phenomenon of tourism has gained the feature of being an important and constant sector today, especially with the economic, social, cultural, environmental and psychological changes, habits and requirements of the world-taking place in the second half of the 20th century. The presence of these factors contributing to the formation of the tourism sector has enabled the growth of world tourism by influencing the trips. The growing tourism sector has emerged as a priority sector in many countries, especially in developing countries, to generate the new income needed for economic development, increase foreign exchange inflow and increase employment opportunities.

¹ Bu makale 11-12 Ekim 2018 tarihli ISERSC-2. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Öğrenci Kongresinde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

Tourism employment has started to become effective in Turkey after 1980. The share of GDP of the tourism sector in Turkey before 1980 0.8% while the number of tourists was 1.3 million people. The number of foreign tourists visiting Turkey in 2018 was 39.4 million people. The share of tourism in GDP increased to 3.8%. In this respect, tourism has become an important industry to reduce unemployment in Turkey.

This study aims to examine the impact of tourism on employment. The ARDL Bound Test Method was used for Turkey by the data between 1983-2017 in this study. The findings show a long-term cointegration relationship between the variables. Also, while the number of tourists positively affects employment; the Tourism income variable is insignificant. Findings are very important in terms of policymakers.

Keywords: *Tourism Employment, Tourism Sector, Employment, ARDL, Boundary Test.*

Jel Codes: *L26, O18, R11, B21.*

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik, toplumsal, kültürel, çevresel ve psikolojik değişimler, alışkanlıklar ve ihtiyaçlar üzerinde büyük etkiler meydana getirdiği için turizm olgusu günümüzde önemli bir sektör olma özelliğine sahiptir (İçöz vd., 2007:2). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2015 yılında dünya genelinde turizm gelirleri % 3.6'lık ve turist sayısı ise % 4.4'lük bir artış göstermiştir. Bu veriler itibarıyla turizm endüstrisindeki büyüme hızı art arda dört yıl olmak üzere dünya ticaretindeki büyümenin de üzerinde gerçekleşmiştir. 2015 yılında dünya ihracatında turizmin payı % 7'ye ve hizmetlerin ihracatında ise % 30'a ulaşmıştır. Uluslararası turizm ihracatı 1.4 trilyon Amerikan Doları seviyesinde gerçekleşmiştir (TOBB, 2016:4). Dünya da büyük bir paya sahip olan turizm, istihdam oluşturması bakımından önemli bir araç haline gelmiştir (Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım, 2004:88).

1980'lerin başında geleneksel malzeme ve üretim endüstrisinde nispeten ani, beklenmeyen ve görünüşte kontrol edilemeyen bir istihdam çökmesi meydana geldi (Roche, 1992:564). Bununla birlikte 1980'lerde meydana gelen yüksek işsizliğin azaltılması için verilen mücadele de turizm bir istihdam kaynağı olarak odak noktası oldu (Hudson ve Townsend, 1992:49). Türkiye'de turizm istihdamı 1980'li yıllardan sonra etkili olmaya başlamıştır. Türkiye'de turizm sektörü 1980 yılı

öncesinde toplam sabit yatırımlar içinde payı %1'in altında ve Gayrisafi Milli Hâsıla içindeki payı %0.8 kadardır. Ayrıca o yıllarda gelen turist sayısı da 1 milyon 300 bin kişidir (Bilgiçli ve Altınkaynak, 2016:561). 2015 yılına gelindiğinde Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısı Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 36 milyon 245 bin kişi olurken TÜRSAB (1972)'a göre 2015 yılında turizmin Türk Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı %6,2'ye yükselmiştir. Bu gelişim gösteriyor ki 1980'den 2015'e gelindiğinde turizm, Türkiye'de istihdam boyutunu değiştirerek işgücünün kullanımında önemli bir sektör haline gelmiştir. Bu nedenle turizm sektörü, Türkiye'de istihdam için anahtar sektör olarak kabul edilebilecek bir konuma sahiptir (Çımat ve Bahar, 2003:2).

İstihdam deyince, genellikle işgücünün üretimde kullanılması kastedilmektedir (Daşdemir, 2014:208). İşgücü, insana bağlı bir hizmet olduğundan ve stok edilemediğinden istihdamı olumsuz bir şekilde etkileme durumu vardır (Ülgen, 2010:258). Turizm, istihdamda en yakın işgücü rezervi sayıldığından (Purkıs, 2008:103) bir ülkede turizm sektörünün gelişmesi, işsizlik sorununun çözümünde ve istihdamın artırılmasında ciddi bir rol oynamaktadır (Yanardağ ve Avcı, 2012:40).

Bir ülkenin istihdamı turizm üzerine kurulduğunda bazı durumlarda işsizliğin

artmasına neden olabilir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2001 yılında Rusya Federasyonundan Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 757 bin 446 kişi iken 2015 yılında bu sayı 3 milyon 649 bin kişiye ulaştı. 2015 yılında 2001 yılına göre Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 5 katı kadar bir artış sağlanmıştır. Ancak 2016 yılında Türkiye'ye gelen Rus turist sayısı 2015 yılına göre yaklaşık 4 katı kadar ani bir düşüşle 866 bin 256 kişiye inerek neredeyse 2001 yılındaki turist sayısına düşmüştür. Rusya'dan gelen turist sayısındaki düşüşten en çok etkilenen illerin başında Antalya geldiği görülmüştür. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre Antalya'ya gelen turist sayısı 2015 yılında 10 milyon 874 bin kişi iken bu sayı 2016 yılında 5 milyon 952 bin kişiye inerek yaklaşık %50 bir düşüş olmuştur. Bu durum Antalya istihdamında bir düşme gerçekleşip, Antalya'da istihdam oranı 2015 yılında %52.1 iken bu rakam 2016 yılında %50.2'e düşmüştür. İller arasında Antalya, işsiz sayısının en fazla arttığı dördüncü il olduğu görülmüştür.

Bu durumun özellikle 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Suriye sınırı yakınlarında Rus uçağını düşürmesinin ardından Rus yetkililerin Türkiye'ye yönelik bir dizi ekonomik yaptırım kararı aldıktan sonra oluştuğu ve bu durum Antalya istihdamını doğrudan etkilenmiştir (Demir, 2015:1).

İstihdamın işgücü gibi bir yapısı olsa da (Türkbal, 2005:134) işgücünün etkinliğinin sağlanması bir ekonominin kalkınmasına ve büyümesine her zaman yol açabileceği (Parasız, 1991:4) düşüncesi doğru değildir.

İşgücü farklı özelliklere sahiptir ve işgücü hizmet sektörünün temelini oluşturur. Hizmet sektörü içinde turizm önemli bir faaliyet oluşturmaktadır (Özgüç, 1998:187) ve emek-yoğun temelli bir özelliğe sahip olan turizm sektörü turistlerin yaptıkları harcamalar neticesinde istihdama dolaylı veya doğrudan bir etki yapmaktadır (Şit, 2016:103). Ayrıca emek-yoğun temelli olan turizm sektörü, üretim sürecine doğru bir şekilde dâhil edildiğinde, ekonomik

performansını doğrudan etkilemektedir (Orhan ve Erdoğan, 2015:361). Çünkü turizm, dünyanın birçok ülkesinde önemli bir ekonomik faaliyettir. Turizmin doğrudan ekonomik etkisinin yanı sıra, endüstride dolaylı ve teşvik edici anlamlı etkileri bulunmaktadır (WTTC, 1991:2).

Turizm sektörü dünyada olduğu gibi Türkiye'de de en hızlı gelişme gösteren sosyo-ekonomik bir olgudur. Dünya'da ve Türkiye'de gelişen ve büyüyen turizm sektörünün Türkiye ekonomisini ciddi bir şekilde etkilediği görülmektedir. Zira bu etkilerden en önemlisi turizmin istihdam artışına yol açmasıdır (Yıldız, 2011:69).

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün istihdama olan etkisi araştırılmıştır. 2. bölümde literatür taraması, 3. bölümde kavramsal çerçeveden, 4. bölümde veriseti ve metodoloji, 5. bölümde ampirik bulgular, son bölümde ise sonuç bölümüne yer verilmektedir.

2. LİTERATÜR

Choy (1995), turizm istihdamının kalitesi adlı çalışmasında; turizm, uzun vadede, turizm sektöründe çalışan yerel halk için kariyer gelişimi fırsatlarını doğurduğu ve ücret seviyesini artırdığından kolaylaştırıcı bir fonksiyonu olduğu sonucuna varmıştır.

Muğan (2002)'nin anket yöntemiyle ölçtüğü Türkiye'deki istihdam yapısının incelenmesi ve İstanbul'daki 5 yıldızlı otellere yönelik çalışmasının sonuçlarına göre;

- Otel işletmelerinin istihdam oluşturma kapasiteleri ile ilgili modern işletmecilik anlayışının benimsediği,
- Şehir oteli özelliğindeki 5 yıldızlı otellerde tam zamanlı işgücü ve taşeron firma kullanımı önemli yer tuttuğu,
- İstihdamın sürekliliği açısından oldukça önemli olan bu durum turizm sektörünün doğrudan ve dolaylı istihdam yaratmadaki önemini vurguladığı,

- Ayrıca büyük ölçekli işletmelerin yeni iş alanları yaratmadaki etkileri olduğu çalışma sonucunda tespit edilmiştir.

Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım (2004), Türkiye'deki Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme yapmışlardır. Yazarlar, Türkiye turizminin uzun vadede dünyanın büyük bir destinasyonu haline gelmesi ve turizm ülkesi olarak konumlanması için öncelikle turizmin tüm ülkeye ve mevsimlere yayılması, bu doğrultuda alt yapının sağlanması, ayrıca mevcut tesislerin modernizasyonu gerektiği sonucuna varmıştır.

Değer (2006), Johansen Eşbütünleşme Testini kullanarak Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi üzerine yaptığı bir çalışmada ise;

- Turizmin ekonomide ortaya çıkardığı üretim, istihdam, çarpan ve bağlantı etkilerinin önemli boyutlara ulaşabildiği, 1980-2005 dönemi için kısa vadeli olarak turizmin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkilerinin bulunmamasına rağmen, Johansen Eşbütünleşme Testlerinde uzun vadede turizmin beklenen büyüme etkilerine yol açacağı bulgularına ulaşılmıştır.

Ünlüöner ve Şahin (2011), turizmde istihdam adlı çalışma sonucunda, turizm sektörüne giren tüm gelir, turizm sektöründe istihdamı doğrudan, diğer sektörlerdeki istihdamı ise dolaylı olarak etkilediği ve insanların turizm alanında istihdam edilmesi ve bunun için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmaları, ülke turizminin gelişimi açısından oldukça önemli olduğu şeklinde iki önemli bulguya ulaşılmıştır.

Benzer bir sonuca da Yıldız (2011), turizm sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi adlı çalışmasında ulaşılmıştır. Çalışmada, Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkelerin turizm sektörlerine yapacakları yatırımlar sayesinde istihdam artışı sağlayarak işsizlik probleminin çözümüne ciddi katkı sağlayabilecekleri sonucuna ulaşılmıştır.

Yanardağ ve Avcı (2012), Marmaris, Fethiye ve Bodrum ilçesi üzerinde turizmin istihdam üzerindeki etkisi çalışmasını yerel bir örnekten yola çıkılarak turizmin istihdam üzerindeki etkisini analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ampirik bir incelemeden önce frekans dağılımı tabloları yorumlandığı ve daha sonra ki kare (Chisquare) (χ^2) testiyle sınındığı bir anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular ücret düzeyinin düşük olduğu, çalışma saatlerinin fazla olduğu ve çalışanların sosyal güvencelerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaya (2012), Türk turizm sektöründe istihdamın temel özelliklerinin ve sorunlarının ücretli çalışanlar açısından coğrafi bölgelere göre analizi adlı bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) ait 2011 yılı Hane Halkı İşgücü Anketi (HİA) verileri, SPSS istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türk turizmüne ait bazı sorunların olduğu ve bu sorunların doğru bir politika ile çözümediğinde istihdamın olumsuz yönde etkileneceği vurgulanmıştır. 2012 yılında yapılan bu çalışmanın sonucunda bulunan bulgular şunlardır: Türk turizm sektöründe kadının henüz yeterince istihdam edilemediği ya da istihdam fırsatı bulamadığı, Türk turizm sektöründe öncelikle eğitim seviyesinin hem ülke genelinde hem de tüm bölgelerde çok düşük olduğu, çalışanların büyük çoğunluğunun asgari ücret seviyesinde ücret almaları, hem turizm sektöründe çalışanların motivasyonlarının düşmesine, hem de eğitimli kişilerin sektöre girme heveslerinin azalmasına veya kaybolmasına neden olduğu, analizlerde kayıt dışı istihdamın tüm bölgelerde oldukça yüksek olduğu, turizm işletmelerinde ücretli çalışanların çok yüksek haftalık çalışma saatleri olduğu sonucuna varılmıştır.

Wei, Qu, Ma (2013), 1988-2004 yılları arası zaman serisi verilerini kullanarak Çin'de turizm istihdamının modellenmesi üzerine yapılan bir çalışmada;

- Çin'de turizm sektörünün büyümesi,

- Ülkedeki ilgili endüstrilerle yeterince bütünleşmiş olduğu,
- Ülkedeki gıda hizmeti, ulaşım, konaklama, finans hizmeti, sigorta ve diğer hizmet endüstrilerinin gelişimini doğrudan yönlendirdiği,
- Ülkenin altyapısını, kentsel yapısını, tarım ve kültürel gelişimini dolaylı olarak etkilediği, bu nedenle, turizm gelişimi bu endüstrilerde birçok istihdam olanağı oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Andrades ve Dimanche (2017), Rusya turizmi üzerine yaptıkları bir çalışmada ise Rusya'da turizm kalkınmasında büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen destinasyon imajı, altyapının kalkınması, işgücü öğrenimi ve eğitimi, kalite yönetimi ve sürdürülebilir yönetim gibi sayısız sorunların varlığı Rusya turizminin kalkınmasını engellenmeye devam ettiği bulgularını tespit etmişlerdir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gelişen ve büyüyen bir turizm sektörünün, genellikle ülkedeki istihdamı olumlu yönde tetiklediği görülmektedir. Buna göre istihdam kavramına kısaca değinmek gerekirse; istihdam, üretim faktörlerinin fiili olarak üretime katılmasını (Yıldırım ve Karaman, 2005:19), genellikle bir milli ekonomideki birey gücünün çalışma şartlarını (Üstünel, 1990:157) ya da üretim faaliyetlerinde bir bireyin hizmetlerinden yararlanma veya üretim faktörlerini, üretim faaliyetlerinde çalıştırma ve kullanma şeklini (Türkbal, 2005:132) ifade etmektedir.

İstihdam kavramını geniş anlamda vurgulanmak gerekirse, çalışma çağında olan, çalışmak için yeterli zihinsel ve fiziksel güce sahip olan (Şahin, 2006:367) ve milli gelire katkıda bulunan ücretli olarak başkası adına ya da kendi adına çalışan belirli bir yaş grubu üzerindeki tüm bireyler şeklinde tanımlamak (Tunay, 2017:44) mümkündür.

Bu kapsamda istihdam tanımlanmasında bahsedilen işgücü, turizm sektörü içerisinde yer alan önemli unsurlardan biridir. Turizm sektöründe 2016 yılında Türkiye'de 2 milyon 210 bin kişi istihdam edilmiştir. Türkiye'de son 10 yılda turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı pay ise genelde %8 civarında gerçekleşmiştir. Yine tahminlere göre 2025 yılında turizm sektöründeki toplam istihdam sayısı 2 milyon 817 bin kişiye ulaşacaktır (Şit, 2016:101).

Bir işgücü piyasasında fiilen çalışan kısmını istihdam hacmini oluştururken (Berber ve Bocutoğlu, 2015:251) işgücünün doldurabileceği çalışma saatleri toplamın azamisini istihdam gücünü oluşturur. İstihdam hacminin istihdam gücüne ulaşması bir ekonomide arzu edilen bir durumdur (Unay, 1984:201-202). Toplam istihdam hacmi ile genel istihdam üzerinde turizm sektörü önemli bir etki oluşturur (Şit, 2016:103). Turizm sektörü uluslararası bir endüstri olup dünyadaki en büyük iş sağlayıcısı konumundadır (Buhalis ve Law, 2008:609). Ayrıca ülkenin pek çok destinasyon büyümesi ve hayatta kalması turizme bağımlı hale getirmiştir (Ritchie, 2004:670).

Bu durumda turizm sektörü birçok ülkede önemli bir ekonomik değer oluşturarak ülkedeki genel istihdam etkisi ile toplam istihdam hacmini olumlu etkilemektedir. Bir ülkede turizm sektörü üç tür istihdamı artırmaktadır. Bunlar (Şit, 2016:103);

- Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki turistik harcamalar nedeniyle gerçekleşen arz içinde yer alan doğrudan istihdam türü, otel ve restoran gibi turizmin birincil unsurlarını oluşturan işletmelerde çalışanların sayısını artırır.

- Turistik harcamalar sonucu gerçekleşmeyen, ancak turizmle ilgili olduğundan turistik arz içerisinde yer alan ve diğer sektörde oluşan dolaylı istihdam türü, bölgedeki turizm hareketlerindeki değişmeye bağlı olarak ulaştırma, eğlence ve alışveriş merkezlerinde istihdam edilen personel sayısındaki değişimdir.

- Bölge halkının tesislerden elde ettikleri geliri yeniden harcamaları sonucunda elde edilen ek istihdam türü, market ve kuyumcu gibi işyerlerinde meydana gelen istihdam artışıdır.

Arazi, sermaye, girişimci ve işgücü bir ekonominin temel girdileridir. Bu girdiler hem turizm sektöründe arz kaynaklarının oluşturulması açısından önemli olan otel, restoran, müze, dinlenme ve eğlence merkezlerinin faaliyetlerini sağlarken (Kozak, A.Kozak ve Kozak, 2001:44-45) hem de bir ülkedeki turizm ürünleri ile turistik hizmetlerin oluşmasını sağlamada (Hacıoğlu, 2010:39) önemli bir rol oynamaktadır.

Turizmin istihdam üzerinde önemli bir rol oynadığı birçok ülkede yapılan çalışmalarda ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin; Pais (2006) Hindistan'da dış turizmin istihdama olan etkisini analiz etmiştir. Bu çalışmada yabancı turizmin bugün dünyadaki en büyük endüstrilerden biri haline geldiği vurgulanmıştır. Ayrıca dış turizmin Hindistan'da istikrarlı bir şekilde büyümüş olmasına rağmen dış turizmin Hindistan'da henüz yeterince keşfedilmemiştir. Dış turizm, tüm beceri düzeylerinde istihdam oluşturduğundan turizmin büyümesi istihdam için önemli olduğu belirtilmiştir. Öte yandan Liu ve J. Liu (2008) Malezya'da turizm ve istihdam konularını incelemişlerdir. Bu incelemede gelişmekte olan ülkelerde hizmet ile ilgili sektörlerde iş ve işgücü fırsatları üretme kabiliyetlerini yeterince kullanamadıkları için turizm istihdamı gelişmekte olan ülkelerde düşük düzeyde kaldığı şeklinde değerlendirmişlerdir.

Chao, Hazari ve Laffargue (2009), Hong Kong'un olgusunda turizm, istihdam ve refahın sağlanmasında bir dinamik modelin belirlenmesi üzerine çalışma yürütmüşlerdir. Bu çalışmada kısa ve uzun vadede dinamik bir açık ekonomi modelinde ücret endekslemesinin etkileri üzerine duran yazarlar,

- Turizmin, ticareti olmayan malları ticarete konu olan mallara dönüştürerek

ticareti zorunlu bir mala olan talebi artırdığı,

- Görelî fiyatını yükselterek, ticarete konu olmayan malların ticarete açık hale getirilmiş malları pahasına büyümesine neden olduğu,
- Bu çıktı değişiminin kısa vadede işgücü istihdamını artırdığı, ancak uzun vadede, görelî fiyatın yüksek olması, ücretlerin yükselmesine yol açarak işgücü istihdamı üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu,
- Çıktı etkisi egemen ise, turizmin genişlemesi istihdamı artırdığı sonucuna varılmasının yanı sıra, gerçekçi koşullar altında, turizm artan maliyetler nedeniyle işgücü istihdamını seviyesini düşürebileceği tespitinde bulunmuşlardır.

Bu bilgilerden yola çıkılarak Avrupa Ekonomik Topluluğunun dokuz ülkesinde 1972 yılında turizmin meydana getirdiği istihdam üzerine yapılan bir araştırma da yaklaşık 8,5-10 milyon kişinin işinin doğrudan veya dolaylı olarak turizme bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan yaklaşık 6-7 milyon kişi iç turizme dönük geri kalan 2,5-3 milyon kişi de uluslararası turizme dönük işlerde çalışmaktadır (Barutçugil, 1989:25).

Ayrıca Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bir araştırmaya göre Amerika'ya 1 günde fazladan gelecek 100 turistin bir gece konaklaması, yılda 47 yeni iş olanağı, 6 yeni tesis, 45 çocuğun okuması için yeterli vergi geliri ve milyonlarca dolarlık iş hacmi ortaya çıkaracağını (Özgüç, 1998:187) hesaplanmıştır. Yakın zamanlarda yapılan başka bir çalışmada ise 2016 yılında seyahat ve turizm endüstrisi; gayrisafi yurt içi hasılaya doğrudan katkısı dünya ortalaması % 3,3; gayrisafi yurt içi hasılaya toplam katkısı dünya ortalaması % 3,5 ve istihdama doğrudan katkısı dünya ortalaması % 1,9'dur (TOBB, 2016:11-12). Bu bilgiler gösteriyor ki, turizm sektörü ekonominin diğer sektörleri gibi ekonomide önemli bir katma değer oluşturmaktadır. Sektörde faaliyet gösteren firmaların diğer sektörlerden aldıkları girdi ya da "ara

tüketim” mallarının değeri ile yurt içinde ya da dışında satılan hizmetin değeri arasındaki fark, bu sektörde elde edilen katma değeri açıklamaktadır. Sektörün emek-yoğun özelliği göz önüne alındığında, elde edilen katma değer ağırlıklı olarak işgücü ve buradan hareketle hizmet faktöründen kaynaklandığı söylenebilir (İçöz vd., 2007:229).

Turizm sektörünün bir ülkedeki istihdam üzerindeki etkisini gösteren birçok neden vardır. Bunlardan biri turizm olanaklarının kullanılmasıdır. Ryan (2002)’ye göre turizm olanaklarının kullanımında; bireylerin günlük çevrelerinden uzaklaşmaları, farklı bir şeyi veya yerleri görmek istemeleri, aile, ev ve/veya iş yerinden kaçmak isteyen bir “kaçış” motivasyonu ya da ihtiyacı olabileceği şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca bu durum yani turizm olanaklarının kullanımını Higgins ve Desbiolles (2006)’e göre doğrudan mal veya hizmet sağlayan tüm işletmelerin toplam ekonomik değerini etkilerken Doğan (2004)’a göre ise turizm olanaklarının kullanılması, istihdam üzerinde etki oluşturduğunu ifade ederek istihdam üzerinde olumlu etki yapan ve hizmet sektöründen ya da turizmden elde edilen gelirler, ekonomiye dağılarak, tüm ekonominin canlanmasını sağladığını belirtmiştir. Turistlerin yaptığı harcamalar, paranın yavaş hareket ettiği ülkelerde 3-4 kez; gelişmiş ülkelerde 5-6 kez el değiştirmektedir. Turizm etkinliği geliştikçe ekonomik gelişmeyi ve istihdamı hızlandırmaktadır.

Bu durum Hacıoğlu (2010)’na göre bireylerin bölgeler arasında, ülke içinde veya ülkeler arasında seyahat etme isteği ve ihtiyacının doğmasıyla başlamıştır. Massidda ve Etzo (2012)’ya göre bu durum ülkelerin hem doğal ve kültürel kaynaklarının niteliğini hem de yönetme ve organize etme hedefinin kapasitesini rekabetçi stratejilere göre şekillendirmesine yol açtığını ifade ederken, Kozak vd., (2001)’na göre ise bireylerin boş zamanlarının artması, teknolojik gelişmelerin sağlanması, kentlerin büyümesi, nüfus artışı ve insan ömrünün uzaması, ücretli tatil,

sosyal güvenlik, seyahat özgürlüğü gibi toplumsal unsurların artması sonucunda hızlanmıştır.

Hacıoğlu (2010), bu durumun seyahat eden kişi sayısı her yıl hızla artması ile istihdamın hızlı artması arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Bir örnek verilirse tatil çıkma oranı Avrupa’daki toplam nüfusunun %60’ını oluşturmaya başlanmıştır. Dünya’da seyahat eden kişi sayısı 1970 yılında 168 milyon kişi, 1995 yılında 580 milyon kişi iken 2018 yılında 1 milyar 400 milyon kişiye ulaşmıştır. Seyahat eden kişiler tüketim olayına katılarak yılda yaklaşık 373 milyar dolar turizm amaçlı harcama yaptığı; Song, Dwyer, ve Li, (2012)’ye göre bu gelişmeler turizm sektörüne rekabetçi hedeflere ek olarak makroekonomik açıdan yerel, ulusal ve uluslararası ekonomik gelişmelere katkı sağlayarak turizm sektörünün istihdam üzerinde önemli pay olma özelliğini kazandırmıştır.

Bu bilgilerden hareket edildiğinde turizm sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmaları için gerekli olan yeni gelir elde edilmesi, döviz girdisi sağlanması ve istihdam olanaklarını artırması yönüyle birçok ülkede öncelikli sektör konumuna gelmiştir (Kar, Zorkirişçi, ve Yıldırım, 2004:87). Bu kapsamda turizm sektörünün ekonomide istihdam üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.

4. VERİ SETİ ve METODOLOJİ

Çalışmadaki veri seti Kültür ve Turizm Bakanlığı veri tabanı, Turizm Data Bank ve Dünya Bankası (WDI) veri tabanından derlenmiştir. Bu çalışmada kullanılan 1983-2017 dönemine ait yıllık serilerin logaritmik ($\ln$) değerleri bu modelde kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılacak olan modelin amacı, turizmin istihdam üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Modelde bağımsız değişkenlerin katsayısı pozitif (+) olması beklenmektedir.

Modele ilişkin kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler şunlardır:

lnTS: Ülkeye Gelen Yabancı Turist Sayısını (milyon kişi),

lnTG: Turizm Geliri (milyar dolar),

lnTIST: Turizm Sektöründeki İstihdam Edilen Kişi Sayısı (milyon kişi) 'dir.

Çalışmada, (1) nolu eşitlikte verilen doğrusal bir tahmin denklemi oluşturulmuştur.

$$\ln TIST = \beta_0 + \beta_1 \ln TS + \beta_2 \ln TG + \varepsilon_i \quad (1)$$

ARDL modeli son dönemde eşbütünleşme ilişkisi tahminlerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Literatürde ARDL modelinin çeşitli avantajlarından bahsedilmektedir. Bu avantajlardan biri modelde kullanılacak değişkenlerin düzeyde durağan I(0) ya da birinci farkta durağan I(1) olmasının sınır testini uygulamaya engel olmamasıdır. Bu modelin diğer bir avantajı da kısıtsız hata düzeltme modelini kullandığından klasik eşbütünleşme testlerine göre istatistiksel olarak daha güvenilir sonuçlar verebilmesidir. Hata düzeltme modelinin en önemli özelliği ise değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem dinamikleri hakkında bilgi içermesidir (Akel ve Gazel, 2014:31).

ARDL modelinde önemli bir husus, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmelerinin farkları (Δ) ve açıklayıcı değişkenlerin bir gecikmeli değerleri modele dâhil edilmektedir. Böylece bağımlı ve bağımsız değişkenlerdeki her gecikmenin farkı kısa dönemde bağımlı değişkenin ne kadar etkilendiğini gösterirken, her bir gecikmenin değerinin katsayılarının bağımlı değişkenin katsayısına oranı da uzun dönem dinamiklerini ortaya koyacaktır (Süslü, Bekmez, 2010; Kaya vd., 2017).

Eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesinde kullanılan 3 değişkenli ARDL(m,n,p) Sınır Testi denklem (2)'deki gibidir:

$$\Delta \ln TIST = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \ln TIST_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta \ln TS_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{3i} \Delta \ln TG_{t-i} + \delta_1 \ln TIST_{t-1} + \delta_2 \ln TS_{t-1} + \delta_3 \ln TG_{t-1} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin test edilmesi için aşağıdaki hipotezler kullanılmaktadır.

$H0: \beta_3 = \beta_4 = 0$ (Eşbütünleşme yoktur.)

$H1: \beta_3 \neq 0, \beta_4 \neq 0$ (Eşbütünleşme vardır.)

5. AMPİRİK BULGULAR

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	lnTS	lnTG	lnTIST
Ortalaması	16.208	22.507	6.586
Medyan	16.075	22.756	6.654
Maksimumu	17.499	24.380	7.346
Minimumu	14.301	19.252	5.383
Std. Sapma	0.963	1.5456	0.510
Basıklık	-0.212	-0.440	-0.494
Çarpıklık	1.930	1.772	2.496
Jarque-Bera	1.930	3.331	1.798
Olasılık	0.380	0.189	0.406
Toplam	567.298	787.7777	230.510
Gözlem Sayısı	35	35	35

Ampirik çalışmalarda, değişkenlerin durağanlıklarının sınanması önemlidir. Sonuçların güvenilir olması için ve kullanılan değişkenler arasında gerçekte

olmayan bir ilişkinin elde edilmesine sebebiyet vermemesi noktasında modelin tahmininden önceki en önemli aşamadır.

Durağanlığın sınanmasında farklı yöntemler tercih edilebilmektedir.

En çok kullanılan yöntemlerden birisi ADF birimkök testidir. Ancak ADF testi yapısal kırılmaların olduğu bir seride tutarsız sonuçlar verebilmektedir (Perron, 1989:1361-1401). Bu yüzden çalışmada

ADF testi ile birlikte PP (Philips-Perron) ve KPSS (Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin) testleri de rapor edilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

Düzye							
	ADF		PP		KPSS		
	Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli	Trendsiz	Trendli	
lnTIST	-4.261	-6.330	-4.021	-14.316	0.703	0.171	
lnTS	-1.802	-2.577	-2.078	-2.577	0.684	0.085	
lnTG	-2.447	-1.583	-2.354	-1.802	0.669	0.172	
Birinci Fark							
lnTIST	-4.718	-5.149	-4.773	-5.167	0.469	0.181	
lnTS	-6.724	-6.956	-6.724	-7.004	0.275	0.087	
lnTG	-5.213	-5.330	-5.218	-5.330	0.342	0.049	
Anlamlılık Düzeyi	% 1	-3.639	-4.252	-3.639	-4.252	0.739	0.216
	% 5	-2.951	-3.548	-2.951	-3.548	0.463	0.146
	% 10	-2.614	-3.207	-2.614	-3.207	0.347	0.119

ADF testinde gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmıştır. ADF testinde Kritik Değerler, %5 kritik değerleri göstermektedir.

ARDL modelinin birinci aşamasında gecikme uzunluğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada sınır testi için

optimal gecikme uzunluğu, minimum AIC değeri dikkate alınarak 1 olarak tespit edilmiştir. Seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorununun olmadığı görülmüştür. ARDL testinin bir sonraki aşamasında F istatistik değerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Tahmin Edilen Eşitlik = $lnTIST = f(lnTS, lnTG)$			
F-istatistiği	7.55		
Optimum gecikme uzunluğu	2		
		Kritik değer	
Anlamlılık Düzeyi		Alt sınır(I0)	Üst sınır(I1)
	10%	3.17	4.14
	5%	3.79	4.85
	1%	5.15	6.36
Tamsal (Diagnostik) Testler			
R2	0.4302		
Düzeltilmiş-R2	0.3733		
F-istatistiği	7.552(0.000)		
Breusch-Godfrey LM	0.336(0.566)		
ARCH LM	0.596(0.445)		
Jarque-Bera Normality	1.184(0.553)		
Ramsey Reset	2.174(0.038)		

Not: Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC kullanılmıştır. Parantez içerisindeki rakamlar olasılık değerlerini gösterir.

Tablo 3'e göre, %1 anlamlılık seviyesinde F istatistik değeri üst sınır değerinden büyük olduğu ($7.55 > 6.36$) için H_0 hipotezi reddedilmiş, böylece kurulan modeldeki değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Bununla birlikte, Tablo 3'de ARDL modelinin betimleyici sonuçları da

verilmiştir. Buna göre sırasıyla Breusch-Godfrey LM Testi, ARCH LM Testi, Jarque-Bera Normallik Testi, Ramsey Reset testleri modelde herhangi bir otokorelasyon, değişen varyans sorununun bulunmadığı, hata teriminin normal dağılıma sahip olduğu ve model kurma hatasının olmadığını göstermektedir.

Tablo 4: ARDL (1, 0, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnTIST		
Değişkenler	Katsayı	t-ist.
lnTIST(-1)	0.718	13.291(0.000)
lnTS	0.097	3.126(0.003)
lnTG	0.017	1.265(0.215)
Sabit	-0.073	-0.495(0.624)
Tanısal Testler		
R2	0.995	
Düzeltilmiş-R2	0.995	
F-istatistiği	2322.710(0.000)	
Breusch-Godfrey LM Testi	0.187 (0.830)	
ARCH LM Testi	0.596(0.445)	

Tablo 4'te, ARDL (1, 0, 0) modelinin tanısal test sonuçları sunulmaktadır. Ayrıca tanısal sonuçlara da yer verilmektedir. Tanısal bulgular, model tahmin sonuçlarının güvenilir olduğunu teyit

etmektedir. Bundan sonraki aşamada ARDL (1, 0, 0) modeli için uzun dönem bulguları ve esneklik katsayıları elde edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5: ARDL (1, 0, 0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Kointegrasyon Formu			
Değişkenler	Katsayı	t-ist.	Olasılık
D(lnTS)	0.097	3.126	0.003
D(lnTG)	0.017	1.265	0.215
CointEq(-1)	-0.281	-5.216	0.000
$Cointeq = lnTIST - (0.345 * lnTS + 0.062 * lnTG - 0.2597)$			
Uzun Dönem Tahmin Sonuçları			
Değişkenler	Katsayı	t-ist.	Olasılık
lnTS	0.345	4.491	0.000
lnTG	0.062	1.318	0.197
C	-0.259	-0.529	0.600

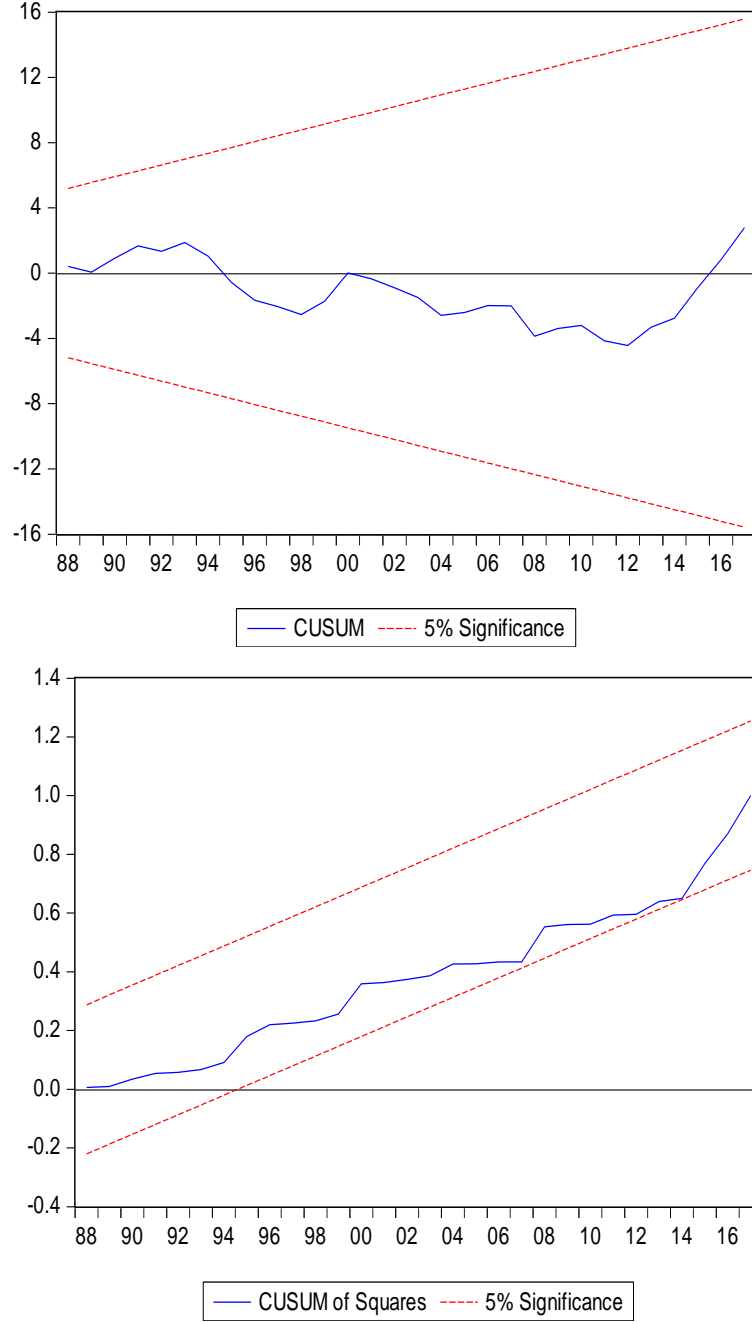
Tablo 5 uzun dönem bulguları incelendiğinde turizm geliri değişkenin anlamsız olduğu görülmektedir. Öte yandan turist sayısı pozitif ve anlamlıdır. Yani turist sayısında meydana gelen %1'lik bir

artış turizm istihdamını %0.97 oranında artırmaktadır.

Uzun dönem ilişkisinde modelin parametrelerinin kararlılığı yapısal kırılma

testleri olan CUSUM ve CUSUM-SQ karesini kullanmaktadır (Brown vd., testleri ile incelenebilmektedir. ARDL 1975:149-155; Akel ve Gazel, 2014:36). modeli değişkenlerine ilişkin yapısal Elde edilen bulgular Şekil (1)'de kırılmanın var olup olmadığını ortaya gösterilmektedir. koymak için, geri dönüşlü hata terimleri

Şekil 1: Cusum ve Cusum-SQ Grafikleri

Şekil (1)'den elde edilen bulgular, modeldeki uzun dönemli ilişkide parametrelerin kararlı olduğunu ve yapısal kırılmanın olmadığını göstermektedir. Şekil 1'de, üst taraftaki CUSUM testi grafiğinde, ardışık artıkların %5 güven aralığı sınırlarından sapmadığı, uzun dönem

katsayıların istikrarlı olduğu ve kırılmanın olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde Şekil 1 (alt panelde) CUSUM-SQ testi grafiğinde ise ardışık artıkların karelerinin güven aralığı sınırlarının dışına çıkmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6: ARDL(1, 0, 1, 0) Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: $\Delta \ln TIST$		
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
$\Delta \ln TIST(-1)$	0.905	4.878(0.000)
ΔTG	0.030	1.204(0.238)
$\Delta \ln TS$	0.109	2.526(0.017)
$\Delta \ln TS(-1)$	-0.106	-2.299(0.029)
$ECT1(-1)$	-1.021	-3.787(0.000)
C	-0.003	-0.359(0.722)
R2		0.611
Düzeltilmiş-R2		0.539
F-istatistiği		8.484(0.000)
Ramsey Reset		3.952(0.000)
Breusch-Godfrey LM		0.548(0.584)
Jarque-Bera Normality		1.070(0.585)

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre uzun dönemli katsayılar ile benzer şekilde kısa dönemde de turizm istihdamı ile diğer değişkenler ($\ln TS$) arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Turist sayısı değişkeninin kısa dönemde pozitif ve %5'de anlamlı olduğu görülmektedir.

Narayan ve Smith (2005)'e göre hata düzeltme katsayısının -1 ve -2 arasında bir değer alması, sistemin dalgalanarak dengeye geleceğini ifade etmektedir. Tablo 6'ya göre hata düzeltme katsayısı ($ECT(-1)$) beklendiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durum kısa dönemde denge noktasından meydana gelen sapmaların uzun dönemde düzeldiği (dengeye yaklaştığı) anlamına gelmektedir.

ARDL (1, 0, 1, 0) Hata Düzeltme Modelinden elde edilen bulgular, kısa dönemde meydana gelen şokların veya beklenmeyen diğer faktörlerin yüzde %1.02'sinin bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesinin sağlandığı anlamına gelmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada, 1983-2017 yılları arası döneme ait veriler yardımıyla turizm gelirinin ve turist sayısının uzun ve kısa dönemde etkileri ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile tahmin edilmiştir. ARDL Sınır Testi bulgularına göre, kurulan modelde uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna varılmaktadır. Elde edilen bulgular, uzun dönem turist sayısının turizm sektöründe istihdamı artırdığını ortaya koyarken, turizm gelirinin modelde anlamlı olmadığını göstermektedir.

Hata düzeltme modeli sonuçlarına göre benzer şekilde kısa dönemde de turizm istihdamı ile turist sayısı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Turizm gelirinin istihdam açısından anlamlı olmaması turizm sektöründeki ekonomik sızıntılardan kaynaklandığı söylenebilir. Bu noktada politika önermesi olarak turizm gelirlerinden elde edilen sermayenin daha etkin ve verimli kullanılması önerilebilir.

Bundan sonraki çalışmalarda, veri seti uzun ve kısa dönemli ilişkileri farklı

eşbütünleşme ve nedensellik testleri aracılığıyla incelenebilir. Ayrıca, söz konusu değişkenler dışında modele başka değişkenler de eklenebilir. Benzer model

çerçevesinde farklı ülke örneklemeleri karşılaştırmalı bir analize tabi tutulabilir.

KAYNAKÇA

1. AKEL, V., ve GAZEL, S. (2014). Döviz Kurları İle BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
2. ANDRADSES, L., ve DIMANCHE, F. (2017). Destination competitiveness and tourism development in Russia: Issues and challenges. *Tourism Management*.
3. BARUTÇUGİL, İ. S. (1989). Turizm İşletmeciliği. İstanbul<, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
4. BERBER, M., ve BOCUTOĞLU, E. (2015). Genel İktisada Giriş. Bursa, Ekin Yayınevi.
5. BİLGİÇLİ, İ., ve ALTINKAYNAK, F. (2016). Turizm Endüstrisinin Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi; Ekonomi Paradigmasıyla Yaklaşım. *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*.
6. BROWN, L., DURBIN, J., ve EVANS, J. M. (1975). Tech-niques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Journal of the Royal Statistical Society*.
7. BUHALİS, D., ve LAW, R. (2008). Progress In Information Technology And Tourism Management: 20 Years On And 10 Years After The Internet— The State Of Etourism Research. *Tourism Management*.
8. CHAO, C.-C., HAZARI, B. R., ve LAFFARGUE, J.-P. (2009). A Dynamic Model Of Tourism, Employment And Welfare: The Case Of Hong Kong. *Pacific Economic Review*.
9. CHOY, D. J. (1995). The Quality Of Tourism Employment. *Tourism Management*.
10. ÇİMAT, A., ve BAHAR, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi.
11. DAŞDEMİR, İ. (2014). Ekonomi. Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
12. DEĞER, M. (2006). Turizme Ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.
13. DEMİR, E. (2015). Rusya'nın Yaptırımlarının Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_15_2015.pdf
14. DOĞAN, H. Z. (2004). Turizmin Sosyo-Kültürel Temeleri. Ankara, Detay Yayıncılık.
15. GÖRÜŞ, M. Ş., ve TÜRKÖZ, K. (2016). Türkiye’de Petrol Talebinin Fiyat Ve Gelir Esneklikleri: ARDL Sınır Testi ve Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
16. HACIOĞLU, N. (2010). Turizm Pazarlaması. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
17. HIGGINS, F., ve DESBIOLLES. (2006). More Than An “Industry”: The Forgotten Power Of Tourism As A Social Force. *Tourism Management*.
18. HUDSON, R., ve TOWNSEND, A. (1992). *Tourism Employment And Policy Choices For Local Government*. London, Mansell Publishing Ltd.

19. İÇÖZ, O., ve DİĞERLERİ. (2007). Genel Turizm- Turizmde Temel Kavramlar ve İlkeler. Ankara: Turhan Kitabevi.
20. KAR, M., ZORKİRİŞÇİ, E., ve YILDIRIM, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi.
21. KAYA, H., KETE, H., ve AYDIN, M. S.(2017). Türkiye’de Yaşam Beklentisi Tasarruf İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi.
22. KAYA, İ. (2012). Türk Turizm Sektöründe İstihdamın Temel Özelliklerinin Ve Sorunlarının Ücretli Çalışanlar Açısından Coğrafi Bölgelere Göre Analizi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
23. KOZAK, N., A.KOZAK, M., ve KOZAK, M. (2001). Genel Turizm- İlkeler-Kavramlar. Ankara, Detay Yayıncılık.
24. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2017), Turizm İstatistikleri (2017), <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html>
25. L, R. B., DURBİN, J., ve EVANS, J. M. (1975). Tech-niques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. Journal of the Royal Statistical Society.
26. LIU, A., ve LIU, H.-H. J. (2008). Tourism Employment Issues İn Malaysia. Journal Of Human Resources İn Hospitality & Tourism.
27. MASSIDDA, C., ve ETZO, I. (2012). The Determinants Of Italian Domestic Tourism: A Panel Data Analysis. Tourism Management.
28. MUĞAN, S. E. (2002). İstihdam Yapımızın İncelenmesi Ve İstanbul’daki 5 Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Çalışma. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.
29. NARAYAN ve SMYTH (2005). What Determines Migration Fows From Low-Income To High Income Countries? An Empirical Investigation Of Fiji-U.S. Migration 1972-2001, Contemporary Economic Policy.
30. ORHAN, Z., ve ERDOĞAN, S. (2015). İktisada Giriş. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
31. ÖZGÜÇ, N. (1998). Turizm Çağrfayası Özellikler Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi.
32. PAIS, J. (2006). Tourism Employment: An Analysis Of Foreign Tourism İn India. ISID Working Paper.
33. PARASIZ, M. İ. (1991). Makro Ekonomi-Teori Ve Politika. Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları.
34. PERRON, P. (1989). The Great Crash, The Oil Price Shock, And The Unit Root Hypothesis. Econometrica: Journal Of The Econometric Society.
35. PURKIS, S. (2008). Turizmle Kalkınmada Enformel Emek Kullanımı: Marmaris Örneği. Ekonomik Yaklaşım.
36. RITCHIE, B. W. (2004). Chaos, Crises And Disasters: A Strategic Approach To Crisis Management İn The Tourism İndustry. Tourism Management.
37. ROCHE, M. (1992). Mega-Events And Micro-Modernization: On The Sociology Of The New Urban Tourism. The London School Of Economics And Political Science.
38. RYAN, C. (2002). Equity, Management, Power Sharing And Sustainability-İssues Of The ‘New Tourism’. Tourism Management. Tourism Management.
39. SONG, H., DWYER, L., ve LI, G. (2012). Tourism Economics Research: A Reaview And Assessment. Annals Of Tourism Research.

40. ŞAHİN, H. (2006). Makro İktisat. Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları. İlçeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi.
41. ŞİT, M. (2016). Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. Akademik Yaklaşımlar Dergisi.
42. TOBB (2016). TOBB Turizm Sektör Meclis Raporu. Ankara: TOBB Yayınları.
43. TUNAY, K. (2017). Makro Ekonomi-Teori Ve Politika. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık TİC. LTD. ŞTİ.
44. TÜİK (2017), İşgücü İstatistikleri (2017), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007
45. TÜRKBAL, A. (2005). Makro İktisat. Ankara, Aktif Yayınevi.
46. TÜRSAB (2017), İstatistikler (2017), <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler>
47. UNAY, C. (1984). Makro Ekonomi. Bursa, Akademi Kitabevi.
48. ÜLGEN, G. (2010). İktisat Bilime Giriş. İstanbul, Der Yayınları.
49. ÜNLÜÖNEN, K., ve ŞAHİN, S. Z. (2011). Turizmde İstihdam. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.
50. ÜSTÜNEL, B. (1990). Makro Ekonomi. İstanbul, Mısır Matbaacılık.
51. WEI, X., QU, H., ve MA, E. (2013). Modelling Tourism Employment In China. Tourism Economics.
52. WEI, X., QU, H., ve MA, E. (2013). Modelling tourism employment in China. Tourism Economics.
53. WTTC. (1991). The World Travel & Tourism Council (WTTC). <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/turkey2017.pdf>
54. YANARDAĞ, M. Ö., ve AVCI, M. (2012). Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum
55. YILDIRIM, K., ve KARAMAN, D. (2005). Makroekonomi. Eskişehir, Eğitim, Sağlık Ve Bilimsel Araştırmaları Vakfı.
56. YILDIZ, Z. (2011). Turizmin Sektörünün Gelişimi Ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi.

LİDER DESTEĞİNİN ÇALIŞANLARIN YARATICILIĞINA ETKİSİ: OTEL İŞLETMELERİ YİYECEK-İÇECEK ALANLARINDA BİR ARAŞTIRMA

THE EFFECT OF LEADER SUPPORT ON THE CREATIVITY OF EMPLOYEES: A RESEARCH FOOD AND BEVERAGE DEPARTMENT IN HOTEL BUSINESSES

Filiz ARSLAN*

* Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Göynük Mutfak Sanatları M.Y.O., filizarслан@akdeniz.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0003-3868-6637>

ÖZ

Hizmet odaklı faaliyet gösteren otel işletmelerinin başarısında ve rekabet gücünde, yaratıcı çalışanların oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır. Çalışanların yaratıcı davranışlarını etkileyen birçok değişken olmakla birlikte, bu çalışmanın amacı, lider desteğinin, çalışanların yaratıcı davranışlarına etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen bu çalışma, Antalya-Kemer bölgesinde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinin yiyecek-içecek bölümü çalışanlarıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamına alınan 211 cevaplayıcıdan elde edilen verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, çalışanların yaratıcılığı ile liderin yaratıcılığa desteği değişkenleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık, Lider, Lider Desteği

Jel Kodları: L83, M1, O31

ABSTRACT

It is emphasized that creativity workers is very important in the success of service oriented hotel businesses and in increasing the competitiveness. Although there are many variables that affect the creative behaviors of the employees, the aim of this study is to determine the effect of leader support on the creative behaviors of the employees. For this purpose, this study was carried out with the employees of the food and beverage department of 5-star hotels operating in Antalya-Kemer region. The questionnaire method was used to collect the data obtained from 211 respondents. As a result of the analyzes performed, a positive and significant relationship was found between the creativity of the employees and the leader's support for creativity.

Keywords: Creativity, Leader, Leader Support

Jel Codes: L83, M1, O31

1. GİRİŞ

Gittikçe artan rekabet, çalkantılı iş yaşamı ve öngörülemez teknolojik değişim göz önüne alındığında her geçen gün daha fazla yönetici, çalışanlarını yaratıcı olmaya teşvik etmesinin gerekliliğini anlamaktadır (Zhang ve Bartol, 2010: 107). Bu olgu hizmet sektöründe yer alan otel işletmelerinde ve otel işletmelerinin başarısında önemli bir yer tutan yiyecek-içecek bölümlerinde daha da artmaktadır. Çünkü bir otel işletmesinin yiyecek-içecek bölümleri, misafir ile etkileşiminin en fazla olduğu bölümlerden biri olarak faaliyet göstermektedir. Bu doğrultuda misafir memnuniyetini sağlamada bu bölümün önemi artmaktadır. Literatürde vurgulandığı gibi turist istek ve tercihleri sürekli değişmekte ve farklılaşmaktadır. Değişen tüketici tercihleri ve artan rekabet olgusu karşısında otel işletmelerinin başarısının, müşteri ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayan yaratıcı çalışanlarına bağlı olduğu söylenebilmektedir.

Yaratıcılığın işletmeler için giderek daha da önemli hale gelmesi, uygulayıcılar ve akademisyenleri gruplarda ve organizasyonlarda yaratıcı davranışları tetikleyebilecek faktörlerin belirlenmesi için motive etmiştir (Amabile, 1997: 43). Çünkü İşletmelerin hedeflerine etkin şekilde ulaşmasında, ürünlerini, hizmetlerini ve süreçlerini değiştirmesinde ve kalıcı avantaj elde etmesinde yaratıcılık anahtar rol üstlenmektedir (Amabile, vd., 2005: 367'den Akt. Arslan, 2017). Yaratıcılığı dışarıda aramamak gerekir. Her örgütün içinde örgütsel ortam ve koşullar uygun olduğu ölçüde değişime meraklı, açık fikirli, araştırmadan bıkmayan, ısrarcı, sorun çözmeye odaklanmış, yeni fikirlere açık kimseler yaratıcılığı gerçekleştirecektir (Eren ve Gündüz, 2002: 66). Amabile (1998), yaratıcılığın öğrenilebileceği ve bunu geliştiren uygulamalarla sağlanabileceğini savunmaktadır.

Çalışanların yaratıcı davranışlarını etkileyen faktörler arasında liderlik, pek çok araştırmacı tarafından (Jung, 2001; Amabile, 1998; Tierney vd, 1999; Mumford

ve Gustafson, 1988) en önemli değişkenlerden biri olarak belirlenmektedir. Bu araştırmacılar, liderlerin takipçilerin yaratıcılığını doğrudan ve/veya dolaylı yollarla etkileyebileceğini öne sürmektedir (Jung vd., 2003: 526). Bu doğrultuda bu çalışmada da lider desteğinin çalışanların yaratıcı davranışlarına etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sınırlılıkları doğrultusunda literatürde yiyecek-içecek ve otel işletmeciliği çalışanlarının yaratıcılığını (Wong ve Pang, 2003; Akdoğan ve Kale, 2011; vd.) inceleyen çalışmalara rastlanmış olup, yiyecek-içecek çalışanlarının yaratıcılığında lider desteğini doğrudan inceleyen kısıtlı çalışma olduğu gözlenmiştir. Bu doğrultuda çalışma, literatüre önemli katkı sağlamakla birlikte, bu yönde gerçekleştirilecek çalışmalara ve sektöre önemli ipuçları vereceğine inanılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle yaratıcılık, liderlik ve liderin yaratıcılığa desteği olguları kavramsal çerçevede açıklanmaktadır. Çalışmanın araştırma başlığında ise, Antalya-Kemer bölgesi otel işletmeleri yiyecek-içecek bölümlerinde gerçekleştirilen alan araştırması bulguları özetlenmekte ve tartışılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

2.1. Literatür Taraması

Yaratıcılık, bir birey ya da birlikte çalışan bir grup insan tarafından “yeni ve yararlı fikirlerin üretilmesi” olarak (Amabile, 1988; Madjar, Oldham ve Pratt, 2002; Shalley, Gilson ve Blum, 2000; Zhou ve Shalley, 2003) tanımlanmaktadır. Bu uğraş daha önce var olanı geliştirmeye ya da tamamen yeni bir sonucu yaratmaya yönelik olabilir ve bunun en önemli nedeni değişim ve ihtiyaçtır (Zhang ve Bartol, 2010: 107). Bu tanım sonuç odaklı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Ancak yaratıcılıkla ilgili yazın literatürü yön değiştirerek sonuç odaklı yaklaşım yerine, işyerinde çalışanların *yaratıcı süreç katılımını* araştırmaya odaklandığı

izlenmektedir (Gilson ve Shalley, 2004; Kazanjian, Drazin ve Glynn, 2000). Bu bakış açısıyla yaratıcılık ile ilgili tanımda farklılaşarak yeni bir şey yaratma, ortaya koyma süreci olarak tanımlanmaktadır.

Yaratıcılık sürecinde, yaratıcı bir tepkinin ortaya çıkması için birey, öncelikle bir problemi veya sorunu merak eder ve tanımlar. Bu noktada başlayan yaratıcı faaliyet birden fazla kaynaktan çeşitli bilgileri tarama, veri toplama, çözüm üretme, değerlendirme ve en sonunda elde ettiği bu çözümü uygulama aşaması ile son bulmaktadır (Zhang ve Bartol, 2010; Amabile, 1996). Bu faaliyet veya süreç sonucunda oluşan yaratıcı fikirlerin uygulanması sonucunda ise yeni hizmet, ürün, süreç, teknoloji elde edilir. Yaratıcılık bireyseldir; ancak işbirliği ve güvene dayanan bir takım ortamında daha çabuk gelişmektedir (Yıldırım, 1998: 123). Amabile vd. (1996) "Assessing The Work Environment For Creativity" adlı çalışmada yaratıcı yönde davranışların bireyin içinde bulunduğu bağlamdan ve öncüllerden etkilenmekte olduğunu belirtmektedir.

Wong ve Pang, (2003: 551), yönetici ve şeflerin bakış açısıyla otel işletmelerinde yaratıcılığı engelleyen ve destekleyen unsurları belirlemektedir. Otel endüstrisinde işle ilgili yaratıcılığı engelleyen 25 yaratıcılık engelini dört boyut altında toplamışlardır. Yaratıcılığı engelleyen bu boyutlar: Katı kurallar ve yönetim şekli; zaman ve iş baskısı; örgüt ve sisteme düşük bağlılık; değişim ve eleştiri korkusu olarak belirtilmektedir. Yaratıcılığı destekleyen 27 yaratıcılık unsurunu belirlenmiş ve 5 boyut altında toplanmıştır. Bu boyutlar: Üst yönetimin desteği ve motivasyonu; eğitim ve geliştirme; açık iletişim, personelin çabalarını tanıma ve motivasyon; özerklik ve esneklik şeklindedir (Akdoğan ve Kale, 2011: 168).

Kurumlar yaratıcı değildir, yaratıcı olan bireylerdir. Yaratıcı olmayan birey yoktur, engellenen ve gelişime ihtiyaç duyan birey vardır (Arslan, 2017: 826). Bu doğrultuda yaratıcılığı artıran bir çalışma ortamının

varlığının oldukça önemli olduğunu ve yaratıcı yönde davranışları artırabileceğini belirtebiliriz. Bu çalışmada yiyecek - içecek çalışanlarının yaratıcılığına önemli etkisi bulunduğu düşünülen liderin, yaratıcılığa desteğinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

En basit anlamıyla *liderlik*, başkalarını belirli amaçlar doğrultusunda davranmaya yöneltmedir (Eren, 2014; Koçel, 1998). Liderliğin ne olduğunu anlayabilmek ve geleceğin liderlerini hazırlamak adına çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bütün teoriler liderliğin ne olduğunu anlamak amacıyla sürecin farklı değişkenlerini incelemiştir. Liderlik sürecinde yer alan değişkenler; lider, izleyiciler ve koşullardır. Fakat bütün bu teori ve yaklaşımlara rağmen şu ana kadar liderlik olayını tam olarak ifade eden kapsamlı bir teori ve yaklaşım bulunmadığı görülmektedir.

Liderin Yaratıcılığa Desteği: Organizasyonlarda yaratıcılığın ortaya çıkabilmesinde yaratıcılığın oluşabileceği bağlam üzerinde önemli etkileri olan liderler, çalışanları en fazla tanıyan ve çalışanların çalışma sonuçları konusunda en bilgili bireylerdir (Zhang ve Bartol, 2010: 107). Kavramsal olarak, liderler takipçilerinin yaratıcılığını ve organizasyonel yeniliği, doğrudan ve dolaylı yollarla çeşitli şekillerde etkileyebileceği öne sürülmektedir. İlk olarak, çalışanların hedefleri, sorunları ve çözümleri tanımlamak için etkileşim içinde olan çalışma bağlamlarını tanımlar ve şekillendirirler. Liderler, uzun vadeli ortak bir vizyonu dile getirerek, çalışanların bireysel ve ortak çabalarını yenilikçi iş süreçleri ve sonuçlarına yönlendirebilirler (Jung vd, 2003: 527).

Liderlik ile yaratıcılık arasındaki ilişki üzerine bir takım araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Mumford vd. (2002) liderliği ve yaratıcılığı kapsamlı bir şekilde inceler, Hage ve Dewar (1973) ve Maier (1970), demokratik, düşünceli ve katılımcı lider davranışları ile astların yaratıcılığı arasında olumlu ilişkiler bulmuşlardır. Redmond vd. (1993), liderlerin yapıcı yönde problem çözüp,

takipçileri desteklediğinde, takipçilerin daha yüksek seviyede yaratıcılık göstermekte olduğunu belirtmektedir (Jung vd., 2003: 528). Oldham ve Cummings "Employee Creativity: Personal and Contextual Factors at Work" adlı çalışmasında, iki imalat tesisinin 171 personelinden elde ettikleri araştırma verileri doğrultusunda, yöneticilerin ancak çalışanları destekleyerek yaratıcılığını arttırabileceğini belirtmektedirler (Oldham ve Cummings, 1996: 607). Liderlerin yaratıcılığa olan etkisini araştıran bir dizi çalışma olmasına rağmen, bu araştırmalar (Amabile vd., 2004) büyük oranda lider desteği üzerinedir. Lider desteği bu anlamda yaratıcılıkta oldukça önemli bir olgudur. Bu ise iyi çalışma modelleri kuran, amaçları açıkça tanımlayan, iş grubu değerlerini güçlendiren ve gruba güven duyan lider desteğini ifade eder (Balay, 2010: 50-51).

Liderin örgüt kültürü üzerinde önemli bir etki kaynağı olduğunu belirtebiliriz. Bu anlamda liderler, yaratıcı çabaları besleyen ve öğrenimin yayılmasını kolaylaştıran bir örgüt iklimini ve kültürünü yaratıp sürdürerek, örgütsel yaratıcılığı önemli ölçüde artırabilir (Jung vd., 2003: 527). Liderler yeni fikirleri cesaretlendirerek, üyeler ile etkileşim düzeyini artırarak, hataları hoşgörü ile karşılayarak ve açık hedefler saptayıp bu hedeflere ulaşmada kişilere özgürlük tanıyarak yaratıcılık yönelimli bir iklimin oluşmasına katkıda bulunurlar (Akt. Çekmecelioğlu, 2006; Stonar ve Wankel, 1986). Son olarak liderler, yaratıcı performans değerleme gibi politikalar yoluyla ödüllendirme sistemi geliştirip sürdürebilir. Ayrıca işletmeler çalışanlarını, yeni beceriler kazanma, yaratıcı iş yaklaşımları ve denemeleri yönünde motive ettiğinde, çalışanların yaratıcı çabalarındaki arzusunun sürekli olarak güçlendiği belirtilmektedir (Jung vd., 2003: 527). Bu çalışmada lider desteğinin çalışanların yaratıcı davranışlarına etkisi bulgulanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışma kapsamında araştırılan hipotez;

H0: Liderin yaratıcılığa desteği ile çalışanların yaratıcılığı pozitif yönde ilişkilidir.

H1: Liderin yaratıcılığa desteği ile çalışanların yaratıcılığı pozitif yönde ilişkilidir.

3. YÖNTEM

Yiyecek-içecek çalışanlarının yaratıcılıkları ile lider desteğinin ilişkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, Antalya Kemer bölgesinde sekiz adet beş yıldızlı otel işletmesinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında anket yöntemi kullanılmıştır. Kemer Turizm ve Otelciler Birliği 2018 yılı verilerine göre, 17 adet 5 yıldızlı konaklama işletmesinin faaliyet göstermekte olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda araştırma evrenini, Kemer bölgesinde bulunan 17 adet 5 yıldızlı otel işletmesi oluşturmaktadır. Dağıtılan anket sayısı 900 adet olup geri dönen anket sayısı 211 adettir. Değişken sayısı göze alındığında örneklem sayısının yeterli olduğu ifade edilebilir. Hair, vd. (1998: 604-605) örneklem büyüklüğünün gözlenen değişken sayısının 10 katı olması gerektiğini belirtmektedir. Araştırma kapsamına alınan cevaplayıcılar olasılık dışı örnekleme yöntemi olan rastgele örnekleme ile seçilmiştir. Örneklem, belli kurallara göre, belli bir evrenden seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliği kabul edilen küçük kümedir (Karasar, 2005).

Alan araştırması sonucunda elde edilen 211 anket SPSS programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde; Cronbach's Alpha ile Güvenilirlik Analizinden, Faktör Analizinden ve değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmede Korelasyon ve Regresyon Analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket, literatürde önemli araştırmacıların kullanmış oldukları ölçekler model alınarak gerçekleştirilmiştir. İngilizceden uyarlanan ölçekler iki dile iyi derece hakim akademisyenler tarafından tercüme edilmiştir. Uygulama açısından sektörde görev alan yönetici ve yetkililerin görüşleri alınmıştır.

Liderin Yaratıcılığa Desteği Ölçeği: Scott ve Bruce (1994) tarafından geliştirilen ölçek Zhang ve Bartol (2010) çalışmasından Türkçeye çevrilmiş ve sektör çalışan özellikleri de dikkate alınarak anlaşılır bir dille ifade edilmeye çalışılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,90 olarak bulgulanmıştır.

Yaratıcılık Ölçeği: Çalışanların yaratıcılığını ölçmeyi amaçlayan yedi soru Zhang ve Bartol (2010), Scott ve Bruce (1994), Amabile (1983;1988;1993) çalışmalarına dayanarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Bunun en

önemli nedeni yaratıcı davranışın bir süreci ve süreç sonucunda oluşan bir çıktı ile gözlemlenebileceğidir. Ölçekte yer alan tüm soruların uygulanabilirliği açısından uzman görüşlere ve dil bilimcilere başvurulmuştur.

BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik frekans dağılımları incelenmiştir. Gerçekleştirilen analiz bulguları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Demografik Bulgular

DEĞİŞKENLER	Yüzde	Frekans
Cinsiyet		
Bayan	53,1	112
Bay	46,9	99
Yaş		
19 ve Altı	23,2	49
20- 30	39,8	84
31- 39	17,1	36
40 ve üstü	19,9	42
Eğitim Durumu		
İlk / Orta	18,5	39
Lise	47,9	101
Ön lisans	18,0	38
Lisans	10,4	22
Lisansüstü (Yüksek Lisans/Doktora)	4,7	10
İşletmedeki Pozisyonu		
Müdür	10,0	21
Müdür Yrd.	6,6	14
Bölüm Şefi	14,2	30
Departman Çalışanı	69,2	146

Araştırmaya katılan yiyecek-İçecek departmanı çalışanları %53,1 ile kadınlardan, %46,9 ile erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %39,8 ile 20-30 yaş aralığında yoğunlaştığı, eğitim durumlarının %47,9 ile lise mezunu olduğu ve %69,2 ile departman çalışanlarından oluştuğu bulunmuştur. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere normallik testi uygulanmıştır. Basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerinin literatürde ” (Tabanchink ve Fidell, 2007; Kalaycı, 2016) “-2 ile +2” veya “-1,5 ile +1,5 aralığında olması durumunda ilgili değişken dağılımın normal kabul edildiği

belirtilmektedir. Gerçekleştirilen tanımlayıcı istatistik analizi sonucunda çarpıklık ve basıklık değerlerinin 2 ile +2 değerleri arasında değiştiği gözlenmiştir. Bu ise verilerin normal ve normale yakın dağılım gösterdiğinin ve yapılacak analizler için uygun olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir.

Araştırmada kullanılan anket formunun güvenilirliğini test etmek için güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen Güvenilirlik analizi sonucunda çalışanların yaratıcılığını ölçmeye yönelik oluşturulan 7 soruluk yaratıcılık ölçeğinin Cronbach

Alpha güvenilirlik katsayısı 0,888 olarak bulunmuştur. Liderin yaratıcılığa desteği ölçeğinin Cronbach Alpha değeri ise 0,78 olarak bulunmuştur. Ölçekte yer alan 13 sorunun Cronbach Alpha değeri ise 0,818 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar araştırmada kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

Ölçekte yer alan soruların yapı geçerliliğini test etmek, teorik çerçevede önerilen birbiri ile ilişkili değişkenleri belirlemek adına açıklayıcı Varimax Rotasyon analizi kullanılarak keşfedici faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda rotasyon sonrası elde edilen veriler Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: Faktör Analizi

	SORULAR	Faktör 1	Faktör 2
Yaratıcılık	1. Birden çok açıdan problem/sorun hakkında düşünürüm.	,751	
	2. Bir problemin çözümünde birden fazla kaynaktan (İnternet, tecrübe, vb.) çeşitli bilgilere danışırım.	,839	
	3. Bir şeyleri yapmanın bilinen çözümlerinden farklı olarak yeni yollarımı üretmeye çalışırım.	,841	
	4. Yaratıcı fikirler üretim (yeni bir hizmet, farklı yiyecek veya içecek, vb. ile ilgili).	,773	
	5. Yeni fikirler için kaynak/lar araştırırım ve destek almaya çalışırım.	,744	
	6. Yeni fikirlerin uygulanması için planları ve faaliyet takvimleri geliştiririm.	,741	
	7. Diğer çalışanların fikirlerini destekler ve onları cesaretlendiririm.	,658	
Liderin Yaratıcılığa Desteği	1. Liderim yaratıcılığı vurgular ve çalışanlarını yaratıcı davranışa teşvik eder.		,858
	2. Liderim çalışanlarının yaratıcı çalışması için yeteneklerine saygı duyar.		,890
	3. Liderim çalışanların aynı sorunları farklı şekillerde çözmeleri için izin verir.		,878
	4. Liderim çalışanların bir problemle başa çıkmada farklı yollar üretmesini bekler.		,852
	5. Liderim, yaratıcı çalışanları ödüllendirir.		,839
	6. Liderim yaratıcı olan çalışanları tanıtır.		,506
KMO (Kaiser-Meyer-Olkin)		0,861	
Barlett's Test of Sphericity		1643,805	
P Değeri		0,000	
Toplam Varyansın Açıklama Oranı		62,412	

. Tablo 2’de izlendiği gibi 13 soruya ilişkin ölçeğin iki boyutlu olduğu bulunmuştur. Bu sonuç ölçeğin yapı geçerliliğini kanıtlamaktadır. Uygulanan Faktör analizi sonucunda KMO (Kaiser-Meyer-Olkin)= 0,861, Barlett Test değeri=1643,805 olarak bulunmuş ve 13 sorudan oluşan ölçeğin $p=0,000$ ($p<0,0001$) anlamlı değeri ile örneğin ölçümüne uygun olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan sorular ise

toplam varyansın % 62,412 sini açıklamaktadır. Birinci boyut toplam varyansın % 32,226’sını, ikinci boyut toplam varyansın %30,186’sını açıklamaktadır.

3.1. Korelasyon ve Regresyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi belirlemeye yönelik korelasyon ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen analiz sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 3: Korelasyon Analizi

Değişkenler	Yaratıcılık	Liderin Yaratıcılığa Desteği	Ortalama	Standart Sapma
Yaratıcılık	1	,296** (a) ,000 (p) 211 (n)	3,50	0,783
Liderin Yaratıcılığa Desteği		1	3,21	1,000

(a)Korelasyon Katsayısı ; (p) Anlamlılık Düzeyi; (n)Kişi Sayısı
*p<0,01 düzeyinde anlamlı (çift taraflı)

Tablo 3’de yer alan veriler incelendiğinde, çalışanların yaratıcılıkları, liderin yaratıcılığa desteği değişkenleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (p<0,01; r=0,296). Farklı bir ifade ile liderin yaratıcılığa olan desteği artarsa çalışanların yaratıcılıklarının da artacağını belirtebiliriz. Elde edilen bu

bulgular doğrultusunda H1 hipotezleri kabul edilir.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için basit regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçları Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4: Regresyon Analizi

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	BAĞIMLI DEĞİŞKEN		
	Yaratıcılık		
	B	T	P (Sig.)
Liderin Yaratıcılığa Desteği	0,296	15,809	0,000
F	20, 110		
R	0,296		
R ²	0,088		
Düzeltilmiş R ²	0,083		

Yukarıda yer alan Tablo 4 verilerine göre, çalışanların yaratıcılıkları ve liderin yaratıcılığa desteği değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki incelenmiştir (p=0,000; p<0,05; β=0,296). Belirlilik katsayısı r² 0,088 hesaplanmıştır. Bu değer bağımlı değişken olan yaratıcılığın %8,8’inin çalışmanın bağımsız değişkeni olan liderin yaratıcılığa desteği ile açıklandığı ifade etmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmeler çalışanlarının yaratıcılıklarıyla müşteri beklentilerini karşılamakta ve bu doğrultuda önemli bir rekabet avantajı elde etmektedir. Yaratıcı çalışanlar, işletmelerin

sürdürülebilir rekabet gücünü artırdığı gibi bölgenin ulusal ve uluslararası rekabet gücüne de önemli katkı sağlamaktadır. Yaratıcı olan bireylerdir ve bireyde var olan yaratıcı özelliği ortaya çıkaran, onu sürece dahil eden uygulamalarla, istenilen sonuçlar elde edilebilmektedir. Çalışanların yaratıcılığını artıran birçok değişken olmakla birlikte çalışanların yaratıcılığını artıran liderin varlığı en önemli etkenlerden biri olarak görülmektedir. Çünkü, liderin örgüt kültürü üzerinde doğrudan etkisi olduğu ifade edilmektedir.

Yiyecek-İçecek çalışanlarının yaratıcılığında liderin yaratıcılığa desteğinin etkisini inceleyen bu çalışmada, değişkenler arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki

gözlenmiştir. Farklı bir ifadeyle liderin yaratıcılığa olan desteğinin artması, çalışan yaratıcılığını artırmaktadır. Elde edilen bu bulgular literatürde aynı yönde gerçekleştirilen çalışmaları (Zhang ve Bartol, 2010; Amabile, 1997; Oldman ve Cummings, 1996) destekler niteliktedir. Diğer bir ifade ile liderler ancak çalışanlarını destekleyerek yaratıcılığı artırabilmektedirler. Sonuç olarak, liderin yaratıcılığa desteği ve çalışanların yaratıcılık potansiyelinin ölçülmesi önemli bir çalışma alanıdır.

Yiyecek-içecek alanında ve turizm sektöründe görev alan liderler, çalışanlarına özgürlük tanıyarak, yaratıcı fikirleri cesaretlendirerek, yaratıcı iş yaklaşımları ve çabaları için motivasyonu artırarak, izleyicileri ile daha fazla etkileşim kurarak, hataları hoşgörü ile karşılayarak, ortak bir vizyon yaratarak yaratıcılık yönelimli bir iklimin oluşmasını sağlayabilirler.

Liderler yaratıcı davranışlarıyla örnek olmalı ve üretilen fikirlerin sonuca dönüşmesi yönünde izleyenlerine destek

vermelidir. Yaratıcılığı körelten değil onu artıran bir yaklaşım benimsemelidir. Çünkü yaratıcı fikirler yeniliklere dönüştüğü ölçüde müşteri istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilirler. Bu doğrultuda turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, rakiplerinden farklı ürün üreterek önemli bir rekabet avantajı elde edebilmektedir.

Elde edilen bu sonuçların turizm alanında gerçekleştirilecek çalışmalara, yiyecek-içecek yönetimine ve literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İstenilen yaratıcı yeteneklerin geliştirilmesi yönünde işletmeler, yöneticilerinin ve çalışanlarının eğitimini sürekli kılmalıdır.

Yaratıcılığı geliştiren bir işletme kültürü ve örgüt ortamı teşvik edilmelidir. Çalışmanın bu yönde diğer turizm bölgelerinde yer alan işletmelerde ve daha fazla katılımcı ile gerçekleştirilmesi çalışmanın genellebilirliği yönünde oldukça önem taşımaktadır. Ayrıca bu yönde gerçekleştirilecek çalışmalarda çalışanların yaratıcılıklarına etki edecek diğer örgüt faktörlerini incelemeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. AMABILE, Teresa M. (1988). A Model of Creativity and Innovation in Organizations, *Research in Organizational Behavior*, 10, 123-167.
2. AMABILE, Teresa M., Regina Conti, Heather Coon, Jeffrey Lazenby, Michael Herron (1996). Assessing the Work Environment for Creativity, *The Academy of Management Journal*, 39 (5), 1154-1184.
3. AMABILE, Teresa M. (1997). Motivating Creativity In Organizations: On Doing What You Love and Loving What You Do, *California Management Review*, 40(1), 39-58.
4. AMABILE, Teresa M. (1998). How to Kill Creativity: Keep Doing What You're Doing Or, If You Want To Spark Innovation, Rethink How You Motivate, Reward, And Assign Work To People", *Harvard Business Review* (September-October), 77-87.
5. AMABILE TM, Schatzel EA, Moneta GB, Kramer SJ. Leader behaviors and the work environment for creativity: perceived leader support, *Leadership Quarterly* 2004;15(1):5-32.
6. AMABILE, Teresa M., Sigal G. Barsade, Jennifer S. Mueller, Barry M. Staw (2005). Affect and Creativity at Work, *Administrative Science Quarterly*, 50, 367-403.
7. AKDOĞAN, A. ve Kale, E. (2011). Konaklama İşletmelerinde Örgüt İçi Faktörlerin Yenilik ve Yaratıcılık Performansına Etkisi, *Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1,165-186.
8. ARSLAN, Filiz (2017), *Otel İşletmeleri Çalışanlarının Yaratıcılık*

- Sürecine Katılımı: Antalya İli Örneği. Futourism Congress, The First International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability, 28-30 September, Mersin, 824-835.
9. BALAY, R. (2010). Öğretim Elemanlarının Örgütsel Yaratıcılık Algıları, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 43(1), 41-78.
  10. ÇEKMECELİOĞLU, Hülya G. (2006). Örgüt İklimi, Duygusal Bağlılık ve Yaratıcılık Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20 (2),295-310.
  11. EREN, Erol (2014). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayım Basım, İstanbul.
  12. EREN, Erol ve Gündüz, Hülya (2002). İş Çevresinin Yaratıcılık Üzerindeki Etkileri ve Bir Araştırma, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5, 65-84.
  13. HAIR, J., Anderson, R.E., Tahtam, R.L., Black, W.C. (1998). Multivariate Data Analysis, Prentice Hall Inc, New Jersey, USA.
  14. JUNG DI. (2001). Transformational and transactional leadership and their effects on creativity in groups, Creativity Research Journal, 13(2), 185-95.
  15. JUNG, Dong I., Chee Chow, Anne Wu (2003). The Role Of Transformational Leadership In Enhancing Organizational Innovation: Hypotheses and Some Preliminary Findings, The Leadership Quarterly, 14, 525-544.
  16. KARASAR, N (2000).Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
  17. KOÇEL, Tamer (1998). İşletme Yöneticiliği: Yönetim ve Organizasyonlarda Davranış Klasik-Modern-Çağdaş Yaklaşımlar, Beta Yayım Basım, İstanbul.
  18. MUMFORD MD, Gustafson SB. Creativity syndrome (1988). Integration, application, and innovation, Psychological Bulletin, 103 (1), 27-43.
  19. MUMFORD MD, Scott GM, Gaddis B, Strange JM. Leading creative people(2002). Orchestrating expertise and relationships, Leadership Quarterly, 13(6), 705-50.
  20. OLDHAM, Greg R, Anne Cummings (1996). Employee Creativity: Personal and Contextual Factors at Work, Academy of Management Journal, 39 (3), 607-634.
  21. REDMOND MR, Mumford MD, Teach R. Putting creativity to work: effects of leader behavior on subordinate creativity (1993). Organizational Behavior and Human Decision Processes, 55:120-51.
  22. SCOTT SG, Bruce RA. Determinants of innovative behavior: a path model of individual innovation in the workplace (1994). Academy of Management Journal, 37(3), 580-607.
  23. ZHOU, Jing ve Christina E. Shalley (2003). Research on employee creativity: A Critical Review and Directions for Future Research, Research in Personal and Human Resources Management, 22, 165-217.
  24. TIERNEY P, Farmer SM, Graen GB. An examination of leadership and employee creativity(1999). The relevance of traits and relationships, Personnel Psychology, 52, 591-620.
  25. YILDIRIM, Ramazan (1998). Yaratıcılık ve Yenilik, 2.Basım, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
  26. ZHANG, X., Bartol K. M. (2010). Linking Empowering Leadership and Employee Creativity: The Influence Of Psychological Empowerment, Intrinsic Motivation, And Creative Process Engagemen, Academy of Management Journal,53(1), 107-128.

OTEL İŞLETMELERİNDE OTANTİK LİDERLİK ALGISI VE İŞYERİ MUTLULUĞU: ANKARA İLİNDE BİR UYGULAMA¹

PERCEPTIONS OF AUTHENTIC LEADERSHIP AND WORK HAPPINESS: A STUDY IN HOTEL BUSSINESSES IN ANKARA

Uğur KILINÇ*, Mustafa AKDEMİR**

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ugurkilinc@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6412-2689>

** Mezun Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, makdemir1988@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7523-0220>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, hizmet işletmeleri içerisinde yer alan çalışan yönetici ve müşteri etkileşiminin yoğun olarak yaşandığı otel işletmeleri çalışanlarının, yöneticilerine ilişkin otantik liderlik algılarının belirlenmesi, yöneticilerin göstermiş oldukları otantik liderlik davranışlarının çalışanların işyeri mutluluğu üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Araştırma verileri anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Oluşturulan anket içerisinde otantik liderlik algısı ölçeği ve işyeri mutluluğu ölçeği kullanılmıştır. Walumbwa ve arkadaşları tarafından (2008) geliştirilen, Tabak ve arkadaşları tarafından 2010 yılında Türkçe'ye çevrilmiş olan ölçek kullanılarak çalışanların otantik liderlik algısı, Andres Salas-Vallina ve Joaquin Alegre (2018) tarafından geliştirilen ölçek ile çalışanların işyeri mutluluğu ölçülmüştür. Şehir otelciliğinin yapılmasından dolayı işgücü devrinin düşük olduğu tahminlenen ayrıca çalışan ve yöneticilerin yıl içerisinde sürekli etkileşim halinde olduğu varsayılan Ankara ilinde faaliyet gösteren otel işletmelerinde çalışanlardan toplanan 234 anket analize dahil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre otantik liderlik ile işyeri mutluluğu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, işgörenlerin otantik liderlik algı seviyesindeki artış, işyeri mutluluğunu olumlu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İşyeri mutluluğu, liderlik, otantik liderlik.

Jel Kodları: L20, M10.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the authentic leadership perceptions of the managers and employees of the hotel enterprises. The interaction between the managers and the customers in the service enterprises is intense and to reveal the effects of the authentic leadership behaviors on the happiness of the employees in this sector. Research data were collected by using questionnaire technique. Authentic leadership perception scale and workplace happiness scale were used in the study. Two scales are used in this study. One of them developed by Walumbwa et al. (2008) and translated into Turkish by Tabak et al. in 2010 was used to measure the authentic leadership perception of the employees, and other was developed by Andres Salas-Vallina ve Joaquin Alegre (2018) used for measuring happiness at work. 234 questionnaires collected from employees working in hotel establishments operating in Ankara, which are assumed to have low labor turnover due to city hotel management, are also assumed to be in constant interaction with employees and managers throughout the year. According to the results of the research, there is a positive relationship between authentic leadership and workplace happiness. Finally, we can say an increase in the level of authentic leadership perception of the employees positively affects the workplace happiness.

Keywords: Happiness at work, leadership, authentic leadership,

Jel Codes: L20, M10.

¹ Bu çalışma Mustafa Akdemir'in "Otantik Liderlik ve İşyeri Mutluluğu: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

İnsanların birlikte yaşamaya başlaması, toplulukların yönetilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış böylelikle liderlik kavramı önem kazanmaya başlamıştır (Erkutlu, 2014: 1). Liderlik, zaman içerisinde farklı yaklaşımlar aracılığıyla açıklanmış, liderliğin kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Değişim ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, liderliğin yeniden ele alınması gereğini ortaya çıkarmıştır (Saylı ve Baytok, 2014: 2). Son dönemde toplumsal yaşamda ve iş hayatında liderlere olan güven konusunda sıkıntılar yaşanması güvenilir liderlik ve otantik liderlik konularında çalışmalara yönelimi artırmıştır (Memiş vd., 2009: 294).

Otantik liderlik yaklaşımının iş görenler ve örgütler açısından olumlu sonuçları olduğu bilinmektedir. Örneğin; Yeşiltaş ve arkadaşları (2013: 334)'deki çalışmalarında otantik liderlik yaklaşımının iş görenler üzerindeki olumlu etkisinin yanında pozitif örgütsel çıktılar alınmasını sağladığı savunmaktadırlar.

Otantik liderler, kimliğinin bilincinde, inançlarının farkında, değer ölçütleri, etik değerlendirme ve tutumları arasında şeffaflık ve tutarlılık bulunan, kendi içinde ve çalışma arkadaşları ile arasında güven, iyimserlik ve esneklik gibi olumlu ruhsal durumları geliştirmeye çalışan, dürüstlükleri ile saygınlık kazanan insanlardır (Tabak vd., 2012: 94). Otantik liderlerin çalışanlarını etkilediği temel özelliği güvendir. Karar ve eylemlerinde ahlaki değerle bağlı olarak, açık ve şeffaf davranış göstermeleri çalışanlar tarafından güvenilir bir algı yaratır (Tütüncü ve Akgündüz, 2014: 168). Günümüzde işletmelerde liderler ve çalışanlar arasındaki güven bunalımına otantik liderlik yaklaşımının bilinmesi bir çözüm olabilir.

Örgütler günümüzde rekabet üstünlüğü ve sürdürülebilirliği sağlamak için birçok etkeni aynı anda göz önüne buldurmalı ve buna bağlı olarak stratejiler geliştirmelidir. Rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için örgütler insan kaynaklarına daha fazla

yatırım yapma gereği duymaktadırlar (Eren ve Yalçıntaş, 2017: 852). Bu noktada karşımıza işyeri mutluluğu kavramı çıkmaktadır. İş görenlerin memnuniyetini etkileyen duygular ve insanın sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirdiğine yönelik olan algısı işyeri mutluluğu kavramının temelini oluşturmaktadır (Arslan ve Polat, 2017: 613). En basit anlamı ile işgörenlerin işyerindeki duygu durumları olarak ifade edilen işyeri mutluluğu, onların performansları, tutumları, bağlılıkları gibi birçok değişken ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, otantik liderlik yaklaşımının oluşturacağı güven duygusunun çalışanların işyeri mutluluğu üzerine etkisi ele alınmıştır. İlgili literatür taraması yapılmış, yapılan uygulama çalışması ile değişkenler arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

2. LİDERLİK VE OTANTİK LİDERLİK

2.1. Liderlik

Oldukça eski bir kavram olan liderlik, araştırmacıların değişkenlerini anlamaya çalıştığı ve işletmeler açısından önemli konulardan bir tanesidir (Kesken ve Ayyıldız, 2008: 730; Uğurluoğlu ve Çelik, 2009: 122). 1920'li yılların başından bu yana (Bakan ve Büyükmeşe, 2010: 73) sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi gibi (Edizler ve Akbulut, 2011: 21) farklı bilim dalları tarafından da incelenen lider, bir grup insanın bireysel hedefleri ve içinde buldukları yapının hedeflerine ulaşabilmek için izledikleri, istek, emir ve talimatlarına uygun davranış gösterdikleri kişidir (Koçel, 2010: 569). Lider, örgüt üyelerinin hissettiği fakat henüz netleşmemiş olan ortak istek ve düşüncelerini kabul edilebilir bir hedef şeklinde somutlaştıran ve örgüt üyelerinin sahip oldukları enerjinin bu hedef doğrultusunda harcanmasını sağlar (Eren, 2008: 525). Liderlik ise lider görevini

üstlenen ve gereklerini yerine getiren kişinin yapmış olduğu iştir (Özkaynar, 2017: 13).

Liderlikle ilgili sorular uzun zamandır tartışma konusu olmasına rağmen hakkındaki bilimsel araştırmalar yirminci yüzyılda yapılmıştır (Uğurluoğlu ve Çelik, 2009: 122). Konu ile ilgili çalışmaların daha çok kuramsal düzeyde ve gözleme dayalı olarak planlanmış olduğu ve amaç olarak çoğunlukla farklı kuram ve yaklaşımlarla liderlik kavramına açıklık getirmek ve niteliklerini eksiksiz belirtmeye çalışmak ile sınırlı kaldığı söylenebilir (Tengilimoğlu, 2005: 2).

İnsanların, grupların ya da toplulukların ortak hedef ve kazançlarına erişmek için ikiden fazla bireyin birlikte olduğu her yerde, hemen veya sonra, yol gösterici özelliği olan birinin, hiçbir zorlama olmadan, kendini göstermesi kaçınılmaz bir durumdur (Çiçek, 2011: 60). Bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilecek bu durum bireylerin gayretlerinin eşgüdüm içerisinde bir araya getirilmesi zorunluluğunun bir sonucudur (Çetin, 2012: 11). Bu eşgüdümü sağlayabilme yeteneği, liderlik sürecinin temelini oluşturur (Koçel, 2010: 569). Liderin insanları etkileyip harekete geçirmesi için şekli bir örgüte ve şekli örgütün hiyerarşisinden kaynaklanan yetkiye gereksinimi yoktur (Ataman, 2009: 544). Liderin biçimsel yapıların verdiği yetkiye sahip biri olarak düşünülmesi, kavramın gerçek anlamından uzaklaştırılmasına ve anlamının daraltılmasına sebep olur (Parlak, 2013: 235).

Liderler, örgütlerde, yenilikleri ve beraberinde gelen değişimi hayata geçiren, işgörenlerin ve örgütlerin, başarı değerlerini yükselten ve çalışanların gereksinimlerini, görüşlerini, değer yargılarını değiştiren kişilerdir (Gürel, 2013: 3). İşgörenler olmadan iş yapamayacağının bilincindedir. Bunu işgörene ifade ederek onların desteğini alır ve güvenini kazanır (Yücekök, 1968: 313).

2.2. Otantik Liderlik

Küreselleşme, teknolojiye yaşanan gelişmeler, toplumsal ve politik değişimler ile birlikte birçok kavram gibi liderlik kavramının da değişim döngüsüne girerek geleneksel liderlik yaklaşımlarında uzaklaşıp modern liderlik yaklaşımlarına doğru geçiş yaptığı söylenebilir. Modern liderlik yaklaşımlarından bir tanesi de otantik liderliktir (Kıcırcı ve Paşaoğlu, 2014: 1).

Son dönemde dünyanın her yerinde yaşanan gerek ekonomik gerekse siyasi temelli toplumsal sorunlar ve ortaya çıkan olumsuz durumlar hem iş dünyasına hem de liderlere olan güvenin azalmasına sebep olmuştur. İnsanların yöneticilere ve profesyonellere olan inançlarını kaybetmeleri ile sonuçlanmış, yaşanan gelişmeler sonucunda güven veren ve etik değerlere bağlı liderlere ihtiyaç artmıştır. Ahlakî boyuta ağırlık veren liderlik yaklaşımları üzerine çalışmalara yoğunluk verilmesi sonucunda otantik liderlik geliştiği söylenebilir (Baykal, 2017: 53).

Örgüt yapısı içerisinde işgörenleri ile içten bir iletişim geliştiren ve onlara esin kaynağı olan bir lidere gereksinim duymaları otantik liderlik anlayışını ortaya çıkmasındaki önemli etkenler arasında yer alır (Keser ve Kocabaş, 2014: 2). Otantik liderlik, kendini tanıyan, davranış gösterirken ahlak anlayışını ve ilkelerini göz önünde bulunduran, iletişim sürecinde dürüstlüğü ve şeffaflığı temel alan, çalışanlarının kendini geliştirmesini ve mutlu olmasını isteyen bir liderlik yaklaşımını ifade eder (Okçu ve Anık, 2017: 64).

Otantiklik, doğuştan gelen bir özellik ya da liderin kendisine verebileceği bir sıfat değildir. Liderin tutum ve davranışlarında şeffaf ve tutarlı olması, bu tutarlılığın çalışanlar tarafından fark edilmesiyle lidere yönelik oluşan algıdır (Nartgün vd., 2016: 2).

Otantik liderlik; düşünce ve davranışlarının bilincinde, güçlü ve güçsüz yanlarının farkında, insanların kendisi hakkındaki algılarının ne olduğunu bilen, özgüven sahibi, iyimser ve umutlu, ahlaklı olmakla

birlikte esnek bir liderlik yaklaşımı olarak ele alınmaktadır (Avolio, 2005 aktaran; Baykal, 2017: 53).

Eriksen (2009: 747) otantik liderlik, lider ve öğrenenler arasında şeffaflık temelli bir ilişkinin zorunluluğunu vurgular. Otantik liderlerin öğrenenlere öz farkındalıkları ve inançları ile ilgili kuşkuya yer bırakmayan şeffaf bir yaklaşımı söz konusu olduğu ve öz farkındalık savına dayanan ve bu savdan beslenen bir süreç olarak kendini gösterdiği belirtilmektedir (Keser ve Kocabaş, 2014: 2).

Kernis (2003), otantik liderlerin çalışanların güven ögesi üzerinden etkilediğini söyler. Etik değerler, otantik liderlerin hem karar süreçlerinde hem de eylemlerinde bağlayıcı bir unsurdur. Bu bağlayıcılığın bir sonucu olarak açık ve şeffaf davranış göstermeleri çalışanlarının güvenlerini kazanmalarında etkili olabilir (Tütüncü ve Akgündüz, 2014: 168). Çalışanlar, liderlerin yeteneklerinden kuşku duymasa da onların etik değerlere bağlı kalarak davranış gösterip göstermediklerini önem verebilmektedir (Kesken ve Ayyıldız, 2008: 734). Bu sebeple, çalışanlar açısından liderin davranışları sözcüklerinden daha değer olabilmektedir (Pamukoğlu, 2016: 65). Otantik liderler davranışlarında tutarlı olmaları ve öz disiplinleriyle birlikte sürekli gelişimi hedeflemektedirler (Gül ve Alacalar, 2014: 542).

Otantik liderler içten gelen kuvvetli bir değişim isteğiyle davranan, istedikleri değişimi hayata geçirebilmek için çalışanlarının ortak değer yargılarını tam anlamıyla bilen ve amaçlara ulaşabilmek için nasıl bir birleşim gerçekleştireceğini tasarlayabilirler (Çiçek, 2011: 61). Bu durum, işletmede sürekli gelişmeyi öngören örgüt kültürünü teşvik eder (Topaloğlu ve Özer, 2014: 161).

Otantik liderlerin temel özelliklerinden biri çalışanlarını geliştirebilmektir. Bunu gerçekleştirebilmek için otantik liderlerden çalışanları motive edecek donanıma sahip olmaları beklenir (Topaloğlu ve Özer, 2014: 161). Otantik liderler için gerekli olan oluşturan öğeler çoğunlukla, kişisel

kazançları, güç, mevki gibi kavramlar öte inançları ve değerleridir (Şimşek vd., 2017: 91).

Otantik liderler, çalışanlarını güçlendirerek gelişmelerini istemekle birlikte aynı zamanda davranışlarında otantik bir tarz göstermelerini sağlamaya çalışırlar (Baykal, 2017: 53). Bu yüzden otantik liderlerin dürüstlük, şeffaflık ve güven gibi özellikleri çalışanları cesaretlendirici bir etki yaratabilir (Topaloğlu ve Özer, 2014: 161). Otantik liderler örgütsel yapı içerisinde oluşturdukları sürdürülebilir güven anlayışı ve şeffaflık ile iş doyumunu, örgütsel bağlılık ve mutluluk, sorumluluk bilinci geliştirme gibi önemli ve pozitif çıktılar ortaya çıkmasını sağlayabilirler (Keser ve Kocabaş, 2014: 2).

Otantik liderler, çalışanlarına hizmet etme amacı güderken, ortak paydada buluşarak hem kendi isteklerini hem de çalışanların isteklerini gerçekleştirebilirler. Bu çok yönlü bakış açısına sahip olmaları sorunları basit ve etkili çözebilmelerini sağlayabilir. (Ünnü, 2009: 1264).

Otantik liderler yaşanan olumsuzluklara karşın umutsuzluğa kapılmazlar. Değişen koşullara uyum gösterecek esnekliğe sahiptirler (Kesken ve Ayyıldız, 2008: 738).

Başkalarına öykünmeden, kendi inanç, değer ve gerçeklerine göre davranış sergileyen otantik liderler (Gül ve Alacalar, 2014: 542), bu değer ve inançlarına bağlılıklarından dolayı saygınlık ve itibar kazanırlar (Kıcırcı ve Paşaoğlu, 2014: 2). Bunun yanında çalışanlarını mantıklı olmakla birlikte, vicdanlı davranmaya, tutkuyla hareket etmeye, merhametli olmaya yönlendirdikleri belirtilmektedir (Kıcırcı ve Paşaoğlu, 2014: 2).

Otantik liderlerin, kişisel özellikleri, olumlu tavır ve hareketleri, örgüt içerisinde pozitif bir iş ortamının oluşmasını sağlar. Oluşan bu pozitif iklim çalışanların davranışlarını da olumlu etkileyecektir. Pozitif bir örgüt iklimi algılayan çalışanlar beklenen ötesinde bir performans gösterecektir. Örgüt ortamında pozitif iklimi yaratan ve geliştiren otantik liderler, pozitif iklimin örgüt

amaçlarına hizmet etmesini sağlarlar (Yeşiltaş vd., 2013: 335).

2.2.1. Otantik Liderliğin Alt Boyutları

Walumbwa ve arkadaşları (2008) ilk olarak otantik liderlik çalışmalarına dayanarak otantik liderliği beş bileşenli olarak ele almışlardır. Bu bileşenler *özfarkındalık, ilişkilerde şeffaflık, içsel kural, karar almada bilginin dengeli değerlendirilmesi* ve *pozitif ahlaki perspektif* olarak sıralanabilir. Otantik liderlik yapısına işlevsellik amacıyla içsel kural ve pozitif ahlaki perspektif boyutları arasında kavramsal açıdan yüksek düzeyde örtüşme söz konusu olduğundan nu iki boyut, içselleştirilmiş ahlak anlayışı adı altında tek bir boyutta bir araya getirilmiştir (Tabak vd., 2012: 95).

Bir liderin otantik olarak nitelenebilmesi için çalışanları ile arasında bağ kurmasını sağlayan bu dört etkene bağlı davranış göstermesidir. Bu etkenlere göre davranan liderler ortamı iyi değerlendirme, kendini tam anlamıyla tanımaya dayanan içten gelen bir ahlaki anlayışa sahip ve etkileşimi gerçek manada içeren bir model geliştirmiş olurlar (Sayılı ve Baytok, 2014: 167).

Bu araştırmada Walumbwa ve arkadaşlarının (2008) çalışmasına bağlı kalınarak en son ortaya koydukları dört boyut *-özfarkındalık, bilgiyi dengeli değerlendirme, içselleştirilmiş ahlak anlayışı, ilişkilerde şeffaflık-* üzerinde durularak otantik liderlik kavramı ele alınacaktır.

2.2.1.1. Özfarkındalık

Özfarkındalık ya da kendini tanıma, bireyin dünyayı algılama biçimi ve bu algılamanın sonucunda kendini değerlendirmesiyle kendi olumlu ya da olumsuz özelliklerini tanıyabilmesi olarak tanımlanabilir (Memiş vd., 2009: 296). Bu tanıma ek olarak özfarkındalık bireyin kendi çok yönlü doğasının farkında olmasını da içermektedir (Gardner vd., 2005: 349). Özfarkındalık, bireyin farklı değerlerini, kimliğini, hissettiklerini, amaçlarını, bilgisini, yeteneklerini ve donanımını göstermesi süreci olarak da değerlendirilebilir (Tabak

vd., 2012: 95). Zayıf ve güçlü yönlerinin bilincinde olan bireylerin yakın ilişki içerisinde oldukları insanlarla duygu ve düşüncelerini paylaşırken diğerlerinden daha dürüst ve daha açık yürekli olmakla birlikte daha istekli olacakları bilinmektedir (Tütüncü ve Akgündüz, 2014: 168).

Avolio ve Gardner (2005: 349) özfarkındalığı yeteneklerini, zayıf yönlerini, çok yönlülüğünü duygu ve hedeflerini kapsayan çok yönlü bir süreç olarak görür. Bu süreci çelişkiler ile ilişkilendiren çalışmalar ise insanların iç dünyalarında yaşadıkları çelişkilerin ve bu çelişkilerin hissettiklerine, düşündüklerine, davranış ve eylemlerine hangi oranda yansıtıldığına ilişkin bilinç düzeyleri özfarkındalık seviyesi ile ilişkilendirilebileceğini ifade etmişlerdir (Gül ve Alacalar, 2014: 543).

2.2.1.2. Bilgiyi Dengeli Değerlendirme

Otantik liderliğin ikinci bileşeni olan bilgiyi dengeli ve tarafsız değerlendirme karar aşamasında eldeki tüm bilgilerin değerlendirmeye tabi tutulması anlamına gelmektedir. Otantik liderler, karar verme sürecinde etrafındaki insanların düşünceleri açıklamasını sağlayarak farklı konularda yer alan işgörenlerin kendi çalışma alanlarıyla ilgili görüşleri açıklamalarını istemektedir. Bu noktadan hareketle, otantik liderlerin karar verme sürecinde gereken bilgilere farklı kaynaklardan nesnel bir biçimde ulaşabilmesi ve bu bilgileri değerlendirmesi bileşenin temel ögesini oluşturmaktadır (Yeşiltaş vd., 2013: 336). Bu boyut, liderlerin karar almadan önce bütün bilgileri yadsımadan, aşırıya kaçmadan ya da çarpıtılmadan tarafsız bir şekilde değerlendirmesini içerir (Tütüncü ve Akgündüz, 2014: 168). Karar almadan önce farklı düşüncelerin dile getirilmesine fırsat vererek, ileri sürülen düşünceleri objektif bir biçimde değerlendirme sürecidir (Memiş vd., 2009: 296).

Bilgiyi dengeli değerlendirme süreci her hangi bir konunun olumlu ve olumsuz yanlarının kabul edilmesini, niteliklerin ve niteliklerin nesnelliğinin kabulüne de içermektedir (Ilies vd., 2005: 379).

Tarafsız karar vermenin liderin karar ve eylemleriyle birlikte kendisi için olan öngörülerini de etkilediğini belirtmektedirler. Daha dürüst olan liderlerin değerlendirme yaparken daha tarafsız davranabileceğini ifade ederler (Tabak vd., 2012: 95).

Walumbwa vd. (2008) göre de bilgiyi dengeli ve tarafsız değerlendirme bileşeni fikirleri savunmayı ön plana çıkartarak, şeffaf ve önyargılardan uzak olmayı beraberinde getirir (Walumbwa vd., 2008: 93). Dürüstlüğüne içine yerleşen gerçek anlamından uzaklaştırma düşüncesi, dürüstlüğüne değerlendirme aşamasındaki önemini ortaya çıkartabilir. Dengeli değerlendirme karar almadan önce tarafsız bir biçimde ilgili bütün verilerin göz önünde bulundurulmasıdır (Tabak vd., 2012: 95). Csikszentmihalyi (2003), kendisi ile ilgili bilgileri tarafsız bir biçimde ele alabilen bireylerin ya da liderlerin, mevcut verileri yorumlarken daha az hata yapacaklarını söyler (Erkutlu, 2014: 108).

2.2.1.3. İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı

Otantik liderlik, üst seviyede ahlak anlayışına sahip olunmasını gerektirmektedir. Liderlerin ya da çalışanların ahlak anlayışı tutumlarına, davranışlarına ve genel anlamda etik değerlerine kadar yansımaktadır (Nartgün vd., 2016: 3). İçselleştirilmiş ahlak anlayışı bireyin benimsediği ahlaki değerleri koşullar ne olursa olsun davranışlarına aksettirmesidir (Memiş vd., 2009: 296). İçselleştirilmiş ahlak anlayışı aslında özdenetimin bir biçimidir. Bireyin iç dünyasında yer alan ahlaki değerler ile oluşturduğu standartların davranışlarına öncülük etmesi anlamına gelmektedir. Otantiklik algısının oluşmasını sağlayan eylemlerin etik değerlere ve standartlara uyumu olarak görülebilir (Topaloğlu ve Özer, 2014: 161).

Dışardan gelen baskılara karşın liderin kararlarını benimsediği ahlaki değerlere ve ölçülere göre almasını ifade eden bir yapı olan içselleştirilmiş ahlak anlayışı, liderin çalışanlarına ahlaki açıdan rol model olmasını sağlarken ve içselleştirdiği ahlaki

değerleri çalışanlara benimseterek onlara yol gösterir (Şimşek vd., 2017: 91).

İçselleştirilmiş ahlak anlayışı; otantik liderin öz farkındalığına sahip olup, durumu tam anlamıyla gerçeğe uygun biçimde ele alması, olayları ve süreçleri etik değerler ile ahlaki açıdan değerlendirmesini de içermektedir. Otantik liderler olayları ve süreçleri gereği gibi ele alıp kimi zaman zarar görmeyi göze alarak ahlaki davranış gösterirler. Liderler etik anlayışına uygun olmayan onu yanlış yapmaya sürükleyecek etkilere karşın içselleştirilmiş ahlak anlayışına bağlı kalarak kendisine uygun biçimde davranış göstermektedir (Yener, 2018: 4).

2.2.1.4. İlişkilerde Şeffaflık

İnsanların olduğu gibi görünmesi ve buna uygun davranabilmesi için en başta bireyin kendine karşı ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde açık, şeffaf olması gerekmektedir (Okçu ve Anık, 2017: 66). İlişkilerde şeffaflık bireyin diğerler insanlarla olan ilişkilerinde onlarla gerçek benliğini paylaşmasıdır (Memiş vd., 2009: 296). Gardner ve arkadaşları (2005: 357) ilişkilerde şeffaflığı liderin çalışanları ile ilişkilerinde güven vermesi ve olabildiğince açık bir iletişim süreci geliştirmesi olarak değerlendirirler. Bu durumun gerçekleşmesi için lider ilişkilerinde şeffaflığı oluşturmak için yakın ilişkiler kurmayı çabalamak ve önermekten ziyade gerçeği sunarak herkesi aynı şeyi yapmaya teşvik etmelidir. Bu yüzden bileşen içinde bireyin gerçek benliğinin etrafındaki insanlar tarafından anlaşılır hale getirmek istemesi anlaşılabilirliği önem arz eder. Bu bileşenin başarısı liderin çalışanları ile olan ilişkisine bağlıdır. Takipçileri ile olan ilişkisinde açık ve güvenilir davranması ile ilişkilidir (Baykal, 2017: 54).

İlişkilerde şeffaflıkta asıl olan iletişim içerisinde olduğu insanlarla gerçek bir ilişki kurabilmektir. Bireyin benliği hakkında insanların gerçek bilgiye sahip olmasına izin vermesi, olumu ya da olumsuz özelliklerinin hepsine şahitlik etmelerine fırsat verme gayreti içerisinde olması gerekir (Keser ve Kocabaş, 2014: 4).

3. MUTLULUK VE İŞYERİ MUTLULUĞU

Mutluluk insanların en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsanlar uzun yıllardır mutluluk nedir, aslı ve özü nedir, nitelikleri nelerdir, belirleyen etkenler nelerdir, kalıcı olarak mutlu olmak mümkün mü gibi sorulara cevap bulmaya çalışmışlardır (Doğan vd., 2014: 48).

İnsanlık tarihi kadar eski olan mutluluk güncelliğini kaybetmeyen, bununla birlikte hakkında tanımlama yapmanın kolay

olmadığı bir kavramdır (Bülbül ve Giray, 2011: 114).

Mutluluk göreceli yapısına bağlı olarak farklı açılardan değerlendirilmiş, hakkında farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlara değinilmesi kavramın anlaşılmasının sağlanması açısından uygun olacaktır. Tablo 1’de mutluluk kavramı ile ilgili farklı tanımlara yer verilmiştir.

Tablo 1: Mutluluk Tanımları

İnsanın hissettiği duygu ya da bu hissetme sırasındaki durumu, arzu ve isteklerin bütünüyle giderilmesi, gerçekleşmesi anlamlı olan eylem ve etkileşime bağlı olarak ulaşılabilecek bir ülkü, gerekli olgunluğa erişmiş bir doyum durumu.	Aral (1992: 238).
İnsanın hayatıyla ilgili olumlu duygu ve düşüncelerin nicelik olarak daha fazla olması, insanların hayatlarında elde ettikleri doyum ve olumlu duyguların birliği, insanın yaşamını ele alması, mukayese etmesi ve bir sonuca varması.	Myers ve Diener (1995).
Yaşamdan duyulan memnuniyet, öznel iyi oluş (subjektif esenlik) ve moral.	Bülbül ve Giray (2011: 114).
İnsanların hayatları boyunca içerisinde yer almak istedikleri ve ulaşmak için gayret gösterdikleri, maddi ve manevi yönden kendilerinde meydana gelen doyuma bağlı olarak memnuniyet yaratan, insanların ilişkilerini etkileyen psikolojik ve biyolojik bir durum.	Aluş ve Selçukkaya (2015: 154).
İnsanın hayatla ilgili olumlu duygu ve düşüncelerinin nicelik olarak üstün olması, ruhsal açıdan memnun olması ve iç huzuru, hayatın duygusal ve bilişsel açıdan ele alınması.	Eleren ve Sadykova (2016: 190).

Mutluluk farklı değişkenlerden etkilenmektedir. Hayattan alınan doyum, sorunların olmaması, ailesi ile ilgili düşüncesi ya da sıkıntılar ve bunalım gibi duygu durumlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Bireyin öznel olarak yaptığı değerlendirme esas olmak üzere; acı, üzüntü, bunalım gibi olumsuz duygular; haz, hoşlanma, zevk gibi olumlu duygular ve yaşam doyumu gibi bilişsel yargıların durumlarına göre insanlar mutlu ya da mutsuz olmaktadır (Kangal, 2013: 216).Mutluluk yapılan araştırmalara bağlı olarak iki biçimde değerlendirilmektedir. Felsefi yaklaşımlara ve farklı bakış açlarına göre açıklanmaktadır. Mutluluğu zevk almak olarak değerlendiren hazcılık (hedonizm) yaklaşımına göre, zevk almak mutluluk, öznel iyi oluş biçiminde ifade

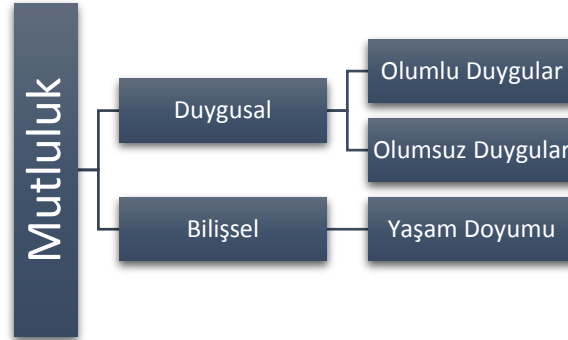
edilmektedir. İşlevsellik ya da ruhun daha iyi olması (eudaimonizm) biçiminde ifade edilen yaklaşım ise mutluluğa daha farklı bir anlam yükleyerek, insanın potansiyeli gerçekleştirmesi olarak açıklamaktadır (Demirci ve Ekşi, 2015: 11).

Mutluluk, insanın yaşamını bilişsel ve duygusal yönden değerlendirmesine bağlı olarak görülebilir. Hayattan alınan doyum öznel iyi oluşun bilişsel boyutunu ifade eder. Sevinç, neşe, heves, güven ve onur gibi duygular öznel iyi oluşun duygusal boyutunun olumlu kısmını oluştururken; kin, nefret, öfke, suçluluk ve utanç gibi duygular ise olumsuz kısmını oluşturmaktadır (Doğan ve Eryılmaz, 2013: 108). Mutluluk kavramının şekille ifade edilmesi kavramın somutlaştırmasını

sağlayacağından bilişsel ve duygusal açıdan ele alan şekil aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 1: Mutluluğun Yapısal Diyagramı

Kaynak: Diener, E., Emmons, A.R, Larsen J.R. And Griffin, S., (1985), “The Satisfaction With Life Scale”, *Journal Of Personality Assessment*, Vol: 49, Issue: 1, (71-75) aktaran Kangal, 2013: 218).

İşyeri mutluluğu, olumlu duyguların olumsuz duygulardan daha fazla yaşandığı, çalışanların olumsuz duygularının daha az olumlu duygularının ise daha sık olduğu durumlar olarak ifade edilmektedir (Brief ve Weiss, 2002; aktaran Arslan ve Polat, 2017: 613). Bireyin işyerindeki mutluluğu; yaratıcılık seviyesinin yükselmesi, hızlı yükselme fırsatı, üst seviyede destek alma, performansının iyi olması, iş arkadaşları ve yöneticileri ile ilişkilerinin iyi olması biçiminde ifade edilebilir (Keser, 2018: 48).

Fisher (2010), işyeri mutluluğunun *kısa süreli geçici mutluluk, bireysel düzeyde mutluluk ve birim -takım- düzeyindeki mutluluk* olmak üzere üç boyutta ele almaktadır. Kısa süreli geçici mutluluk, işyerinde kısa süreli yaşanan sevinç, zevk memnuniyet gibi duygusal durumu ifade etmektedir. Örneğin; aynı çalışanın bazen daha mutlu çalışması bu kapsamda değerlendirilir. İşletme bazında mutluluk kavramı örgütsel bir bütün içerisinde bireyler arasında gerçekleşse de işyeri mutluluğu bireysel durumlar ile bireylerin mutluluk algıları ile ilgilidir. Bu durum bireysel düzeyde mutluluk olarak tanımlanır. Örneğin; bazı çalışanların diğer çalışanlardan neden daha mutlu oldukları sorusu bireysel düzeyde mutluluk ölçüm ifadesidir. Birim düzeyindeki mutluluk takım, departman gibi işletme bölümleri

düzeylerindeki mutluluk algısıdır. Çalışan ekiple uyumlu mutlu olunması birim düzeyindeki mutluluğa örnektir (Fisher, 2010: 386).

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, otel işletmeleri çalışanlarının, yöneticilerine ilişkin otantik liderlik algısının belirlenmesi, sergilenen otantik liderlik davranışlarının çalışanın işyeri mutluluğu üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda geliştirilen araştırma hipotezleri şunlardır;

H1: Otantik liderlik algısı işyeri mutluluğunu etkiler.

H1a: İlişkilerde şeffaflık boyutu, çalışanların işyeri mutluluğunu etkiler.

H1b: İçselleştirilmiş ahlak boyutu, çalışanların işyeri mutluluğunu etkiler

H1c: Bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi boyutu, çalışanların işyeri mutluluğunu etkiler.

H1d: Öz farkındalık boyutu, çalışanların işyeri mutluluğunu etkiler.

Yöneticilerin, otantik liderlik davranışlarının otel işletmeleri çalışanlarının işyeri

mutluluğu üzerindeki etkisinin belirlenmesi, çalışanlardan beklenen örgütsel davranışların gösterilmesi ve hizmet işletmelerinde işgücü kalitesinin sağlanması açısından önemli görülebilir. Ancak bunun yanında mutlu çalışanların oluşturduğu bir işletmede işgücü devir hızının daha az olması, kayıpların daha az olması, müşteri memnuniyetinde artış olması olası sonuçlardandır. Buna ek olarak gününün bir bölümünü işyerinde ve üst kademe yöneticisi ile etkileşim ve iletişim halinde geçiren otel işletmesi çalışanın işyerinde mutlu olması çalışanın performansını etkileyerek otel işletmelerine rekabet üstünlüğü sağlayabilir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırma, hizmet sektörünün önemli parçalarından birisi olan ve çalışan yönetici iletişiminin yoğun yaşandığı sektörler arasında yer alan turizm sektörü içerisinde temel fonksiyonu düşünülerek otel işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmının otel işletmelerinde gerçekleştirme sebepleri arasında, otel işletmelerinde çalışanların liderleri ile gün içerisinde iletişim düzeylerinin yüksek olması ve liderlerin davranış ve tutumlarının çalışanların mutluluğu üzerinde etkili olacağı düşüncesi yatmaktadır. Bütün bunlar ile beraber otel işletmelerinde müşteri tatmini ve tekrar satın alma davranışlarında çalışanların müşterileri etkileyebileceği düşünülmüştür.

Araştırmanın evren ve örneklemini Ankara ilinde yer alan beş yıldızlı otel işletmesi çalışanları oluşturmaktadır. Ankara'nın ülkemizdeki önemli şehir otelciliği destinasyonları içerisinde yer alması ve ilin sezonluk değil 12 ay turizm faaliyetinde bulunan bir yapıda olması bu ilde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarını katılımcı olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Ankara'da 23 beş yıldızlı otel işletmesi bulunmaktadır. Çalışma kapsamında evreni oluşturan söz konusu 23 otel işletmesinin tamamı ile iletişim sağlanmıştır. 13 otel işletmesi anket uygulamasının işletmelerinde gerçekleştirilmesine izin vermemiştir. Bilgi

paylaşılmasının istenilmemesi, yoğun iş temposu, çok fazla anket çalışması yapılması anketi gerçekleştirmek istemeyen işletmelerin sundukları sebepler arasındadır. Toplam oda sayısı 1895 olan 10 otel işletmesinden kurumsal kimliklerinin saklı kalması kaydıyla, anket uygulaması yapılması konusunda izin alınmıştır. Anket uygulamasının yapıldığı 10 otel işletmesinden toplam 238 anket formu geri alınmıştır. Bu anket formlarından 4 âdeti eksik doldurulduğu için elenerek 234 adet anket formu analiz çalışmasına dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden otel işletmeleri araştırma evrenini oluşturan toplam çalışan sayısını söylemeyi kabul etmemişlerdir.

Bu yüzden araştırmanın evreni ankete katılmayı kabul eden otel işletmelerinin oda sayıları kullanılarak yapılan genel kabul görmüş bir formül ile hesaplanmıştır. Anket uygulanan 10 otelin toplam oda sayısı 1895 x 1,18 oda başına ihtiyaç duyulan personel sayısı: 2236 personel çalıştırdığı varsayıldığında (Erdem, 2004: 38); 234 sayısı, $\pm 0,05$ örnekleme hatası içerebilme varsayımı kabul edilerek, araştırmanın evreninin 5000 kişiden az olduğu düşünüldüğünde geçerli ve kabul edilebilir bir örneklem sayısıdır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004).

4.3. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada "Otantik Liderlik" ve "İşyeri Mutluluğu" ölçekleri ve demografik soruları içeren bir ölçüm aracı kullanılmıştır.

4.3.1. Otantik Liderlik Ölçeği

Araştırmanın orijinal ölçeği çalışanların otantik liderlik algısını ölçmeye yönelik Walumbwa ve arkadaşlarının (2008) geliştirdiği 16 maddelik otantik liderlik ölçeğidir. Kullanılması planlanan orijinal ölçeği, Tabak ve arkadaşları 2010 yılında Türkçe'ye çevrilmiş ve ölçeğin güvenilirliği 0,91 olarak elde edilmiş ve orijinal ölçekteki gibi dört faktörlü yapıda olduğu da doğrulanmıştır. Çalışmada bu ölçek kullanılarak çalışanların otantik liderlik algısı ölçülmüştür.

Ölçekte yer alan katılma düzeylerine göre 1- hiçbir zaman, 5-her zaman değerleri ile ifade edilmiştir ve ters kodlanmış madde bulunmamaktadır.

Bu çalışmada otantik liderlik ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) ilişkilerde şeffaflık boyutu için (0,809), içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutu için (0,770), bilgiyi dengeli ve tarafsız değerlendirme boyutu için (0,739), öz farkındalık boyutu için (0,796) ve ölçeğin tamamı için (0,923) olarak elde edilmiştir.

4.3.2. İşyeri Mutluluğu

Araştırmada, çalışanların işyeri mutluluğunu ölçmek için Andres Salas-Vallina ve Joaquin Alegre (2018: 9) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır.

Ölçekte yer alan katılma düzeylerine göre 1- kesinlikle katılmıyorum, 5-kesinlikle katılıyorum değerleri arasında ifade edilmiştir. Ölçekte ters kodlanmış madde bulunmamaktadır.

İşyeri mutluluğu ölçeğinin Türkçe uyarlaması araştırma sürecinde gerçekleştirilmiştir. Orijinal dili İngilizce olan ölçekteki ifadelerin dilsel geçerliliğinin sağlanması için geri çeviri yöntemi kullanılmıştır (Hançer, 2003). Ölçek, 3 kişilik bir grup tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra ilk gruptan bağımsız ve İngilizce orijinalinden habersiz diğer bir grup tarafından ifadelerin Türkçe'den İngilizceye çevirisinin yapılması istenmiştir. Bu yöntem vasıtasıyla anlam bulanıklığının giderilmesine çalışılmıştır. Yapılan çeviriler sonucunda ifadeler açısından çok büyük bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Ölçeği test etmek amacıyla pilot çalışma yapılmıştır. 50 kişilik bir örneklem grubuna uygulanmıştır. Bu örneklemde Cronbach Alfa değeri 0,965 bulunmuştur. Pilot test uygulanan örneklem grubunun %44'ü kadın olup, yaş ortalaması 31,8'dir. Katılımcıların eğitim seviyesine göre dağılımına bakıldığında; % 88'i lise ve üzeri eğitime sahiptir ve turizm sektöründe ortalama çalışma süresi 4 yıldır.

Araştırmada işyeri mutluluğu ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alpha) 0,964 olarak elde edilmiştir.

4.4. Veri Toplama Yöntemi

Anket formları, daha önce görüşülen ve anket çalışması yapılması uygun bulunan otel işletmelerine iletilmiştir. Anketlerin uygulanması 2018 yılı Eylül Ekim aylarında gerçekleştirilmiştir. Otel işletmelerinin insan kaynakları birimlerine gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Süre sonunda ilgili kişilerden anket formları teslim alınarak analiz işlemine geçilmiştir.

4.5. Verilerin Analiz Edilmesi

Katılımcılar elde edilen verilerin analizi SPSS istatistik programı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesi; betimsel istatistiksel teknikler, Pearson korelasyon analizi ve regresyon analizleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

4.6. Araştırmaya İlişkin Veriler ve Bulgular

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde %56,4'ü 6 yıl ve daha fazla süredir turizm sektöründe çalışmaktadır. İşgörenlerin çalışma süreleri göz önüne alındığında 5 yıl ve üzeri çalışma süresi sektörel açıdan deneyimli kabul edilirse katılımcıların yarısından fazlası sektörde üst seviyede deneyimlidir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular bu bölümün ilgili kısımlarında yer almaktadır.

4.6.1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Anket formlarındaki verilere göre katılımcıların %37,2'sinin kadın, %62,8'nin ise erkek olduğu görülmektedir. Ankete katılım sağlayanların yaş gruplarına dağılımına bakıldığında %79,5 'i 17-36 yaş aralığında yer almaktadır. Bu sonuç katılımcıların büyük bölümünün genç olduğu göstermektedir. Eğitim durumuna göre dağılımları incelendiğinde %50'si üniversite/yüksek okul mezunu, %5,1 yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Bu durum katılımcıların

eğitim seviyesinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar turizm sektöründe çalışma süresi açısından değerlendirildiğinde çalışanların % 89.7'sinin 2 yıldan daha fazla sektör deneyimi olduğu görülmektedir.

4.6.2. Ölçek Ortalamalarının Değerlendirilmesi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve alt boyutlarının; ortalama değerleri ve standart sapmalarına ilişkin bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Ölçeklerin Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
Otantik Liderlik	3,7353	0,77164
İşyeri Mutluluğu	3,7065	0,78808
İlişkilerde Şeffaflık	3,7573	0,85691
İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı	3,7009	0,87357
Bilginin Dengeli ve Tarafsız Değ.	3,7593	0,91845
Öz farkındalık	3,7244	0,88586

Araştırmada örneklemin ortalama puanı 3,73 standart sapması ise 0,77 olarak elde edilmiştir. Örneklemin ortalama puanı ölçeğin ortalama puanından 0,73 yüksektir. Elde edilen değer katılımcıların otantik liderlik algılarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında katılımcıların otantik liderlik algılarının en yüksek olan boyutun bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmadaki bağımlı değişken işyeri mutluluğu ölçeğinden en az 1 en çok 5 puan alınabilmektedir. Araştırmada örneklemin ortalama puanı 3,70 standart sapması ise 0,78 olarak elde edilmiştir. Elde edilen değer işyeri mutluluğu algılarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

4.6.3. Veri Setinin Normalliği

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarılabilmek için kullanılacak analiz yöntemlerinin belirlenmesi sürecinde verilerin normal dağılım gösterip

göstermemesi önemlidir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirleyebilmek için çarpıklık –skewness- ve basıklık - kurtosis – değerleri yorumlanabilir. Verilerin normal dağılım göstermesi durumunda bu değerler +1.0 ile -1.0 arasında yer almaktadır. Çarpıklık ve basıklık değerleri ile ilgili yaygın kabul edilen bir görüş ise bu değerlerin kendi standart hatasına bölünmesi sonucunda elde edilen değer, 3.2'nin altında kalıyor ise verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidel, 2012; aktaran Gürbüz ve Şahin, 2015:210). George ve Mallery (2010)'nin çalışmalarında ise çarpıklık ve basıklık değerlerin +2 ile -2 arasında yer alması durumunda kabul edilebilir olduğunu ifade edilmektedir. Bu çalışmada çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1 ile -1 arasında yer aldıklarından dolayı verilerin normal dağılıma sahip olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 3: Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişken	N	Ort.	S.S	Çarp.	Basıklık
Otantik L.	234	3,73	0,77	-0,665*	0,352*
İşyeri M.	234	3,70	0,78	-0,673*	0,564*
İl.Şeff.	234	3,75	0,85	-0,478*	-0,539*
İ. A. Anlayışı	234	3,70	0,87	-0,514*	-0,031*
Bi. D. ve Tarafsız Değ.	234	3,75	0,91	-0,854*	0,517*
Özfark.	234	3,72	0,88	-0,674*	0,424*

Normallik testine ilişkin Tablo 3 incelendiğinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin sosyal bilimler için kabul edilebilir olduğu belirtilen değerler arasında yer aldığı görülmektedir. Otantik liderlik için çarpıklık (-0,665), basıklık değeri ise (0,352) olarak tespit edilmiştir. İşyeri mutluluğu için bu değerler çarpıklık (-0,673), basıklık (0,564) olarak elde edilmiştir. Otantik liderliğin alt boyutlarında bu değerler, ilişkiler şeffaflık boyutu için çarpıklık (0,478), basıklık (-0,539); içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutu için çarpıklık (-0,514), basıklık (0,031); bilginin

dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi boyutu için çarpıklık (0,854), basıklık (0,517); özfarkındalık boyutu için ise çarpıklık (-0,674), basıklık (0,424) şeklinde hesaplanmıştır.

4.6.4. Değişkenler Arası İlişkinin Analiz Edilmesi

Bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi gözlemleyebilmek için çoklu korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4: Değişkenler Arası Korelasyon

	O.L	i.M.	i.ş.	i.A.A.	B.D.T	Ö.
O. L.	1					
İ. M.	,626**	1				
İ.Ş.	,896	,558	1			
İ. A.A	,888	,525	,761	1		
B.D.T	,839**	,515	,604	,699	1	
Ö.	,872**	,589	,694	,664	,727	1

Otantik liderlik boyutlarının kendi arasındaki ilişki açısından incelendiğinde en yüksek korelasyon değerinin ($r=0,76$; $p<0,01$) ilişkilerde şeffaflık ve içselleştirilmiş ahlak anlayışı en düşük korelasyon değerinin ($r=0,60$; $p<0,01$) ise

ilişkilerde şeffaflık ve bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi arasında olduğunu görülmektedir. Bununla birlikte otantik liderlik boyutlarının kendi aralarında anlamlı ilişkileri olduğu tespit edilmiştir.

Otantik liderlik ile araştırmanın bir diğer değişkeni olan işyeri mutluluğu arasındaki ilişkiye bakıldığında, otantik liderlik ile işyeri mutluluğu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. ($r=0,62$; $p<0,01$). İşyeri mutluluğu ile otantik liderliğin boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde, bütün boyutlar ile anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmektedir.

En yüksek ilişkinin öz farkındalık boyutuyla ($r=0,58$; $p<0,01$), en düşük ilişkinin ise bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi boyutu ($r=0,51$; $p<0,01$) arasında olduğunu görülmektedir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; otantik liderlik ve alt boyutları ile işyeri mutluluğu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Çalışanların otantik liderlik algıları arttıkça işyeri mutlulukları da artmaktadır.

4.6.5. Bağımsız Değişkenin Bağımlı Değişken Üzerindeki Etkisinin Analiz Edilmesi

Bağımsız değişken olan otantik liderliğin; bağımlı değişken olan işyeri mutluluğu üzerindeki etkisini gözlemleyebilmek amacıyla basit regresyon analizi yapılmıştır.

Regresyon analizinin sonuçları Tablo 5’de yer almaktadır. Otantik liderliğin işyeri mutluluğu üzerindeki etkisini gözlemleyebilmek için basit regresyon analizine ilişkin tablo incelendiğinde; otantik liderliğin işyeri mutluluğunu pozitif yönlü ($r=0,626$) etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R^2 değeri (0,389)’dur. Bu değer toplam varyansın %38,9’nu açıkladığını göstermektedir.

Tablo 5: Otantik Liderlik-İşyeri Mutluluğu Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Standartlaştırılmış β	0,626
t	12,23
R	0,626
R^2	0,392
Düzeltilmiş R^2	0,389
F değeri	149,58
Anlamlılık	0,000

Otantik liderliğin alt boyutlarının işyeri mutluluğu üzerindeki etkisinin açıklayabilmek için alt boyutlar ile ilgili ayrı ayrı regresyon analizi yapılmıştır. İlk olarak

ilişkilerdeki şeffaflık boyutu için regresyon analizi yapılmıştır. Analize ilişkin bilgiler Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: İlişkilerde Şeffaflık-İşyeri Mutluluğu Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Standartlaştırılmış β	0,558
t	10,234
R	0,558
R^2	0,311
Düzeltilmiş R^2	0,308
F değeri	104,739
Anlamlılık	0,000

Basit regresyon analizine ilişkin tablo incelendiğinde; ilişkilerde şeffaflık boyutunun işyeri mutluluğunu pozitif yönlü ($r=0,558$) etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R^2 değeri

(0,308)'dir. Bu değer toplam varyansın %30,8'ni açıkladığını göstermektedir.

İkinci analiz içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutu için yapılmıştır. Regresyon analizine ilişkin bilgiler Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı -İşyeri Mutluluğu Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Standartlaştırılmış β	0,525
t	9,399
R	0,525
R^2	0,276
Düzeltilmiş R^2	0,273
F değeri	104,739
Anlamlılık	0,000

Basit regresyon analizine ilişkin tablo incelendiğinde; içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutunun işyeri mutluluğunu pozitif yönlü ($r=0,525$) etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R^2 değeri (0,273)'dir. Bu değer

toplam varyansın %27,3'nü açıkladığını göstermektedir.

Tablo 8'de sunulan analiz sonuçları bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi boyutu için yapılmıştır. Regresyon analizine ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8: Bilginin Dengeli ve Tarafsız Değerlendirilmesi-İşyeri Mutluluğu Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Standartlaştırılmış β	0,515
t	9,159
R	0,515
R^2	0,266
Düzeltilmiş R^2	0,262
F değeri	83,882
Anlamlılık	0,000

Basit regresyon analizine ilişkin tablo incelendiğinde; bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi boyutunun işyeri mutluluğunu pozitif yönlü ($r=0,515$) etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R^2 değeri (0,262)'dir. Bu

değer toplam varyansın %26,2'ni açıkladığını göstermektedir.

Son olarak özfarkındalık boyutu için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizine ilişkin bilgiler Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: : Öz farkındalık -İşyeri Mutluluğu Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Standartlaştırılmış β	0,589
t	11,089
R	0,589
R ²	0,346
Düzeltilmiş R ²	0,344
F değeri	122,963
Anlamlılık	0,000

Basit regresyon analizine ilişkin tablo incelendiğinde; öz farkındalık boyutunun işyeri mutluluğunu pozitif yönlü ($r=0,589$) etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R² değeri (0,344)'dür. Bu değer toplam varyansın %34,4'nü açıklamaktadır.

Yapılan analizler sonucunda otantik liderlik algısının işyeri mutluluğunu olumlu yönde etkilediği gözlemlenirken, otantik liderliğin alt boyutlarının da işyeri mutluluğu olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Hayattan alınan doyum ya da yaşamdan duyulan memnuniyet olarak tanımlanabilen mutluluk kavramı insanları hem bilişsel hem duygusal düzeyde etkilemektedir. Hayatın bir bütün olarak algılandığı gerçeği ile beraber insanlar yaşamlarını sürdürebilmek için çalışmak zorundayken, en temel ihtiyaçlarından birisi ise mutlu olmaktır. Bu durum, zorunluluk gibi görünen çalışma hayatının içerisine mutluluğu sığdırabilmeyi gerektirmektedir. Çünkü işyerinde mutlu olmayan işgörenlerin işletmeye direkt maliyetinin yanında müşteri kayıpları yaşanması, negatif örgüt kültürünün yayılması, işgücü devir hızını etkilemesi gibi birçok açıdan işletmeyi olumsuz yönde etkilemeleri beklenmektedir.

Çalışma bulguları otantik liderlik ile işyeri mutluluğu arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. İş görenlerin otantik liderlik algısı yükseldikçe işyeri mutluluğu da olumlu etkilemektedir. Mutlu işgörenler, literatürde de belirtildiği gibi müşteri memnuniyeti için önemlidir

(Korkmaz ve Erdoğan, 2014: 541). İşgörenlerin mutluluğunun, otantik liderlik algıları ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde işletmelere orta kademe yönetici seçim sürecinde otantik liderlik davranışı sergilemeye yakın işgörenleri yönetici olarak tercih etmeleri önerilmektedir. İşletmelerin liderlerinin otantik liderlik özelliklerinin geliştirmesi yönünde çalışmalar yapmaları işyeri mutluluğunu artmasını sağlayacaktır. Farkındalığı yüksek, tutarlı, olumlu bir hava oluşturan, işgörenlerini geliştirmeye çalışan, ahlaklı, iyimser, umutlu, samimi, dürüst ve şeffaf iletişim geliştiren liderler işgörenlerin daha mutlu olmasını sağlayabilirler.

Çalışmada sonuçları, otantik liderlik algısının ve işyeri mutluluğunu etkilediğini, otel işletmelerinde otantik liderlik algılarının yüksek olduğu göstermektedir. Bunun yanında katılımcıların otantik liderlik algılarının en yüksek olan boyutun bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi, en düşük boyutunun ise içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutu olduğu tespit edilmiştir. İşyeri mutluluğu algısının da ortalamanın üzerinde olduğu gözlenmiştir. Bilginin dengeli ve tarafsız değerlendirilmesi boyutuna ilişkin algının yüksek olması katılımcıların, yöneticilerinin karar alma sürecinde çalışanların fikirlerinin dikkate aldığı ve karar alırken tarafsız davrandığını düşündüklerini ortaya koymaktadır. Karar alınırken düşüncelerinin sorulmamasının ve değerlendirme yaparken tarafsız davranılmamasının çalışanların şikâyet ettiği konulardan olduğu bilinmektedir (Sü: 1999). Çalışanların fikirlerinin alınması ve tarafsız değerlendirme yapıldığına ilişkin algının

yüksek olması örneklem grubunun liderlerinin diğer boyutlara göre daha fazla otantik liderlik davranışı içerisinde olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların en düşük algısının ise içselleştirilmiş ahlak anlayışı boyutuna ait olması, iş görenlerin yöneticilerinin içselleştirdikleri bir ahlak anlayışına uygun davranış gösterdiklerine ilişkin düşüncelerinin otantik liderliğin diğer boyutlara göre daha zayıf olduğunu göstermektedir. İçselleştirilmiş ahlak anlayışı, liderin benimsediği ahlaki değerleri davranışlarına yansıtmasıdır. İşgörenler koşullar ne olursa olsun liderin değerlerine uygun davranmasını beklerken, sezonluk ve hızlı karar gerektirse de otelcilik sektöründe yöneticilere etik davranışlar üzerine eğitimlerin verilmesi önerilmektedir.

Araştırmanın örneklem grubu, bir hizmet işletmesi olan konaklama işletmelerinden seçilmiştir. Elde edilen sonuçlar konaklama işletmeleri için fikir verici olabilir. Yöneticilerin liderlik yaklaşımları hakkındaki işgörenlerin düşüncelerinin değerlendirilmesinde katkısı olabilir.

İşgörenlerin mutluluğu önemseyen hizmet işletmelerine yol gösterebilir. İleride yapılacak çalışmalar farklı sektörlerde gerçekleştirilerek liderlik-işyeri mutluluğu ilişkisinin ortaya çıkarılması mümkündür.

Literatürde liderliği konu alan çalışma göreceli olarak fazla olmasına karşın özellikle yerli literatürde otantik liderlik çalışmalarının sayısı oldukça azdır. O yüzden bu çalışmanın otantik liderlik ile ilgili çalışmalara başlangıç niteliği taşıdığı söylenebilir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, işyeri mutluluğu ile örgüt kültürü arasındaki ilişki ele alınarak, farklı örgüt kültürlerine sahip olan işletme çalışanlarının mutluluk seviyelerinin belirlenmesi sağlanabilir. Bu yöndeki çalışmalar işyeri mutluluğunun nasıl geliştirilebileceği konusunda fikir verici olabilir. Bunun yanında işgörenlerin yetkilendirilme düzeyleri ve işyeri mutluluğu ilişkisini inceleyen bir araştırmanın yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ALUŞ, Y. ve SELÇUKKAYA, S. (2015). "Türk Ailesinde Mutluluk Algısı ve Değerleri", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1 (2): 151-175.
2. ARAL, V. (1992). "Özgürlük ve Mutluluk", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1-2: 235-239.
3. ARSLAN, Y. ve POLAT, S. (2017). "Örgütsel Mutluluk Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 23 (4): 603-622.
4. ATAMAN, G. (2009). İşletme Yönetimi, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
5. BAKAN, İ. ve BÜYÜKMEŞE, T. (2010). "Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması: Eğitim Kurumu Yöneticilerinin Algılarına Dayalı Bir Alan Araştırması, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12 (19): 73-84.
6. BAYKAL, E. (2017). "Otantik Liderlik ve Pozitif Çıktıları: Pozitif Örgütsel Davranış Bakış Açısı", Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(3): 42-64.
7. BRIEF, A. P. and WEISS, H.M. (2002). "Organizational Behavior: Affect In The Workplace", Annual Review of Psychology, 53: 279-307.
8. BÜLBÜL, Ş. ve GİRAY, S. (2011). "Sosyodemografik Özellikler ile Mutluluk Algısı Arasındaki İlişki Yapısının Analizi", Ege Akademik Bakış Dergisi, 11(Özel Sayı): 113-123.

9. ÇETİN, C. (2012). Temel İşletmeciliğe Giriş, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
10. ÇİÇEK, M. (2011). “Liderlikte Farklı Bir Yaklaşım: Otantik Liderlik Tarzı ve Transformasyonel Liderlik Biçimi İle Karşılaştırılması”, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (3): 59-71.
11. DEMİRCİ, İ. ve EKŞİ, F. (2015). “Ergenler İçin Beş Boyutlu İyi Oluş Modeli: EPOCH Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerliliği ve Güvenirliği”, Gençlik Araştırmaları Dergisi, 3 (3): 9-30.
12. DIENER, E. EMMONS, A. R, LARSEN, J. R. and GRIFFIN, S. (1985). “The Satisfaction With myLife Scale”, Journal Of Personality Assessment, 49 (1): 71-75.
13. DOĞAN, T. ve ERYILMAZ, A. (2013). “İki Boyutlu Benlik Saygısı ve Özel İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1 (33): 107-117.
14. DOĞAN, T. ERYILMAZ, A. ve ERCAN, L. (2014). “İşe Bağlılığın Özel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolü: Akademisyenler Üzerine Çalışma”, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, 33: 48-57.
15. EDİZLER, G. ve AKBULUT, E. (2011). “Özel Öğretim Kurumlarında Eğitim Yöneticilerinin Dönüşümcü liderlik Boyutları”, Erciyes İletişim Dergisi, 2 (2): 20-32.
16. ELEREN, A. ve SADYKOVA, G. (2016). “Girişimcilik Eğilimi ile Mutluluk Algısı Arasındaki İlişki: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (5): 189-209.
17. ERDEM B. (2004) “Otel İşletmelerinde İnsan Kaynakları Planlamasının Yeri ve Önemi” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (11): 35 – 54.
18. EREN, E. (2008). Yönetim ve Organizasyon, Beta Yayınları, İstanbul.
19. EREN, F. ve YALÇINTAŞ, M. (2017). “Hizmetkâr Liderlik İle İş Tatmini Arasındaki İlişki: Bir Havayolu Şirketi Örneği”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 10 (16): 851-864.
20. ERIKSEN, M. (2009). “Authentic Leadership Practical Reflexivity, Self-Awareness, And Self-Authorship”, Journal of Management Education, 33 (6): 747-771.
21. ERKUTLU, H. V. (2014). Liderlik, Kuramlar ve Yeni Bakış Açıları, Elif Yayınevi, Ankara.
22. FISHER, D.C. (2010), “Happiness At Work”, International Journal Of Management Reviews, 12 (4): 384-412.
23. GEORGE, D. and MALLERY, M. (2010). “SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference”, 17 (10) Boston: Pearson.
24. GÜL, H. ve ALACALAR, A. (2014). “Otantik Liderlik ile İzleyicilerin Duygusal Bağlılıkları ve Performansları Arasındaki İlişkilerin Üzerine Araştırma”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(5): 540-550.
25. GÜRBÜZ, S. ve ŞAHİN, F. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
26. GARDNER, W. L. AVOLIO, B. J. LUTHANS, F. MAY, D. R. and WALUMBWA, F. O. (2005). “Can You See The Real Me? A Self-Based Model of Authentic Leader And Follower Development”, The Leadership Quarterly, 16: 343-372.
27. GÜREL, P. A. (2013). “İşletmelerde Küresel Rekabet Avantajına Yönelik Yeni Liderlik Tipi: Dönüştürücü”

- Liderlik”, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1): 1-27.
28. HANÇER, M. (2003). “Ölçeklerin Yazım Dilinden Başka Bir Dile Çevirileri ve Kullanılan Değişik Yaklaşımlar”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, 6 (10): 47-60.
29. ILIES, R. MORGESON, F. P. and NAHRGANG, J. D. (2005), “Authentic Leadership And Eudaemonic Well-Being: Understanding Leader-Follower Outcomes”, The Leadership Quarterly, 16: 373-394.
30. KANGAL, A. (2013). “Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme ve Türk Hane Halkı İçin Bazı Sonuçlar”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (44): (214-233).
31. KERNIS, M. H. (2003). “Toward A Conceptualization Of Optimal Self-Esteem”, Psychological Inquiry, 14 (1): 1-26.
32. KESER, A. (2018). “İşte Mutluluk Araştırması”, Paradoks Ekonomi, sosyoloji ve Politika Dergisi, 14 (1): 43-57.
33. KESER, S. ve KOCABAŞ, İ. (2014). “İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Otantik Liderlik ve Psikolojik Sermaye Özelliklerinin Karşılaştırılması”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 20(1): 1-22.
34. KESKEN, J. ve AYYILDIZ, N. A. (2008). “Liderlik Yaklaşımlarında Yeni Perspektifler: Pozitif ve Otantik Liderlik”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 8 (2): 729-754.
35. KICIR, G. K. ve PAŞAOĞLU, D. (2014). “Otantik Liderliğin Akademik Platformda Lider Boyutu Açısından İncelenmesi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15 (1): 1-24.
36. KILIÇ, B. ve ELEREN, A. (2010), “Termal Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (3): 119-142.
37. KOÇEL, T. (2010). İşletme Yöneticiliği, Beta Basın Yayın Dağıtım, İstanbul.
38. KORKMAZ, O. ve ERDOĞAN E. (2014). “İşyaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 14 (4): 541-557.
39. MEMİŞ, Ç. A. AYDIN, G. K. KABASAKAL, H. ve SARAÇER, B. E. (2009). “Türkiye’de Otantik Liderlik Üzerine Bir Keşif Çalışması”, 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Eskişehir.
40. MYERS, G. D. and DIENER, E. (1995). “Who Is Happy?”, Psychological Science, 6 (1):10-19.
41. NARTGÜN, Ş. S. NARTGÜN, Z. ve ARICI, D. (2016). “Okul Yöneticilerinin Örgütsel Güç Kaynakları ile Otantik Liderlik Düzeylerine İlişkin Öğretmen Görüşleri”, Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi, 2 (2): 1-26.
42. OKÇU, V. ve ANIK, S. (2017). “Okul Yöneticilerinin Otantik Liderlik Davranışlarını İle Öğretmenlerin Motivasyon ve Mobbing Yaşama Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi, 5(2): 63-85.
43. ÖZKAYNAR, G. K. (2017). “Tarihte Öne Çıkan Türk Lider Örnekleri Üzerine Bir İnceleme”, Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi, 1 (1): 10-31.
44. PAMUKOĞLU, O. (2016). Önder, İnkılap Yayınevi, İstanbul
45. PARLAK, B. (2013). Yönetim Bilimi ve Çağdaş Yönetim Teknikleri, Beta Yayıncılık İstanbul.

46. SAYLI, H. ve BAYTOK, A. (2014). Örgütlerde Liderlik Teori-Uygulama ve Yeni Perspektifler, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
47. SÜ, S. (1999). Konaklama Sektöründe Çalışan Personelim Sorunları ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
48. ŞİMŞEK, M. Ş. (2007). Yönetim ve Organizasyon, Konya Adım Ofset Matbaacılık, Konya.
49. ŞİMŞEK, M. Ş. ÖZGENER, Ş. ve İLHAN, İ. (2017). “Turizm Sektöründe Kadın Girişimciler ve Yöneticiler Açısından Otantik Liderliğin Sosyal Tembellik Üzerindeki Etkileri: Yaşam Tatmininin Düzenleyici Rolü”, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (3): 88-109.
50. TABAK, A. POLAT, M. COŞAR, S. ve TÜRKÖZ, T. (2012). “Otantik Liderlik Ölçeği: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması”, İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 14 (4): 89-106.
51. TENGİLİMOĞLU, D. (2005). “Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (14): 1-16.
52. TOPALOĞLU, T. ve ÖZER, P. S. (2014). “Psikolojik Sermaye İle İş Performansı Arasındaki İlişkiye Otantik Liderliğin Düzenleyici Etkisi”, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6 (1): 156-171.
53. TÜTÜNCÜ, Ö. ve AKGÜNDÜZ, Y. (2014). “Seyahat Acentelerinde Otantik Liderliğin Çalışanların Yalakalık Eğilimlerine Etkisi”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 25 (2): 167-175.
54. UĞURLUOĞLU, Ö. ve ÇELİK, Y. (2009). “Örgütlerde Stratejik Liderlik ve Özellikleri”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 12 (2): 121-156.
55. ÜNNÜ, N. Z. A. (2009). “Politik Pazarlamada Pazar Yönlülük ve Otantik Liderliğin Önemi”, Ege Akademik Bakış Dergisi, 9 (4): 1243-1273.
56. WALUMBWA, F. O. AVOLIO, B. J. GARDNER, W. L. WERNING, T. S. and PETERSON, S. J. (2008). “Authentic Leadership: Development And Validation of A Theory-Based Measure”, Journal of Management, 34 (1): 89-126.
57. VALLINA, A. S. and ALEGRE J. (2018). “Happiness at Work: Developing a Shorter Measure”, Journal of Management and Organizations: 1-21.
58. YAZICIOĞLU, Y., ERDOĞAN S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara Detay Yayınları, Ankara.
59. YENER, S. (2018). “Psikolojik Rahatlık Algısının Otantik Liderliğin Sinizim Üzerindeki Etkisinde Aracı Rolü”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1): 1-14.
60. YEŞİLTAŞ, M. KANTEN P. ve SORMAZ, Ü. (2013). “Otantik Liderlik Tarzının Prososyal Hizmet Üzerindeki Etkisi: Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 42 (2): 333-350.
61. YÜCEKÖK, A. N. (1968). “Toplum Kalkınmasında Liderlik ve Sorunları”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 23 (3): 311-338.

OTEL İŞLETMELERİNDEKİ HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNE ETKİLERİ: ANTALYA İLİNDE BİR UYGULAMA

THE EFFECTS OF THE SERVICE QUALITY ON CUSTOMER SATISFACTION IN HOTEL BUSINESS: A CASE STUDY IN ANTALYA

Filiz TORUN NALBANT* - Ahmet Kuntay DEMİRAL**

* Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, filiznalbant@msn.com, <https://orcid.org/0000-0002-0545-6520>

** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ahmetdemiral@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0036-5555>

ÖZ

Günümüzde otelcilik işletmeleri, küresel ekonomi şartlarında sürekli artmakta olan rekabetle birlikte müşteri gereksinimlerini karşılamaya daha fazla önem vermektedir. Çünkü, oteller bir yandan rakiplerine fark yaratarak üstün hizmet kalitesi sunmaya çalışırken, diğer yandan da itibarlarını arttırmak istemektedirler. Bu makalenin amacı; otellerin hizmet kalitesinin turizm müşterilerinin memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu doğrultuda hazırlanmış olan araştırmada veriler, Antalya ilindeki çeşitli otellerin konuklarını içeren turizm müşterilerinden toplanmıştır. Yazın taramasından uyarlanmış olan maddeler araştırmaya dahil edilerek hazırlanmış olan anket, Antalya ilindeki herhangi bir otelde kalmış olan toplam 390 adet otel müşterisine uygulanmıştır. Turizm müşterilerinin memnuniyetinin otelin hizmetin kalitesinden etkilenmeleri test edilirken; hipotezlere dayalı bir araştırma modeli ortaya konulmuş ve hipotezler test edilmiştir. Anket verilerinin istatistikî analizleri SPSS Statistics 22 Programı kullanılarak yapılmıştır. Çalışma bulguları otel müşterilerinin memnuniyetinin almış oldukları hizmetin kalitesinden etkilendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Algısı

Jel Kodları: C02, L83, Z30

ABSTRACT

Today, hospitality industry greater emphasis on meeting customer requirements with the ever-increasing competition in the global economy. Because while hotels are trying to offer superior service quality to their competitors by making a difference, they also want to increase their reputation. The purpose of this manuscript is to investigate the effect of the quality of service of hotels on the satisfaction of Tourism customers. In this research, data was collected from tourism customers, including guests of various hotels in Antalya province. The survey, which was prepared by incorporating the materials adapted from the literature survey, was applied to a total of 390 customers who stayed in any hotel in Antalya province. A research model based on hypotheses was put forward and hypotheses were tested while the satisfaction of the tourism customers was affected by the quality of the service of the hotel. Statistical analyses of survey data were conducted using SPSS Statistics 22 Program. The study findings show that the satisfaction of hotel customers is influenced by the quality of the service they receive.

Keywords: Service Quality, Customer Satisfaction, Customer Perception

Jel Codes: C02, L83, Z30

1. GİRİŞ

Konaklama işletmeleri; turistin, destinasyona ulaşmasından itibaren başta konaklama olmak üzere her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için emek sarf eden işletmelerdir (Üngüren ve Çevirgen, 2016: 2224). Konaklama işletmeleri; temel fonksiyonları konukların geceleme gereksinimlerini karşılamak olan, konukların yeme-içme ve eğlence gereksinimlerini karşılayabilmeleri için gerekli yardımcı birimleri de bünyelerinde bulunduran; otel, motel, tatil köyü ve pansiyonlardan oluşan işletmelerdir

(Turizm ve Otelcilik Portalı, <http://www.goktepe.net/konaklama-isletmeleri-ve-cesitli-kriterlere-gore-siniflandirilmesi.html>, 23.07.2019).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri verilerine göre; Türkiye genelinde 2017 ve 2018 yıllarında konaklama tesislerinde yapılan geceleme sayıları aşağıdaki grafikte belirtilmiştir (<http://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>, 18.07.2019):

Şekil 1: 2017 ve 2018 Yıllarında Konaklama Tesislerinde Yapılan Geceleme Sayıları

Kaynak: Turizm İstatistikleri, <http://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>, 18.07.2019.

Şekil 1'e göre; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri verilerinden Türkiye genelinde 2017 ve 2018 yıllarında konaklama tesislerinde yapılan geceleme sayıları incelendiği zaman, her iki yılda da Ağustos, Temmuz ve Eylül aylarında en yüksek sayıya ulaşıldığı görülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Konaklama sektöründe, hizmetin stok edilememesi ve üretim ile tüketimin eş

zamanlı gerçekleşmesi gibi nedenlerle, diğer birçok sektörden farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, diğer sektörlerdeki stratejik uygulamaların bu sektördeki geçerliliğini tartışmalı hale getirmektedir ve konuyla ilgili olarak yapılan çalışma ve araştırmaların teşvik edilmesi gerekmektedir (Kaya, 2010: 33). Bu bağlamda turizm sektöründe konaklama işletmelerinin alt sistemlerinden olan otel işletmeleri, bu çalışmanın konusu olarak seçilmiştir.

2.1. Otel İşletmeleri

Otel işletmeleri, turistik mal ve hizmetlerin üretimi ve tüketiminin aynı anda gerçekleştiği esas konaklama birimlerinden oluşmaktadır. Tüketici, hizmetin en yoğun yaşandığı otel işletmelerinde konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlenme hizmetini alma sürecinde bulunmanın yanı sıra; ürün ve hizmetin finansal, sosyolojik ve psikolojik boyutlarını da yoğun olarak aynı anda yaşamaktadır (Güler, 2009: 61-61).

2005/8948 Karar Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Yönetmelik, Madde 19'a göre; oteller, asli fonksiyonları müşterilerin

konaklama ihtiyaçlarını sağlamak olan, bu hizmetin yanında, yeme-içme, spor ve eğlence ihtiyaçları için yardımcı ve tamamlayıcı birimleri de bünyelerinde bulundurabilen tesislerdir (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050621-11.htm>, 23.07.2019).

TUİK Turizm İstatistikleri verilerine göre; Antalya ilinde bulunan otellerde 2016, 2017 ve 2018 yıllarında konaklayan toplam ziyaretçi sayısı görülmektedir (Turizm İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>, 18.07.2019):

Tablo 1: Antalya İlinde 2016, 2017, 2018 ve 2019 Yıllarında Otellerde Konaklayan Toplam Ziyaretçi Sayısı

DÖNEM	2016	2017	2018	2019
1. DÖNEM	454.136	336.940	369.207	337.543
2. DÖNEM	1.417.149	1.564.386	2.464.000	-
3. DÖNEM	2.168.767	3.163.471	3.950.522	-
4. DÖNEM	1.054.456	1.147.309	1.542.508	-
TOPLAM	4.640.826	5.875.503	7.957.399	-

Kaynak: Turizm İstatistikleri, (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>, 18.07.2019). 2017, 2018 ve 2019 yıllarına ait TUİK Turizm İstatistikleri'nden adapte edilerek yıllara göre toplam ziyaretçi sayısı hesaplaması yazarlarca yapılmıştır. Antalya ilinde 2016, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında otellerde konaklayan ziyaretçi sayısı; çıkış yapan (yurt dışında konaklayan) ve giriş yapan vatandaş (Türkiye'de ikamet eden) toplam ziyaretçi sayısı olarak belirtilmiştir.

Tablo 1'e göre, Antalya ilindeki otellerde konaklayan toplam ziyaretçi sayısında; 2016, 2017 ve 2018 yıllarında artış olduğu görülmektedir.

2.2. Hizmet Kalitesi

Hizmet, gözle görülemeyen, dokunulamayan soyut bir kavramdır. Kalite ise alınan hizmetin türüne göre kişiden kişiye değişkenlik gösteren bir kavramdır. Hizmet kalitesi kavramı gün geçtikçe hem müşteriler hem de firmalar açısından daha çok önem kazanmaktadır (Tan vd., 2016: 47).

Hizmet kalitesi hizmet sağlayıcı ve tüketici arasındaki doğrudan etkileşimden kaynaklanan bir tutum biçimi anlamına gelir (Felix, 2012: 2). Otel işletmelerinde, hizmet kalitesi; turistlerin mevcut veya olası ihtiyaçlarını karşılayabilecek ürünler

üretmek, işletmenin etkinliğini artırmak ve etkin bir kontrol süreci ile maliyetleri azaltmak amacıyla kullanılan stratejik bir araç olarak tanımlanmaktadır (Bucak, 2014: 1).

Her bir hizmet grubunun hizmet kalitesinin boyutları; fiziksel tesisler, güvenilirlik, heveslilik, güvence ve empati olarak beş boyutlu SERVQUAL ÖLÇEĞİ ile ölçülebilmektedir (Parasuraman vd., 1988: 23).

2.3. Müşteri Memnuniyeti

Müşteri memnuniyeti, bir işletmenin performansını deneyimleyenlerin hissettiği sonuçtur (Angelova ve Zekiri, 2011:233). Müşteri memnuniyeti tıpkı herhangi bir fiziksel varlık gibi izlenmesi ve yönetilmesi gereken bir varlıktır ve işletmeler müşteri

memnuniyetini ölçmeye ihtiyaç duymaktadır (Ilieska, 2013: 328).

Müşteri memnuniyeti, organizasyonel hedeflere ulaşmak için sürekli ve düzenli olarak dikkat gösterilmesi gereken kritik bir faktördür. Çünkü rekabete büyük ölçüde katkı sağlayan müşteri memnuniyetinin müşteri tutma üzerinde önemli bir etkisi vardır (Ibojo, 2015: 48).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojik özellikleri; araştırmanın tipi, seçilmiş olan örneklemin büyüklüğü, örnekleme tipi, veri toplama tekniği ve veri yorumlama araçları Tablo 2’de belirtilmiştir:

Tablo 2: Araştırmanın Tanımı

Araştırmanın Tipi:	Tanımlayıcı Araştırma
Örneklem Büyüklüğü:	390
Örnekleme Tipi:	Kolayda Örnekleme
Veri Toplama Tekniği:	Anket Araştırması
Veri Yorumlama Aracı:	SPSS Statistics 22

3.1. Araştırmanın Amacı

Günümüzde otelcilik işletmeleri, bir yandan küresel ekonomi şartlarında sürekli artmakta olan rekabet ortamında ayakta kalmaya çalışırken, bir yandan da müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılama çabası vermektedirler. Oteller, müşteri istek ve ihtiyaçlarına bağlı olarak, sunmuş oldukları hizmetin kalitesine daha çok önem vermek zorundadırlar. Bu bağlamda araştırmanın amacı; Antalya ilinde, otellerin hizmet kalitesinin turizm müşterilerinin

memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırmak olarak belirlenmiştir. Antalya ilindeki hizmet kalitesini ölçmek amacıyla SERVQUAL ölçeği ile beş faktörlü model test edilerek SERVQUAL enstrüman boyutlarının müşteri memnuniyetine etkisi araştırılmıştır.

3.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın Modelinde kullanılan temel belirleyiciler ve tanımları aşağıdaki Tablo 3 ve Tablo 4’te belirtilmiştir:

Tablo 3: Servqual Ölçeği Temel Belirleyiciler ve Tanımları

Belirleyiciler:	Tanımlar:	Referanslar:
Fiziksel özellikler	Fiziksel tesisler, donanım ve personelin görünümü	(Parasuraman vd., 1988: 38-39)
Güvenilirlik	Söz verilen hizmetleri doğru bir şekilde yerine getirebilme	(Parasuraman vd., 1988: 38-39)
Heveslilik	Müşterilere yardımcı olma, ve hızlı hizmet sağlama konusunda hassasiyet	(Parasuraman vd., 1988: 38-39)
Güvence	Çalışanların bilgisi, nezaketleri ve güveni sağlama yetenekleri	(Parasuraman vd., 1988: 38-39)
Empati	İşletmenin müşterisine sunduğu bireysel ilgi ve özenli tutum	(Parasuraman vd., 1988: 38-39)

Tablo 4: Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Temel Belirleyici ve Tanımı

Temel Belirleyici:	Tanım:	Referans:
Memnuniyet	Hizmet / ürün tecrübesi olan müşterinin hoşnutluk düzeyi	(Oliver 1997'den alıntılan Andaleeb ve Convay, 2006: 10)

Aşağıdaki Tablo 5'te Servqual Ölçeğini oluşturan faktörlerin maddeleri ile ölçüklerin oluşturulmasında yararlanan çalışmaları belirtmiştir (Parasuraman vd., 1988: 38-39):

Tablo 5: Servqual Ölçeğini Oluşturan Değişkenlerin Uyarlandığı Çalışmalara Ait Maddeler

SERVQUAL ÖLÇEĞİ DEĞİŞKENLER	DEĞİŞKENLERİN UYARLANDIĞI ÇALIŞMALARLA AİT MADDELER
Fiziksel özellikler	1-Otellerin kullanmış oldukları tüm ekipman yeni olmalıdır. 2-Otellerin fiziksel olanakları ilgi çekici olmalıdır. 3-Otellerin çalışanları temiz ve tertipli giyinmeye özen göstermelidir. 4-Otellerin fiziki olanakları, verilen hizmet türüne uygun olmalıdır.
Güvenilirlik	5-Oteller belli bir zamanda sunacakları hizmete dair müşterilerine verdikleri sözü tutmalıdır. 6-Müşteriler herhangi bir sorunla karşılaştıkları zaman, otel yöneticileri sempatik ve güven verici bir tutum sergilemelidir. 7-Oteller güvenilir olmalıdır. 8-Oteller, müşterilerine söz verdikleri hizmetleri sağlamalıdır. 9-Otellerin kayıtlarını doğru tutmaları gerekir.
Heveslilik	10-Oteller, hizmetlerin tam olarak ne zaman gerçekleştirileceğini müşterilerine bildirmelidir. 11-Otel çalışanları müşterilerine sundukları hizmetlerde hızlı olmalıdır. 12-Otel çalışanları müşterilerine yardım etme konusunda hızlı olmalıdır. 13-Otel çalışanları meşgul oldukları için beni bekletirlerse, bunu normal karşılarım.
Güvence	14-Müşteriler, konakladıkları otellerin çalışanlarına güvenebilmelidir. 15-Müşteriler, otellerin çalışanları ile olan işlemlerinde, kendilerini güvende hissedebilmelidir. 16-Otel çalışanları, müşterilere karşı kibar olmalıdır. 17-Otel çalışanları, işlerini iyi yapabilmek için, otel yönetiminden yeterli desteği almalıdır.
Empati	18-Otellerin yönetimi, tüm müşterilere standart bir hizmet sunmalıdır. 19-Otel çalışanları tüm müşterilere standart bir hizmet sunmalıdır. 20-Otel çalışanları, müşterilerin ihtiyaçlarının neler olduğunu tam olarak bilmelidir. 21-Müşteriler, en iyi olanaklara sahip otellerde konaklamayı beklerler. 22-Otellerin çalışma saatleri, tüm müşterilere uygun olmalıdır.

Aşağıdaki Tablo 6'da Memnuniyet Ölçeğini oluşturan faktörlerin maddeleri ile ölçüklerin oluşturulmasında yararlanan çalışmaları belirtmiştir:

Tablo 6: Memnuniyet Ölçeğini Oluşturan Değişkenler ve Değişkenlerin Uyarlandığı Çalışmaya Ait Maddeler

MÜŞTERİ MEMNUNİYET ÖLÇEĞİ DEĞİŞKENİ	DEĞİŞKENLERİN UYARLANDIĞI ÇALIŞMALAR AİT MADDELER
Memnuniyet	23-Genel olarak, otellerin vermiş olduğu hizmetlerden memnun kaldım. 24-Daha önce konaklamış olduğum otellerde verilen hizmetlerden memnun kalırsam, gelecekte de konaklamak isterim. 25- Daha önce konaklamış olduğum otellerde verilen hizmetlerden memnun kalırsam, bu otelleri başkalarına da tavsiye ederim. 26-Genel olarak, konaklamış olduğum otellerin türünü (şehir oteli, termal otel, motel vs.) göz önünde bulundurarak, hizmet kalitesinin mükemmel olduğunu söyleyebilirim.

Hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiler; Hizmet kalitesi bağımsız, Müşteri memnuniyeti bağımlı değişken olarak değerlendirilerek Tablo 7’de Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler olarak sunulmuştur:

Tablo 7: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN
Fiziksel özellikler Güvenilirlik Heveslilik Güvence Empati	Müşteri memnuniyeti

Araştırmada kurulan hipotez ile alt hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

H: Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir.

H₁: Fiziksel özellikler, müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir.

H₂: Güvenilirlik, müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir.

H₃: Heveslilik, müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir.

H₄: Güvence, müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir.

H₅: Empati, müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi:

Araştırma konusu ile ilgili, kolayca ulaşılabilir olan birimlerden bir örneklemin en kısa zamanda ve en az maliyetle bilgi üretilmesine ihtiyaç olduğu durumlarda kolayda örnekleme yöntemi bir seçenektir (Özmen vd., 2013: 14). Antalya ilinde yer alan otellere gitmiş olan müşteriler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır ve ana kütleinin oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle, kolayda örnekleme yöntemi araştırmada tercih edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada Antalya ili turizmde ön plâna çıkan bir kent olması sebebiyle seçilmiş olup; araştırma, Antalya ili ile sınırlandırılmıştır. Otellerde konaklayan turizm müşterilerinin tümüne zaman ve

maliyet kısıtları nedeniyle ulaşmak imkânsız olduğundan; anket çalışması, daha önce Antalya’da herhangi bir otelde kalmış olan müşterilerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada anket yoluyla sorular sorularak elde edilmiş olan, otel müşterilerine ait cevaplarda bireysel ön yargılar mevcut olabilir.

3.5. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın modeli ve hipotezler yazın taramasından elde edilen verilerin ışığında oluşturulmuştur. Araştırma, Antalya ilinde bulunan görülmeye değer yerlerdeki çeşitli otellerin konuklarına 2 aylık bir süre boyunca (15 Haziran 2019- 15 Ağustos 2019) anket uygulanılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Uygulamada kullanılmış olan anket üç bölümden oluşmaktadır. Demografik bölüm yedi soru olup; cinsiyet, yaş, gelir seviyesi, eğitim durumu, katılımcıların çalıştığı sektör ve çalıştıkları süre ile kaç yılda bir, bir otelde konakladıkları sorularından oluşmaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümde, katılımcıların her ifadeye ne ölçüde katıldığını veya katılmadığını belirtmek için cevapladığı nicel sorular, 7’li Likert ölçeğine göre

şağıdaki algılarını en iyi tanımlayan sayıyla düzenlenmiştir:

1 = Hiç Katılmıyorum, 2 = Katılmıyorum, 3 = Pek Katılmıyorum, 4 = Fikrim Yok, 5 =Biraz Katılıyorum, 6 =Katılıyorum, 7 = Tamamen Katılıyorum

İkinci bölüme ait sorular 22 adet olup hizmet kalitesinin alt boyutlarına ait değişkenlerine yönelik maddelerden; üçüncü bölüme ait sorular dört adet olup, müşteri memnuniyetine yönelik maddelerden oluşmaktadır. Anket toplam 33 sorudan oluşmaktadır.

3.6. Verilerin Analiz Edilmesi ve Bulgular

Çalışma kapsamında ilk olarak anket formundaki her bir ifadeyle ilgili tanımlayıcı istatistikler incelenmiştir. Daha sonra araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi, Korelasyon ve Regresyon Analizleri yapılmıştır.

3.6.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ölçeklerinin faktör analizleri öncesi güvenilirliklerini test etmek amacıyla elde edilen Cronbach-Alpha (α) değerleri Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 8: Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeğine İlişkin Cronbach-Alpha Değerleri

Değişkenler	Alpha Değerleri
Hizmet Kalitesi	0,738
Fiziksel Özellikler	0,592
Güvenilirlik	0,831
Heveslilik	0,426
Güvence	0,731
Empati	0,315
Müşteri Memnuniyeti	0,683

Özdamar’a göre (1999), maddelerin birbirleri ile tutarlı olup olmadığının ölçütü olan Cronbach-Alpha katsayısı aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$0 < \alpha < 0,40$ ise güvenilir değil

$0,41 < \alpha < 0,60$ ise düşük güvenilirlikte

$0,61 < \alpha < 0,80$ ise oldukça güvenilir

$0,81 < \alpha < 1,00$ ise yüksek güvenilirdir.

Tablo 8’e bakıldığında hizmet kalitesi ölçeğinin bütünsel olarak oldukça güvenilir (0,738), alt boyut bazında ise güvenilirlik ve güvence boyutlarının oldukça güvenilir,

fiziksel özellikler ve heveslilik boyutlarının ise düşük güvenilir ve son olarak empati boyutunun ise güvenilir olmadığı tespit edilmiştir. Müşteri memnuniyeti ölçeğinin bütünsel olarak yine oldukça güvenilir (0,683) olduğu görülmektedir.

Güvenilirlik değerlerinin yanında faktör analizine geçmeden önce ölçeklerdeki her

bir ifadenin ortalama, ortanca ve tepe değerine bakılmıştır.

Ortalama, ortanca ve tepe değer birbirlerine ne kadar yakınsa dağılım o derece normal olur (Can, 2014: 82). Ölçeklerle ilgili ortalama, ortanca ve tepe değerler Tablo 2’de yer almaktadır.

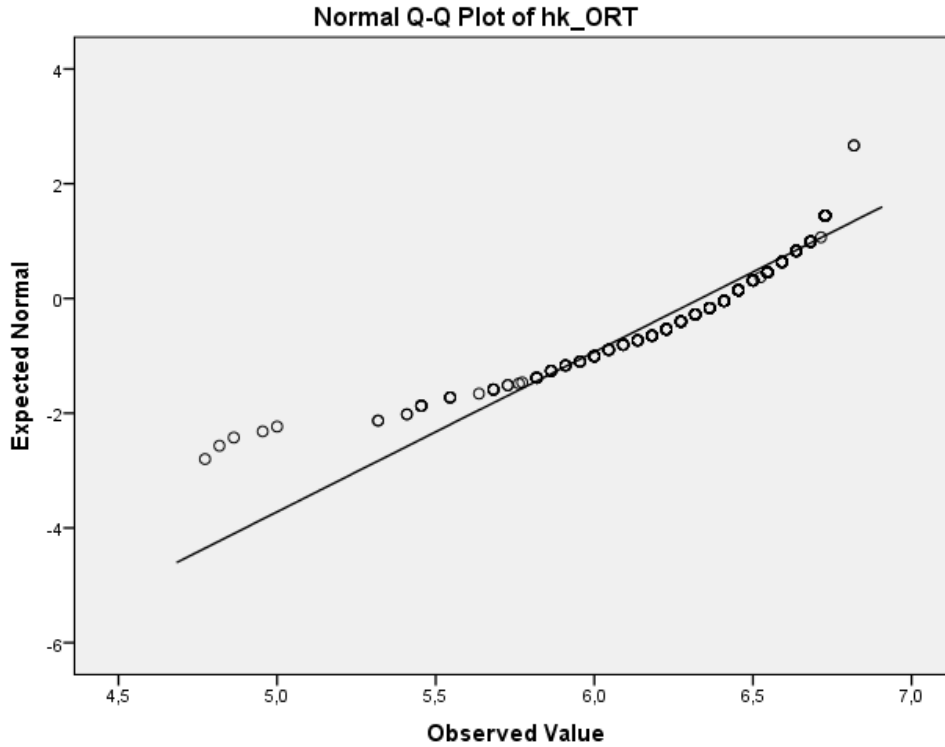
Tablo 9: Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişkenler	Ortalama	Ortanca	Tepe Değer
Hizmet Kalitesi	6,33	6,40	6,73
Müşteri Memnuniyeti	5,96	6,00	6,00

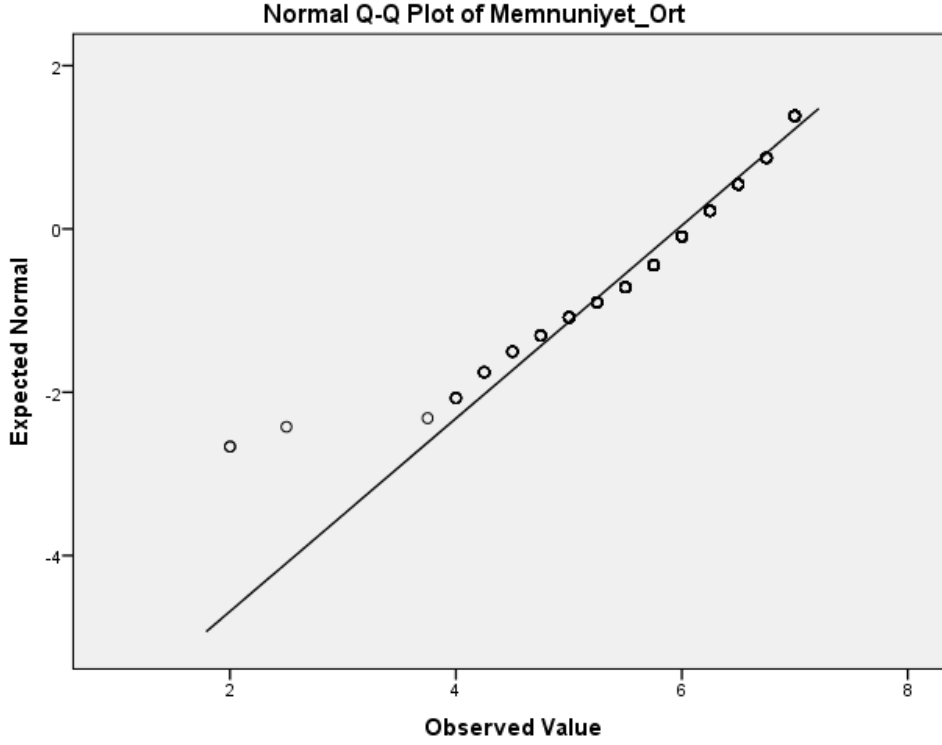
Tablo 9 ‘da görüldüğü üzere her iki ölçekte de ortalama, ortanca ve tepe değerlerin birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Bunun yanında ölçeklere ait Q-Q Plot

grafikleri de incelenmiştir. Araştırma verileri doğru çizgisi üzerinde ve etrafında toplanırsa dağılım normal olarak kabul edilir (Can, 2014: 89).

Şekil 2: Hizmet Kalitesi Ölçeği Q-Q Plot Grafiği

Şekil 3: Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Q-Q Plot Grafiği

Şekil 2 ve Şekil 3'teki hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ölçeklerine ait Q-Q Plot grafikleri incelendiğinde, verilerin doğru çizgisi üzerinde ve etrafında toplandığı görülmektedir. Buna göre; gerek ortalama, ortanca ve tepe değerleri gerekse Q-Q Plot grafikleri araştırma verilerimizin normal dağılımı sergilediği görülmüştür. Bu kapsamda araştırma verilerine parametrik analiz teknikleri uygulanacaktır.

3.6.2. Açıklayıcı Faktör Analizleri

Açıklayıcı Faktör Analizi çok sayıdaki değişkenden(maddeden) bu değişkenlerin birlikte açıklayabildikleri az sayıda tanımlanabilen anlamlı yapılara ulaşmayı hedefleyen bir analizdir (Büyüköztürk, 2008).

Hizmet kalitesi ölçeğinin geçerli ve güvenilir sonuçlar verebilmesi için Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak hizmet kalitesi ölçeğine ilişkin korelasyon matrisi ve anti-image değerleri incelenmiştir. Anlamlı limitler dahilindeki

bu değerlerin Açıklayıcı faktör analizi yapılabilecek düzeyde olduklarını göstermiştir. Bunun yanında, Faktör analizi yapılabilmemesinin diğer koşulları olan Barlett Küresellik Test değeri ($0,00 < 0,05$), korelasyon matrisindeki ilişkilerin anlamlı olduğunu ve Kaiser-Mayer-Olkin değeri de ($0,833$) örneklemin yeterli büyüklükte olduğunu göstermiştir.

Faktörlere uygulanan Temel Bileşenler Analizi neticesinde yazında 5 boyut ve 22 sorudan oluşan hizmet kalitesi ölçeğinin araştırma kapsamındaki örneklem üzerinde toplam varyansın %68,52'sini açıklayan 4 boyut ve 15 sorudan oluştuğu görülmüştür. Faktörlerin birbirlerinden ilişkisiz skorlar elde etmesini sağlamak için Varimax tekniği uygulanmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde; faktör yük değeri düşük olan bir madde (13), binişik olan bir madde (10) ile faktör yük değerleri yüksek olmasına rağmen hem faktör analizleri öncesi hem de faktör analizleri sonrası 12, 21, 11, 22 ve 20 numaralı ifadelerin

güvenilirlik değerlerinin çok düşük edilen nihai analiz sonuçları Tablo 10'da görülmektedir: çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Elde

Tablo 10: Hizmet Kalitesi Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekteki İfadeler	Fiziksel Özellikler	Güvenilirlik	Güvence	Empati
2- Otellerin fiziksel olanakları ilgi çekici olmalıdır.	0,783			
1-Otellerin kullanmış oldukları tüm ekipman yeni olmalıdır	0,777			
4- Otellerin fiziki olanakları, verilen hizmet türüne uygun olmalıdır.	0,547			
3- Otellerin çalışanları temiz ve tertipli giyinmeye özen göstermelidir.	0,560			
8- Oteller, müşterilerine söz verdikleri hizmetleri sağlamalıdır.		0,819		
7- Oteller güvenilir olmalıdır.		0,799		
5- Oteller belli bir zamanda sunacakları hizmete dair müşterilerine verdikleri sözü tutmalıdır.		0,708		
9- Otellerin kayıtlarını doğru tutmaları gerekir.		0,702		
6- Müşteriler herhangi bir sorunla karşılaştıkları zaman, otel yöneticileri sempatik ve güven verici bir tutum sergilemelidir.		0,660		
14- Müşteriler, konakladıkları otellerin çalışanlarına güvenebilmelidir			0,853	
15- Müşteriler, otellerin çalışanları ile olan işlemlerinde, kendilerini güvende hissedebilmelidir.			0,720	
17- Otel çalışanları, işlerini iyi yapabilmek için, otel yönetiminden yeterli desteği almalıdır.			0,585	
16- Otel çalışanları, müşterilere karşı kibar olmalıdır.			0,536	
19- Otel çalışanları tüm müşterilere standart bir hizmet sunmalıdır.				0,888
18- Otellerin yönetimi, tüm müşterilere standart bir hizmet sunmalıdır.				0,896
Özdeğerler	1,170	5,148	1,756	1,375
Açıkladığı Varyans Oranı (%)	7,8	34,31	11,70	9,16
Toplam Açıkladığı Varyans Oranı (%)		68,52		
KMO: 0,833				
Barlett's p:0,000				
Cronbach-alpha	0,592	0,831	0,731	0,827

Buna göre; 4 ifadeden oluşarak toplam varyansın %7,8'ini açıklayan ve fiziksel özellikler olarak isimlendirilen birinci faktör 0,592 alpha değeri ile düşük, 5 maddeden oluşarak toplam varyansın %34,31'ini açıklayan ve güvenilirlik olarak isimlendirilen ikinci faktör 0,831 alpha değeri ile yüksek, 4 maddeden oluşarak toplam varyansın %11,70'ini açıklayan ve güvence olarak isimlendirilen üçüncü faktör 0,731 alpha değeri ile oldukça güvenilir ve

son olarak 2 maddeden oluşarak toplam varyansın %9,16'sını açıklayan ve empati olarak isimlendirilen dördüncü faktör 0,827 alpha değeri ile yüksek güvenilir düzeyindedir.

Müşteri memnuniyeti ölçeğinin geçerli ve güvenli sonuçlar verebilmesi için Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak müşteri memnuniyeti ölçeğine ilişkin korelasyon matrisi ve anti-image değerleri incelenmiştir. Anlamlı

limitler dahilindeki bu değerlerin açıklayıcı faktör analizi yapılabilecek düzeyde olduklarını göstermiştir. Bunun yanında, faktör analizi yapılabilmesinin diğer koşulları olan Barlett Küresellik Test değeri ($0,00 < 0,05$), korelasyon matrisindeki ilişkilerin anlamlı olduğunu ve Kaiser-Mayer-Olkin değeri de ($0,631$) örneklemin yeterli büyüklükte olduğunu göstermiştir.

Faktörlere uygulanan Temel Bileşenler Analizi neticesinde yazında tek boyut ve 4 sorudan oluşan müşteri memnuniyeti ölçeğinin araştırma kapsamındaki örneklem üzerinde toplam varyansın %52,38'ini açıklayan yine tek boyut ve 4 sorudan oluştuğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar Tablo 11'de görülmektedir:

Tablo 11: Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçekteki İfadeler	Müşteri Memnuniyeti
24- Daha önce konaklamış olduğum otellerde verilen hizmetlerden memnun kalırsam, gelecekte de konaklamak isterim.	,739
25- Daha önce konaklamış olduğum otellerde verilen hizmetlerden memnun kalırsam, bu otelleri başkalarına da tavsiye ederim.	,739
26- Genel olarak, konaklamış olduğum otellerin türünü (şehir oteli, termal otel, motel vs.) göz önünde bulundurarak, hizmet kalitesinin mükemmel olduğunu söyleyebilirim.	,727
23- Genel olarak, otellerin vermiş olduğu hizmetlerden memnun kaldım.	,688
Özdeğerler	2,095
Açıkladığı Varyans Oranı (%)	52,38
Toplam Açıkladığı Varyans Oranı (%)	52,38
KMO: 0,631	
Barlett's p:0,000	
Cronbach-alpha	0,683

Buna göre; 4 ifadeden oluşarak toplam varyansın %52,38'ini açıklayan ve müşteri memnuniyeti olarak isimlendirilen bu faktör 0,683 alpha değeri ile oldukça güvenilirdir.

3.6.3. Örneklemin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Kişisel bilgi formunda yer alan cinsiyet, yaş, gelir seviyesi, eğitim durumu, çalışma süresi, çalışılan sektör ve otelde konaklama sıklığı ile ilgili istatistikler Tablo 12'de görülmektedir:

Tablo 12: Demografik Değişkenlere İlişkin İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	234	60,0
	Kadın	156	40,0
	Toplam	390	100,0
Yaş	18 yaş ve altı	45	11,5
	18-35 yaş	119	30,5
	36-50 yaş	162	41,5
	51 ve üstü yaş	63	16,2
	Toplam	390	100,0
Gelir Seviyesi	3000 TL ve altı	124	31,8
	3001-6000 TL	166	42,6
	6000 TL ve üstü	100	25,6
	Toplam	390	100,0

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Eğitim Durumu	İlköğretim	28	7,2
	Lise	114	29,2
	MYO	36	9,2
	Lisans	125	32,1
	Lisansüstü	87	22,3
	Toplam	390	100,0
Çalışma Süresi	0-5 yıl	100	25,6
	6-10 yıl	92	23,6
	11-15 yıl	46	11,8
	16 yıl ve üzeri	152	39,0
	Toplam	390	100,0
Çalışılan Sektör	Kamu Çalışanı	128	32,8
	Özel Çalışan	123	31,5
	Emekli	30	7,7
	Öğrenci	61	15,6
	Diğer	48	12,3
	Toplam	390	100,0
Otelde Konaklama Sıklığı	Her yıl	161	41,3
	İki yılda bir	71	18,2
	Üç yılda bir	54	13,8
	Dört yılda bir	40	10,3
	Beş yıl ve üzeri	64	16,4
	Toplam	390	100,0

Tablo 12'deki bulgular incelendiğinde; cinsiyet değişkeni için katılımcıların %60,0'ı 234 kişi erkek ve % 40,0'ı 156 kişi ise kadındır.

Yaş değişkeni açısından bakıldığında; katılımcıların %11,5'i 45 kişi 18 yaş ve altı, %30,5'i 119 kişi 18-35, %41,5'i 162 kişi 36-50 yaş ve %16,2 63 kişi 51 ve üstü yaşındaki kişilerden oluşmaktadır.

Gelir seviyesi değişkeni açısından bakıldığında; %31,8 124 kişi 3000TL ve altı, %42,6 166 kişi 3001-6000 TL ile %25,6 100 kişi 6000TL ve üstü kişilerden oluşmaktadır.

Eğitim durumu açısından bakıldığında; %7,2 28 kişi İlköğretim, %29,2 114 kişi Lise, %9,2 36 kişi MYO, %32,1 125 kişi Lisans, % 22,3 87 kişi Lisansüstü mezunu durumundadır.

Çalışma süresi açısından bakıldığında; %25,6 100 kişi 0-5 yıl, %23,6 92 kişi 6-10yıl, %11,8 46 kişi 11-15 yıl, %39,0 152 kişi 16 yıl ve üzeri çalışan kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Çalışılan sektör açısından bakıldığında; %32,8 128 kişi kamu çalışanı, %31,5 123 kişi özel çalışan, %7,7 30 kişi emekli, %15,6 61 kişi öğrenci ve %12,3 48 kişi diğer sektörlerden oluşmaktadır.

Herhangi bir otelde konaklama sıklığı açısından bakıldığında; her yıl konaklayanların %41,3 161 kişi, %18,2 71 kişi iki yılda bir, %13,8 54 kişi üç yılda bir, %10,3 40 kişi dört yılda bir, %16,4 64 kişi beş yıl ve üzeri olduğu görülmektedir.

3.6.4. Araştırma Hipotezine İlişkin Bulgular

Deneklerin ya da bireylerin iki değişkene ait değerleri elde bulunuyorsa, olaylar arasındaki ilişkileri açıklamak için, iki değişken arasındaki ilişkiyi bulmak amacıyla korelasyon teknikleri kullanılır (Köklü vd., 2007: 81).

Değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığını incelemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 13: Değişkenler Arası Korelasyon

Değişken	Hizmet Kalitesi	Fiziksel Özellikler	Güvenilirlik	Güvence	Empati	Müşteri Memnuniyeti
Hizmet Kalitesi	1					
Fiziksel Özellikler	,659**	1				
Güvenilirlik	,652**	,387**	1			
Güvence	,701**	,353**	,510**	1		
Empati	,537**	,182**	,194**	,334**	1	
Müşteri Memnuniyeti	,373**	,230**	,230**	,269**	,241**	1

**P<0,01

Hizmet kalitesi ile fiziksel özellikler boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,659$ $p<0,01$).

Hizmet kalitesi ile güvenilirlik boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,652$ $p<0,01$).

Hizmet kalitesi ile fiziksel güvence boyutu arasında pozitif yönlü ve yüksek dereceli bir ilişki vardır ($r=0,701$ $p<0,01$).

Hizmet kalitesi ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,537$ $p<0,01$).

Hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,373$ $p<0,01$).

Fiziksel özellikler ile güvenilirlik boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,387$ $p<0,01$).

Fiziksel özellikler ile güvenilirlik boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,353$ $p<0,01$).

Fiziksel özellikler ile güvence boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,387$ $p<0,01$).

Fiziksel özellikler ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve düşük dereceli bir ilişki vardır ($r=0,182$ $p<0,01$).

Fiziksel özellikler ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve düşük dereceli bir ilişki vardır ($r=0,230$ $p<0,01$).

Güvenilirlik ile güvence boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,510$ $p<0,01$).

Güvenilirlik ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve düşük dereceli bir ilişki vardır ($r=0,194$ $p<0,01$).

Güvenilirlik ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve düşük dereceli bir ilişki vardır ($r=0,230$ $p<0,01$).

Güvence ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve orta dereceli bir ilişki vardır ($r=0,334$ $p<0,01$).

Güvence ile empati boyutu arasında pozitif yönlü ve düşük dereceli bir ilişki vardır ($r=0,269$ $p<0,01$).

Empati ile müşteri memnuniyeti boyutu arasında pozitif yönlü ve düşük dereceli bir ilişki vardır ($r=0,241$ $p<0,01$).

Regresyon analizi ile değişkenler arasında ilişki varsa bu ilişkinin gücü hakkında bilgi edinilebilmektedir (Soong, 2004).

Hizmet kalitesini müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Regresyon Analizi yapılmıştır.

Tablo 14: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	R ²	F	p	Standart Beta Katsayısı	t	P	Hipotez Sonuç
Hizmet Kalitesi	Müşteri Memnuniyeti	0,139	62,764	0,000	0,373	7,922	0,000	Kabul
Fiziksel Özellikler	Müşteri Memnuniyeti	0,053	21,619	0,000	0,230	4,650	0,000	Kabul
Güvenilirlik	Müşteri Memnuniyeti	0,053	21,669	0,000	0,230	4,655	0,000	Kabul
Güvence	Müşteri Memnuniyeti	0,073	30,338	0,000	0,269	5,508	0,000	Kabul
Empati	Müşteri Memnuniyeti	0,058	23,993	0,000	0,241	4,898	0,000	Kabul

Tablo 14'teki bulgular incelendiğinde; hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini ne şekilde yordadığını¹ belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (F=62,764, p<0,05). Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti üzerindeki değişimin %14'ünü R² açıklamaktadır. Buna göre araştırmamızın birinci hipotezi olan “**H:** Hizmet kalitesi müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir” adlı hipotez **kabul** edilmiştir.

Fiziksel özellikler değişkeninin müşteri memnuniyetini ne şekilde yordadığını belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda fiziksel özellikler değişkeninin müşteri memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir (F=21,619, p<0,05). Fiziksel özellikler, müşteri memnuniyeti üzerindeki değişimin %5'ini açıklamaktadır. Buna göre araştırmamızın birinci alt hipotezlerinden olan “**H₁:** Fiziksel özellikler müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir” adlı hipotez **kabul** edilmiştir.

Güvenilirlik değişkeninin müşteri memnuniyetini ne şekilde yordadığını belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda fiziksel

özellikler değişkeninin müşteri memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. (F=21,669, p<0,05). Fiziksel özellikler, müşteri memnuniyeti üzerindeki değişimin %5'ini açıklamaktadır. Buna göre araştırmamızın birinci alt hipotezlerinden olan “**H₂:** Fiziksel özellikler müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir” adlı hipotez **kabul** edilmiştir.

Heveslilik alt hipotezine ait maddeler Açıklayıcı Faktör analizinde çalışmadan çıkarılmıştır. “**H₃:** Heveslilik müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir” adlı hipotez reddedilmiştir.

Güvence değişkeninin müşteri memnuniyetini ne şekilde yordadığını belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda fiziksel özellikler değişkeninin müşteri memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. (F=30,338, p<0,05). Heveslilik, müşteri memnuniyeti üzerindeki değişimin %7'sini açıklamaktadır. Buna göre araştırmamızın birinci alt hipotezlerinden olan “**H₄:** Fiziksel özellikler müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir” adlı hipotez **kabul** edilmiştir.

Empati değişkeninin müşteri memnuniyetini ne şekilde yordadığını belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda fiziksel özellikler değişkeninin müşteri memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. (F=23,993,

¹ Yordamak: Bilinen veya gözlenen durumlardan yola çıkarak bilinmeyen veya gözlenmeyen durumlar hakkında tahminde bulunmak (TDK Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr, 18.09.2019).

$p < 0,05$). Empati, müşteri memnuniyeti üzerindeki değişimin %5'ini açıklamaktadır. Buna göre araştırmanın birinci alt hipotezlerinden olan “**H₅**: Empati müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilemektedir” adlı hipotez **kabul** edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm müşterileri, otellerin varlığının ve gelişiminin olmazsa olmaz bir unsurudur. Bu bağlamda günümüzdeki küreselleşme süreci koşullarında, yoğun bir rekabet ortamı içinde bulunan otellerin, müşteri memnuniyetini sağlamaları kritik bir öneme sahiptir. Çünkü turizm müşterilerinin memnuniyeti, müşterilerin otelde kaldıkları sürecin de ötesinde, gelecekteki yaşamlarında otelde tekrar kalmayı isteme veya potansiyel müşterilere tavsiye edebilme kararlarını etkiler.

Bu çalışmada SERVQUAL ölçeği Antalya bölgesindeki otel hizmetlerinin kalitesini ölçmek için kullanılmış olup; hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkileri göstermektedir. Ayrıca bu çalışmadan otel işletmelerinin hizmet kalitesi ve buna bağlı olarak müşterilerin memnuniyetini ölçmek için, SERVQUAL ölçeğinin uygun bir araç olduğu anlaşılmaktadır.

Hizmet kalitesi müşteri memnuniyetinin şekillenmesinde rol oynar ve müşteriler hizmetleri kalite olarak algırlar (Sathish, 2018: 356). Müşteri memnuniyetini ölçmek kâr ve rekabet avantajı ile ilgilidir. Piyasada uzun vadeli başarı elde etmek için ürün, hizmet ve ilişki ile ilgili müşteri memnuniyeti sinyallerini işletmeler izlemelidir. Müşteri memnuniyetini ölçmek müşteri satın alma öncesi ve sonrası davranışını kapsamlı bir iç görü sağlar (Cengiz, 2010: 83). Hizmet kalitesi, herhangi bir oteldeki başarının anahtarıdır (Al-Ababneh vd., 2018: 55).

Müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi birbirleriyle ilişkilidir ve hizmet kalitesi ne kadar yüksek olursa, müşteri memnuniyeti de yükselecektir. Bir otel için hizmet

kalitesi yüksek rekabet avantajı anlamına gelmektedir ve kaliteli hizmet, hayatta kalmak için giderek daha fazla artan bir öneme sahip olmaktadır.

Naik vd. tarafından Hindistan’da 369 katılımcıya yapılan çalışmada uygulanan analiz sonucunda sunulan hizmetlerin perakende satış birimleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ve müşteri memnuniyetini arttırmada önemli olduğu bulunmuştur. Bu deneysel araştırmanın bulguları, hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti için çok önemli boyutları olduğunu göstermektedir (2010: 239). Pena vd. tarafından yapılmış olan çalışmada kullanıcıların hizmet kalitesini nasıl algıladığını ve değerlendirdiğini ortaya koymak için Hizmet Kalitesi (SERVQUAL) psikometrik ölçeğinin kullanımı ile sağlık hizmetlerinde kalitenin değerlendirilmesi ve kullanıcıların memnuniyet derecesi, kullanıcıların algıları bağlamında, somutluk, güvenilirlik, heveslilik, güvence ve empati olarak beş boyut aracılığıyla ölçülmüştür (2013: 1228).

Rehaman ve Husnain tarafından 2018 yılında Pakistan Sargodha ilçesinde, özel sağlık sektöründeki 380 katılımcı üzerinde yapılmış olan çalışmada SERVQUAL modelini kullanarak boyutlarından hasta üzerinde hizmet kalitesi boyutlarından hangi değişkenlerin daha etkili olduğunu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma en önemli faktörlerin fiziksel özellikler ve empatinin SERVQUAL’ın diğer beş faktörü arasında en önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur (Rehaman ve Husnain, 2018: 6).

Şahin ve Şen’in belirli bir dönemde hizmet işletmesine gelen ve belirli bir süredir (1 yıl ve üzeri) o işletmenin müşterisi olan müşterilere uygulamış oldukları çalışmaya göre; hizmet kalitesinin tüm boyutları ile müşteri memnuniyeti arasında olumlu ilişkiler olduğu, müşterilerin hizmet kalitesinin fiziksel özellikler, güvenilirlik ve güven algılarının artmasının memnuniyet düzeylerini de artırdığı ortaya konulmuştur (2017: 1183). Oteller

müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını tatmin ederek, müşteri memnuniyetini arttırmaya yönelik tedbirler aldığı sürece, bir yandan daha çok kâr ederken bir yandan itibarlarını da arttıracaklardır.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Antalya bölgesinde bulunan otellerin hizmet kalitesinin potansiyel olarak iyileştirilmesi, müşteri memnuniyetinin artırılmasında önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

Bu çalışma, gelecekte hizmet kalitesi özelliklerinin çeşitlendirilerek müşteri

memnuniyetinde yeni stratejiler belirlenmesinde akademik olarak katkı sağlayabilir. Bu bağlamda otellerin hem operasyonel hem de pazarlama perspektifinden stratejik bir bakış açısıyla, müşterilere sundukları hizmetin kalitesine odaklanmaları yerinde bir karar olacaktır. Aynı araştırma, gelecekteki potansiyel müşterilere yoğunlaşarak genişletilebileceği gibi, turizmde ön plâna çıkmış diğer birçok tatil beldesinde de uygulanabilir. Turizm işletmelerinden motel, tatil köyü ve pansiyonlar da araştırmaya dahil edilebilir.

KAYNAKÇA

1. AL-ABABNEH, M., M., MASADEH, M., AL-SHAKHSHEER, F., HABIBALLAH, M., A., (2018), "The Impact of Internal Service Quality on Job Satisfaction in the Hotel Industry", *Research in Hospitality Management* 2018, C.8, S.1, ss. 55-62
2. ANGELOVA, B., ZEKIRI, J., (2011), "Measuring Customer Satisfaction with Service Quality Using American Customer Satisfaction Model (ACSI Model)", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, C. 1, S. 3, ss.232-258
3. BUCAK, T., (2014), "The Effect of Service Quality on Customer Satisfaction: A Research on Hotel Businesses", C.2, S.1, ss.1-12
4. BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., (2008), *Veri Analizi El Kitabı*, Pegem A Yayıncılık, Ankara
5. CENGİZ, E., (2010), "Measuring Customer Satisfaction: Must or Not?", *Journal of Naval Science and Engineering* 2010, C. 6 , S.2, ss. 76-88
6. FELIX, R., (2017), "Service Quality and Customer Satisfaction in Selected Banks in Rwanda", *Journal of Business & Financial Affairs*, C. 6, S.1, ss.1-11
7. GÜLER, E.,G., (2009), "Otel İşletmelerinde Değer Yaratma ve Müşteri Değeri Algılaması Üzerine Bir Araştırma: Edirne'deki Oteller Örneği", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.20, Sayı 1,ss.61-7618.07.2019
8. IBOJO, B., O., (2015), "Impact of Customer Satisfaction on Customer (: A Case Study of a Reputable Bank in Oyo, Oyo State. Nigeria", C.3, S.2, ss.42-53
9. ILIESKA, K., (2013), "Customer Satisfaction Index – as a Base for Strategic Marketing Management", *Customer Satisfaction Index – as a Base for Strategic Marketing Management*, TEM Journal, 2(4), 327-331.
10. KAYA, İ., (2010), "Konaklama İşletmeciliğinde Stratejik Yönetim Süreci: Kavramsal Bir Yaklaşım", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 12, No:18, ss.27-35
11. Konaklama İstatistikleri, <http://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>, 18.07.2019.
12. Konaklama İşletmeleri ve Çeşitli Kriterlere Göre Sınıflandırılması, *Turizm ve Otelcilik Portalı*, <http://www.goktepe.net/konaklama-isletmeleri-ve-cesitli-kriterlere-gore-siniflandirilmasi.html>, 23.07.2019.

13. KÖKLÜ, N., BÜYÜKÖZTÜRK, Ş.,BÖKEOĞLU, Ç.,Ö., (2007), Sosyal Bilimler İçin İstatistik, 2.Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara
14. NAIK, C., N., K., GANTASALA, S., B., PRABHAKAR. G., V., (2010), “Service Quality (Servqual) and its Effect on Customer Satisfaction in Retailing”, European Journal of Social Sciences – C. 16, S.2, 238-251
15. NGO, M., V., (2015), “MEASURING CUSTOMER SATISFACTION: A LITERATURE REVIEW”, Proceedings of the 7th International Scientific Conference Finance and Performance of Firms in Science, Education and Practice, 1636-1654
16. Oteller, 2005/8948 Karar Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Yönetmelik, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/06/20050621-11.htm>, 23.07.2019.
17. ÖZDAMAR, K., (1999), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1, Kaan Kitabevi, Eskişehir
18. ÖZMEN, A., ŞIKLAR, E., DURUCASU, H., ATLAS, M., ER, F., (2013), İstatistik II, s.2-41, (Ed.) Şıklar, E. ve ÖZDEMİR, A., Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 1.Baskı, Eskişehir
19. PARASURAMAN, A.,P., ZEİTHAML, V., A., BERRY, L., L.,(1988) “SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality”, Cilt: 64, Sayı: 1, <https://www.researchgate.net/publication/225083802>, (27.06.2019).
20. PENA, M., M., , SILVA, E.,D., M., S , TRONCHIN, D., M., R. , MELLEIRO, M., M., (2013), “The Use of the Quality Model of Parasuraman, Zeithaml and Berry in Health Services”, Rev Esc Enferm USP, C.47,S.5, ss. 1227-1232
21. REHAMAN, B ., HUSNAIN, M., (2018), “The Impact of Service Quality Dimensions on Patient Satisfaction in the Private Healthcare Industry in Pakistan”, C.4., S.1, ss.1-8
22. SATHISH, A.S., INDRADEVI, R., GANGINENI, S., (2018)“A Service Quality and its Influence on Customer Satisfaction in a Multi-Speciality Hospital”, International Journal of Recent Technology and Engineering, C.7, S.4S2, ss.356-359
23. SOONG, T., T., (2004), “ Fundamentals of Probability and Statistics For Engineers”, Wiley, s. 204, ss.335-357
24. ŞAHİN, A., ŞEN, S., (2017), “Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 52, ss.1176-1184
25. TAN, A., İĞDE, M., ÇELİK, T.,Z., BUĞAN, M., F., (2016), “Algılanan Hizmet Kalitesinin Katılım ve Mevduat Bankalarında Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi”, International Journal of Academic Value Studies, C.2, Sayı:4, ss.45-59
26. TDK Güncel Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr, 18.09.2019.
27. Turizm İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>, 18.07.2019.
28. ÜNGÜREN, E., ÇEVİRGEN, A., (2016), “Alanya’daki Konaklama İşletmelerinin Genel Yapısının Analizi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 9 S: 43, ss.2223-2236

EKSTRA ROL DAVRANIŞI ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

EXTRA ROLE BEHAVIOR SCALE ADAPTING TO TURKISH: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY

Meltem KILIKLI*, İlker Hüseyin ÇARIKÇI**

* Öğr. Gör. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Akseki Meslek Yüksekokulu, meltem.kilikli@alanya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1030-0472>

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ilkercaarikci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3095-6359>

ÖZ

Bu araştırmanın amacı özel bir örgüt formu olan okullarda çalışan bireylerin ekstra rol davranışlarını ölçmeye yönelik Somech ve Zahavy (2000) tarafından geliştirilen Ekstra Rol Davranışı Ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasını yapmaktır. Ölçek ekstra rol davranışını bireye, örgüte ve gruba yönelik olmak üzere üç boyutta ölçülmektedir. Araştırmanın veri seti özel okullarda çalışan 420 öğretmenden anket uygulanarak elde edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliği için Açıklayıcı ve Doğrulamalı Faktör analizleri yapılmış ve analizler sonucunda ölçeğin faktör yapısı üç boyutlu olarak doğrulanmıştır. Güvenirlilik çalışması sonucunda ölçeğin tamamı için Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur. Ölçek boyutlarının birbirleriyle ilişkisinde korelasyonlarına bakıldığında, boyutlar arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, ERDÖ'nün, birey, örgüt, grup biçiminde üç boyutlu olarak; Türkiye'de yapılacak çalışmalarda çalışanların ekstra rol davranışlarını ölçümlemek için geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekstra Rol Davranışı, Ölçek Uyarlama, Geçerlik, Güvenirlilik

Jel Kodları: M10, M54

ABSTRACT

The aim of this study is to adapt the Extra Role Behavior Scale developed by Somech and Zahavy (2000) to measure extra role behaviors of individuals working in schools, which is a special organizational form. The scale measures extra role behavior in three dimensions: individual, organization and group. The data set of the study was obtained by applying questionnaires from 420 teachers working in private schools. Exploratory and Confirmatory Factor analyzes were performed for the construct validity of the scale and the factor structure of the scale was verified in three dimensions. As a result of the reliability study, Cronbach-alpha internal consistency coefficient for the whole scale was found to be 0.90. When the correlations between scale dimensions were examined, it was found that there was a significant relationship between the dimensions. The findings of the study were as follows; people working in the work to be done in Turkey shows that there is a valid and reliable scale to measure the extra role behavior.

Keywords: Extra Role Behavior, Scale Adaptation, Validity, Reliability.

Jel Codes: M10, M54

¹ Bu makale Meltem KILIKLI'nın Prof. Dr. İlker Hüseyin ÇARIKÇI danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Örgütlerin varlıklarını sürdürmesi ve üretkenliklerini artırması için çalışan performansının önemi büyüktür. Çalışanlar bir yandan örgüt içinde kendileri için belirlenmiş iş tanımları çerçevesinde hareket ederken, diğer yandan iş tanımları dışında, örgütün amaçlarına katkı sağlayan isteğe bağlı bir davranışlar da sergileyebilmektedir. Bu davranışlar örgüte yönelik ya da örgüt içindeki çalışma arkadaşlarına yönelik rol ötesi davranışlar olarak görülmektedir.

Bu tür davranışların ölçülmesi için kullanılan ve Türkçe geçerlemesi yapılan çeşitli ölçekler bulunmaktadır (Podsakoff vd., 1990; Basım ve Şeşen, 2006; Bitmiş vd., 2014). Ancak bu ölçekler bir örgüt formu olarak okula özgü olarak yapılandırılmamıştır.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı; Somech ve Zahavy (2000) tarafından geliştirilen Ekstra Rol Davranışı Ölçeğinin (ERDÖ) Türkçeye uyarlanmasıdır.

2. EKSTRA ROL DAVRANIŞI

Bireylerin işyerindeki davranışlarını inceleyen örgütsel davranışta üç temel alan bulunmaktadır. Birincisi birey davranışdır ve psikoloji bilimi temelinde tutumlar, kişilik, algılama, öğrenme ve motivasyon konuları örgütsel davranışın inceleme alanına girmektedir. Örgütsel davranışta ilgilenilen diğer bir alan; normlar, roller, takım kurma, liderlik ve çatışma konularını kapsayan grup davranışdır. Üçüncü alan ise örgütün yapı, kültür, insan kaynakları politika ve uygulamalarını içeren konulardır.

Örgütsel davranışta amaç; çalışan davranışını açıklamak, tahmin etmek ve etkilemektir. Bu bağlamda çalışan davranışlarından biri de örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) ya da ekstra rol davranışı (ERD) olarak kavramsallaştırılan rol ötesi olumlu davranıştır. ERD, çalışanın resmi iş tanımında olmayan, ancak örgütün amaçlarının gerçekleşmesine katkı sunan isteğe bağlı bir davranıştır (Robbins vd., 2013:223).

Katz (1964) bütünsel olarak örgütün etkililiği ve verimliliğinin daha iyi düzeyde olması için, çalışanların görev tanımlarında ifade edilen rol içi davranışlarının yeterli olmayacağı fikrini savunmuş ve örgütün başarısı için çalışanların rol dışı davranışlarının yani ekstra çabalarının önemini vurgulamıştır. Rol içi davranış, iş tanımlarında belirtilen görev davranışlarının gerektirdiği çalışan davranışdır. Rol dışı ya da rol ötesi davranış ise, görev performansının gerçekleştiği sosyal ve psikolojik çevreyi destekleyen ekstra rol davranışdır (Bergeron vd., 2014:73).

Organ (1988), çalışanların isteğe bağlı davranışlarını, diğer insanlara veya kuruluşlara fayda sağlamayı taahhüt eden örgütsel vatandaşlık davranışı olarak kavramsallaştırmıştır. Uygulamalı psikoloji ve örgütsel davranış alanlarında ERD ile ilgili yapılan araştırmaların büyük bir bölümü ERD'nin bireysel, grup ve örgütsel etkinliğe önemli katkılar sağladığını ortaya çıkarmıştır (Bowler vd., 2010:309).

Biçimsel performans sistemi için zorunlu olmayan ve örgütte istenilenden fazlasını yapmaya yönelik ekstra rol davranışı, Organ (1988) tarafından informal ve gönüllü bir örgütsel davranış olması nedeniyle alanyazında “İyi Asker Davranışı (Good Soldier Syndrome)” olarak da ifade edilmiştir (Houser, 1988:862; Kumar ve Goel, 2007:145).

Organ (1988), ÖVD'yi: “İsteğe bağlı, doğrudan veya açıkça resmi ödül sistemi tarafından tanınmayan ve toplu olarak örgütlenmenin etkin işleyişini teşvik eden bireysel davranış” olarak tanımlamaktadır (Yoon, 2009:422). Bu tanıma göre çalışanların ekstra çaba sarf ettiği bu davranışların üç temel özelliği vardır; davranış isteğe bağlıdır, davranış bütünsel olarak örgüte yöneliktir ve bu davranış çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Yılmaz ve Taşdan, 2009:110).

ERD, resmi ödül sistemi tarafından doğrudan veya açıkça tanınmamış, ancak

organizasyon için faydalı olup, isteğe bağlı olan bireysel davranışlar biçiminde tanımlanan özel bir iş davranışı türüdür. Bu davranışlar, çalışanların kişisel tercihidir ve ihmal edildiğinde de herhangi bir cezalandırma söz konusu değildir. ERD, çalışanların ve kuruluşların etkinliği ve verimliliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğundan, kuruluşun genel verimliliğine katkıda bulunmaktadır (Kumar vd., 2009:74).

Örgüt içinde çalışanların biçimsel olmayan yani görev tanımında belirtilmemiş ancak bütünsel olarak örgüt etkililiğine olumlu katkı sunan davranışları; ilgili bilim dallarının çalışmalarında prososyal örgütsel davranış, ekstra rol davranışı, iyi asker sendromu ve örgütsel vatandaşlık davranışı kavramları olarak benzer içerikte ifade edilmektedir (Meydan vd., 2011:44).

Prososyal örgütsel davranış kavramı; ERD ve ÖVD kavramlarına benzer şekilde alanyazında; yardım etme, paylaşma, işbirliği ve gönüllü yapma gibi sosyal davranış biçimlerinin, başkalarının iyiliğini ve bütünlüğünü korumak ve geliştirmek amacıyla olumlu sosyal davranışlara dönüştürülmesi biçiminde tanımlanmaktadır ve bu davranışların, örgütler için önemli etkileri vardır (Brief ve Motowidlo, 1986:710).

ERD; kurumsal hedeflere ulaşmada bireye, gruba, örgüte yönelik, belirlenmiş rol gereksinimlerinin ötesine geçen davranışlardır. Bu davranışlar, ilke olarak gönüllü yapılır, resmi iş görevlerinin dışındadır ve bu davranışlar için resmi olarak ödül ve ceza yoktur. ERD'nin örgütsel açıdan en önemli noktası, organizasyona fayda sağlayan davranışlar olmasıdır. Gruba yönelik ekstra rol davranışları, örgüt içinde iş arkadaşları ile yapılan paylaşımlar ve işbirlikçi davranışlar şeklinde gerçekleşmektedir (Somech ve Zahavy, 2000:650).

Ancak, aynı işi yapan ya da aynı görev unvanına sahip çalışanların ERD tanımlamaları ve uygulamaları farklı olabilmektedir. Bir çalışan görev tanımını

kesin ve sınırlı olarak algılamak diğer bir çalışan esnek ve geniş kapsamlı düşünerek görev tanımını daha fazlası olarak algılayabilir. Sosyal Değişim Teorisine göre çalışanların ERD rol tanımları; sosyal değiş tokuş ilişkileri ile kişisel yükümlülükler hakkındaki inançları olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü sosyal değişim ilişkisi, kimin ne yükümlülüğü ya da ne katkısının olacağını açıkça belirtilmediği resmi olmayan bir ilişkidir (Chiaburu ve Byrne, 2009:204).

Çalışanların örgütsel güven algılarının olumlu olması; onların örgüt yararına becerilerini paylaşma ve ekstra rol özelliklerini artırma eğilimini yükseltmektedir. Yönetim tarafından benimsenen değer ve inançları yansıtan yönetim politikaları ve uygulamaları, çalışanların örgütü nasıl gördüğünü önemli ölçüde etkileyerek, örgütsel güven algılarını belirlemektedir. Örgütsel güven düzeyi, aynı zamanda yönetimin güvenirliliği algılarıyla da ilişkilidir. Yönetim bütünlüğü ve güvenirliliği değerlendirmesi ne kadar yüksek olursa; örgütün yararına çalışanların ekstra rol davranışı gösterme olasılığı da o kadar yüksek olmaktadır (Reychav ve Sharkie, 2010).

2.1. Ekstra Rol Davranışı Boyutları

ÖVD ve ERD kavramlarının alanyazındaki açıklamalarında; her iki kavram için de bu davranışların çalışanların resmi görev tanımlarının dışında ve çalışanların gönüllü olarak yaptığı davranışlar olarak tanımlandığı görülmektedir. Ancak boyutlandırılmaları da; benzer içerik olmakla birlikte alanyazında farklı terimlerle ifade edilmektedir. Buna uygun olarak hem ÖVD hem de ERD'nin alanyazındaki boyutlandırılmaları incelenmiştir.

Örgütsel davranış alanyazında ÖVD'nin boyutlandırılması ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Smith ve diğerleri (1983) bireylere yardım etmeyi hedefleyen davranış olarak *özgecilik*; genel kurallara, normlara ve beklentilere uygunluğu yansıtan davranış olarak *genelleştirilmiş uyum* davranışı

olmak üzere ÖVD'yi, önce iki boyut olarak kavramsallaştırmışlardır (Kumar vd., 2009:74). Daha sonra çeşitli disiplinlerde devam eden çalışmalarda ERD ve ÖVD kavramları üzerinde daha da yoğunlaşarak, bu çalışmalar giderek genişletilmiştir. Smith ve diğerlerinin iki boyutlu ÖVD çalışmasından sonra, devam eden çalışmalarında Organ (1988), ÖVD'yi yeniden boyutlandırmıştır. Yoon'un (2009:422) da ifade ettiği gibi Organ 1988 yılındaki çalışmasında ÖVD'yi; özgecilerlik, vicdanlılık, nezaket, sivil erdem ve sportmenlik olarak boyutlandırmış ve bu boyutlar ÖVD veya ekstra çaba içeren gönüllü davranışları kapsamlı bir biçimde temsil ettiği için alanyazında ÖVD türleri için genel kabul görmüştür.

Bies (1989:295), Organ'ın ÖVD'yi; örgütsel bir görev veya sorunla ilgili olarak başka bir kişiye yardım etme biçiminde özgecilerlik; gerekli seviyelerin ötesinde rol davranışlarını iyi uygulayarak vicdanlılık; yakınmaktan veya küçük şikâyetlerden kaçınma biçiminde sportmenlik; bir sorunu önlemek için çaba göstermek veya bir sorunu azaltmak için önceden adımlar atma biçiminde nezaket olarak karakterize ettiğini vurgulamaktadır.

Podsakoff ve diğerleri (2000:526), ÖVD ile ilgili yaptıkları literatür taramasında ÖVD türlerini yedi boyutta düzenlemişlerdir. Bunlar; davranışlara yardım etme, sportmenlik, örgütsel sadakat, örgütsel uyum, bireysel girişim, sivil erdem ve kişisel gelişimdir. Ancak ÖVD ile ilgili yapılan araştırmalar temel olarak Katz'ın 1964 yılındaki çalışmasına dayanmaktadır. Katz, ekstra rol davranışını; başkaları ile işbirliği yapmak, örgütü korumak, yapıcı fikirlere gönüllü olmak, kendi kendine eğitim ve örgüte karşı olumlu bir tavır sürdürmek şeklinde boyutlandırmıştır. Bu bağlamda diğer insanlarla işbirliği, yardım ve sportmenliği; örgütün korunması örgütsel sadakat ve sivil erdemi; yapıcı fikirlere gönüllü olma, bireysel girişimi; kişisel eğitim, kişisel gelişimi; örgüte karşı olumlu bir tavır sürdürme, örgütsel sadakat ve sportmenliği yansıtmaktadır.

Sportmenlik çalışanların örgütsel ihtiyaçlar lehine kişisel çıkarlarını ertelediği ve kuruluşlarına ilişkin olumlu bir genel tutum sürdürmelerine yönelik davranışlarıdır. Sivil erdem, çalışanın ilgi derecesini ve kuruluşun imajını yükseltmek, itibarını pekiştirmek ve kamu yararına hareket etmek gibi eylemlerle genel olarak örgüte verilen önemi karakterize eden davranışlarıdır. Ayrıca, sivil erdem çalışanların organizasyon çalışmalarına farklı yol ve yöntemlerle katılmak isteme davranışlarına da karşılık gelmektedir. Yardım etme davranışı, bir çalışanın karşılık beklemeden mesleki faaliyetlerinde belirli zorluklarla karşılaşan kuruluşun başka bir çalışanına yardım etme isteğine yönelik davranışlarıdır (Paille, 2009:135).

Özgecilerlik boyutu, iş ile ilgili sorunlar ortaya çıktığında gönüllü olarak başkalarına yardım etmeyi içerir. Nezaket boyutu ise iş arkadaşları açısından sorunları önleyebilmek için gönüllü olarak başkalarına yardım etmeyi içerir yani bu boyutta yardım etme davranışı, sorunları önlemeye yöneliktir. Bu bağlamda Podsakoff ve diğerlerinin ÖVD için tanımladıkları davranışlara yardım etme boyutu; Organ'ın tanımladığı özgecilerlik ve nezaket boyutlarını kapsamaktadır (Podsakoff vd., 2000:516).

Eğitim örgütleri açısından ÖVD'nin özgecilerlik boyutu örneklendirilirse; görev tanımı ve sorumluluk alanında olmamakla birlikte deneyimli bir öğretmenin göreve yeni başlayan bir öğretmene yardım etmesi söylenebilir (Yılmaz ve Taşdan, 2009:110). Çalışanın, örgütün kural, düzenleme ve süreçlerini içselleştirmesi ve kabul etmesi ÖVD'nin vicdanlılık boyutu ile ifade edilmektedir. Bu boyut genel olarak çalışan bağlılığı olsa da, vicdanlılıkta önemli olan çalışanın kimsenin kendisini izlemediği durumda da örgütün kurallarına uygun hareket etmesidir (Meydan vd., 2011:45).

Sivil erdem, çalışanın örgüte bir bütün olarak ilgi ve bağlılığını ifade eder. Örneğin toplantılara katılmak, örgütsel politika tartışmalarına katılmak, örgütün hangi stratejiyi izlemesi gerektiği hakkındaki

fikrini ifade etmek gibi yönetimsel faaliyetlere aktif olarak katılmaya istekli olma; kuruluşu etkileyebilecek sektördeki değişiklikleri takip ederek örgütsel çevreyi tehditler ve fırsatlar açısından değerlendirme gibi davranışları göstererek sorumlulukları kabul etmesidir (Podsakoff vd., 2000:525).

Eğitim örgütleri perspektifinde öğretmenlerin okullarını geliştirmeye yönelik çalışan davranışları, sivil erdem boyutu kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü öğretmen genel olarak okul veya eğitim problemleriyle ilgilenir ve bu sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Sorunlara yönelik çözüm davranışları sivil erdem olarak düşünülebilir. Bunun yanı sıra okulun ya da öğrencilerin başarısını arttırmak için öğretmenin kişisel gelişim kurslarına katılması da sivil erdeme örnek teşkil etmektedir (Yılmaz ve Taşdan, 2009:111).

Williams ve Anderson (1991), Organ'ın (1988) beş boyutlu ÖVD'sini temel alarak, ÖVD'yi iki boyutlu olarak kavramsallaştırmışlar ve kişiye yönelik ÖVD boyutunun özgecilik ve nezaketi; örgüte yönelik ÖVD boyutunun ise vicdanlılık, sivil erdem ve sportmenliği kapsadığını belirtmişlerdir (Kumar vd., 2009:75). Bu ikili boyutlandırmada amaç; bireye yönelik ÖVD ile tüm örgütün yararına yönelik ÖVD arasında ayırım yapmaktır (Maric vd., 2019:30).

Somech ve Zahavy (2000), eğitim örgütlerinde davranışa göre okullarda ekstra rol davranışını; bireye, örgüte ve gruba yönelik olmak üzere üç boyutta ele almışlardır. ERD'nin bu üç boyutunda; bireye yönelik boyut, öğrenciye yönelik ERD'yi; örgüte yönelik boyut, bir bütün olarak okula yönelik ERD'yi; gruba yönelik boyut da, iş arkadaşlarına (meslektaşlarına) yönelik ERD'yi kapsamaktadır.

Bireye yönelik davranışlar, öğretmenin öğrenciler için ekstra çaba sarf ettiği davranışlar olarak; öğrencilere yardımcı olmak için ders saatleri dışında da sınıfta/okulda bulunma, düzey farklılığı olan öğrencilere özel ödevler hazırlama, derse erken gelme, öğrencilerle informal iletişim kurma biçiminde ifade edilmiştir. Bireye

yönelik ekstra rol davranışları temel olarak yardım etme eylemini içermektedir ve bu anlamda da ÖVD'nin özgecilik ve nezaket boyutları kapsamında değerlendirilmektedir. Çünkü ÖVD'nin özgecilik boyutunda sorunları çözmek için yardım etme; nezaket boyutunda ise sorunları önlemeye yönelik yardım etme davranışları söz konusudur.

Öğretmenin örgüte yönelik ekstra rol davranışları; öğretmenin, okulu geliştirmeye ve olumlu imajının oluşmasına yönelik ekstra çabalar gösterdiği davranışlarıdır. Bu davranışlar da, ÖVD'nin vicdanlılık, sivil erdem ve sportmenlik boyutlarındaki davranışlarını kapsamaktadır. Öğretmenin, okulun bütünsel olarak daha iyi olması için ekstra sorumluluklar üstlenerek gösterdiği davranışları, ÖVD'nin sivil erdem boyutu; okula yönelik olumlu tavır içerisinde olması sportmenlik boyutu; gerekli olan davranışların ötesinde olumlu davranışlar sergilemesi de vicdanlılık boyutu olarak değerlendirilmektedir.

Öğretmenin okulun olumlu imajı için çaba göstermesi, okulu geliştirmek için yeni öneriler sunması, görev tanımında olmayan sorumlulukları üstlenmesi, okul için sosyal aktiviteler düzenlemesi, müdüre yardımcı olma gayreti, mecburi olmayan rol ve görevleri üstlenmesi, okulun dekorasyonu ile ilgilenmesi, bu bağlamda okula yönelik olumlu tavır içerisinde olması; sonuç olarak öğretmenin okula yönelik ekstra rol davranışları, onun ÖVD boyutunda sivil erdem, vicdanlılık ve sportmenlik davranışları gösterdiğini açıklamaktadır.

Öğretmenin gruba yönelik ekstra rol davranışları ise, okuldaki diğer öğretmenlere yani arkadaşlara yönelik olumlu davranışlarıdır. Okula yeni gelen öğretmenlerle ilgilenme, onların uyum sürecine yardımcı olma, iş yükü fazla olan öğretmenlere ve vekil öğretmenlere destek olma, toplantılara ve komitelere aktif katılma, arkadaşları ile işbirliği ve uyum içinde çalışma, geliştirici uygulamaları diğerleri ile paylaşma; öğretmenin arkadaşlarına gösterdiği bu ekstra rol davranışları, onun ÖVD'nin özgecilik ve

nezaket boyutlarındaki davranışları göstermiş olduğunu açıklamaktadır.

Öğretim faaliyetinde bireylere yardım etme güçlü bir şekilde vurgulandığından ve ERD'nin bazı yönlerinin öğretim sorumluluklarıyla örtüşmesinden dolayı; öğretmenin ekstra rol davranışlarının, öğretmenlik mesleğinin bir parçası olup olmadığını tanımlama bazen zorlaşabilmektedir. Çünkü eğitim kurumlarında öğretmenin sınıf içindeki ve dışındaki rolü, geniş bir görev ve sorumluluk alanını kapsamaktadır (Neves vd., 2014:2).

3. YÖNTEM

3.1. Örneklem

Araştırmanın katılımcıları, hem pilot hem de asıl çalışma için Antalya ve Denizli illerinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Özel Öğretim Kurumlarında görev yapan öğretmenlerden oluşmaktadır. Böylece, Antalya ve Denizli illerindeki özel okullarda ilk, orta, lise kademelerinde çalışan öğretmenler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Araştırma verileri 20 özel okulda çalışan 420 öğretmenden anket aracılığı ile elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından öğretmenlerle yüz yüze iletişim kurularak anket uygulandığından, 420 anketin tamamı geri alınmış ve analizler bu sayıdaki örneklem ile yapılmıştır.

Ölçek geçerleme çalışması kapsamında öncelikle 40 öğretmen ile bir ön çalışma yapılmıştır. Daha sonra ölçek ana grup üzerinde uygulanmıştır. Ölçeğin uygulandığı ana grupta bulunan katılımcılar içinde 76 (%18,1) ilkokul, 152 ortaokul (%36,2) ve 192 (%45,7) lise öğretmenleri bulunmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin demografik ve mesleki özelliklerine göre, örneklem grubu içerisinde 290 (%69) kadın öğretmen ve 130 (%31) erkek öğretmen yer almaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaş aralığı, 23 ile 60 arasında değişmektedir. Yaş ortalaması, 32,97 (ss=8,27) dir. Öğretmenlerin çalışma yılı 1 ile 42 arasında (ort=9,24; ss. 9,072) değişmektedir. Araştırmaya 22 farklı branştan öğretmen katılmıştır.

3.2. Ekstra Rol Davranışı Ölçeği

Ekstra Rol Davranışı Ölçeği Somech ve Zahavy (2000) tarafından eğitim ortamında uygulama için ERD'nin ölçülmesine yönelik geliştirilmiş ilk ölçme aracıdır. Ölçek 24 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin orijinal hali ve Türkçe formatı EK-1'de bulunmaktadır.

Ölçekteki sorular, 5'li Likert tipinde "(5) Kesinlikle Katılıyorum, (4) Katılıyorum, (3) Kararsızım, (2) Katılmıyorum ve (1) Kesinlikle Katılmıyorum" olarak düzenlenmiştir. Soru maddelerinde, öğretmenlerden ölçekteki ifadelerden onlara göre en uygun olan seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Ölçekte bulunan "(5) Kesinlikle Katılıyorum" ifadesi, maddede belirtilen cümleye tümüyle katılımı, "(1) Kesinlikle Katılmıyorum" ifadesi ise maddede belirtilen cümlenin tamamen reddedildiğini göstermektedir. Ölçekteki maddeler "Çalışmama katkıda bulunan yeni konularda uzmanlık kazanmaya çalışırım.", "Öğrencilerimi dinlemek için teneffüs süresince (gönüllü olarak) sınıfta kalırım." gibi ifadelerden oluşmaktadır.

Ölçek 24 soru ile 3 boyutu ölçümlenmektedir. Boyutlar, Bireye Yönelik Ekstra Rol Davranışı, Örgüte Yönelik Ekstra Rol Davranışı, Gruba (İş Arkadaşlarına) Yönelik Ekstra Rol Davranışı olarak isimlendirilmiş ve her biri 8 soru ile ölçümlenmektedir. Ölçeğin toplam sayısal değeri, 24 ile 120 arasında ortaya çıkmaktadır. Alınan yüksek puanlar yüksek ekstra rol davranışını göstermektedir. Ölçümlenen boyutlar ve bu boyutları ölçümlemeyi hedefleyen madde numaraları Tablo 1. de bulunmaktadır.

Tablo 1: Ekstra Rol Davranışı Boyutları ve Boyutları Ölçen Maddeler

Boyut Sayısı	Boyutlar	Ölçekteki Madde Numarası
1	Bireye Yönelik Ekstra Rol Davranışı	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8
2	Örgüte Yönelik Ekstra Rol Davranışı	9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16
3	Gruba Yönelik Ekstra Rol Davranışı	17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24

Somech ve Zahavy (2000) ölçeğin faktörleri için iç tutarlılık seviyelerini 0,81, 0,79 ve 0,83 olarak tespit etmiştir. Ölçeğin bir boyutu Alparslan (2016) tarafından daha önceki yapılan bir çalışmada kullanılmış, bu çalışmada Örgüte Yönelik Ekstra Rol Davranışı boyutunun iç tutarlılık seviyesini 0,89 olarak tespit etmiştir. Bir başka çalışmada Alparslan ve Kılınç (2015) ölçeğin örgüte yönelik ekstra rol davranışı boyutunu araştırmalarında kullanmışlar ve bu boyutun iç tutarlılık seviyesini 0,88 olarak tespit etmişlerdir. Ölçek daha önce farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda kullanılarak güvenilirliği ve geçerliği test edilmiştir. Ölçeğin tamamı için Belogolovsky ve Somech (2010), Cronbach-alfa katsayısını 0,84; Neves ve diğerleri (2014) ise, Cronbach-alfa katsayısını 0,90 olarak tespit etmişlerdir.

3.3. Uyarlama Çalışması:

Öncelikle ölçeğin orijinalini geliştiren araştırmacıardan (Somech ve Zahavy, 2000) izin alınmıştır. Uyarlama çalışmasında Brislin ve diğerleri (1973) tarafından önerilen beş adımlı yöntem uygulanmıştır.

Öncelikle ölçek Türkçe'ye çevrilmiş, bunun için orijinal ölçek 5 İngilizce öğretmeni tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yapılan bu çeviri İngilizce'ye hakim 5 alan uzmanı ile paylaşılmış, çevirinin okuyucular açısından anlaşılabilirliği ve çeviri ifadelerinin doğruluğu hakkında uzmanlardan geri bildirim alınmıştır. Uzman değerlendirmesinden sonra Türkçe çeviri farklı 5 İngilizce öğretmeni tarafından yeniden İngilizce'ye çevrilerek, böylece ölçek uyarlama çalışmasında ters çeviri aşaması gerçekleştirilmiştir. Geri çeviri işleminin ardından yeniden alan uzmanları

tarafından son bir değerlendirme daha yapılmıştır.

Ayrıca, ölçek için 10 öğretmenle ön çalışma yapılmış ve soru ifadelerinin anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir. Bu çalışma ile ölçekteki soruların doğru bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığı ve öğretmenlerin ekstra rol davranışlarını gönüllü yapıp yapmama konusunun soru ifadelerinden tam olarak anlaşılabilirliği tespit edilmiştir. Öğretmenlerden alınan geri bildirimlere göre ölçeğin bazı sorularında gönüllülüğü pekiştirmek için parantez içerisinde (gönüllü olarak) ifadesine yer verilmiştir. Ölçeğin bazı sorularında ifadeler için açıklayıcı olmak amacıyla parantez içerisinde örnekler verilmiştir. Daha sonra 40 öğretmenden oluşan bir örneklem ile ön çalışma yapılmıştır.

İstatistiksel analizleri gerçekleştirilmeden önce veri seti incelenmiştir. Bu çerçevede veri setinin doğruluğu, eksik veri analizi, normallik testi ve çoklu bağlantı analizi dikkate alınmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Veri setinin analizinde; ölçekteki her bir maddenin minimum ve maksimum değerinin 1 ile 5 arasında olduğu, çalışmada tüm ortalamaların standart sapmalardan büyük olduğu, hesaplanan "z" değerlerinde aykırı değer olmadığı, veri setinde eksik veri olmadığı, ölçekteki madde bazında normal dağılıma aykırı basıklık ve çarpıklık değerleri olmadığı, Mahalanobis Uzaklık değerlerinin uygun olduğu görülmüştür. Ölçek geçerlemesi çalışmalarında sırasıyla Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi ve iç tutarlılık analizleri SPSS ve AMOS yazılımları kullanılarak yapılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

3.4.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) hem değişken azaltan hem beliren faktörleri isimlendiren, hem de kuramsal benzerlikleri ortaya koyan bir analizdir (Çokluk vd., 2016:177; Özdamar, 2017:132).

Faktör analizine ölçeğin kuramsal temeli Bireye Yönelik Ekstra Rol Davranışı, Örgüte Yönelik Ekstra Rol Davranışı, Gruba (İş Arkadaşlarına) Yönelik Ekstra Rol Davranışı boyutlarıyla ele alınmıştır.

AFA uygulanmadan önce, örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığı ve verilerin uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Sphericity testleriyle tespit edilmiştir. Barlett testinde ki kare değerinin anlamlı çıkması, KMO testinde ise indeks değerinin, 0,50'den büyük olması veri setine açıklayıcı faktör analizi uygulanabileceği anlamına gelmektedir (Kalaycı, 2014:322).

KMO değerinin 0,60'ın üzerinde (0,83), Barlett Spricity testinin (926,492; $p < 0.01$) ise anlamlı olduğu görülmüştür; bu nedenle verilerin faktör analizi için uygun olduğu kabul edilmiştir (Büyüköztürk vd., 2012).

ERD ölçeğinde AFA sonucunda ölçeğin orijinal boyutlandırmasına uygun olarak, bir boyutla ilgili maddelerin faktör yüklerinin bir faktörde toplandığı ancak 7, 8, 22. maddelerin ilgili faktörlere yüklenmediği ve dördüncü bir faktör oluşturduğu görülmüştür. Bu soru ifadelerinin içerikleri

incelendiğinde bu maddeler farklı şeyleri ölçtüğünden, ortak bir isim verilememiştir. Ayrıca hâlihazırda bulunan bir ölçeğin geçerlemesi yapıldığından yeni bir faktör arayışına girilmemiştir.

Dolayısıyla kuramsal olarak ERD ölçeğinde dördüncü bir boyutlandırma yapılamadığından; ERD ölçeği AFA sonucunda bu 3 madde çıkarılmıştır. Ayrıca 5. maddenin binişik faktör olduğu tespit edilmiştir. Analiz devamında ölçeğin geçerlemesi 20 madde üzerinden yapılmış ve diğer analizlere de ERD ölçeği için 20 madde üzerinden devam edilmiştir. Ayrıca ERD ölçeği AFA için 3 faktörlü yapı için faktör zorlaması yapılmış ancak açıklanan varyansın 54,23 olduğu, buna karşılık özdeğeri 1'den büyük olan faktörler tespit edildiğinde ise açıklanan varyansın 59,27 olduğu görülmüştür (Tabachnik ve Fidell, 2001). Dolayısıyla ölçek geçerleme çalışmasında bu üç madde ölçekten çıkarıldıktan sonra diğer analizler buna göre yapılmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere, faktör yükü değerlerinin bireye yönelik ERD maddeleri için 0,67-0,47, örgüte yönelik ERD maddeleri için 0,83-0,53, gruba yönelik ERD maddeleri için 0,79-0,45 arasında değiştiği görülmüştür. Faktör yükleri incelendiğinde faktör yükü değerlerinin tavsiye edilen değer olan 0,40'dan yüksek olduğu görülmektedir (Hair, vd., 2010). Dolayısıyla bu maddelerin ilgili oldukları bileşenleri (faktörleri) ölçtüğü söylenebilir. Ölçeğin açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2: ERD Ölçeğinin AFA Sonuçları

Madde No	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
ekstrarol2.11	,833			
ekstrarol2.15	,797			
ekstrarol2.13	,783			
ekstrarol2.14	,747			
ekstrarol2.16	,728			
ekstrarol2.12	,727			
ekstrarol2.9	,702			
ekstrarol2.10	,534			
ekstrarol3.23		,792		
ekstrarol3.24		,774		
ekstrarol3.20		,735		
ekstrarol3.17		,719		
ekstrarol3.19		,681		
ekstrarol3.21		,491		
ekstrarol3.18		,451		
ekstrarol1.1			,670	
ekstrarol1.6			,669	
ekstrarol1.4			,611	
ekstrarol1.3			,588	
ekstrarol1.2			,478	
ekstrarol1.8				,701
ekstrarol1.7				,609
ekstrarol3.22				,586

3.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçeğin faktör yapısının araştırmacıların geliştirdiği orijinal yapıya uygunluğunu test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi (DFA); değişkenler arası ilişkiye göre belirlenen modelin, yapılan araştırmanın örnekleme için de benzer olup olmadığını test eden bir analizdir (Meydan ve Şeşen, 2015:21).

DFA için büyük gruptan toplanan veri değerlendirmeye alınmıştır. DFA birincil analiz sonuçlarında AMOS'un model uyum değerlerini iyileştirme önerilerine ve

kuramsal bilgiye uygun olarak modifikasyon yapılarak; model uyum değerlerini iyileştirmek için her boyutu ölçen maddeler önerilere uygun olarak kovaryanslarla birleştirilerek, model yeniden test edilmiş (Kaplan, 1989; Hayduk, 1990) ve doğrulanmıştır.

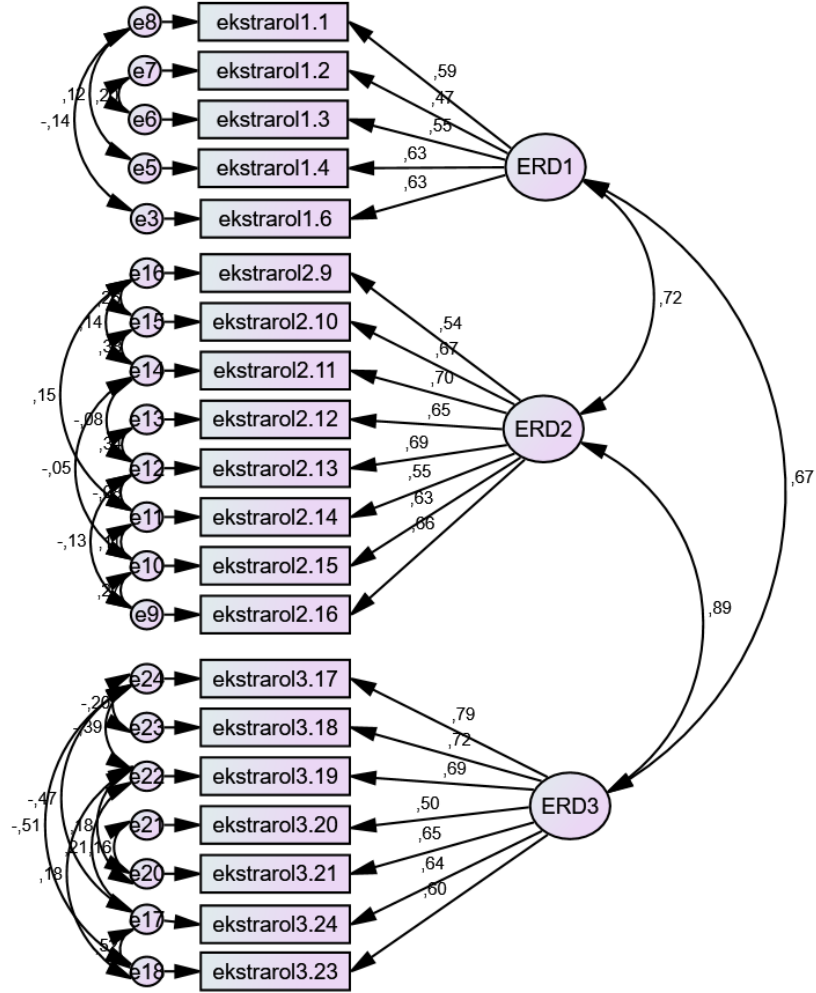
Sonuçlar geçerlemesi yapılan ölçeğin orijinal ölçeğin faktör yapısı ile uyumlu olduğunu göstermektedir. DFA sonucunda elde edilen model uyum indeks değerlerine göre, modelin uyumlu olduğu görülmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015:37). DFA model uyum sonuçları Tablo 3., Tablo 4. ve Şekil 1.'de yer almaktadır.

Tablo 3: ERD Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek	$\Delta\chi^2$	df	$\Delta\chi^2/df$	RMSEA	CFI	IFI	TLI	GFI
ERD	464,375	144	3,225	0,073	0,91	0,91	0,88	0,90

ERDÖ: RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation; CFI = Comparative Fit Index; IFI = Incremental Fit Index; GFI=Goodness Fit Index

Şekil 1: ERD Ölçeği DFA Sonuçları

Şekil 1. ve Tablo 4.'de görüldüğü üzere ölçeğin standardize edilmiş regresyon katsayıları (β) bireye yönelik ERD maddeleri için 0,47-0,63, örgüte yönelik ERD maddeleri için 0,54-0,70, gruba yönelik ERD maddeleri için 0,50-0,79

arasında değişmektedir. Faktör yükleri incelendiğinde faktör yükü değerlerinin DFA için de tavsiye edilen değer olan 0,40'dan yüksek olduğu görülmektedir (Hair, vd., 201

Tablo 4: Regresyon Katsayıları

			Tahmin	Standardize Edilmiş Tahmin (beta)	P
ekstrarol1.6	<---	ERD1	1,000	,631	
ekstrarol1.4	<---	ERD1	1,005	,632	***
ekstrarol1.3	<---	ERD1	,630	,552	***
ekstrarol1.2	<---	ERD1	,725	,474	***
ekstrarol1.1	<---	ERD1	,954	,590	***
ekstrarol2.16	<---	ERD2	1,000	,661	
ekstrarol2.15	<---	ERD2	,920	,633	***
ekstrarol2.14	<---	ERD2	,756	,549	***
ekstrarol2.13	<---	ERD2	,703	,687	***
ekstrarol2.12	<---	ERD2	,615	,653	***
ekstrarol2.11	<---	ERD2	,858	,701	***
ekstrarol2.10	<---	ERD2	,824	,665	***
ekstrarol2.9	<---	ERD2	,651	,538	***
ekstrarol3.24	<---	ERD3	1,000	,642	
ekstrarol3.23	<---	ERD3	1,020	,603	***
ekstrarol3.21	<---	ERD3	1,332	,653	***
ekstrarol3.19	<---	ERD3	1,258	,691	***
ekstrarol3.18	<---	ERD3	1,401	,716	***
ekstrarol3.17	<---	ERD3	2,010	,786	***
ekstrarol3.20	<---	ERD3	1,242	,503	***

3.4.3. İç Tutarlılık Analizi

Ölçeğin iç tutarlılığının tespit edilmesi için (güvenirlik) için Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı ve test yarı hesaplamaları yapılmış ve ölçeğin tamamı için alfa katsayısı 0,909, yarı-test katsayıları 0,839 ve 0,857 olarak tespit edilmiştir. Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısının 0,60 ve üzeri olması ölçeğin iç tutarlılığının yeterli olduğunu göstermektedir (Lorcu, 2015:208).

Boyutlar için Cronbach-alfa iç tutarlılık katsayısı ise bireye yönelik ERD için 0,72, örgüte yönelik ERD için 0,853, gruba yönelik ERD için 0,843 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ölçeğin iç tutarlılığının yeterli olduğunu göstermektedir.

Son olarak ölçek boyutlarının birbirleri ile ilişkisi korelasyon analizi ile test edilmiştir (Tablo 5.)

Tablo 5: Boyutları Arası Korelasyonlar

	Bir. Yön.	Örg. Yön.	Öğc. Yön.
Bireye_Yönelik	-		
Örgüte_Yönelik	,751*	-	
Gruba_Yönelik	,538*	,592*	-

*p<0,05

Korelasyon analizi alt boyutların birbirleriyle anlamlı düzeyde ilişkili olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ

Ekstra rol davranışı; bireylerin kurumsal hedeflere ulaşmak için belirlenmiş rol gereksinimlerinin ötesinde davranış göstermesini ifade etmektedir. Bu davranışlar; gönüllü olarak yapılır, resmi iş görevlerinin dışındadır ve bu davranışlar için açıkça biçimlendirilmiş ödül ve ceza yoktur. ERD, çalışanların bütünsel olarak örgüte fayda sağlayan davranışlarıdır (Somech ve Zahavy, 2000). Ekstra rol davranışı; iş performansının, örgütsel gelişmenin, esnekliğin, verimliliğin ve değişime karşı uyumun öncülleri durumunda olduğundan bu davranışların artması örgütsel performansı artırmaktadır.

Ekstra rol davranışlarının ölçülmesi için kullanılan ölçekler bulunmakla birlikte (Podsakoff vd., 1990; Basım ve Şeşen, 2006; Bitmiş vd., 2014), bu ölçeklerin okula özgü olarak yapılandırılmamış olduğu değerlendirilmiştir. Bu araştırmayla; eğitim örgütü olan okullardaki ekstra rol

davranışlarını ölçmeye yönelik Somech ve Zahavy (2000) tarafından geliştirilen Ekstra Rol Davranışı Ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır.

Araştırmada öğretmenlerin ERD düzeyi ölçülmüştür. Araştırma verileri, özel okullarda görev yapan 420 öğretmenle anket yapılarak toplanmıştır. Elde edilen bulgular ölçeğin orijinal ölçekle uyumlu olduğunu göstermiş ve yine orijinal ölçeğe uyumlu şekilde bireye yönelik ERD, örgüte yönelik ERD ve gruba yönelik ERD olmak üzere 3 boyuttan oluştuğu görülmüştür.

Ölçeğin Türkçeye uyarlanması ile özellikle eğitim kurumlarındaki ERD'nin ölçülmesine faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte okul formunda olduğu gibi birey, örgüt ve grup şeklinde bölümlendirmeye uygun örgütlerde de kullanılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ALPARSLAN, A.M., Keskin Kılınc, U. (2015). The power of informal communication and perceived organizational support on energy at work and extra role behavior: a survey on teachers, *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 113-138.
2. ALPARSLAN, A.M. (2016). "Emek İşçilerinde Fazladan Rol Davranışının Öncülü: İş Tatmini mi İşyerinde Mutluluk mu?", *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30(1), 203-215.
3. BASIM, H. N. ve Şeşen, H., (2006). "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlama ve Karşılaştırma Çalışması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61, 83-102.
4. BELOGOLOVSKY, E., Somech, A. (2010). Teachers' organizational citizenship behavior: Examining the boundary between in-role behavior and extra-role behavior from the perspective of teachers, principals and parents, *Teaching and Teacher Education An International Journal of Research and Studies*, 26(4), 914-923.
5. BERGERON, D.M., Schroeder, T.D., Martinez, H.A. (2014). Proactive Personality at Work: Seeing More to Do and Doing More?, *Journal of Business and Psychology*, 29(1), 71-86.
6. BIES, R. J. (1989). Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome. Dennis W. Organ Book-Review, *Academy of Management Review*, 14(2), 294-297.
7. BİTMİŞ, M. G., Sökmen, A., Turgut, H. (2014). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği: Geçerlilik Ve Güvenilirliğinin Yeniden Değerlendirilmesi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 1-14.
8. BOWLER, W.M., Halbesleben, J.R.B., Paul, J.R.B. (2010). If you're close with the leader, you must be a brownnose: The role of leader-member relationships in follower, leader, and

- coworker attributions of organizational citizenship behavior motives, *Human Resource Management Review*, 20(4), 309-316.
9. BRIEF, A.P., Motowidlo, S.J. (1986). Prosocial Organizational Behaviors, *The Academy of Management Review*, 11(4), 710-725.
  10. BRISLIN, R., Lonner W., Thorndike, R. (1973). *Cross-Cultural Research. Methods*, John Wiley, New York.
  11. BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
  12. CHIABURU, D.S., Byrne, Z.S. (2009). Predicting OCB Role Definitions: Exchanges with the Organization and Psychological Attachment, *Journal of Business & Psychology*, 24, 201-214.
  13. ÇOKLUK, Ö., Şekercioğlu, G., Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, 4.Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
  14. HAIR, J.F., William, C.B., Barry, J.B., Rolph, E.A. (2010). *Multivariate data analysis 7th Edition*.
  15. HAYDUK, L. A. (1990). Should model modifications be oriented toward improving data fit or encouraging creative and analytical thinking? *Multivariate Behavioral Research*, 25(2), 193-196.
  16. HOUSER, H. F. (1988). Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome. Dennis W. Organ Book-Review, *Personnel Psychology*, 41(4), 862-865.
  17. KALAYCI, Ş. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (Edt. Kalaycı, Ş.) 6.Baskı, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
  18. KAPLAN, D. (1989). Model modification in covariance structure analysis: Application of the expected parameter change statistics, *Multivariate Behavioral Research*, 24(3), 285-305.
  19. KATZ, D. (1964). Motivational basis of organizational behavior, *Behavioral Science*, 9, 131-146.
  20. KUMAR, R., Goel, A. (2007). The article reviews the book "Organizational Citizenship Behavior: Its Nature, Antecedents, and Consequences," by Dennis W. Organ, Philip M. Podsakoff and Scott B. MacKenzie, *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*, 32(1), 145-147.
  21. KUMAR, R., Bakhshi, A., Rani, E. (2009). Linking the 'Big Five' Personality Domains to Organizational Citizenship Behavior, *International Journal of Psychological Studies*, 1(2), 73-81.
  22. LORCU, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı*, Ankara: Detay Yayıncılık.
  23. MARIC, M., Tomislav, H., Vuyicic, M.T., Cerne, M. (2019). Job Characteristics And Organizational Citizenship Behavior: A Multisource Study On The Role Of Work Engagement, *Drustvena Istrazivanja*, 28(1), 25-45.
  24. MEYDAN, C.H., Şeşen, H., Basım, H.N. (2011). Adalet Algısı ve Tükenmişliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Öncüllük Rolü, *"İş Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(2), 41-62.
  25. MEYDAN, C.H., Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları*, 2.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
  26. NEVES, P.C., Paixao, R., Alarcao, M., Gomes, A.D. (2014). Organizational Citizenship Behavior in Schools: Validation of a Questionnaire, *Spanish Journal of Psychology*, 17, 1-8.
  27. ORGAN, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The "Good Soldier Syndrome"*, MA: Lexington Books, 1-132.
  28. ÖZDAMAR, K. (2017). *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Eskişehir: Nisan Kitabevi.

29. PAILLE, P. (2009). Assessing Organizational Citizenship Behavior in the FRENCH Context: Evidence for the Four-Dimensional Model, *The Journal of Psychology*, 143(2), 133-146.
30. PODSAKOFF, P.M., Mackenzie, S.B., Moorman, R.H., Fetter, R. (1990), "Transformational Leader Behaviors and Their Effects on Followers Trust in Leader, Satisfaction and Organizational Citizenship Behaviors" *Leadership Quarterly*, 1, 107-142.
31. PODSAKOFF, P.M., MacKenzie, S.B., Paine, J.B., Bachrach, D.G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research, *Journal of Management*, 26 (3), 513-563.
32. REYCHAV, I., Sharkie, R. (2010) Trust: an antecedent to employee extra- role behaviour", *Journal of Intellectual Capital*, 11(2), 227-247.
33. ROBBINS, S., Decenzo, D.A., Coulter, M. (2013). *Yönetimin Esasları*, (Çvr.Edt. Öğüt, A.) 8.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
34. SMITH, C. A., Organ, D. W., Near, J. P. (1983). Organizational Citizenship BEHAVIOR: Its Nature and Antecedents, *Journal of Applied Psychology*, 68, 653-663.
35. SOMECH, A., Zahavy, A.D. (2000). Understanding Extra-Role Behavior in Schools: the Relationships Between Job Satisfaction, Sense of Efficacy, and Teachers' Extra-Role Behavior, *Teaching and Teacher Education*, 16(5-6), 649-659.
36. TABACHNIK, B.G., Fidell, L.S. (2001). Using Multivariate Statistics (4th ed.), *Pearson: Needham Heights, MA*.
37. WILLIAMS, L. J., Anderson, S. E. (1991). Job Satisfaction and Organizational Commitment as Predictors of Organizational Citizenship and In-Role Behavior, *Journal of Management*, 17, 601-17.
38. YILMAZ, K., Taşdan, M. (2009). Organizational citizenship and organizational justice in Turkish primary schools, *Journal of Educational Administration*, 47(1), 108-126.
39. YOON, C. (2009). "The Effects of Organizational Citizenship Behaviors on ERP System Success", *Computers in Human Behavior*, 25(2), 421-428.

EK-1

EKSTRA ROL DAVRANIŞI ÖLÇEĞİ

ERD Ölçeği Türkçe	ERD Ölçeği İngilizce
Öğrenciye Yönelik Ekstra Rol Davranış (Faktör 1)	Extra-role behavior towards the student (Factor 1)
1. Öğrencilere sınıf materyalleri konusunda yardımcı olmak için ders saatleri dışında sınıfta kalırım.	Stay after school hours to help students with class materials.
2. Derse erken gelirim.	Arrive early for class.
3. Çalışmama katkıda bulunan yeni konularda uzmanlık kazanmaya çalışırım.	Acquire expertise in new subjects that contribute to my work.
4. Öğrencilerimi dinlemek için teneffüs süresince (gönüllü olarak) sınıfta kalırım.	Stay in class during breaks in order to listen to my students.
5. Sınıftaki sorunları önlemek için (gönüllü olarak) boş günlerimde okula giderim.	Go to school on my free days to prevent problems in my class.
6. Üst ve alt düzey öğrenciler için (gönüllü olarak) özel ödevler hazırlarım.	Prepare special assignments for higher and lower level students.
7. Öğrencilerimin doğum günü gibi özel kutlamalarına katılırım.	Participate in private celebrations of my students (e.g., birthdays).
8. Öğrencilerimi evime davet ederim. (Ders çalıştırma, sorun çözme, birlikte aktivite yapma vb.)	Invite students to my home.
Okula Yönelik Ekstra Rol Davranış (Faktör 2)	Extra-role behavior towards the organization (Factor 2)
1. Okulum için (gönüllü olarak) sosyal aktiviteler düzenlerim.	Organize social activities for school.
2. Mecburi olmayan roller ve görevler için gönüllü olurum.	Volunteer for roles and tasks that are not required.
3. İşimin bir parçası olarak tanımlanmayan sorumluluklarını da (gönüllü olarak) üstlenirim.	Assume responsibilities that are not a prescribed part of my job.
4. Okulu geliştirmek için yenilikçi önerilerde bulunurum.	Make innovative suggestions to improve the school.
5. Zorunlu olmayan ancak okulun (olumlu) imajının oluşmasına yardımcı olan işlemlere/aktivitelere katılırım.	Attend functions not required but which help the school's image.
6. Ebeveynlerle standartların üzerinde (gönüllü olarak) ortak aktiviteler düzenlerim.	Organize joint activities with parents above the norm.
7. Okulun dekorasyonu ile (gönüllü olarak) ilgilenirim.	Decorate the school.
8. Boş saatlerimde (gönüllü olarak) Müdüre yardım ederim.	Assist the principal in my free hours.

ERD Ölçeği Türkçe	ERD Ölçeği İngilizce
İş Arkadaşlarına Yönelik Ekstra Rol Davranış (Faktör 3)	Extra-role behavior towards the team (Factor 3)
1. Okul komitesi için gönüllü olurum.	Volunteer for school committee.
2. Zorunlu olmasam bile yeni gelen öğretmenlerle ilgilenir ve yönlendirme yaparım.	Orient new teachers even though it is not required.
3. Sınıfım için hazırladığım çalışmaları, iş arkadaşlarıma da öneririm.	Offer my colleagues work sheets that I have prepared for my class.
4. Vekil öğretmenler için (ders işleyişlerinde sorun yaşamamaları vb.) öğrenme programları hazırlarım.	Prepare learning programs for substitute teachers.
5. Ağır iş yükü olan diğer öğretmenlere yardımcı olurum.	Help other teachers who have heavy work loads.
6. Sınıfına öğrenme görevleri (ödev, sınıf için aktivite gibi) vererek okulda bulunmayan bir meslektaşına yardım ederim.	Help an absent colleague by assigning learning tasks to the class.
7. Öğretmen toplantılarına aktif olarak katılırım.	Participate actively in teachers' meetings.
8. İş arkadaşlarımla işbirliği içinde çalışırım. (planlama ödevleri, ortak projeler vb.)	Work collaboratively with others (planning assignments, joint projects, etc.)

SİSTEM YAKLAŞIMI AÇISINDAN TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI FUARCILIĞIN GELİŞİMİNE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ¹

A MODEL PROPOSAL FROM THE POINT OF SYSTEM APPROACH TOWARDS THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL EXHIBITIONS IN TURKEY

Sadık BADAĞ*, Kürşat ÖZDAŞLI**

* Dr , badak@sbadak.com.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4604-7387>

** Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
kozdasli@maku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1192-5055>

ÖZ

Yaşadığımız yüzyılda üretim, ulaşım ve haberleşme teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, bir yandan mal ve hizmet üretimini artırırken, diğer yandan etkin tanıtım ve pazarlama araçlarına yönelimi hızlandırmıştır. Teknolojik gelişmeler, beş duyuya hitap eden bir tanıtım aracı olan fuarların düzenlendiği mekânları değiştirmiş, “uluslararası fuar şehirleri”ni ortaya çıkarmış, fuarların, katılımcı ve ziyaretçi coğrafyalarını genişleterek devletlerin, sektörler aracılığıyla ticaret politikalarını ve üretim güçlerini sergiledikleri, bilginin yönetildiği organizasyonlara dönüşmesine yol açmıştır. Kalkınmada Orta Sanayi ve Orta Gelir düzeyini aşmaya çalışan ülkemizin fuarcılık açısından avantajlarına rağmen fuarcılığın çok yönlü fonksiyonlarından uzun zamandır yararlanamadığı görülmektedir. Türkiye’nin üretim, havayolu ulaşımı ve organizasyon imkânlarını, bir metod ve sistem içinde yurt içinde düzenlenen “Uluslararası Fuarlarda” toplamak suretiyle, sürdürülebilir şekilde ihracatı artırmak, turizm gelirlerini yükseltmek, yerinde ülke tanıtımı sağlamak imkanlarına sahip olduğu çalışmada değerlendirilmiştir. Çalışmada, saha incelemeleri ve akademik görüşlerle ulaşılan bulgu ve bilgiler sistem yaklaşımı bakış açısıyla Türkiye’de fuarcılığın nasıl geliştirilebileceği değerlendirilmiştir. “Türkiye Uluslararası Fuarcılık Yönetim Sistemi” Modeli kapsamında Türkiye’nin fuarcılık sistemi aktörleri ve bu aktörlerin yüklenmesi gereken roller ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de fuarcılık sektörünün gelişimi için; Fuarcılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetim Kurulu kurulması, uluslararası direkt uçuşların kısmen Anadolu’ya da gerçekleştirilmesi ve ihracatta öncelikli 50 sektörde yurtiçinde düzenlenecek uluslararası fuarların tespit edilmesi gibi uygulamalarla orta vadede ülkemizin önemli bir “fuarlar ülkesi” olabileceği iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sistem Yaklaşımı, Fuarlar, Havayolları, Etkin Tanıtım, İhracat, Fuar Organizasyonu.

Jel Kodları: M10, O14, O21, 043.

ABSTRACT

The developments emerged in production, transportation and communication technologies in the present century have improved the production of merchandises and services on the one hand and increased the efforts toward effective means for publicity and marketing on the other hand. Technological developments have created “international fair cities” by transforming the locations where the fairs, as a publicity means addressing to five senses, have been organized; and these developments have resulted also in that by enlarging the participation and visiting geographies increasingly, the fairs have transformed into information-management organizations in which

¹ Bu çalışma danışmanlığını Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI’nın yaptığı, Dr. Sadık Badak’ın yazdığı “Türkiye’de Milli Fuarcılığın Durum Tespiti ve Gelişimine Yönelik Bir Model Önerisi” isimli doktora tez çalışmasının belirli bölümlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

countries have demonstrated their trade policies and production capabilities through sectors. In this study, it is considered that Turkey, as a country trying to overcome the middle-industry and middle-income levels in terms of development, has advantages to increase its export and tourism incomes in a sustainable way and advertise itself in place by integrating its production and airways transportation facilities and organizational capabilities in "International Fairs" which will be organized in a systematic approach method in Turkey. In this study, field investigations and findings reached by academic opinion and information fairs in Turkey is evaluated from the perspective of how to develop system approaches. "Turkey International Fairs Management System" fair system of Turkey within the scope of the model and actor has tried to expose the roles of these actors need to be restored. As a result, for the development of exhibition industry in Turkey; It has been claimed that Turkey can be an important ilk fair country ede in the medium term with the implementation of international direct flights partially to Anatolia, the identification of international fairs to be held in 50 sectors with priority in exports and the establishment of Fairs Coordination, Statistics and Audit Committee.

Keywords: System Approach, Fairs, Fair Cities, Airways, Effective Publicity, Export, Fair Organization.

Jel Codes: M10, O14, O21, 043.

1. GİRİŞ: MODERN DÖNEMDE FUAR VE FUARCILIK

Fuar sözcüğü Latince’de sevinç anlamına gelen “feria”dan gelmektedir ve Türkçeye Fransızca “foire”dan girmiştir. Eski dönem Avrupa’sında manastır ya da kilise yakınlarında kurulan dini festivallere Feria isminin verildiği bilinmektedir (İZTO, ...ROLÜ.pdf). Avrupa’da Feria-Fuar olarak adlandırılan ticari sergi ve organizasyonlar, Türk ve İslam dünyasında Cumhuriyet dönemlerine kadar Bazar-Panayır olarak adlandırılmıştır. Sergicilik ve fuarcılık tarihimizin ilk evreleri, panayır geleneğimizle çok yakından ilgilidir (Akçura, 2009:16).

Eski Mısır ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde tüccarların, pazarlarda yerel üreticilerle buluşmaları ve ürün satın almaları görülse de “Fuar” sözcüğü ilk kez ortaçağda kullanılmıştır (İZTO, ...ROLÜ.pdf). Belli zamanlarda, belli yerlerde ve belli bir süre mal sergilemek, ürün tanıtmak ve ticaret bağlantıları kurmak amacıyla kurulan büyük pazarlar “fuar” olarak tanımlanır (Püsküllüoğlu, 1995: 614; Çakıcı, 2013:181). Fuarcılığın süreçlerini de kapsayacak şekilde yapılan bir tanıma göre: “Fuar, ticari ürün ve hizmetlerin, yeniliklerin, teknolojik gelişmelerin tanıtımı, pazara erişilmesi, teknik gelişmelerin takibi, geleceğe dönük ticari

ilişkiler kurulması amacıyla, periyodik zaman aralıklarıyla, aynı mekânlarda düzenli biçimde gerçekleştirilen bir reklam ve tanıtım faaliyetidir. Bu amaçla yapılan işe de fuarcılık adı verilmektedir” (Göksel ve Sohodol, 2005:18).

Modern dönem fuarları; 2-4 gün içerisinde, müzik ve renklerle zenginleştirilmiş etkileyici bir mekân ve atmosferde, bilgi, meslek, ürün, konferans, iş, reklam fonksiyonlarıyla ve binlerce meslek insanının katılımıyla, eş zamanlı bir ahenk içinde sürdürüldüğü “Endüstriyel Opera”lardır. Dolayısıyla fuarların bir ekonomi boyutu olduğu gibi teknik ve sosyo-kültürel ve estetik boyutlarının da olması söz konusudur. Bathelt ve Schuldt (2008: 855) uluslararası fuarlar için “Geçici Kümeler” benzetmesi yapmaktadırlar. Aynı zamanda, uluslararası fuarların “küresel fisiltı” oluşturduğunu ve dünya çapında yeni iş ortakları ile “boru hatları” kurmaya yaradığını ifade etmektedirler. Bilindiği üzere benzer alanda kümelenen işletmeler bu kümelenmeden dolayı ekonomik, sosyal, teknik alanlarda birçok faydalar elde edebilmektedirler. Fuarlar da geçici bir süre benzer alanlardaki firmaların kümelenmesine imkân vererek bu faydaların oluşmasına katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan özellikle fuar katılımcılarının dünyanın her tarafından gelen sektör

temsilcileri ile tanışmasına ve işbirliğine zemin hazırlamaktadır.

Günümüzde fuarcılık bir örgütlenme faaliyetidir. Fuarcılık; kapalı veya açık mekânlar içerisinde ürünlerin sergilenmesini, fuar katılımcılarının bir araya getirilmesini, ziyaretçilerin bilgilendirilmesini ve hatta eğlence ve diğer aktiviteleri düzenleyen birçok örgütlenme süreçlerini içermektedir. Bu süreçler kişi ya da kişiler, kurum ya da kurumlar tarafından yürütülmektedir.

İkinci Dünya savaşından günümüze uzanan süreçte gelişmiş ülkelerde fuar organizatörlüğü, özel ve kamu şirketleri tarafından ulusal veya uluslararası düzeyde gerçekleştirilen, yüksek nitelikli personel gerektiren, emek yoğun bir ihtisas mesleği olarak endüstri içinde yerini almıştır. Bugün fuarcılık, bu iş için özel olarak inşa edilmiş olan yüksek standartlı tesislerde, aylar süren planlı hazırlıklar sonucunda “ürünlerin, bilginin ve teknolojinin” ahenkli bir düzen içinde hedef kitleleriyle buluşturulduğu organizasyonlar haline gelmiştir. Tarihin akışı içinde ticaret akımlarının kuvvetlenmesine bağlı olarak ticaret yolları ve söz konusu ticaret yolları üzerindeki ticaret merkezleri gelişmeye başlamıştır. Bölgesel ve uluslararası açıdan önemli bir konuma sahip olan kral yolu ve ipek yolu gibi ticaret yollarının üzerindeki bu merkezler tarih boyunca fuar görevi görmüştür (TBMM.,2013:1).

Günümüzde bir taraftan “elektronik fuarcılık” ile ilgili tartışmalar ve uygulamalar sürüp gitmekle birlikte, fuarlar, elektronik ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ilerlemeye rağmen, bire bir satış ve pazarlamanın en dinamik ve verimli unsurlarından biri olarak gelişmeye devam etmektedir. Modern ekonomilerde, kişisel ve uzun vadeli ticari ilişkilerin kurulması için en uygun ortamları fuarlar sağlamaktadır. Fuarlar, yüz yüze etkileşim ortamında beş duyu organının tam kapasite kullanım olanağını sağlayan yegâne mekânlardır (Sülün,2006: 74; TBMM, 2013:6).

Düzenlenme amacına ve düzenlenen coğrafyaya göre olmak üzere iki ana başlık

altında sınıflandırılabilen fuar türlerini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür (Aycı, 2014:26-29; Aymankuy,2010:207; Czinkota ve Ronkainen, 2007:409; Çağlar ve Özcömert, 2002:14-18; Çakıcı, 2013:184; Göksel ve Sohodol, 2005:44-49; Güleç, 1999:116; MEGEP, 2011: 33-37; TBMM, 2013:3-4; Tütüncüoğlu, 2009:13-15; Uygur ve Geçgel, 2009:46-52 ve Yücel ve Ata, 2006:509):

Düzenleme amacına göre fuarlar,

- Genel Ticaret Fuarları (Yatay Fuarlar) - Sektörel Fuarlar
- İhtisas Fuarları
- Tüketici Fuarları
- Entegre Fuarlar ile Kongre Fuarları

Düzenlenen Coğrafyaya Göre Fuarlar

- Yöresel Fuarlar, Bölgesel Fuarlar
- Ulusal Fuarlar, Uluslararası Fuarlar

Modern dönem sektörel fuarları iş hayatının buluşmasına, bilgi alışverişini kolaylaştırmak yoluyla teknolojinin ve sektörlerin ivme kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Fuarlar, ham maddeden son tüketiciye uzanan endüstri zincirinde, bilgi, emek ve ürün unsurlarının eğlenceli bir ortamda tüketiciye sunulduğu önemli bir halka durumundadır. Kaynatılan gıda ürünlerinden geriye kalan faydalı öz gibi, yüksek standartlarda düzenlenen fuarların bıraktığı sektörel bilgi özü (bilgi mirası) sektör ve ilgili kurumlar tarafından bir metot içerisinde kullanıldığı takdirde düzenlendiği şehrin çevresine ve ülkeye faydası artmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE FUARCILIĞININ GENEL DURUMU

Türkiye’de yakın geçmişe kadar iç ve dış fuarlarla ilgili istatistiki değerlendirme yöntemlerine göre fuarların ekonomiye katkıları ve fuar sektörünün geldiği yer bakımından iç ve dış fuarlarımızın amacına ulaşıp ulaşmadığının değerlendirmesini yapabileceğimiz araştırma kayıtları bulunmamaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü tarafından 2012 yılında “Türkiye’de Fuarçılık Sektörü” başlığıyla yapılan bir araştırmaya göre; Almanya’da sektörel fuar organizasyonlarının yüksek ekonomik getirisi olmaktadır. Örneğin, ziyaretçi harcamaları 3.8 milyar Euro, katılımcı harcamaları 7.8 milyar Euro, fuar merkezi yatırımları 400 milyon Euro, fuarlardan elde edilen vergi gelirleri: 3.8 milyar Euro, fuarların üretim etkisi: 23.5 milyar Euro’dur. Almanya sadece fuarçılık sektöründen yaklaşık olarak Türkiye’nin toplam turizm geliri kadar ekonomik fayda elde ederken, Türkiye’de fuarçılık sektörünün ürettiği faydanın ve istatistik bilgilerin yeterli olduğu konusunda endişeler vardır. Amerika’nın bu endüstriden 2009 yılı geliri ise 108 milyar Dolardır (Convention industry council, 2011).

Türk iş hayatı için 1980’lerde başlayan serbest pazar ekonomisi sürecinde, yurtiçinde ve özellikle Avrupa’da düzenlenen fuarların önemi daha da yükselmiştir. Bu yıllarda İstanbul’dan bazı fuarçılık kuruluşları Avrupa standardında fuarlar organize etmeye başlamışlarsa da Türk fuarçılığını geliştirmek, bakanlık düzeyinde bürokrasinin ve siyasi karar vericilerin gündemine girmemiştir. Sektörü münhasıran düzenleyecek ve geliştirecek birinci derece mevzuat oluşmamış, fuarçılık, bir meslek olarak ele alınmamıştır.

Ulaşım, haberleşme ve üretim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak fuar erişim coğrafyaları değiştiği gibi fuar şehirleri ve fuar ülkeleri de değişmiştir. Kalkınma yarışında iddialı ülkeler açısından, küresel pazarlara ulaşmada etkin uluslararası fuarlara sahip olmanın önemi ortaya çıkmıştır. Modern dönemde fuar şehirleri ve fuar merkezleri ülkeler açısından önemli fonksiyonlar ihtiva etmektedir. Fuar katılımcıları ve ziyaretçiler, fuar organizasyonu içinde sektörel bilgilerin paylaşıldığı konferans ve panellerin yanında konforlu ulaşım, konforlu konaklama ve fuar dışı temalı etkinlikler de aramaktadır. Ülkemiz bu açıdan da nitelikli altyapılara sahiptir.

Ana karadan uzakta olmalarına rağmen Dubai ve Singapur kendi ülkelerinde neredeyse hiçbir üretim ve ziyaretçi potansiyeline sahip olmadıkları halde, sistem yaklaşımı bakış açısında değinilen “fuarcılık aktörleri” arasında sağladığı disiplinli ve hedef odaklı organizasyonlarla dünyanın sayılı fuar ülkeleri arasına girmişlerdir.

2000’lerden itibaren dünyada yılda yaklaşık olarak 35.000 fuar düzenlenmekte, bu fuarlarda yaklaşık 3 milyon işletme stant kurarak yaklaşık 300 milyon ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Fuarçılık çok sayıda disiplini içeren, deneyim ve ihtisaslaşma isteyen bir organizasyon faaliyetidir. Örneğin; fuarçılık sektöründe başta gelen ülke Almanya’da fuarçılık sektörü ile ilgili eğitim veren meslek akademileri ve meslek yüksekokullarının yanı sıra, Köln’de Köln Üniversitesi Fuarçılık Sektörü ve Dağıtım Araştırmaları Enstitüsü mevcut olup Türkiye mesleki veya lisans düzeyinde nitelikli fuarçılık eğitimi henüz görülmemektedir. Endüstrileşme ilerledikçe fuar katılımı artmakla birlikte; katılımcıların önemli bir kısmı hazırlık, uygulama ve değerlendirme sürecindeki eksiklikleri nedeniyle fuarlardan arzu edilen başarıya ulaşmadan ayrılmaktadır. Deneyimli olmayan işletmeler; pazar araştırması ve planlama yapmadan, fuar katılımını stratejik planlama süreci olarak görmeden ve maliyet analizi yapmadan fuarlara katılmaktadır (Aycı, 2014:7).

Bulduğumuz coğrafi bölgede, komşu ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye, fuarçılık tecrübesine daha fazla sahip olmasına rağmen, Avrupa’daki fuarçılık sektörünün aktif ve dinamik yapısına henüz ulaşamamıştır. Ancak, bu alanda oldukça yol kat etmiş olan ülkemizin, Kamu-Özel sektör işbirliği ile yakın gelecekte fuarçılık sektörüne yön veren ülkelerle rekabet edecek düzeye gelmesi mümkündür.

2017 Yılı Ana Fuar Takvimi Fuar İstatistiklerine göre; Türkiye’de 2017 yılında toplam 416 Fuar düzenlenmiştir. Düzenlenen fuarların 411 tanesi ihtisas fuarı, 5 tanesi genel temalı fuarlardır. 416 fuarın

302'si Ulusal Fuar ve 114'ü Uluslararası Fuardır ve en çok fuarın düzenlendiği şehir İstanbul'dur. Fuarların konusuna bakıldığında ise en çok fuar Tarım, Seracılık, Hayvancılık ve Teknoloji üzerine düzenlenmiştir. Türkiye'de 51 ayrı sektörde 2014 yılında 407 fuar düzenlenmiştir. 2015 yılında 419 adede yükselen fuar sayısı 2016 yılında 426 olmuş ve 2017 yılında 475 adede yükselmiştir.

İllerde düzenlenen fuar sayılarına bakıldığında, İstanbul 197 (%41) fuarla ilk sırada yer alırken, Ankara 50 (%11) fuarla ikinci sırada, İzmir 30 (%6) fuarla üçüncü sırada, Antalya 26 (%5) fuarla dördüncü sırada, Bursa 17 (%4) fuarla beşinci sırada yer almaktadır. Fuar sayısında son beş yılda en fazla artış %108 oranıyla Ankara'da, en fazla düşüş ise %22 ile Bursa'da gerçekleşmiştir.

Dünya'nın gelişmiş ilk 10 ülkesi içinde olma hedefiyle Türkiye'nin diğer sektörlerde elde ettiği başarılar fuarcılık sektöründe sağlanamamıştır. Organizasyon yönüyle fuarcılığa benzeyen uluslararası inşaat-taahhüt sektöründe Dünya'da ikinci büyüklüğe erişen ülkemizin yurt dışında münhasıran uluslararası fuar yapabilen bir fuar organizasyon firması bulunmamaktadır. Türkiye fuarcılığında, dernek-bürokrasi-fuarcı gibi gruplaşmalar olduğu, haksız rekabet alanlarının oluşturulduğu ve fuarlar üzerinden yan gelir elde etmek amacıyla yeni sektör derneklerinin kurdurulduğu ile ilgili haberler basına yansımış durumdadır (Hürriyet, 2018). Bu gibi olayların dışında kalan ve devletin kendilerine sahip çıkmadığını düşünen Türk fuar organizatörleri 1980'lerden itibaren özenle büyüterek uluslararası hale getirdikleri fuarlarını 1990'ların ortalarından sonra yabancı şirketlere devretmiştir. Bugün Türkiye'nin 50'ye yakın sektörde uluslararası fuarlarından pek çoğu rekabet edilen ülkelere bağlı organizatörlerin kontrolü altındadır. Dolayısıyla, Türk fuarcılığının yaşadığı olumsuzlukları analiz etmek, sorunların kaynaklarına inerek bilimsel ve uygulanabilir çözüm yolları önermek bu çalışmanın temel hedefidir.

Türkiye'de ulusal ve uluslararası fuar organizasyonları yapılabilecek illerin belirlenmesinde kullanılacak ve bir kentte uluslararası fuar organizasyonlarını etkileyen unsurların önem sırası ve ağırlık puanlarına göre sıralanabilmesini sağlayan bir araştırmaya (Badak, 2018: 104-107) göre; ulusal ve uluslararası fuar düzenlenecek şehirde olması gereken en önemli kriter "coğrafi lokasyon" olarak belirlenmiştir. İkinci olarak, ulusal ve uluslararası fuarların yapılacağı şehrin "ulaşım" açısından güçlü olması gerekliliği görülmektedir. Üçüncü derecede önemli kriter olarak "hükümet desteği" görülmüş ve son olarak da fuar şehrinde güçlü "konaklama" imkanı gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenlerle, fuarcılıkta önde gelen ülkeler arasına girebilmek için; fuarların coğrafi açıdan merkezi lokasyonda olan, yurt içinden ve yurt dışından hızlı ve alternatif güçlü ulaşım imkânlarına sahip olan, uluslararası fuar katılımcılarına hitap edecek konfor ve hacimde konaklama tesislerine sahip olan şehirlerde kamunun gözetici desteğiyle düzenlenmesi istenmektedir. Çalışmada, bu bulgular ışığında, Türkiye için öngörülen olan fuarcılık yönetim sistemi kapsamında önerilerde bulunmaktadır.

Uluslararası fuarcılık açısından, ülke içi talebi aşabilen nitelikli üretim hacmine sahip olmak ve makul zaman içinde ulaşılabilir bir merkezi coğrafyada bulunmak iki temel parametredir. Türkiye, uluslararası fuarların sürdürülebilirliğini destekleyen ve bir arada bulunması gereken bu iki temel parametreye sahiptir. Türkiye başarıyla yönetilen altı havayolu şirketinin dâhil olacağı etkin bir "Uluslararası Fuarlık Yönetim Sistemi" (UFYÖS) ile bölgede güçlü bir fuarcılık pozisyonu elde etme avantajlarına sahiptir.

Bu doğrultuda, çalışmada Türkiye'nin ihracatında, tanıtımında ve nitelikli turizm gelirlerinde yurt içinde düzenlenecek uluslararası fuarların rolünün nasıl artırılacağı analiz edilecektir.

3. SİSTEM YAKLAŞIMI AÇISINDAN FUARCILIK VE TÜRKİYE'YE YÖNELİK BİR MODEL ÖNERİSİ

Var olan ve bilinen kaynaklardan hareketle, bilinmeyen bir hedefi basit ve anlaşılır bir hale getirmek için yapılan işlemler bütününe modelleme denir. Bir model, bütünü oluşturan parçaları ve bu parçalar arası etkileşimin nasıl olduğunu gösterir. Modellemenin temel amacı, çeşitli faktörlerin birbirleriyle etkileşimini şekillendirerek, karar vericilerin sistematik düşünmelerine yardımcı olmaktır (Kızıltan ve Kaptanoğlu, 1983: 3). Türkiye’de Fuarcılığın bir sistem dâhilinde yönetilebileceğini iddia eden model önerisi ile ekonomik ve sosyal açılardan pek çok alanda gelişen Türkiye’nin; coğrafyası, üretim hacmi, insan kaynakları, teknoloji ve ulaşım açılarından yeterli niteliklere sahip olduğu halde, “uluslararası fuarcılık alanında gelişmemesi” durumunun ortadan kaldırılarak bu konuda hedeflerine ulaşması amaçlanmaktadır.

Önerilen Model, Türkiye’de uluslararası fuarcılığı bir açık sistem olarak görmektedir. Uluslararası Fuarçılık Yönetim Sistemi (UFYÖS) olarak isimlendirilecek olan bu model; Türkiye’de fuarcılık sistemi içerisinde iç, tamamlayıcı ve dış unsurların (paydaş veya aktörlerin) olduğunu savunmaktadır. Bu unsurların uluslararası fuarcılığın gelişmesinde göreceli olarak önemli rollerinin olduğunu ve bu rollerin neler olduğu ile ilgili olarak sistemdeki her bir unsurun (paydaş ya da aktörün) bilgi sahibi ve etkin olması gerektiğine inanan bir

yaklaşımına sahiptir. Bu modelin temel amacı, problemi, varsayımları ve fuarcılık sisteminin temel unsurları (aktör veya paydaşları) ve bu unsurların bütüncül yaklaşım içerisinde Türkiye’nin uluslararası fuarcılık alanında güçlü ülke olabilmesinde ki rolleri bu kısımda irdelenmektedir.

Sistem düşüncesi, bütünün parçaları ve bunların birbiriyle ilişkisini anlamayı sağlayan bütüncül bir bakış açısı sunar (Trochim vd., 2006:538). Kenneth Boulding sistemleri dokuz farklı hiyerarşik düzeyde sınıflandırmıştır (bkz., Boulding, 1956). Yönetim teorisinde “insan organizasyonları” genel çevre içerisinde sosyal bir sistem olarak yer alır. Organizasyonlar, çevrelerindeki kaynakları (girdileri) alarak bu girdileri işleyen ve çıktıya dönüştüren açık sistemlerdir (Koçel, 2014: 320).

Optner (1960:9-11), sistem girdileri, girdilerin işlenmesi, sistemin çıktıları, iş sırasının kontrolü, sistemin yaşamasını sağlayan geri bildirim mekanizması olmak üzere sistemin beş ana unsurdan ibaret olduğunu belirtir. Şekil 1’de ki döngü tek bir örgüt için geçerli olabildiği gibi tüm sosyal sistemler için de geçerlidir. Bir işletme açık bir sistem olarak çevresinden para, makine, materyal, ve bilgi gibi girdileri temin ederek bu girdileri amaçları doğrultusunda birleştirir ve çıktıları elde eder. Sosyal sistemler de aynı şekilde belli amaçlar için oluşturulmuşlardır (Hodgets, 1997: 379-381).

Şekil 1: Sistem Yaklaşımına Göre; Girdiler, Dönüşüm Süreci, Çıktılar

Kaynak: Hodgets, 1997: 379.

Bir sistem, karmaşık veya üniter bir bütün oluşturan şeylerin ya da parçaların organize veya karmaşık bir bütündür, bir topluluk veya bileşkedir. Sistem kavramı, dağ sistemi gibi veya fiziksel çevremizin bir parçası olarak nehir sistemleri ve güneş sistemi gibi son derece geniş bir kavram yelpazesini kapsamaktadır. Vücutun kendisi, iskelet sistemi dâhil, karmaşık bir organizma olarak üst ve alt sistemlerden oluşur. Sistemin çalışma şeklinin, her adımın kendisinden sonra gelen başka bir adıma bağlı (Johnson vd., 1964:367-368) olduğunu söyleyebiliriz. Sistemin çalışması neticesinde etkili sonuçlar elde edebilmesi, sistem içindeki başarılı süreçlerin bir sonucudur (Eden, 1992:800).

Aktör Ağ Kuramı'na göre, beşeri olsun ya da olmasın tüm varlıklar dolaşımında oldukları alanlarda (çevrede) var olan diğer varlıklarla ilişkiler içerisine girmektedirler. Bu ilişkiler neticesinde kendilerini şekillendirmekte ve kendi özelliklerini kazanmaktadırlar (Miles, 2016:25). Sistem aktörleri arasında çok yönlü etkileşim vardır. Aktörler arasındaki çığırta yönelik bağımlılık nedeniyle parçalarda gerçekleşen bir işlem diğerini de etkiler. Sistem bütününe hedefi doğrultusunda, sistemdeki bir aktörle başlatılan bir uygulama sırasında diğer sistem aktörlerinin uygulamalarında değişiklikler meydana geleceği göz önünde tutulmalıdır. Her sistem bir hedef yönelimlidir ve sistemler hiyerarşiktir. Sistemler alt sistemlerden oluşur, sistemlerin üstünde daha büyük sistemler vardır (Kalıpsız vd., 2006: 19).

3.1. Modelin Amacı, Problemi ve Temel Varsayımları

Türkiye'de UFYÖS aktörleri veya paydaşlarının tam tespit edilmesi ve uluslararası fuarcılık sisteminin daha ileriye taşınması için bu aktörler üzerine düşen görevlerin tespit edilmesi bu modelin temel amacıdır.

Teklif edilen UFYÖS Modeli ile Türkiye'nin uluslararası fuarcılık alanında önemli ülkelerden birisi olması, Türk fuar organizatörlerinin yurtdışında büyük ve etkili fuar organizasyonları yapabilme

yetkinliğine erişmesinin sağlanmasına yönelik bir yol haritası amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, ülke ihracatının artırılması, ülkemizin üretim tesislerinin yerinde tanıtılması, müşterilerle Türk üretici arasında duygusal bağ kurulması ayrıca fuar turizminin artırılarak döviz girişinin yükseltilmesine yönelik öneriler yapılması hedeflenmektedir.

Türkiye'de UFYÖS ile ülkemizin ihracatının sekizinci beş yıllık kalkınma planından itibaren hedeflenen seviyelerde geliştirilmesinin yolu açılacağı düşünülmektedir. 2010'lu yıllardan itibaren çevre ülkelerden ülkemizin siyasi ve ticari imajına yönelen "kötüleme ve değersizleştirme" faaliyetlerine karşı; uluslararası fuarlar yoluyla endüstrilerimizin ve ülkemizin yerinde tanıtılması ve turizme katkıda bulunma, iş turizminin sürdürülebilir şekilde geliştirilmesi ve Türkiye'nin rekabet avantajının artırılmasına katkıda bulunulması da diğer alt amaçlardandır.

UFYÖS içerisinde yeni yatırımlar önerilmemekte, ancak; ihracat ve turizm hedefi temelinde; ilgili bakanlıklar, kamu kuruluşları, sektör kuruluşları, yerel yönetimler, fuar merkezleri, fuar organizatörleri ve havayolu ulaşım işletmelerinin bir sistem kapsamında müştereken çalışması teklif edilmektedir. Türkiye uluslararası fuarcılık sisteminden yüksek verim sağlanması ve sürdürülebilirlik açısından, sistemin omurgasını oluşturan aktörler arasında bir "Fuarcılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetim Kurulu" oluşturulması ve bu kurulun UFYÖS'ü hayata geçirmesi ve sürdürülebilirliğini sağlaması önerilmektedir.

Modelin Problemi

Önerilen modelde, "Türkiye'nin uluslararası fuarcılık yönetim sisteminin olmaması" konusu çözülmesi gereken ana problem olarak ele alınmıştır. Bu problemin, Türkiye'de bulunan çeşitli sebeplerden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Çavuşoğlu (2018)'e göre Türkiye Fuarcılık sektöründe;

- Fiziki büyüklükler açısından fuar alanları yetersizdir,
- Fuarların yurtdışı tanıtımları ve İstanbul dışında fuar şehirlerinin yurtdışı ulaşımı yetersizdir,
- Çok sayıda zayıf fuarlar düzenlenmekte ve fuar tarihleri çakışmaktadır,
- Uluslararası büyük ve markalaşmış fuar organizasyonlarımız yoktur,
- Fuar şehirlerinde ve fuar merkezlerinde altyapı sorunları vardır,
- Fuarlık sektöründe işbirliği ve koordinasyon sorunu vardır,
- Üniversitelerde fuarcılık mesleki eğitimi yoktur.

Özdaşlı (2018)'e göre;

- Türkiye'nin yakın zamanda ekonomik açıdan dünyanın ilk 10 ülkesi arasında olma hedefine rağmen, modern ve büyük fuar merkezleri ile uluslararası fuar organizasyonları henüz yoktur,
- Aynı konularda yakın tarihlerde çok sayıda küçük ölçekli fuarların yapılıyor olması, sektörlerin uluslararası büyük ölçekli fuarlar geliştirmesini önlemektedir,
- Türkiye'nin gelişmiş insan kaynakları, finans kaynakları ve dünyada sahip olduğu güçlü ticari ağlara rağmen, uluslararası fuarlar düzenleyecek nitelikte milli fuar organizasyon firmaları yoktur,
- Fuarlık alanında sorunları giderecek ve imkânları koordine edecek bir eşgüdümleme birimi bulunmamaktadır.

Modelin Temel Varsayımları

- Türkiye'nin uluslararası fuarcılığına Sistem Yaklaşımı ve Aktör Ağ Kuramı bakış açılarından bakarak çözümlenmeler yapılabilir. Türkiye'de fuarcılık sistemi, sistemin unsurları ve bu unsurların Türkiye'nin

uluslararası fuarcılığının gelişimindeki göreceli rolleri netleştirilebilir.

- Türkiye'nin uluslararası fuarcılık faaliyetlerinde sunacağı mal ve hizmetler açısından üretim miktarı, üretim kapasitesi, üretim yelpazesi, üretim kalitesi yeterlidir.
- Türkiye, 300 organize sanayi bölgesinde ve bunların dışındaki merkezlerde 200 kadar ülkeye mal ve hizmet üreten yaklaşık 70.000 ihracat-ithalat firmasıyla, TOBB üyesi olan yaklaşık 1.200.000 işletmesiyle, yurtdışından yeterli seviyede sektörel fuar katılımcı ve ziyaretçi potansiyeline sahiptir.
- Türkiye, modern havaalanları ve altı adet milli havayolu işletmesiyle, Portekiz'den, Hindistan'a ve Kazakistan'dan, Sudan'a kadar beş-altı saatlik uçuş mesafesinde bir milyar beşyüz milyon nüfusun fuar katılımcı ve ziyaretçilerini yüksek konforda taşımacılık gücüne sahiptir.
- Türkiye'ye uçakla beş-altı saat uzaklıkta olan kalkınmakta olan ülkelerden her geçen yıl fuar ziyaretçi potansiyeli yükselmektedir.
- Türkiye coğrafya olarak yeni nesil büyük uçakların daha düşük maliyetle işletilmesini sağlayacak potansiyel yolcu kitlesine, Avrupa'ya göre daha yakındır.
- Türkiye ve fuar şehirlerinde uluslararası fuar katılımcı ve ziyaretçilerini misafir edeceği temiz çevreye sahip, konforlu ve uygun fiyatlı konaklama tesislerine sahiptir.
- Türkiye'de yurtdışından katılımcı ve ziyaretçilerin fuar dışındaki zamanlarını verimli olarak değerlendirebilecekleri, sağlık, alışveriş, eğlence, vb. etkinlikler ile ziyaret sonunda başka bir ülkeye ulaşma imkânları yeterlidir.
- Türkiye Cumhuriyeti Devleti birinci derece hukuki düzenlemelerle desteklediği takdirde uluslararası fuarları organize edebilecek yetkinlik

ve kabiliyete sahip organizatör, yönetici ve personel kadroları fazlasıyla bulunabilir.

- Türkiye'nin altı büyük şehrinde uluslararası fuarların yapılabileceği fonksiyonlara ve standartlara sahip olan fuar merkezleri vardır.
- Genel olarak Türk toplumu ve fuar şehirlerinde yaşayan nüfus, fuarların şehir ve ülke ekonomisine sağladığı yüksek ekonomik ve sosyal faydaların bilincindedir.
- 20. Yüzyılda fuarcılık açısından Almanya'nın sahip olduğu jeopolitik üstünlükler 21. yüzyılda Avrupa'nın doğusuna kaymakta olup Türkiye'nin alt yapı kalitesi, jeopolitik konum, fuar organizasyonlarının kalitesi, paydaşlar arası işbirliği, nicelik ve nitelik olarak yüksek üretim kapasitesine erişim sayesinde bu durumu değerlendirebilecektir.

3.2. Modelinin Unsurları ve Unsurların Rollerini

Fuarcılık sistemi; içerisinde birçok kamu, özel sektör ve STK aktörü bulunan ve bu aktörler arasında enerji, para, bilgi ve materyal alışverişi olan bir açık sistemdir (Özdaşlı, 2018). Şekil 1'de gösterildiği gibi her sistem, faaliyet gösterdiği alanı kuşatan çevre içindedir. Fuarcılık sektörü, açık bir sosyal sistem halinde ve organizasyon firmalarının faaliyetleriyle çıktılar elde eder. Fuarlar, Fuar organizatörleri tarafından aşağıda Şekil 2'de görülen "Fuarcılık Sisteminin Aktörleri" arasında hiyerarşik olmayan yatay, dikey ve dairesel olarak karmaşık ilişkilerin planlı bir disiplinle koordine edilmesi sonucunda gerçekleşir. Çünkü sistemler, genellikle bir şirket veya iş ağı içinde farklı birimler arasında bilgi toplamaya, analiz etmeye ve dağıtmaya dayanır. Etkili bir şekilde çalışabilmeleri için, bu tür bilgilerin ve faaliyetlerin bir arada durmasını sağlayan kurallara sahip olması esastır (Child, 2005: 8).

Açık Sistem Yaklaşımının ve Aktör Ağ Kuramının bakış açıları çerçevesinde Türkiye'nin uluslararası fuarcılık sistemini

ve bu sistem içerisindeki birbiriyle etkileşim içerisinde olan aktörleri ya da paydaşları çevresel unsurları; iç unsurlar, tamamlayıcı unsurlar ve dış unsurlar olarak 3 farklı hiyerarşi içerisinde tasavvur edilerek Şekil 2'deki gibi olduğu ileri sürülebilir.

Sistemin iç unsurları tarafından fuar senaryosu tasarlanmasıyla başlatılan fuar üretim süreci, personel, hukuk, sermaye gibi girdilerle dönüşüm ve üretim sürecine girer. Sistemi oluşturan ikinci ve üçüncü unsurların organizatör tarafından planlı iş ve koordinasyon faaliyetleriyle hedefe doğru ilerler. Planlanan tarihte organizasyon hizmet üretimi tamamlanır ve finansal sonuçlar ile bilgiler (deneyim) elde edilir. Hedef doğrultusunda her unsur görevini tam yaptığı takdirde finansal ve bilgi sonuçları pozitif olur. Sistemi oluşturan unsurlar hedef doğrultusunda görevlerini iyi yapmadıkları takdirde bilgi ve finansal sonuçları negatif olur.

Başarıya ulaşmak için sistemin her unsuru yapılacak fuarın toplam faydasına inanmalıdır. Sistemin unsurlarında iyi yetişmiş üst düzey yöneticiler bulunmaması ve bu yöneticilerin sistemin çıktıklarına dönük gerekleri yerine getirmemeleri uygulamanın başarısını olumsuz etkiler.

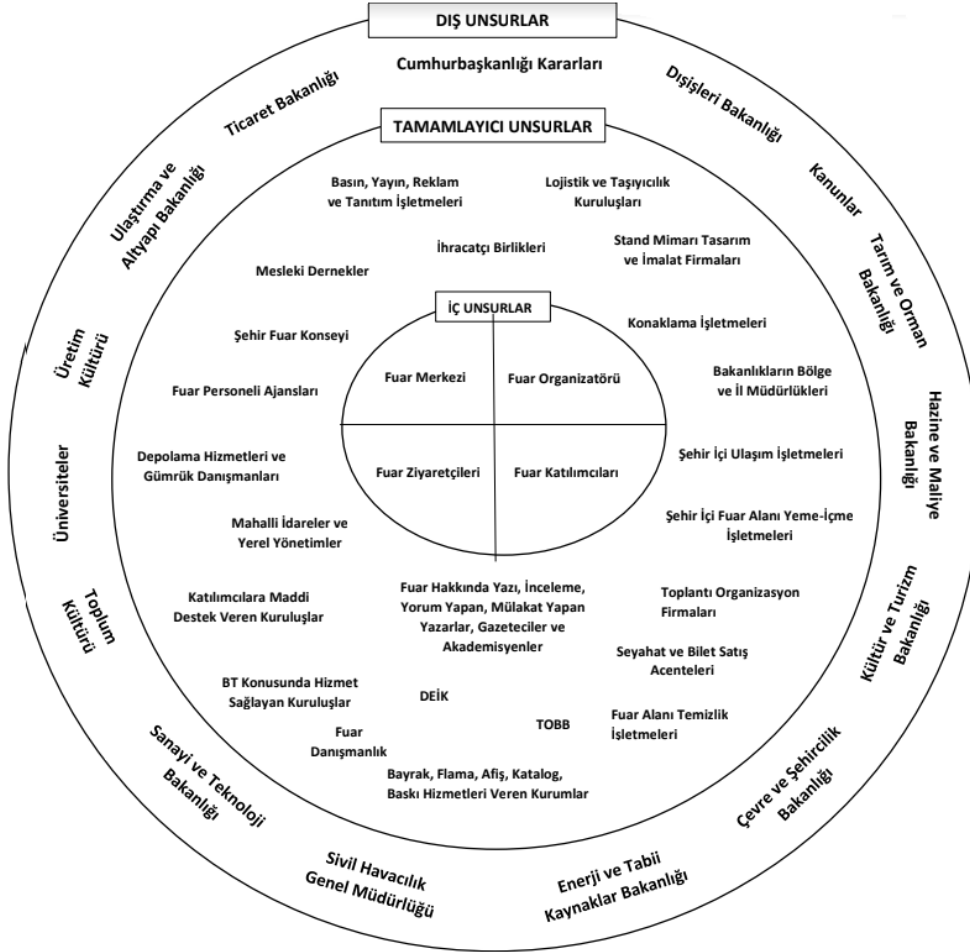
Türkiye'nin 2023 hedeflerine uygun olarak fuarcılık alanında da ekonomik büyüklük olarak dünyanın ilk 10 ülkesi arasında olmak vizyonuna ulaşması için fuarcılık sistemindeki aktörlerin en temel görevleri; politika oluşturmak ve geliştirmek, politikaların uygulanmasını sağlamak ve mali konulara çözüm üretmektir (Özdaşlı, 2018).

UFYÖS'ü meydana getiren üç ana unsur (aktör veya paydaş) bulunmaktadır.

- İç Unsurlar; Sistemin çıktısı olan fuarların gerçekleşmesinde ilk kararları alan ve uygulama sürecinde doğrudan rol alan kişi ve kuruluşlardan oluşur,
- Tamamlayıcı Unsurlar; fuarların gerçekleşmesinde yardımcı rol alan ve iç unsurlara bağlı olarak eyleme katılan kuruluşlardır.

- Dış Unsurlar; Sistemin işleyişini düzenleyen, hukuki ve bürokratik hizmetleri sağlayan, sistemin ve çıktılarının verimliliği ve sürdürülebilirliği için ulusal ve uluslararası ilişkileri düzenleyen kurum, kuruluş, kültür ve sosyal davranışlardır.

Şekil 2: Uluslararası Fuarcılık Yönetim isteminin Unsurları

Kaynak: (Özdaşlı, 2018'den esinlenerek hazırlanmıştır)

3.1.1. Sistemin İç Unsurları ve Rollerini

Fuar Organizatörleri, Fuar Merkezleri, Katılımcılar ve Ziyaretçilerdir. Bu unsurların Türkiye'nin uluslararası fuarcılık sistemi içerisindeki durumu analiz edilirken, bu unsurların Türkiye'nin uluslararası fuarcılığın yapabileceği katkılar çerçevesinde sistemin diğer unsurlarıyla olan ilişkileri ve sistem içerisindeki rolleri ile ilgili yönelik öneriler de sunulmaktadır.

Fuar Organizatörleri

Organizatör, fuar merkezinde "yerel", bölgesel, ulusal veya "uluslararası" niteliklere sahip fuarları yapan hizmet işletmesidir. Sistemin en önemli aktörü organizasyon kuruluşudur. Sistemin organizatör dışında tüm aktörleri hazır olsa da uluslararası bir fuar için 114 ana başlıkta iş ve eylemleri planlanmış bir sırayla veya eşzamanlı mesleki disiplin içinde uygulamayı yönetecek imkân ve kabiliyete

sahip bir organizatör yok ise, ulusal veya uluslararası fuar organizasyonunun yapılması imkân dâhilinde değildir. Bu durum, senaryo hazır olduğu halde yetkin bir yönetmen olmadığında bir sinema filminin yapılamadığı veya sahneye koyan direktör olmadığında tiyatro veya operanın perde açmadığı duruma benzer. Fuar organizatörü, fuarı kurmak, yönetmek ve sürdürmekle sorumludur. Ticari fuarların kurulması, yönetilmesi ve sürdürülmesi karmaşık ve eleman-para-bilgi-zaman-teknik-çevre gibi kaynak yoğun bir işlemdir. Organizasyon süreci boyunca, Şekil 2.'de gösterilen ve sistemi oluşturan İç unsurlar-Tamamlayıcı Unsurlar- Dış Unsurlar ve Çevre arasında doğrudan ve dolaylı, ancak senkronize bir iletişim ve veri alışverişi yaşanır. Organizatörün yurt içi ve yurt dışı bağlantılarının etkinliği ve yönetim becerisi uluslararası fuarın başarısı ve sürdürülebilirliğinde önemli yer tutar.

Fuar Merkezleri

Fuarın düzenlenmesine uygun mimariye ve fonksiyonlara sahip olarak yapılmış ve fuarlar için yönetilen mekânlardır. Uluslararası fuarların yapılacağı özel mimari özelliklere ve fonksiyonlara sahip olan estetik görünüşleriyle şehirlere değer katan büyük hacimli ve görkemli tesislerdir. Uluslararası bir fuar-kongre merkezinde bulunması gereken kullanım fonksiyonları ile salon büyüklükleri "Sistemin Süreçleri" konusu içerisinde değerlendirilmiştir. Uluslararası fuar merkezlerinin etkin yönetimi, fuar organizasyonlarının başarısını da etkiler.

Fuar Katılımcıları

Ürettikleri mal ve hizmetleri fuarda sergileyen, alıcılarla ve rekabet ettikleri markalarla fuarda buluşmayı hedefleyen firmalar ve kuruluşlar,

Fuar Ziyaretçileri

Yeni mal ve hizmetleri arayan, iş hayatında fırsatları fuarlarda yakalamayı bekleyen bireysel ve kurumsal fuar ziyaretçilerini ifade etmektedir.

3.1.2. Sistemin Tamamlayıcı Unsurları ve Roller

Fuar organizasyon faaliyetinde ilk hareket fuar organizatörü tarafından başlatılır ve diğer iç unsurlarla sağlanan işbirliği, hedef doğrultusunda sistemin tamamlayıcı birimleri ve dış unsurların ahenk içinde üretime katılmasıyla sürer. Bu bölümde fuarcılık sisteminin iç unsurların çalışmalarını tamamlayıcı fonksiyonları yerine getirecek unsurları belirtilecektir.

İhracatçı Birlikleri ve Sektör Dernekleri

Fuar senaryosunun oluşum sürecinde sektörün ihtiyaçları konusunda kurumsal bilgi ve yönlendirmeye katkıda bulunurlar. Sektörel Dernekler: Fuar organizasyonu kapsamına giren alt ürün ve hizmet konularında çalışan firmaların üye olduğu sektörel derneklerdir. Fuarın başarılı geçmesi, üyelerinin fuardan beklenen sonuçları alabilmesi için organizasyona firma katılımı ve ziyaretçi davet edilmesi konularında katkılarda bulunur.

Lojistik ve Taşımacılık Kuruluşları

Fuarda sergilenecek ürünlerin yurtiçi ve yurtdışından taşınmasını, fuar günlerinde katılımcıların ve ziyaretçilerin karayolu, havayolu, demiryolu, denizyoluyla fuara güvenli ve hızlı şekilde ulaştırılmasını sağlarlar, Karayolu İşletmeleri, Ortaçağ'dan itibaren fuarcılık sistemi içinde en önemli fonksiyonu yerine getirmektedir. 1970'li yıllardan itibaren uluslararası fuarlara ziyaretçi taşımacılığında havayolu işletmeleri daha ön plana çıkmakla beraber sistem içerisinde altyapı ve taşımacılık çeşitliliği, yolculuk esnekliği ve erişilebilirlik açılarından karayolu taşımacılığı, en çok kullanılan birim olmaya devam etmektedir.

Emtia Taşıyan işletmeler; ülke içinde veya uluslararası karayollarında taşımacılık yapan tır ve kamyon işletmeleri, kamyonetle taşımacılar,

Yolcu taşıyan işletmeler; Ülke içinde şehirlerarasında veya uluslararası çalışan otobüs, minibüs ve taksi işletmeleri ile şehir içinde yolcu taşımacılığı yapan otobüs, taksi ve otomobil kiralama işletmeleri,

Demiryolu İşletmeleri; Fuarda sergilenecek ürünleri veya fuara katılan firmaların yöneticilerini ve fuar ziyaretçilerini yurtdışından veya yurtiçinden fuar şehrine taşıyan konvansiyonel veya hızlı tren işletmeleri ile, şehir içi raylı sistem veya metro işletmeleri, 19. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Avrupa’da karayolu dışında fuarlara ulaşım fonksiyonu yüklenmiştir. 1851 yılında Londra’da düzenlenen ilk modern dönem EXPO’ suna demiryoluyla ücretli olarak 150.000 ziyaretçi taşındığı bilinmektedir (The People of Syndham Cystal Palace,.....)

Denizyolu İşletmeleri, Sergilenecek olan ürünleri fuar şehrine ve rıhtımı olan bazı (Tokyo, Excel-Londra vb.) fuar merkezlerine taşıyan deniz işletmeleri,

Havayolu işletmeleri; 1950’lerden sonra gelişen havayolu taşımacılığı modern dönem fuarcılığın yükselmesinde etkili bir unsur olmuştur. Havayolları, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ dönemlerinde fuarlar için karayolunun rakipsiz olan fonksiyonu ile 19. Yüzyıldan sonra İngiltere ve Avrupa fuarlarına ulaşım sağlayan demiryolu işletmelerinin özellikle uluslararası fuar organizasyonlarında uzak mesafelerden taşımacılık fonksiyonlarını devralmış, çok hızlı biçimde modern dönem fuarcılık sistemi içinde yerini almıştır. 1980’lere kadar pervaneli uçaklarla yapılan havayolu taşımacılığı jet motorların ortalama 120 koltuklu uçaklarda kullanılmaya başlanmasıyla daha konforlu ve kısa sürede gerçekleşme özelliği kazanarak uluslararası fuarcılıkta katılımcı ve ziyaretçinin erişilme coğrafyasını genişletmiştir. 2000’li yıllarda daha gelişmiş jet motorlara sahip geniş gövdeli ve 12-14 saat havada kalabilen ortalama 250 koltuklu uçaklarla uluslararası fuarlarda toplanabilen katılımcı ve ziyaretçi mesafesi uçakla 5 saatte ulaşılabilen (direk 3-4 bin km.) coğrafyaya ulaşmıştır. İçinde bulunulan çağda katılımcı ve ziyaretçiler uluslararası fuarlara havayoluyla gelmekte ve büyük çoğunlukla fuar şehrine doğrudan tarifeli uçak varsa katılım gerçekleşmektedir.

Konaklama İşletmeleri

Fuar katılımcıları, fuar görevlileri ile yöneticileri ve ziyaretçilerin fuar süresince güvenli ve istenen konforda konaklamasını temin eden işletmelerdir. Modern Konaklama İşletmeleri; güvenli konaklama imkânları, ulusal veya uluslararası fuarcılık sisteminin gelişmesini sağlayan fonksiyonlardan biridir. Fuar katılımcıları ile fuar ziyaretçisi firmaların üst düzey yöneticileri ve personelleri ile bireysel katılımcıların fuar görüşmelerinden yeterli verimi alabilmeleri için birkaç gün boyunca fuarda bulunmaları gerekir. Bu süre içinde can ve mal güvenliği ile yeme-içme, sağlığa uygunluk ve dinlenme fonksiyonlarını sağlayan konaklama işletmelerinin niteliği özellikle uluslararası fuarların başarısı ve sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. 1850’li yıllardan itibaren uluslararası fuar şehirlerinde fuar ziyaretçileri için ev içinde oda kiralama sisteminden, iş toplantıları için salon tahsis edebilen yüksek konfora sahip 4 ve 5 yıldızlı konaklama tesislerine kadar çok geniş ve sağlıklı konaklama imkânları dünya fuarcılık sistemine katılmıştır.

Valilik ve İl Özel İdaresi

Fuar düzenlenen ilde imar, planlama, çevre düzenini ve idari düzeni sağlayan, yurt içinden veya yurtdışından fuar için gelen katılımcı ve ziyaretçilerin güvenliği ve huzuru ile fuar uygulamasının verimli geçmesi için moral tedbirleri alan ve uygulayan kurumlardır. Valilik ve İl Özel İdareleri ve Valiliğe bağlı il müdürlüklerinin fuar merkezlerinin çevre düzeni ve bağlantı yollarının yapılması ve işletimi konusunda sürece etkisi vardır. Valinin ve ilde bulunan kamu kuruluşlarının fuar organizasyonlarına idari ve manevi desteği de fuarın performansını etkileyecektir.

Büyükşehir Belediyeleri

Fuar şehirlerinde, fuar merkezi için yeterli genişlikte imarlı arazinin planlanması, çevre düzeninin yapılması, şehir caddelerinde fuar organizasyonlarının tanıtımı için uygun yerlerin ayrılması Büyükşehir Belediyelerinin görev alanına girer. Ayrıca,

fuvar organizasyonlarının başarılı olması için Büyükşehir belediye başkanı ve belediye birimlerinin idari ve manevi desteği önem arz eder.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TOBB; Organizatör firmalara “Fuar Organizasyon Şirketi” ruhsatı vermeye yetkili kurumdur. Ayrıca yurt içinde düzenlenen her türlü fuar organizasyonu için ilgili yönetmelikte belirlenen usul ve şartlar dâhilinde “Fuar Düzenleme Belgesi” verir. Fuarların yönetmelik standartlarına uygun olarak düzenlenip düzenlenmediğini denetler, fuar organizasyon şirketlerinin sicil dosyalarını tutar, şikâyetleri inceler ve sonuçlandırır. Fuarcılık sistemini meydana getiren iç aktörler ve tamamlayıcı aktörlerin üye olduğu bir meslek odası olarak ticari etik kurallarını oluşturur ve kayıtlarını tutar,

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü

Fuar düzenlenen şehirlere, fuar katılımcı ve ziyaretçileri için çok önem taşıyan havayolu programlarının yapılması, havayolu firmalarına fuar şehirlerine uçuş izinlerinin verilmesi hizmetlerini sağlar.

Diğer tamamlayıcı unsurlar ise aşağıdaki gibi maddeler halinde yazılabilir:

- Basın, Yayın, Reklam ve tanıtım kuruluşları
- Stant Mimari Tasarım ve İmalat Firmaları
- Fuar Alanı İçinde ve Dışında Görev Alan Güvenlik Firmaları
- Bakanlıkların Bölge ve İl müdürlükleri
- Depolama Hizmetleri ve Gümrük Danışmanları
- Şehir İçi Ulaşım ve Taksi İşletmeleri
- Şehir İçi ve Fuar Alanı Yeme-İçme Hizmetleri
- Katılımcılara Maddi Destek Veren Kuruluşlar
- Bayrak, Flama, Afiş, Katalog Baskı Hizmetleri Veren İşletmeler
- Fuar hazırlık haftalarından itibaren ve fuar günlerinde fuar alanında BT

konusunda destek ve hizmet sağlayan kuruluşlar

- Toplantı Organizasyon Firmaları
- Fuar Danışmanlık Kuruluşları
- Fuar Elemanı Personel Ajansları
- Fuar Alanı Temizlik İşletmeleri
- Fuarın Olumlu ve Olumsuz Yanları Hakkında Yazanlar
- Üniversiteler
- DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

3.1.3. Sistemin Dış Unsurları ve Roller

Hizmet üretim sürecinde, Türkiye fuarcılık sisteminin iç ve yardımcı unsurları ile beraber iş ve karar üreterek hedefin gerçekleşmesine katkıda bulunacak bakanlıklar ve kamu kurumları sistemin dış unsurları olarak aşağıda gösterilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Kararları

Türkiye fuarcılık yönetim sisteminde iş ve işlemlerin ülke menfaatleri doğrultusunda aksamadan yürütülmesinde, süreç içinde doğacak sorunlar için gerekli olduğunda devlet yönetim sisteminde en yüksek icra makamı olarak Cumhurbaşkanlığı'nca çıkarılacak kararlar önemli destek rolü oynayacaktır.

Hazine ve Maliye Bakanlığı

İhracatın artırılmasından sorumlu bakanlık olarak ekonominin gelişmesi için Türk malları ve hizmetlerinin yurt dışı satışının yükseltilmesi yönünde politikalar geliştirme ve geliştirilen uygulanmasını koordine etme görevini yüklenen bakanlıktır. Bu amaçla yerli firmaların yurt içinde ve yurt dışında fuarlara katılması ile yurt dışında fuar organize edecek kuruluşları yetkilendirmek ve fuar organizasyonlarının gelişmesine destek olmak hizmetlerini yerine getirir.

Ticaret Bakanlığı

Uluslararası fuarlarda sergilenmek için geçici olarak yurt dışına çıkan veya yurt dışından giren malların vergi, kayıt gümrük ve takip işlemlerini yerine getirir.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Uluslararası fuarlarda sergilenmek için yurtdışına çıkacak veya yurtdışından ülkemize karayolu, demiryolu, deniz veya havayoluyla girecek malların lojistik ve taşımacılık işlemleriyle ilgili resmi izinleri verir. Eşya ve insan taşımacılığıyla ilgili nakliye aracı ve taşıtların standartları ve ruhsatlandırma işlemlerini yapar. Fuar şehirlerine ve fuar merkezlerine karayolu, demiryolu ve özellikle uluslararası fuarlar için çok önemli olan havaalanı yapılması ve işletilmesi hizmetlerini yerine getirir.

Dışişleri Bakanlığı

Fuarların yurtdışında tanıtım çalışmaları için izinlerin alınması, organizatörler, fuar katılımcıları ve ziyaretçileri için pasaport ve ulaşım işlemlerinin düzenlenmesi, süreç problemlerinin çözülmesi ve problem önleyici hukuki tedbirlerin alınması hizmetlerini yerine getirir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Bir yönüyle turizm dalı olan fuarlara yurt içinden veya yurt dışından gelenlerin ulaşım, konaklama ve fuar dışı turistik faaliyetlerinde bakanlık görevlerine giren konularda düzenleme, kolaylaştırma ve denetlemeleri yapar.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

Fuar katılımcılarının teknoloji ve sanayi üretimi, marka-patent haklarının düzenlenmesi ve korunması hizmetlerini sağlar.

Tarım ve Orman Bakanlığı

Fuar katılımcılarının tarım konusundaki üretim ve verimlilik standartlarını ve denetim hizmetlerini sağlar.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Fuar katılımcılarının madenler, enerji üretimi ile endüstriyel ve sivil kullanım kurallarını oluşturur ve denetim hizmetlerini sağlar.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Şehirlerde fuar merkezlerinin ve ulaşım altyapılarının planlanması ile sağlıklı biçimde uygulanması hizmetlerini sağlar.

3.3. Model Doğrultusunda Türkiye'ye Yönelik Öneriler

UFYÖS Modeli bakanlık seviyesinde birincil ve ikincil mevzuata kavuşturularak dört temel öneri ile birlikte sistem aktörleri arasında etkin biçimde işletilebilirse, Anadolu, 12. ve 13. yüzyıllarda Yabanlu ve benzer panayırarla kazandığı uluslararası fuar coğrafyası olma özelliklerini daha güçlü şekilde yeniden elde edebileceği iddia edilebilir.

Öneri 1.: Ticaret Bakanlığı Bünyesinde "Fuarçılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetim Kurulu" Kurulması

Sistem aktörleri arasında yapılacak olan koordineli çalışmayla, Türkiye'nin uluslararası fuarçılık endüstrisinde pazarlama, ihracat, tanıtım ve iş turizmi açılarından çok daha etkili ve verimli bir yere erişebileceği görülmektedir. Fuar organizatörleri, ihracatçılar birlikleri, sektörel derneklerle ve diğer tüm sistem paydaşları arasında koordinasyonu sağlayan, ihracatta öncelikli 50 sektörde (ilk 50 ve ikinci 50 fuarın) düzenlenecek uluslararası fuarların konularını ve düzenleneceği uluslararası fuar şehirlerini belirleyen, konularına ve önceliklerine göre tanıtım, pazarlama, katılımcı veya ziyaretçi desteği verilmesi uygun olan fuarları belirleyen, gerçekleşen fuarların fiziki nitelikleri ve satış etkisinin ölçülmesini sağlayan, anket ve istatistik sonuçlarını, fuarı düzenleyen organizatörle, fuarın katılımcılarıyla, fuarın sektör kuruluşlarıyla ve kamuoyu ile paylaşan ve tamamlanmış organizasyonların güçlü ve zayıf yanlarının ortak akılla belirlenmesini temin ederek Türk fuarçılık sisteminde verimliliğin artması ve sürdürülebilirliğin sağlanması fonksiyonunu yerine getiren bir Kurula ihtiyaç vardır.

Almanya'da benzer görev AUMA (Association of the German Trade Fair Industry) ve FKM (Voluntary Control of Fair and Exhibition Statistics) tarafından

yerine getirilmektedir. AUMA 1907 yılında Berlin'de kurulmuş, 1949 da Frankfurt Main'de yeniden yapılanmış, 1956 da fuar organizatörlerini kabul etmiş, FKM ise 1965 yılında göreve başlamıştır (...auma/about-us; ...de/en/fkm/). Modern fuarcılık döneminde son 50 yıldan buyana Almanya fuarcılığında yükselen verimlilik ve sürdürülebilir rekabet avantajının arkasında AUMA ve FKM desteklerinin olduğu görülmektedir. Fuarcılık Koordinasyon İstatistik ve Denetleme Kurulu, İhracat ve turizm açılarından Türk fuarcılık sisteminden en yüksek verimin elde edilmesinden sorumlu olacaktır.

Fuarcılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetleme Kurulunun çalışma konuları şunlar olmalıdır:

- Türkiye Fuarcılık Yönetim Sistemi içinde bulunan; İç Unsurlar, Tamamlayıcı Unsurlar ve Dış Unsurlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, sistem içine girmesi gereken kurum ve kuruluşları davet etmek,
- Türkiye Fuarcılık Yönetim Sistemi'nin çalışma esas ve usullerini belirlemek, 1. ve 2. derece mevzuatı hazırlamak ve uygulamasını sağlamak,
- İhracatta öncelikli olan 50 ana sektörde yapılacak 1. ve 2. Uluslararası fuarların konularını, zaman periyodlarını ve bu fuarların yapılacağı fuar şehirlerini belirlemek,
- Uluslararası fuar merkezleri niteliklerini belirlemek ve fuar merkezlerinin hizmet kalitelerini denetlemek,
- Uluslararası fuarların katılımcı ve ziyaretçi memnuniyeti anketi ile fuarda yapılan iş bağlantısı ve satış kontratı istatistiklerini toplamak, analiz etmek, fuar organizatörü ve sistem içindeki ilgili aktörlerle değerlendirme yapmak,
- Havayolu firmaları ile uluslararası fuar organizatörlerini yurtdışında fuar bazında tanıtım, ziyaretçi

getirme ve bilet satış konularında planlı işbirliğine yönlendirmek,

- Uluslararası fuarların konusuna göre yurtdışında tanıtım yapılacak ülke ve hedef şehirlerden fuar şehrimize uçak seferlerinin düzenlenmesinde görüş bildirmek,
- İhracatta öncelikli fuar konularında, Sektörün İhracat kuruluşu - Uluslararası fuar Organizatörü - Havayolu firması - Seyahat acentesi 4'lüsünün müşterek çalışmasını koordine etmek,
- Yurtdışından fuar katılımcısı ve ziyaretçilerinin fuar günlerinde havaalanı-fuar alanı-otel-şehir merkezi arasında ulaşımını kolaylaştırıcı düzenlemelerin yapılmasını takip etmek,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının yurtdışında katıldıkları fuarların istatistiklerini takip etmek ve bu fuarlardan ülkemize sağlanan verimliliği ekonomi bakanlığına raporlamak,
- Türkiye'de yapılan uluslararası fuarlarda sürdürülebilirliği ve markalaşmayı destekleyici önlemleri ve haksız rekabeti önleyici tedbirleri almak,
- Yurtdışında uluslararası fuarlar düzenleyen Türk menşeli fuar organizatörlerini desteklemek.

Öneri 2.: Uluslararası Fuarların 6 Fuar Şehrine Dağıtılması ve Sonuçların Takip Edilmesi

Tablo 1'e göre 2017 yılında Türkiye'de uluslararası yetki verilen 114 fuar 9 şehirde yapılmıştır. 87 adedi İstanbul'da, dokuz adedi Ankara'da, beş adedi İzmir'de, yedi adedi Antalya'da, iki adedi Gaziantep'te, bir adedi Bursa'da, bir adedi Manisa'da bir adedi Eskişehir'de ve bir adedi Mardin'de gerçekleştirilmiştir. Toplam 114 fuardan 87 (%76) adedinin hangi stratejik plan kapsamında İstanbul'da yapıldığı, uluslararası fuar şehri kriterlerine uymayan şehirlerde gerçekleştirilen fuarların hangi sektörel önceliklere, bölgelerin ihracat

fuvarına sağlayacağı katkıya, bu fuvarların düzenlendiği sektörlerle ve ülkenin geleceğine yapacağı katkılar açısından dayandığı bir stratejiye ve plan bilgisine ulaşamamıştır.

Tablo 1: Türkiye’de 2017 Yılında Yapılan Uluslararası Fuarların İllere Göre Dağılımı

İller										
	İstanbul	Ankara	İzmir	Antalya	G.antepe	Bursa	Manisa	Eskişehir	Mardin	Toplam
Adet	87	9	5	7	2	1	1	1	1	114

Kaynak: (TOBB, 2017 yılı ana fuar takvimi şehirlere göre uluslararası fuarlar)

Tablo 2’de ise çalışmada elde edilen verilere dayanılarak belirlenen uluslararası fuar şehirleri ile ihracatta öncelikli sektörlerin temsilcileri ile kamu işbirliğiyle yapılacak konu dağılımlarıyla bu illerde düzenlenecek uluslararası fuar adetleri öneri kapsamında gösterilmektedir.

Tablo 2: İhracatta Öncelikli 50 Sektörde 1. ve 2. Derece 100 Fuarın 6 Uluslararası Fuar Şehrine Dağılımı Önerisi

İLLER	İstanbul	Ankara	İzmir	Antalya	Adana	G. Antep	Toplam
İhracatta 1. derece öncelikli fuarlar.	20	6	7	7	6	4	50
İhracatta 2. derece öncelikli fuarlar.	20	6	7	7	6	4	50
TOPLAM	40	12	14	14	12	8	100

İlgili çalışmalar Fuarçılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetleme Kurulu tarafından, ihracatçı birlikleri, sektörel dernekler, fuarçılık kuruluşları, havayolu kuruluşları ile işbirliği halinde gerçekleştirilecektir.

Halen, İstanbul’da; Ev Tekstili, Züccaciye, Enerji, Ağaç İşleme, Ayakkabı, vb, İzmir’de; Mermer, Tarım, Gelinlik, vb. Antalya’da; Sera Ekipmanları, Endüstriyel Gıda, Otel Ekipmanları, Adana’da; Tarım Ekipmanları, Gaziantep’te; Halı fuarları uluslararası niteliklerdedir. Türkiye’nin yurtdışı fuar coğrafyasında 1024 şehirde 34.019 havayolu bilet acentesinin, belirlenen fuarlarımız için sistem dâhilinde tanıtım ve ziyaretçilerin ulaşım programlarına yardımcı olmalarıyla ülkemiz finansal bir yatırım yapmadan tüm aktörlerin kazandığı güçlü bir uluslararası fuarçılık işbirliği ağına sahip olacaktır. Ticaret Bakanlığı yurtdışında yapılan fuar katılımlarına ciddi

miktarda destekler vermektedir. Ticaret Bakanlığı 2017 yılında yurtdışında 263 fuarın katılımına destek sağlamıştır. Ayrıca 2017 yılından itibaren yurtiçinde yapılan uluslararası nitelikte olan fuarlara da maddi destekler vermektedir. Ticaret Bakanlığının ve diğer kamu kuruluşlarının uluslararası fuarlara sağladığı nakit desteklerin usul ve esaslarının, çalışmada dile getirilen getirilen dört öneri kapsamında hedef müşteriye yurtiçine getirmek hedefiyle fuarçılık sisteminin verimliliği amacıyla yeniden değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Öneri 3.: Yurt Dışı Uçuşların Kısmen Anadolu’ya Dağıtılması

Tablo 3: Türkiye’de İller Bazında 2017 Dış Hatlar Trafikü

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Toplam	Uçuş Oranı
İstanbul	28.620	27.329	31.064	33.029	34.195	33.780	37.219	37.930	36.396	34.841	31.295	32.538	398.236	71,6%
Antalya	1.694	1.410	2.231	6.046	10.868	14.584	18.030	18.607	15.956	12.772	3.302	1.916	107.416	19,3%
Ankara	1.345	1.190	1.322	1.380	1.446	1.484	1.958	1.973	1.815	1.436	1.341	1.448	18.138	3,3%
İzmir	706	630	846	1.103	1.340	1.910	2.601	2.808	2.340	1.637	846	809	17.576	3,2%
Adana	568	493	803	544	365	491	641	690	616	405	354	381	6.351	1,1%
Trabzon	205	147	140	182	172	225	470	568	407	171	80	144	2.911	0,5%
Kayseri	84	89	140	99	116	184	348	415	258	145	118	105	2.101	0,4%
Gaziantep	163	128	133	142	147	152	183	228	207	148	106	126	1.863	0,3%
Konya	34	53	42	48	62	80	160	169	81	36	45	68	878	0,2%
Samsun Çarşamba	61	56	41	29	66	72	137	8	0	1	26	26	523	0,1%
Bursa	55	38	42	30	20	21	26	45	49	12	20	24	382	0,1%
Erzurum	27	41	10	12	6	3	8	25	20	3	27	15	197	0,0%
Diğer													31.863	5,7%
TÜRKİYE GENELİ	33.562	31.604	36.814	42.644	48.803	52.986	61.781	63.466	58.145	51.607	37.560	37.600	556.572	100%

Kaynak: (Türkiye Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, <http://web.shgm.gov.tr...>)

Türkiye uluslararası fuarcılık sisteminden azami verim alınabilmesi açısından, Büyük oranda İstanbul'da toplanmış olan yurtdışı uçuşlarının yarısının diğer beş Anadolu şehrine dağıtılması önerilmektedir. Bu durumda bile, İstanbul'un yıllık yurtdışı uçuş sayısı 198.236 adet ile emsallerine göre yine rekabet edilemeyecek derecede yüksek sayıda olmaktadır. Antalya 61.483, Ankara 58.818, İzmir 57.576, Adana 46.351, Gaziantep 41.863 yurt dışı uçuş sayısı ile diğer beş ilimizin de uluslararası fuarlarda yurtdışından katılımcı ve ziyaretçi alabilmesinin önü açılmış olacaktır. İstanbul'da fuar katılım ve operasyon maliyeti yüksek olduğundan çoğu Anadolu firması katılım sağlamamaktadır. Bazı fuarların Anadolu şehirlerine gelmesi, İstanbul fuarlarına katılamayan işletmelerin Anadolu fuarlarında yerlerini almasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca böyle bir düzenleme İstanbul'da çözüm bulunmaya çalışılan aşırı trafik baskısının azalmasına da katkı sağlayacaktır.

Tablo 3, 2017 yılında Türkiye'nin yurtdışı havayolu uçuş sayılarını vermektedir. Uluslararası fuarların düzenlenme potansiyeli olan İstanbul'a 398.236, Antalya'ya 107.416, Ankara'ya 18.818, İzmir'e 17.576, Adana'ya 6.352, Antep'e 1.863 uçuş gerçekleştiği görülmektedir. Kuzey yarımkürede mevsimler sebebiyle fuarlar kış döneminde gerçekleştirilmekte olup, Antalya uçuşlarının aylara göre rakamları incelendiğinde %80'ni olan 85.933 adedinin deniz turizmine dönük olarak yaz döneminde gerçekleştiği, diğer %20'ye isabet eden 21.483 adet uçuşun fuar döneminde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 3. rakamları, "uluslararası fuar şehri özellikleri"ni belirleyen anket analiz sonuçları açısından değerlendirildiğinde, fuar şehirlerimiz arasında yurt dışı uçak seferleri açısından İstanbul ile diğer beş şehir aleyhine çok büyük farklar olduğunu göstermektedir. Bu farklar ile fuar şehirleri araştırması anket sonuçları, Anadolu şehirlerinde uluslararası fuarların neden yeterli yurt dışı ziyaretçi alamadığını ve gelişemediğini açıkladığı gibi İstanbul'da aynı sektörde çok fazla fuar organizasyonuna teşebbüs edilme sebebini, yeni bir fuar yapabilmek için İstanbul'da bazı fuarların sektör yöneticileri tarafından neden bölündüğünün ipuçlarını da vermektedir.

Bunun yanında, Tablo 3. Türkiye'de İstanbul başta olmak üzere, İzmir, Antalya, Ankara, Adana, Gaziantep illerimizin yurt dışı şehirlere diğer şehirlerimize göre belli sayının üzerinde düzenli uçak seferlerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu illerimizin başarılı uluslararası fuar organizasyonları açısından diğer şehirlerimize göre daha şanslı olduğu söylenebilir. Bu illerimiz dışında kalan ve ulaşım açısından ülkemizin merkezi noktalarında bulunan Konya, Kayseri gibi bazı illerimiz de genellikle ulusal fuarlar düzenlenmesi açısından potansiyele sahiptirler. Tablo 4.'de gösterilen 2017 yılına ait yurtdışı uçak sayılarının 2018 yılı ve takip eden yıllarda da kalkınma hızı oranında yükseleceği ve ayrıca, yeni İstanbul havaalanının sağlayacağı pozitif etki oranında artış kaydedeceği kabul edilmektedir.

Tablo 4: Fuar Şehirlerimiz ve Önerilen Uluslararası Havayolu Bağlantıları

	Şehir	2017 Yurtdışı Uçuşlar	İst. %50 Eksisi, 5 şehire %20 Artı Paylaşımlı Yurtdışı Uçuşları	2019 Yurtdışı Uçuşlar
1	İstanbul	398.236	200.000	198.236 +Kal.Hızı pozitif etki
2	Antalya	21.483	40.000	61.483 +Kal. Hızı
3	Ankara	18.818	40.000	58.818 +Kal. Hızı
4	İzmir	17.576	40.000	57.576 +Kal. Hızı
5	Adana	6.351	40.000	46.351 +Kal. Hızı
6	G.Antep	1.863	40.000	41.863 +Kal. Hızı

Kaynak: (Türkiye SHG Müdürlüğünden alınan 2 nolu tablodan yararlanılmıştır.)

Öneri 4.: Havayolları Yurt Dışı Bilet Acentelerinin UFYÖS İçinde Tanıtımda Etkin Olması

Fuarcılık Sistemi içinde Havayolları Yurt Dışı Bilet Acenteleri ile birlikte çalışılarak Türkiye'de düzenlenen Uluslararası Fuarların yurt dışında etkin tanıtılması ile yurt dışından fuar ziyaretçi sayısının

artırılması sağlanacaktır. Bu çalışmada önerilen fuarcılık sistemi içinde bulunan havayolları kuruluşları ile uluslararası fuarcılık kuruluşlarının yurtdışında ortaklaşa tanıtım ve ziyaretçi programları düzenlenmesi önerilmektedir. Katılımcı ve ziyaretçilerin fuar seyahat programlarını düzenleyen ulusal veya uluslararası çalışan firmalardır.

Tablo 5: Türk Menşeli Havayolu Şirketleri Yurtdışı Bilet Satışı Şehir ve Acente Sayısı

HAVAYOLU FİRMALARI	AVRUPA		ASYA		AFRİKA		GENEL	
	ŞEHİR SAYISI	YETKİLİ ACENTE	ŞEHİR SAYISI	YETKİLİ ACENTE	ŞEHİR SAYISI	YETKİLİ ACENTE	ŞEHİR SAYISI	YETKİLİ ACENTE
THY / Anadolujet	647	18716	134	4502	115	2986	896	26204
MNG	15	-	8	-	2	-	25	-
Atlasjet	21	3666	24	3870	-	-	45	7536
Onur Air	56	277	2	2	-	-	58	279
TOPLAM	739	22659	168	8374	117	2986	1024	34019

Kaynak: (Türkiye Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, 2018 (Diğer havayolu kuruluşlarımızın bilet satış acentesi sayıları öğrenilememiştir))

Katılımcı ve ziyaretçilerin fuar seyahat programlarını ulusal veya uluslararası çalışan firmalar organize etmektedir. Şekil 3'de Türkiye'den Çin fuarlarına ziyaretçi programları düzenleyen bir seyahat acentesi ilanı görülmektedir.

Şekil 3: Türkiye'den Çin Fuarlarına Seyahat Organizasyonu Örneği

Kaynak: (<http://www.fuartakip.com/cin/default.asp> web sitesinden 16.08.2018 tarihinde alınmıştır)

Benzeri çok sayıda uluslararası fuar için seyahat organizasyonları çok sayıda ülkeden yine çok sayıda seyahat acentesi tarafından gerçekleştirilmekte ve milyonlarca iş insanı bu surette fuar ülkelerine gitmektedir. Türkiye, uluslararası fuarların gerektirdiği yurtdışı fuar tanıtım ve organizasyon ağını henüz geliştiremediğinden çevre ülkelerde

mevcut iş ziyaretçisi potansiyelini çekememektedir.

Tablo 5'de görüldüğü gibi, Türk menşeli havayolu şirketlerinin Avrupa, Asya ve Afrika'nın 1024 şehrinde 34.019 bilet satış acentesi bulunmaktadır (SHGM,2018). Türkiye'nin çevresinde, Türkiye ile havayoluyla bağlantılı insanların işyeri sahibi olduğu, yönetici veya kamu çalışanı

olarak ikamet ettiği 1034 şehir ve bu şehirlerde Türk havayolları şirketlerinin biletlerini satarak ticari faaliyetlerini sürdüren 34.019 ofis Türkiye'nin uluslararası fuarlarına ziyaretçi çalışması için hedef alınabilecek daraltılmış, sınırlı bir coğrafya sunmaktadır. Havayolu acentelerinin geliri, uçak bilet satışlarından komisyon elde etmeye dayanmakta olup satış ofislerinde kayıtlı portföyleri devamlı potansiyel müşterileridir. Her acentenin ortalama 1000 kayıtlı müşterisi bulunduğu varsayılırsa, aynı zamanda aktif olarak iş ve sosyal hayata katıldıklarından ofis portföyünde toplam 34 milyon kişinin uluslararası fuarlarımızın bire bir en kolay erişilebilecek potansiyel katılımcı ve ziyaretçileri arasında olduğu kabul edilebilir. Uluslararası fuarlarımızın tanıtımlarının, doğrudan bu isimlere bizzat havayolu bilet acentesi tarafından yapılmasını engelleyecek bir durum bulunmamaktadır. Yurtdışındaki havayolu bilet acenteleri, Türkiye Fuarcılık Sistemi içine alınarak Türkiye'de yapılan uluslararası fuarların yurt dışı tanıtım ve ziyaretçi davet çalışmalarında fuar organizatörleri ile birlikte çalışmalarını temin edildiği takdirde, havayolu firmalarımıza yolcu, bilet satış acentesine komisyon geliri, fuarlarımıza ziyaretçi, fuar şehirlerimize iş turizmi, ihracatımıza potansiyel müşteri fırsatı sağlanacaktır. Ayrıca fuarlarımızın tanıtımında maliyetsiz şekilde yeni aktörler kazanılmış olacaktır.

Fuarcılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetleme Kurulu, koordinasyonu anılan kuruluşlar bir araya getirilerek yurt dışında uluslararası fuarların tanıtımları ile ziyaretçi davet çalışmaları ve ziyaretçilerin yurtiçi fuarlara getirilmesi konularında karşılıklı kazanmaya dayanan işbirliği yapılmasının önünde hukuki, ticari ve fiili olarak bir engel yoktur. Ek olarak, Ticaret Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlıkların yurt dışında tanıtım ve uçak bileti desteklerinin de Türkiye'de yapılan uluslararası fuarların tanıtım ve uçak bileti satış kampanyalarında kullanılması mümkündür. Türkiye'de yapılan uluslararası fuarların tanıtım ve uçak bileti satış kampanyalarında

havayollarımızın yurtdışı bilet satış acenteleriyle işbirliği programı yapılması etkili olacaktır.

4. SONUÇ

Uluslararası fuarları etkili biçimde organize edebilmenin şartlarından birisi kamu-özel sektör işbirliğiyle UFYÖS'ün verimli işlemlerini sağlamaktır. Almanya fuarcılığını başarıya taşıyan AUMA ve FKM örneği bu gerçeği açıkça göstermiştir. Çalışmada, ülkemizin benzer bir verimli işletme modelini geliştirebileceği sonucuna varılmıştır. Günümüzde etkili uluslararası fuarlar yapmanın diğer unsuru, yurtdışında güçlü tanıtım ve havayolu ulaşım ağı ile yabancı ziyaretçiyi fuarlarımıza getirmektir. Altı havayolu firmamızın yurtdışı bilet acentelerinin dâhil olacağı bir UFYÖS ile yabancı fuar ziyaretçilerine erişmenin en kısa yolu açılmış olacaktır. Altı fuar ilimizde modern fuar merkezlerinde Fuarcılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetleme Kurulu ile koordine edilecek uluslararası fuarlarla Türkiye'nin orta vadede dünyanın takip edilen bir fuarlar ülkesi konumuna gelmesi erişilebilir bir hedef olarak görülmektedir.

Çalışmada yapılan önerileri ve sektörel açıdan sağlayacağı faydaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- A. Fuarcılık Koordinasyon, İstatistik ve Denetleme Kurulu kurulmalıdır.
  - Kurul, Türkiye'de yapılan bölgesel, ulusal ve uluslararası fuarların katılımcılarına ve ziyaretçilerine azami sektörel fayda sağlayacak şekilde fuarların düzenlenme tarihleri ve kapsamlarının farklı olmasını gözetmelidir.
  - Fuarların organizasyon disiplini ve düzenlenme standartlarına uygunluğu denetlenerek verimliliği yükseltilmelidir.
  - Fuarlarda katılımcı ve ziyaretçi anketleriyle sağlanacak geri bildirimler incelenmeli, sonuçları katılımcılarla ve kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

- Fuar istatistikleri ve denetimleri güvenilir, bağımsız bir kurum aracılığıyla yaptırılmalıdır. Fuar katılımcı firmalarından elde edilen görüşme sayısı, kontrat tutarı gibi özel veriler denetim kurumunda gizli kalmalı, istatistik sonuçlarına tam güven sağlanmalı, istatistikler; sadece fuarcılıkta değil endüstride de doğru politikaların hazırlanmasına zemin oluşturmalıdır.
- Tüketici hakları açısından otellerin, TV programlarının, sinema filmlerinin başarı derecelerinin puanlandığı gibi fuar merkezlerinin hizmetleri ve fuar organizasyonları katılımcılar ve ziyaretçiler tarafından değerlendirilerek sonuçlar kurul tarafından açıklanmalıdır.

Bu uygulamalarla Türkiye'de fuarcılık, fuar merkezleri ve organizatör firmalarıyla sürdürülebilir sektörel disipline kavuşacak, işini iyi yapan firmalar güçlü yapıya erişecektir. Yurtiçinde ve yurtdışında uluslararası fuarları gerçekleştirme kabiliyetine sahip Türk firmalarının önü açılacaktır.

- B. Havayolu kuruluşları fuarcılık sistemi içine alınıp, mevcut olan potansiyel hedef doğrultusunda harekete geçirilmeli, böylece uçaklara yolcu, yurtiçi fuarlara ziyaretçi sayısı yükseltilmelidir.
- C. Belediyeler fuar düzenlememelidir.
- Belediyeler veya meslek odaları fuar düzenlememelidir. Meslek odaları ve Belediyeler ancak mesleki festival, yöresel panayırılar düzenlemeli, bunun için standartlar geliştirilerek Anadolu'nun kadim panayır gelenekleri devam ettirilmelidir.
  - Türkiye'nin 26 adet Kalkınma Ajansı havzasında, Valilikler ve Meslek odalarının destekleriyle görevlendirilecek fuar organizasyon firması ile "bölgesel sanayi ve ticaret fuarları" düzenlenmelidir. Bu fuarlarla bölgenin iş hayatı birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı

bulacaktır. Yakın çevrede bulunan imalat ve hizmet kabiliyeti öğrenilecek gençler ve toplum, malzeme, kalite fiyat karşılaştırmalarını öğrenme imkânına kavuşacaktır. Toplumda endüstri ve fuar kültürü geliyecek, bölgesel fuarlardan büyüyerek ulusal ve uluslararası fuarlara katılma ihtiyacı duyacak firmalar ortaya çıkacaktır. Bölgesel fuarlar bir anlamda "kuluçkalık" fonksiyonu ifa edecektir.

Bu çalışma, "mevcut durum, sorunlar ve çözüm" konusu sınırları içerisinde yapıldığından Türk işletmelerinin ve kamu kuruluşlarının yurtdışı fuarlara katılımları, gidilen fuarların sonuç raporları ve bu sonuçların sektörlere yansımaları değerlendirilmemiştir. Ayrıca, Türk firmaları orta teknolojide ve orta sanayii sektörlerinde ve turizm ve inşaat gibi önemli hizmet sektörlerinde dünya ülkeleri arasındadır. Türkiye bu alanlarda ilk 10 ülke sıralamasına girdiği halde son 30 yılda "fuar organizasyonu" gibi yüksek teknoloji gerektirmeyen bir iş kolunda bir tane bile uluslararası fuar düzenleyebilen firmaya sahip olmamasına yol açan nedenleri inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu konuda kamu, özel sektör kuruluşları, akademik camia ve fuarlarını devretmiş tecrübeli fuar organizatörlerinin katılımıyla bir çalıştay yapılması, Türkiye'de uluslararası fuarlar ve fuarcılık sektörünün gelecek planlamaları açısından faydalı olacaktır.

Türkiye'de son dönem fuarcılık ve gelişimi konularında akademik çalışma yapacak araştırmacılara yukarıda sayılan iki konu yanında, Almanya ve Hollanda'nın son 30 yıl içinde düzenledikleri Botanik EXPO'ların kapsamı ve bu yolla dünyaya ve kendi ülkelerine sağladığı bilimsel ve ticari faydaların incelemeleri önerilebilir. World Expo-2016 Antalya'dan sağlanan bilimsel ve ticari faydaların incelenmesi ve karşılaştırılmasının yapılması da fuarcılıkla ilgili önerilebilecek araştırma konularıdır. Giderek stratejik hale gelen gıda ve tarımsal üretimin Türkiye'deki gelecek planlamaları

bakımından bu araştırma konuları tavsiye edilebilir.

1. AKÇURA, G., (2009), Türkiye Sergicilik ve Fuarçılık Tarihi, Tüyap Yayını, İstanbul.
2. AYCI, A.,(2014), İşletmeler İçin Fuar Pazarlaması Rehberi, Elif Yayınevi, Ankara.
3. AYMANKUY, Y., (2010), Kongre Turizmi ve Fuar Organizasyonları, Detay Yayıncılık, Ankara.
4. BADAK, S. (2018), Türkiye’de Milli Fuarçılığın Durum Tespiti ve Gelişimine Yönelik Bir Model Önerisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, Burdur.
5. BATHELT, H.- Schuldt, N. “Between Luminaires and Meat Grinders: International Trade Fairs as Temporary Clusters”, *Regional Studies*, Vol. 42.6, pp. 853–868, 2008.
6. BOULDING K. (1956), “General Systems Theory: The Skeleton of Science”, *Management Science*, Vol. 2, Number 3, April, 128-139.
7. CHILD, J. (2005), *Organization: Contemporary principles and practice*, Blackwell Publishing, Malden.
8. CZINKOTA, Michael R.- Ronkainen,I. A., (2007), *International Marketing*, Eighth Edition, Thomson-South Western, Mason.
9. ÇAĞLAR, M.- Özcömert, M. (2002), *Uluslararası Fuarlara Katılım Rehberi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2002-38, İstanbul.
10. ÇAKICI, C. (2013), *Toplantı Yönetimi Kongre, Konferans, Seminer ve Fuar Organizasyonları*, Detay Yayıncılık, Ankara.
11. ÇAVUŞOĞLU, M. (2018), “Türkiye Fuar Endüstrisi Sorunları – Çözüm Önerileri ve Sanal Fuarçılık Önerileri”, Panel Sunumu, Akademisyenlerin Gözüyle Fuarlar Paneli, Uluslararası Fuarçılık Çalıştayı, 02.04.2018, Ankara.
12. EDEN, C. (1992), “Strategy Development As a Social Process”, *Journal of Management Studies*, Volume 29, Issue 6, 799-812.
13. GÖKSEL, A. ve Sohodol, Ç. (2005), *Stratejik Fuar Yönetimi*, Mediacat Yayınları, İstanbul.
14. GÜLEÇ, S. (1999), “Fuarçılık Kavramı ve Önemi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1, 111-116.
15. HODGETS, R. M. (1997), *Yönetim: Teori, Süreç ve Uygulama*, 5. Basımdan Çeviri, Çev. Ed.: Canan Çetin ve Esin Can Mutlu, “Yönetim Teorileri: Bugünkü Durumu ve Gelecekteki Gelişim Yönü”
16. <https://www.firabarcelona.com/tr/who-we-are>(Erişim Tarihi: 16.08.2018). <http://www.fuartaip.com/cin/default.asp>, (Erişim Tarihi: 16.08.2018).
17. İZTO, “Fuarların Tarihsel Gelişimi, İzmir’in Türkiye Fuarçılığındaki Rolü”, <http://www.izto.org.tr/Portals/0/PusulaDergisi/2012/10/FUARLARIN%20TARİHSEL%20GELİŞİMİ,%20İZMİR’İN%20TÜRKİYE’DE%20FUARCILIGINDAKİ%20ROLÜ.pdf>, (Erişim Tarihi, 02.11.2017).
18. JOHNSON R.A.; Kast F.E.; Rosenzweig J.E. (1964), “Systems Theory and Management”, *Management Science*, Vol. 10, 367-384.
19. KALIPSIZ, O.- Buharalı, A. – Biricik, G., (2006), *Sistem Analizi ve Tasarımı*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
20. KIZILTAN, G. ve Kaptanoğlu, D. (1983), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Modellemesi*, TUBİTAK Projesi Raporu, Proje Kodu: 0640028303, Gebze.

21. KOÇEL, T. (2014), İşletme Yöneticiliği, Genişletilmiş 15. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
22. MEGEP, (2011), Fuarcılık, Halkla İlişkiler ve Organizasyon Hizmetleri Alanı, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara.
23. MILES, J. A. (2016), Yönetim ve Organizasyon Kuramları, 1. Basımdan Çeviri, Çev. Ed. Mustafa Polat ve Korhan Arun, "Aktör Ağ Kuramı", Çev. Deniz Yetkin Aker, ss. 25-31, Nobel Yayınları, Ankara.
24. OPTNER, S. L. (1960), Systems Analysis for Business Management, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
25. ÖZDAŞLI, K. (2018), "Türkiye'de Uluslararası Fuarcılığın Gelişimi İle İlgili Öneriler (Sistem Yaklaşımı ve Aktör-Ağ Kuramı Perspektifinden)", Panel Sunumu, Akademisyenlerin Gözüyle Fuarlar Paneli, Uluslararası Fuarcılık Çalıştayı, 02.04.2018, Ankara.
26. PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1995), Türkçe Sözlük, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
27. SÜLÜN, U. (2006), "İhracatın Geliştirilmesinde Fuar, Sergi ve Panayrlara Yönelik Mali Teşviklerin Etkinliği: (1990-2005 Dönemi Analizi)", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir.
28. ŞAHİN Y. ve Akyer H. (2011), Ülke Kaynaklarının Verimli Kullanımı: 4x4 Arama ve Kurtarma Aracı Seçiminde AHS ve TOPSIS Yöntemlerinin Uygulanması, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt:3, Sayı:5, s:72-87
29. TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi Ekonomi Maliye Bölümü, (2013), "Türkiye'de Fuarcılığın Gelişimi ve Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması", Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, Ankara.
30. TROCHIM. W. M. - Cabrera D. A. – Milstein, B.- Gallagher R. S. ve Leischow, S. J. (2006), "Practical Challenges of System Thinking and Modelling Public Health", American Journal of Public Health, 96 / 3, 538-546.
31. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, TOBB, "2017 Fuar İstatistikleri", <https://tobb.org.tr/FuarlarMudurlugu/Sayfalar/Istatistikler.php>, (Erişim Tarihi: 04.08.2018)
32. Türkiye Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/raporlar/2017_faaliyet_raporu.pdf, (Erişim tarihi, 10.10.2018)
33. TÛTÛNCÛOĐLU, İ. (2009), "Uluslararası Pazarlamada Bir Tutundurma Aracı Olarak Fuar ve Sergilere Katılımın Dış ticaret Şirketleri Açısından Önemi", Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
34. UYGUR, M.- Geçgel, S. D. (2009), Bir Pazarlama Aracı Olarak Turizm Fuarları ve Fuar Yönetimi, Barış Platin Kitabevi, Ankara.
35. YÛCEL, F. Ata, A. (2006), "Bölgesel Kalkınma Stratejileri Açısından Fuarcılık: 1. ve 2 Çukurova Sanayi ve Ticaret Fuarlarının Değerlendirilmesi" Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1
36. AUMA, "About us", <https://www.auma.de/en/auma/about-us>, (Erişim Tarihi: 08.09.2018).

İŞLETME STRATEJİK YÖNETİM ALAN BİLGİSİ İNŞASINDA ÖNCÜ KİŞİ BİYOGRAFİLERİ: YENİDEN OKUMA VE YENİDEN YAZMA UYGULAMASI

THE BIOGRAPHIES OF LEADING PERSON IN CONSTRUCTION OF FIELD KNOWLEDGE IN BUSINESS STRATEGIC MANAGEMENT: RE- READ AND RE-WRITE ATTEMPT

Gürcan PAPATYA*

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
gurcanpapatya@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9647-5662>

ÖZ

Yazında işletme stratejik yönetim alan bilgisinin inşasında akademik ve pratik kişiler görece vurgulanır. Genellikle teorik bilgi olarak 1960'larda A. Chardler'in "Strateji ve Yapı" kitabı önemsenir. Ancak alan bilgisi cesameti ve evrimi karşısında, daha önce bulunan bilgilerin, deneyimlerin ve kişilerin ele alınması gerekli gözükmetedir.

Bu makale, sanayi devrimi ile ifade edilmesi gereken işletme stratejik yönetim alan bilgisinin inşasında öncü üç akademik kişi ile üç pratik kişi biyografisini (öğretici metinleri) önceleme ve bu biyografileri yeniden okuma ve yazma girişimidir. Bu girişim ile iki amaç güdülmüştür: Birinci olarak bu alanda sözü edilmesi gereken öncü kişilerin biyografilerini yeniden okumak ve yazmak konusunda kuramsal bir yaklaşım geliştirmek. İkinci olarak yazında biyografik yorumlama yöntemi ile palimpsest yazım tekniğinin uygulama olanağını araştırmak. Böylece yazılı biyografilerin izinde, alan bilgisini ve etkisini bir yöntembilim çerçevesinde kavramsal/kuramsal olarak tartışmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Stratejik Yönetim, Biyografi, Biyografik Yorumlama Yöntemi, Palimpsest Yazım Tekniği.*

Jel Kodları: *L, M1, P12, Y30, Z13*

ABSTRACT

In the literature, academic and practical persons in the construction of strategic management field knowledge are emphasized relatively. Generally, theoretical knowledge was given to A. Chardler's book "Strategy and Structure" in the 1960s. However, in the against of the greatness and evolution of field knowledge, it seems necessary to deal with the knowledge, experience and people found earlier.

This article is an attempt to prioritize the biography (instructional texts) of three leading academic and three practical people in the construction of strategic management field knowledge, which must be expressed by the industrial revolution, and attempt to re-read and re-write these. Two goals were pursued by this attempt: Firstly, to develop a theoretical approach to re-read and re-write the biographies of the leading people to be mentioned in this field. Secondly, to investigate the possibility of application of palimpsest writing technique with biographical interpretation method in literature. Thus, in the traces of written biographies, it is aimed to discuss conceptually/theoretically the field knowledge and its effect within the framework of a methodology.

Keywords: *Strategic Management, Biography, Biographical Interpretation Method, Palimpsest Writing Technique.*

Jel Codes: *L, M1, P12, Y30, Z13*

GİRİŞ

Bu makale, sanayi devrimi ile ifade edilen işletme stratejik yönetim alan bilgisi inşa sürecinde öncü üç akademik ve üç pratik/iş dünyası kişi biyografilerini (öğretici metinler) yeniden okumaya ve yazmaya dönük nitel bir çalışma öngörmektedir.

Makale, (a) alan bilgisinin tanımı ve öcelemeyle yönelik kuramsal bakış notları sunma; (b) alan bilgisinde ilk/öncü teorik ve pratik kişi biyografilerini yeniden okuma ve yazma şeklinde iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Bunun ile işletme stratejik yönetim olgusuna ilişkin keşfedici bir yön oluşturmak amaçlanmaktadır.

Makale Yöntemine ve Sınırlarına Dair Notlar

Makalede şu notlar önceliklendirilebilir:

- Makale konusu, alan bilgisi inşasında yer alan teorik ve pratik kişi biyografileridir. Kişi biyografileri, Plummer (Plummer, 2005)'in ifadesi ile “büyük adamlar, sıra dışı veya lider/öncü kişiler statüsünde ele alınır.¹ Makalede yaşanmış (a life as lived) veya tecrübe edilmiş bir hayat (a life as experienced) ayırtından hareketle, alan bilgisi inşasında öncü kişi biyografileri taranmış (Bulut, 2014; 880-895; ayrıca bkz. Goodson, Walker, 1990), yapıp-ettikleri ile dönemi aşan etkileri incelenmiş ve yorumlama kapasitesi araştırılmıştır.
- Makalede kişi yaşantılarını etkileyen ve etkili olan (stratejik) yönetim

olayları, önceden yazılı biyografiler (ikinci elden-second-hand- bilgiler) üzerinden izlenmiş, uygulamada özgül ve özgün yöntem/teknik destekli nitel bir yaklaşım denenmiştir.² Deneme ile kişi, deneyim, eylem, olgu ve olaylar hakkında “anlam yaratma” çabası hedeflenmiş (bu yönde bkz. Lyons, Coyle, 2007), farklı yöntem ve teknik uygulamaları sınanmıştır. Ayrıca makalede kullanılan palimpsest yazım tekniği, alanda (Türkçe ve yabancı yazında) henüz izlenmemiş bir teknik olarak ilk defa denenmiştir.

- Yöntembilim çerçevesinde öncü kişi biyografileri/metni için Lawencw Freedman kitabı (Freedman, 2013) ana uygulama (biyografi) kaynağı olarak temel alınmış, bu kaynak/metin üzerinden biyografik yorumlama (okuma) yöntemi ve palimpsest yazım tekniği uygulanmış ve kişi biyografileri yeniden okunmuş ve yazılmıştır. Kaynak tercihi, hem ana yaklaşım biyografilerin (metnin), hem de kullanılan yöntem/teknik uygulaması açısından elverişli olduğu görülmüş ve teyid edilmiştir.
- Son olarak makalede sadece alan bilgisi inşasında öncü kişi biyografileri üzerine odaklanmış,³ çok yönlü (çapraz) okumalar ile biyografinin yeniden yapılandırılması gerçekleştirilmiştir. Biyografi/metin

¹ Bu yönde Viktorya dönemi İngiltere’inde yaşayan İskoç kökenli düşünür ve deneme yazarı Thomas Carlyle’ye (1795-1881) atfen (günümüzde magazine olmuş) “büyük adamlar teorisi (the great men theory)” ile bir çakışma izlenebilir. Ya da Carlyle’nin dönemi toplumunda bir bilinç kazanma ve örnek yaratma açısından “kahramanlara” dair vurgular makale için önemsenmelidir. Ancak Carlyle’nin “evresel tarihin oluşumunda”, sadece kahramanların anahtar rol oynadığı dayatması (filozof Herbert Spencer’in yaptığı gibi) bilimsel yaklaşım kapsamında eleştirilebilir. Belki ileride yazılacak makalelerde Carlyle’nin biyografik okuma için yaptığı sosyal yorumlar izlenmek yararlı olabilir. İlgili kaynak için bkz. Carlyle, 1888.

² Nitel araştırma biyografik analiz yöntemi 1920’lerden itibaren popüler olmuştur. İlk kez, antropologlar tarafından Amerikan Kızılderili Şeflerin (liderlerinin) hayat hikâyelerinde kullanılmıştır. Ancak yaygın olarak 20.yy’ın başlarında sosyal bilimlerde Şikago Ekolu (Chicago School) ile ünlenmiştir. bkz. Jessor, Schweder, 1996: 53-71.

³ Ancak biyografi kapsamında otobiyografiler, hikâyeler, sözlü anlatılar, söylenceler, mektuplar, anılar, yaşam öyküleri, mülakatlar, röportajlar, görseller, arşivler, etnografiler vs. diğer sözel, yazılı ve görsel materyaller de alan bilgisi için yadsınamaz bir veri kaynağı olduğu düşünülmelidir. bkz. Güler, Halıcıoğlu, Taşğın, 2013.

anlatısı yazma prosedürleri izlenmiş⁴ ve makale yazımı boyunca yapılandırma ve prosedürler sürekli gözden geçirilmiştir.

1. İŞLETME STRATEJİK YÖNETİM ALAN BİLGİSİ

Stratejik yönetim alan bilgisi (bundan sonra makalede “alan bilgisi” ifadesi kullanılacaktır), son 60 yıldır ağırlıklı şekilde kendini gösterir. Gerek akademide ve iş dünyasında, gerek uluslar arası siyasette ve kamu yönetiminde temel yönlendirici ve başvuru kaynağı olduğu görülmektedir. (stratejinin tarihsel perspektifte değerlendirilmesine dair ayrıca bkz. Ghemawat, 2002: 37-74)

Alan bilgisi; (a) tasarım ve inşa (b) gelişim ve sürerlilik şeklinde karşımıza çıkar.⁵ Tasarım ve inşa sürecinde akademik bilgi/üniversite üretimi ve iş dünyası uygulamaları, gelişim ve sürerlilik sürecinde ise akademik yayın, toplantı ve bu yönde oluşturulan kurum/kuruluş rolleri üzerinde durulur.⁶ Makale daha çok birinci

süreç üzerinde bir arkeoloji hedeflemektedir.

1.1. Önceleme: Alan Bilgisi Neden Önemli Oldu?

Sanayi devriminin bir yansıması olarak “uygulamalı iş-bilimi”, iş/letme yönetiminin ve yöneticiliğinin etkisine bağlı ifade edilir.⁷ 1900 yılların başında şekillenmeye başlayan iş-bilimi, 1980’li yıllardan itibaren uygulama yönü, strateji bilgisi olarak dönüşür. Böylece iş-yönetim bilgi birikimine yeni bir alan açılır. (bkz. Barca, 2007) Bu yeni alan bilgisi, iki yönlü kendini önceller: Akademik ilgilem ve işadamları etkisi.

(a) Akademik İlgiem: 1908’lerde Harvard İş Okulu (Harvard Business School)’nda uygulamalı bilimlerin teşviki ve salt “çıkarsız bilim yaklaşımı”ni ters-düz etme ve/dahası iş-yönetiminin “uygulamalı bilim ve mesleki eğitim” çerçevesinde ele alma yönelimi, devrimsel bir yaklaşım olarak tanımlanır. Harvard İş Okulu’nun uygulamalı bilim olarak sadece “mühendisliğin” değil, aynı zamanda uygulamalı sosyal bilim olarak iş-yönetimi eğitimi/öğretimi öne alması (özellikle Taylor’un üniversitede düzenli olarak verdiği konferanslar ile iş dünyasını ve iş/letme düşüncesini üniversiteye taşıması) alan bilgisinin hızla biçimlenmesine katkı sağlar. (bkz. Eren, 1997)

Süreçte yöneticilerin strateji ile birlikte (hatta aynı kapsamda) düşünülmesi, yöneticiyi daha fazlası için zorlamaya başlar. Bu durum rekabetçi avantaj için de bir nevi yönetici maymuncuğu olarak adlandırılır. Ancak stratejik yönetimin bir alan olarak değerlendirilmesi daha erken

⁴ Burada Alman ekolünden Corbin ve Hildenbrand ile Kraimer’in öne sürdüğü prosedürler, beraberinde öngördüğü ilkeler ve temel varsayımlar takip edilebilir. Genel olarak izlenen prosedürler (parentez içindekilerin adlandırılması tarafından yapılmıştır) şunlardır: (a) Kişi, olay ve olgu tespit etme (okuma ve çerçeveleme), (b) yeniden yapılandırma (çapraz okuma ve canlandırma), (c) temellendirme ve akıl yürüterek farklı kıyas/tasım (syllogism) yapma (çatılandırma), (d) ve kontrollü varsayımlar ile sınama (sağlamasını yapma ve iyileştirme). bkz. Apitzsch, Siouti, 2007; ayrıca bkz. Bertaux, 1981; Rollyson, 2008.

⁵ Sayın Prof. Dr. Refika Bakoğlu bu süreçleri, “madolyon metaforu” ile verir: Birinci yüzü, stratejinin (bilgisinin) oluşturulması, ikinci yüzü stratejinin (bilgisinin) biçimlendirilmesi. bkz. Bakoğlu, 2010: 85-238.

⁶ Ancak burada şu bilgi-temelli tespitin yapılmasında yarar vardır: Alan bilgisi 1980’li yıllarda mevcut işletme yönetiminde eklektik ve eleştirel bir alan olarak ortaya çıkar. Temellerini 1969 Alfred D. Chandler Jr. “Strategy and Structure” ve 1971 yılında Kennet Andrews’in “The Concept of Corporate Strategy” ve Michael Porter’in (1980) “Competitive Strategy” adlı kitaplarından alır. Özellikle “bir işletmenin nasıl rekabet edeceğine ilişkin farklı ve geniş bir formül” olarak vurgulanır.

Doğal olarak bu durum zamanla alan bilgisine olan ilginin gelişmesine, teorik ve pratik birikimin çoğalmasına katkı yapmıştır. bkz. Chandler, 1969; Andrews, 1971; Porter, 1980; ayrıca bkz. De Wit, Meyer, 1999.

⁷ Bir teorinin nasıl oluştuğuna ya da referanslar, veriler, değişkenler, diyagramlar ve hipotezler ekseninde güçlü kuramların hangi nitelikte olması gerektiğine ilişkin bkz. Sutton, Swat, 1995: 371-384; ayrıca bkz. Tümer, 1993: 99-118.

dönemlere (1960-1970’li yıllara) ilişkin ele alınır.

Bu arada 1881 yılında Pennsylvania Üniversitesi kapsamında kurulan Wharten (kısaca Wharton) iş/letme okulunun⁸ stratejik yönetimi “geleceği yönetme bilimi” olarak biçimlendirme eğilimi izlenir. Bu halde dar kapsamda alan bilgisinin kurum/kuruluş ve iş/letme organizasyon çalışmalarına ilişkin olmaktan çıkarak, daha geniş kapsamda geleceğe yönetme kapasitesi olarak değerlendirilmesinin önü açıldığı söylenebilir.

(b) İşadamları Etkisi: Philadelphian’lı Amerikan Nikel İşletmesi ve Bethlehem Çelik İşletmesi gibi işletmelerin, güçlü servet oluşturan endüstriyel metalürji (metal bilim) alanında yaptığı liderlik, pratikte alan bilgisinin uygulama geri planını açıklamaya dayanak oluşturur.⁹

Her iki işletme, finans ve ekonomi ile ilgili konularda kapitalist/liberal bir eğitim vermek için kurulan Wharton okulu ile yakın ilişki içindedir. Wharton okulu ise geleceğin liderlerini (CEO’ları) yetiştirme inisiyatifini ele alan öncü üniversitelerden biri olarak, alan bilgisinin gelecek pratiğine yönelik bilimsel etki rezervasyonu ve kapasitesi olmaktadır. Ayrıca işadamlarının alan bilgisine etkisini anlamaya yönelik şu iki konunun altı çizilebilir: Birinci olarak, 1960’lı yıllar ile birlikte Amerikan iş okullarında alan bilgisinin popülerliği ve iş politikaları ile eşdeğer kullanılması.¹⁰ İkinci olarak da 1970’li yıllarda alan bilgisini maharetle kullanılması ve kişisel-öznel yaklaşımlara bağlı sanatsal nitelendirilmesi. Öz anlatımla işadamlarının alan bilgisine olan etkisi, (bkz. Wing, 1995) geliştirilen politikaları maharetle uygulama ve

“(strateji) sanatının bilimi”ni yapma açısından ele alındığı söylenebilir. (bkz. Çetin, Çaylan, 2015)

Tüm bu ifadeler şunu gösterir: Alan bilgisi sadece iş/letme organizasyonlarında değil, devlet/hükümet organları ve kamu kurum/kuruluşları için de değerli bir alandır. Teorik ve pratik bilgisinin gelişme potansiyeli yüksektir. Ancak alan bilgisinin bu potansiyeli, alanı sınırlandırma veya çerçeve oluşturma çalışmalarını da zorunlu hale getirdiği açıktır.

1.2. Düzenleme: Alan Bilgisine Olan İlgi Nasıl Gerçekleşti?

Temel olarak alan bilgisine olan ilgi, iki düzlemde geliştiği düşünülebilir: (a) Teorik düzlem, (b) pratik düzlem. (bkz. Barca, 2005: 7-38; Nerur, Rasheed, Natarajan, 2008: 319-336)

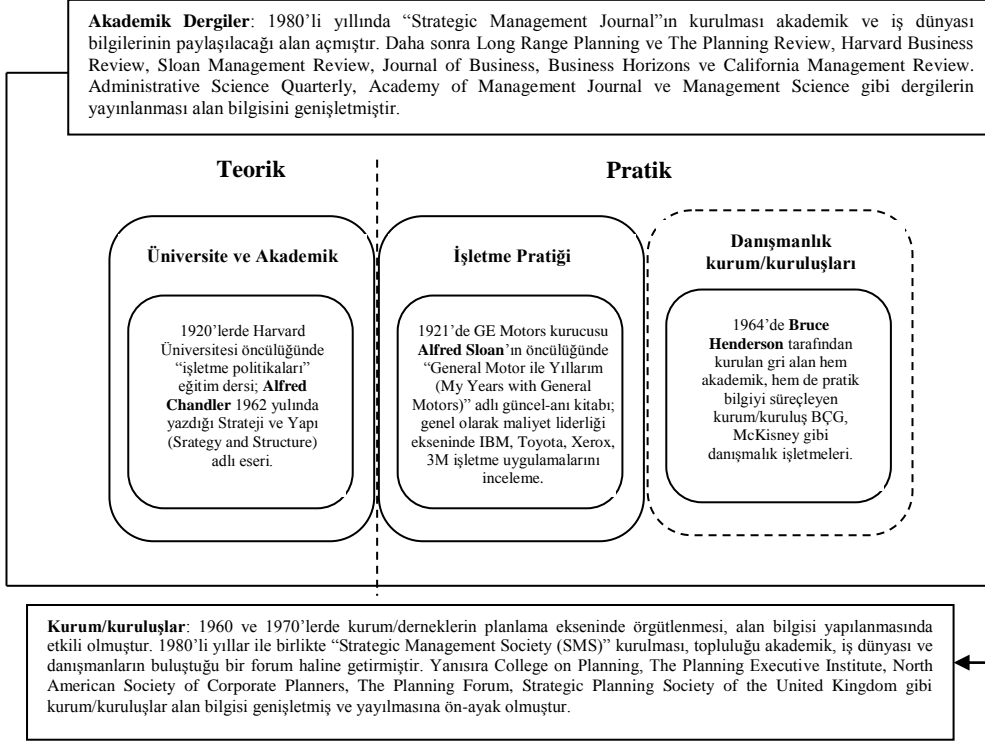
⁸ Kurum, 1881-1901 yılları arasında Wharton Ekonomi Okulu ve 1902-1971 yılları arasında Wharton Maliye ve Ticaret Okulu olarak isimlendirilmiştir. Bu yönlü okumalar için bkz. Johnson, 1931; Yates, 1987.

⁹ Stratejinin daha az teorik, daha çok uygulamalı olduğu yönünde bir değerlendirme için bkz. Strachan, 2019: 171-190.

¹⁰ Bu yönde stratejinin anlamını kaybettiği de tartışılır. bkz. Strachan, 2005: 33-54.

Çizim 1: Stratejik Yönetim Alan Bilgisi Düzlemi: Bütünleşik Görünüm

(a) **Teorik Düzlem:** Alan bilgisinin tasarımında ve inşasında teorik düzlem, uygulamalı eğitim ekseninde ve işletme politikaları (business policy) kapsamında düşünülür. (bkz. Harvey, 1982) 1920’li yılların başında, kendini iş yönetiminde öncü konumda gören Harvard İş Okulu’nun “örnek olay tartışma yöntemi” alan bilgisinin sürerliliği ve tahkim edilmesi gerektiği konusunda güç verir.

Ancak, yazılı ve açık bir biçimde alan bilgisi, Alfred Chandler’in 1962 yılında yayınladığı “Strateji ve Yapı (Strategy and Structure)” adlı kitabı ile temellendirilir. (Chandler, 1962) Bu kitapta General Motors, Sears, Standard Oil, DuPont olmak üzere, dört büyük işletmenin faaliyetleri, nasıl büyüdükleri ve bu büyümede yönetsel etkinin rolü irdelenir. Chandler bu irdelemede, stratejik yaklaşımın mikro-ekonomik ve entelektüel temelleri için kanıtlar verir ve kendinden sonra üzerinde çalışılacak hayati bir alan olarak tanınırlığını sağlar. (bu yönde bkz. Rumelt,

1974) Chandler’in bu çabası daha sonra “işletmelerde stratejik yönetim anlayışı”nın biçimlendirilmesinde saygın bir kişi olarak anılmasına yol açar. Harvard İş Okulu odaklı bu gelenekleşen anlayış (Harvard Ekolü), Ansoff (1965), Andrews (1964) gibi teorisyenlerin katkıları ile tahkim edilir. (Barca, 2016: 34-52)

Tüm bu cümleler alan bilgisinin 1960’lı yıllarda sistematik hale getirildiğini işaret eder. (bkz. Ansoff, McDonnell, 1990; Grant, 1991: 114-135; David, 1989; Faulkner, Johnson, 1992; Rumelt, Schendel, Teece, 1994: 9-55) Ancak daha önce büyük işletmeleri analiz eden, özelden General Motors’un operasyonları üzerinde duran ve işletmenin içten bakışını önceleyen Peter F. Drucker’ın (1946) “Şirket Kavramı (The Concept of the Corporation)” (bkz. Drucker, 1946) adlı kitabı da zikredilebilir.¹¹

¹¹ Kitaba General Motors CEO’su Alfred P. Sloan da katkı verdi. Ancak kitabın yayını ve Drucker’ın

İlerleyen zamanda Pettigrew (Pettigrew, 1977: 78-87), Mintzberg (Mintzberg, 1978: 934-948; Mintzberg, 1973: 44-53) ve Quinn (Quinn, 1980)'in katkıları ile Charles Handy, Rosabeth Moss Kanter, Tom Peters gibi iş-yönetim guruları (bkz. Boyett, Boyett, 1998) ek olarak Micheal Porter'ın "Rekabet Stratejisi (Competitive Strategy)" (Porter, 1980) kitabı, alan bilgisinin dönüşümünde etkileri izlenir. 1990'lı yıllarda alanda çalışma ve araştırma odağının tekrar "ekonomik bakış" referanslı olmaya başlaması, Barney (Barney, 1991: 99-120), Peteraf (Peteraf, 1993: 179-191) ile Hamel ve Prahalad'ın (1990-1994) katkıları ile mevcut bilginin evrilmesi sağlanır. (bkz. Hamel, Prahalad, 1994; ayrıca bkz. Hamel, Prahalad, 1990; Prahalad, Hamel: 79-91)

(b) Pratik Düzlem: İş/letme dünyasının alan bilgisi gelişimine katkı konusunda sayısız işletme ve yöneticiden söz edilebilir. Ama özellikle pratik düzlemde 1921'li yıllarda General Motors'u nasıl yeniden yapılandırdığına ilişkin "General Motor ile Yıllarım (My Years with General Motors)" anı-kitabıyla Alfred Sloan gösterilir. (bkz. Sloan, 1963; ayrıca bkz. Pelfrey, 2006) Bu kitapta Sloan (1930 yıllardan 1950'li yıllara kadar) pazarlama yönelimli işletme anlayışının ve uygulamaların (ürün farklılaştırma konusunda) temel olduğuna dikkat çeker.¹²

Daha sonra, IBM'in (1970 ve 1980'li yılların ortasına kadar) yükselişinde rol oynayan Thomas Watson Sr. ve Thomas Watson Jr. (baba ve oğul)'un, sürerlilik ve kalıcı üstün başarı için sadece ekonomik

konuların değil, etik konuların (ahlaki değerleri öne çıkarma) önemini işaret etmesi, alan bilgisine yeni bir canlılık getirir. Xerox, Honda, Kodak, 3M, Procter-Gamble, Toyota, Body Shop, Marks-Spencer Shell gibi işletmelerin uygulamaları da alan kapsamında değerli olarak vurgulanır.

Ayrıca burada pratik düzlemde teorik düzenlemelerin pratiğe aktarılması ve modellemesi ya da uygulanabilirliğinin sağlanması konusunda iki yönlü katkının da altı çizilmelidir:

- Birincisi gri alan olarak nitelendirilen, danışmanlık işletmelerinin sunduğu katkı. Bu noktada McKinsey, BCG ve Bain gibi üç danışmanlık işletmesinin teorik bilgileri görünür kılma açısından adı anılabilir. (bkz. Thomas, Pettigrew, Whittington, 2006) Ama özellikle Bruce Henderson (1964) tarafından kurulan Boston Çalışma Grubu (Boston Consulting Group-BCG), diğerlerine göre daha ön-planda olduğu söylenebilir. (Henderson, 1989: 139-143)
- İkincisi, alan bilgisinin tanıtılması ve yayılması konusunda dergiler, kurum/kuruluşlar ve forumların katkısı. Özellikle burada 1979 yılında Schendel'in editörlüğünde Strategic Management Journal (SMJ)'in yayını dikkat çekilebilir.¹³ Ancak daha önce 1970'li yıllarda Chandler, Mintzberg, Schendel, Hatten, Rumelt'in pozitif

General Motors'a olan önerileri, General Motors'da olumsuz algılanır. Ceo Sloan, daha sonra yazdığı iş anılarını yer verdiği "My Years with General Motors" (1964) kitabı ile Drucker'a cevap vermiştir. bkz. Sloan, 1990.

¹² Dönemde birbirleri ile hayati rekabet içine giren iki öncü işletmeden Ford standart ürün, General Motors ise butik (imaj) ürünler ile pazarda yer alır. Henry Ford'un devrim yaratan üretim hattı düzenlemesi [fordizm] ve "maliyet liderliği stratejisi" temelinde ürettiği T model arabaya karşın, rakibi Alfred Sloan müşteri talebine göre, "farklılaştırma stratejisi" ve "pazarlama yönelimli anlayış" ile rekabet yaklaşımı söz konusudur. bkz. Barca, 2016: 16.

¹³ 1980 yılında yayınlanmaya başlayan "Strategic Management Journal" alana özgü ilk dergidir. Bu dergi stratejik yönetim bilgisinin artmasında ve yayılmasında önemli bir tetikleyicidir. Ayrıca Strategic Management Journal'ın yayınlanması sadece stratejik yönetim bilgisinin akademik yönünü vurgulamaz, aynı zamanda stratejik yönetimin ayrı bir disiplin olarak gelişme zeminini oluşturur. Strategic Management Journal'ın yanında yönetim konularında yayın yapan Long Range Planning, The Planning Review, Harvard Business Review, Sloan Management Review, Journal of Business, Business Horizons ve California Management Review, Administrative Science Quarterly, Academy of Management Journal ve Management Science gibi akademik dergiler de bu alanda katkı sağlar. bkz. Barca, 2016: 12.

(descriptive) araştırmalarına bağlı stratejik planlama (alan bilgisinde daha çok sosyal ve davranışsal bilimlerden yararlanma) yaklaşımı ve 1980'li yıllarda stratejik yönetimin (Schendel ve Hofer öncülüğünde) ekonomi bilimine dayalı alternatif bir yaklaşım ve müstakil bir inceleme alanı olarak ilanı, alan bilgisinde güçlü bir motivasyon yarattığı ifade edilmelidir. Eşanlı Schendel'in başkanlığında kurulan "Strategic Management Society (SMS)" akademi, iş dünyası ve danışmanların bulunduğu forum'un katkısı yadsınamaz. College on Planning, The Planning Executive Institute, North American Society of Corporate Planners, The Planning Forum, Strategic Planning Society of the United Kingdom gibi kurumlar/kuruluşlar da alan bilgisini genişletme ve yayma konusunda kritik rol üstlendikleri söylenebilir. (bkz. Hussey, Ansoff, 1999: 375-392)

Neticede bilimsel bir disiplin ve araştırma kapsamı olarak alan bilgisinin teorik ve pratik kökenleri, (Duman, Kalemci, Çakar, 2005: 57-72) 1960 ve 1970'li yıllarda akademisyenlerin, iş adamların ve danışmanların birlikte yaptığı katkılara bağlı şekillendirildiği görülür.¹⁴

2. ALAN BİLGİSİ İNŞASINDA ÖNCÜ KİŞİ BİYOGRAFİLERİ: YENİDEN OKUMA VE YENİDEN YAZMA UYGULAMASI

Makalenin bu bölümünde, alan bilgisinin inşasında öncü kişi biyografilerinin izleri sürülecek ve yeniden okuma ve yazma uygulaması yapılacaktır.

2.1. Uygulama Yöntembilimi

Son dönemlerde alan bilgisine artan ilgi, doğal olarak bu kapsamda bulunan kişi biyografilerini öğrenme ihtiyacını işaret eder. Ancak bu yönde Türkçe çalışmaları ve araştırmaları çoğaltma beklentisinin karşılanması gerektiği de açıktır.¹⁵

(a) Ön-Hazırlık Tanımı: Makale ön-hazırlığı için önce, yönetim ve organizasyon (stratejik yönetim ağırlıklı) alanında çalışan 1. Profesör, 2 Doçent, 3 Dr Öğretim Üyesi 6 akademik kişiden oluşan bir "paylaşım ve teyid grubu" oluşturulmuştur. Karşılıklı ve etkileşimli platformda, alan kapsamında yer alan kişilerin yer aldığı 20 kişilik 1. liste düzenlenmiştir. 1. listeden görüş teatilerine bağlı daraltılmış 10 kişilik 2. liste oluşturulmuştur. Nihayetinde 2. listeden gizli yapılan puanlama ile en çok puanlanan öncü üç teorisyen ve üç pratisyen kişi seçilmiştir.

Bu listelemede ve seçmede, iki sorunu aşmak önemsenmiştir: Birinci sorun, pratik düzeyde (iş dünyasında uygulama yolu ile yetkin öğrenimleri bulunan) öncü kişilerin nasıl saptanacağıdır? Bu sorunu aşmak ve niceliksel çoktan niteliği belirlemek için tarihsel bir kategorizasyon yapılmış, en geç tarih kategorisinde yer alan 20 kişi belirlenmiş ve liste akademik paylaşım ve teyid grubu görüşü doğrultusunda, önce 10 kişilik 2. liste, sonra bu listeden üç pratisyen kişi puanlama ile seçilmiştir. İkinci sorun, teorik düzeyde (teorik bakışı vurgulayan ve özgün teorileri bulunan) öncü kişilerin nasıl saptanacağıdır? Bu sorunu aşmak ve nispeten erken yapılan bir alan olarak, çok sayıda işletme yönetimi ve strateji (temel koyucu) teorisyenin incelenmesi gerekmiş, akademik paylaşım ve teyid grubunun ön düşünceleri alınmış, bu doğrultusunda önce geniş liste (1. liste), sonra tartışma ve fikir teatisine bağlı

¹⁴ Strateji kavramı 1960 yılı öncesinde yönetim yazını içinde görülmez. 1980'li yıllardan itibaren (öğretim konusu olan ya da olabilecek bilgileri içeren) bir disiplin olarak görülür. Hatta 1960'lı yıllardan bu yana gelişen strateji bilgisi bir mühendislik dalı olarak da izlenebilir. bkz. Üsdiken, Çetin, 2001: 99-124.

¹⁵ Günümüz sanal ortamında sistematik ve bilimsel olarak girişimci kişi biyografi çalışmaları yapılmaktadır. Buna yönelik örnekler için bkz. <http://www.famousamericans.net>; ayrıca Türkçe bazı bilimsel ve sistematik çalışmalar için bkz. Erdoğan, 2000; Erdoğan, 2001; Arat, 2001.

daraltılmış 2. liste oluşturulmuş, daha sonra bu listeden öncü üç teorisyen kişi seçilmiştir.

Bu seçimler için akademik ve pratik alanda öncü (aday) kişiler ayrı ayrı listelenmiş ve seçimde kişilerin alan içindeki konumu, yaşanmışlıkları, kuramsal/pratik katkıları, kitapları ve makaleleri, günümüze etkileri ve üzerine yazılan makale, kitap ve biyografilerin olup olmadığı temel parametre olarak alınmıştır.¹⁶ Böylece objektif sonuca erişmeye yönelik “amaçlı bir seçim”in yapılması hedeflenmiştir. Seçimlere bağlı odak kişi biyografileri taranmış ve okumalar yapılmıştır.

(b) Uygulama Kaynağı Seçimi: Makalede alan bilgisi inşasında (belirlenmiş) öncü kişilerin birlikte yer aldığı farklı anlatım şablonuna sahip, çoklu ilişkilendirme ve bağlamsal anlatı etkinliği bulunan Freedman’ın kitabı¹⁷ biyografi metni/kaynağı olarak seçilmiştir. Bu seçimi besleyen ve bilgileri yeniden yorumlamaya iten temel neden, kitabın sahip olduğu içeriklendirme bilgisi ve içerdiği anlatı metinlerinin seçilen yönteme ve tekniğe uygulanabilirliği olmuştur. (bkz. Haris, 2015)

Kitap, beş ana kısımda 38 bölümden ve 1085 sayfa (orijinali 768 sayfa) hacimli bir kitaptır. Kitap 27 sayfalık önsöz ve yazar teşekküründen sonra, Birinci Kısım: Kökenler, 5 bölümlü (29 ila 135 sayfa arası); İkinci Kısım: Güç Stratejileri, 12 bölümlü (136 ila 441 sayfa arası); Üçüncü Kısım: Aşağıdan Yukarı Strateji, 10 bölümlü (443 ila 794 sayfa arası); Dördüncü Kısım: Yukarıdan Aşağı Strateji, 8 bölümlü (795 ila 990 sayfa); Beşinci Kısım: Strateji Teorileri, 3 bölümlü (991 ila 1085 sayfa arası) olarak düzenlenmiştir.

¹⁶ Burada şu konunun açıklanmasında yarar vardır: Alan bilgisinde öncü teorisyen ve pratisyen ayrımını çok net ortaya koymak mümkün değildir. Çünkü öncü kişiler, uygulamalı iş-bilimi’nde hem teorisyen hem de pratisyen olabilmektedir. Bu nedenle makalede bu ayrımı “alan bilgisi uygulamasında öncü kişiler” olarak okumak daha mümkündür.

¹⁷ Bu makalede kitabın Türkçe çeviri temel alınmıştır. bkz. Freedman, 2015.

Kitabın iç-içe girmiş konu içerimi, kurgusu ve anlatımları defaatle taranmış, analiz edilmiş, okuma yöntemleri değiştirilmiş ve öncü kişi biyografi odak anlatıları (kitap bölümleri) işaretlenmiştir. Kitabın 800 ilâ 848 sayfaları arasında yer alan ve akademik paylaşım ve teyid grubu görüşü istikametinde öncü kişi biyografi/metin anlatıları üzerinden makale yürütülmüştür.

(b) Uygulanan Yöntem ve Teknik: Uygulama kaynağı olarak seçilen kitapta, öncü kişi biyografilerini okumak için yorumlayıcı biyografi (interpretive biography) ya da biyografik yorumlama yöntemi (biographical interpretive method) kullanılmış ve bu yönteme bağlı palimpsest yazım tekniği (palimpsest writing technique) uygulanmıştır.

- **Biyografik yorumlama yöntemi:** Bu yöntemde bağlamsallık ve ilişkilendirme analizleri, farklı anlatı şablonları ve çoklu anlatı etkinlikleri birlikte yer alır. (Denzin, 1989; Phillips, 1995: 625-649) Sadece kişi hayatına (olgulardan/olaylardan nasıl etkilendiği ve etkilediği) odaklı bir potre vermek ve tasvir etmek şeklinde değil, çapraz okumalar ile tarihsel yorumlama gözetilir. Böylece kişi hayatında kilit süreçleri görme, kavrama ve anlama kapasitesi araştırılır. (bkz. Lieblich, 1993) Aynı zamanda biyografik yorumlama yöntemi, alan bilgisi kapsamında mevcut veya örtülü bilginin zihinsel ve çok yönlü değerlendirilmesine olanak sağlar. Bunun için iki sayıtlı (postüla) gözetilir: Birincisi biyografileri, yapılandırılmamış çoklu veriler ve kesintisiz anlatı şeklinde düşünme; (bkz. Kohli, 1981; ayrıca bkz. Allen, 1998: 231-249) ikincisi yorumlama kapasitesini zorlama ve bakışı genişletme. Her iki sayıtlı neticede biyografileri yorumlayan araştırmacının “kendi fikirlerini, bilgilerini ve görüşlerini anlatı metni üzerinden tartışma”sını sağlar.

Özetle biyografik yorumlama yöntemi ile kişi hayatı, yaşadığı

koşullar/olaylar, karşılaştığı durumlar ve etkileri (Allen, 1998: 231-249) çok yönlü/boyutlu irdelenir. Bu irdeleme - biyografi konusuna ilk bilimsel yaklaşım geliştiren Wilhelm Dilthey'in ifadesi- ile gerçekliğin kavramsal bilişine (the conceptual cognition of reality-erkenntnis) erişme sağlanır.¹⁸

- **Palimpsest yazım tekniği:** Biyografik yorumlama yöntemine (okumaya) eşlik eden ve seçilen bu teknik, öykümeyi hedeflemeden, yapı-sökümcü anlayış kapsamında biyografinin/yazılı metnin “iz”leri üzerinden anlatı yapma ve akrabalık ilişkisini (aynı kaynak/metni) gösterme amaçlı bir tekniktir.¹⁹

Palimpsest²⁰ yazım tekniği, genel olarak (tarihsel) belgelerde/metin

anlatısında yazılı ancak silinmiş (bu parşömenin yeniden düzenlenmesine tekabül eder) yazı/metin anlatısı üzerine yeni yazı yazmayı tanımlar. Teknikte açıkça kaynak/metin atıfları, birbiri üzerine binmiş katmanlı ve iç-içe geçmiş yazı yapıları izlenir. Diğer bir deyişle, palimpsest yazım tekniği üstü örtülü, ama izlenebilir önceki yazı (izi) üzerine metin merkezli-verili yeniden yazma işlemidir. İşlemede, önceki yazı/metin anlatısı ikinci yazıya/metne rağmen gözlenir.²¹ Neticede işlem, yeni bir kişinin biyografisini yazmak değil, olan biyografiyi yeniden yazmak şeklinde gelişir. Bu nedenle, palimpsest yazım tekniğinde, daha önce yazılı bir kaynak/metin anlatısı ya da biyografi olması gerekir.²² Ancak üste yazılanın, alttakini açığa çıkarma veya kendini teyid etme görevi ve metne bağlılığı (akrabalığı) vardır. (bkz. Dillon, 2017)

¹⁸ Bu arada Dilthey'e bir paratez açmak gerekir: Tarihsel bağlamsallık ve yorumculuk esaslı çalışmaları ile sonraki düşünürler kadar çağdaşları (Weber, Husserl, Heidegger, Cassirer, Gadamer ve Ricoeur gibi) üzerinde etki yaratan Dilthey, modern anlamda “insan bilimleri”ni müstakil bilim olarak değerlendiren ve “kültürbilimleri”nin temelini atan bir düşünürdür. Odak konumuz biyografiler dair de ilk bilimsel yaklaşımın Dilthey tarafından geliştirildiği söylenebilir. Dilthey biyografileri salt (şairlerin) kişisel yaşam öyküsü değil, hayatın kendisi hakkında aydınlanma çalışması olarak ele alır. Biyografileri, kişi yaşantısı üzerinden bütün hayatı/dönemi anlama ve ifade etme konusunda -Heidegger'in varoluş felsefesinde ve Gadamer'in felsefi anlayışında olduğu gibi-bir yorumlama (hermeneutik) faaliyeti olarak görür. Böylece insanın iç evreni ile hayata dair yeni/tarihsel bir anlayış getirir. Gelenekte (teolojide) söz konusu yorumbilime (edebiyat alanında) bir ivme kazandırdığı düşünülür. bkz. Makkreel, 1992; Makkreel: 495-508. ayrıca bkz. Bakker, 2009: 43-82.

¹⁹ Yöntem ve teknik seçiminde düşünür, şair Sayın Hilmi Yavuz'un “Bir Yapı-sökümcü Okuma Denemesi” başlıklı makalesi ilham olmuştur. Ancak tekniğin “Palimpsest yazım tekniği” olarak isimlendirmesi tarafından yapılmış ve tanıtılmıştır. Makalede palimpsest -Sayın Yavuz'un da vurguladığı gibi- yazılı metni (parşömenleri) çözmekten/çözümlemekten öte, bir yazım tekniği olarak ele alınmıştır. bkz. Yavuz, 2015.

²⁰ İlk kez İngiliz deneme yazarı Thomas De Quincey (1785-1859) eserinde izlendiği ve yaygınlaştırıldığı ifade edilir. Palimpsest eski belgelerde/parşömenlerde, çıplak gözle görülmeyen, silinmiş veya gizlenmiş özgün metni keşfetmeye yönelik dijital çözümleme tekniğidir. Teknik, ışık spektrumunun farklı kısımlarını kullanarak, parşömenin fotoğrafını çekmek ve

elektronik görüntülerini (morötesi ışınları ya da daha başka laboratuvar tekniklerden yararlanarak) bilgisayar algoritmasıyla çözmeye dayanır. Teknikte parşömenin yazılandan daha değerli bir özellik taşıdığı vurgulanır. Ancak 2017 yılında Independent'ten Jeff Farrell, Saint Catherine Manastırı'nda bulunan parşömenlerde Kafkas Arnavutçası gibi 1500 yıl öncesine dayanan dillerin keşfedilmesi ile hem parşömenin, hem de yazılanın önemi ortaya konmuştur. bkz. Farrell, 2017, <https://www.independent.co.uk>; ayrıca bkz. <https://dictionary.cambridge.org>

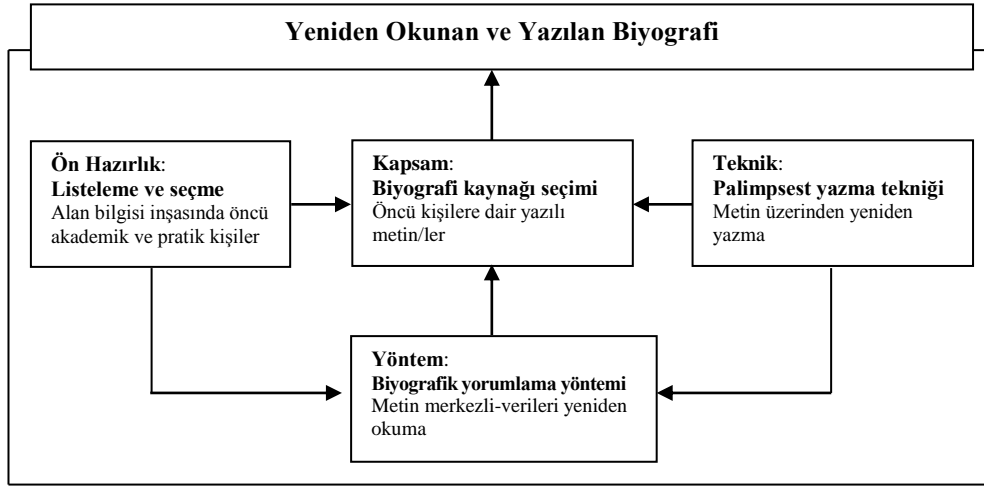
²¹ Eski Yunanda palimpsestos (yeniden kazınmış) ifadesinden gelir. Palimpsestos kelimesinden türetilmiş “Palimpsest” kavramı, “temiz” ve tekrar kullanılmaya hazır” anlamına gelir. Bunun için balmumu yüzeyini düzelterek, yazıyı silme ve balmumu kaplı (günümüz kazı-kazan pedleri veya yanlış yazıyı kapatmakta kullanılan daksil -wite-out- tekniği benzeri yaklaşımla) tabletlere yeniden kullanmayı açıklar. Yeniden kullanılabilir balmumu kaplı tabletlere (harflerin üzerine tam anlamıyla çizilen) yazma, daha çok Antik Romalılar tarafından tercih edilmiştir. Roma siyasetinde etkili olan düşünür Marcus Tullius Cicero'nun (MÖ 106-MÖ 43) 151 yapraklı Cumhuriyet (De republica) diyaloglarını içeren parşömenler için “palimpsest” teriminin kullanılması böyle bir uygulamayı da doğrular. bkz. <https://brevminate.com>. ayrıca bkz. Cicero, 1998.

²² Sayın Prof. Dr. Kubilay Aktulum palimpsest'i, eski ve yeni metin anlatıları (yazılar) arasında, zamanın yok edemediği bir sürerlilik ve bir bütünlük içinde olması gerektiği düşüncesine dikkat çeker. bkz. Aktulum, 1999.

Sonradan yazılanın, bir önceki yazılanı izlemesi ve ana benzerlikleri içermesi doğaldır. Bu açıdan makalenin uygulaması için seçilen ve palimpsest yazım tekniği olarak adlandırılan teknik ile geleneksel biyografi yazma geleneğini ve anlayışını güçlendirmeye

yönelik bir inisiyatif araştırılmıştır. Çizim 2’de makale uygulama yöntembilimi, özellikle biyografik yorumlama yöntemi ve palimpsest yazma tekniği arasında ilişki ifade edilmiştir.

Çizim 2: Uygulama Yöntembilimi: Düzeni ve İlişki Diyagramı

Çizim 2’de izlenebileceği gibi biyografiklerin, yorumlayıcı yöntem ile yeniden okunup, palimpsest yazma tekniği ile yeniden yazma eşzamanlıdır. Yöntem ve teknik eşgüdümü, günümüz izlekleri ve izdüşümleri, kavramsal eşleştirme, işaret ve imaları açığa çıkarma açısından önemlidir. Böylece belge, bilgi, metin ve/veya kaynak temelinde oluşan kurgunun (önceden belirli bir örgüleme süreci ve bütünleştirme hareketi) daha etkili düzeyine erişmesi hedeflenir.

2.2. Uygulama: Biyografik Yeniden Okuma ve Yazma

Makalenin bundan sonraki bölümünde, yöntembilime bağlı seçilmiş kaynak/metin üzerinden, alan bilgisi inşasında öncü akademik ve pratik kişi biyografilerinin yorumlanması ve palimpsest yazma tekniği ile biyografilerin yeniden yazma uygulaması yapılacaktır.

(a) Üç Teorisyen: Taylor, Follet ve Mayo

Akademik paylaşım ve teyid grubunun belirlediği ve alan bilgisine katkı yapan ilk, öncü ve temel koyucu bilgiler üç teorisyenden gelmektedir: İlki iş yönetiminde sistematik ve pratik bilgiyi bilimsel esaslara oturtan Taylor; ikincisi teorileri ile örgütü ve insan psikolojisini açıklamaya çalışan Follet ve üçüncüsü insan davranışlarını yönlendiren ve etkileyen faktörleri ve koşulları araştıran Mayo.

Frederick Winslow Taylor: Taylor (20 Mart 1856-21 Mart 1915), Harvard Üniversitesi Hukuk eğitimini sağlık nedeniyle yarıda bırakır. 1875 yılında kalıpcı çırağı, daha sonra makinist olarak iş dünyasına adım atar. Önce işçi olarak Philadelphia’da küçük bir makine atölyesinde ve daha sonra 1878 yılında dönemin önde gelen işletmelerinden Philadelphia Midvale Çelik İşletmesi’ne makinist olarak girer. Babasının izinden gitmez, kendi izini yaratmak için işçi, memur, makinist, ustabaşı olarak,

Philadadelphia Midvale Çelik İşletmesi’de çeşitli düzeylerde çalışır. Birincil elden sorunları inceleme fırsatı bulur. Hırslı olduğu kadar disiplinli bir kişidir. Steves Teknoloji Enstitüsü’nde gece derslerini devam eder, 1883 yılında makine mühendisi diploması alır. Midvale’de başmühendisliğe kadar yükselir.

Gözleri rahatsız olsa da spor yapar, ara vermez. 1881 yılında çiftlerde ABD tenis şampiyonu olur. Orada kalmaz, golfte Y biçimli “golf değneği” buluşu yapar, ama Amerikan Golf Derneği tarafından itibar görmez. Çelik sanayisinde “hızlı çelik kesme makinesi” buluşuna patent alır. Yaptığı birçok buluş (mucit) ile dikkat çeker. 59 yaşında kırktan fazla makinenin patent sahibi olarak ölür. (bkz. Kara, 2009:184-188) New York Times öldüğünde onun için “Verimlilik Uzmanı F.W.Taylor, Öldü (F.W.Taylor, Expert in Efficiency, Dies)” haber başlığında, “verimlilik” kelimesine yeni, özel anlam veren, modern bilimsel yönetim hareketinin yaratıcısı olarak yazar. (New York Times, March 22, 1915)

1903 yılından Saratoga’daki Amerikan Makine Mühendisleri Birliği (ASME-American Society of Mechanical Engineers) toplantısında sunduğu bildiri ile bilimsel yönetimin temel ilkelerini paylaşır. 1911 yılında yazdığı “Bilimsel Yönetimin ilkeleri (The Principles of Scientific Management)” kitabı ile ünlenir.²³ Watt, Babbage, Owen, Poor gibi kişilerin etkisi ve Lillian-Frank Gilberth, Gantt, Emerson gibi teorisyen ve pratisyenlerinin katkıları ile büyük bir üne kavuşur. (bkz. Baransel, 1979: 118-124; Özalp, 1996: 42-61)

Özellikle, Midvale ve daha sonra çalıştığı Berthelem Çelik İşletmesi’nde verimsiz çalışma düzeni (işgücü verimsizliği) üzerinde durur. Verimlilik sorunları çözümünde bilimsel yaklaşım geliştirir. Verimlilikte israfın önlenmesi gerektiğini vurgular. O zamana değin gözetilen kârı

ençoklama düşüncesinden, maliyetleri enazlama düşüncesine geçmenin önemini imler. Ücretleri düşük tutarak maliyetlerin düşeceği veya kârın artacağı düşüncesini taşır. İşgören ve işletme amaçlarının hizalanması gerektiği üzerinde durur. Hizalanmaması halinde oluşacak “tembellik ve kaytarma”nın işletmeye verdiği zarara kanıt arar.

Pratikte gerekli [teknik] işleri kotaran akademik bilgiyi önceler. Bu önceleme 1900 yıllarında kurulmuş olan Dartmount İşletme Okulu dekanı Harlow Person’un dikkatini çeker. Person, Taylor’u tutarlı ve mantıklı bir yol izlediğini görür. Akademik “öğretilebilir bir sistem” olarak, yaptığı çalışmaları önemser. 1911 yılında Person ilk kez Uluslararası konferans düzenleyerek, yöneticiler için gerekli olan gelişmeleri duyurur. İş yönetiminde kendisi ve okulu için hayati bir hamle yapar. (bkz. Matthew, 2009: 41-42)

İşletmelerde operasyonel ve stratejik uygulama ayrımı yapar. Bilimsel yaklaşımı, ölçümü ve analizi ilk kez uygulamalı gösterir. İşin yapılmasında gerekli bilimsel ilkeler olursa, iş’lerin tıkr tıkr yapılacağını söyler: İşgörenlerin zihinsel kapasitesi hakkında veya yeterli olup olmadığı üzerinde tartışmanın gereksiz olduğunu ifade eder. Akıllı, somut ve rakamlara bağlı matematiksel yöntemleri uygular. Muhtemel kafa karışıklığını önler. İş bilimsel tabana bağlar. Açık ve basit iş tanımları yapar. İşgörenler ile paylaşır.

İşgörenleri aylıklığa götüren ya da iş/verimlilik kaybına yol açan nedenleri araştırır, ajandasına (gözlem) notlar alır: İşgörenin işi yapma konusunda bilgisizliğin “kaytarmaya” yol açtığını görür. Yöneticilerin işgören performansını rastgele değerlendirmesinin yanlış olduğunu söyler.

İşgörenlerin iş’te tek motivasyonunun “kazanacakları para” olduğunu izler. Para (ödül) ile performans arasındaki ilişkiyi kanıt arar. İşgörelere inisatifi verilmesine karşı olur. İşin nasıl yapılacağı konusunda inisiyatifi işgörene bırakmanın verimsizlik yaratacağını ifade eder. (Taylor, 2012;

²³ “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitap, 20.yy’ın en etkili yönetim kitapları içinde yer alır. bkz. Bedeian, Wren, 2001: 221-225.

orginali için *bkz.* Taylor, 1911) Stratejik bir karar alır: Önce işleri kategorize eder, sonra standartlaştırır.

Kategorize etme ve standartlaştırma öncesi, zihninde devrim nasıl yapılır, araştırır. Zihinsel devrimde yöneticileri ve işgörenleri ayrı tutmaz. İletişimi ve gerekçeli açıklamalara önem verir. Konuşmalarında verimliliğin sadece işletme ve sanayi için değil, ülkenin misyonu olarak tanımlar.

Bilimsel yaklaşımı evrenselleştirir. “Yönetimin babası” olur. Durmaz, yılmaz, sürekli yenilik peşine düşer. “Metot ve Zaman Etüdü” ile “Endüstri [verimlilik] mühendisliği”nin temel çalışmalarını yapar. İkinci babalığı endüstri mühendisliği alanında alır. Yapılan her iş parçasını ölçümler ve hesaplar. İşler için en uygun süreyi saptar. Bilgileri ve sonuçları “Atölye Yönetimi (Shop Management)” adlı kitapta toplar. (*bkz.* Taylor, 1911)

İşe, süreçlere ve insanlara bakışı basitleştir: Verimlilik için en küçük süreçleri bile ölçer. Standartlaştırır ve düzenler. Belirsizliğe ve karmaşıklığa izin vermez. İsrafın kaynağı olan kaytarmayı engeller. Deneysel ilkeler ve ölçütler oluşturur. Doğru iş görme biçimini saptar ve işgören eğitiminde bilimsel yöntemler dener. İşgören psikolojisinde ilgiyi dinamik tutar. Motivasyon çalışmalarına hız verir, huzurlu çalışma atmosferi ile destekler. Evrensel tüm kullanılabilir kaynakları ve bilgileri kullanır. İşletme yönetim biliminin ilk “guru”su olur.

İşgören verimliliği için “Bilimsel Yönetim İlkeleri” isimli makalesinde, Bethlehem ve Midvale Çelik işletmelerinde gözlemlerini, yaptığı iş/hareket ve zaman etütlerini ve performans-ücret sistemi önerisini açıklar. 1903 yılında New York’ta bir kitap haline getirir. Amerikan Makina Mühendisleri Derneği’ne sunar ve 1911’de yayınlar. Kitapta, verimlilik artışı için üç etkili fabrika yönetim koşulunu kristalize eder: (a) Bilimsel yaklaşım (b) farklı disiplinleri kullanma, (c) çalışanlarla işbirliği yapma.

Bilimsel Yönetim İlkeleri kitabı, Giriş, Bölüm 1: Bilimsel Yönetim Esasları, Bölüm 2: Bilimsel Yönetim İlkeleri olarak üç bölümde düzenler. Giriş bölümünde, verimsizliğin sonuçlarını ve bunun için gerekli olan bilimsel yönetim kanıtlarını sunar. Bilimsel yönetim için açıkça belirlenmiş kuralları ve ilkeleri şart koşar. Birinci bölümde, işveren ve işgören refahını birlikte düşünür. Verimliliği yönetimde temel hedef olarak vurgular. Sistematik eğitim ve zihniyet devrimi üzerinde durur. Zihniyet devrimini, işletme gelir fazlası bölüşümünden daha çok işbirliği yapma, gelir fazlasını artırma çabası olarak açıklar. İki yönlü görev tanımlar: Yönetimin görevini, verimsizliği ve israfı önleme, işgörenlerin görevi ise işe ve iş ilişkilerine yönelik olumlu tavır ve tutum değişikliği yaratma. Zihinsel devrimin bir sorumluluk ve asal görev olarak düşünür. (Baransel, 1979: 124-125) Eğitimde bilimsel taban arar. Verimlilik için, işgören yeteneklerini kullanacağı eğitim şartları ve olanakları araştırır. Eğitimi, üç kademeli ele alır: (Özalp, 1996: 47-48) Birinci kademe verimsiz çalışmaların ülkede yarattığı rahatsızlıkları örneklemek. İkincisi kademe verimsiz çalışma nedeni olarak, sistematik yönetim anlayışının bulunmadığına dair kanıtları açıklamak. Üçüncü kademe belirlenmiş yasalara, ilkelere ve kurallara dayalı (bilimsel yönetime bağlı) en iyi yönetimi yapmak ve bunun kanıtlarını paylaşmak. Daha önce işgörenlerin bilimsel seçimini esas almak.

İkinci bölümde, pratikte sınıdığı, bilimsel yönetim ilkelerini açıklar: (a) İşte bilimsel yöntem uygulamak ve geliştirmek, (b) işgörenleri bilimsel seçmek ve eğitmek, (c) süreçleri ve çalışmaları standart haline getirmek ve denetlemek, (d) süreçleri ve çalışmaları detaylandırmak ve hareket-zaman etütleri yapmak, (e) yönetici iş planları hazırlamak ve işi doğru yapmak. İlkelerin uygulaması için yönetimin asal görevinin de, (a) yöntem standardizasyonu yapmak, (b) uygulama ve çalışma koşullarına uyarlamak, (c) işbirliğini güçlendirmek ve (d) daha etkin çalışma yöntemleri araştırmak olduğunu vurgular.

(*bkz.* Genç, 2004: 54-57; Koçel, 2018: 220-222) Sermaye sahiplerinin emek sahipleri karşısında ellerini güçlendirmesi gerektiğini düşünür. Katı hiyerarşinin, sıkı kontrolün, bilimsel ilkelere uyumun uygulamasını önceler. Henry Gantt, Harrington Emerson ve Frank Bunker-Lillian M. Gilberth gibi ünlü takipçileri destek olur.

Verimliliği paylaşmak değil, kârı bloke etmek niyetini açık eder. Eleştiri okları artar. Aşırı teknik ve ideolojik tutumu (Taylorizm tartışması) tartışılır.²⁴ İnsanı makine statüsüne indirgeme ve aşağılama, emeği sömürme olarak okunur. Aynı rasyonel rüyada buluşmayı zorlaması, şiddetle eleştirilir. Tâ ki, SSCB’de Lenin’in 1918 yılı mayısında Taylorizmi öğrenme için uzmanları görevlendirme ve Yeni Rus Taylorizm’ini uyarlama/uygulama beyanına kadar. Lenin, Taylorizm’i kullanılabilir ve yararlı bir yol olarak düşünür. Taylorizmi sosyalizme uygular. Komünist seçkinlerin “sosyalizmden uzaklaşma” eleştirilerine, savaş komiseri Trokçi ile göğüs gerer. Trokçi Taylor yazılarını yayımlar. Emek sahiplerini üretime olan katkılarına yönelik ikna etmeye çalışır. Taylorizm teorisyenlerini danışman olarak Rusya’ya davet eder. Ülkeye dönen Çar yanlısı yöneticiler, mühendisler, askerler vs. yardımıyla hazırlanan Taylorist paket ile kısa vadede verimlilik artışı sağlar. Uzun vadede Rusya sanayisinin ana çerçevesini oluşturur. İktidarın ve erkin sürerlilik kaynağı olur.²⁵

Taylorizm 1920’li yıllarda SSCB’de dönüşen sistemle (cezalandırma, merkezi planlama, emirlere tam itaat gibi) “Sert Taylorizm” olarak anılır. Sendikaların kalkması ve sanayi militarizmi, sanki Taylorizm’i rafa kaldırıldığı düşüncesi

verir. (Wren, Bedeian, 2004: 287-299) Daha sonra Stalin ile devam eden “sosyalist-temelli kapitalizm” geliştirilir. Bu 1990’lı yıllarda SSCB çözülünceye kadar anlamını korur.

Mary Parker Follett: Mary Parker Follett (3 Eylül 1868-18 Aralık 1933) erkek dünyasında kadın filozof, sosyal psikolog ve yönetim alanında ardıl çalışmaların kaynağı olarak, 12 çocuk sahibi, yönetsel psikolojinin temelini atan Lillian M. Gilbreth (*bkz.* Gilbreth, 1921) ile birlikte, klasik yönetim teorisinin iki önemli kadın teorisyenden biridir. 59 yaşında ölen modern yönetimin babası olarak anılan Taylor’a karşılık, 65 yaşında ölen Follett da, “Modern Yönetimin Anası” olarak ifade edilir.²⁶

Kamu yönetiminde yapılan hatalar ve ortaya çıkan yetersizlikler üzerinde durur. “En iyi yönetim”i arar. (Jane Addams’ın yolunu izleyerek) kent yönetiminde “kadın rolü”ne bağlı toplumsal hizmetler ve ilerici politikalar üretir. Sermaye ve emek arasında oluşan derin ayrımı kapatmak ister. “Birleşik vatandaş topluluğu” fikrini atar. Temel tasarımlar yapar. Varsayımı, “kimse bir diğerinden seçkin değil. Her insan seçkincilikten rahatsız olmalı” olur. Tıp eğitimi almasına rağmen sosyal-antropolojide kendini ifade eden, Gustave Le Bon’un “kitle” sözüne itiraz eder. Yozlaştırıcı ve bölücü bulur. (Bon, 2001)

Kamusal kapsamda toplumu birleştirme ve bir araya getirme koşullarını araştırır. Misyona edindir. (*bkz.* O’Conner, 2000: 167-190) “Gücün tahakküm aracı olarak kullanılması” ile aslında tahakküm altında olanların daha da güçlendiğini görür. Tahakkümü reddeder. “Güce birlikte sahip olmak” fikrini benimser. Herkesin enerjisini ihtiyaç olduğunu söyler. Sentezlemenin, sinerji yaratmanın veya enerjiyi harekete geçirmenin yollarını araştırır. “Güven” için

²⁴ İlk kez Taylorizmi tartışmaya açan makale için *bkz.* Wrege, Peroni, 1974: 6-27; Wrege, Stotka, 1978: 736-749; ayrıca *bkz.* Merkle, 1980: 44-45.

²⁵ Bu yön raporda şu şekilde ifade edilir: Rusya’da Taylor sisteminin çalışması ve öğretilmesi için yeniden organize edilmelidir. Sistematik denemelerde gördük ki, onu kendi amaçlarımıza uyarlayabiliriz. *bkz.* Lenin 1972: 235-277; ilgili belge kaynağı için *bkz.* <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/mar/x03.htm>

²⁶ Biraz daha ileri giderek Follett’i yönetimin peygamberi (prophet of management) olarak ilan eden bile vardır. *bkz.* Graham, Kanter, Drucker, 2003; ayrıca *bkz.* Morse, 2006: 1-32; Graham, 1995.

sosyal sermayenin ve grup psikolojisinin önemini dikkat çeker. (Follett, 1918)

Amaçlara erişmek için grup dinamikleri üzerine durur. İşlek hale getirmenin yöneticinin birincil görevi olduğunu düşünür. Yaşanan ve/veya yaşanacak çatışmaları, önyargıları, sorunları doğal görür. Zamanla kendi kendine ortadan kalkacağını vurgular. Birey ve toplumdaki daha öte “sosyal birey”i önemser. Sosyal birey, ortaklaşar bütünde birlikte çalışır, kararlara katılır ve sorunları çözme konusunda destek olur. Yeteneklerini kullanılır ve geliştirilir. Bir ve beraber olmayı önceler. İnsanların motivasyonunda birlikte iş yapma ve sonuçları paylaşma bulunduğunu savunur. Manipülasyondan uzak bir ortamın, verimliliği ve örgütsel performansını artıracak ve nitelik kazandıracakını düşünür.

Anlaşmazlıkları ve çatışmaları bir yaratıcılık, sorun çözme bir yenilik kategorisi olarak görür. (Follett, 1924) 1926 yılından itibaren, organizasyonları sosyal bağlam içinde yeniden değerlendirir. Yenilik ve yaratıcılık için aşağıdan-yukarıya doğru kurulan süreçleri önceler. Organizasyonlarda, katılımcı yapının ve aşağıdan-yukarıya doğru sosyal bağların gelişmesi gerektiği vurgular.

Hiyerarşik organizasyonlarda yanal süreçleri önemser. Yanal süreçlerden hareketle 1920’li yıllarda DuPont’ta, matris tarzı örgütlerin fikri altyapısını oluşturur. Biçimsel olmayan süreçleri inceler. Sosyal ilişkilerin performansına olan etkisine dikkat çeker. Çağdaş Taylor’un düşüncesine tersten yaklaşır. Alman sosyolog Max Weber’in yetkinin kaynağı olarak belirttiği kategorilere (akılcı-yasal, geleneksel ve karizmatik) ek yapar, geliştirir. 1926 yılında ilk kez yetkinin “uzmanlık bilgisi (bilgisel yetki teorisi)”den kaynaklandığını ifade eder. Sanatçı yönetim bilimi ile birleştirir: Yöneticilerin sanatçı olduğunu tartışmaya açar. Yönetimi, işlerin insanlar aracılığıyla yapma sanatı olarak tanımlar.

Örgütlerin bireyler gibi bütünsel doğası olduğunu söyler. Diyalektik ve dinamik ilişkileri izler. Karşılıklı-sürekli ilişkilerin

temel olduğunu üsteler. Karşılıklı-sürekli ilişkilerde gücü ve güç kullanımında zorlayıcı olmama ilkesini önemser. Oyun teorisinde kazan-kazan felsefesine (the win-win philosophy) katkıda bulunur: Grupsal çalışmalarda birlikte kazanmayı önceler. Her hangi bir çatışmayı, bütünsel çözüm geliştirme fırsatı olarak kabul eder.

Düşüncelerini New Jersey Bell başkanı ve Başkan Franklin D. Roosevelt’in danışmanı Chester Barnard ile paylaşır. Paylaşım ile geniş alanda bilinirliği artar. Örgütsel iletişim ve biçimsel olmayan süreçlere yaptığı vurgu, daha sonra Elton Mayo’nun Western Electric’in Hawthorne Fabrikaları çalışmalarına esin verir. Abraham Maslow, Kurt Lewin, Douglas McGregor, Chris Argyris ve diğer yönetsel psikoloji ve örgütsel davranış teorisyenlerinin çalışmalarına kaynak olur ve İnsan İlişkileri (veya Davranış Bilimleri) Hareketi’nin kıvılcımını atar. Ron Lippitt, Ken Benne, Lee Bradford, Edie Seashore ve Bethel ile Maine’de Ulusal Eğitim Laboratuvarlarında yapılan T-Grup yönteminin başlangıç teorisini oluşturur.

1918 yılında yayınladığı “Yeni Devlet: Grup Organizasyonu-Halk Hükümetine Bir Çözüm (The New State: Group Organization-The Solution of Popular Government)” kitabını yazar. Sosyal düşünür ve entelektüel sorumluluk sahibi olarak önerilerini devlet yöneticilerine sunar. (bkz. Follett, 1918; Stout, Staton, 2011: 268–292) Kamuya dair yaptığı öneriler, yöneticilerde yankı bulmaz. Duyarsızlık nedenini görüş farklılığı olarak düşünür. Görüş farklılıklarının yıkıcı/olumsuz etkiden arındırma gerekliliğini işaret eder. Bireysel değil, ortaklaşa/grupsal [stratejik] düşünmenin (groupthink) önemini savunur. (bkz. Janis, 1982) Ancak grupsal düşünmede alınacak kararın en uygun olacağını düşünmez. “Kararsal süreçte hangi gruplar ya da grup katmanları rol alacaktır? Grup kararlarındaki farklılıklar, kurallar ve çalışma süreçleri nasıl etkinleştirilecektir?” bu gibi benzeri soruların cevapları hakkında kafa yorar. Her grubun kendi kararının iyi olduğu iddiasını ve uygulanma ısrarını

düşünür. Yıkıcı çatışmalara yol açacağını söyler. Ortak aklın geliştirilmesini değerli bulur. “Toplum merkezleri”nin kurulmasına öncülük yapar. (Follett, 1919: 576–588)

Her düşündüğünü teorileştirmek ister. Teorileri ile Amerikan işletme yönetiminde devrim yaratır. Geliştirdiği örgütsel davranış ve yönetsel psikoloji kapsamında teoriler ve uygulamalar ile çağlara seslenir. Hep fiziki ve fikri olarak işi insanıllaştırmak için uğraşır.

Elton Mayo: Avusturyalı psikolog ve sosyolog, Profesör George Elton John Mayo (26 Aralık 1880-7 Eylül 1949), 1926 yılında Harvard Üniversitesi İş İdaresi Okulu ile bağ kurar. Western Electric’in Chicago yakınlarında Hawthorne fabrikalarında (1926-1947) ilk sosyolojik (araştırmaları bilinen adı ile Hawthorne) araştırmayı yapar. Yönetim disiplinde ünlenir.

“İşyeri demokrasisi” kavramını pek sevmeyiz.²⁷ İşletmede hayati iş konularını, düşük zekâlı, kolay kandırılabilen, anlamayan ve manipüle etmeye müsait kişilere bırakılmasına karşıdır. Meritokrasi’yi hatırlatır. Demokrasiyi, insanların duygularından ve mantıksızlığından yararlanan bir kavram olarak varsayar. Bireylerin en yüksek beceriler kazanmak için uğraşmadığını, kalabalık psikolojisine göre kolektif vasatlığı tercih ettiğini düşünür. Kaynak nedenlerini araştırmanın da gereksiz olduğuna inanır. Olan bellidir: İnsan duyguları ile mantıksız davranışlarını biçimlendirir. Zihninde “gizli kontrolsüzlük”ü bulunur. Bunu yıkıp-atmak mümkün değildir. Mevcut demokratik süreçler bu noktada yardımcı olmaktan acizdir.

Temelde, işgörenleri ve idare eden olarak iki ayrı kutba doğru götüren psiko-patolojik eğilimler, parçalanmış kişilikler, kıymetsizleşen ve bozulmuş değer dizini üzerinde kafa yorar. Ama düzeltmenin en

doğru tercih olduğunu belirtir. Meselenin, işgörenlerin fiziksel çalışma koşullarını düzeltmek olmadığını imler.

1927 yılında Western Electric işletmesi davet eder. Doğrudan fonları ve teşviki ile Hawthorne fabrikalarında araştırmaya girer. İşgören sorunlarına davranış bilimleri ile yaklaşır. (bkz. Mayo, 1933) Mantıksız davranışlar ve zihinsel duygulanımlar ile oluşan verimsizlik karşısında öneriler sunar. Yönetici eğitimine önem verir. Harvard Üniversitesi İş İdaresi Okulu dekanı Wallace Domhan’a iş-yönetici eğitimi konusunda ilham olur. (bkz. O’Conner, 1999: 124-125)

Neo-klasik (İnsan İlişkileri-Davranış Bilimleri) yaklaşım ile klasikleri kurtarır. Taylor’un “fiziksel mühendislik” görüşlerini, psikoloji, sosyoloji ve fizyoloji bilimleri (sosyal mühendislik) ile destekler. Klasiklerin açıklarını kapatır, daha güçlü pozisyon yaratır.

Fabrikalarda, önce röle-montajda çalışan 6 işgören kadının, bir grup olarak etkileşimini gözler. Verimlilik artışı için grup ikramiyesi paylaşım önerisini ilan eder. İki yıl izler: Grupta, % 30’luk bir verimlilik artışı görür. Artan iş tatmini gözler. Gözlemlerini daha genişletir. Işıklandırma deneyleri, röle montaj deneyleri, ikinci röle montaj odası deneyleri, mika yarım test odası deneyi, mülakat deneyi, seri bağlama odası gözlemleri ile devam eder. Fabrika çalışmasında teknik ve fiziki iş koşulları sabit tutulması veya kontrol edilmesi ile verimliliğin arttığını görür. Hayati bir önerme yapar: “Araştırmacı ilgisi”. (Koçel, 2018: 251-254) İşgörenin gruptaki saygınlığını ve güvenlik arayışını doğrudan etkisi ve motivasyon için önemli olduğunu görür. Yönetimin temel görevi işgörenler ile doğru ve etkili ilişkiler geliştirme olduğunu söyler. Araştırmacı ilgisi daha sonra “Hawthorne etkisi” (Jones, 1992: 451-468) olarak kavramsallaşır: İşgörenler gözetlendiği ve ilgi gösterildiği nispette verimlilikleri artar.

²⁷ Mayo bu düşüncüyü bir anlamda işçilerin sendikalaşmadan ve sosyalizmden uzaklaştırma düşüncesine bağlı ele alır.

Organizasyonun biçimsel olmayan yönlerine ve sosyal koşullara yönelik araştırmalara hız verir. “Sanayi sosyolojisi araştırmacılığı”nın önünü açar.

1930’lu yılların ortasında, New Jersey Bell başkanı (1938’li yıllarda Harvard Üniversitesi’nde verdiği konferanslarını “Yöneticinin Fonksiyonları” başlığı altında kitaplaştıran ve yöneticiliğin amentüsünü yazan) Chester Barnard ile tanışır. (bkz. Barnard, 1938) Bu tanışma dönüm noktası olur: Verimliliğin işgören tatmin düzeyi ile bağlantılı olduğunu teyid eder. Yöneticinin işgörenler ile dengeli işbirliğini ve doğrudan iletişimi önemser.

İşgörenlerin güven içinde olmasını, yönetim liderliğinin sonucu olarak düşünür. Argümanlar sunar. İşbirliği ve değer odaklı bir organizasyon yaratma düşüncesini imler. Ahlaki normları yapılacak işbirliğine dair görür. İşbirliğini ahlaki bir davranış geliştirme işi olarak görür. Gayr-i ahlaki tutum ve davranışların engellenmesinde dengeli işbirliğini önerir. Barnard’ın görüşü ile sınırlar: “Eğer işgören topluluğu biçimsiz (amorf) bir grup olarak kendini yeniden düzenlemezse, işgörenler, bir gruba karşı diğer bir grupla özdeşleşmek ister ve çatışmalar bitmez.” Yönetimin/yöneticilerin en temel görevinin, dengeli ve hizalanmış işbirliği yapmak olarak teyid eder.

(b) Üç Pratisyen: Rockefeller, Fayol ve Sloan

Uygulamanın bu ikinci kısmında akademik paylaşım ve teyid grubunun belirlediği ve alan bilgisine katkı yapan ilk, öncü ve temel koyucu üç pratisyen, Rockefeller, Ford ve Sloan biyografileri yorumlanacak ve yeniden yazılacaktır. Rockefeller dünyanın resmi olarak ilan edilen en zengin ve uyguladığı hayırseverlik taktik ve manevraları ile ünlü savaş ve petrol endüstrisinin mimarı. Ford, otomobil montaj hattı üretiminde devrim yaratan ve otomobilde Model T’yi icat eden sanayici ve pazarlama ustası. Sloan sahip olduğu yetenek ve iş kazancını, ölümünün doğal bir uzantısı olarak gören ve profesyonel yönetim sistemini General Motors

İşletmesi’nde 36 yıl kesintisiz şekilde gerçekleştiren profesyonel yönetici (CEO).

John Davison Rockefeller: ABD’de enerji ve savaş endüstrisinde fırsatları değerlendiren ve sanayiye giren, John Davison Rockefeller (8 Temmuz 1839-23 Mayıs 1937) yaşadığı bölgede daha 14-16 yaşlarında bir komisyoncu olarak iş hayatına başlar. 20 yaşlarında saman, et, tahıl vb. satışında aracılık/ticaret yaparak para kazanır. Çalışkan olması, riske girmesini zorlamaz. Madencilik ve çelik işleriyle uğraşır. 1860’lı yıllarında petrol sektörüne girdiğinde, kimse Standart Petrol İşletmesi (Standard Oil Company-1863) adında yeni ve güçlü bir işletmenin sahibi olacağını düşünmez. (Hidy, Muriel, 1987) 1870 yılında kardeşi William Rockefeller ile birlikte, Standart Petrol İşletmesi ile Amerikan Petrol Sanayisi’ni tek elde toplamayı amaçlar.

Yapıp-ettiklerinin toplumca sevilmesini pek beklemez. Protestanlığın inanç örgülerinde yer alır. Birkaç kez suikasttan kurtulur. Farklı bir hayat arar. Kamuoyunda yaratılacak olumlu imaja ihtiyaç duyar. Ivy Lee’den (Halkla İlişkiler’in kurucusu) yardım alır. Hayırseverlik proje önerilerini uygular. Kısa sürede halk kahramanı olur. 1892 yılında Amerika’nın ilk resmi milyoneri olur. 1910-1937 yılları arasında “Dünya’nın En Zengin İnsanı” olarak tanınır. Öldüğünde arkasında milyon dolarlar ve birçok kuruluş ve işletme (Chicago Üniversitesi, Tıp Araştırma Enstitüsü, New York’taki ünlü Rockefeller Center ile Exxon-Mobil, Chevron, Citi Group, J.P.Morgan-Chase gibi) bırakır. (bkz. <https://www.johndrockefeller.org>)

1865 yılında henüz 26 yaşında, Cleveland Ohio’nun en büyük petrol rafinerisi hisselerini satın alır. Dönemde yaşanan iç-savaşı avantaja çevirir. Artan rakipleri ve sınırlı işletme kapasiteleri karşısında, düşük maliyet ve yüksek kaliteli üretimi önceler. İş dünyasında güçlü olanın ayakta kalma kuralını imler. “En verimli üretici” olur. Piyasa arzını kontrol eder. Olası nakit sıkıntısını aşmak için, elde yeterli nakit bulundurmamayı unutmaz. Demiryolları ile

anlaşma yoluna gider. Bazı (dağıtımda) indirimler sağlama olanağı bulur.

Hep kontrol edebileceği piyasa koşulları arar. Piyasa ne kadar belirsiz, karmaşık veya istikrarsız olursa olsun, kendinin kontrol edeceği koşullar üzerine odaklaşır. Piyasadaki arz-talebin dengeye gelmesini beklemeyiz. Kendi iş koşullarını oluşturur. Gerekliğinde arzı etkileyebilmek adına rakipler ile stratejik işbirliği yapar, gereğinde talebi yönlendirebilecek her türlü yolu dener, uygular. Yolda yapıp ettiklerini etik görür. İş etiğini etik'leştirir. Uygunsuz (etik dışı) davranışların doğal olduğunu savunur. Makyavelli'nin temel yaklaşımını ilke edinir: Yaşamak ve varlığını sürdürmek için her türlü etik dışı davranışı hak görür, her yolu dener.

“Tehdit”i bir fırsat olarak düşünür. Bizzat kendini bir tehdit şeklinde konumlandırır. 1870’li yıllarda Standart Petrol İşletmesi kapasitesini onyıllar içinde % 90’a çıkarır.²⁸ Rakip petrol rafine işletmelerinin, bir petrol boru hattı inşa etme girişimi karşısında bile, tehdit özelliğini korur. Stratejik bir hamle olarak kendi boru şebekesini kısa bir sürede kurar. Rakiplerin hukuk mücadelesi karşısında, hisse sahibi olduğu işletmeleri, gizli bir anlaşma ile bir araya getirir. Kendi hissesi de dahil olmak üzere, dokuz mütevellil üyesinden oluşan bir vakfa devreder. Standart Petrol İşletmesi başta olmak üzere, hiçbir işletme üzerinde gözükmez.

İşletmeleri geri planda yönetir. Daha çok entegrasyon ve işbirliği olanakları üzerinde durur. Satın aldığı işletmeleri, çok kısa sürede ABD’nin ham petrolünün üçte birini pompalayan ve piyasanın % 85’ünü kontrol eden bir noktaya getirir. Rakiplerin ve hamlelerinin yetersizliği karşısında, hem arzı hem de talebi kontrol eder. Dönem koşullarında elektriğin aydınlatmada kullanımı, gazyağının geri plana atıldığını görür. Üretilen otomobilleri benzinli yapar. Zengin olur.

Yüzyılın sonunda Standart Petrol İşletmesi etkisini zirveye çıkarır. Şaibeli yollar ile büyük servet kazandığı dedikoduları ve şikâyetleri nedeniyle, hakkında dava açılır. Zayıf rakipler fırsattan istifade eder. Rockefeller ile mücadeleyi bir onur savaşı olarak tanımlar: Amerikan milliyetçilik değerleri adına yaptıklarını açıklar. Güç ve servet sahiplerinin (Andrew Carnegie, Cornelius Vanderbilt, J.P. Morgan) Amerikan değerlerine zarar verdiğini yayarlar. Hedef Rockefeller’dır.

Kendi üzerinden yeni güç ve servet sahibi olma isteklerini engeller. Kaybedenlerin birlikteliğine izin vermez. Vakıf kurar, piyasayı baskılar. Verimlilik ve istikrar için her türlü stratejik işbirliği yapar. 1890 yılında çıkan anti-tröst yasalar, yıldırmaz. Uygulamalarına devam eder. Yaptığı bağışlar ile politik destek sağlar. Gazetelerde aleyhine yazan kalemleri susturur. Üst yöneticiler ile yakın ilişki içine girer. Kişileri etkisizleştirir.

Yaptığı hamleler ile yeni bir işletmecilik anlayışının sinyallerini verir. Standart Petrol İşletmesi bünyesinde güçlü bir istihbarat sistemi oluşturur. Dünyanın bütün piyasalarını düşük fiyat stratejisi ile kontrol eder ve gücünü pekiştirir. Ancak sahip olduğu güç nedeniyle açıklar vermeyeceğini düşünür. Babası Rockefeller mağduru olan Ida Tarbell’in hamlesini göremez. En yakınındaki yöneticilerin ihanetiyle yüzleşir. Tarbell 1902 yılından itibaren aldığı istihbaratlar ile Rockefeller aleyhine iki yıl devam eden tefrika yayımlar. (bkz. Tarbell, 1987) Neticede Tarbell yayınlandığı bu yazı dizileri ile dönem başkanı Theodore Roosevelt’in desteğini alır. Standart Oil soruşturulmaya başlar. 1906 yılında açılan davada Sherman Yasası’na göre ticareti engellemekle suçlanır. 1909 yılında tefrikalar ile ortaya konan ve üretilen kanıtlara bağlı mahkeme vakıf faaliyetlerini sonlandırır.

98 yıllık yaşam süresinde, hedeflerinden taviz vermez. Dağılan Standart Petrol İşletmesi’ni yeniden toplar. 34 yeni işletme kimliği ile ABD iş dünyasında yeni bir dönemi başlatır. Dönemin en önemli gücü

²⁸ Bu nedenle Rockefeller, Amerika girişimciliğinin kahramanı olarak nitelendirildi. bkz. Nevins, 1940.

olur. Birçok sektörde, karmaşık piyasa koşullarını kontrol eden, küçük ama esnek ve etkili işletmeler oluşturur.

Bir strateji ustası olarak ünlenir: Verdiği hayati kararlara, sahip olduğu vizyon ve sorun çözme kapasitesi eşlik eder. Standart Petrol İşletmesi'nin parçalanmasını bile bir yenilgi olarak görmez. Tehditleri fırsata çevirir. Strateji ve taktikleri kurnazca hayata geçirir. İş dünyasında her türlü uygunsuz ve gayr-i ahlaki davranış dinamiklerini iş (etik) alanına sokar.²⁹ İş dünyasını bir savaş alanı olarak düşünür. Bundan sonra yapıp-edilenlerin savunmasını kolaylaştırır.

Henry Martin Ford: Ford Motor İşletmesi (Ford Motor Company)'nin kurucusu Henry Martin Ford (30 Temmuz 1863-7 Nisan 1947) Detroit yakınlarında bir çiftlikte doğduğunda otomobil sanayinin kalbi Detroit kenti henüz yoktur. (<https://www.biyografi.net>) 1902-1905 yılları arasında en çok satan otomobil Oldsmobile'i üretir. 1902 yılında basit tarzda geliştirdiği yürüyen bant tekniği ile üretimde yeni bir çığırın öncüsü olur.³⁰

Küçük yaşta komşuların ve arkadaşların saatlerini tamir eder. Büyüdüğünde, Thomas Alva Edison'in kurduğu Edison Illuminating İşletmesi'nde (1881) mühendisliğe başlar. Yakıt Motorları üzerinde kişisel araştırmalar yapar. Yeterince para kazandığında, içten yanmalı motorlar üzerinde çalışır. Başmühendislik terfisine bağlı, 1896 yılında Quadricycle isimli aracı yapar.

Otomobil piyasası yaratmak için, bir vizyon bildirimini yapar: Otomobilleri sadece

yarışmalarda kullanılan pahalı birer oyuncak değildir. Piyasası her yerdir. Düşünür, kolaylıkla alınabilecek ucuz otomobiller üzerine çalışır. Zekice hamleler ile fırsatları değerlendirir.

Sert, ilkeli ve kuralcıdır. Deneyimlerine ve sezgilerine güvenir. Dönem sosyo-politik ve ekonomik gelişmelerini yakından izler. Kararlıdır. İşletmede hisse sahiplerin, ortakların ve yöneticilerin izni olmaksızın, kararlar alır. Kontrolü elinde tutmak ister. Zekice ve kurnaz hamleler yapar. İşletmeyi büyütür. Karşılaşılan sorunlardan yılmaz, kendisi ile sürekli yüzleşir.

1899 yılında mühendisi olduğu Edison Illuminating İşletmesi'nden ayrılır. Başka yatırımcılar ile birlikte Detroit Otomobil İşletmesi (Detroit Automobile Company)'ni kurar. Ürettiği otomobil modellerinin üstünlüğünü göstermek amacıyla, diğer otomobil üreticilerinin otomobilleri ile yarışa girer. 1901 yılında Detroit Otomobil İşletmesi iflas eder. Ford öfkelenir: İşletmesine ilgi göstermeyen yatırımcılara, finansmançılara, hatta ürünlerine ilgi göstermeyen müşterilere ve rekabetten korkan rakiplere tepki gösterir.

1903 yılında 11 yatırımcıyla birlikte, 28 bin dolar sermaye ile Ford Motor İşletmesi'ni kurar. 1906 yılına kadar işletme hisselerinin yarından fazlasına sahip olur. 1908 yılında Model T'i piyasaya sürer. 1913 yılına kadar marka yapar. Aynı yıl Ford fabrikalarında yürüyen bant üretimini tasarlar. Verimliliği tavan yaptırır. 1918 yılında ABD'de kullanılan arabaların yarısı Model T olur. 1927 yılına kadar 15 milyon adet araç satar. 45 yıl süre ile kırılmayan rekoru kırar. Karteller ile boğuşur, Lisanslı Otomobil İmalatçıları Birliği (ALAM)'ın sert patent uygulamaları ile karşılaşır, engellenir. Karşı hamle olarak halkın ve zayıf olanın yanında (paternatist yaklaşım) yer alır. 1909 yılında hukuk mücadelesini kazanır, halkın gözdesi olur.

Ford Motor İşletmesi'nde halka dönük küçük, basit, güvenli, rahat ve en önemlisi makul fiyatla otomobil üretir. Fiyatları düşürmek için, seri üretim düşüncesini ivedilikli uygular. Yeni bir

²⁹ Rockefeller ailesi vakıf faaliyetlerinin, 1915'de Osmanlı devleti yıkma girişimini (isyancı Ermeni ve Suriyelileri) desteklediğine dair, Osmanlı ricalinin neden izin vermediğine ilişkin arşiv belgeleri Sayın Murat Bardakçı tarafından yayınlanmıştır. *bkz.* Bardakçı, 2017.

³⁰ Ford'un vizyon sahibi bir işadamı olması genellikle çocukken Michigan'daki çiftlikte oynadığı makinelere bağlanır. "Atsız araba" hayali, yaşadığı coğrafya ve bölgede işleri kolaylaştırma açısından değerli bulunur. Bu hayalin buhar makinelerinin hantallığı karşısında, benzinle çalışan içten yanmalı motor tasarımı gereksesi olarak gösterilir.

üretim montaj hattı sistemi dener. Kalıcı ürünler üretmek ister. Az sayıda otomobil modeli ile basitliğe ve güvenilirliğe odaklanır. “Fiyat”ı anahtar olarak görür. Çocukken edindiği “evrensel otomobil” fikrini güçlendirir. Fiyatı makul düzeyde ve kaliteli malzeme kullanımı ile basit bir otomobil üretimi üzerine odaklaşır. Model T’i bu düşünce sonucu üretir. 1913 yılında kurduğu montaj hattı-seri üretim fikri ile çok sayıda üretimi birleştirir. Meşhur sözünü söyler: “Müşteri kendi istediği renkte otomobil alabilir, yeter ki siyah olsun.”

Otomobilin herkes tarafından alınabilecek, lüks bir eşya olmadığı fikrindedir. Herkes içine fabrika işgörenlerini de koyar. Zamanla otomobil satın alan birer (iç) müşteri yapar. Motive eder. Seri üretimi seri tüketime dönüştürür. Montaj hattının bunaltıcı ve rutin çalışma karşısında uygulamalar geliştirir: 1913 yılında 8 saatlik çalışma günü karşılığı 5 dolar günlük ücret ödeyeceğini söyler. 1918 yılında ödemeyi 6 dolar yapar. Bunu maliyetleri düşürme hamlesi olarak düşünür.

Politik etkiye içten inanır. Hat üretimini bir ekonomi-politik içerik olarak bakar. Üretimde herkesi birbirine bağlar. Oluşacak hataları bütüne yayar. Gelecekte hata yönetiminin ilk adımını atar. Aristo’nun sistem düşüncesini somutlaştırır.

Savaşa karşıdır. Seçimlerde savaş karşıtı politikacı Woodrow Wilson’u (1916) destekler. 1918’de Michigan senatör adayı olur, ama seçilemez. Seçim yenilgisi, siyasi değil, dini bir sonuç olarak gelişir: Yahudi düşmanlığına güç verir.

Otomobil piyasasını baskılar, gözetimde tutar. Rekabette güçlü rakip arar. Müşterilere ve isteklerine azami özeni gösterir. Beklentileri yükseltir. Ar-Ge yapar. Daha dayanıklı malzemeleri ve yöntemleri araştırır. Gelecekte otomobil piyasasının nerede olabileceğini öngörmeye çalışır.

83 yıllık ömründe, dönem kapitalizmine yeni bir soluk katar. Uygulamaları ile

sosyalist düşünceye alternatif olur. Marx’ın teorileri ile yarışır. Her zaman bir yol arar. Üçüncü yol önerisi geliştirir: Sermaye-emek çatışmasını bir çakışma yolu olarak birleştirir. İşgörenleri kâra ortak yapar. Ancak sendikaları işletmeye sokmaz. Önlemek için, uzman Harry Bennett’i işe alır. Yıldırma çalışmalarına izin verir.

Mütevazi bir hayat yaşar. Geldiği yeri hep hatırlatır. Verdiği sözü tutar. Yoksulun, fakirin, halkın, emeğin yanında yer alır. Sivil hareketleri daima destekler. “PopUlysses” adlandırma ile “özel işadami” konumu kazanır. “Demokratik bir kahraman” olur. Ticari zekâsını, davranışlar ile gösterir. Sosyal zekâsını güçlü bir şekilde hissettirir. Gelecekte müşteri ilişkileri yönetiminin temelini atar

Organizasyonda yaşanan sorunları yadsımaz. Monotonluk üzerine kafa yorar. Kaynağını tanımlar: Memnuniyetsizlik. Onun da kaynağını araştırır. Ahlaklı Kapitalizm adına gelecekte Ayn Rand’ı bile geride bırakır. Yenice oluşan davranış bilimlerini maharetle kullanır. Ana fabrikada “sosyoloji departmanı” kurar. Disiplinli çalışmayı teşvik eder. “İşgöreni eşitlemek” fikri ile uğraşır. Ciddi çalışan işgörenleri sever. Özel hayatlarını izler, düzenlemeye yardımcı olur.

1923 yılında 2 milyon otomobile ek olarak, traktör ve kamyon üretimi yapar. Rakipleri General Motor İşletmesi ve Chrysler ürünlerinden farklı seçenek sunar. Bunu bir insanlık (iyilik) hareketi olarak düşünür. 1926 yılında düşen 1,5 milyon adet otomobil satışı karşısında düşünür. Yeni rekabet koşulları ile yüzleşir. Rakiplerin kredili/taksitli satışları karşısında yeni hamleler araştırır. Kredili/taksitli satışa sıcak bakmaz. Çalışan işgörenlerine daha çok üretim yapma ve bayilere satılmayan arabaların riskini üzerine alma konusunda zorlar. Aydın ve özel işadami kimliğini zedelediğini pek anlamaz. Zorbalık yaptığına dair dedikodulara kulak asmaz. Model T’i satmaya devam eder. Düşünür: Ne üretimde çalışan işgörenlere, ne de tüketimde müşterilere tahammül edemez. Düşük otomobil fiyatlarına rağmen,

müşterilerin yeni modellere ilgisizliğine kızar. Oğlu Edsel'in müşteri taleplerine karşı üretim hattını yenileme ısrarına sert tepki gösterir, kavga eder. Gittikçe gözbebeği Model T satışının düşmesi, yenilik yapmasına yol açar. 1927 yılında üretim hattı kapandığında, sadece 15 milyon adet araç satar. Kazancı 825 dolardan 290 dolara geriler. 1933 yılında etkisi artan büyük bunalım ve kriz ekonomisi karşısında, yaklaşık 325 bin adet otomobil satar. Bu satış rakamı, rakibi Chrysler'in sattığı 400 bin adet araçtan düşüktür. General Motor İşletmesi ise 650 bin adet otomobil satar.

Yaşlandığını pek düşünmek istemez. Ancak yorgun bedeni ve zihni rekabeti okumakta zorlanır. Roosevelt hükümetinin "New Deal" dönemi ile işletmelere sert müdahalesi başlar. Yeni vergi reformları yapılır. Yasal düzenlemelere ve sendikal örgütlenmeye hız verilir. Hükümetin iş hayatına her müdahalesi, girişimci enerjisini emer, yok eder. Yapılanları servet yaratmaya bir müdahale olarak görür. Sendikaları asalak görür. Üretimde yaratılan değerden beslendiğini söyler. Toplumda sınıflaştırmaya karşı olur. Ama 1920 yılından itibaren işgörenlere iyi kazanç verme tercihini gözden geçirme kararı alır. Düşük verimliliğe rağmen kazanç talebini esefle karşılar. Tüm iyilik damarları çözülür. Tedbir üzerinde düşünür: Sıkı denetim yolunu izler. Çalışma ekiplerinin başına güvenlik görevleri diker. En küçük hata yapanı işten atar. Hep verimsizliliği gerekçe gösterir.

Sendikaların işletmelere girmemesi için çok uğraşır. 1937 yılında "New Deal" ve 1935'de "Wagner Yasası" ile sendikalar desteklenir. Rakipleri General Motor İşletmesi ve Chrysler'in grevci taleplerine sıcak yaklaşımları gardını düşürür.

Birleşik Otomobil Üretici Sendikası General Motor İşletmesi ve Chrysler'in işgörenleri temsil etme hakkı vermesi iyice çıldırır. Hırçınlaşır. Sendika liderlerinin aynı şeyleri Ford fabrikalarında yapmak istemesini güvenlik güçleri ile engeller. Mağdur psikolojisinin itibarını artırır.

Aleyhinde yazılanlara karşı duramaz, geri adım atar. Eyalet yönetimin sendikalaşma ile ilgili oylamasında % 70'lik kabul çıkar. Sonun başına gelir. Karısının ısrarı ile sendika faaliyetlerine fabrikada izin verir. Birleşik Otomobil Üretici sendikası (United Auto Workers)'nın 1941 yılında yürüttüğü grev sonunda uzlaşır. İşgörenler hızla örgütlenir. Bennett 1945 yılında fabrikadan ayrılır. Çok kızar. Kendisini yönlendirmeyen uzmanlardan nefret eder. Onları başarıya musallat olarak düşünür. Her şeyi bildiğini sanan yarı-akıllı kişiler olarak niteler.

Sendika faaliyetleri karşısında büyük üzüntü yaşar. Yenilginin faturasını kendisine keser: Otoriter olması, kararlarda danışmaması, iş ile ilgili önerilere kapalılığı, esnek olmaması, işgüzarlığı, yetki devretmemesi, itirazlara tahammülsüzlüğü olarak görür. "Hayatım ve Çalışmalarım" başlıklı anı-kitabında, bunu ikrar eder. (bkz. Ford, 2019) 1947 yılında ölmeden önce, çok geniş araştırmalar yaptırarak hazırlattığı "Beynelmilel Yahudi" (bkz. Ford, 1943) adlı kitabı yayınlar. Taylorist olmasa da öyle tanınmaktan rahatsız olmaz. Üretim dünyasına Fordizm'i armağan eder.

Alfred P. Sloan: Alfred P. Sloan (23 Mayıs 1875- 17 Şubat 1966) MIT'de elektrik mühendisliği okur. Küçük işletmelerde operasyon sorumlusu olarak çalışır. William C. Durant (1908) kurduğu General Motors Corporation'un iyi yönetimi için Sloan'a teklif götürür. (bkz. Freeman, 2008) General Motor İşletmesi kötü yönetim ve hesapsız büyüme (banka borçları ile küçük işletmeleri alma) ile zor durumdadır. İşletme hisselerinin önemli kısmını Pierre DuPont alır. Sloan, Dupont ile çalışmalarını sürdürür. 1920 yılında General Motor İşletmesi operasyon bölümü başkanı, daha sonra baş yönetici ve başkanı (1923 yılında) olur. General Motor İşletmesi'nde 36 yıl kesintisiz (1956 yılına kadar) yöneticilik yapar. General Motor İşletmesi'nin yapısında ve ürünlerde ciddi değişiklik yapar. Oluşturduğu yönetim ve pazarlama modeli ile birçok Amerikan işletmesine ilham verir.

General Motor İşletmesi'nde ilk iş olarak işletme içi kaynaklarını ve iç stratejilerini etkinleştirir. Ortaklara güven verir. Otomobil sektörünü yeniden düşünür: Birbiriyle ilişkili iki grup fikre bağlı otomobil üretimi yapar. "Organizasyon yapısı ve çalışmaları" ile yönetim teorisinde, "kanıta dayalı yönetim modeli"nin temelini koyar. Verili kararsal süreçlerde deneyime önem verir.

İşletmeyi bölümlere ayırır ve her bir bölümün başına operasyon sorumlusu atar. Merkezi organizasyon işlevlerini güçlendirir. İşletmenin gelişmesi ve kontrolü için "rasyonalitesi güçlü objektif operasyonlar" yapar. Adem-i merkeziyet ile merkeziyetçi yönetim biçimini birlikte kullanır. Çelişki olarak görmez. Yönetimde paradoksları benimser. Ancak operasyonel etkinlikte merkezkaç yönetimi önceler.

En güçlü rakibi Ford karşısında, farklı bir taktik dener: Kitle halinde üretimden ziyade, satacağı şekilde-birbirine bağlı birçok işletmede ayrı ayrı otomobiller üretir. Müşteriye tercih etme olanağı yaratır. Ford'un T modeline, ürün yelpazesi ile karşılık verir. Ayrı ayrı işletmelerde ekonomik ya da lüks kategoride 10 otomobil modeli üretir. Piyasanın tümüne seslenir. Bazı bölgelerde kendi modelleri ile rekabet eder. Hamlelerini rakibi takip etme ve öğrenimi sürekli kılma şeklinde formüle eder. (bkz. Slater, 1997: 45-66) Rakibin gücü ile beslenir. Ford İşletmesi'nin atacağı adımları yakından izler. Varlık sebebi görür.

Otomobillerin satılması için organizasyon yapısında ve ürün temelinde iyileştirmeler yapar. Her hangi bir tehdit karşısında ürün yelpazesi ve düşük fiyat aracını hazır tutar. Piyasada ne ürün ne de fiyata dair hiçbir boşluk bırakmaz. En ekonomik otomobilden en lüks otomobile kadar otomobiller üretir ve satar. Piyasayı baskılar. Marka mimarisi, otomobil tasarımı (styling) ve planlı eskime gibi pazarlama uygulamaları tanıtır ve endüstriyi biçimler.

Mevcut pazar koşullarına uyum yanında gelecek pazar koşullarını yaratmak ile

uğraşır. Kaliteli üretim/ürün ve yüksek fiyat hedefi gözetir. "Pazarı yönlendiren işletme" olur. Üründe değil, zihinde rekabeti önceler. Bu yüzden yüksek segmentli "Chevrolet"i, Model T'nin karşısına çıkarmaz. Hem düşük hem de yüksek fiyatı yerinde kullanır. Yüksek fiyatı, akıllı bir yaklaşım olarak benimser: Chevrolet'un piyasa değerini artırır. Ford'un fiyat düşürme taktiğini kendi başarısı olarak görür. Piyasanın en güçlü rakibi olarak ünlenir. Kısa sürede işletmeyi piyasanın lideri yapar, cirosunu yükseltir.

Devletin piyasaya müdahalesini karşı çıkar. Her hangi bir piyasa müdahalesinin verimliliği düşüreceğini ve piyasayı bozacağını söyler. Roosevelt hükümetinin sendika marifetiyle müdahalesini tasvip etmez. Karşı-kampanyaları destekler. Sendikalaşmayı önlemek için "işletme içi espriyanaj"a başvurur. Oluşan organizasyon içi güvensizliği, belirsizliği ve kuşkuyu önlemeye çalışır. Her müdahalenin sendikalaşma eğilimini güçlendirdiğini izler. Nihayetinde tehdit, işten atma, cezalandırma yolunu izler. Gerv/ler büyür. İşletme "itibarı" zedelenir. Hükümet destekli baskılar ile Chevrolet üretimi sabote edilir. Fabrika oturma eylemlerine ve grevlerine karşı, yasadışı olduğunu onaylayan bir mahkeme emri çıkarır. Ancak işe yaramaz. Yapılan müzakerelerden istenen sonuç alamaz. Otomobil üretimi ayda 50 bin adet iken, 125 adet gibi bir sayıya düşer.

Politik yalnızlaşma ve depresyon yaşar. İşletmede grevcileri işten çıkarmak için denemelerde bulunur. Ancak itibarı korumak için, işletmede şiddete başvurmaz, sabreder. Sabretmenin bedeli olarak, işletme maliyetleri sürekli yükselir. Herhangi bir müdahale durumunda oluşacak kanlı bir olaya yol açmamak için uğraşır. Muhtemel suçlamalara karşı sendikayı tanır. Grevcilere koz verir.

11 Şubat 1937 yılında General Motor İşletmesi'nde grevin sona ermesi için uzlaşır. Grevin baş aktörü Birleşik Oto İşçileri (UAW) lehine toplu pazarlık sonuçlanır. Sendikalara üye kayıtları hızla

artar. Hükümet 1938 yılında -Ford ve Chrysler'a da benzer şekilde- General Motors İşletmesi'ne anti-tröst iddianame çıkarır. Ticareti yasadışı yollar ile engellediği, bayileri tehdit ettiği ve finans işletmelerini el altından zorladığı ispatlanmaz. Gördüğü muameleye isyan eder. Anti-tröst iddialarını devletin piyasalara "gereksiz müdahalesi" olduğunu açıkça söyler. Yaşanan sorunların kaynağı olarak tanımlar.

Roosevelt hükümetinin hukuk danışmanı Adolf Berle'nin, 1932 yılında yazdığı "Modern Şirket ve Özel Mülkiyet (The Modern Corporation and Private Property)" adlı kitapta, General Motor İşletmesi hedef almır. ABD'de üretim olanaklarını General Motor İşletmesi'nin de içinde olduğu 200 işletme elinde toplandığı, ülkenin ekonomik güç ve kontrolünün bu işletmeler ile yapıldığını yazar. Bilgi, belge ve kanıt sunar. Hükümetin müdahale meşruiyetini gerekçeler. Devletin işletmelere müdahalesi ve düzenleme fikri yüksek sesle dile getirilir. (Berle, Means, 1991) İşletmelere müdahale etme, faaliyetleri denetleme, sahipleri kontrol etme, hissedarları inceleme devlet sürekliliği için vurgulanır.

İkinci Dünya Savaşı Büyük Buhran yıllarında fırsatçı, faşizmi destekleyen ve Almanların silahlanmasına yardım eden³¹ ve aşırı rasyonel-kâr odaklı yaklaşım gözetilen bir kişi olarak çok eleştirilir. Yaptığı işler, izlediği yollar ve aldığı kararlar didik didik edilir. Daha çok kâr odaklı ve hayırseverlik çalışmaları ile tanımlanır.³² Birçok sosyal işletme (Alfred P. Sloan Foundation, Memorial Sloan Kettering Cancer Center, American Highway Users Alliance gibi) kurar. 1934 yılında kurduğu Alfred P. Sloan Vakfı,

Amerikan değerlerini ve erdemlerini yüceltme ve toplumun yaşam standardını geliştirme konusunda iddiaları ile dikkat çeker.³³

1950 yılında, Alfred D. Chandler Jr.'in araştırma asistanı olarak yer aldığı "General Motor ile Yıllarım (My Years with General Motors)" adlı anı-kitabını yazar. Kitap döneminde anti-tröst davalarında kullanma ihtimaline karşı, yayını erteler. Yayınlandığında büyük yankı uyandırır, profesyonel yönetici pozisyonu ve bunu destekleyen fiziki, fikri ve kurumsal yapı tanımlanır. Kitap başarı hikâyesi yerine başarısızlık hikâyesi olarak da okunur. (bkz. Sloan, 1990) 90 yaşında öldüğünde, profesyonel yöneticilik ve Girişimci Lider Teorisi'nin en başat kişisi olarak görülür.

BULGU-YORUM NOTLARI VE SONUÇ

Alan bilgisi inşasında öncü akademik ve pratik kişilerin rolünü/etkisini değerlendiren ve yazında görece vurgulanan kişi biyografilerini yeniden okumaya ve yeniden yazmaya yönelik makalede şu üç yönlü bulgu-yorum notları çıkarılabilir:

Birinci Yön- Biyografilere dair genel bulgu-yorum notları:

- **Bilimsel olanak:** Biyografiler tarihsel, siyasi, sosyal, iktisadi ve edebi kişileri, olayları ve olguları araştırmada kullanılan "antropolojik (etnografik)" bir olanaktır. Hem kişinin öznel yaşantısına ulaşma, keşfetme ve açıklama, hem de dönemin sosyal, siyasi, ekonomik, tarihi vs. olaylarını/olgularını vurgulama (toplumsal) açısından değerli bir analiz kapsamı oluşturur. (Cole, 1994) Bu açıdan makale ile biyografilerin alan bilgisi

³¹ Higham'ın kitabını atfen Marriott, "müttefik çokuluslu işletmelerin İkinci Dünya Savaşı boyunca nazi Almanyasına nasıl yardımcı oldular" başlıklı 42 sayfalık raporda, "düşmanla ticaret etme (trading with the enemy)" düşüncesini sert bir şekilde eleştirir. bkz. Marriott, 2006; ayrıca bkz. Higham, 1983.

³² Bu yönde Sloan'ın ölümü The New York Times'da "Hayırsever bir lider" olarak verir. "GM. Leader and Philanthropist; Alfred P. Sloan Jr. Is Dead at 90", **The New York Times**, February, 18, 1966.

³³ Sloan Vakfı seri üretimi teşvik etmek üzere, 1956 yılında Amerikan yaşam biçimi erdemlerini desteklemek için Warner Bross'un "Yankee Dood It" çizgi filmi ile Harding College (şimdi Harding Üniversitesi olarak bilinen) okula hibe sağlamıştır. bkz. <https://sloan.org>

(bilimsel) araştırmalarında hesaba katılması gereken önemli bir veri kaynağı olduğu düşünülebilir.

- **Zihinsel okuma:** Temelde biyografilerde olgusal (fenomenolojik) anlatımlar ve nesnel yorumlar (hermonetik) hedeflenir.³⁴ Ancak biyografik (nesnel yorumlayıcı) analiz yönetiminde mutlak olarak izlenen bir yöntem ve teknik yoktur. Bu nedenle konu, kapsam veya teorik pozisyona göre farklı zihinsel (analiz) yaklaşımlar geliştirilebilir, yöntem ve teknikler uygulanabilir. Diğer bir deyişle biyografilerin nesnel yorumlaması için birçok bilimsel yöntem ve teknik denemeler kullanışlı hale getirilebilir. Bu nedenle makalede uygulanan yöntem (yorumlayıcı yöntem) ve tekniğin (palimpsest yazım tekniği) yöntembilimsel bir olanak yarattığı söylenebilir.
- **Yeniden yazma:** Biyografiye konu olan kişi, olgu ve olay hakkında bilgi/birikim zamanla gelişebilir ya da biyografinin yeniden yazılması gerekebilir. Biyografileri yeniden yazma veya yeniden yapılandırma, sosyal gerçekliğin farklı yönleri arasında olan/oluşacak bağlantıları bulma ve kurma olanağı yaratır. Bu yüzden makale ile biyografilerin sadece bir yaşam öyküsü (life story) olmadığı, çağlara seslenen sosyal gerçeklik

inşasında asal bir işlevi bulunduğu vurgulanabilir.

İkinci Yön- Biyografilerin alan bilgisi inşasına dair bulgu-yorum notları:

- **Öğrenme zemini:** Biyografiler tamlik içermez. Tamlığa erişmek için hikâye etme (narrative), sezgisel ve bütüncül bakma (heuristic and holistic survey), yorumlama (interperative) ve sözel tarihleme (oral history) vs. yaklaşımlar birlikte, iç içe kullanılır. Böylece biyografiler alan bilgisinin kuramsal tabanını görme/gösterme ve anlama/açıklama fırsatı yaratır. Bu açıdan makalede yeniden yazılan (yeniden yapılandırılan veya yorumlanan) biyografilerin alan bilgisini öğrenme konusunda sağlam bir zemin yarattığı düşünülebilir.
- **Dinamik geliştirme:** Biyografiler, sadece kişilere, olgulara ve olayları değil, yaşanmışlıklara dair bakış, görüşü, anlayışı ve yaklaşımı çokyönlü nitelermeye yardımcı olur. Bu nedenle biyografilerde, alan bilgisi kapsamında vurgulanan anahtar dinamikler (fikir, bilgi, kavram ve görüş vs.) izlenebilir. Böylece biyografi araştırmacıları için anlam-değer çoğalabilir ve güçlü bireysel motivasyon yaratabilir. Bu açıdan makale ile yeniden yazılan biyografilerin alan bilgisini yapılandırmada ve biyografi araştırmacılarını motive etmede ipuçları verdiği söylenebilir.

Üçüncü Yön-Yeniden yazılan biyografilere dair bulgu-yorum notları:

- **Köken ve gelecek izleme:** Yeniden yazılan biyografiler (metin imlemeleri) günün bilgisi ve kavramları ile eşleşmesi, bilginin sürekliliği ve geleceği açısından değerlidir. Sözgelimi makalede çokça imlenen siyasi

³⁴ Olgusal anlatım ve nesnel yorumsal analiz yöntemi farklı ve karmaşık teorik alt yapı ile açıklanır. Sözgelimi nesnel yorumbilim yönteminin anlaşılması için, Fransız yapısalcılığın ek olarak özellikle Claude Levi-Strauss, Ulrich Oevermann ve Jean Piaget'in etkileşimli yaklaşımı, George Herbert Meads'in pragmatist-natüralist yaklaşımı bütünleştirdiği yapılandırmacılık, Charles S. Peirce'in pragmatizmi, Freudyen psikanalizi, Karl Popper'in sahtecilik teorisi, Noam Chomsky'nin gramer teorisi ve John R. Searle ile John Austin'in konuşma eylemi teorisi önemsenir. Aynı zamanda, Adorno'nun metodolojik konumundan hareketle merkezi kavramlar, "diyalektik-hermeneutik sosyal araştırma" objektif hermenetik içinde yer alır. ayrıca bkz. İnceoğlu, Çomak, 2009.

işletmecilik, aşıkâre şirket kapitalizmi veya ahlaki kapitalizm kapsamı günümüz egemen düzeni anlamaya yardımcı olabilir. Ayrıca ileride alan bilgisinin nasıl kullanılacağına yönelik (kapitalizmi yeniden düzenlenme veya sürekliliği için) kök düşünceler daha rahat kavranabilir.

- **Örtük bilgiyi erişme:** Örtük bilgiler yeniden yazılan biyografiler ile açık edilebilir. Sözgelimi makalede iş dünyası rekabetinde işletmelerin etik (doğru) davranışları, alan bilgisinde (iyi veya kötü) nasıl ele alındığı gösterir. Makyavelist zekâ, popülasyon ekolojisi, stratejik işbirlikleri, stratejiler (kurnazlık ve hile) vs. gibi alan bilgisinde ağırlıklı söz edilen kavramlar anlaşılabilir. Aynı zamanda alan bilgisi geleceği üzerinde hangi tasarrufların yapılacağı veya nasıl kullanılabileceği yönünde bir vizyon düzenleme ve yeni yollar açma pozisyonu olanağı da yaratılabilir.
- **Girişimci liderleri tanıma:** Alan bilgisi inşasında öncü kişiler, alanın “görünen elleri”dir. Alan bilgisi penceresinden bakıldığında, Taylor, Fayol, Follet, Ford, Sloan, Rockefeller gibi öncü kişilerin işletmeler ve sektörler uğruna neler yaptığı gözlenebilir. İşletmecilik tarihinde yapıp ettikleri ile aldıkları pozisyon kavranabilir. Ayrıca makale odağında yeniden okunan ve yazılan biyografiler ile kişi bilinirlikleri doğru bir şekilde izlenebilir. Haklarında sağlıklı ve kaliteli bir bilgi oluşturulabilir. Sözgelimi makalede alan bilgisi inşasında öncü kişiler, servet/zenginlik ve güç yaratma yönü için temel sektör (maden,

çelik, petrol ve otomobil vs.) tercihleri anlaşılabilir. Kişi yönelimleri ve kişilikleri açıklanabilir. Böylece çok yaygın söylenilere bilimsel yaklaşım geliştirilerek, disipline edilebilir. Daha genel ifade ile kişilerin alan bilgisinde girişimci lider özellikleri tartışılabilir. Sözgelimi yeniden yazılan öncü kişi biyografiler ile kişilerin yeteneklerini idealleri peşine düşürme gerekçeleri, stratejik görüşleri, yenilikçi ve yaratıcı bilinirlikleri teyit edilebilir veya reddedilebilir. İleri bakışta, egemen ideoloji kapitalizmin sağültimında önder rolleri görülebilir. Dönemi aşan ideolojik karakterleri verili okunabilir. Öğrenimlerini nasıl pratiğe tatbik ettiği, pratiklerini teoriye nasıl dönüştürdüğü, hangi stratejileri nasıl izlediği ve operasyonlar gerçekleştirdiği anlaşılabilir. Tehdidi fırsata dönüştüren lider tipolojileri izlenebilir. Alan bilgisini ve tarihselliği kavrama, anlama ve açıklama olanağı sağlanabilir.

Neticede yukarıda sözü edilen bulgular yorumlar ile üç amacın gerçekleştiği umulabilir: Birinci olarak biyografilerin yeniden okunması ve yazılması ile alan bilgisini, düşüncesini ve tarihini öğrenme ve yorumlama kapasitesi ve bunun nasıl genişletileceği. İkinci olarak alan bilgisinde biyografilerin niçin yeniden okunması ve neden yeniden yazılması gerektiği. Üçüncü olarak biyografileri yeniden okuma ve yazma için farklı yöntemlerin ve tekniklerin nasıl kullanılabilceği. Bu sayede makale odağı biyografileri yeniden okuma ve yeniden yazma konusunda izlenecek -doğal olarak, nitel (qualitative) yaklaşımların sübjektif ve görece sakıncaları veri kabul edilerek- birçok yaklaşım, yöntem bilim ve öğrenim olanağından söz edilebilir.

KAYNAKÇA

1. “F.W.Taylor, Expert in Efficiency, Dies”, **New York Times**, March 22, 1915.
2. “GM. Leader and Philanthropist; Alfred P. Sloan Jr. Is Dead at 90”, **The New York Times**, February, 18, 1966.
3. “Palimpsest: Recycling Manuscripts in the Medieval World”, (April 2 2019) <https://brewminate.com>.
4. AKTULUM, K. (1999), **Metinlerarası İlişkiler**, Ankara: Öteki Yayınevi.
5. ALLEN, T. A. (1998), “Interpretive Biography as A Method: Researching Tenants’ Experiences of Housing Renewal”, **International Journal of Social Research Methodology**, 1(3): 231–249.
6. ANDREWS, K. (1971), **The Concept of Corporate Strategy**, Homewood, IL: Richard D. Irwin, Inc.
7. ANSOFF, H. I., McDonnell, E. J. (1990), **Implanting Strategic Management**, Cambridge: Prentice Hall.
8. APITZSCH, U., Siouti, I. (2007), **Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies**, Frankfurt: Johann Wolfgang Goethe Universitat.
9. BAKKER J. I. H. (2009), “Wilhelm Dilthey: Classical Sociological Theorist”, **Quarterly Journal of Ideology**, 22 (1-2): 43-82.
10. BAKOĞLU, R. (2010), **Çağdaş Stratejik Yönetim**, İstanbul: Beta Ya. No. 2305/415: 85-238.
11. BARANSEL, A. (1979), **Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi**, İstanbul: Fatih Matbaası.
12. BARCA, M. (2005), “Stratejik Yönetim Düşüncesinin Evrimi: Bilimsel Bir Disiplin Oluşum Hikâyesi”, **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 5(1 Mart): 7-38.
13. BARCA, M. (2007), “Stratejik Yönetim Alanında Bilimsel İlerlemenin İzini Sürmek”, **Sakarya Üniversitesi 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı**, 25-27 Mayıs 2007: 19-23.
14. BARCA, M. (2016), “Stratejik Yönetim Düşüncesinin Gelişimi”, **ATO Dosya** (Nisan-Haziran): 34-52.
15. BARDAKÇI, M. (2017), “Rockefeller ‘fakirlere Yardım’ diye Gelip İşyancılara Para Dağıtınca Osmanlı’nın da Cumhuriyet’in de Kara Listesine Alınmıştı”, **HaberTürk Gazetesi**, 26.Mart.
16. BARNARD, C. I. (1938), **The Functions of The Executive**, Cambridge, MA: Harvard University Press.
17. BARNEY, J.B. (1991), “Firm Resources and Sustained Competitive Advantage”, **Journal of Management**, 17: 99-120.
18. BEDEIAN, A. G., Wren, D. A. (2001), “Most Influential Management Books of the 20th Century”, **Organizational Dynamics**, 29, 3: 221-225.
19. BERLE, A., Means, G. (1991), **The Modern Corporation and Private Property**, New York: Routledge.
20. BERTAUX, D. (Ed.) [1981], **Biography: Account, Text, Method**, Beverley Hills, CA: Sage içinde Kohli, M., “The Life History Approach in The Social Sciences”.
21. BON, L. G. (2001), **Kitleler Psikolojisi** (edt. Yunus Ender), İstanbul: Hayat Ya. No. 6/2.
22. BOYETT, J., Boyett, J. (1998), **The Guru Guide**, USA: John Wiley & Sons, Inc.

23. BULUT, S. (2014), "Yaşam Öyküsü Araştırması", **International Journal of Human Sciences**, 11 (1): 880-895
24. CARLYLE, T. (1888), **On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History**, New York: Fredrick A. Stokes & Brother.
25. CHANDLER, A. D. Jr. (1962), **Strategy and Structure: Chapters in The History of The American Industrial Enterprise**, Cambridge: MIT Press.
26. CICERO, M. T. (1998), **The Republic and The Laws**, Oxford: Oxford University Publishing.
27. COLE, A. L. (1994), "Doing Life History Research: In Theory and in Practice", **Paper Presented at The Annual Meeting of The American Educational Research Association**, 4-8 April, New Orleans.
28. ÇETİN, Ç. K., Çaylan, D. Ö. (2015), "Stratejik Yönetim Yazınının Entelektüel Yapısında Değişim", **Atatürk Üniv. İİBF Dergisi**, 29(1): 101-120.
29. DAVID, F. (1989), **Strategic Management**, Columbus, OH: Merrill.
30. DE WIT, B., Meyer, R. (1999), **Strategy: Process, Content, Context**, New York: West Publishing.
31. DENZIN, N. (1989), **Interpretive Biography**, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
32. DILLON, S. (2017), **Palimpsest: Edebiyat, Eleştiri, Kuram** (çev. Ferid Burak Aydar). İstanbul: Koç Üniv. Ya.
33. DRUCKER, P. F. (1946), **The Concept of the Corporation**, USA: Taylor & Francis Published (first published).
34. DUMAN, Ş. A., Kalemci, R. A., Çakar, M. (2005), "Türkiye'de Stratejik Yönetim Alanının Kapsamını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", **Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 5, 1: 57-72.
35. ERDOĞMUŞ, N. (2000), "Otobiyografilerin Analizi Yoluyla Girişimci İşadamlarının Kariyer Gelişimi Hakkında Bir Araştırma", **8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi**, Nevşehir.
36. ERDOĞMUŞ, N. (2001), "Girişimci İşadamlarının Gelişim Deneyimleri ve Girişimcilik Yetkinlikleri Arasındaki İlişkinin Hayat Tarihi Yöntemiyle İncelenmesi", **9. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi**, İstanbul.
37. EREN, E. (1997), **İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, İstanbul: Der. Ya..
38. FARRELL, J. (2017), "Scientists Find Languages not Used Since Dark Ages Among Ancient Manuscripts Recovered From Monastery", **Independent**, (Monday, 28 August) <https://www.independent.co.uk>.
39. <https://dictionary.cambridge.org>
40. FAULKNER, D., Johnson, G. (1992), **The Challenge of Strategic Management**, London: Kogan Page.
41. FOLLETT, M. P. (1918), **The New State: Group Organization-The Solution of Popular Government**, New York: Longmans Gren.
42. FOLLETT, M. P. (1924), **Creative Experience**, New York: Longmans, Green.
43. FOLLETT, M.P. (1919), "Community is a process", **Philosophical Review**, 28: 576-588.
44. FORD, H. (1943), **Beynelminel Yahudi** (ter. Selma Gücüyener), İstanbul: Anadolu Türk Kitap Deposu.
45. FORD, H. (2019), **Hayatım ve Çalışmalarım** (çev. Yunus Sağır), İstanbul: Liber Plus Yayınları.

46. FREEDMAN, L. (2013), **Strategy: A History**, New York: Oxford University Press.
47. FREEDMAN, L. (2015), **Strateji** (çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Taciser Belge), İstanbul: Alfa Ya.
48. FREEMAN, A. (2008), **Liderlik Dehası ve Alfred P. Sloan** (çev. Mehmet Fehmi İmre), İstanbul: İş Bankası Kültür Ya.
49. GENÇ, N. (2004), **Yönetim ve Organizasyon**, Ankara: Seçkin Ya. Yönetim ve Organizasyon Dizisi No. 10.
50. GHEMAWAT, P. (2002), "Competition and Business Strategy in Historical Perspektif", **Business History Review**, 76 (Spring): 37-74.
51. GILBRETH, L.M. (1921), **The Psychology of Management**, New York: The MacMillan Company.
52. GOODSON, I. F., Walker, R. (1990), **Biography, Identity and Schooling: Episodes in Educational Research**, USA: Routledge, Taylor & Francis Group.
53. GRAHAM, P. (1995), **Mary P. Follett Prophet of Management: A celebration of Writings from the 1920s**, Boston: Harvard Business School Press.
54. GRAHAM, P., Kanter, R. M., Drucker, P. F. (2003), **Mary Parker Follett: Prophet of Management : A Celebration of Writings From The 1920s**, Washington: Beard Books.
55. GRANT, R.M. (1991), "The Resource-Based Theory of Competitive Advantage: Implications for Strategy Formulation", **California Management Review**, (Spring): 114-135.
56. GÜLER, A., Halıcıoğlu, M. B., Taşğın, S. (2013), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Ya.
57. HAMEL, G. H., Prahalad, C. K. (1990), **The Core Competencies of The Corporation**, Boston, MA: Harvard Business Review.
58. HAMEL, G. H., Prahalad, C. K. (1994), **Competing for the Future**, Boston, MA: Harvard Business School Press.
59. HARIS, M. J. (2015), **Book Review: Lawrence Freedman, Strategy: A History**, New York: Oxford University Press.
60. HARVEY, D. (1982), **Business Policy and Strategic Management**, Columbus, OH: Bell and Howell.
61. HENDERSON, B. D. (1989), "The Origin of Strategy," **Harvard Business Review**, (November-December): 139-143
62. HIDY, R. W., Muriel, E. H. (1987), **History of Standard Oil Company**, New York: Ayer Co. Publishing.
63. HIGHAM, C. (1983), **The Nazi-American Money-Plot 1933-1949**, London: Hale.
64. <https://sloan.org>
65. <https://www.biyografi.net>
66. <https://www.johndrockefeller.org>.
67. HUSSEY, D., Ansoff, I. (1999), "Continuing Contribution to Strategic Management", **Strategic Change**, 8(7): 375-392.
68. İNCEOĞLU, Y. G., Çomak, N. A. (2009), **Metin Çözümlemeleri**, İstanbul: Ayrıntı Ya. No. 530-22.
69. JANIS, I. L. (1982), **Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascos**, Andover, UK: Cengage Learning.
70. JOHNSON, E. R. (1931), **The Wharton School: Its Fifty Years**, USA: University of Pennsylvania Press.

71. JONES, S. R.G. (1992), "Was There A Hawthorne Effect?", **The American Journal of Sociology**, 98, 3 (October): 451-468.
72. KARA, H. (2009), **Yönetim Biliminin Düşünce İzleri**, Kütahya: Üçmart Ya.:184-188.
73. KOÇEL, T. (2018), **İşletme Yöneticiliği**, İstanbul: B. 17, Beta Ya. No 3668-953.
74. KOHLI, M. (1981), **Biography: Account, Text, Method**, Beverley Hills, CA: Sage içinde; D. Bertaux (Ed.), "The Life History Approach in The Social Sciences".
75. LENIN V. I. (1972), "The Immediate Tasks of The Soviet Government", **Pravda**, April 28 1918, No. 83, Izvestia VTsIK No.85 Lenin's Collected Works, Moscow: 4th English Edition, Progress Publishers, 27: 235-277 ilgili belge kaynağı için bkz. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1918/mar/x03.htm>
76. LIEBLICH, J. A. [Eds.] (1993), **Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories For Narrative Biographical Interviews**, Thousand Oaks, CA: Sage içinde; Rosenthal, G. R., "The Narrative Study of Lives", 1: 59-61.
77. LYONS, E., Coyle, A. [Eds.]. (2007), **Analysing Qualitative Data in Psychology**, Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd.
78. MAKKREEL, R. A. (1992), **Dilthey: Philosopher of the Human Studies**, New Jersey, USA: Princeton University Press.
79. MAKKREEL, R. A. (2003), "The Productive Force of History and Dilthey's Formation of The Historical World", **Revue Internationale De Philosophie**, 226, 2003/4: 495-508.
80. MARRIOTT, R.(2006), "How the Allied multinationals supplied Nazi Germany Throughout World War II". **libcom.org**.
81. MATTHEW, S. (2009), **The Management Myth: Why The Experts Keep Getting It Wrong**, New York: W.W. Norton.
82. MAYO, E. (1933), **The Human Problems of An Industrial Civilization**, New York: MacMillan.
83. MERKLE, J. A. (1980), **Management and Ideology: The Legacy of The International Scientific Movement**, Berkeley: University of California Press: 44-45.
84. MINTZBERG, H. (1973), "Strategy-making in Three Modes", **California Management Review**, 16(2): 44-53.
85. MINTZBERG, H. (1978), "Patterns in Strategy Formation", **Management Science**, 24: 934-948.
86. MORSE, R. (2006), "Prophet of Participation: Mary Parker Follett and Public Participation in Public Administration", **Administrative Theory and Praxis**, 28: 1-32.
87. NERUR, S., Rasheed, A., Natarajan, V. (2008), "The Intellectual Structure of The Strategic Management Field: An Author Co- Citation Analysis", **Strategic Management Journal**, 29(3): 319-336.
88. NEVINS, A. (1940), **John D. Rockefeller: The Heroic Age of American Enterprise**, New York: Charles Scribner's Sons.
89. O'CONNOR, E. (2000), "Integration Follett: History, Philosophy and Management", **Journal of Management History**, 6, 4: 167-190.
90. O'CONNOR, E. S. (1999), "The Politics of Management Thought: A Case Study of The Harvard Business School and The Human Relations School", **Academy of Management Review**, 24, 1: 124-125.

91. **ÖZALP, İ.** (1996), **Yönetim ve Organizasyon I**, Eskişehir: Birlik Ofset.
92. **PELFREY, W.** (2006), **Billy, Alfred, and General Motors: The Story of Two Unique Men, A Legendary Company, and a Remarkable Time in American History**, New York: AMACOM Div.
93. **PETERAF, M.A.** (1993), "The Cornerstones of Competitive Advantage: A Resource Based View", **Strategic Management Journal**, 14(3): 179-191.
94. **PETTIGREW, A. M.** (1977), "Strategy Formulation As A Political Process", **International Studies of Management and Organization**, 7: 78-87.
95. **PHILLIPS, N.** (1995), "Telling Organizational Tales: On The Role of Narrative Fiction in The Study of Organizations", **Organization Studies**, 16 (4): 625-649.
96. **PLUMMER, K.** (2005), **Documents of Life: And Invitation to A Critical Humanism**, London: Sage Pub.
97. **PORTER, M.E.** (1980), **Competitive Strategy**, New York: Free Press,
98. **PRAHALAD, C. K., Hamel, Gary** (1990), "The Core Competence of The Corporation", **Harvard Business Review**, 68, 3: 79-91.
99. **QUINN, J.B.** (1980), **Strategies for Change: Logical Incrementalism**, Homewood, IL: Richard D. Irwin.
100. **R. JESSOR, A. C., Schweder, R.** [eds.] (1996), **Ethnography and Human Development: Context and Human Development**, Chicago: University of Chicago Press içinde; Becker, H. S., "The Epistemology of Qualitative Research": 53-71.
101. **ROLLYSON, C.** (2008), **Biography: A User's Guide**, Chicago: Ivan R. Dee.
102. **RUMELT, D. E. Schendel, D. J. Teece** [Eds.] (1994), **Fundamental Issues in Strategy**, Boston: Harvard University Press içinde; R. P. Rumelt, D. E. Schendel, D. J. Teece, "Fundamental Issues in Strategy,": 9-55.
103. **RUMELT, R.P.** (1974), **Strategy, Structure, and Economic Performance**, Cambridge, MA.: Harvard University Pres.
104. **SCHENDEL, C., Hofer, W.** [Eds.] (1979), **Strategic Management: A New View of Business Policy and Planning**, Boston: Little, Brown.
105. **SLATER, C.** (1997), "General Motors and the Demise of Streetcars", **Transportation Quarterly**, 51, 3 (Summer): 45-66.
106. **SLOAN, A. P. Jr.** (1990), **My Years with General Motors**, New York: Crown Publishing.
107. **SLOAN, A. P. Jr.** (1963), **My Years with General Motors** (edt. John McDonald, Catharina Stevens), New York: Garden City, Dumbleday Company Inc.
108. **STOUT, M., Staton, C. M.** (2011), "The Ontology of Process Philosophyin Follett's Administrative Theory", **Administrative Theory & Praxis**, 33, 2 (June): 268-292.
109. **STRACHAN, H.** (2005), "The Lost Meaning of Strategy", **Survival Global Politics and Strategy**, 47, 3: 33-54.
110. **STRACHAN, H.** (2019), "Strategy in Theory; Strategy in Practice", **Journal of Strategic Studies**, 42, 2: 171-190.
111. **SUTTON, R. I., Swat, B. M.** (1995), "What Theory is Not?", **Administrative Science Quarterly**, 40, 3: 371-384.
112. **TARBELL, I.** (1987), **The History of The Standard Oil Company**, New York: Buccaneer Books.

113. TAYLOR, F. W. (1911), **Shop Management**, New York: Harper&Brothers Publishers.
114. TAYLOR, F. W. (1911), **The Principles of Scientific Management**, New York: Harpers & Brothers.
115. TAYLOR, F. W. (2012), **Bilimsel Yönetimin İlkeleri** (çev. H. Bahadır Akın), Ankara: B. 5, Adres Ya. No. 10.
116. THOMAS, H. , Pettigrew, A., Whittington, R. (2006), **The Handbook of Strategy and Management**, London: Sage Publications.
117. TÜMER, S. (1993), "Neden Stratejik Yönetim", **Verimlilik Dergisi**, 1: 99-118.
118. ÜSDİKEN, B., Çetin, D. (2001), "From Betriebswirtschaftslehre to Human Relations: Turkish Management Literature Before and After The Second World War", **Business History**, 43: 99-124.
119. WING, R.L. (1995), **Strateji Sanatı**, (çev. Mehmet Sami Denker, Sharifah M. Alsagoff), İstanbul: Ezgi Kitabevi.
120. WREGE, C. D., Peroni, A. G. (1974), "Taylor's Pig-Tale: A Historical Analysis of Frederick W. Taylor's Pig-Iron Experiments", **Academy of Management Journal**, 17. 1: 6-27.
121. WREGE, C. D., Stotka, A. M. (1978), "Cooke Creates A Classic: The Story Behind F.W. Taylor's Principles of Scientific Management", **Academy of Management Review**, 3: 736-749.
122. WREN, A. W., Bedeian, A. G. (2004), "The Taylorization of Lenin: Rhetoric or Reality?", **International Journal of Social Economics**, 31, 3: 287-299.
123. YATES, W. R. (1987), **Joseph Wharton: Quaker Industrial Pioneer**, New Jersey: Associated University Press, Inc.
124. YAVUZ, H. (2015), **Edebiyat Okumaları**, İstanbul: Timaş Ya. No. 3892/10.

HAVA TRAFİK KONTROLÖRLERİNDE ALGILANAN İŞ STRESİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİNDE İŞ TATMİNİ VE ÖZNEL YORGUNLUK ALGISININ ROLÜ

THE ROLE OF JOB SATISFACTION AND SUBJECTIVE FATIGUE PERCEPTION ON THE EFFECT OF PERCEIVED WORK STRESS ON THE INTENTION TO QUIT OF THE AIR TRAFFIC CONTROLLERS

Tahsin AKÇAKANAT*

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
tahsinakcakanat@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9414-6868>

ÖZ

Bu çalışma iş stresi yüksek bir meslek grubu olarak bilinen hava trafik kontrolörleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, hava trafik kontrolörlerinin algıladıkları iş streslerinin işten ayrılma niyetleri üzerine etkisinde, iş tatmin seviyelerinin ve öznel yorgunluk algılarının oynadığı rol araştırılmıştır. Çalışma 222 hava trafik kontrolörünün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre iş stresi; işten ayrılma niyetini pozitif, içsel ve dışsal tatmini ise negatif ve anlamlı şekilde yordamaktadır. İş stresinin öznel yorgunluk algısı üzerine anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Çalışmada ayrıca içsel ve dışsal tatminin, işten ayrılma niyetini negatif ve anlamlı şekilde yordadığı da bulunmuştur. Öznel yorgunluk algısı da işten ayrılma niyetini pozitif ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır. Çalışmada son olarak algılanan iş stresi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde, içsel ve dışsal tatminin aracılık rolü üstlendiği de ulaşılan bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan İş Stresi, İşten Ayrılma Niyeti, İş Tatmini, Öznel Yorgunluk Algısı, Hava Trafik Kontrolörleri

Jel Kodları: M10, M12, M54

ABSTRACT

This study has been carried out on air traffic controllers who are known for experiencing high work stress. In the study, the role of the levels of job satisfaction and subjective fatigue perceptions in the effect of work stress on intention to quit of the air traffic controllers have been examined. The study has been conducted with the participation of 222 air traffic controllers. According to the results of the study, work stress has predicted intention to quit positively and internal and external job satisfaction negatively and significantly. The significant effect of work stress on subjective fatigue perception hasn't been determined. Besides, in the study, it has been found that internal and external job satisfaction has predicted the intention to quit positively and significantly. The subjective fatigue perception has predicted the intention to quit positively and significantly. Finally, the internal and external job satisfaction has a mediator role in the relationship between perceived work stress and the intention to quit is one of the results obtained in the study.

Keywords: Perceived Work Stress, Intention to Quit, Job Satisfaction, Subjective Fatigue Perception, Air Traffic Controllers

Jel Codes: M10, M12, M54

1. GİRİŞ

Bir taraftan ekonomik kalkınma diğer taraftan insanların rahatlık alanının genişlemesi hava yolu taşımacılığını ve uçuş talebini artırmıştır. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) 2035 yılında 7.2 milyar yolcunun seyahat edeceğini öngörmektedir. Bu sayı 2016 yılında seyahat eden 3.8 hava yolcusunun yaklaşık iki katına işaret etmektedir (IATA, 2016). Hava trafiğinin artması uçuş güvenliğini çok daha önemli hale getirmekte (IATA, 2015) ve havacılıkla ilgili güvenlik olaylarının meydana gelme sayısında azalma oranını mümkün kılacak etkili metotların kurulmasını gerekli kılmaktadır.

Hava taşımacılığında hem yolcu hem de yük anlamında yaşanan artışlar beraberinde sivil havacılık sektöründe” işinin ehli” olan çalışan eksikliğini getirmektedir. Sivil havacılıkla ilgili uçak pilotu ve hava trafik kontrolörü (HTK) gibi iş alanları uzun süren eğitim süreleri gerektirmekte ve en az bir yıldan fazla eğitimi içermektedir. Ayrıca çalışacak kişilerin eksikliği yüzünden havacılık sektöründe çalışanların mesai süresi artmaktadır. Yüksek iş yükünün sonucu olarak bu alanda çalışanlar daha yoğun iş stresi yaşamaktadır. Yoğun iş stresi neticesinde bu tür çalışanlarda iş doyumunu düşük, öznel yorgunluk algısı ise yüksek düzeyde yaşanmakta ve en nihayetinde işten ayrılmanın yollarını aramaktadırlar. Yine yüksek iş yükünün sonucu olarak havacılık sektöründe insan unsuruna dayalı hata ihtimali artış göstermekte ve havacılık güvenliğine yönelik tehlikeli sonuçlar meydana gelebilmektedir. Genelde uçak kazaları ya teknik faktörlerden ya da insan unsurundan olmak üzere ikili bir sınıflandırma biçiminde meydana gelmekte (Skorupski ve Uchronski, 2015) ve araştırmalar uçak kazalarının %70’den fazlasının insan unsurundan kaynaklandığını göstermektedir (Moriarty, 2015).

Alanda yürütülen birçok araştırma uçuş güvenliğine yönelik insanların algılarını ve duygularını etkileyen faktörlerin ne olduğuna odaklanmış ve özellikle pilotlarla birlikte HTK’yi inceleme konusu

yapmışlardır. Hava trafik kontrolü işi temel olarak havaalanlarında radar kontrolü (alan ve yaklaşma kontrolünü de içeren) ve gözle kontrolü kapsar. Bir HTK uçaklar arasında güvenli bir uçuş mesafesini garanti altına alacak ve etkin şekilde uçuş gecikmelerinden kaçınacak hava trafiği yönetiminden sorumludur. Kontrolörler vardiya şeklinde, sıklıkla gece saatlerinde çalıştıkları için işleri yüksek düzeyde farkındalık ve konsantrasyon ister. Oldukça uzun süreli, stresli çalışma koşulları altında işini yapan kontrolörler, sadece zayıf bir performans sergilemezler aynı zamanda uçak kazalarına da sebep olabilecek negatif fizyolojik ve psikolojik etkiler gösterebilirler (Kuo vd., 2012: 50).

Günümüzde havacılık sektöründe çalışan bir HTK’nin günlük yaşamında stres ve stresin oluşturduğu yorgunluğu yaşamayı kaçınılmazdır (Zeier, 1994). Zira HTK iş özellikleri gereği baskı unsuru oluşturan bir zaman dilimi içinde hayati sonuçları yansıtan kararlar almak durumundadırlar. Çok kısa bir zamanda çok yönlü güvenlik kararları alma stresi onların yorgunluk yaşamalarına neden olabilmektedir. Zaman sınırlılıkları yanında, HTK yalnızlıkları bir alanda çok yoğun bir iş programını uygularlar. Bu yöndeki iş stresi kaynakları HTK’ların hem fiziksel hem de zihinsel stres yaşamalarını hızlandırır. Yüksek düzeyde iş stresinin sebep olduğu yorgunluk ve baskı HTK’nin mesleki yeterliliklerini, iş bağlamındaki tepkiselliğini ve uyanıklığını olumsuz olarak etkileyebilmektedir (Jou vd., 2013: 96).

Tüm bu önem ve gerekliliklerden yola çıkarak bu çalışmada, HTK’ler arasında işten ayrılma niyetinde (İAN) işle ilgili değişkenlerin ve fizyolojik temelli bireysel özelliklerin rolünün araştırılarak uçuş güvenliğine ve uçuş trafiğine katkı sunulması amaçlanmıştır. Daha spesifik olarak çalışmada, HTK’nin iş özellikleri gereği algıladığı iş stresinin onların İAN’ını artırıp artırmadığını, iş doyumunun ve öznel yorgunluk algısının iş stresi ile İAN arasında

aracılık etkisinin olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın birkaç noktada alan yazına katkı sağlayabileceği beklenmektedir. Öncelikle, iş stresi-sonuç ilişkilerinin daha iyi şekilde anlaşılması, başarılı müdahaleleri uygulaması sonucunda örgütlerin iş deneyimlerini geliştirmelerine yardım edebilecektir. İkinci olarak, pilotlarla birlikte havacılık güvenliğini sağlamada bir diğer önemli aktör olan HTK'nin algıları üzerinden düşünülen iş stresi ile sonuçları arasındaki ilişkiye aracılık edebileceği düşünülen hem örgütsel (iş tatmini) hem de fizyolojik temelli bireysel (öznel yorgunluk algısı) bir değişkenin aracılık etkisine dair çıkarımlar sunabilecektir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

Çalışmanın bu kısmında araştırmanın temel değişkenleri kavramsal boyutta ve literatür incelemesi akışına uygun açıklanacak, bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi ve kuramsal dayanakları hipotezlere dönüştürülecektir.

2.1. İş Stresi

İş stresi ve genel stres iki farklı değişkeni ifade eder. Farklılık bu değişkenlerin orijininde yer alır. Genel stres bireyin yaşadığı herhangi bir olaydan kaynaklanabilir. Genel stres, bireysel özellikler ve/veya fizyolojik süreçlerce aracılanan uyumlayıcı bir tepkidir. Bu tepki herhangi bir dışsal eylem, durum veya olayın bir sonucudur (Ivanchevich ve Matteson, 1980: 9). Fakat iş stresinin doğası genel stresten oldukça farklıdır. Çünkü iş stresi, bireylerin sahip olduğu işlerindeki iş ortamından kaynaklanır. İş stresine dair pek çok tanımlama geliştirilmiştir. Bunlardan birine göre iş stresi, çalışanların örgüt ortamında maruz kaldığı etkileşimlerden doğan tepki (Shirom, 1982) anlamına gelirken, bir diğer tanımda ise; iş yerinde meydana gelen tehditlere yönelik kişinin verdiği tepkiyi ifade eder (Jamal, 1990). Bu çalışmada iş stresi; işyerinde kişinin algıladığı koşullar veya olayların bir sonucu

olarak çalışanların bireysel işlevsizlik duygusu veya farkındalığı, iş ortamından kaynaklanan çalışanın psikolojik ve fizyolojik tepkisi anlamında kullanılmıştır (Montgomery vd., 1996).

Stres kaynakları (stresörler), çalışanlarda örgüt veya iş koşullarına uyum davranışlarını gerekli kılan koşullardan (Chang vd., 2006) oluşur. Stresörler bireyler tarafından bilişsel olarak algılandıkları zaman strese neden olabilmektedir (Dua, 1994). Bu yüzden stresörler kişinin yaşadığı nesnel koşullar anlamına gelirken, stres ise bir durumla ilgili kişinin yaşadığı öznel koşulları belirtmektedir (Pratt ve Barling, 1988).

Sonnetag ve Frese'ye göre (2003) birçok stresör kategorisinden bahsedilebilir. Araştırmacılar bu stresörler arasında; rol stresörleri (rol belirsizliği, rol çatışması, rolün kişiyle uyumsuzluğu vb.), sosyal stresörler (ast-üst güç mücadelesi, çatışma, zayıf iletişim, zorbalık, taciz, vb.), işle ilgili stresörler (zaman baskısı, aşırı iş yükü, tekdüze görevler, karmaşık işler vb.), zamanla ilgili stresörler (vardiyalı iş, uzun süreli çalışma gibi iş programlarıyla ilişkili), travmatik stresörler, stresli değişim süreçleri, fiziksel stresörler ve kariyerle ilgili stresörler (kariyer yollarının açık olması, adil terfi politikası, iş güvenliği gibi faktörlerin çalışan lehine uygulanmaması gibi durumlar) bulunduğunu ifade etmektedir.

2.2. İş Tatmini

İş tatmini, bir bireyin işinin bütünleşik bir değerlendirmesinden oluşur. Bu nedenle günlük iş deneyimlerine dayanan duygusal durum ve bilişsel karar aynı anda dikkate alınabilir (Ho ve Au, 2006). Geçmiş yıllardan itibaren araştırmacılar tarafından iş tatmininin birçok tanımı yapılmıştır. En öne çıkan tanımlardan birinde Locke (1976: 1300) iş tatminini; bireyin işi ya da işe ilişkin deneyimini değerlendirmesinden kaynaklanan zevkli veya olumlu bir duygusal durum olarak nitelendirmiştir. Bir başka tanımda iş tatmini, bireylerin işlerini sevme derecesi (Price ve Muller, 1981: 545) olarak belirtilmiştir. Spector (1986: 693) ise

iş tatminini; bir örgüt üyesinin işine yönelik verdiği ve bir çalışanın fiili sonuçları beklenenlerle karşılaştırması sonucunda oluşan duygusal bir tepki biçiminde tarif etmiştir. Bu tanıma göre, çalışanın tercih ettiği iş alanı ile gerçekteki iş alanı arasında tutarsızlık fazla olduğu ölçüde çalışan daha az işinden tatmin duygusu yaşayacaktır. Jou ve arkadaşları (2013: 97) iş tatmininin dört alt boyutta incelenebileceğini belirtmiştir. Bunlar: İçsel tatmin (işin kendisiyle ilgilidir), dışsal tatmin (kişilerarası ilişkiler), genel tatmin (içsel ve dışsal tüm konuları kapsayacak şekilde genel bir değerlendirme) ve referans çerçevesi (geçmiş deneyime veya bilgiye dayalı) şeklinde ifade edilebilir.

Bu çalışmada iş tatmini içsel ve dışsal faktörler açısından ele alınmıştır. İçsel faktörler bireyin kendisiyle ilişkili olup, kendiliğinden gelişebilirler. Bu faktörler bireysel ihtiyaçlar ve saygınlık beklentisi gibi ihtiyaçların karşılanmasına yöneliktir. Dış faktörler bireyin çalışma ortamındaki yönetim anlayışı, çalışma koşulları, iş çevresi, ücretler, terfi durumu, haklar ve güvenceler gibi gereksinimleri içerir (Özdayı, 1990: 43).

İş tatmini bireye özgü ve onun algılamasına dayalı bir kavramdır. Bireyin yaptığı işin asli yönleri, kişilik özellikleri, görev yaptığı örgüt, işi gereğince kurmak durumunda olduğu iletişimi ve etkileşimi sürdürdüğü sosyal ortam gibi faktörler sonucunda oluşan işe ilişkin tutumunu yansıtır. İş tatmininin önemli bir değişken olmasının temelinde ilişkili olduğu değişkenler yer almaktadır. Zira örgütsel bağlamda iş tatmini, bireysel ve örgütsel çıktılara olumlu etki yaparak performans, verimlilik ve motivasyon değişkenleriyle pozitif ölçüde ilişki gösterir. Aynı zamanda bireysel ve örgütsel çıktıları olumsuz etkileyecek stres, yorgunluk, tükenmişlik, İAN gibi değişkenlerle büyük ölçüde negatif ilişkileri yansıtmaktadır. Bu çalışma HTK'nin yaptığı işte ne istedikleri ile işlerinin gereği olarak yapmak zorunda oldukları işleri arasında açıklığın anlaşılmasına odaklanmış ve Spector'un (1986: 693) tanımını benimsemiştir.

2.3. Öznel Yorgunluk Algısı

Yorgunluk, özellikle yüksek düzeyde entelektüel süreçler gerektiren görevleri yerine getirmede yeteneklerde azalmaya neden olan insan unsurunun hatalarıyla ilişkili ve önemli bir faktördür (Göker, 2018: 185). İnsanın yorgunluğu; uyku eksikliği, sürekli uyanık kalma sebebiyle fiziksel veya zihinsel işi yerine getirmede azalmış kapasite olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama gereği yorgunluk, sivil havacılık sektöründe pek çok kaza ve olaylarda nedensel bir faktör olarak bilinmektedir (Roach vd., 2012: 580).

Stres gibi yorgunluk da kümülatif bir değişkeni ifade eder ve böylece ya kısa dönemli (akut) ya da uzun dönemli (kronik) şeklinde kendini gösterebilir. Akut yorgunluk kolayca fark edilir. Temelde uyku eksikliği, ağır fiziksel ve zihinsel çaba (exertion), iş programı, uzun görev süresi, jet lag veya vardiya boşluğu gibi sebeplerden kaynaklandığı için yeterli bir dinlenme süresi verilerek tedavi edilebilir (Göker, 2018: 185). Kronik yorgunluk ise bir pilotun veya HTK'nin önceki uzun süreli yorgunluk belirtilerinden ziyade tolere edebileceği şekilde fazlaca içsel ve öznelidir. Zihinsel ve fiziksel eylem gerektiren yüksek derecede aşırı iş yükü, finansal ve ilişkisel sorunlar, fiziksel veya zihinsel sağlık eksikliği, uzun süreli yorgunluk gelişimine sebep olan faktörler arasında sayılabilir (Göker, 2018: 185).

Yorgunluk, havacılık kazasına veya olayına ve dolayısıyla yaralanmalara ve hatta ölümlere neden olabilecek önemli bir insan unsuru olarak değerlendirilmektedir (Goode, 2003). Caldwell (2005)'e göre, yorgunluk sorunu çalışma saatlerinin düzensiz olduğu mesleklerde daha çok fark edilmektedir. Zira yorgun bireylerin güvenli bir eylemi hatasız sergileme ihtimali daha da azalmaktadır.

Yorgunluğun birçok kaynağı olduğu söylenebilir. Düzensiz vardiya çalışma ortamı bu kaynaklardan en önemlisini temsil eder. HTK gibi havacılık alanında çalışanların ortalama vardiya süresi 8 ile 15 saat arasında sürmesine rağmen bir uçağın gecikmesi veya iş yükünün değişmesi

halinde süre uzayabilmektedir (Tourigny vd., 2010). HTK'nin vardiya biçiminde çalışması, mesailerini özellikle gece saatlerinde yapması, işlerinde sürekli en üst düzeyde farkındalık ve konsantrasyon göstermek zorunda kalması gibi sebeplerden dolayı bazı derecelere kadar yorgunluk yaşamayı kaçınılmaz hale gelmektedir (Cruz vd., 2000; Kuo vd., 2012: 50).

2.4. İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma, çalışanların örgütü ile arasındaki iş sözleşmesine göre, sözleşmede belirtilen süre sonunda veya beklenen bitiş tarihinden önce ayrılmasını ifade etmektedir (Loquercio vd., 2006: 1). İAN, bir çalışanın işini bırakma isteği (Syed vd., 2018) veya bir işgörenin yakın bir zaman diliminde kendi işine son verme talebine dair fikirleri (Mobley, 1982) olarak bilinmektedir. Tett ve Meyer (1993: 259) ise İAN'ı, kişinin çalıştığı örgütten başka diğer örgütlerde seçenekleri araştırma yönündeki bilinçli istekliliği olarak tanımlamıştır. Rusbelt ve arkadaşları (1988: 599) İAN'ı çalışanların çalışma şartlarından tatminsizlik duymaları halinde sergiledikleri yıkıcı ve aktif bir eylem biçiminde tarif etmiştir.

İAN kademeli bir karar verme süreci olarak değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, çalışanın işe girmesi ile işten ayrılması arasında geçen süre bir döngü şeklinde ele alınabilir. İAN, ayrılma davranışının hemen öncesindeki düşüncüyü yansıtmaktadır. Bireyin işe başlaması anından itibaren örgütsel sosyalleşme sürecinde çalışan ve örgüt birbirinden etkilenmektedir. Bu etkilenmenin sonucunda çalışan belli bir derecede iş motivasyonuna, başarıya, iş tatminine ve örgütsel bağlılığa ulaşmaktadır. Ancak çalışan bu istendik durumların birinde veya birkaçında düşük düzeyde kaldığı takdirde İAN içine girebilmektedir (Stephan, 1984: 309). Çalışanlar farklı nedenler gereğince ayrılma niyeti taşımaya başlayınca, ilk olarak yavaş yavaş yeni bir iş aramaya yönelmekte ve sonrasında yaşadığı durumda değişiklik olmazsa, daha kararlı bir niyetle iş aramayı sürdürmekte, işi bulup bulmamalarına bakmaksızın işten ayrılma

kararı verebilmektedirler (Harrington vd., 2001: 3).

2.5. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Alan yazında yürütülmüş birçok çalışmada, iş stresinin İAN'ı etkilediğini tespit etmiştir. Örneğin Cropanzano ve arkadaşları (2003) ile Kavanagh (2005), iş stresinin çalışanlar üzerinde pek çok olumsuz etkilerinin olduğunu öne sürmüşlerdir. Araştırmacılar, işyerinde çalışanların algıladığı yüksek düzeydeki stresin onların yüksek derecede İAN yaşamasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Karatepe ve Kılıç (2007) iş stresinin İAN üzerinde doğrudan bir etkisi olup olmadığını ön büro çalışanları üzerinde incelemiş ve görgül çalışma sonuçları bu yöndeki hipotezini desteklemiştir. Vokic ve Bogdanic (2007) iş stresinin örgütlerde çalışanların işten ayrılmasıyla ilişkili büyük bir sorun anlamına geldiğini bulmuştur. Jou ve arkadaşları (2013) hem psikolojik hem de fizyolojik olarak adlandırılan her iki stres boyutunun örgütten ayrılma niyeti gibi olumsuz sonuçlara sebep olabileceğini saptamıştır. Yine Bowling ve arkadaşları (2015) ile Kim ve Kao (2014), daha yüksek iş stresinin farklı mesleki gruplarda daha yüksek İAN'a yol açtığını tespit etmişlerdir.

Mobley'in (1977) İşten Ayrılma Süreci Modeli'ne ve Lee ve Mitchell'in (1994) Gönüllü İşten Ayrılmanın Şok Sistemi (Unfolding) Modeli'ne –ki bu model çalışanların işten ayrılma kararını verirken olumsuz algılarının haricinde şok olarak adlandırılan işini sevmeme, medeni durum, şirket birleşmeleri gibi durumların da etkili olacağını vurgular- göre, iş stresi ve iş doyumunu İAN'ı başlatan en önemli iki öncülü ifade etmektedir.

İş stresini çerçeveleyen en önemli kuramlardan birisi kabul edilen İş Gereklileri – Kontrolü Modeli'nde Karasek (1979) iş ile sağlık arasındaki ilişkiyi işteki talepler ve kontrol üzerinden açıklamıştır. Bu modelde “iş talepleri/gereklileri”, iş yükü ve zaman baskısını içerebilen iş özelliklerini ifade eder. Diğer taraftan “kontrol”, çalışanların işlerini kontrol etmeye ve iş günü boyunca işi yönetmeye dair potansiyel derecesi anlamına gelir. Bu iş gereklileri – kontrolü

modeli, duruma yönelik yüksek iş gerekleri ve düşük kontrolün olduğu zamanlarda stresli durumlar oluşturabilir ve daha sonrasında hem birey için hem de örgüt için istenmeyen/olumsuz etkilere (iş tatminsizliği ve İAN gibi) neden olabilir. Dolayısıyla görgül çalışma sonuçları ile birlikte Karasek, Mobley ile Lee ve Mitchell'in öne sürdüğü modeller göz önüne alındığında çalışmanın birinci hipotezi şu şekilde oluşturulabilir:

H_{1a}: Algılanan iş stresinin işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

Eğitim (Defrank ve Stroup, 1989), sağlık (Lu vd., 2007), sivil havacılık (Chen ve Kao, 2011) ve ağırlama (Kim vd., 2009) gibi hizmet sektörlerini temel alarak yürütülmüş birçok çalışma, iş stresinin iş tatminini anlamlı ve negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Campbell (2015) sivil havacılık gibi çeşitli sektörlerin, iş tatmini ve işten ayrılma oranları üzerinde anlamlı ve negatif bir etki gösteren iş stresinin zorluğuyla yüzleşmek durumunda olduğunu belirtmiştir. Sunal ve arkadaşları (2011) iş stresinin sonuçlarını inceledikleri çalışmalarında, iş stresinin sonuçlarının farklılık gösterdiğini, bu sonuçlar arasında iş tatminsizliği ve İAN gibi örgütsel sonuçların da olduğunu bildirmiştir. Piagnata ve arkadaşları (2014) üniversite çalışanlarını boylamsal açıdan incelediği çalışmalarında, stres azaltma eğitimi alan çalışanların bu eğitimi almayanlara göre daha yüksek düzeyde bir iş tatmini algıladığı sonucuna ulaşmışlar ve böylece iş stresinin iş tatminini etkileyen bir değişken olduğunu göstermişlerdir.

Brief (1998), bireylerin hem olumlu duygularının hem de nesnel iş koşullarının iş tatminini etkileyeceğini savunduğu "İş-Doyum Modeli"ni sunmuştur. İş stresinin iş koşullarıyla ilişkili olduğu göz önüne alındığında, iş ortamının veya koşulunun iş tatmininin bir kaynağı olduğunu öneren Brief'in modeli aynı zamanda iş stresinin iş tatmini üzerinde önemli bir etkisi olduğunu da gösterecektir. Böylece bahsi geçen görgül

çalışma sonuçlarına ve Brief'in modeline göre aşağıdaki hipotezler önerilebilir:

H_{1b}: Algılanan iş stresinin içsel tatmin üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_{1c}: Algılanan iş stresinin dışsal tatmin üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

İş stresi, bir işin yeteneklere, kaynaklara ve çalışanın gereksinimlerine uymaması durumu yaşandığında oluşan zararlı, fiziksel ve duygusal tepkiler şeklinde tanımlanabilmektedir (Niosh, 1999). Bazılarına göre ise iş stresi, iş esnasında oluşan acı veren psiko-duygusal bir durumu yansıtır (Ornelas ve Kleiner, 2003). Dolayısıyla iş stresi, tatminsizliğin yanı sıra yorgunluk gibi duygusal gerilim türlerini de kapsamaktadır (Maghaut-Juratli vd., 2010). Jou ve arkadaşlarına (2013) göre, HTK'nin iş yükünün kaynağında saatlik ve günlük uçak hareketleri hava şartları ve çalışanların rotasyonu yer almaktadır. Ayrıca HTK'nin ağır iş yükleri hava trafiğinin artışı ekseninde fazlalaşmaktadır. Uçaklarla programlanan daha çok geliş ve gidiş oldukça HTK, aynı zaman diliminde görsel hafıza yetenekleri gibi daha çok fiziksel ve çabuk ve güvenli kararlar verme, belirlenmiş hava sahası içinde koşul farkındalığı sağlama gibi psikolojik değerlendirmeler yapmak durumunda kalmaktadırlar. Tüm bu gereklilikler HTK'nin iş stresini artırmakta ve onların öznel yorgunluk algı düzeylerini etkilemektedir. Dolayısıyla yukarıdaki çalışma tespitleri ve bulgularına uygun olarak şu hipotez önerilebilir:

H_{1d}: Algılanan iş stresinin öznel yorgunluk algısı üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

İş tatmini ve İAN, iş deneyiminin birçok yönüne önemli katkıları olması yönüyle araştırmacılar için özel bir ilgi alanını temsil etmektedir (Sullivan ve Bhagat, 1992). Yazındaki araştırmalar, iş tatmininin İAN'ı anlamlı ve negatif biçimde etkilediği sonucunu farklı bağlamda ve farklı örneklem grubunda elde etmişlerdir. Mobley (1977), yüksek düzeyde İAN gösteren çalışanların

daha düşük düzeyde iş tatminine sahip olduklarını bulmuştur. Thatcher ve arkadaşları (2003), iş tatmini ve İAN arasındaki ilişkiye yeni boyutlar eklemişler ve iş tatmininin çalışanın işte kalması, çalışanların yaşadığı İAN ve ayrılmaya yönelik fırsat arasında etkileşimler tespit etmiştir. Mrayyan (2005) hemşireler üzerinde yürüttüğü çalışmada, Chen (2006) uçuş ekibini örneklem seçtiği çalışmada, Karatepe ve Kılıç (2007) ön büro çalışanlarından veriler topladığı çalışmada iş tatmininin İAN'ı negatif olarak etkilediğini bildirmişlerdir. Yine Chen ve Kao (2011) uçuş mürettebatı arasında iş stresinin öncülleri ve ardılları arasındaki ilişkileri incelediği çalışmalarında, iş tatmininin hem örgütsel bağlılık üzerinde pozitif hem de İAN üzerinde anlamlı ve negatif bir etki gösterdiğini bulmuştur. Hatta araştırmacılar İAN üzerindeki doğrudan ve dolaylı olmak üzere toplam etkiler bakımından iş tatmininin en büyük etkiyi yaptığını (örgütsel bağlılığa ve iş stresine göre) saptamışlardır. İki meta-analiz çalışmada, iş tatmini ile gerçek işten ayrılma arasında -0,24'lük (Carsten ve Spector, 1987) ve -0,27'lik (Tett ve Meyer, 1993) bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu araştırma bulguları göz önüne alındığında şu hipotezler önerilebilir:

H_{2a}: İçsel tatminin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

H_{2b}: Dışsal tatminin işten ayrılma niyeti üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

Yorgunluk birçok iş alanında tükenmişlik ve iş-yaşamının anlamlı bir faktörü olarak değerlendirilmiştir (Petrilli vd., 2006: 1343). Ayrıca yorgunluk sivil havacılık sektöründe insanların bu sektöre girmesinden ve bu sektörde kalmasından uzaklaştıran olumsuz bir imaja neden olan bir unsuru temsil etmiştir. Caruso (2006) sürekli yaşanan ve algılanan yorgunluğun çalışanları işten ayrılmaya zorlayabileceğini belirtmiştir. Lingard ve arkadaşları (2007), haftada beş gün çalışmayı sınırlama ile ücretli

çalışanların işte kalması, azalan yorgunluk, artan iş tatmini arasında doğrudan bir ilişki olduğunu tespit etmiş ve daha az yaşanan yorgunluğun çalışanların işte kalması oranını artırdığını bulmuştur. Francis ve Lingard (2012) özellikle inşaat gibi sektörlerde yorgunluk yönetimi vasıtasıyla iş ortamını geliştirmenin yetenekli çalışanların işte kalmasına ve yeni işe alımlara yardım edebileceğini iddia etmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki çalışma bulgularıyla tutarlılık gösterecek biçimde şu hipotez önerilebilir:

H₃: Özel yorgunluk algısının işten ayrılma niyeti üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi vardır.

İş Gerekliliği – Kontrolü Modeli (Karasek, 1979) bireysel değişkenlerden ziyade dışsal çevre değişkenlerinin önemine vurgu yapan bir iş stresi modelidir. Model “psikolojik iş gereği” ve “iş” iş stresinin derecesini belirleyen iki özellik olarak kabul etmektedir. Bu model bağlamında HTK'nin yüksek düzeyde iş stresi yaşamaması beklenir. Van der Doef ve Maes (1999), bir HTK'nin işinin Karasek'in iş gerginliği modelinde “yüksek - gergin iş” (yüksek iş gerekliliği – düşük kontrol) olduğunu belirtmiştir. Karasek'in modelinde, bireyin yaşayacağı psikolojik gerginlik; o bireyin çözmek durumunda olduğu “yoğun iş yükü” nün bir sonucu olarak ve zamanını bu iş yüküne harcamak durumunda olduğu zaman miktarının bir sonucu olarak oluşur. Bir HTK işi açısından bu yoğun iş yükü, enformasyonu –uçanın yeri, diğer uçaklara ve alandaki nesnelere göre konumu ile ilgili işlemeyi gerektirir. Ayrıca Karasek (1979) psikolojik gerginliğin temel sebebinin, işin yapılabilmesi için daha fazla enerji ve var olandan daha fazla yoğunlaşma gerektirmesi olduğunu açıklamıştır.

Applebaum ve arkadaşları (2010) hemşireler üzerinde yürüttüğü çalışmalarında, iş stresinin iş tatminini etkilediğini, iş tatmininin de düşük performansa ve İAN'a yol açtığını bildirmişlerdir. Embarland ve Rundmo (2010) kurguladığı çalışmalarında, iş stresinin bir unsuru olan iş güvencesizliğinin işyerindeki risk

davranışını ve İAN'ı artırdığını ve ayrıca iş tatmininin bu ilişkiye aracılık ettiğini tespit etmiştir. Jou ve arkadaşlarının (2013) HTK'ni incelediği çalışmalarında, araştırmacılar iş stresi ile İAN arasındaki ilişkide iş tatmininin aracılık rolü olduğunu bulmuşlardır. Dolayısıyla Karasek'in modeli ve ilgili değişkenlerin de yer aldığı aracılık çalışmalarının sonuçları dikkate alındığında şu iki aracılık hipotezi sunulabilir:

H_{4a}: Algılanan iş stresi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde içsel tatminin aracılık rolü bulunmaktadır.

H_{4b}: Algılanan iş stresi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde dışsal tatminin aracılık rolü bulunmaktadır.

İş stresinin İAN'a etkisinde öznel yorgunluk algısının aracılık etkisi gösterebileceğinin kuramsal temelini, İş Gerekliliği – Kaynakları Modeli temsil edebilir. Bu model, gerek – kontrol adı verilen önceki modeli bütünleştiren ve genişleten bir model olarak bilinir. Bu modelin ana temasını; yapılan işin türünden bağımsız olarak çevrenin pek çok farklı özelliklerinin çalışanların psiko-sağlıkları üzerinde etkiler oluşturması ve bu etkilerin “gerekler ve kaynaklar” biçiminde işe ayrılması fikri oluşturur. Bu modelde

çalışan sağlığının bozulma süreci, süreklilik gösteren iş gerekliliğiyle (stres ve faktörleri) başlatılır ve sonrasında yorgunluğa ve tükenmeye sebep olur. Tüm bunların sonucunda güven eksikliği, işe devam etmeme ve İAN gibi istenmeyen sonuçlar ortaya çıkar (Bakker vd., 2003). Dolayısıyla bu modelin tespitleri neticesinde aşağıdaki hipotez önerilebilir:

H₅: Algılanan iş stresi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde öznel yorgunluk algısının aracılık rolü bulunmaktadır.

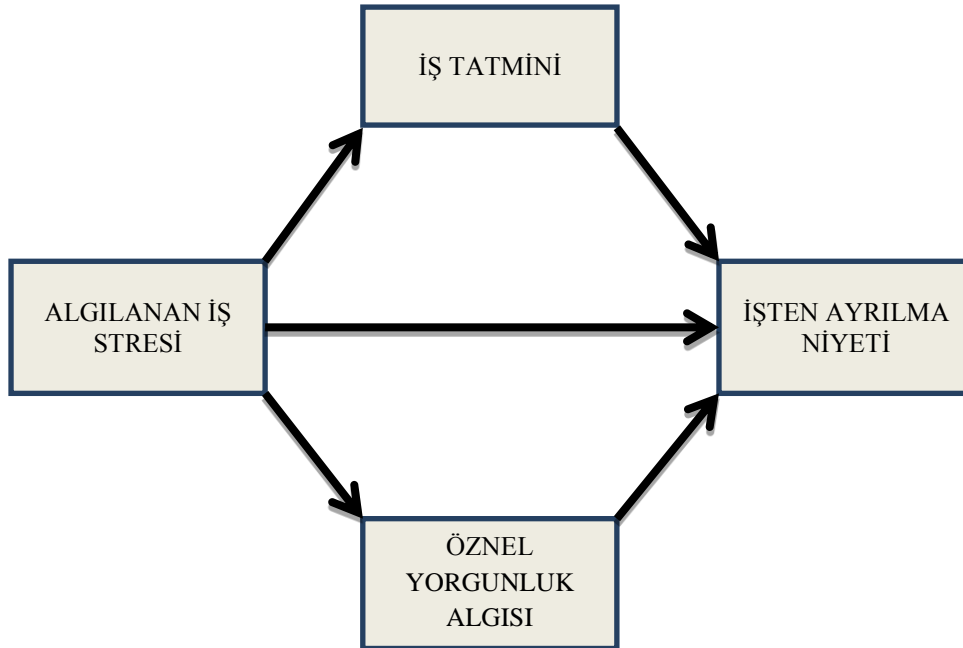
3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu başlık altında araştırmanın amacı, modeli, örnekleme, veri toplama araçları, veri toplama araçlarının geçerlilik ve güvenilirliği, kullanılan istatistiksel yöntemler gibi konularda alt başlıklar halinde bilgilendirme yapılacaktır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmada algılanan iş stresinin İAN üzerine etkisinde, iş tatmini ve öznel yorgunluk algısının rolü üzerinde durulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil1:Araştırma Modeli

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örnekleme HTK'lerden oluşmaktadır. Çalışmanın yapıldığı sırada Hava Trafik Kontrolörleri Derneği'nden alınan bilgiye göre 1400 civarı HTK bulunmaktadır. Araştırmada örneklem seçimi yapılmayıp evrenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. HTK mesleği yoğun dikkat gerektiren, hayati uçuş kararlarının verildiği ve vardiya esasına göre çalışan bir meslek türüdür. Laboratuvar bulguları ile desteklenen çalışmalar, HTK'nin yüksek düzeyde stres yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda çalışmanın HTK ile gerçekleştirilmesinin anlamlı olacağı düşünülerek örneklem kitlesi onlardan seçilmiştir. Çalışmada öncelikle Hava Trafik Kontrolörleri Derneği ile iletişime geçilerek anket çalışmasına katılım için gerekli izin alınmıştır. Ardından elektronik ortamda hazırlanan anket linki derneğe gönderilmiş ve onlarda üyeleri ile kuramsal ağ üzerinden paylaşmışlardır. 2 hafta boyunca kontrolörler anket formlarını doldurmuş ve sonuçta sistem kapatılmıştır. Bu süre kapsamında 222 adet anket formu doldurulmuştur.

Katılımcıların 82'si kadın (%36.9) 140'ı ise erkektir (%63.1). Medeni durum açısından katılımcılar değerlendirildiğinde 149'u evli (%67.1) iken 73'ü bekar (%32.9). Eğitim düzeylerine göre katılımcılar incelendiğinde 166'sı (%74.8) gibi çok büyük bir çoğunluğunun lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. 49'u ise (%22.1) lisansüstü seviyede eğitim almıştır. Katılımcıların yaş dağılımı 25 ile 63 yaş aralığındadır. Ortalama yaş 35.2 olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların mesleki tecrübe dağılımları ise 1 yıl ile 42 yıl aralığında gerçekleşmiştir. Ortalama mesleki tecrübe süreleri ise 10.7 yıldır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada 4 adet ölçek ve kişisel bilgi formundan yararlanılarak veriler toplanmıştır. Kişisel bilgi formu bölümünde katılımcılara cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve mesleki kıdem süreleri gibi 5 soru sorulmuştur. Anket formunda yer

alan diğer 4 ölçekle ilgili olarak ayrıntılı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Algılanan Stres Ölçeği: Algılanan Stres Ölçeği Kısa Formu Cohen ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek Türkçeye Eskin ve arkadaşları (2013) tarafından uyarlanmıştır. 4 madde ve tek boyuttan oluşan ölçek, bireyin yaşamındaki birtakım durumların ne derece stresli algılandığını ölçmeyi amaçlamaktadır. 5'li Likert tarzında derecelendirilen ölçekte (Hiçbir Zaman= 1, Çok Sık= 5) 2 madde ters puanlanmıştır. Ölçekte yer alan bir maddeye örnek olarak "*geçen ay, ne sıklıkta yapmanız gereken şeylerle başa çıkmadığınızı fark ettiniz?*" verilebilir.

İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği: İşten ayrılma niyetini ölçmek için Wayne ve arkadaşları (1997) tarafından geliştirilen ve Küçükusta (2007) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan 3 maddeden oluşan "İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek tek boyutludur ve ters puanlanmış madde bulunmamaktadır. Ölçek 5'li Likert tarzında derecelendirilmiştir (Kesinlikle Katılmıyorum= 1, Kesinlikle Katılıyorum= 5). Ölçekte yer alan bir maddeye örnek olarak "*daha iyi bir iş bulur bulmaz bu işten ayrılacağım*" verilebilir.

İş Tatmini Ölçeği: Araştırmada, Weiss ve arkadaşları (1967) tarafından geliştirilen Minnesota İş Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek içsel ve dışsal tatmin olmak üzere 2 boyut ve 20 maddeden oluşmaktadır. İçsel tatmin boyutunda 12, dışsal tatmin boyutunda ise 8 madde bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Coşkuner (1994) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçekte ters puanlanmış madde bulunmamaktadır. Ölçek 5'li Likert tarzında derecelendirilmiştir (Hiç Memnun Değilim= 1, Çok Memnunum= 5). Ölçekte yer alan bir maddeye örnek olarak "*Yeteneklerimi kullanabilme imkânından memnunum*" verilebilir.

Öznel Yorgunluk Algısı Ölçeği: HTK'nin öznel yorgunluk algısı düzeyleri Samn-Perelli Yorgunluk Ölçeği (Samn-Perelli, 1982) kullanılarak ölçülmüştür. Samn-Perelli Yorgunluk Ölçeği tek maddeden

oluşan ve katılımcıların öz-bildirimlerini 7'li puan aralığında ölçen (1= Tamamen Zinde Hissediyorum, 7= Tamamen Yorgun Hissediyorum) bir araçtır. Ölçek Türkçeye araştırmacı tarafından çevrilerek uygulanmıştır. Katılımcılardan ortalama bir iş gününü düşünmeleri ve ondan sonra vardiyalarının başlangıcında, ortasında ve sonunda kendilerini nasıl hissettiklerini ifade etmeleri istenmiştir. Ölçekten alınan

yüksek puan yorgunluğun da fazla olması anlamına gelmektedir.

3.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Araştırmada, yukarıda detaylı şekilde tanıtılan ölçeklerin geçerli bir ölçüm aracı olup olmadıklarını sınamak maksadıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz neticesinde ulaşılan uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

	χ^2/df	CFI	NFI	TLI	GFI	IFI	RMSEA
Stres	0,574	.97	.93	.97	.93	.98	.054
İş Tatmini	1,858	.92	.90	.91	.90	.92	.062
Öznel Yorgunluk	2,319	.96	.96	.97	.91	.96	.058
İAN	2,903	.99	.99	.99	.94	.99	.076

Tablo 1'den görüldüğü üzere çalışmada kullanılan ölçüm araçlarının tamamı kabul edilebilir seviyede uyum iyiliği değerleri göstermektedir (Jöreskog ve Sörbom, 1993; Kline, 1998; Anderson ve Gerbing, 1984;

Bagozzi ve Yi, 1988). Buna göre algılanan iş stresi, öznel yorgunluk algısı ve İAN ölçeklerinin tek boyutlu yapıları, herhangi bir madde analiz dışı bırakılmadan doğrulanmıştır. İş tatmini ölçeğini ise 2 boyutlu yapısı yine herhangi bir madde atımına gerek kalmaksızın doğrulanmış bulunmaktadır.

Ölçeklerin güvenilirlikleri iç tutarlılık katsayıları hesaplanarak sınanmıştır. Bu kapsamda elde edilen katsayılar Tablo 2'de verilmektedir. Bu değerlere bakıldığında. 74 ile .92 aralığında iç tutarlılık katsayılarına ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Tüm değişkenler açısından elde edilen iç tutarlılık katsayılarının kabul edilebilir limit olan .70'in (Nunnally, 1978) üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen tüm bu bilgilerden yola çıkılarak, araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin yapısal açıdan geçerli ve güvenilir ölçekler oldukları sonucuna varılmıştır.

3.5. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Verilerin analizinde, SPSS 22 ve AMOS 21 programları kullanılmıştır. Veri analizinin ilk aşamasında öncelikle kayıp veriler tespit edilmiş ve seri ortalamaları atanması suretiyle veri seti uygun hale getirilmiştir. Ardından uç değer analizi gerçekleştirilmiştir. Uç değer analizi her bir madde için tek değişkenli uç değer incelemesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Tek değişkenli uç değer analizinde, standartlaştırılmış z skorları incelenmiş olup, -3 ve +3 puan aralığının dışında kalan gözlemler silinerek yerlerine seri ortalamaları atanmıştır.

Verilerin normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığını tespit etmek amacıyla, verilerin basıklık ve çarpıklık katsayıları ile Q-Q grafiği ve histogram kullanılmıştır. Buna göre tüm maddelerin çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1 ve -1 arasında yer aldığı görülmüştür. Ayrıca grafiksel incelemelerde de her maddenin normal dağılıma oldukça yakın olduğu ve normal dağılımdan sapma göstermediği tespit edilmiştir. Bu bulgular neticesinde normallik varsayımının karşılandığı kabul edilmiştir.

Uç değer analizi ve normallik testlerinin yapılmasından sonra ham verileri özetlemek ve dağılım hakkında genel bir fikir edinmek için frekans, yüzde ve aritmetik ortalamalar hesaplanmıştır. Ölçeklerin geçerliliğini sınamak için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmış, ölçeklerin güvenilirlikleri içinse iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Bunların dışında, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayıları analizinden yararlanılmıştır. Hipotez testlerini gerçekleştirmek için ise yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Bu başlık altında değişkenler arasında gözlenen ilişkiler ve hipotez testlerine yönelik bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri ile korelasyon analizi sonuçları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2: Ölçeklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	Ort.	SS	1	2	3	4	5
1. Stres	3.62	,787	(.74)				
2. İçsel Tatmin	3.61	,733	-.47**	(.89)			
3. Dışsal Tatmin	2.83	,755	-.32**	.65**	(.82)		
4. Öznel Yorgunluk	4.43	1,120	.38**	-.37**	-.45**	(.76)	
5. İAN	2.04	1,269	.40**	-.51**	-.46**	.37**	(.92)

** $p < .01$; Parantez içindeki değerler değişkenlerin güvenilirlik katsayılarını göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların iş stresi algılarının 3.62 (SS= .787) ortalama değer ile orta seviyenin üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Yine iş tatmini açısından tablo değerlendirildiğinde, kontrolörlerin içsel tatmin seviyelerinin 3.61 (SS= .733) ortalama ile dışsal tatmin seviyelerine (2.83 ± 2.83) nazaran daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışanlarda öznel yorgunluk algısı düzeyi de 4.43 (SS= .1.120) ortalama ile orta nokta seviyesinin biraz üzerinde bulunmaktadır. Son olarak İAN değişkeni açısından Tablo 2 değerlendirildiğinde, 2.04 (SS= 1.269) ortalama değer ile katılımcıların İAN’ının düşük sayılabilecek bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2’de değişkenler arası ilişkilere odaklanıldığında, tüm değişkenler arasında orta kuvvet seviyesinde, $p < .01$ anlamlılık düzeyinde, istatistiki açıdan anlamlı ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Algılanan iş stresi ile içsel ($r = -.47$; $p < .01$) ve dışsal tatmin ($r = -.32$; $p < .01$) arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu Tablo 2’den

görülmektedir. Yine algılanan iş stresi ile öznel yorgunluk algısı ($r = .38$; $p < .01$) ve İAN ($r = .40$; $p < .01$) arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Tablo 2 incelenmeye devam edildiğinde, içsel tatmin ile öznel yorgunluk algısı ($r = -.37$; $p < .01$) ve İAN ($r = -.51$; $p < .01$) arasında negatif yönlü ilişkilerin varlığı bulgulanmıştır. Aynı negatif yönlü ilişki dışsal tatmin açısından da geçerlidir. Dışsal tatmin ile öznel yorgunluk algısı ($r = -.45$; $p < .01$) ve İAN ($r = -.46$; $p < .01$) arasında negatif yönlü ilişkiler gözlemlenmektedir. Son olarak Tablo 2’de öznel yorgunluk algısı ile İAN arasında da pozitif yönlü bir ilişki ($r = .37$; $p < .01$) olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada, geliştirilen hipotezleri sınamak için yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Bu amaçla, değişkenler arasında hipotez haline getirilen ilişkiler AMOS 21 programı ile test edilmiştir. Yapısal modelin analiz edilmesi neticesinde ulaşılan standardize edilmiş yol katsayıları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Yol Analizi Sonuçları

	Yol	β	SH	Hipotez	Sonuç
STRES	→ İAN	.372***	.124	H _{1a}	Desteklendi
STRES	→ ICST	-.521***	.079	H _{1b}	Desteklendi
STRES	→ DIST	-.401***	.092	H _{1c}	Desteklendi
STRES	→ OYA	.092	.061	H _{1d}	Desteklenmedi
ICST	→ İAN	-.557***	.165	H _{2a}	Desteklendi
DIST	→ İAN	-.538***	.144	H _{2b}	Desteklendi
OYA	→ İAN	.155**	.069	H ₃	Desteklendi

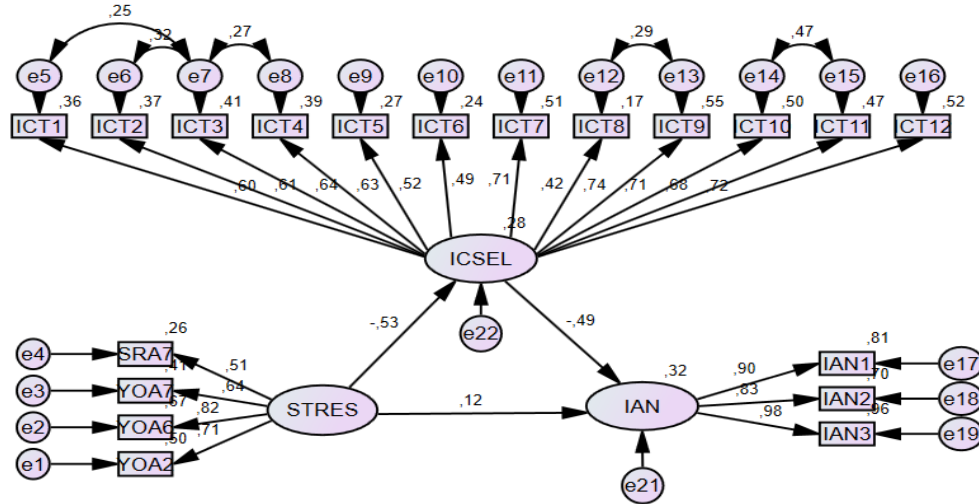
*** $p < .001$; ** $p < .01$; Beta katsayıları standardize edilmiş değerlerdir; İAN= İşten Ayrılma Niyeti, ICST= İçsel Tatmin, DIST= Dışsal Tatmin, OYA= Öznel Yorgunluk Algısı.

Tablo 3 incelendiğinde algılanan iş stresinin, İAN ($\beta = .372$; $p < .001$), içsel tatmin ($\beta = -.521$; $p < .001$) ve dışsal tatmin ($\beta = -.401$; $p < .001$) üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Algılanan iş stresinin, öznel yorgunluk algısı üzerine etkisi ise anlamlı bulunmamıştır ($\beta = .092$; $p > .05$). Tablo 3'ten görülebileceği üzere ayrıca içsel tatmin ($\beta = -.557$; $p < .001$), dışsal tatmin ($\beta = -.538$; $p < .001$) ve öznel yorgunluk algısının ($\beta = .155$; $p < .01$) İAN üzerine olan etkileri de anlamlıdır. Bu bilgilerin ışığında araştırma kapsamında geliştirilen H_{1a}, H_{1b}, H_{1c}, H_{2a},

H_{2b}, H₃ hipotezleri desteklenirken, H_{1d} hipotezi ise desteklenmemiştir.

Yol analizi sonuçlarından sonra aracılık etkilerini ortaya çıkarabilmek için 3 ayrı yapısal aracılık modeli oluşturulmuştur. Buna göre içsel tatminin aracılık rolüne ilişkin gerçekleştirilen analiz neticesinde elde edilen yapısal model Şekil 2'de gösterilmiştir. Modele ilişkin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde ($\chi^2/df = 2,069$; CFI= .92; NFI= .90; TLI= .91; GFI= .91; IFI= .92; RMSEA= .070).

Şekil 2: İçsel Tatminin Aracılık Etkisine İlişkin Model

Aracılık etkisine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları Tablo 4'te görülmektedir. Bu çalışmada aracılık hipotezlerinin test edilmesinde bootstrap (önyükleme) tekniği

kullanılmıştır. Mevcut veri setinden çok büyük veri setleri üretmek amacıyla yeniden örnekleme yapabilmeyi mümkün kılan Bootstrap yöntemi aracılığıyla, 222 kişilik

örneklem büyüklüğü % 95 güven aralığında, önerilen şekilde 5.000 olarak yeniden oluşturulmuştur (Hair vd., 2014). Tablo 4 incelendiğinde içsel tatmin değişkeninin, algılanan iş stresi ile İAN ilişkisinde dolaylı etkisinin bulunduğu görülmektedir. Ancak bu etkinin anlamlı olup olmadığını tespit edilmelidir. Bunun için de bootstrap güven aralığı değerlerinin incelenmesi gerekmektedir. Dolaylı etki değerine tekabül

eden alt ve üst güven aralığı değerleri sıfır değerini kapsamıyor ise dolaylı etki anlamlı olarak kabul edilmekte ve aracılık etkisinin meydana geldiği anlaşılmaktadır (Preacher ve Hayes, 2008). Bu bilgilerin ışığında Tablo 4 incelendiğinde, algılanan iş stresi ile İAN ilişkisinde, içsel tatminin dolaylı etkisi anlamlıdır ($\beta = .260$, BC 95% CI [.171, .379]). Bu kapsamda çalışmanın H_{4a} hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4: İçsel Tatminin Aracı Etkisi

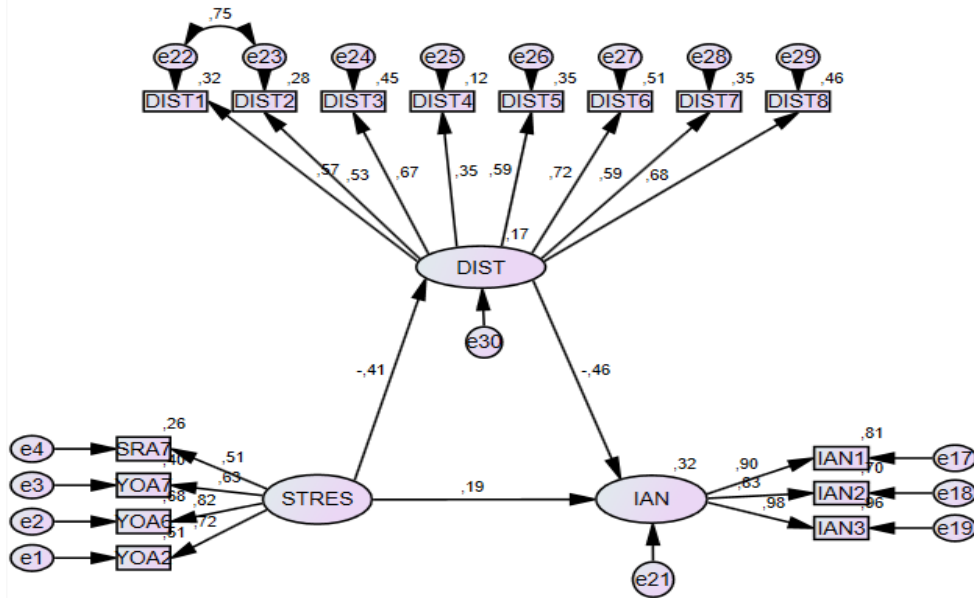
İlişki	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	LLCI	ULCI	Hipotez	Sonuç
STRES → İAN	.380***	.120	.260***	.171	.379	H_{4a}	Desteklendi

*** $p < .001$; Beta katsayıları standardize edilmiş değerlerdir; LLCI= Alt sınır güven aralığı; ULCI = Üst sınır güven aralığı. Bootstrap yeniden örnekleme = 5.000.

Dışsal tatminin aracılık rolüne ilişkin gerçekleştirilen analiz neticesinde elde edilen yapısal model Şekil 3'de gösterilmiştir. Modele ilişkin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar

içerisindedir ($\chi^2/df = 1,654$; CFI = .96; NFI = .91; TLI = .95; GFI = .92; IFI = .96; RMSEA = .053).

Şekil 3: Dışsal Tatminin Aracılık Etkisine İlişkin Model

Aracılık etkisine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde dışsal tatmin değişkeninin, algılanan iş stresi ile İAN ilişkisinde dolaylı etkisinin bulunduğu

görülmektedir. Dışsal tatminin dolaylı etkisi anlamlıdır ($\beta = .190$, BC 95% CI [.200, .548]). Bu kapsamda çalışmanın H_{4b} hipotezi de desteklenmiştir.

Tablo 5: Dışsal Tatminin Aracı Etkisi

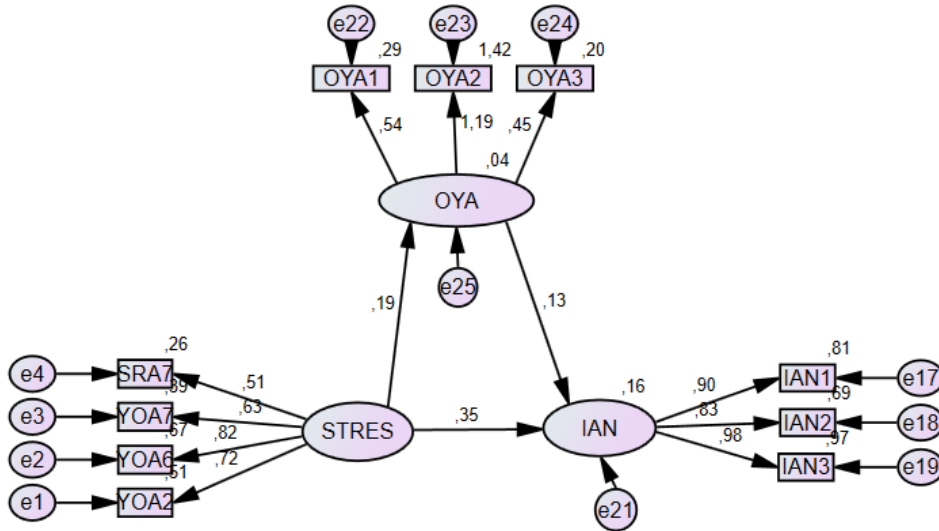
İlişki	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	LLCI	ULCI	Hipotez	Sonuç
STRES → İAN	.378***	.188*	.190***	.200	.548	H _{4b}	Desteklendi

*** $p < .001$; * $p < .05$; Beta katsayıları standardize edilmiş değerlerdir; LLCI= Alt sınır güven aralığı; ULCI = Üst sınır güven aralığı. Bootstrap yeniden örnekleme= 5.000.

Çalışmada son olarak öznel yorgunluk algısının aracılık rolüne ilişkin gerçekleştirilen analiz neticesinde elde edilen yapısal model Şekil 4'de

gösterilmiştir. Modele ilişkin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisindedir ($\chi^2/df= 2,788$; CFI= .92; NFI= .90; TLI= .90; GFI= .91; IFI= .92; RMSEA= .068).

Şekil 4: Öznel Yorgunluk Algısının Aracılık Etkisine İlişkin Model

Aracılık etkisine ilişkin yapısal eşitlik modeli sonuçları Tablo 6'da görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde öznel yorgunluk algısı değişkeninin, algılanan iş stresi ile İAN ilişkisinde dolaylı etkisinin bulunduğu

görülmektedir. Ancak bu etki anlamlı bulunmamıştır ($\beta = .025$, BC 95% CI [-.001, .093]). Bu kapsamda çalışmanın H₅ hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 6: Öznel Yorgunluk Algısının Aracı Etkisi

İlişki	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	LLCI	ULCI	Hipotez	Sonuç
STRES → İAN	.378***	.353***	.025	-.001	.093	H ₅	Desteklenmedi

*** $p < .001$; Beta katsayıları standardize edilmiş değerlerdir; LLCI= Alt sınır güven aralığı; ULCI = Üst sınır güven aralığı. Bootstrap yeniden örnekleme= 5.000.

5. SONUÇ ve TARTIŞMA

İş stresi son zamanlarda en çok ilgi çeken ve incelenen konulardan biri haline gelmiştir. İş stresinin etkilerini ve sonuçlarını incelemek hem kamusal hem de özel alanda tüm sektörlerle bağlı örgütlerde rağbet görmektedir. İş stresinin hem çalışanlara hem de örgütlere nasıl zarar verdiğini düşünmede herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. İş stresinin en önemli sonuçlarından birini İAN oluşturmaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de HTK’nin icra ettikleri iş alanı işgücü açısından yetersizliğe ve zorluklara sahiptir. Bunun sonucunda HTK için iş stresi oldukça yoğun yaşanan bir zorluğu temsil etmektedir. Bu çalışma HTK’lerde iş stresinin İAN üzerine etkisine odaklanmış ve özel yorgunluk algısı ile iş tatmininin (içsel ve dışsal tatmin şeklinde iki boyutunun) bu iki değişken arasındaki aracılık rolünü hipotez haline getirmiştir.

Çalışmada analiz sonuçları, algılanan iş stresinin, işten ayrılma niyeti ile içsel ve dışsal tatmin üzerinde anlamlı etkilerini ortaya çıkarmıştır. Algılanan iş stresinin, öznel yorgunluk algısı üzerine etkisi ise anlamlı bulunmamıştır. Aynı zamanda içsel tatmin, dışsal tatmin ve öznel yorgunluk algısının da İAN üzerinde anlamlı etki gösterdiği açığa çıkarılmıştır. Bu bilgilerin ışığında araştırma kapsamında geliştirilen H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} , H_{2a} , H_{2b} , H_3 hipotezleri desteklenmiş, H_{1d} hipotezi ise desteklenmemiştir.

Yol analizi sonuçlarından sonra aracılık etkilerini ortaya çıkarabilmek için oluşturulan 3 ayrı yapısal aracılık modelinin test edilmesinden sonra, içsel ve dışsal tatmin değişkenlerinin, algılanan iş stresi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde dolaylı etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece H_{4a} ve H_{4b} hipotezleri de desteklenmiştir. Ancak öznel yorgunluk algısı değişkeninin, algılanan iş stresi ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde dolaylı etkisinin bulunmasına rağmen bu etki anlamlı bulunmadığı için çalışmanın H_5 hipotezi desteklenmemiştir.

Yazında yürütülmüş önceki birçok çalışmanın sonuçlarıyla tutarlılık gösterecek şekilde, bu çalışmanın analizleri iş tatmininin her iki alt boyutunun İAN üzerinde yordayıcı gücünün anlamlı olduğunu göstermiş ve iş stresi ile iş tatmininin İAN’nın öncülü olduğunu önen Mobley (1977) ile Lee ve Mitchell’in (1994) modellerini doğrulamıştır. Çalışmanın sonuçları, İAN’nın iş tatmininin artması halinde azalacağına da dikkati çekmiştir. Bunun yanında iş stresi İAN’ı hem doğrudan hem de dolaylı olarak iki biçimde etkilemiştir. Bir başka deyişle, iş stresi HTK’nin sadece İAN’ını etkilememiş aynı zamanda iş tatminine yönelik şartlarını da etkilemiştir.

Çalışmanın sonuçları birçok açıdan teorik katkılar üretmiştir. Şöyle ki, öncelikle çalışma iş stresi ve İAN arasındaki ilişkiyi iş tatmini (içsel ve dışsal tatmin) vasıtasıyla araştırma konusu yaparak HTK için aracılık modelinin genellenebilirliğini artırmıştır. Özellikle adı geçen aracılık modelini havacılık sektörünün en önemli aktörlerini temsil eden HTK’ye uyarlamış ve genel bir iş stresi ölçeği yardımıyla aracılık modelini doğrulamıştır. Çalışma aynı zamanda iş tatmininin işe yönelik duygusal bir reaksiyon olması göz önüne alındığında, Weiss ve Cropanzano’nun (1996) vurguladığı gibi, duygusal reaksiyonların işe dair olaylar ve iş sonuçları arasında aracılık etkisi gösteren değişkenler olduğu iddiasına destek oluşturmuştur. Bir başka ifadeyle, çalışma sonuçları iş stresinin çalışanlarının tutumlarını iş tatmini gibi duygusal deneyimler vasıtasıyla etkilediğini göstermiştir.

Ancak çalışma, iş tatmini haricinde aracılık etkisi göstereceğini beklediği öznel yorgunluk algısının, iş stresi ile İAN arasında böyle bir etki göstermediği sonucuna da ulaşmıştır. Çalışmanın bu sonucu, İş Gereklere – Kaynakları Modeli temelinde öne sürülen iddiaları doğrulamamıştır. Zira bu model, çalışan sağlığının bozulma sürecinin süreklilik gösteren iş gereklileriyle (stres ve faktörleri) başlatılacağını, sonrasında yorgunluğa ve tükenmeye sebep olacağını, tüm bunların

sonucunda güven eksikliği, işe devam etmeme ve İAN gibi istenmeyen sonuçlar ortaya çıkaracağını belirtmiştir (Bakker vd., 2003).

Çalışmanın sonuçları sivil havacılık sektörü aktörleri ve özellikle HTK'nin yönetiminden sorumlu örgütler için önemli uygulamaya dair etkiler göstermiştir. İlgili örgütler, iş tatminini ölçerek, İAN'ı azaltacak iş tatmini düzeyini artıracak yaklaşımlar ve eğitim programları planlayarak HTK'nin İAN'ını kontrol edebilirler. HTK'nin öznel yorgunluk algısını artıran ve iş stresini tetikleyen stresörleriyle başa çıkmaları için mesleki eğitimler düzenleyebilirler ve böylece bilgi havuzlarını ve deneyim zenginliğini genişletebilirler. HTK'nin özellikle çalışma yoğunluğunu, vardiya şeklini ve hatta mutsuzluk ve hayal kırıklıklarını ifade etmelerine imkân sağlayacak danışmanlık sistemi kurabilirler. Ayrıca örgütler ve ilgili yöneticiler HTK'nin iş tatminini artırmak amacıyla onların başlangıçtaki iş beklentileri ile gerçekleşen koşullar arasındaki uyumu artırabilirler. Çalışma, aracı değişken olan iş tatmininin kontrol edilmesi halinde bile iş stresinin İAN'ı etkilediğini tespit etmiştir. Bu yüzden örgütler, iş stresini tetikleyecek olan iş özelliklerinin neler olduğunu açıkça

belirleyebilir ve HTK'nin işlerinde kalmasını sağlayacak iş stresini yönetecek zaman ve kaynak yatırımlarına özen gösterebilirler.

Çalışma birçok yönden kısıtlılıklara sahiptir. Birincisi, çalışma için tercih edilen tüm değişkenler, HTK'nin öz-bildirimlerine dayalı ölçekler vasıtasıyla ölçülmüştür. Bu durum HTK'nin gözlemlenen sonuçları şişirecek şekilde sürekli belli bir yönde cevap vermelerine sebep olmuştur. Gelecek çalışmalar özellikle İAN ile birlikte gerçek işten ayrılma davranışını da bağımlı değişken olarak kurgulayabilir. İkinci olarak, çalışmanın kurgusu tek bir zamana dayalı bir özellik taşımıştır ve iş stresi, öznel yorgunluk, iş tatmini ve İAN arasındaki ilişkilere yoğunlaşmıştır. Bu yüzden gerçek nedensel ilişkiyi göz ardı etmiştir. Gelecek çalışmalar, bu değişkenler arasında daha doğru ilişkileri bulacak şekilde boyamsal çalışma kurgulayabilir. Çalışmanın katılımcılarının tamamı Türkiye'de havaalanlarında görev yapan Türk HTK'den oluşmuştur. O yüzden bu çalışmanın bulgularını farklı ülke ve kültürlerle mensup kişilere genelleştirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

KAYNAKÇA

1. ANDERSON, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2), 155–173.
2. APPLEBAUM, D., Fowler, S., Fiedler, N., Osinubi, O., & Robson, M. (2010). The impact of environmental factors on nursing stress, job satisfaction and turnover intention. *Journal of Nursing Administration*, 40, 323-328.
3. BAGOZZI, R. P., & Youjae, YI (1998). On the evaluation of structural equation models. *Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
4. BAKKER, A. B., Demerouti, E., & Verbeke, W. (2004). Using the Job Demands-Resources model to predict burnout and performance. *Human Resource Management*, 43, 83-104.
5. BOWLING, N. A., Alarcon, G. M., Bragg, C. B., & Hartman, M. J. (2015). A meta-analytic examination of the potential correlates and consequences of workload. *Work Stress*, 29, 95–113.
6. BRIEF, A. P. (1998). *Attitudes in and around organizations*. Thousand Oaks, Sage, CA.
7. CALDWELL, J. A. (2005). Fatigue in aviation. *Travel Med. Infect. Dis.* 3(2), 85–96.

8. CAMPBELL, D. M. (2015). *An assessment of predominant causal factors of pilot deviations that contribute to runway incursion*. Unpublished Master of Arts Thesis, Middle Tennessee State University.
9. CARSTEN, J. M., & Spector, P. E. (1987). Unemployment, job satisfaction, and employee turnover: a meta-analytic test of the Muchinsky model. *Journal of Applied Psychology*, 72, 374–381.
10. CHEN, C. F., & Kao, Y. L. (2011). The antecedents and consequences of job stress of flight attendants: Evidence from Taiwan. *Journal of Air Transport Management*, 17, 253-255.
11. COHEN, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385-396.
12. CARUSO, C C. (2006). Possible broad impacts of long work hours. *Industrial Health*, 44(4), 531-536.
13. COŞKUNER, A. (1994). *İletişim becerisini geliştirme eğitiminin işgörenlerin iletişim çatışmalarına girme eğilimlerine, yalnızlık düzeyleri ve iş doyumlarına etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
14. CROPANZANO, R., Rupp, D. E., & Byrne, Z. S. (2003). The relationship of emotional exhaustion to work attitudes, job performance, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 88, 160–169.
15. CRUZ C., Della Rocco P., & Hackworth C. (2000). Effects of quick rotating shift schedules on the health and adjustment of air traffic controllers. *Aviation & Space Environmental Medicine*, 71(4), 400–407.
16. DEFRANK, R. S., & Stroup, C. A. (1989). Teacher stress and health: examination of a model. *Journal of Psychosomatic Research*, 33(1), 99-109.
17. DUA, J. K. (1994). Job stressors and their effects on physical health, emotional health and job satisfaction in a university. *Journal of Educational Administration*, 32, 59-78.
18. EMBERLAND, J. S., & Rundmo, T. (2010). Implications of job insecurity perceptions and job insecurity responses for psychological well-being, turnover intentions and reported risk behavior. *Saf. Sci.* 48, 452–459.
19. ESKİN, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan stres ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Güvenirlilik ve geçerlik analizi. *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3), 132-140.
20. FRANCIS, V. & Lingard, H. (2012). The case for family-friendly work practices in the Australian construction industry. *Construction Economics and Building*, 2(1), 28-36.
21. GOODE, J. H. (2003). Are pilots at risk of accidents due to fatigue? *Journal of Safety Research*, 34, 309-313.
22. GÖKER, Z. (2018). Fatigue in the aviation: An overview of the measurements and countermeasures. *Journal of Aviation*, 2(2), 185– 194.
23. HAIR, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
24. HARRINGTON, D., Bean, N., Pintello, D., & Mathews, D. (2005). Job satisfaction and burnout: Predictors of intentions to leave a job in a military setting. *Administration in Social Work*, 25(3), 1–16.
25. HO, C., & Au, W. (2006). Teaching Satisfaction Scale: Measuring job satisfaction of teachers. *Educational and Psychological Measurement*, 66, 172–185.
26. IATA, (2015). Airline profitability strengthens further [online] Available at: <https://>

- www.iata.org/pressroom/pr/Pages/2015-06-08-03.aspx.
27. IATA, (2016). IATA forecasts passenger demand to double over 20 years. Press Release No: 59. International Air Transport Association. <http://www.iata.org/pressroom/pr/pages/2016>.
  28. IVANCEVICH, J. M., & Matteson, M. T. (1980) *Stress and work*. Glenview. IL: Scott, Foresman.
  29. JAMAL, M. (1990). Relationship of job stress and type-A behavior to employees, job satisfaction, organization commitment, psychosomatic health problems and turnover motivation. *Journal of Human Relations*, 43(8), 727-738.
  30. JOU, R. C., Kuo, C. W. & Tang, M. L. (2013). A study of job stress and turnover tendency among traffic controllers: The mediating effects of job satisfaction. *Transportation Reserach Part E*, 57, 95-104.
  31. JORESKOG, K., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the simplis command language*. Chicago, IL: Scientific Software International Inc.
  32. KARASEK, R. A., (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: implications for job redesign. *Administration Science Quarterly*. 24, 285-308.
  33. KARATEPE, O. M., & Kılıç, H. (2007). Relationships of supervisor support and conflicts in the work-family interface with the selected job outcomes of frontline employees. *Tourism Management*, 28(1), 238-252.
  34. KAVANAGH, J. (2005). *Stress and performance: A review of the literature and its applicability to the military*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
  35. KIM, B. P., Murrmann, S. & Lee, G. (2009). Moderating effects of gender and organization level between role stress and job satisfaction among hotel employees. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 612-619.
  36. KIM, H., & Kao, D., (2014). A meta-analysis of turnover intention predictors among U.S. child welfare workers. *Children Youth Service Review*. 47, 214-223.
  37. KLINE, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
  38. KUO, C. W., Jou, R. C., & Lin, S. W. (2012). Turnover intention of air traffic controllers in Taiwan: A note. *Journal of Air Transport Management*, 25, 50-52.
  39. KÜÇÜKUSTA, D. (2007). *Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
  40. LEE, T. W., & Mitchell, T. R. (1994). An alternative approach: the unfolding model of voluntary employee turnover. *Academy Management Review*, 19, 51-89.
  41. LINGARD, H., Brown, K., Bradley, L., Bailey, C. & Townsend, K. (2007). Improving employees' work-life balance in the construction industry: Project alliance case study. *Journal of Construction Engineering and Management*. 113(10), 807-815.
  42. LOCKE, E. A. (1976). "The nature and causes of job satisfaction", in Dunnette, M.D. (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Rand McNally, Chicago, IL, pp. 297-349.
  43. LOQUERCIO, D., Hammersley, M., & Emmens, B. (2006). Understanding and addressing staff turnover in humanitarian agencies. Network Paper. 55. *Humanitarian Policy Group, Overseas Development Institute*, London.
  44. LU, K. Y., Chang, L. C., & Wu, H. L. (2007). Relationships between

- professional commitment, job satisfaction, and work stress in public health nurses in Taiwan. *Journal of Professional Nursing*, 23, 110-116.
45. MAGHOUT-JURATLI, S., Janisse, J., Schwartz, K., & Arnetz, B. B. (2010). The causal role of fatigue in the stress-perceived health relationship: A MetroNet study. *Journal of The American Board of Family Medicine*, 23(2) 212-219.
46. MOBLEY, W. H. (1977). Intermediate Linkages in the relationship between job satisfaction and employee turnover. *Journal of Applied Psychology*, 62(2), 237-240.
47. MOBLEY, W. H. (1982). *Employee turnover: causes, consequences and control*. Reading, MA: Addison-Wesley.
48. MONTGOMERY, D. C., Blodgett, J. G., & Barnes, J. H. (1996). A model of financial securities sales persons' job stress. *The Journal of Services Marketing*, 10(3), 21-34.
49. MORIARTY, D. (2015). *Practical human factors for pilots*. London, UK: Elsevier Inc.
50. MRAYYAN, M. T. (2005). Nurse job satisfaction and retention: comparing public to private hospitals in Jordan. *Journal of Nursing Management*, 13, 40-50.
51. NUNNALLY, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
52. ORNELAS, S., & Kleiner, B. H. (2003). New development in managing job related stress, *Journal of Equal Opportunities International*, 2(5), 64-70.
53. ÖZDAYI, N. (1990). *Resmi ve özel liselerde çalışan öğretmenlerin iş tatmini ve iş streslerinin karşılaştırmalı analizi*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
54. PETRELLI, R. M., Roach, G. D., Dawson, D. & Lamond, N. (2006). The sleep, subjective fatigue and sustained attention of commercial airline pilot during an international pattern. *Chronobiology International*, 23(6), 1347-1362.
55. PIGNATA, S., Boyd, C., Gillespie, N., Provis, C., & Winefield, A. H., (2014). Awareness of organizational stress-reduction interventions: the impact on employee wellbeing and attitudes. *Stress. Health*, 32, 231-243.
56. PRATT, L. I., & Barling, J. (1988). Differing between daily events, acute and chronic stressors: A framework and its implications. In J. J. Hurrell, L. R. Murphy, S. L. Sauter, & C. L. Cooper (Eds.), *Occupational stress: Issues and developments in research* (pp. 41-53). New York: Taylor & Francis.
57. PREACHER, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
58. PRICE, J., & Mueller, C. (1981). A causal model of turnover for nurses. *Academy of Management Journal*, 24(3), 543-565.
59. ROACH, G.D., Sargent, C., Darwent, D., & Dawson, D. (2012). Duty periods with early start times restrict the amount of sleep obtained by short-haul airline pilots. *Accident Analysis and Prevention*, 45, 22-26.
60. RUSBELT, C. A., Farrell, D., Rogers, G., & Mainous III, A. (1988). Impact of exchange variables on exit, voice, loyalty and neglect: An integrative model of responses to decline job satisfaction. *Academy of Management Journal*, 31(3) 599-627.
61. SAMN, S. W., & Perelli, L. P. (1982). *Estimating Aircrew Fatigue: A Technique with Implications to Airlift Operations* (Technical Report No SAMTR-82-21). USAF School of Aerospace Medicine, Brooks AFB, TX.

62. SHIROM, A. (1982). What is organizational stress? A facet analytic conceptualization. *Journal of Organizational Behavior*, 32(1), 21-37.
63. SKORUPSKI, J., & Uchronski, P. (2015). A fuzzy reasoning system for evaluating the efficiency of cabin baggage screening airports. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 54, 157-175.
64. SONNENTAG, S., & Frese, M. (2003). Stress in organizations. In W. C. Borman, D. R. Ilgen & R. J. Klimoski (Eds.), *Handbook of psychology*. Vol. 12. Industrial and organizational psychology. New Jersey: John Wiley & Sons.
65. SPECTOR, P. E. (1986) Perceived control by employees: A meta-analysis of studies concerning autonomy and participation at work. *Human Relations*, 11, 1005-1016.
66. SULLIVAN, S. E., & Bhagat, R. S. (1992). Organizational stress, job satisfaction, and job performance: Where do we go from here? *Journal of Management*, 18, 353-374.
67. SUNAL, A., Sunal, O., & Yasin, F. (2011). A comparison of workers employed in hazardous jobs in terms of job satisfaction, perceived job risk and stress: Turkish jean sandblasting workers, dock workers, factory workers and miners. *Social Indicators Research*, 102(2), 265-273.
68. SYED, A., Ahmad, M. B., Ali, H. F., Arif, M. M., & Gohar, A. (2018). Work-family conflict and turnover intentions: Moderated mediation model. *Human Resource Research*, 2(1), 95-106.
69. TETT, R., & Meyer, J. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46, 259-293.
70. THATCHER, J. B., Stepina, L. P., & Boyle, R. J. (2003). Turnover of information technology workers: examining empirically the influence of attitudes, job characteristics and external markets. *Journal of Information Systems*, 19(3), 231-261.
71. TOURIGNY, L., Baba, V. V., & Wang, X. (2010). Burnout and depression among nurses in Japan and China: The moderating effects of job satisfaction and absence. *The International Journal of Human Resource Management*, 21(15), 2741-2761.
72. VAN DER DOEF, M., & Maes, S. (1999). The Job Demand-Control (-Support) Model and psychological well being: A review of 20 years of empirical research. *Work and Stress*, 13, 87-114.
73. VOKIĆ, N. P., & Bogdanić, A. (2007). Individual Differences and Occupational Stress Perceived: A Croatian Survey. *Working Paper Series*.
74. WAYNE, S. J., Shore L. M., & Linden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
75. WEISS, D. J., Dawis, R. V. England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. Vol. 22, Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center.
76. WEISS, H. M., & Cropanzano, R., (1996). Affective events theory: a theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. In: Staw, B.M., Cummings, L.L. (Eds.), *Research in Organization Behavior*, vol. 19. JAI Press, Greenwich, CT, pp. 1-74.
77. ZEIER, H. (1994). Workload and psychophysiological stress reactions in air traffic controllers. *Ergonomics*, 73(3), 525-539.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN GÜNEY ÇİN DENİZİNDE DÖNÜŞEN YENİ STRATEJİSİ: FOUR SHA DOKTRİNİ¹

THE TRANSFORMING NEW STRATEGY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE SOUTH CHINA SEA: FOUR SHA DOCTRINE

Diren DOĞAN*, **Muharrem GÜRKAYNAK****

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, dirensahinn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6021-2828>

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muharremgurkaynak@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5371-0474>

ÖZ

Devletlerin uluslararası sistemdeki varlıkları; sahip oldukları ekonomik, askeri ve sosyolojik olguların yanı sıra, bu olguların oluşumu sırasında gösterdikleri reflekslerle paralel biçimde ilerlemektedir. Devletlerin dış sınırlarını çevreleyen miğfer konumundaki bu refleksler, diğer aktörlerin faaliyetlerinden önce göz önünde bulunduracağı temel göstergelerin başında gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmada ele alınan ihtilaflar, Asya-Pasifik Bölgesi içerisinde yer alan, "Güney Çin Denizi" olarak adlandırılan bölgenin kıyısında bulunan ülkeleri kapsamakta ve özeldir bu ülkelerden biri olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2016 yılında sonuçlanan Tahkim Mahkemesi kararının ardından revize ettiği Güney Çin Denizi stratejisini kapsamaktadır. Kapsam doğrultusunda, bu çalışmada öncelikle Güney Çin Denizi'nin konumuna ve tarihine değinilecek bu sırada kronolojik olarak ülkelerin bölgeye yönelik iddiaları açıklanacak ve nihai politikaları değerlendirilecektir. Ardından Çin'in Güney Çin Denizi'ne yönelik iddialarının kapsamına ve bu iddiaların tahkim kararının ardından ortaya çıkan Four Sha Doktriniyle hangi yöne evrildiğine yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Asya-Pasifik Bölgesi, Güney Çin Denizi, Çin Halk Cumhuriyeti, Four Sha Doktrini*

Jel Kodları: *F5, F51*

ABSTRACT

Presence of states in international system goes hand in hand with their economic, military and sociological endowments as well as the reflexes the states shown in formation process of those endowments. Those reflexes, which can be regarded as galeas surrounding the outer borders of the one and only actor of the international system that are states, must be taken into consideration as main indicator before gazing at the moves of those states. In this respect, the disputes we have dealt with in our study cover the countries located in the Asia-Pacific Region, called in 'South China Sea' and specially it includes the South China Sea strategy, which was revised by the People's Republic of China, one of these countries, following the decision of the Arbitration Court in 2016. At this cover in this study, firstly the position and history of South China Sea will be mentioned. At the same time, the claims of the countries towards the region will be explained chronologically and the final

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün [10245998](https://doi.org/10.245998) referans numaralı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

policies will be evaluated. Subsequently, will be sought answers to the scope of China's claims to the South China Sea and to the direction in which these claims evolved with the Four Sha Doctrine that emerged after the arbitration decision.

Keywords: *Asia-Pasific Religion, South China Sea, The Republic of China, Four Sha Doctrine*

Jel Codes: *F5, F51*

GİRİŞ

Dünyanın hemen hemen her köşesinde egemenliği ihtilaflı durumda olan toprak parçalarına rastlamak mümkündür. Türkiye ile Yunanistan arasında bulunan Kardak Kayalıkları, İngiltere ile Arjantin arasındaki Falkland Adaları, Çin ile Japonya arasında yaşanan Senkaku ve Diaouyu Adaları uyuşmazlıkları, bu yargıya verilebilecek örnekler arasındadır (Tüysüzoğlu, 2011:20-21). Bahsedilen bu genellemelerin arasında Güney Çin Denizi'nin farklı bir özelliği bulunmaktadır. Küresel sistem içerisinde çeşitli örneklerinin de verildiği bu ihtilaflı oluşumların neredeyse tamamı yalnızca iki devlet arasında varolmuş ve çözümlenmeye çalışılmıştır; bu ihtilafların hiçbiri en az altı hak talebini içeren Güney Çin Denizi ihtilaflı kadar fazla aktörlü ve dolayısıyla karmaşık değildir (Storey, 2014:10). Çevresindeki ülkelere sunduğu imkânlar ve bünyesinde barındırdığına inanılan doğal kaynaklar bakımından egemenliğinden vazgeçilmesi veya gözardı edilmesi mümkün olmayan bir bölge olarak nitelendirilen Güney Çin Denizi'ne sınırı bulunan ülkelerin genelinin büründüğü bu iddialı duruş, içerisine Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)'nin kuralları ve bölge dışı güçlerin çıkarları da dahil edildiğinde; çözülmesi büyük çaba ve özveri gerektiren ihtilaflar yumağını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle 21. yüzyıl ile birlikte uluslararası hukuk çerçevesinde bölge ülkeleri tarafından atılan sağlam adımlar, bölge üzerindeki yapılarda hak talebinde bulunan devletler içerisinde yadsınamayacak derecede baskınlığı bulunan Çin Halk Cumhuriyeti'ni Güney Çin Denizi'ne yönelik politikalarını gözden geçirmeye ve hatta revize etmeye yöneltmiştir. Bu doğrultuda Tahkim Mahkemesi'nin 2016 yılında verdiği kararın gölgesinde oluşturulan "Four Sha

Doktrini", Çin'e kendi bacakları olarak nitelediği Güney Çin Denizi'ne yönelik iddialarını uluslararası hukuka yakın, yeni bir boyutta savunmasını sağlaması açısından umut vaat etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tahkim Kararı sonrası dönüşen stratejisini açıklamayı ve bu strateji ışığında Çin'in bölgeye yönelik gelecekteki politikalarına projeksiyon sağlamayı amaçlayan bu çalışmada öncelikle, Güney Çin Denizi kavramı coğrafi, tarihsel ve stratejik açıdan tanımlanacak, ardından bölgeye kıyısı bulunan ülkelerin iddiaları farklı perspektiflerden kısaca incelenecek ve son olarak Çin iddialarına ve de bu iddiaların son basamağını oluşturan Four Sha Doktrini'ne değinilecektir.

1. GÜNEY ÇİN DENİZİ

Güney Çin Denizi olarak adlandırılan bölge, gerek Doğu Asya kıtasına olan görece yabancılıktan, gerek kendi bölgesi dışındaki ülkelere olan fiziki uzaklığından ötürü ve gerekse bölgeye duyulan ilginin henüz yeşermesi nedeniyle coğrafi yakınlık olarak zihinlerde aniden canlanabilecek bir konuma sahip değildir. Bu nedenle bu mikro bölgenin coğrafi konumunu açıklamadan önce, onu kapsayan daha geniş bölgeleri belirterek genelden özele doğru bir tanımlama yapmak bölgenin şemasının zihinlerde canlandırılabilmesi açısından daha faydalı olacaktır. Bu doğrultuda Güney Çin Denizini de içinde bulunduran geniş "Pasifik Havzası" doğuda ABD, Kanada ve Güney Amerika ülkelerini; batıda ise Asya Pasifik bölgesini kapsamaktadır (Ateş, 2011). Doğu Asya'nın Pasifik kıyıları boyunca uzanan Asya-Pasifik bölgesi, farklı geniş ve dar

tanımlamaları içermekle birlikte kuzeyde Moğolistan, güneyde Yeni Zelanda, doğuda Okyanusya ve batıda Pakistan'a kadar uzanan geniş bir bölgenin adıdır (Japonya Çevre Bakanlığı, 2019). Bu bölgenin Güneydoğu Asya tarafında yer alan ve kuzeyde Çin Halk Cumhuriyeti, doğuda Filipinler, batıda Vietnam ve güneyde Brunei, Endonezya, Malezya ve Singapur ile çevrili 3,5 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsayan yarı kapalı denizin adı ise Güney Çin Denizi'dir (PCA Press Release, 2016:17). Doğu-Batı hizasındaki uzunluğu yaklaşık 2000 kilometrekare olan Güney Çin Denizi'nin Kuzey-Güney uzunluğu ise yaklaşık 1750 kilometrekaredir ve hemen hemen %40'ının derinliği 60 metreden daha azdır (Denk, 1999:17). Uluslararası literatürde ekseriyetle "Güney Çin Denizi" olarak adlandırılan bu bölge denizler üstündeki hegemonyayı yansıtabilecek şekilde ve komşu ülkelerce farklı isimlerle de anılmıştır.² Örneğin, Vietnam bölgeyi "Doğu Denizi" olarak nitelerken Filipinler "Batı Filipinler Denizi" olarak tanımlamıştır (Eryiğit, 2012:6). Bölge, sayıları yüzleri aşan ada, adacık, takımada, kayalık vb. deniz seviyesinin altında ya da üstünde görülebilen oluşumlara ev sahipliği yapan zengin bir denizdir. Deniz yüzeyinde yaklaşık 10 kilometrekarelik bir alanı kaplayan bu oluşumların %95'i insan yaşamına uygun olmadığından yerleşim alanı olarak kullanılmamaktadır (Ohnesorge, 2016:27). Yüksek ticaret potansiyeline sahip ulaşım rotalarına, zengin balıkçılık ve tabii kaynaklarına ve muhtemel petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan bölgenin kuzeydoğu tarafındaki "Pratas Adaları", kuzeyindeki "Paracell Adaları", güney kısmında bulunan "Spratly Adaları", orta kısmına denk gelen Scarborough Shoal (sığılık) ve onun hemen yanında yer alan "Macclesfield Bank"³ bölgedeki ihtilaflara neden olan oluşumların başlıcalarıdır (Bader vd., 2014:4). Konumu ve coğrafi özellikleri

belirtilen Güney Çin Denizi ve onun üzerinde bulunan ada/adacık grupları; dağınık ve irili ufaklı yapılar halinde denize dağılmış olan coğrafyaları sebebiyle onları talep eden devletlerin çeşitlenmesine ve kendi sınırlarını mümkün olan en geniş hale getirmek isteyen devletlerin bu taleplerinde ısrar etmesine ve de çalışmanın ilerleyen safhalarında da görüleceği üzere bölgedeki devletlerin bu doğrultuda çekinmeden kuvvet uygulayabilmelerine neden olmaktadır.

2. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER DENİZ HUKUKU SÖZLEŞMESİ ÖNCESİ BÖLGE ÜLKELERİNİN EGEMENLİK İDDİALARI

Üzerinde bu kadar fazla sayıda iddia sahibi devlet bulunan Güney Çin Denizi'nin kökenine inildiği zaman; Güneydoğu Asya'nın kara sınırlarının haritalanmasının 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan bir süreç olduğu, Deniz alanlarının sınırlanmasının ise bu tarihten çok daha sonra gerçekleştiği görülmektedir (Tonnesson, 2002:571). Asya'nın bu sınırsal sürece Avrupa'ya nazaran daha geç başlamasının nedeni bu iki bölgenin "ülke" kavramı noktasında tamamen farklı yaklaşımlara sahip olmalarıdır (Hayton, 2014:47). Zira bu süreç Avrupa'da 19. yüzyılın başlarında başlamıştır ve hatta Avrupalı Devletler bu tarihten çok daha önce Vestfalya Barışıyla siyasi birimler olarak sınırlarına saygı göstermeye yönelmişlerdir (Uludağ, 2014:102-105). Ancak Güneydoğu Asya siyasi biriminde var olan otoritedeki kademeli geçişler, hükümdarın kabul edilmediği boşluklar, birden fazla küçük siyasi yapıların mevcudiyeti gibi belirsizlikler sınırların akıcı ve belirsiz olmasına neden olmuştur. Öyle ki bu belirsizlikler hükümdarlar arasında, bazen barışçıl olsa da çoğu kez şiddetli biçimde çözülmeye çalışılmıştır (Hayton, 2014:47). Kıtanın egemenliğinin ardından Güney Çin Denizi'nin tarihine bakıldığında zaman, bölgenin geçmişten itibaren temel işlevinin bir iletişim aracı olarak hizmet etmek olduğu açıkça

² Uluslararası literatürdeki yaygın kullanıma uygun olarak çalışmamızda bölge "Güney Çin Denizi" olarak adlandırılmıştır.

³ Güney Çin Denizi'nin merkezinde tamamen batık bir resiftir.

görülebilmektedir (Tonnesson, 2002:572). Çinliler, Vietnamlılar, Filipinliler ve Malaylar varlıkları süresince Güney Çin Denizi'nde balık tutmuşlardır ve dahası bu bölge; Çin, Hindistan ve Ortadoğu arasında kültürel/dini değişimlerle birlikte ticaretin gerçekleştirildiği önemli bir rota özelliği göstermiştir (Huang ve Billo, 2015:2). Örneğin 8. ve 12. yüzyıllar arasında bölge ticaretine Malay tüccarlarının yön vermesiyle ve Arapların bölgeye İslamiyeti getirmesiyle Çin'in ipek ve seramikleri Arap tütsüleri karşısında makul bir değişim aracı olarak görülmüştür (Samuels, 2005:14). 16. yüzyıldan itibaren Afrika'ya kadar gidebilecek kapasiteye yükselen yeni ticaret gemileriyle birlikte Portekizli, Hollandalı, İngiliz, Fransız ve diğer Avrupalı ticaret şirketleri; Güneydoğu Asya'yı sermayeleştirerek deniz ve denizcilik becerilerini bölgesel ticarete entegre etmek üzere buraya gelmişler ve bölgedeki Arapların yerini alarak limanları kontrol altına almaya başlamışlardır. Portekizliler 1511'de Malakka'yı alıp, 1557'de Makao'da kalıcı bir varlık kurmuşlardır. 1571'de İspanyollar Manila'yı, 1612'de Hollandalılar da Malakka'yı ele geçirmişler ve 17. yüzyılda, kârlı baharat ticaretine yönelmişlerdir. Ayrıca bu devletler yalnız bölge ticaretiyle kalmayıp bölgedeki baharat ve seramik gibi yerel ürünleri de Avrupa'ya taşımışlardır (Blusse, 1996:55). 18. yüzyıldan itibaren başladıkları sömürge ve koloni faaliyetlerine 19. yüzyılda da devam eden Avrupa devletleri Afrika'nın sömürgeleştirilmesinin kısmen tamamlanmasının ardından dikkatlerini oldukça geniş ve önemli bir pazar olarak gördükleri Uzak Doğu Asya'ya yöneltmişlerdir (Gülboy, 2011:1). Bu noktada; 19. yüzyıla kadar uygulanan sömürge faaliyetlerinin adı "Eski Emperyalizm" olarak adlandırılmaktadır. Bu çağda Avrupa ülkeleri Uzak Doğu ticaret yollarını aramış, "Yeni Dünya'yı keşfetmiş ve bu yerlerde bazı yerleşim yerleri kurmuştur (The Age Of Imperialism). Tonnesson ve Samuels'e göre de 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan bu

zaman dilimi aynı zamanda, Güney Çin Denizi için de "Modern Öncesi Dönem" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Güney Çin Denizi adına "egemenlik" kavramından söz etmek tam anlamıyla mümkün değildir. Bu durumun ilk nedeni olarak; dönem içerisinde bölgede kalıcı bir deniz gücü bulunmamıştır, yani Güney Çin Denizi'ndeki hegemonya birkaç farklı devlet arasında el değiştirmiştir. İkinci olarak bu yüzyıllar arasında Spratly ve Paracell adaları; üzerinde egemenlik iddia edilebilecek potansiyele sahip adalar olarak görülmemişler ve hatta tekneler açısından sorun yaratabilecek yapılara sahip oldukları için bu alanlar tehlikeli dahi görülmüşlerdir (Huang ve Billo, 2015:2). Son olarak 19. yüzyıla kadar adalar hakkında egemenlik iddiasında bulunan herhangi bir devlet tam olarak ortaya çıkmamıştır. Adalar keşfedilmiş, bir nebze sömürülmüş ancak yasal olarak herhangi bir hak iddia edilmemiş ve ihtilaf ortaya çıkmamıştır. (Tonnesson, 2002:574).

19. yüzyılda Avrupalı güçler Uzak Doğu ticareti ile yoğun şekilde ilgilenirken herhangi bir ülkenin deniz üzerinde yasal olarak egemenlik talep edip edemeyeceği konusunda bir tartışma başlatılmıştır (Ziskind, 1973:1). Grotius ve Selden⁴ arasındaki argümanların bir sonucu olarak kara sınırlarının denizlere nasıl uzatılabileceği konusunda bir fikir birliği oluşmuştur. Sömürge imparatorlukları geliştikçe bu uzlaşma doğru kaymış ve 20. yüzyıla doğru deniz sınırları ile egemenlik bağlantısı, bambaşka anlayışa sahip bir bölgeye empoze edilmiştir. Böylece akışkan ve belirsiz sınırlardan, sabit egemen sınırlara geçiş, Güney Çin Denizi'ndeki mevcut ihtilafların temelini atmıştır (Hayton, 2014:47). Bu doğrultuda incelendiği zaman; 16. yüzyıl İspanyolların ve Portekizlerin, 17. yüzyıl Hollanda'nın ve 18. yüzyıl Çinlilerin yüzyılı iken; 19. yüzyıl

⁴ İsmi geçen kişiler hukukçudur. Hollandalı Hugo Grotius, Mare Liberum adlı eserin; İngiliz avukat ve John Selden ise Mare Clausum adlı eserin sahibidir. Bu eserler paragrafta bahsedilen egemenlik fikirleri hakkında kaleme alınmışlardır.

da “Avrupa Yüzyılı” olarak anılmaktadır. Güney Çin Denizi ve daha geniş bağlamda Uzak Doğu Asya, bu yüzyıla birlikte yoğun biçimde İngiliz ve Fransız donanmalarının egemenliğine girmiştir (Tonnesson, 2006:2). İngiltere'nin 1839-1842 yılları arasında Çin ile yaptığı Afyon Savaşı'nın sonucunda İngilizler aralarında Şangay ve Kanton'un da bulunduğu beş ayrı limanı açmışlar ve Hong Kong'a sahip olmuşlardır (Braudel, 1996:218). Fransa ise Laos, Kamboçya ve Vietnam'ın dahil olduğu Hindüçin bölgesinde sömürgeler elde etmiştir (Uygur ve Uygur, 2013:275). 1870'lerde Kuzey Borneo'da bir grup tüccar Spratly Adaları ve Amboyna Cay'da guanoyu⁵ kullanmak istemiştir ve sonuç olarak, bu iki ada 1877'de İngiliz Tacı tarafından resmen talep edilmiştir. Bu olay, muhtemelen herhangi bir devletin Paracell veya Spratly Adaları'na yönelik modern, Batı tarzı yasal bir iddiada bulunduğu ilk zamandır. O zamandan 1933 yılına kadar Spratly Adaları ve Amboyna Cay düzenli olarak İngiliz sömürge listesine dahil edilmiştir. Ancak bunları sömürmek ya da Britanya egemenliği iddiasını sürdürmek için pek fazla adım atılmamıştır (Kivimäki, 2002:9). 19. yüzyılın sonlarına doğru Güney Çin Denizi bölgesinde iki ek güç daha dikkatleri çekmeye başlamıştır. İlk olarak Japonya, 1894 yılında girdiği Çin-Japon savaşını 1895 yılında kazanarak Tayvan (Güney Çin Denizi'nde), Liaotung Yarımadası ve Penghu Adalarına sahip olmuş ve kendi endüstrisini ve savunma kapasitesini geliştirebilecek kadar yüklü bir miktarda savaş tazminatı kazanmıştır (Beşikçi, 2007:3). İkinci olarak ise ABD, 1898 yılında girdiği İspanyol-Amerikan savaşını kazanarak Filipinler'in sayısı üç binin üzerindeki adasına sahip olmuştur (Ataöv, 1967: 247-250). Bu gelişmelerle birlikte Güney Çin Denizi'nde egemenlik iddiasında bulunabilecek beş dış güç ortaya çıkmıştır; Hollanda, İngiltere, Fransa, Japonya ve ABD. Japonya'nın 20. yüzyılın başında da artarak devam eden gücü 1920'li yıllarda bu beş dış güç arasındaki ilişkilerde

ve düzenlenen deniz mahkemelerinde diplomatik olarak dışlanmasına; bu durum da Batı egemenliğine zıt Asya odaklı bir ideolojinin ortaya çıkmasına ortam sağlamıştır (Tonnesson, 2002:575).

Özellikle 1930'lu yıllarda ortaya çıkan ekonomik kriz Japonya'da militarizmin artmasına olanak sağlamıştır. Japonya kendisini sarsan bu ekonomik krizle baş edebilmek için, askeri kanadın da ısrarıyla, Mançurya'ya ve Çin'e saldırmıştır (Akçadağ, 2010:5). Japonya'nın bu yayılcı hali Güney Çin Denizi'nde bir kriz ortamını yaratmıştır. Fransa, İngiltere, Hollanda ve Birleşik Devletler, kendi varlıklarını güçlendirmek için, yukarıda da adını geçirdiğimiz Hugo Grotius'un *Mare Liberium* adlı eserinden yararlanarak karasal egemenlik kavramını sadece kıtalara değil aynı zamanda “seyir özgürlüğü” kavramıyla denizlere de katmışlardır (Şeker, 2011:124; Huang ve Billo, 2015:2). Bu doğrultuda Denizin kıyı şeridinden daha geniş olamayacağını ve kıyı şeridi boyunca karasuları hariç suların herkese açık olmasını öngörmüşlerdir. Bu durum ise kıyıların yabancı devletlere karşı korumak için mücadele eden Çin ve Tayvan'ın kendi antlaşmalarını imzalamak ve egemen devletler olarak hareket etme haklarına sahip olabilmek için Batılı güçlerin kurallarına uymasına ve böylece ülkelerini Avrupa ticaretine ve nüfuzuna açmalarına neden olmuştur. Bu gelişme ise, Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarını ve bölgeyi keşfedip haritalandırma yarışlarını ortaya çıkarmıştır. 20. yüzyılın ilerleyen döneminde önceden “tehlikeli olarak” adlandırılan Spratly ve Paracell takımadalarında İngiltere, Fransa, Japonya başta olmak üzere pek çok devlet egemenlik iddia etmiştir (Tonnesson, 2002:576).

20. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman; İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD, Japonya'nın Pearl Harbor bölgesindeki Amerikan üssüne saldırmasının ardından karşı savaş ilan ederek savaşa girmiştir (Çınar, 2010:173-174). Japon birlikleri Filipinler'e, Fransızlar Hindüçin'e, İngilizler ise Singapur'a çıkarma yapmışlardır. Ancak 1942 yılı itibarıyla bu bölgelerin hepsi 1945

⁵ Gübre olarak ve sabun üretmek için kullanılan kuş dışkısı

yılına kadar Japon işgali altında kalmıştır ve böyle başlayan Pasifik Savaşı Çin'i, ABD ve İngiltere'nin müttefiki yapmıştır. Ek olarak Japonya'nın yenilgisinin ardından 26 Temmuz 1945 tarihli Potsdam Deklarasyonu'yla Japonya bölgedeki bütün egemenlik haklarından feragat etmek zorunda kalmıştır. Japonya'nın bu adımı daha sonra 1951 San Francisco⁶ Anlaşması'yla da yinelenmiştir (Huang ve Billo, 2015:3). ABD bu doğrultuda Çin'e olan askeri yardımlarını arttırmış ve Güney Çin'de bir havaalanı yaptırarak bölgeye ABD'nin 14. Hava Kuvvetini konuşlandırmıştır (Dedokoca, 2017:150). Japonların savaştan yenilgiyle ayrılmasının ardından milliyetçiliğin de etkisiyle bölgedeki ülkelerin birçoğu bağımsızlığını kazanmış veya eski sömürgelerinin eline geçmiştir (United States Holocaust Memorial Museum). Aslına bakıldığında Güney Çin Denizi'ndeki en yoğun egemenlik çıkışları İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ilk bir yıl Paracell ve Spratly adalarında herhangi bir işgal girişimi veya sahiplik iddiasında bulunan bir devlet görülmemiştir. Hatta ABD, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle bölgedeki en baskın deniz gücü olmasına rağmen, Güney Çin Denizi'ndeki toprak özelliklerine çok az ilgi göstermiştir (Huang ve Billo, 2015:3). (Ancak bu dönemden sonraki elli yıl içinde bölgeyle alakası olan hemen hemen bütün devletler farklı iddialarda bulunmuştur.)

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ilk olarak devletlerin Güney Çin Denizi'ndeki iddialarını pekiştiren bir gelişme yaşanmış ve 28 Eylül 1945 tarihinde ABD tarafından karasularının 200 mile çıkarılmasını öngören "Truman Doktrini" ilan edilmiştir

(Başeren, 1995:24). Bu ilan karşısında ilk adımı atan taraf, komünist güçlerin ilerlemeleri karşısında liderliğini güçlendirmek için; Güney Çin Denizi'ne kıyısı olan devletlerin karasuları haricindeki bölgede yer alan bütün ada, adacık ve kayalıkların tamamen kendi (Çin) egemenliği altında olduğunu ilan eden, günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin halefi durumundaki Çan Kay Şek (Chiang Kaishek) Hükümeti olmuştur (Eryiğit, 2012:6). Yalnız bu ilanın ardından Çin'in milliyetçi Çan Kay Şek hükümeti ile Çinli komünistler arasındaki iç savaş komünistlerin lehine sonuçlanmış, hükümet 1949 yılında Formosa Adası'na kaçarak orada Tayvan adıyla dile getirilen "Milliyetçi Çin"i ilan etmişlerdir. (Turan, 2016:84). Bu sonuçtan kısa bir süre sonra da iddia edilen yerlerden ikisi olan Spratly ve Paracell'deki Çin birlikleri (Çan Kay Şek'in yönetimindeki) Tayvan'a çekilmişlerdir (Tonnesson, 2002:581). Böylece Itu Aba ve Woody Adası'nın yanı sıra Spratly ve Paracell adaları da altı yıl boyunca boş kalmıştır

Çan Kay Şek Hükümetinin ardından Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerine atılan ikinci adım Vietnam'dan gelmiştir.⁷ Gelişmelerin gerçekleştiği dönem incelendiği zaman; 1950 yılında Vietnam uluslararası alanda tanındığında içerisinde biri komünizm yanlısı diğeri ise Batı destekçisi iki ayrı yönetim bulunmaktaydı. Bu iki yönetimden komünizm yanlısı olan, Ho Chi Minh Hükümeti sosyalist tarafta yer aldığı için adaların Çin'e ait olduğu hipotezine uymak durumunda kalmış, ancak Batı yanlısı Vietnam Devleti Paracell ve Spratly adalarında egemenlik iddia etme ve adaları işgal etmek için sorumluluk alma gücünü kendinde bularak, adalar üzerindeki egemenliğini ilan etmiştir (Şimşek, 2008:312-313). Aynı tarihlerde Çin Halk Cumhuriyeti, Milliyetçi Çin'in çekilmesinin

⁶ Japonya'nın işgal ettiği topraklar üzerindeki bu adımı bölgedeki çekişmelerin ve egemenlik iddialarının devletler tarafından sunulan en net kanıtlarından biridir çünkü ileride de göreceğimiz gibi bölgedeki sömürülen devletler Japonya'nın çekilmesinin ardından boşalan toprakların kendilerine geçtiğini savunurken, sömürgeci devletler ise toprakların kendilerine ait olduğunu savunmuşlardır.

⁷ Aslında Vietnam'dan önce Filipinler Spratly üzerinde bir adım atmak istemiştir. Ancak ABD ve Fransa bu adıma engel oluyorlar. Bir bakıma Batı müttefiki Çan Kay Şek hükümeti ile Filipinlerin zıtlaşmasını istememiştir.

ardından Doğu Paracell'in Amphitrite grubunu işgal etmiş ve bunun üzerine 1951 tarihinde, San Francisco Barış Konferansı'nda, Vietnam Devleti'nin delegasyon başkanı, Spratly ve Paracell Adaları'nın her daim Vietnam'a ait olduğunu dile getirmiştir. Bu konferansın sonucunda adaların kime verildiğine dair bir sonuç çıkmamıştır, ki çıksa dahi Çin'in her iki rejimi de konferansta bulunmamıştır (Kivimäki, 2002:12). Vietnam açısından Güney Çin Denizi kavramı incelenmeye devam edildiği zaman; coğrafi açıdan bulunduğu stratejik konumuyla orta büyüklükte bir devlet olan Vietnam'ın potansiyelini arttırabilmesi için bölgenin zengin kaynaklarına erişmesinin mecburiyetinin farkında olan bir ülke profili ile karşılaşılmaktadır. Bölgedeki ihtilaflar, ülkenin ekonomik potansiyelini sınırlamakta ve bölgedeki kaynakları kullanırken Vietnam'a önemli bir engel teşkil etmektedir (Griffin, 2013:1). Bu doğrultuda Vietnam açısından Güney Çin Denizi'nin değeri; ülkenin duyduğu güvenlik ve kalkınma mücadelesinden anlaşılmaktadır. Hanoi'nin görüşüne göre, Güney Çin Denizi'ndeki ihtilaflı durum ülkenin toprak bütünlüğü, ulusal egemenliği, denizciliği ve ekonomik kalkınması öncelikli olmak üzere; Vietnam'ın ulusal güvenliğinin ve kalkınmasının neredeyse tüm yönlerini etkilemektedir (Thuy, 2016:4). Bu etkilerin neticesinde, Güney Çin Denizi ihtilafında Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti, kendi iddialarını ortaya koyarak bölgenin kendisi için vazgeçilmesi mümkün olmayan öneme sahip bir alan olduğunu açıkça vurgulamayı amaçlamaktadır. İddiaların derinine inildiğinde dikkat çeken ilk unsur, Vietnam'ın iddialarının Çin Halk Cumhuriyeti'nin iddiaları ile olan benzerliğidir. Bu benzerlik, bir noktada Vietnam'ı Çin'den sonra "bölgedeki en dikkat çeken ikinci iddiacı devlet" konumuna oturtmaktadır (Denk, 1999:141). Bölgeye kıyası bulunan bu iki ülkenin iddialarının benzerlikleri ele alındığı zaman; her iki devletin de bölgenin neredeyse tamamında egemenlik iddia ettikleri, bu nedenle birbiriyle çakışan

iddialara sahip oldukları ve Vietnam'ın bölgeye yönelik iddialarını tıpkı Çin gibi tarihsel temellere dayandırarak meşruluk sağlamayı amaçladığı görülebilmektedir (Pinotti, 2015:158). Bu doğrultuda Vietnam bölgedeki ihtilaflara yönelik sorunlarını çözerken farklı bileşimleri içeren bir dengeleme stratejisini uygulamaktadır. Bir taraftan bölgenin kendisi için temel ulusal çıkar unsuru olduğunu gerekli görülen her mecrada vurgularken, diğer taraftan Çin ile ilişkilerin çatışmadan uzak istikrarlı bir şekilde ilerlemesine çabalamaktadır. Tüm bunları yaparken de ASEAN gibi örgütler ile, Japonya ve ABD gibi ülkelerin desteğini ve iş birliğini alarak ilerlemeye ve kendisini gerek ekonomik gerek savunma açısından geliştirmeye çalışmaktadır. Bir nevi iki kutup arasındaki denge politikasını kendine uygun gördüğü biçimde uygulamaya çalışan Vietnam, bu doğrultuda hukuksal açıdan Çin'e karşı bir mücadeleye girmekten kaçınmakta ancak kendi iç politikasındaki milliyetçi sesleri bastırmak için herhangi bir adım atmamaktadır. Ayrıca bölgede huzurun sağlanması yolunda Çin ile bir çatışmaya girmekten çekinirken, ABD ve Rusya ile silah anlaşmalarına girerek savunma konusundaki gelişmesini maksimize etmeye çalışmaktadır.

Vietnam'ın Güney Çin Denizi'ne yönelik açıkça vurguladığı egemenlik iddiasının akabinde üçüncü egemenlik çıkışı Filipinler tarafından gelmiştir. 19 Mayıs 1956 tarihinde Filipinler Dışişleri Bakanı Carlos Garcia, Spratly Adaları'nın bir kısmının yakınlıklarından dolayı Filipinler'e ait olması gerektiği konusunda genel bir yorum yapmıştır. Çin'in bu yoruma karşı yanıtı buraların geçmişten itibaren Çin topraklarının bir parçası olduğu yönünde olmuştur (Lo, 1989:28). Ancak bu yorumdan güç alan Thomas ve Filemon Cloma liderliğindeki bir grup aktivist Japonya'nın adalardaki iddiasından vazgeçmesinin ardından, adaların *res nullius* (hiçbir egemen devlete ait olmayan toprak) olduklarını ilan ederek bir dizi işgal girişiminde bulunmuşlardır. Bu girişim

Güney Çin Denizi üzerindeki tepki ve iddia yarışını başlatmıştır (Hendlin, 2018). Girişime faal tepki Tayvan'dan gelmiştir. Ancak Tayvan kuvvetleri adalara ulaştıklarında çoktan gitmiş olan aktivistlerin ardından daha önce (1950 yılında) Tayvan'a kaçarken askerlerini çekmiş olduğu Itu Aba (Taiping) adasına, günümüze kadar varlığını korumak üzere, tekrardan yerleşmiştir (Mito, 1998:740). Literatürde genel olarak "Güney Çin Denizi" olarak nitelendirilen⁸ bu bölge, coğrafi açıdan bölgenin doğusunda bulunan Filipinler Devleti tarafından ise, "Batı Filipinler Denizi" olarak adlandırılmaktadır (Boquet, 2017:723). Temelde Spratly Adası'nın⁹ bazı bölgeleri ve Scarborough Shoal (Scarborough Sığılığı) üzerinde egemenlik iddiasında bulunan Filipinler, çeşitli çalışmalarda farklı sayılarda belirtilmiş olsa da günümüzde ortalama yedi ile dokuz arası coğrafi özellik üzerinde fiziki varlığını bulundurmaktadır (Rosen, 2019:2). İddia ettiği ve egemenliğini kurduğu yapılar üzerindeki bu geniş makas Filipinler'i bölgedeki ihtilafların ateşli savunucularından birisi yapmıştır; zira Güney Çin Denizi'nin büyük bir bölümünde yönetim hakkı olduğunu savunan Filipinler'in özellikle; Spratly Adaları'nın kendisi, Royal Charlotte Resifi, Swallow Resifi ve Louisa Resifi hariç; Spratly Adaları'nın tamamından ve Scarborough Sığılığı'ndan vazgeçmesi mümkün görünmemektedir (Velasco, 2014:80; Thao ve Amer, 2007:308; Ohnesorge, 2016:28). Bu nedenle savunmasını güçlü tutmak isteyen Filipinler'in iddiaları; hem Vietnam ve Çin gibi tarihsel savları hem de BMDHS'nin uygulanmasını savunan diğer ülkeler gibi hukuki argümanları barındırmaktadır (Denk, 1999:147). 18. yüzyılın ortalarından başlayıp 21. yüzyıla kadar uzanan tarihsel iddiaların ötesinde günümüzde bölgeye yönelik egemenlik iddialarında sesini net duyurabilmek amacıyla Filipinler'in hukuki

iddiaları, Filipin Devleti tarafından daha ön planda tutulmaktadır. Bu iddiaların seyri çerçevesinde 5 Nisan 2011 tarihinde Filipinler Hükümeti, Birleşmiş Milletler Kıta Sahaneleri Komisyonu (BMKSK)'na Çin'in bir nota ile beraber ilettiği, Güney Çin Denizi'nin büyük çoğunluğunu kapsayan Dokuz Kesikli Haritadaki toprak talebine karşı diplomatik protesto metni göndermiştir. Filipinler'in diplomatik notasının içeriği, genel olarak şu üç hususu ileri sürmüştür: İlk olarak; KIG (Kalayaan Adaları Grubu) egemenlik ve yargı yetkisine sahip olduğu Filipinler'in ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. İkinci olarak; Filipinler, BMDHS kapsamında öngörüldüğü üzere, "denizde egemenlik" ilkesi altında KIG'deki ilgili jeolojik özelliklerin etrafındaki veya bitişiğindeki sular üzerinde egemenlik ve yargı yetkisini kullanmaktadır. Son olarak; Çin'in KIG ile ilgili olarak "ilgili sular, deniz tabanı ve toprak altı" ile başlayan iddiasının BMDHS altında, yargı yetkisi Filipinler'e ait olduğu için hiçbir dayanağı bulunmamaktadır (Bautista ve Schofield, 2012:245). Filipinler'in BM üzerinden gönderdiği bu notaya Çin'in yanıtı 4 Nisan 2011 tarihinde, yine diplomatik nota şeklinde sunulmuştur. Çin'in cevabında öncelikle bölgedeki adalar üzerindeki tartışmasız egemenlik vurgusu yinelenmiştir. Sert bir üslupla yazılan belgede; Filipinler'in 1970'lerden itibaren Çin'e ait olan Nansha Adalarını ve bazı Çin resiflerini işgal ederek Çin'in toprak bütünlüğünü ihlal ettiği ve Filipinler'in bu yasadışı işgalinin hiçbir şekilde desteklenmeyeceği belirtilmiş, ek olarak BMDHS hükümleri uyarınca Çin Halk Cumhuriyeti yasalarının yanı sıra Bölgesel Deniz ve Bitişik Bölge Yasası, Münhasır Ekonomik Bölge Yasası ve Çin'in 1998 tarihli Kıta Sahaneleri Yasasıyla; Çin'in Nansha Adaları'nın tamamında Münhasır Ekonomik Bölge ve Kıta Sahaneleri hakkına sahip olduğu vurgulanmıştır (UNCLOS, 2011). Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Filipinler'in notasına verdiği yanıtın son kısmındaki bu hukuki vurgular, Dokuz Kesikli Haritasına dayanarak birtakım tarihi sular iddiası yerine; Güney Çin Denizi

⁸ Bu durumun genelde Anglo-Sakson kökenli bir adlandırma olduğu kabul edilmektedir.

⁹ Filipinler Devleti, Spratly Adasını "Kalayaan Adası Grubu (KIG)" olarak adlandırmaktadır.

adalarında deniz hak taleplerini ileri sürdüğünü belirtmesi bağlamında dikkat çekmektedir (Bautista ve Schofield, 2012:246-47). Bu sürecin ardından bölgedeki gelişmelerin Filipinler açısından durumu dalgalı seyirde ilerlemiştir ve Filipinler'in 2013 yılının Ocak ayında BMDHS'nin Tahkim¹⁰ Mahkemesi'nde Spratly Adaları, Scarborough Shoal, Mischief Reef ve BMDHS temelinde 200 millik Münhasır Ekonomik Bölge içindeki diğer arazi özelliklerine ilişkin iddialarını ve özel taleplerini içeren, Çin aleyhinde bir iddia beyanı açmasıyla neticelenmiştir (Cruz De Castro, 2012:31). 19 Şubat 2013 tarihine gelindiğinde Filipinler BMDHS kapsamında¹¹ uluslararası hakemlik mahkemesine başvurmuştur. Filipinler bu mahkemeye başvurarak dört hususun öncelikli çözümünü yargı yetkisine bırakmıştır. Bu hususlar, ilk olarak; bölgedeki tarafların haklarının belirlenmesi ve Çin'in tarihsel Dokuz Çizgili Harita iddiasının açıklığa kavuşturulması, ikinci olarak Filipinler ve Çin arasındaki çakışan iddiaların BMDHS kapsamında yasal düzlemde belirtilmesi, üçüncü olarak Çin'in bölgede gerçekleştirdiği Filipinler'in iddialarını ve egemenlik hakkını kısıtlayan aynı zamanda bu devletin vatandaşlarına zarar veren eylemlerin BMDHS'ni ihlal edip etmediği konusunda bir düzenlemeye gidilmesi ve son olarak da Çin'in bölgede

gerçekleştirdiği geniş ölçekli arazi ıslahı çalışmalarının hukuka aykırı olduğunun, bölgedeki diğer ülkelerin egemenlik haklarını ihlal ettiğinin belirlenmesi noktasındaki beklentiler olmuştur (Güney Çin Denizi Tahkim Davası, 2016:25-26). Filipinler'in açtığı tahkim davasının karara bağlanma süreci ise üç yıl sürmüştür. 12 Temmuz 2016 tarihinde Filipinler'in Lahey Uluslararası Hakemlik Mahkemesinde yaptığı on beş başvurunun yedisinde Filipinler lehine karar verilmiştir (Serikkaliyeva, 2016:84). Filipinler'in başvurusunun ardından yayınlanan; Çin'in "Onuncu Bildirisi", ülkenin Güney Çin Denizi'ne ilişkin iddialarını özetlemiş ve tahkim hakkında yapılanların Çin Hükümeti tarafından uygun görülmediğini ve Filipinler tarafından tek taraflı olarak başlatılan bu davada, tahkim mahkemesinin herhangi bir yetkisinin Çin Hükümeti tarafından tanınmadığını belirten sözlü bir notayı dile getirmiştir (Zhang, 2017:444; Position Paper of the Government of the People's Republic of China on the Matter of Jurisdiction in the South China Sea Arbitration Initiated by the Republic of the Philippines, 2014). 2016 yılının ardından geçen iki yıllık süreçte tahkim mahkemesinin Filipinler lehine aldığı bu kararın ve Çin'in kararın sonrasında büründüğü tavrın ardından iki ülke arasındaki ve hatta bölgenin genelindeki ilişkilerin çıkmaza gireceği beklenirken, gelişmelerin tam ters yönde ilerlediğini göstermiştir. Zira Filipinler tahkim kararının ardından Çin ile işbirliğine daha yoğun bir biçimde devam etmiştir (Welch, 2018). 21 Mayıs 2008 yılında Filipinler Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan "Güney Çin Denizi'ndeki Gelişmeler, Dışişleri Bakanlığı Bildirisi"nde bölgedeki gelişmelerin yakından takip edildiği vurgulanmış, egemenlik iddialarının korunması için gerekli diplomatik adımların atıldığı ve gelecekte de atılmaya devam edeceği belirtilmiş aynı zamanda BMDHS kapsamındaki haklarının mücadelesinin her daim sürdürüleceği ve bu adımlar atılırken barış ve işbirliğinin ilk planda tutulacağı belirtilmiştir (Republic of Philippines, Department of Foreign Affairs, Statement

¹⁰ Bu amaçla oluşturulan tahkim heyeti, Filipinler Cumhuriyeti'nin sunduğu ihtilafa karar vermek için, Deniz Hukuku hakkında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne Ek VII'ye uygun olarak 21 Haziran 2013 tarihinde oluşturulmuştur. Heyet, Gana'dan Hâkim Thomas A. Mensah, Fransa'dan Jean-Pierre Cot, Polonya'dan Stanislaw Pawlak, Hollanda'dan Profesör Alfred H.A. Soons, ve Almanya'dan Hâkim Rüdiger Wolfrum'den oluşmuştur.

¹¹ Filipinler'in davasının önemli bir yönü, açık deniz bölgesi ile ilgilidir. BMDHS içinde tanımlanan üç offshore özelliği sınıfları "adalar", "kayalar" ve "düşük gelgit yükselmeleridir". Her üçü de bu anlaşmazlıkla ilgilidir. 121. Madde, bir adayı "yüksek gelgitte suyun üzerinde bulunan suyla çevrili, doğal olarak oluşan bir toprak alanı" olarak tanımlar. Ayrıca, bir adanın karasal bir deniz, Münhasır Ekonomik Bölge ve kıta sahanlığı oluşturacağını, bununla birlikte, insan yaşamını veya ekonomik ömrünü sürdüremeyen kayaların hiçbir şekilde Münhasır Ekonomik Bölge veya kıta sahanlığı olamayacağı belirtilmektedir.

of the Department of Foreign Affairs on Developments in the South China Sea, 2018). Diğer taraftan Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan son Beyaz Kitap'da ise Çin tarafından iddia edilen U Şekilli Hat'tan bahsedilmemiş; yalnızca Çin'in Nansha Adaları ve onların bitişiğindeki yapılar üzerindeki tartışmasız egemenliğine atıfta bulunulmuştur (Ghoshal, 2017). Bu gelişmeler açısından incelendiğinde Filipinler Devleti, bir taraftan uluslararası kurallarla ilişkilendirdiği denizcilik bölgelerini savunurken, diğer taraftan günümüz uluslararası hukukuna göre pek kabul görmeyen tarihsel temelli iddialarını sürdürmektedir ve bu durum bir bakıma Filipinler'in kendi iddialarının birbiriyle çelişmesine neden olmaktadır (Schofield ve Storey, 2009:27). Buna ek olarak Filipinler askeri açıdan sınırlı bir ülkedir ve bu doğrultuda ABD'ye bağlı bir politika gütmektedir. Bu yargıya 2014 yılında ABD ile Filipinler Hükümeti arasında imzalanan askeri anlaşmalar örnek gösterilebilmektedir. ABD'nin bölgeden herhangi somut bir toprak talebi olmasa dahi bölgenin ticaret yolları açısından ABD gözündeki önemi seyrü-sefer serbestliğinin ABD tarafından hassasiyetle vurgulanmasına neden olmaktadır. Bu da ABD'nin müttefiki konumunda olan Filipinler'in, bölgesel iddialarında arkasına Amerikan gölgesini almasını sağlamaktadır (Li, 2016:130). Tüm bu gelişmeler ve bilgiler ışığında; Filipinler'in tahkim mahkemesi kararıyla kazandığı koz, bölgedeki iddialar açısından Filipinler'in elini güçlendirmiştir ve egemenlik iddialarını hukuksal düzlemde ilerletmesi açısından kendisine bir farkındalık yaratmıştır. Aynı zamanda sorunun uluslararasılaşması konusunda büyük endişe duyan Çin'in karşısında, Filipinler Cumhuriyeti; BM, ABD ve ASEAN olmak üzere üç uluslararası kozu daha elinde tutmakta ve Çin ile çakışan iddialar açısından kendisini bu noktada güvenceye almaya çalışmaktadır.

3. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER DENİZ HUKUKU SÖZLEŞMESİNİN ARDINDAN BÖLGE ÜLKELERİNİN EGEMENLİK İDDİALARI

Tıpkı Filipinler gibi bölge ülkelerini uluslararası hukukun normlarına dayanarak iddialarını sürdürmeye yönelten asıl gelişme 10 Aralık 1982 tarihinde imzalanan ve kıyı devletlerinin denizden 12 deniz mili genişliğinde karasularına sahip olabileceklerini, 200 deniz mili uzunluğunda Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölge¹² talep edebilecekleri vurgulayan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesidir (BMDHS) (Hayton, 2014:112-13). BMDHS ile tanımlanan "Münhasır Ekonomik Bölge" kavramının içeriğindeki "Kıyı devletleri, sularda, okyanus tabanında ve üzerindeki bir alanın alt kısmında bulunan tüm kaynakları -balık veya petrol, gaz veya çakıl, nodül veya kükürt- kullanma, geliştirme, yönetme ve koruma hakkına sahiptir" maddesi, devletlere bir adaya sahip olan devletin, onu çevreleyen balık, mineral ve hidrokarbonların haklarına sahip olması avantajını da beraberinde getirmiştir (The United Nations Convention on the Law of the Sea). Bu doğrultuda büyük bir kıta sahanlığı iddia etmek için; boyutlarına ve yerleşim yerlerine bakılmaksızın, devletlerin Güney Çin Denizi'ndeki adalara sahip olmaları çok daha fazla önem kazanmıştır (Tonnesson, 2002:585). BMDHS kapsamında, iddialarını kuvvetli biçimde savunmaya devam eden Vietnam

¹² BMDHS ile birlikte ek olarak Münhasır Ekonomik Bölge sayılabilecek deniz özellikleri tanımlanmıştır. Buna göre: İnsan yerleşimini veya ekonomik hayatı destekleyebilecek yapıdaki "adalar"; bir kara parçasıdır ve hem 12 millik kıta sahanlığı hem de 200 millik Münhasır Ekonomik Bölgeye sahiptirler. İnsan yerleşimini veya ekonomik hayatı destekleyemeyecek yapıdaki "kayalar"; 12 millik kıta sahanlığına sahiptirler ancak Münhasır Ekonomik Bölgeleri yoktur. Düşük gelgitlerde kuru olan "Alçak tepelikler"; bir kara parçasının veya bir kayanın 12 deniz mili içerisinde olmadıkça hiçbir şey üretmezler; bu durumda, kara denizi ve Münhasır Ekonomik Bölge'nin ölçülebileceği taban noktaları olarak kullanılabilirler.

ve Çin gibi iddialarını daha kısık sesle dile getiren Malezya ve Bruney ülkeleri de bölgedeki yapıların artan öneminin farkında ülkeler olarak iddialarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu noktada, Güney Çin Denizi'nde iddia sahibi olan ülkelerden bir diğeri olan Malezya devleti, *ad hoc* diplomasiyi ve pragmatist öngörülerini içeren daha soft bir politika izlemektedir. Kendi kapasitesinin farkında olan bir ülke olarak Malezya, merkez ülke konumundaki Çin ile mücadele edecek bir pozisyonda değildir, ki zaten bunu deneme eğilimi de göstermemektedir (Sebastian, 2018:6). Ancak son yıllarda özellikle Çin ile Malezya arasında yaşanan bazı olumsuz gelişmeler Malezya'nın "sessiz diplomasi"sinden ağır ağır sıyrılmaya başladığının belirtilerini göstermektedir. Çin ile bölgedeki ilişkileri açısından ekonomik olarak bağımlı, askeri olarak düşük kapasiteli, güvenlik açınsında hassas bir bölgede olan Malezya'nın uygulamakta olduğu bu pragmatist politika bölgedeki ihtilaflarda Vietnam ve Filipinler'den daha az yıpranmasına olanak sağlamakta ve kendi kalkınmasını hızlandırmasını kolaylaştırmaktadır (Compare armed forces, 2018). Bölgedeki beş yapıyı kontrolü altında tutan Malezya'nın iddialarının geneli Spratly Adasında yer alan, ikisi Vietnam ve biri Filipinler tarafından işgal edilmekte olan toplamda yedi yapıyı kapsamaktadır (Weatherbee, 2014:147). Bu yapılara ek olarak kendi kıta sahanlığında bulunan iki yarı batık ve üç tamamen batık resif olduğunu iddia etmektedir (Roach, 2014:1). İddiaların Malezya tarafından vücut bulması Malezya'nın 31 Ağustos 1957 tarihinde bağımsız olmasıyla ve üç yıl sonra 21 Aralık 1960 tarihinde Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf olması ile başlamıştır (Proclamation of independence of Malaya, 1957; Law Of The Sea Chapter XXI), 1964 yılında, 1958 tarihli BM Kıta Sahanlığı Sözleşmesi'ni onaylayan Malezya Devleti, 1966 yılında bu sözleşme doğrultusunda bir kıta sahanlığı yasası yayınlamış, 1969 yılında bu yasayı düzenlemiş ve ardından 1979 yılında, bahsini ettiğimiz Malezya'nın

bölgesel iddialarının ilk ifadesi olan *Peta Baru* isimli haritayı gün yüzüne çıkarmıştır (International Boundary Study Series A: Limits in the Seas, 1973; Sallah vd., 2009:108). Ortaya atılan bu iddialar neticesinde bölge ülkeleriyle çeşitli çatışmalar yaşayan Malezya'nın genel Güney Çin Denizi stratejisi; Çin'in Güneydoğu Asya'daki giderek artan varlığını göz önüne alarak, Çin ile olan dengelerini sürdürmek için ABD ile kuvvetli askeri bağlara sahip olmayı öngörmektedir (Finkbeiner, 2013:25). Bu doğrultuda Malezya ABD'nin Obama dönemi stratejisi olan, Asya-Pasifikteki yeniden dengeleme stratejisini kullanarak yaptığı askeri işbirliklerini sürdürmeyi amaçlamaktadır (Montemalo, 2016:8-9). İki ülke arasındaki bu askeri işbirliğine 2012 tarihli "ABD-Malezya Ortaklığı" gösterilebilecek en net kanıtlardan biri niteliğindedir (U.S.-Malaysia Partnership, 2012). Malezya, bir bakıma heybesine Çin'in gelişen ekonomisini, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini ve ASEAN'ın bölgedeki sorunu çözmedeki yetkisini katarak Güney Çin Denizi ihtilafına taraf olan devletlerden biri olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu noktada Malezya'nın Vietnam ve Filipinler'den ayrıran bu yumuşak stratejisi yalnızca dış politikasında değil iç politikasında da kendini göstermektedir (Sebastian, 2018:3). Malezya dışındaki iddia sahibi devletlerin hemen hemen hepsi Güney Çin Denizi meselesini iç siyasetlerine yansıtarak milliyetçi unsurları tetiklemek yoluyla oy potansiyellerini artırma stratejisi yürütmektedir (Kaplan, 2017:e-book %83). Ancak Malezya bu noktada tam ters bir yol izleyerek Çin ile ilişkileri sarsabilecek kendi iç tepkisini engellemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ülke medyasında ihtilafa dair haberleri sınırlı tutup, meselelerin üst düzey bürokratlarla kapalı kapılar arkasında çözülmesini sağlayarak milliyetçi duyguları tetiklemekten kaçınmaktadır (Hiebert vd., 2015:22). Aynı zamanda Malezya hükümeti toplumda Çin'e yönelik yükselen aşırı milliyetçi hareketlerin olması durumunda bu durumun hükümet seçeneklerini

azaltabileceğine ve hayati bir ilişkiye zarar verme riskine inandığı için sık sık Pekin'e rapor etmektedir (Parameswaran, 2016:6). Pekin ise Malezya'nın ikili ilişkilerine yönelik bu "sessiz diplomasi" yaklaşımından duyduğu memnuniyeti pek çok mecrada açıkça dile getirmektedir (The Institute for Maritime and Ocean Affairs, 2018), Malezya'nın bölgeye yönelik sözedilen yumuşak yaklaşımının bir tercih mi yoksa bir zorunluluk mu olduğu sorusu içerisinde çelişkiler barındırabilecek bir sorudur. Çünkü Malezya'nın istese de iddialarını askeri yollardan savunma ihtimali görünüme göre çok düşüktür. 2009 yılında BMKSK'ya sunduğu iddiasının ardından gerek askeri harcamaları incelendiğinde, gerekse bu harcamaların ülkenin GSYİH'sindeki payına bakıldığında; Malezya'nın herhangi bir tehdit durumu için kendisini askeri olarak hazırlamadığı görülebilmektedir (The World Bank; Malaysia-Military Expenditure). Bu duruma ek olarak Güney Çin Denizi ihtilafı diğer ülkelere nazaran Malezya için Çin ile karşı karşıya gelebilecek kadar hayati bir mesele olarak görülmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Malezya'nın Endonezya ile Borneo'nun doğu yakası ya da Malakka Boğazı'nın henüz sınırlandırma yapılmamış kuzey bölümü ile ilgili uyuşmazlıkları halk nezdinde daha fazla endişe yaratmaktadır (Raine ve Le Miere, 2013:121). Son dönemlerde ise, Malezya için bazı dengelerin değişmekte olduğu açıkça hissedilmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi; Malezya'nın Çin ile kurmuş olduğu kuvvetli ekonomik bağlar, bu ülkeyi Güney Çin Denizi'nde uzlaşmacı politikalar uygulamaya itmektedir ya da itmekteydi. Yani bir bakıma Malezya Çin'in bölgedeki hemen her davranışını iç politikaya yansıtmadan kendi üst tabakasında sessiz bir şekilde çözmeye, tolere etmeye çalışmaktaydı. Çin'in bölgedeki yapay ada çalışmalarının, Malezyalı balıkçıların rahatsız edilmelerinin veya bölgedeki devriye faaliyetlerinin neticesinde Malezya'nın verdiği en net tepki bu gelişmelerden

haberdar olduklarını belirten dikkatli bir bakış ya da nüktedan birkaç cümleden öteye geçmemiştir. (Noor ve Daniel, 2018:8). Ancak, 2018 yılının Mayıs ayında Malezya'da gerçekleşen iktidar değişikliği, Malezya'nın sessiz diplomasisinin ömrünün dolduğunun ciddi bir işaretçisi olmuştur. İktidara gelen Başbakan Mahathir Mohamad BBC'ye yaptığı 2 Ekim 2018 tarihli konuşmasında; Güney Çin Denizi'ndeki ülkelerin savaş gemilerini bölgeye kaydırmaları durumunda çatışmanın kaçınılmaz olduğunu belirtmiş ve aynı zamanda Çin'in bölgede seyrüsefer özgürlüğünü ve bölgenin barışını engellemediği sürece gemilerini istediği yere götürmekte özgür olduğunu belirtmiştir (South China Sea: Battleships may lead to war, 2018). Bütün bu ifadeler ve gelişmeler ışığında 2018 yılında iktidara gelen Mahathir Mohamad'ın lider kişiliği de göz önüne konulursa¹³; Malezya'nın bölgedeki pragmatizm kokan soft politikasının; ilerleyen yıllarda yine benzer özelliklere sahip ancak; ülke otonomisi ve karar alma mekanizması açısından daha serbest adımların atılabileceği politikalara evrileceğini belirtmek yerinde bir öngörü olacaktır. Malakka Boğazı gibi dünya ekonomisinin döndüğü stratejik noktalardan birinde konumlanmış "yarı-çevre" bir ülke olarak Malezya'nın Çin ile karşı karşıya gelebilecek pozisyonlara girmesi ihtimali çok düşük görülürken, ABD ve Çin arasında yakaladığı ekonomik-politik-askeri öncelikli dengeleme stratejisini sürdürmek ve bunu yaparken kendi sesinin ve bölgesel çıkarlarının bastırılmasına imkan tanımamak, ek olarak da bölgesel iddiaları hukuki düzlemde sürdürmeye devam etmek Malezya için Güney Çin Denizi'nde uygulayacağı en doğru strateji gibi görünmektedir.

Güney Çin Denizi'nde Çin dışında egemenlik iddiasında bulunan bölge

¹³ İniş-çıkışlı ifadeleriyle tanınan Mahathir, şimdiye dek ABD Başkanı Donald Trump'ın adını "uluslararası kabadayılık" olarak adlandırmış ve aynı derecede Çin'e karşı şüpheyle yaklaşarak, Çin'in ülkeye yönelik tüm projelerini de mercek altına alınacağını vurgulamıştır.

devletlerin en sonuncusu olan Brunei Darussalam Sultanlığı (Brunei Barışın Ülkesi), yalnızca çalışmadaki ülkelerin ele alınmış sırası açısından değil, ülkelerin iddialarını savunurken uyguladıkları mücadele kuvveti açısından da son sırada yer almaktadır. Bölgeye yönelik çalışmaların genelinde “sessiz davacı” olarak sıfatlandırılan bu küçük ülke kendi iddialarını tamamıyla coğrafi argümanlara dayandırmaktadır (Hart, 2018; Denk, 1999:155). 1888 yılında Büyük Britanya sömürgesi altına giren Brunei Darussalam Sultanlığı, 1 Ocak 1984 yılında bağımsızlığını kazanmış ve hemen ardından aynı yılın Aralık ayında 1982 tarihli BMDHS’yi imzalamıştır (The US Department of the Historian; United Nation, “Brunei Darussalam’s Preliminary Submission Concerning The Outer Limits Of Its Continental Shelf) Brunei’in BMDHS’yi imzalamasına müteakiben 1984 yılında, hükümet tarafından bölgeye yönelik iddialarının “ilk kanıtı” olarak gösterilebilecek nitelikte bir harita yayınlanmıştır (United States Central Intelligence Agency, “Central Intelligence Agency Map Series: Brunei Maps 1984). Yayınlanan bu harita, 1988 yılında güncellenerek tekrar sunulmuş ve böylece Brunei’nin Kıta Sahaneliği ile Münhasır Ekonomik Bölge hakları belirlenerek, Spratly Adaları’nın Güney kesiminde bulunan Louisa Reef’in kıta sahanlığı içerisinde olduğu ve buranın ülke egemenliğinde olduğu iddia edilmiş, ancak burası herhangi bir şekilde işgal edilmemiştir (Gu, 2019:3). Bu işgal fikrine çekimser kalınan tutumun nedeni irdelendiğinde ülkenin askeri ve ekonomik kapasitesinin bölgeye yönelik davranışlarını etkilediği sonucuna ulaşılabilmektedir. Brunei, fiziken küçük bir ülke olmasının yanında, ekonomisini petrol ve doğal gaz ihracatı ile döndüren bir ülkedir. Devlet gelirinin %90’ını, GSYİH’nın ise %60’ını sağlayan bu durum, Brunei’in hidrokarbon kaynaklarının çoğunun Münhasır Ekonomik Bölge’sinde veyahut *offshore* alanlarda bulunması nedeniyle Güney Çin Denizi’ndeki istikrarın sağlanması açısından Brunei’e göre ciddi önem arz

etmektedir (Brunei Darussalam Country Report, 2019). Aynı zamanda ekonomik olarak doğal kaynak ticaretine bu derece bağımlı olan bir ülke olarak, Brunei Devleti ekonomisini genişletmek ve bölgedeki büyük ekonomilerle ticaret halinde bulunarak varil fiyatlarının iniş-çıkışlarının yarattığı streten kendisini kurtarmak istemektedir (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Brunei’in Genel Ekonomik Durumu, 2019). 2007 yılında eğitilmiş ve yüksek vasıflı bir işgücüne dayalı dinamik ve sürdürülebilir bir ekonomi hedefleriyle yayınlanan *Wawasan Brunei 2035 (Vizyon 2035)* isimli yapılanma planı da Brunei’in bu endişelerinin bir çıktısıdır (Wawasan Brunei 2035, 2019). Nitekim 2014’ün sonlarından bu yana düşük uluslararası petrol fiyatları ülkenin ihracat gelirlerini azaltarak korkulan senaryoyu Brunei’in gündemine getirmiştir. Ancak hükümet bu korkuyla başa çıkabilmek için petrol ve doğal gaz sektörüne yatırım yapmayı ve uzun vadede diğer sektörlerdeki büyümeyi destekleyerek ülkenin ekonomik tabanını çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır (U.S. Energy Information Administration). Brunei’in bu noktada imdadına Çin yetişmektedir. 2014 yılından bu yana, Brunei-Guangxi Ekonomik Koridoru, stratejik endüstrileri geliştirmek için 500 milyon doları aşan ortak yatırım taahhüdü gerçekleştirmiştir ve Pekin, Deniz İpek Yolu girişiminin bir sonucu olarak bölgeye yatırımlarını daha da arttırmaktadır. Çinli şirket Zhejiang Hengyi Group, Brunei’de günlük 201 bin varil kapasiteli yeni bir rafineri inşa etmiştir (Sands, 2016). Bu noktada incelemelere göre, son yıllarda Brunei’den çekilen Batı yatırımlarının yerini Çin doldurmaktadır. 2013 yılında stratejik işbirliği seviyesine taşınan iki ülke ilişkileri Brunei’in Bir Kuşak Bir Yol inisiyatifine destek veren mesajları ile daha da ilerlemiştir. İki ülke arasındaki bu artan ticari kapasitenin Güney Çin Denizi’ndeki iddiaları etkileyen tarafı ise Brunei’nin hidrokarbon kaynaklarının ülkenin Münhasır Ekonomik Bölge’sinde ve *offshore* alanlarda bulunması, ve bu alanların Çin’in güçlü biçimde iddia ettiği U Şekli Hat içerisinde kalmasıdır (Shields,

2013). İmzaladığı çok sayıdaki devasa yatırım anlaşmalarının ve artan ikili ilişkilerin ardından, ekonomik ve politik olarak Çin'e iyice bağımlı hale gelmiş olan Brunei'in, bölgede yapılacak olan devriye ve aktif askeri operasyonlar için sınırlı bir askeri kapasiteye ve diğer ülkelere göre nispeten küçük deniz ve hava kuvvetine sahip olduğu da göz önünde tutulduğunda; bölgedeki ihtilaflara yönelik sessizliğini sürdüreceği aşikârdır. Bu sessizliği korurken; Brunei'in ABD, İngiltere ve bir derece Singapur ile girdiği askeri ittifakların, kendi savunma gücü potansiyelini arttırmasına yardımcı olarak, egemenlik iddiasında bulunduğu ancak hiçbir işgalde bulunmadığı Lousia Reef gibi Münhasır Ekonomik Bölge'sinde bulunan yapılara gelecekte kendi kuvvetlerini göstermeyeceği garantisini de kimse göstermemektedir. (Noor ve Daniel, 2016:6; O'Rourke, 2018:24). Malezya'nın pragmatist politikasına nazaran, Brunei'in stratejik konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle mutualist düzlemde ilerleyen Çin-Brunei ilişkileri, Güney Çin Denizi ihtilafının arka plana atılarak çift taraflı ekonomik gelişmenin sağlanmasına odaklanmaktadır. Bu durum ise, zaten bölgeye yönelik sessiz bir duruş benimsemekte olan Brunei'in, bu duruşunu devam ettirerek, Güney Çin Denizi ihtilaflarında sözü edilen son ülke olmayı sürdüreceğinin kanıtını sunmaktadır.

4. ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN İDDİALARI VE "FOUR SHA" DOKTRİNİ

Bir ülkenin iç ve dış politikasında öncelik verdiği birtakım unsurlar bulunmaktadır. Devletler tarafından bu unsurlara gösterilen değer derecesi, o devletin davranışlarını biçimlendiren temel olguların başında gelmektedir. Devletlerin bu unsurlara verdiği değer zirve noktasını "temel çıkarlar (*core interest*)" oluşturmaktadır. Bu çıkarlar, vazgeçme ve pazarlık etme ihtimalinin devletler tarafından göz önünde dahi tutulmadığı öğeleri kapsamaktadır. Örneğin Çin için temel çıkarlar; Tayvan,

Tibet ve Sincan meseleleri, yani bir bakıma toprak bütünlüğü merkezli konuları içermektedir (Miyake, 2012:153; Swaine, 2013:34). Bunun yanında devletler için, siyasal ve ekonomik bağımsızlık ve hegemon devletlerle barışçıl ilişkiler içinde bulunma gibi konuları kapsayan "yaşamsal çıkarlar" da bulunmaktadır. Bu çıkarlar ise bir devletin varlığını korumak ve geliştirmek için tartışmaya kapalı ve de vazgeçilmez konumda olan çıkarlardır (Nie, 2016:428). Bu noktada, 2014 yılında Pekin Savunma Bakanlığınca Çin'in askeri stratejisini ve hedeflerini betimleyen "Beyaz Kitap" isimli rapor yayınlanmış ve bu raporda;

"Çin'in bölgesel egemenliği, deniz hakları ve çıkarları ile ilgili konularda, offshore komşularının bir kısmı kışkırtıcı eylemler almakta ve yasadışı olarak işgal ettiği Çin'e ait resifler ve adalar üzerindeki askeri varlıklarını güçlendirmektedirler. Bazı dış ülkeler de Güney Çin Denizi meselelerine karışmakta; Çin'e karşı sürekli yakın hava ve deniz gözetimi ve keşiflerini sürdürmektedir. Bu nedenle, denizcilik haklarını ve ekonomik çıkarlarını korumak, Çin'in uzun süredir devam eden bir görevidir." (Ministry of National Defense The People's Republic of China, "China's Military).

ifadelerine yer verilmiştir. Aynı şekilde 2012 yılından beri Çin'in Devlet Başkanlığı görevini yürüten Xi Jinping, ASEAN ticaret fuarında "Ülkemizin egemenliğini ve güvenliğini korumaya ve de toprak bütünlüğümüzü sağlamaya kararlıyız." cümlesini kurmuştur (Xi Urges Peace, Asserts Sovereignty, During ASEAN Trade Fair). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Güney Çin Denizi egemenliği mevzusu, gerek Çin'in toprak bütünlüğünü sağlama arzusu açısından, gerekse ekonomik menfaatlerini koruma gerekliliği nedeniyle Çin'in hayati çıkarlarını kapsamaktadır. Bu nedenle Çin, bölgedeki adalar ve diğer arazi yapıları üzerinde kesin ve tutarlı bir bölgesel iddiaya sahiptir.

Çin, Güney Çin Denizi'ne attığı öneminden kaynaklanan kuvvetli iddiasını

geçmişinde üç farklı gelişmede net bir dille ifade etmiştir. Bunlardan ilki 1950 yılında Guomintang Hükümeti tarafından yayınlanan Güney Çin Denizi Adalarının 1947 tarihli yer haritasıdır¹⁴, ikincisi 1958 yılındaki Yeni Zelanda-Çin Hükümeti Deklarasyonu ve son olarak 1992 tarihli “Kara Suları ve Bitişik Bölge Kanunu”dur (Zhihua, 2015). Belirtilen tarihlerin yanı sıra 2009 yılı gerek Çin, gerekse bölge ülkeleri için önemli bir yıl olmuştur. Bu tarihten itibaren ihtilafa taraf olan devletler Güney Çin Denizi’ndeki toprak talepleri konusundaki iddialarını her zamankinden daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Bu nedenle bölgedeki gerilimler bu tarihten itibaren ciddi ölçüde artmıştır (Li, 2016:118). Gerilimlerin fitilini ateşleyen nedenler belli bir kronolojik düzene oturtularak incelenirse; BMDHS’ye göre bir kıyı devleti yeterli kanıtlarla BMKSK’ya başvurarak 200 milin üzerinde kıta sahanlığı talep etme hakkına sahiptir (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Bölüm VI: Kıta Sahaneliği, Madde-76). Bu hakları saklı bulunan Malezya ve Vietnam devletleri 6 Mayıs 2009 tarihinde “genişletilmiş kıta sahanlıkları” konusunda BMKSK’ya ortak bir iddiada bulunmuşlardır ve 7 Mayıs 2009 tarihinde bu iddialarının sunumlarını gerçekleştirmişlerdir (Rosenberg, 2009:11). Yapılan sunumun ardından Çin Halk Cumhuriyeti, bu iki ülkenin iddialarına itiraz ederek;

“Çin Hükümeti Güney Çin Denizi’ndeki adalar ve komşu sular üzerinde tartışılmaz egemenliğe sahiptir. İlgili sulardaki deniz tabanı ve üzerinde egemenlik ve yargı yetkisine sahiptir. Yukarıdaki durum sürekli olarak Çin hükümetine aittir ve uluslararası toplum tarafından yaygın olarak bilinir. Malezya ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti’nin ortak alt bölgesinde yer alan deniz mili, Çin’in Güney Çin Denizi’ndeki egemenlik hakları ve yargı yetkisini ciddi şekilde ihlal etmiştir. Kıta

Avrupası Sınırları Komisyonu’nun Prosedür Kuralları Ek I’in 5 (a) Maddesi uyarınca, Çin Hükümeti, Komisyonun Malezya ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti’nin Ortak Sunumunu dikkate almamasını istemektedir” (Çin Halk Cumhuriyeti’nin Birleşmiş Milletler’e sunduğu 7 Mayıs 2009 tarihli metin)

yargılarını içeren bir metin ve bu metnin ek kısmında ise oldukça ses getirecek bir harita yayınlamıştır. (Storey ve Fellow, 2014:5). Çin’in bu adımının ardından Vietnam, Endonezya ve Filipinler Çin’in yayınladığı “Dokuz Çizgili Harita”da gösterilen “U şekilli Hattı”¹⁵ kabul etmemişlerdir. Bu süreçten birkaç yıl sonra Filipinler, 19 Şubat 2013 tarihinde Çin’in BM’ye sunduğu geniş iddialara “yasal bir meydan okuma” getirerek BMDHS kapsamında uluslararası hakemlik mahkemesine başvurmuştur (UNCLOS, 2011. Filipinler’in başvurusunun ardından Çin’in yanıtı; yapılanların Çin Hükümeti tarafından uygun görülmediği ve Filipinler tarafından tek taraflı olarak başlatılan bu davada, tahkim mahkemesinin herhangi bir yetkisinin Çin Hükümeti tarafından tanınmadığını belirten sözlü nota olmuştur (Position Paper of the Government of the People’s Republic of China on the Matter of Jurisdiction in the South China Sea Arbitration Initiated by the Republic of the Philippines, 2014). Filipinler’in açtığı tahkim davasının karara bağlanma süreci ise üç yıl sürmüştür. 12 Temmuz 2016 tarihinde Filipinler’in Lahey Uluslararası Hakemlik Mahkemesinde yaptığı on beş başvurunun yedisinde Filipinler lehine karar verilmiştir (Serikkaliyeva, 2016). Ayrıca mahkeme Çin’in Güney Çin Denizi’ndeki sulara tarihi haklara sahip olduğu ölçüde, bu hakların BMDHS’de bahsedilen münhasır ekonomik bölgelerle uyumsuz olması nedeniyle ortadan kalktığını, Çinli balıkçılar ve seyyahlar kadar geçmişte diğer devletlerin halklarının da bölgedeki adalardan yararlanmış olmalarına rağmen Çin’in bölgede özel bir

¹⁴ 1947 tarihindeki hükümet daha sonra Tayvan’a kaçtığı için günümüzde bu tarihte yayınlanan harita hem Pekin tarafından hem de Taipei tarafından sahiplenilmektedir.

¹⁵ Bu kavramın, “9 kesikli Çizgi”, “İneğin Dili”, “U Şekilli Harita” vb. türden çeşitli kullanımları bulunmaktadır.

kontrol kullandığını gösteren herhangi bir tarihi kanıt bulunmadığını ve bu nedenle “Dokuz Çizgi” hattına giren deniz alanlarında tarihsel hak iddia etmenin yasal dayanağı olmadığını belirten bir sonuca varmıştır (Permanent Court of Arbitration, “The South China Sea Arbitration, 2016:1-2). Buna karşılık Çin Halk Cumhuriyeti, bölgeye dair öne sürdüğü mülkiyet iddiasına karşı alınan karara itibar etmeyeceğini açıkça belirtmiştir. 12 Temmuz 2016 tarihinde Lahey Uluslararası Tahkim Mahkemesi’nin Filipinler ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında görülen davanın sonucunda verdiği karar; Güney Çin Denizi’ne yönelik iddiaların en kapsamlısını savunan taraflardan biri olan ve küresel ölçekte baskınlığıyla dikkat çeken bir devletin hemen hemen bütün savlarının hukuken geçersiz olduğunu vurgulamıştır (Position Paper of the Government of the People’s Republic of China on the Matter of Jurisdiction in the South China Sea Arbitration Initiated by the Republic of the Philippines, 2014). Çin Halk Cumhuriyeti ise, aleyhinde sonuçlanan davanın ardından mahkemenin vermiş olduğu kararın herhangi bir geçerliliği olmadığını pek çok açıdan ifade etmiş olsa dahi; uluslararası hukukun gücünü hafife almadığını, tahkim kararının üstünden geçen bir yıl içinde göstermiştir (Permanent Court of Arbitration, “The South China Sea Arbitration, 2016:1-2).

Güney Çin Denizi’ne dair yaşanan gelişmelerin ardından 28-29 Ağustos 2017 tarihleri arasında Boston, Massachusetts’teki ABD Sahil Güvenlik Birinci Bölge Merkezinde “Deniz ve Kutup Sorunları” konulu sekizinci yıllık ABD-Çin Diyalogu gerçekleştirilmiştir (U.S. Department of State, “United States and China Complete Dialogue on Law of the Sea and Polar Issues, 2017). İki ülke arasında gerçekleştirilen bu görüşmelerin dikkat çekici noktasını, Çin Dışişleri Bakanlığı’nın Anlaşma ve Hukuk Bölümü Genel Müdür Yardımcısı Ma Xinmin tarafından açıklanan ve Çin’in bölgeye yönelik iddialarının Tahkim sonrası penceresini aralayan “Four Sha” doktrini

oluşturmuştur (The National Interests, “China’s ‘New’ Map Aims to Extend South China Sea Claims”, 2018). Toplantının ardından ABD tarafından yayınlanan raporda Çin’in bu yeni veya yenilenmiş iddiasının bahsi geçirilmemiş olsa da, “Four Sha” kapalı kapılar ardından yayılarak bölgedeki ihtilafların gündemine oturmuştur (U.S. Department of State, “United States and China Complete Dialogue on Law of the Sea and Polar Issues, 2017). Çin tarafından gündeme getirilen ve uluslararası literatürde henüz kapsamlı bir çalışmasına rastlanılamayan bu taze kavram, aslında bir bakıma “Dokuz Çizgili Hat” ya da “U Şekli Harita” denilen Pekin’in egemenlik argümanlarının bir nebze daha yasallaştırılmış halini ortaya koymaktadır (Gertz, 2017). “Sha” kelimesi İngilizce “Sand” yani “Kum” anlamına gelmektedir. “Dört Kum” olarak çevrilebilen bu tamlama, İngilizce terimiyle Pratas Adaları, Paracell Adaları, Spratly Adaları ve Macclesfield Bank bölgesini; yerel terimiyle Dongsha Qundao (Dongsha Adaları), Xisha Qundao (Xisha Adaları), Zhongsha Qundao (Zhongsha Adaları) ve Nansha Qundao (Nansha Adaları) yapılarını kapsamaktadır (Ku ve Mirasola, 2015). Bilindiği üzere, Çin’in daha önce sırtını dayadığı “tarihsel haklar”, BMDHS’ye büyük ölçüde yabancı bir kavram olarak görülmüş ve kabul edilmemiştir. Çin’in savı olan Dokuz Çizgili Hattın bu yeni versiyonu, hat içinde yer alan “Four Sha” ada grupları etrafında BMDHS kurallarını kendine uyarlamayı amaçlamaktadır (Jorgensen, 2017). Çin, öne sürdüğü bu yeni “yasal” doktriniyle; Four Sha içindeki yapıları tartışmalı arazi özelliklerine sahip ada grupları olarak ele almak yerine, her bir adayı veya arazi grubunu kendi Münhasır Ekonomik Bölge’sini talep edebilmek gayesiyle ülkesine entegre takımadalar olarak ele almaktadır.¹⁶ Bu sayede buraların

¹⁶ BMDHS’deki Çin’in uygulamayı hedeflediği doktrinle ilgili maddeler Madde 47: 1- Çizilen esas hatlar belli başlı adaları içermesi ve hatlar içerisinde kalan suların yüzölçümünün su üzerinde kalan kayalıklar da dahil olmak üzere, karaların yüzölçümüne oranı bire bir ila dokuza bir olan bir

kıta sahanlığının bir parçası olduğunu iddia ederek mülkiyetinin kendisine ait olduğunu kanıtlamayı amaçlamaktadır (Davis, 2018). Uluslararası hukuk açısından zayıf görülen Dokuz Çizgili Harita'nın yerine oturtulmaya çalışılan bu doktrinin, aslında Çin için çok da taze bir kan olmadığını belirlemek yerinde bir yorum olacaktır. Çünkü bu doktrinin vurguladığı dört alan, daha önce resmi kanallar tarafından Çin'in egemenliğindeki bölgeler olarak pek çok kez dile getirilmiştir. Örneğin Çin'in 25 Şubat 1992 tarihli Kara Karasuları ve Bitişik Bölge Kanununun ikinci maddesinde yer alan; "*Çin'in kara toprakları anakara ve açık deniz adaları, Tayvan ve Diaoyu Adası, Penghu Adaları, Dongsha adaları, Xisha Adaları, Nansha (Spratly) Adaları ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne ait diğer adalar da dahil olmak üzere çeşitli bağlı adaları içerir.*" (UN Law of the Sea, "Law on the Territorial Sea and the Contiguous Zone, 1992:1) ifadeleri, bu ifadelere ek olarak tahkim kararının ardından Çin Halk Cumhuriyeti'nin 13 Temmuz 2016 tarihli resmi açıklamasında yer alan; "*Çin'in Nanhai Zhudao (Güney Çin Denizi Adaları), Dongsha Qundao (Dongsha Adaları), Xisha Qundao (Xisha Adaları), Zhongsha Qundao (Zhongsha Adaları) ve Nansha Qundao'dan (Nansha Adaları) oluşmaktadır...*" ifadeleri ve yine tahkim kararının ardından aynı tarihte Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Liu Zhenmin'in Beyaz Kağıt adlı bildirisini açıklarken dile getirdiği "*Çin'in Nanhai Zhudao üzerindeki egemenliği ve Güney Çin Denizi'ndeki hak ve çıkarları, uzun zaman önce kurulmuştur ve yasalara sağlam bir şekilde dayanmaktadır.*" ifadeleri bu doktrinin aslında Çin'in yıllardır dile getirdiği söylemlerin uluslararası hukuka daha yakınlaştırılmış versiyonu olduğunu ortaya

çıkarmaktadır (China Government China Adheres to the Position of Settling Through Negotiation the Relevant Disputes Between China and the Philippines in the South China Sea"; Nanhai Zhudao Are China's Inherent Territory: White Paper, 2016). Tüm bu bilgilerin yanında, Çin'in Four Sha'dan yaklaşık bir yıl sonra gündeme getirdiği "Kesintisiz Çizgi Haritası" da Four Sha doktrinine katkı sağlamanın yanında bu doktrinin somutlaştırılmış biçimini göstermektedir (O'Rourke, 2018:27). 22 Nisan 2018 tarihli basın toplantısında Güney Çin Denizi konusunda araştırmalar yapması için finanse edilen bir grup bilim insanının bölgenin yeni sınırını oluşturma önerisinin ayrıntılarını açıklaması sonucu ortaya çıkan bu harita; itiraz edilen bölgelerdeki iddiaları daha açık bir şekilde tanımlamaya yardımcı olmayı hedeflemektedir. Pekin'in kabul edip etmeme konusunda çelişkiler yaşadığı bu yeni "Kesintisiz Çizgi Hattı Haritası" içerik olarak ise; Çin ve Vietnam arasında Tonkin Körfezi'ni bölüp, Malezya'nın iddia ettiği sulara dönmeyi, Filipinler'in batı kıyısı boyunca kuzey yönünde bir U dönüşü yapıp ardından Tayvan'ın güneydoğusundan inerek kapsamını tamamlamayı amaçlamaktadır (Continuous boundary line proposed for China's claims in South China Sea). İlk olarak 1951 yılında yayınlandığı vurgulanan bu siyasi ulusal haritanın, bir önceki haritalardan ayrılan noktası; Çin'in U-Şekilli veya Dokuz-Çizgi Hattı'nın neredeyse tüm Güney Çin Denizi'ne serpiştirdiği noktalı çizgiler yerine, "sürekli ulusal sınır çizgisi ve idari bölge hattı"nın vurgulamasıdır (The National Interests, "China's 'New' Map Aims to Extend South China Sea Claims", 2018). Çinli araştırmacılar, tarihsel haritaların analizi yoluyla 1951 tarihli kesintisiz çizgi haritasının şüphe duyulmayacak kadar açık bir kanıt olduğunu iddia etmekte ve Four Sha sınırını kaplayan idari çizgide yer alan "deniz egemenliğinin" kesinlikle "Çin'e ait olduğunu" vurgulamaktadırlar (Heydarian, 2018). Ek olarak bazı açılardan muğlaklıklar taşıyan bu yeni harita Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki, denizsel bütünlüğünün, hegemonik sürekliliğinin ve

alana eşit olması şartıyla, takımda devleti en uzaktaki adaların en uç noktalarını ve takımdan su üzerinde kalan kayalıklarını birleştiren takımda düz esas hatları çizilebilir. 2- Bu esas hatların uzunluğu 100 deniz milini geçmeyecektir; bununla beraber, belirli bir takımda çevreleyen esas hatların toplam sayısı en çok %3 'ü, 125 deniz milini aşmamak şartı ile, 100 milden daha fazla bir uzunluğa sahip olabilir.

bölgesel sınırının kesinliğinin daha iyi ifade edebilme ihtimali nedeniyle Çin Hükümeti'nin ilgisini çekmektedir. Aynı zamanda, geleneksel U Şekli Harita'nın uluslararası hukuka aykırı olduğu görüşlerinin yanında; taşıdığı yeni bilimsellik etiketi de, Four Sha Doktrini ile birleştirildiğinde, Çin'in bölgeye yönelik hukuki açıdan güçlü bir iddia hedefinin öznesi olma potansiyelini gözler önüne koymaktadır. The National Interests, "China's 'New' Map Aims to Extend South China Sea Claims", 2018).

Tahkim sonrası ortaya çıkan bu gelişmeler her ne kadar Çin Hükümetinde heyecan yaratsa da, bu bilgiler ışığında Four Sha Doktrininin ayaklarının henüz yere net olarak basmadığını belirtmek objektif bir değerlendirme açısından elzemdir. Bu olumsuzluğun nedenlerine inildiğinde ise; öncelikle BMDHS'nin 7. Maddesine göre "Düz Esas Hat" kavramı bir ülkenin kıyılarının aşırı girintili çıkıntılı olması durumunda veyahut ülkenin hemen yakınında adaların, sığıkların, kayalıkların bulunması durumunda iç sınırın belirlenmesi için bu yapıların uç kısımlarının birleştirilmesiyle oluşturulan sınır belirleme yöntemidir (BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, 2018:3). 1996 yılında Çin, Paracell (Xisha) Adaları çevresinde bir düz esas hat ilan etmiş ve buradaki yapıları tek bir coğrafi birim olarak değerlendirmiştir (Limits in the Seas No.117:2-3). Four Sha ve Kesintisiz Harita ile ilgili yazılan metinlerin ele aldığı iddiaların geneline göre, Çin'in esas amacı bu yeni argümanlarla, bölgedeki dört grubun tamamında bu şekilde yasal hak iddiasına kavuşmaktır. (Harada ve Eifuku, 2018:27). Bu doğrultuda hukuken çelişkili görülebilecek olan nokta; Çin'in bir kıta devleti olarak, Filipinler veya Endonezya gibi bir takımada devleti özelliğine sahip olmamasından ötürü düz esas hat ilan etmesi durumunda başta bölgedeki ülkeler ve ABD olmak üzere BMDHS'ye taraf olan

birçok ülkeden tepki alması ihtimalidir.¹⁷ Aynı şekilde kendi içerisinde bazı belirsizlikler olsa da BMDHS, adaların dahil edildiği düz esas hat çizme hakkını sözleşmenin 46. ve 47. maddesi uyarınca takımada devletlere vermektedir (BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi: 14-15). Bu maddenin en yakın zamanda uygulanmış örneği de bizzat Çin'in taraf olduğu 2016 yılında sonuçlanan tahkim davasının 573. maddesidir (Permanent Court Of Arbitration, "In the Matter Of The South China Sea Arbitration- Before -An Arbitral Tribunal Constituted Under Annex VII to the 1982 United Nations Convention On The Law Of The Sea, 2016:236).¹⁸ Bu doğrultuda

¹⁷ Bir devletin kıyılarına çok yakın bir adalar dizisi bulunması durumunda, bu kıyıya yakın adalar dizisi ve kıyı takımadalarının, kıtadan bağımsız durumdaki Okyanus takımadalarından farklı olarak, kıta ülkesi ile bir bütün kabul edilmeleri ve düz esas hattın bu adaların dışından geçirilmesi olanağı vardır (1958 Cenevre KBBS, mad. 4; BMDHS, mad. 7/1). Ancak, takımadaların ya da adalar dizisinin bu olanaktan yararlanabilmesi için, "kara ülkesine yeter derece bağlı olmaları" ve ayrıca düz esas hattın kıyının genel doğrultusundan önemli ölçüde sapmamış olması gerekmektedir (örneğin, BMDHS, mad. 7/3). Uygulamada hangi takımadaların kıyıya yakın ve onunla bütünleşen takımadalar niteliğine sahip olduğu konusunda birtakım uyumsuzlukların ortaya çıktığı gözlenmektedir. (Bkz. <https://uluslararasıhukukcalismalari.wordpress.com/2017/02/04/kiyia-cok-yakin-takimadalarkiyi-cizgisinin-cok-degisken-oldugu-yerler-duz-esas-hattin-belirlenmesinde-dikkate-alinan-unsurlar-4/>)

¹⁸ İlgili Madde: Öte yandan, Çin'in ifadeleri, Spratly Adaları grubunun yüksek gel-git özelliklerine sahip yegane bir yapı olarak takımada olarak kabul edilmesi ve düz taban çizgisi sistemi içene alınması iddiası olarak anlaşılabilir. Bu ifadeler mahkeme tarafından kabul edilemez. Adalar arası taban hatlarının (bir bütün olarak bir takımadayı çevreleyen bir taban çizgisi) kullanımı, Madde 47 (1) 'in "takımada devletler" için kullanımını sınırladığı Sözleşme tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilir. Takımada Devletleri, 46. Maddede "tamamen bir veya daha fazla takımada tarafından kurulan ve diğer adaları da içerebilen Devletler" olarak tanımlanmıştır. Filipinler bir takımada devletidir (tamamen bir takımada tarafından oluşturulmuştur), taklitlere dayanan esas hatlar kullanma hakkına sahiptir ve bunu kendi karasuları için ana hatlarını ilan etmekte kullanır. Bununla

hedeflerin açıkça BMDHS'yi ihlal ettiği göz önüne konulduğunda, Four Sha Doktrininin 21. yüzyılın geleneksel U Şekilli Hat iddialarından daha zayıf bir iddia olduğu açıkça belirtilebilmektedir. Ancak Çin dışı kaynakların perspektifinden görünen bu olumsuz pencerenin tam karşısında; hükümet tarafından kabul edilmesiyle Güney Çin Denizi'nde Çin'in yeni stratejisi olması beklenen Four Sha'nın makul ve Çin açısından pragmatist tarafları da yer almaktadır. Bu noktada; ilk olarak, Çin'in geleneksel iddiaları ve U-şekilli haritası artık ülkeye aşırı yük olmaktadır ve bu durum bölgeye yönelik iddialarda Çin'i diplomatik yönden yavaşlatmaktadır. İkinci olarak; Lahey'de her ne karar çıkmış olursa olsun, Çin günümüzde küresel bir ekonomi devi durumundadır. Bağlantılarını çeşitlendirmek, bölgedeki ilişkilerini güçlendirerek kendisine potansiyel ortaklar bağlamak ve bölgenin ticaret yollarının sıkıntısız işlemesi için huzurun sağlanması bu ülke için kritik konulardır. Çin'in Four Sha ile BMDHS'ye yakın bir üslup besleyerek kendisine yöneltilen eleştirileri yumuşatma stratejisi gütmesi durumunda, beklentilerinin daha kolay gerçekleşebileceği aşikârdır. Üçüncü olarak; Çin şu anda sahip olduğu ekonomi ve teknolojiyle; ankarasından uzakta askeri gücün hâkimiyetine izin veren “yüzen uçak gemileri” sayesinde iddia ettiği yapay ada özellikleri üzerinde karşı konulmaz bir güce sahiptir. Yedi yapay adada, radarlar ve yüksek menzilli füzelerle donatılmış üç savaş uçağının aynı anda kullanabileceği pist kapasitesi ve sahip olduğu fiziksel mülkiyet; uzun süredir talep ettiği deniz kaynaklarında Çin varlığını güvence altına almaktadır. Bu durum Four Sha'nın başarısız olması durumunda Çin'in sistemin yasalara karşı gelen kuvveti olmak dışında, kaybedebileceği hiçbir şeyi olmayacağıının en net kanıtıdır (Jorgensen, 2017). Son olarak; mevcut uluslararası hukuk düzeni

Batının tahakkümü altındadır. Bu durumu değiştirmek mevcut sistemin dinamiklerini kendi lehine döndürmekle mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda yükselen revizyonist bir güç olarak Çin, oyunda kartların toplanıp yeniden dağıtılmasıyla değil, oyunun kurallarının kendi lehine çevrilmesiyle ilgilenmektedir. Dolayısıyla Four Sha Doktrininin yasalara sempatik gelen kimliği ile sunulan düz taban hatları; zaman tünelinden geçerken Mao'nun ve Komünizmin kokusunu üstüne sindirmiş U Şekilli Harita'dan daha fazla ilgi ve destek görme potansiyeli taşımaktadır (Ku ve Mirasola, 2015). En net olanı da şudur ki; Çin yaşamsal çıkarlarını bağladığı Güney Çin Denizi'nde yükselen hâkimiyeti için yasal bir teminat sağlamaya kararlıdır ve görünen o ki bunu artık *Sui Generis* kurallarla yapacaktır. (The National Interests, “China's 'New' Map Aims to Extend South China Sea Claims”, 2018).

SONUÇ

Güney Çin Denizi'nin tarihinin, coğrafyasının, jeo-politik ve jeo-stratejik öneminin, sahip olduğu imkânların, bünyesinde yer alan değerli kaynakların ve tüm bu olgular neticesinde bölgede egemenlik talep eden ülkelerin iddialarının, bu iddiaların oluşum ve gelişim sürecinde yaşanan gelişmelerin ele alındığı bu çalışmanın sonuç kısmında; Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölge için yadsınamayacak düzeyde bir aktör olduğunu belirtmek ulaşılabilecek en net yargı olacaktır. Her geçen gün ekonomik, askeri ve sosyolojik kapasitesini dalgalı ivmelerle genişleten bu baskın ülkenin, bölgeye yönelik uyguladığı politikaların tarih ekseninden kopmayacağı aşikârdır. Dünyada sağ yönelimlerin artmakta olduğu son dönemde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin iç politikasına yaydığı bölgesel haklılık vurgusu; Çinli vatandaşların milliyetçi duygularını tetiklemekte, bu durum ise; tarihsel olarak “haklılığının” ardında duran, bölgenin geçmişten itibaren Çin halkına ait olduğunu ve olmaya devam edeceğini savunan bir millet, dolayısıyla da bir devlet

birlikte, Çin, esas olarak Asya ankarasındaki topraklar tarafından oluşturulmakta ve bir takımada devletin tanımını karşılayamamaktadır.(s.236) <https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/07/PH-CN-20160712-Award.pdf> (21.11.2016)

ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu noktada Uluslararası Hukuk'un tarihsel iddialara önem vermediği göz önünde tutulursa; bu tarih kartının Çin dış politikasında, iç politikasından daha zayıf dönüş alacağını söylemek güçlü bir çıkarım olacaktır. Aynı zamanda ülkenin son yıllarda büründüğü ılımlı duruş ve küresel kapitalist ekonomiye hâkim olmasıyla birlikte kurduğu bağlantılar; ihtilafa taraf olan diğer ülkelerin ekonomik çıkarlarını maksimize etme gayesi dikkate alındığı zaman, bu ülkelerin Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki faaliyetlerinde belirli bir noktaya kadar sükûnetlerini koruyabileceklerini hissettirmektedir. Diğer taraftan Brunei'in son yıllardaki "uyanışı" göz önüne konulduğunda, Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin yarattığı tedirginlikle mücadele edemeyen ülkelerin farklı ittifaklara yönelerek askerî açıdan zayıf durumlarını dengelemeye çalışmaları da olasıdır. Bu noktada Çin'in neredeyse her ay bölgeye yeni bir donanma gemisi indirmesi ve gelişen teknolojiyle birlikte insansız otonom saldırı araçlarına olan ilgisi göz önünde tutulursa bölgenin sükûneti ve istikrarı için bu Çin dışı ittifakların ekonomik düzeyde kalması çevre ülkeler açısından kârlı olacaktır.

Çin'in Four Sha ile birlikte oluşturmaya çalıştığı, bir taraftan uluslararası hukuka saygı gösteren diğer taraftan yaşamsal çıkarlarından da vazgeçmeye niyeti olmayan devlet algısı; askeri ve ekonomik yaptırım kuvvetine sahip bir ülke olmasına rağmen, kuvvet kullanmak yerine uluslararası hukuku tercih etmesi nedeniyle esas amacının bölgesel ihtilafların hukuki yollardan çözülmesi noktasında küresel sistemin olumlu bakış açısını arkasına alarak, uluslararası sisteme dahil olmak olduğunu göstermektedir. Yine de belirtmek gerekir ki, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Four Sha'yı kabullenip ulusal politikası olarak sunmasının ardından, bölge dışı aktörlerin de iştiraki ile bölgedeki Çin çıkarlarına dokunulması ihtimali, bu ülkenin kendi yaşam alanı

olarak gördüğü Güney Çin Denizi'nde yeni bir Üçüncü Dünya Savaşı başlatabileceğini açıkça göstermektedir. Diğer taraftan enerji, ticaret ve güvenlik gibi birçok açıdan herhangi bir çatışma olasılığının körüklenmesi durumu ise, çelişkili biçimde, yine Çin menfaatleri açısından hassasiyetler barındırmaktadır. Bu doğrultuda Four Sha'nın ya da benzeri bir çözüm yolunun kabul edilmesi veya bu doktrin dengeleyici hemen hemen eşit düzeye getirilene kadar uluslararası hukukun inceleme sürecine alınması yani Çin'in bir bakıma oyalanması, bölgesel sistem ve ticaret yolları düşünüldüğünde makro açıdan küresel istikrarın tesisi noktasında ciddi önem arz etmektedir. Nitekim, Çin'in bu uluslararası sisteme uyumlu politikasının sisteme dahil olan çevre ülkelerden de olumlu dönüt aldığı aşikardır. Örneğin, 2016 yılındaki Tahkim kararının ardından Filipinler ve Vietnam tarafından atılan ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ikili müzakereyi ön plana koyan yumuşak başlı adımlar, bölgedeki iddialarında uluslararası hukuk açısından haksız olduğu ortaya konulan Çin'in bu konuda üzerine gidilerek kısırlanmaktansa, müzakere masasına oturtularak uluslararası sisteme uyumlu bir Çin profilinin şekillendirilmesinin amaçlandığını göstermektedir. Çin'in ise, ekonomi odaklı projelerini göz önünde bulundurarak bu ılımlı havayı sürdüreceği, ancak diğer taraftan ana çıkar unsuru olarak vurguladığı Güney Çin Denizi egemenliği konusunda da uluslararası hukukun kendisini haksız gören yargısına, tarihsel iddialarına muadil Four Sha gibi çözüm yolu getireceği ve bunu kabul ettirmek için yoğun çaba sarf edeceği açıkça ortadadır. Aksi takdirde er ya da geç uluslararası hukuk tarafından baskılanacağını bilen bu nispeten güçlü ülkenin, bacakları olarak nitelendirdiği Güney Çin Denizi'nde kendine pranga bağlanmaktansa; bölgedeki diğer ülkelerle ve onların müttefikleriyle gireceği ciddi bir çatışmayı göze alarak özgür kalmayı tercih etmesi muhtemeldir.

KAYNAKÇA

1. AKÇADAĞ, E. (2010). “Yumuşak Güç Japonya’nın Sert Güç Arayışları”, *Bilge Strateji Dergisi*, 2(3).
2. ATAÖV, T. “1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ve Sonuçları” 1967, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 22(2). <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000054602/5000051913> (03.07.2018)
3. ATEŞ, A. (2011). TUIC, “Asya Pasifik Havzasına Genel Bir Bakış” <http://www.tuicakademi.org/asya-pasifik-havzasina-genel-bir-bakis/> (29.08.2019)
4. BADER, J. vd. (2014). “Keeping the South China Sea in Perspective”, *The Foreign Policy Brief*. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/south-china-sea-perspective-bader-lieberthal-mcdevitt.pdf> (29.08.2019)
5. BAŞEREN, S. (1995). “Münhasır Ekonomik Bölge Kıta Sahanlığının Kavramsal Yapısını Etkileyen Bir Kurum Değildir”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 1.
6. BAUTISTA, L. Ve Schofield, C. (2012) “Chapter 16: Philippine-China Border Relations: Cautious Engagement Amid Tensions”, (içinde) *Beijing’s Power And China’s Borders Twenty Neighbors In Asia*, ed. Bruce Elleman vd.
7. BEŞİKÇİ, M. (2007). “1894-1895 Çin-Japon Savaşı: Japon Emperyalizminin Yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mayıs(161).
8. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, Bölüm VI: Kıta Sahanlığı, Madde-76:Kıta Sahanlığının Tanımı, http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/part6.htm (06.09.2018)
9. BLUSSE, L. (1996). “No Boats to China/The Dutch East India Company and the Changing Pattern of the China Sea Trade, 1635-1690”, *Modern Asian Studies*, 30(1).
10. BM Enformasyon Merkezi Umc-Ankara, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi”. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/enizhukuku.pdf (29.08.2019).
11. BOQUET, Y. (2017). *The Philippine Archipelago, Capter 20 “South China Sea or West Philippine Sea?”*, Springer Geography, France.
12. BRAUDEL, F. (1996). *Uygurlukların Grameri*, (Çev.) Kılıçbay, M.A., İmge Yay., İstanbul.
13. Brunei Darussalam Country Report, http://www.eria.org/RPR_FY2015_No.5_Chapter_3.pdf (29.08.2019)
14. China Government China Adheres to the Position of Settling Through Negotiation the Relevant Disputes Between China and the Philippines in the South China Sea” <https://www.fmprc.gov.cn/nanhai/chn/nhwtlcwj/t1380600.htm> (29.08.2019)
15. China’s Maritime Disputes, https://www.cfr.org/interactives/chinas-maritime-disputes?cid=otr-marketing_use-china_sea_InfoGuide#!/chinas-maritime-disputes?cid=otr-marketing_use-china_sea_InfoGuide (29.08.2019).
16. Compare armed forces, (2018). https://armedforces.eu/compare/country_China_vs_Malaysia (29.08.2019)
17. Continuous boundary line proposed for China's claims in South China Sea, <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/continuous-boundary-line-proposed-for-chinas-claims-in-south-china-sea> (29.08.2019).
18. CRUZ De Castro, R. (2012). “The Philippines in the South China Sea dispute”, *The South China Sea and Australia’s Regional Security Environment*, National Security

- College. <http://nghiencuuquocte.net/wp-content/uploads/2014/07/The-Philippines-in-the-South-China-Sea-dispute.pdf> (06.11.2018)
19. ÇINAR, B. (2010). “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 20.
20. Çin Halk Cumhuriyeti’nin Birleşmiş Milletler’e sunduğu 7 Mayıs 2009 tarihli metin, http://www.un.org/depts/los/clcs_new/submissions_files/mysvnm33_09/chn_2009re_mys_vnm_e.pdf (06.09.2018)
21. DAVIS, M. (2018). “China’s strategic strait in the South China Sea (part 1)”. <https://www.aspistrategist.org.au/chinas-strategic-strait-in-the-south-china-sea-part-1/> (29.08.2019).
22. DEDEKOCA, E. (2017). “ABD – Çin İlişkilerinde Kriz Yönetimi”, ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, Aralık.
23. DENK, E. (1999). Egemenliği Tartışmalı Adalar: Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Kardak Kayalıkları Ve Spratly Ve Senkaku / Diaouyu Adaları Örnekleri, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
24. ERYİĞİT, M. (2012). “Güney Çin Denizinde Sınır Anlaşmazlıkları ve ABD-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkilerine Etkileri”, DÜBAM. <https://www.dunyabulteni.net/file/2012/dubam-guney-cin.pdf> (29.08.2019)
25. FINKBEINER, J. M. (2013). “Malaysia’s Great Power Balance and the South China Sea Disputes”, United States Army War College. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a589214.pdf> (29.09.2019)
26. GERTZ, B. (2017). “Beijing Adopts New Tactic for S. China Sea Claims”. <https://freebeacon.com/national-security/beijing-adopts-new-tactic-s-china-sea-claims/> (29.08.2019).
27. GHOSHAL, B. (2017). “One Year after the PCA Tribunal Judgment on the South China Sea”, 18 July 2017, <https://economictimes.indiatimes.com/blogs/et-commentary/one-year-after-the-pca-tribunal-judgment-on-the-south-china-sea/> (29.08.2019)
28. GRIFFIN, C.C. (2013). “Vietnam’s South China Sea Territorial Disputes: A Path to Resolution”, Joint Military Operations Department Naval War College”, November.
29. GU, J. “Dispute Resolution in the South China Sea: from Joint Development to Joint Protection”, Shantou University, China. https://warwick.ac.uk/fac/soc/law/research/clusters/international/devconf/participants/papers/gu_-_dispute_resolution_in_the_south_china_sea.pdf (29.08.2019)
30. GÜLBOY, B. S. (2011). “19. yüzyılda Uzak Doğu Asya’daki Güç Dengesinin Evrimi”, İstanbul Üniversitesi. https://www.academia.edu/10226291/19._Y%C3%BCzy%C4%B1lda_Uzak_Do%C4%9Fu_Asyadaki_G%C3%BC%C3%A7_Dengesinin_Evrimi (06.02.2019)
31. Güney Çin Denizi Tahkim Davası (Filipinler Cumhuriyeti/Çin Halk Cumhuriyeti), Çev. Selahattin Doğan, Küresel Bakış, 6(21).
32. HARADA, Y. ve Eifuku, S. (2018). “Chapter 1: The Security of the Sea Significance of the Freedom of Navigation and Related Challenges”, East Asian Strategic Review. http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/east-asian/pdf/2018/east-asian_e2018_01.pdf (29.08.2019).
33. HART, M. (2018). “Brunei Abandons South China Sea Claim for Chinese Finance”. <https://www.geopoliticalmonitor.com/brunei-abandons-south-china-sea-claim-for-chinese-finance/> (29.08.2019)

34. HAYTON, B. (2014). *The South China Sea The Struggle For Power In Asia*, Yale University Press.
35. HENDLIN, Y. "From Terra Nullius to Terra Communis in advance" https://www.researchgate.net/publication/269792693_From_Terra_Nullius_to_Terra_Communis_in_advance (09.07.2018)
36. HEYDARIAN, R.J. (2018). "China's 'New' Map Aims to Extend South China Sea Claims", *Asia Times*. <http://www.atimes.com/article/for-weekend-chinas-new-map-aims-to-extend-south-china-sea-claims/> (29.08.2019).
37. HIEBERT, M.vd. (2015). *South China Sea Disputes: Papers From the Fifth Annual CSIS South China Sea Conference*, Rowman&Littlefield, September.
38. HUANG, J. ve Billo, A. (2015) *Territorial Disputes in the South China Sea Navigating Rough Waters*, Palgrave Macmillan Press.
39. International Boundary Study Series A: Limits in the Seas, "Territorial Sea Boundary Indonesia-Malaysia", 10 January 1973. <https://www.state.gov/documents/organization/61516.pdf> (12.11.2018)
40. Japonya Çevre Bakanlığı (2019). "Long-term Perspective on Environment and Development in the Asia-Pacific Region" <https://www.env.go.jp/en/earth/ecoasia/workshop/bluebook/chapter1-1.html> (29.08.2019)
41. JORGENSEN, M. (2017). "China's Rising Geolegal Sphere", *Opinio Juris*. <http://opiniojuris.org/2017/10/17/chinas-rising-geolegal-sphere/> (29.08.2019).
42. KAPLAN, R. D. (2005). *Asia's Cauldron: The South China Sea and the end of The Stable Pasific*, eBook Chapter I: The Humanist Dilemma, Random House, New York.
43. KIVIMÄKI, T. (2002). "War Or Peace In The South China Sea?", *Nordic Institute of Asian Studies (NIAS)*.
44. KU, J. ve Mirasola, C. (2015). "The South China Sea and China's "Four Sha" Claim: New Legal Theory, Same Bad Argument". <https://www.lawfareblog.com/south-china-sea-and-chinas-four-sha-claim-new-legal-theory-same-bad-argument> (29.08.2019).
45. Law of the Sea Chapter XXI https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXI-2&chapter=21&clang=en (12.11.2018)
46. LI, R. (2016). "Chapter 6: China's Sea Power Aspirations and Strategic Behaviour in the South China Sea from the Theoretical Perspective of Identity Construction", (içinde) ed.Enrico Fels Truong-Minh Vu "Power Politics in Asia's Contested Waters Territorial Disputes in the South China Sea", Springer Publishing.
47. Limits in the Seas No.117, "Straight Baseline Claim: China". <https://www.state.gov/documents/organization/57692.pdf> (29.08.2019).
48. LO, C. (1989). *China's Policy Towards Territorial Disputes-The Case of the South China Sea Islands*, International Politics in Asia Series, Routledge.
49. Ministry of National Defense The People's Republic of China, "China's Military Strategy", http://eng.mod.gov.cn/publications/2016-07/13/content_4768294.htm (29.08.2019)
50. MITO, L.A. (1998). "The Timor Gap Treaty as a Model for Joint Development in the Spratly Islands", *American University International Law Review*, 13(3).
51. MIYAKE, K. (2012). "What Are China's Real Core Interests? General Assembly of the World Uyghur Congress Held in Tokyo", *Study of China Inc*, 163.

52. MONTEMALO, M.S. (2016). “United States Asia Strategy: Policy, Power, Pivot”, *The Review: A Journal of Undergraduate Student Research*, 17(13).
<https://fisherpub.sjfc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1165&context=ur> (29.08.2019)
53. Nanhai Zhudao Are China's Inherent Territory: White Paper, 13 July 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=oN8NTbpETGY> (29.08.2019).
54. NIE, W. (2016). “Xi Jinping’s Foreign Policy Dilemma: One Belt, One Road or the South China Sea?”, *Contemporary Southeast Asia*. 38(3).
55. NOOR, E. ve Daniel, T. (2016). “Key Issues and Dilemmas for Brunei and Malaysia in the South China Sea Dispute”, *National Asian Security Studies Program*, 2(1).
56. OHNESORGE, H. W. (2016). “Chapter 2: A Sea of Troubles: International Law and the Spitsbergen Plus Approach to Conflict Management in the South China Sea”, (içinde) Ed. Enrico Fels Truong-Minh Vu “Power Politics in Asia’s Contested Waters Territorial Disputes in the South China Sea”, Springer Publishing.
57. O’ROURKE, R. (2018). “Maritime Territorial and Exclusive Economic Zone (EEZ) Disputes Involving China: Issues for Congress”, Congressional Research Service.
58. PARAMESWARAN, P. (2016). “Delicate Equilibrium: Indonesia’s Approach to the South China Sea”. https://www.researchgate.net/publication/303361661_Delicate_Equilibrium_In_donesia's_Approach_to_the_South_China_Sea
59. PCA Press Release (2016). “Permanent Court of Arbitration (PCA), The South China Sea Arbitration (The Republic of Philippines v. The People's Republic of China), The Philippines' Memorial – C.I. <https://pca-cpa.org/en/news/pca-press-release-the-south-china-sea-arbitration-the-republic-of-the-philippines-v-the-peoples-republic-of-china/> (29.08.2019)
60. Permanent Court Of Arbitration, “In the Matter Of The South China Sea Arbitration- Before -An Arbitral Tribunal Constituted Under Annex VII to the 1982 United Nations Convention On The Law Of The Sea - Between - The Republic Of The Philippines - And -The People’s Republic of China”, Pca Case No. 2013-19, 12 July 2016. <https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/07/PH-CN-20160712-Award.pdf> (29.08.2019).
61. Permanent Court of Arbitration, “The South China Sea Arbitration (The Republic Of The Philippines V. The People’s Republic Of China)” Press Release, 12 Jun 2016, s.(1-2) <https://pca-cpa.org/wp-content/uploads/sites/175/2016/07/PH-CN-20160712-Press-Release-No-11-English.pdf> (21.11.2018)
62. PINOTTI, T. “China And Vietnam In The South China Sea: Disputes And Strategic Questions”, *Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 4(8).
63. Position Paper of the Government of the People's Republic of China on the Matter of Jurisdiction in the South China Sea Arbitration Initiated by the Republic of the Philippines, 2014/12/07, https://www.fmprc.gov.cn/nanghai/eng/snhwtlcwj_1/t1368895.htm (29.08.2019).
64. Proclamation of independence of Malaya (Kuala Lumpur, 31 August 1957), https://www.cvce.eu/en/obj/proclamation_of_independence_of_malaya_kuala_lumpur_31_august_1957-en-51eb6525-30ef-4078-8f83-27deee5e8072.html (12.11.2018)

65. RAINE, S. ve Le Mière, C. (2013). *Regional Disorder: The South China Sea Disputes*, ed. Stein Tonnesson, Global Asia Studies, (8).
66. Republic of Philippines, Department of Foreign Affairs, Statement of the Department of Foreign Affairs on Developments in the South China Sea, 21 May 2018., <https://www.dfa.gov.ph/dfa-news/statements-and-advisories/update/16722-statement-of-the-department-of-foreign-affairs-on-developments-in-the-south-china-sea> (07.11.2018)
67. ROACH, J.A. (2014). "Malaysia and Brunei: An Analysis of their Claims in the South China Sea", A CNA Occasional Paper, August.
68. ROSEN, M.E. (2014). "Philippine Claims in the South China Sea: A Legal Analysis", A CNA Occasional Paper, (2) August.
69. ROSENBERG, D. (2009). "Governing the South China Sea: From Freedom Of The Seas to Ocean Enclosure Movements", Middlebury College, Harvard Asia Quarterly-The South China Sea.
70. SALLAH, A. vd., (2009). "Malaysia's policy towards its 1963 - 2008 territorial disputes", *Journal of Law and Conflict Resolution*, 1(5).
71. SAMUELS, M. (2005). *Contest For The South China Sea*, Routledge Press.
72. SANDS, G. (2016). Foreign Policy Association, "Brunei, Silent Claimant in the South China Sea". <https://foreignpolicyblogs.com/2016/04/28/brunei-silent-claimant-south-china-sea/> (29.08.2019).
73. SCHOFIELD, C. ve Storey, I. (2009). "The South China Sea Dispute: Increasing Stakes And Rising Tensions", The Jamestown Foundation, November.
74. SEBASTIAN, M. A. "Strategic Management for South China Sea: Defence and Security Options for Malaysia", Centre for Maritime Security & Diplomacy Draft Report., http://www.mima.gov.my/images/page/research/Strategic_management_in_the_South_China_Sea.pdf (29.08.2019)
75. SERIKKALIYEVA, A. (2016). "Güney Çin Denizindeki Sınır Anlaşmazlıklarına Çin'in Bakış Açısı", Eurasian Research Institute, (84).
76. SHIELDS, D.L. (2013). "Working with Brunei to Get the Rebalance Right", United States Ambassador to Brunei Darussalam, <https://www.ciaonet.org/attachments/26165/uploads> (29.08.2019).
77. South China Sea: Battleships may lead to war - Malaysia PM, 02 October 2018, <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-45719090/south-china-sea-battleships-may-lead-to-war-malaysia-pm> (29.08.2019)
78. STOREY, I. (2014). "The South China Sea Dispute: How Geopolitics Impedes Dispute Resolution and Conflict Management", Institute of Southeast Asian Studies. <http://web.isanet.org/Web/Conferences/FLACSO-ISA%20BuenosAires%202014/Archive/b1d7cb3a-0487-493a-92e5-4c85727ba1b9.pdf> (29.08.2019)
79. SWAINE, M.D. (2013). "China's Assertive Behavior Part One: On "Core Interests", *China Leadership Monitor*, 34. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14799855.2013.795549>
80. ŞEKER, B. Ş. (2011), "Deniz Alanlarının Sınırlandırılması ve Akdeniz Güvenliği", Uluslararası Ortadoğu Kongresi Bildiriler Kitabı, Kasım(1).
81. ŞİMŞEK, M. (2008). "Türk Basımında Vietnam Savaşı: Ulus Gazetesi Örneği", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Kasım(42).
82. THAO N. H. ve Amer R. (2007). "Managing Vietnam's Maritime

- Boundary Disputes”, *Ocean Development & International Law*, 38.
83. The Age of Imperialism (1870–1914)(online), Part I: Subject Area Reviews with Sample Questions and Answers. <https://s3.amazonaws.com/online.fliphtml5.com/qpfs/sdps/index.html> (06.02.2019)
84. The Institute for Maritime and Ocean Affairs, “China Appreciates Malaysia’s ‘Quiet’ Diplomacy Approach In Handling South China Sea Issue”. <http://www.imoa.ph/china-appreciates-malaysias-quiet-diplomacy-approach-in-handling-south-china-sea-issue/> (29.08.2019)
85. The National Interests, “China's 'New' Map Aims to Extend South China Sea Claims”, 30 April 2018, <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/chinas-new-map-aims-extend-south-china-sea-claims-25628> (29.08.2019).
86. The United Nations Convention on the Law of the Sea (A historical perspective) http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_historical_perspective.htm#Historical%20Perspective (29.08.2019)
87. The US Department of the Historian, “A Guide to the United States’ History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Brunei” <https://history.state.gov/countries/brunei> (29.08.2019)
88. The US Department of the Historian, United Nation, “Brunei Darussalam’s Preliminary Submission Concerning The Outer Limits Of Its Continental Shelf”, http://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/preliminary/brn2009preliminaryinformation.pdf (19.09.2019).
89. The World Bank, “Military expenditure (% of central government expenditure)”, <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.ZS?locations=MY&view=chart> ; Malaysia - Military expenditure, <https://www.indexmundi.com/facts/malaysia/military-expenditure> (29.08.2019)
90. Tonnesson, S. (2002). “Why are the Disputes in the South China Sea So Intractable? A Historical Approach”, *Asian Journal of Social Science*, 30(3). <http://www.jstor.org/stable/23654607> (06.02.2019)
91. TONNESSON, S. (2006). “The South China Sea in the Age of European Decline”, *Modern Asian Studies*, Cambridge University Press, 40(1).
92. TRUONG Thuy, (2016). “Rebalancing: Vietnam’s South China Sea Challenges and Responses”, *National Asian Security Studies*, 2(3), December.
93. TURAN, İ. (2016). “ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1.
94. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Brunei’in Genel Ekonomik Durumu”, https://eb.ticaret.gov.tr/ülkeler/Brunei/geneleekonomikdurumdf.ctrl-state%3Dvcf1x6rv2_276 (29.08.2019)
95. TÜYSÜZOĞLU, G. (2011). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiliz Dış Politikası: İmparatorluk Yaşıyor Mu?”, *Akademik Bakış Dergisi*, (21). <https://docplayer.biz.tr/1578958-Ikinci-dunya-savasi-sonrasi-ingiliz-dis-politikasi-impatorluk-yasiyor-mu.html> (29.08.2019)
96. U.S. Department of State, “United States and China Complete Dialogue on Law of the Sea and Polar Issues”, August 29, 2017. <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2017/08/273701.htm> (29.08.2019).
97. U.S. Energy Information Administration, “Analysis - Energy Sector Highlights” <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=BRN> (29.08.2019)

98. U.S.-Malaysia Partnership, 15 February 2012, <https://2009-2017.state.gov/t/pm/rls/rm/184846.htm> (29.08.2019)
99. ULUDAĞ, M.B. (2014). *Dünya Siyasi Tarihi, Paradigma Yayınları*, İstanbul.
100. UN Law of the Sea, "Law on the Territorial Sea and the Contiguous Zone of 25 February 1992". http://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/CHN_1992_Law.pdf (29.08.2019).
101. UNCLOS, 14 April 2011, New York, http://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/mysvnm33_09/chn_2011_re_phl_e.pdf (05.11.2018)
102. United Nation, "Brunei Darussalam's Preliminary Submission Concerning The Outer Limits Of Its Continental Shelf", http://www.un.org/Depts/los/clcs_new/submissions_files/preliminary/brn2009_preliminaryinformation.pdf (29.08.2019)
103. United States Central Intelligence Agency, "Central Intelligence Agency map series: Brunei Maps 1984", <https://www.loc.gov/resource/g81985.ct001596/?r=-1.18,0.065,3.36,1.272,0> (29.08.2019).
104. United States Holocaust Memorial Museum, <https://www.ushmm.org/wlc/tr/article.php?ModuleId=10007306> (05.07.2018)
105. UYGUR E. ve Uygur F. (2013). "Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3).
106. VELASCO, M.A.M., (2014). "Philippines – China Relations: The Case of the South China Sea (Spratly Islands) Claims", *Asia Pacific Journal of Multidisciplinary Research*, 2(6).
107. Wawasan Brunei 2035, <https://www.gov.bn/SitePages/Wawasan%20Brunei%202035.aspx> (29.08.2019)
108. WEATHERBEE, D.E. (2014). "International Relations in Southeast Asia: The Struggle for Autonomy, Chapter 6: The South China Sea Conflict Zone", Rowman & Littlefield Publishers, Asia in World Politics.
109. WELCH, D. (2018). "Philippines v. China one year later: A surprising compliance from Beijing". <https://www.theglobeandmail.com/opinion/philippines-v-china-one-year-later-a-surprising-compliance-from-beijing/article35660244/> (07.11.2018)
110. Xi Urges Peace, Asserts Sovereignty, During ASEAN Trade Fair, <https://www.youtube.com/watch?v=1bRFSuWNZcQ> (29.08.2019).
111. ZHANG, F. (2017). "Assessing China's Response To The South China Sea Arbitration Ruling", *Australian Journal of International Affairs*, 71(4).
112. ZHIHUA, Z. (2015). "Why Does China's Maritime Claim Remain Ambiguous?", *Asia Maritime Transparency Initiative*. <https://amti.csis.org/why-does-chinas-maritime-claim-remain-ambiguous/> (29.08.2019).
113. ZISKIND, J. (1973). "International Law and Ancient Sources: Grotius and Selden", *The Review of Politics*, (35).

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL EKONOMİK KALKINMADA KOOPERATİFÇİLİĞİN ROLÜ: İZMİR TİRE SÜT MODELİ ÖRNEĞİ¹

THE ROLE OF COOPERATIVES IN SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT: THE CASE OF IZMIR TIRE DAIRY MODEL

Deniz HACISÜLEYMAN*, Bahar ŞANLI GÜLBAHAR**,

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, hacisuleyman@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0169-2294>

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, bshanli@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1673-3519>

ÖZ

20. yüzyılın sonlarından itibaren giderek ön plana çıkan bölgesel kalkınma, yerel aktörlerin işbirliği içinde yerel kaynaklardan etkin şekilde faydalanarak bölgenin kapasitesini ve rekabet gücünü artırma çabalarını ifade etmektedir. Günümüzde kooperatifler, başta yerel düzeyde olmak üzere sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli aktörler haline gelmiştir. Toplumsal sorumluluk, katılımcılık, özerklik ve demokratik yönetim gibi ilkelere sahip kooperatifler, yerinden yönetim anlayışı doğrultusunda toplum odaklı, şeffaf ve demokratik nitelikli yerel yönetimlerle birlikte uyumlu bir şekilde çalışabilme potansiyeline sahiptir. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği yoluyla yaratılan bölgesel kalkınma modeli, Türkiye gibi tarımsal potansiyeli yüksek bir ülkede kaynağını yerelden alan kalkınmanın sağlanması bakımından önemli bir örneği temsil etmektedir. Bu çalışmada kooperatifçiliğin sürdürülebilir bölgesel kalkınma açısından rolü irdelenmekte ve bu kapsamda Tire Süt Kooperatifi modeli değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma, Kooperatifçilik, Tire Süt Kooperatifi.

Jel Kodları: Q01, R11, P13.

ABSTRACT

Regional development, which has gradually risen to prominence since late 20th century, refers to the efforts of local actors to increase the capacity and competitiveness of the region by making effective use of local resources in cooperation. Today, cooperatives have become important actors in ensuring sustainable regional development, particularly at the local level. Cooperatives, which have principles such as concern for community, participation, autonomy and democratic control, have the potential to work harmoniously with community-oriented, transparent and democratic local governments in accordance with the decentralisation approach. The regional development model, which is created through cooperation of Izmir Metropolitan Municipality and Tire Dairy Cooperative, represents an important example in terms of ensuring development that takes its source from the local in a country with high agricultural potential such as Turkey. In this study, the role of cooperatives in terms of sustainable regional development is examined and the model of Tire Dairy Cooperative is evaluated within this scope.

Keywords: Sustainable Regional Development, Cooperatives, Tire Dairy Cooperative.

Jel Codes: Q01, R11, P13.

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda 2019 yılında Prof. Dr. Bahar Şanlı Gülbahar danışmanlığında tamamlanmış olan Deniz Hacisüleyman'ın "Bölgesel Kalkınmada Yerel Yönetimler Ve Kooperatifçilik Politikalarının Rolü: Tire Süt Kooperatifi Örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi incelendiğinde 18. yüzyıla gelene kadar gerek dünya nüfusunda gerekse üretimde kayda değer bir artışın gerçekleşmediği görülmektedir. 18. yüzyılda İngiltere’de filizlenen Sanayi Devrimi ile birlikte yeni bir yapıya bürünerek güçlenen kapitalizm öncelikle Avrupa’da daha sonra dünya genelinde hakimiyet sağlamıştır. Sanayi Devrimi sonrasında reel gelir düzeylerinde yüksek oranlarda artışlar görülen sanayileşmiş ülkeler ile sanayileşmemiş olanlar arasında bu dönemde oluşmaya başlayan merkez ile çevre ayrımı ve bölgesel dengesizlikler günümüze dek uzanmıştır. Ekonomik üretim ve gelir artışlarının toplumda adil şekilde dağıtılarak eşitsizliklerin azaltılması, yaşam şartlarının iyileştirilerek toplumsal refahın artırılması, yoksullukla mücadele, kurumsal yapıların gerekli şekilde gelişimi gibi niteliksel değişimler üzerinden ifade edilen kalkınma kavramının iktisat alanında gündeme geldiği ve bir disiplin olarak yerleşmeye başladığı dönem ise İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. 1950’li yıllardan itibaren teorik altyapısı gelişim gösteren bölgesel kalkınma yaklaşımı ise özellikle 1970’li yıllarda yaşanan küresel ekonomik bunalımların ardından giderek daha fazla ilgi toplamıştır.

Modern kooperatifçilik hareketleri mercek altına alındığında başlangıç aşamasının yine Sanayi Devrimi sonrasında modern öncülleri oluşmaya başlayan kooperatifler ile gerçekleştiği görülmektedir. 14. yüzyıla ve hatta erken dönem medeniyetlerine dek izleri sürülebilir kooperatifler, 19. yüzyılda sanayi kapitalizminin çiftçiler ve işçiler açısından yarattığı ağır yaşam koşulları karşısında öncelikle İngiltere’de olmak üzere sanayi toplumlarının tümünde yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde, demokratik ve özerk yönetim yapısı ve ekonomik katılım ve toplumsal sorumluluk ilkeleri doğrultusunda kooperatifler, bölgesel ekonomik dengelenmeyi destekleyen, yoksulluğu ve eşitsizlikleri azaltan, ekonomik demokrasiyi güçlendiren işlevleri ile sürdürülebilir bölgesel

kalkınmanın sağlanmasında büyük bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmada öncelikle sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın kavramsal çerçevesi ele alınmakta, izleyen bölümde kooperatifçiliğin dünyada ve ülkemizdeki gelişim süreçleri irdelenmektedir. Sürdürülebilir bölgesel kalkınma doğrultusunda kooperatifçiliğin rolü değerlendirilmekte ve ardından Türkiye’de İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliğinin bir ürünü olan bölgesel kalkınma modeli ve bu model ile yaratılan kazanımlar ortaya konmakta ve değerlendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KALKINMA, SÜRDÜRÜLEBİLİR VE BÖLGESEL KALKINMA

20. yüzyıl boyunca iktisat yazınında üzerinde en yoğun tartışmalar yaşanan kavramlardan birini oluşturan kalkınma, latince kökene dayanan batı dillerinde oldukça eski bir kullanıma sahiptir. 15. yüzyılda ortaya çıkan kavramın kullanımının yaygınlaşması 17. ve 18. yüzyıllarda, iktisadi içeriğe bürünmesi ise İkinci Dünya Savaşı’nın ardından gerçekleşmiştir (Başkaya, 2015: 21). Ekonomik kalkınma ise bir ülkede üretim yapısının katma değeri yüksek çıktılar elde edilecek şekilde dönüşümünün, elde edilen ürünün toplumu meydana getiren farklı gelir grupları arasında adil biçimde dağılımının ve dolayısıyla yaşam koşulları ve refah düzeyinin yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kaynak, 2014: 77). Bu doğrultuda kalkınma, ekonomik büyüme artışının yanı sıra yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılarak ortadan kaldırılmasını, toplumsal yapı ile birlikte kurumsal yapılarda değişim ve dönüşümleri de içeren çok boyutlu bir süreç olarak düşünülmelidir. Kalkınma, özünde, bünyesindeki birey ve grupların çeşitli temel ihtiyaç ve beklentilerine göre uyarlanmış bir toplumsal sistemde tatmin edici olmadığı kanısı hakim olan yaşam koşullarından maddi ve manevi açıdan daha

iyi bir duruma ulaşmayı sağlayacak her çeşit dönüşümü temsil etmektedir (Todaro ve Smith, 2014: 18). Bir politika hedefi olarak ekonomik kalkınmanın önce Almanya, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinde ardından Japonya, Çin ve günümüzde üçüncü dünya olarak bahsedilen diğer ülkelerde giderek öne çıktığı dönem 19. yüzyıldır. Ancak kalkınma kavramı yerine çoğunlukla modernleşme, batılılaşma ve bazen endüstrileşme kavramları kullanılmıştır (Arndt, 1981: 458). Sistemik ve kurumsallaştırılmış kalkınma çalışmaları ile bu çalışmaların ulusal ve uluslararası politikalara dönüştürülmesi ise İkinci Dünya Savaşı'nı takiben koloni ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması sürecinde gerçekleşmiştir (Selwyn, 2014: 7).

Bölgesel kalkınma düşüncesinin dünya genelinde üretim, gelir ve gelişmişlik düzeyi dengesizliklerinin ortadan kaldırılması amacıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950'lerden itibaren teorik tartışmalarda olduğu kadar politika uygulamalarında da dünya genelinde giderek artan bir ilgi kazandığı görülmektedir. 1970'lerde karşılaşılan ekonomik bunalım; üretim örgütlenmesi, faktörleri ve akışkanlığında olduğu kadar ideolojik düzlemde de büyük etkiler yaratmış ve bu dönemde kalkınma sürecinde ulusun bir alt birimi şeklinde tanımlanan bölge kavramından, kendi potansiyeli ve olanakları ile var olma mücadelesini sürdürebilecek yerellik kavramına bir dönüş yaşanmıştır (Eraydın, 2004: 127). 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren dünya genelinde gerek ulusal gerekse yerel hükümetler için önemi giderek artan bir ekonomik uğraş haline gelen bölgesel kalkınmanın bağlamı da ekonomik aktivite yapılarında meydana gelen köklü değişimler sonucunda çarpıcı biçimde yeniden şekillenerek çeşitli kamu politikaları ve araçları yoluyla hem içsel hem de dışsal büyüme ve kalkınma formlarından yararlanmayı amaçlayan müdahaleleri de teşvik etmiştir. Kalkınmanın niceliksel yapısından çok niteliksel yapısının ağırlık kazandığı bu süreçte öncelikle ekonomik kalkınmanın doğal çevre üzerindeki etkileri ile bu etkiler

sonucunda karşılaşılabilecek sınırlamalara dikkat çekilmiş olsa da zamanla daha kapsamlı olarak yaşam kalitesine odaklanılarak sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır (Pike vd., 2006: 3-4).

Geleneksel kalkınma düşüncesinin yarattığı sorunlara karşı artan farkındalık, yeni bir kavram olarak sürdürülebilir kalkınmanın oluşumunu sağlamış ve yeni bir paradigma olarak öne sürülen bu kavramın tanımları, çevreyi koruyan kalkınma, sosyal adaleti geliştiren kalkınma tabirleri ile çevrelenmiştir (Harris, 2000: 5; http://www.ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/Sustainable%20Development.PDF). Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun 1987 yılında, komisyon çalışmaları süresince aktif rol üstlenen komisyon başkanı Norveç başbakanı Gro Harlem Brundtland'ın adı ile de anılan Ortak Geleceğimiz başlıklı raporunda ortaya konulan sürdürülebilir kalkınmanın tanımı, çevre ve gelişme arasındaki çatışmaya vurgu yapmaktadır. Raporda, sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını ellerinden almadan şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanabildiği gelişme süreci olarak tanımlanmaktadır (UN, 1987: 41; <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>).

Sürdürülebilir kalkınma, esas olarak ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel boyuttan oluşan dengeli ve bütünlük bir analize ihtiyaç duymaktadır. Her bir boyut, kendine has itici güçleri ve hedefleri bulunan birer alanı temsil etmekte olsa da aralarında önemli ölçüde etkileşimler bulunmaktadır. Ekonomi, esasen mal ve hizmet tüketimlerinin artırılması yoluyla insan refahının artırılmasını hedeflemekte iken, çevresel boyut ekolojik sistemlerin bütünlüğünü ve dayanımını koruması üzerine odaklanır. Beşeri ilişkilerin zenginleştirilmesi, bireysel ve toplumsal istek ve hedeflerin elde edilmesi ise sosyal boyutun kapsamındadır (Munasinghe, 2009: 23). Bu doğrultuda bölgesel ekonomik kalkınma, çok boyutlu yapısı göz önüne alınarak; bölge için sürdürülebilir kalkınmayı ve arzu edilen ekonomik

sonuçları sağlayacak ve aynı zamanda bölge sakinlerinin, ziyaretçilerinin ve iş çevrelerinin değerlerini ve beklentilerini karşılayacak şekilde bölgedeki elverişli kaynakların değerlendirilerek ekonomik süreçlerin uygulanması olarak ifade edilebilir (Stimson vd., 2006: 6).

3. KOOPERATİF KAVRAMI, DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ

3.1. Kooperatif Kavramı

Kooperatifçilik hareketleri tarih boyunca kendilerini şekillendiren toplumsal ve ekonomik güçlerle bağlantılı olarak gelişim göstermiştir. Kooperatifler, modern dönemlerde olduğu gibi geçmişte de ekonomik sorunların ve toplumsal değişimlerin yaşandığı yer ve zamanlarda oluşturulmuştur. Antik kayıtlar ve arkeolojik keşifler, Yunanistan, Mısır ve Çin gibi dünyanın çeşitli yerlerinde erken medeniyetler tarafından yaratılan kooperatif yapılarının varlığına işaret etmektedir (Zeuli ve Cropp, 2004: 5).

Ekonomik ve politik sistemlerin, ekonomik menfaat yaklaşımlarının çeşitlilik göstermesinin yanı sıra ekonomik özelliklerin değişken yapısı dolayısıyla kooperatife dair genel geçer bir tanım ve tarif oluşturmak güçleşmektedir. Ekonomik anlamda ve en yalın haliyle kooperatifin bir menfaat birliği olduğu ifade edilebilir (Öksüz, 1982: 333). Uluslararası Kooperatifler Birliği kooperatifi; mülkiyeti ortaklaşa, idaresi demokratik olan bir girişim aracılığıyla müşterek kültürel, toplumsal ve ekonomik gereksinimlerini karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen bireylerin özerk birliği olarak tanımlamaktadır (ICA, 1995: 3).

Kooperatifler çoğunlukla ekonomik açıdan güçsüz olanların, üyeleri arasında eşitlik bulunan demokratik bir yönetime sahip olan işletme bünyesinde üyelerine hizmet etmek ve çıkarlarını korumak esas amacıyla karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ilkesi doğrultusunda birleşerek oluşturdukları bir özüne yardım örgütüdür (Geray, 2014: 27-

32). Doğaları gereği kooperatifler, sorunlara çözüm üretirken bireyselci yaklaşımların aksine grupça çözümler üretmeye odaklanır. Her ortağa bir oy ilkesi doğrultusunda kooperatif bünyesindeki varlık düzeyinden bağımsız olarak yönetim gücünün ortak paylaşılması, ortakların planlama ve karar alma aşamalarına eşitçe katılmasına fırsat yaratmaktadır. Düzenli şekilde tüm ortaklara her zaman açık olarak gerçekleştirilen toplantılar, yönetim faaliyetlerinde açıklık ve şeffaflık sağlamaktadır (Shaffer, 1999: 46-47).

3.2. Dünyada Kooperatifçiliğin Gelişimi

Varlığı çok daha öncelere dayanan örnekleri bulunan kooperatiflerin çeşitli toplumsal ve siyasal hareketlerin de desteğiyle politikacıların ve uzmanların ilgisini çekmesi Sanayi Devrimi çağında ve özellikle 19. yüzyıl süresince gerçekleşmiştir. Batı'da kooperatifler, başlangıçlarından günümüze dek farklı dönemlerde değişimlere de uğrayabilen toplumsal değer ve gayretlerin yönlendirdiği aşağıdan yukarıya bir sürecin sonucunda oluşan gönüllülüğe dayalı kuruluş özellikleri sergilemiştir (Battilani, 2014: 12-13).

Modern anlamda kooperatifler ise Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalan çiftçilerin ve işçilerin çözüm arayışlarına bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. 1700'lerin ortalarından itibaren yaşanan benzer gelişmelere bağlı olarak öncelikle Avrupa ve Kuzey Amerika'nın çeşitli bölgelerinde öncülleri görülmeye başlanan kooperatifler, daha sonra endüstriyel ilerleme gösteren toplumlarda yaygınlık kazanmıştır (Shaffer, 1999: 39-40). Modern tarzda kooperatifçiliğin 19. yüzyılda sanayi kapitalizmiyle birlikte ortaya çıkan yeni yaşam koşullarının zorlamasıyla oluşması nedeniyle kooperatifler, zaruretlerin çocuğu olarak nitelendirilmektedir. Sanayi Devrimi'nin ardından sanayi kapitalizminin doğuşu ve gelişmesiyle bağlantılı ve neredeyse eş zamanlı olarak kooperatifçiliğin de ilk geliştiği ülke İngiltere olmuş, sanayileşme dolayısıyla işçi sınıfının sürüklendiği sefaletle çare olarak kooperatif hareketi

öneren birçok görüş ortaya çıkmıştır (Öksüz, 1982: 330).

Görüş ve teorileri gerçek kooperatif deneyimlerine dayanan ya da eş zamanlı olarak teorilerine dayalı kooperatifler oluşturma çabası içindeki aydınlardan 18. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya gelen Charles Fourier, Philippe Buchez, Etienne Cabet, Robert Owen ve William Thompson geliştirmekte olan kooperatifçilik hareketinin entelektüel mayasını oluşturmada önemli katkılarda bulunmuştur (Shaffer, 1999: 40-41). Fransa'da Buchez, Cabet ve Fourier çoğunlukla ütopyik ilkeler üzerine kurulan kooperatifleri incelemiş, İngiltere'de Owen ve Thompson kooperatif topluluklar örgütleme girişimlerinde bulunmuş, Almanya'da Crüger toplumun temelini bireysel çıkardan ziyade insan doğasındaki ideal iyilik olduğu kanısıyla kooperatif idealleri üzerine çalışmıştır (Williams, 2007: 10). Reformcu bir fabrika sahibi olarak Owen, sanayiciliğin insani özelliklerden ayırıcı ve makinalaştırıcı yönlerini yoğun şekilde eleştirerek insanların daha iyi şekilde yetişebileceği kooperasyon köyleri oluşturmayı denemiştir. İskoçya, İrlanda, İngiltere ve ABD'de kooperatif topluluklar kurmaya yönelik girişimleri nihayetinde başarısızlığa uğrayıp Owen'a önemli miktarda paraya mal olmuş olsa da kooperatifçiliğe yönelik sosyal deneyler olarak önem arz etmişlerdir (Fairbairn, 2004: 57). Demokratik niteliği de dahil olmak üzere kooperatifçilik hareketinin teorik temelleri, Owen tarafından önerilen kooperatif topluluk modelini bazı değişiklikler öne sürmekle birlikte güçlü şekilde savunan İrlandalı sosyal reformcu William Thompson tarafından açıkça ortaya konmuştur. Thompson'ın önerdiği sistemin temel özelliği, topluluğun üyeleri arasındaki ilişkilerin liberal kapitalist sistemden farklılık göstermesidir. Burada topluluğun üyeleri, kıt kaynaklar veya kişisel kazanım araçları için çıkar çatışması temelinde birbirinin rakibi değil ortak çıkarları olan eşitler olarak görülmektedir (Kaswan, 2014: 192-193).

Modern anlamda ilk kooperatiflerin kurulmasından yaklaşık yüz yıl sonra

1844'te İngiltere'nin Rochdale kasabasında başarısız bir grevin ardından yerel imalat fabrikası tarafından işten çıkarılan 28 dokuma işçisi toplam 28 İngiliz sterlini sermaye ile başlangıçta şeker, tereyağı, un ve yulaf gibi birkaç temel ihtiyaç malzemesi daha sonra dokumacılık malzemeleri, gıda ve tarımsal ürünler satan bir tüketici kooperatif mağazası oluşturmuştur. Rochdale Kooperatifçilik İlkeleri olarak sistemleştirdikleri ilkeleri zaman içinde gelişime uğrayıp günümüze kadar ulaşarak Uluslararası Kooperatifler Birliği ilkeleri olarak varlığını sürdürmüştür (Williams, 2007: 10).

Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin 1995 yılında Manchester'da düzenlenen 31. kurultayında Rochdale ilkelerini temel almakla birlikte zamanla değişen koşullara uygun olacak şekilde gözden geçirilerek kabul edilen ve halihazırda yürürlükte olan kooperatifçilik ilkeleri şunlardır (ICA, 1995: 3-4).

Gönüllü ve açık üyelik

- Demokratik üye yönetimi
- Üyenin ekonomik katılımı
- Özerklik ve bağımsızlık
- Eğitim, yetiştirme ve bilgilendirme
- Kooperatifler arası işbirliği
- Toplumsal sorumluluk

3.3. Türkiye'de Kooperatifçiliğin Gelişimi

Türk toplumunun köklü imece geleneği çerçevesindeki dayanışma örnekleri ve 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da faaliyet gösteren Ahi Birlikleri dışında, Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarına dek kooperatifçilik düşüncesi ve hareketlerine rastlanmamaktadır (Canbaş, 1986: 31). Türkiye'de birçok açıdan kooperatif tanım ve özelliklerine uyan ilk yapılar tarım kredisi alanında kurulan sandıklar olmuştur. 1863 yılında Mithat Paşa tarafından oluşturulan Memleket Sandıkları Türk kooperatifçilik hareketinin başlangıcı kabul edilmektedir. Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin başlangıcının tarımsal alanda gerçekleşmesi, söz konusu dönemde toplumsal ve ekonomik

hayatın tarıma dayalı olmasının sonucudur (Gönen, 1982: 42).

19. yüzyılın ortalarına dek Türkiye’de tarımsal kredi de dahil olmak üzere hiçbir ekonomik faaliyet alanında düzenli kurumlara rastlamak mümkün değildir. Çiftçilerin, örgütlenmeden yoksun bir kredi mekanizması ve ağır tefeci faizlerinin altında ezilmesi, tarımsal kredi teşkilatlanmasına olan ihtiyacı doğurmuştur. Önce Niş ve daha sonra Vidin ve Silistre’nin de dahil edilmesiyle Tuna Vilayeti’nin valisi olan Mithat Paşa bu ihtiyacı dikkate alarak 1863 yılında Memleket Sandıkları ile ilk teşkilatı oluşturmuş ve 1867 yılında resmiyet kazanan bu teşkilat yapısı, çıkarılan bir nizamnameyle tüm imparatorluğa yayılmıştır (Yıldırım Kocabaş, 2010: 37-38). Türkiye’de tarım kredi kooperatiflerinin ilk örneğini teşkil eden Memleket Sandıkları, Rochdale tüketim kooperatifinin kurulduğu tarihten 19 yıl sonra ve Raiffeisen’in kendi adıyla bilinen kredi kooperatiflerinin kurulduğu tarihten 9 ay önce kurulmuştur (Canbaş, 1986: 31-32).

Zamanla sandıkların görevlerini düzgünce yürütemez hale gelmesi, ilgili nizamnamede görevlerini yerine getirmeyen sandık eminlerine yönelik yaptırım hükmü olmaması, rehinsiz ve kefilsiz verilen kredilerin geri dönmemesi gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan büyük kayıplar sonucunda Memleket Sandıkları’nın yerini, ana kuruluş sermayesi olan aşar vergisindeki artışın (%10’dan %11’e artırılmıştır) menafi hissesi olarak anılmasından dolayı ismi de bu şekilde değişen Menafi Sandıkları almıştır (Yıldırım Kocabaş, 2010: 39). Tarımsal krediye olan talepteki sürekli artıştan dolayı yeni bir kredi teşkilatının oluşturulması zorunluluğu doğmuştur. Bu yüzden söz konusu sandıklar kaldırılarak 1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuş, sandıkların iki milyon altın sermayesi de Ziraat Bankası’na devredilmiştir (Müftüoğlu ve Aydos, 2001: 15).

Mithat Paşa’nın ardından Türkiye’de tekrar bir kooperatifçilik hareketinin görülmesi uzun süre sonra gerçekleşmiştir. 1911’de İzmir’de incir ihraç eden 45 tüccardan

müteşekkil Fig Packers tröstünün istedikleri piyasa fiyatını üreticilere dayatması ve üreticilerin bu tekelden dolayı sıkıntıya girmeleri karşısında Aydın İncir Himaye-i Zürra Anonim Şirketi kurulmuştur. Bu girişimin yetersiz kalması nedeniyle bir tarım satış kooperatifi oluşturulması düşünülmüş, üreticinin mali yönden bağımsızlığının temin edilmesi için Milli Aydın Bankası kurulmuştur (İnan, 2008: 33-34). Bankanın desteğiyle Türkiye’deki ilk tarım satış kooperatifi olarak kurulan Aydın İncir Müstahsilleri Kredi ve Satış Kooperatifi’nin faaliyeti Birinci Dünya Savaşı sırasında kesintiye uğramış, 1924’ten sonra yeniden başlayabilmiştir. (Canbaş, 1986: 32).

Türkiye’de modern anlamda kooperatifçiliğin gelişimi Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet’in ilanının çok öncesinden itibaren kooperatifçiliğe yoğun ilgi göstermiş olan Atatürk, Meclis Başkanı olarak imzasının bulunduğu Kooperatif Şirketler yasa tasarısının TBMM’e sunulduğu 1920 yılından itibaren Türkiye’de kooperatifçiliğin yayılıp güçlenmesi amacıyla gerek fikir gerekse eylem yönünden büyük çaba harcamıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kooperatifçilik hareketine büyük önem atfedilerek, kooperatifçiliğin üreticiler açısından gerekli ve faydalı bir örgütlenme şekli olduğu kabul edilmiş ve bu yönde yasaların çıkarılması sağlanmıştır (İnan, 2008: 34-35). 1924 yılında çıkarılan 498 sayılı İtibari Zirai Birlikleri Kanunu bu doğrultuda çıkarılan ilk yasa olup, bunu 1929 yılında çıkarılan 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri, 1935 yılında çıkarılan 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kanunları izlemiştir (Öksüz, 1982: 331).

1923-1938 yılları arasında Cumhuriyet’in hukuksal, eğitsel ve ekonomik temellerini atan düzenlemeler oluşturulmuştur. Bu dönemde Atatürk’ün öncülüğü ve teşvikleriyle kooperatifçiliğe ilişkin yedi adet yasa çıkarılmış, 1930’larda Kadro, Karınca, Kooperatifçilik gibi yayınların çıkarılmasının yanı sıra başta üniversitelerde

ve diğer birçok okulda kooperatifçilik dersleri okutulmuştur. Kooperatifçiliği kalkınma yolunda önemli bir araç olarak gören Atatürk;

- kooperatifçiliğin yayılıp gelişmesi için ömrü boyunca yoğun gayret göstermiştir
- kooperatifçiliğin düşünsel zemininin gelişimine katkıda bulunmuş ve bu hususta üretilen fikirlere destek olmuştur
- kooperatifçiliğin yasal temellerinin oluşturulması için çalışmıştır
- bizzat kooperatif kurarak, kooperatif üyesi olarak, bu hususta fikirlerin ve yasaların gelişimini sağlayarak kooperatifçilik konusuna ciddi alaka gösteren ender devlet başkanlarından biri olmuştur
- Türk Kooperatifçilik Cemiyeti gibi kooperatifçiliğin sorunlarını araştıran ve çözüm yolları arayan kurumların oluşumuna önem vermiştir

ve kooperatifçilik hareket ve politikalarında Atatürk döneminde yüksek hızda bir gelişme sağlanmış, Cumhuriyet kurulduğu sıralarda 2 adet kooperatif bulunurken 1930'ların sonunda bu sayı 600'e, kooperatif ortak sayısı ise 175.000'lere yükselmiştir (Çıkin, 2003: 25-32).

1938-1960 yılları arası dönem ise Türkiye için kooperatifçilikte bir durağanlık dönemi olmuştur. Ancak, 1961 Anayasası'nın 51. maddesinde "*Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır*" ifadesine yer verilmiştir. Böylece kooperatifçilik anayasal güvence altına alınırken bir yandan da kooperatifçiliğin

gelişiminde devlet daha aktif ve sorumlu hale getirilmiştir. 1969 yılında 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'nun yürürlüğe girişiyle birlikte kooperatifler ayrı bir hukuki statü kazanmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan kooperatifler, dönemin sosyo-ekonomik koşulları dolayısıyla çoğunlukla tarımsal alanda yoğunlaşmış olsa da zamanla konut, tüketim, taşımacılık, kredi kefalet ve benzeri alanlara da yayılmıştır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015: 97-98).

Toplumsal ve ekonomik hayatta ve dolayısıyla kamu yönetimi yaklaşımlarında son otuz yıl içerisinde görülen küresel ölçekli değişimler neticesinde devletlerin gerek toplumsal gerek ekonomik alanda rolleri azalmaktadır. Bu süreçte hem politik ve yönetsel hem de ekonomik yapılar da serbestleşmeye ek olarak yerleşme hareketleri ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine yönelme görülmektedir. Özüne yardım ilkesi çerçevesinde kendi sorumluluklarını üstlenebilen ekonomik dayanışma örgütleri olan kooperatifler, söz konusu değişim süreçleriyle birlikte ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik talep ve arayışlara yanıt niteliğindeki oluşumlara ihtiyacın önemli bir karşılığı olarak ön plana çıkmaktadır. Küresel ölçekte gerçekleşen bu değişimlerin yanında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle toplumsal refahı artırıcı yönde ekonomik stratejiye dayalı programlar takip edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'de kooperatifçiliğin ideal gelişimine yönelik yeni bir planlama sürecine girilmiştir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017: 5).

Bu doğrultuda 1960'lardan itibaren uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda yer alan kooperatifçiliğe ilişkin yaklaşım ve politikalar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Kooperatifçilik Yaklaşım ve Politikaları

BYKP	Kooperatifçiliğe İlişkin Yaklaşım ve Politikalar
1. Plan (1962-1967)	<ul style="list-style-type: none"> Tarım kredi kooperatiflerine mevduat toplama yetkisi verilmesi Pazarlama kooperatiflerinin gelişiminin temini Ormancılık kooperatiflerinin kurulması Balıkçılık ve konut kooperatiflerinin desteklenmesi
2. Plan (1967-1972)	<ul style="list-style-type: none"> Tarım kredi kooperatiflerinin modern girdi kullanımına yönelik kredilerle desteklenmesi Kooperatifleşmeden sorumlu kamu kurumları arası eşgüdümün sağlanması Kooperatifçilik eğitimine önem verilmesi Kooperatiflerden toplum kalkınmasında yararlanılması
3. Plan (1972-1977)	<ul style="list-style-type: none"> Tarımda çok amaçlı kooperatifleşmenin temel alınması Tüketim kooperatifçiliğinin teşviki Kooperatiflere örgütlenme ve eğitimde devlet desteği ve ortakların haklarını koruyucu denetim düzeni temini Gıda sanayii hammadde üreticisi kooperatif ve birliklerin desteklenmesi Köy kalkınma kooperatiflerinin kırsaldaki yatırımlarının ekonomikliğinin sağlanarak gelirlerin tasarruf edilerek rasyonel kullanımı
4. Plan (1977-1982)	<ul style="list-style-type: none"> Tarımsal gelişmede temel araç olarak kooperatifçiliğın yayılması Tarımda üretimden tüketime dek etkin ve demokratik kooperatifçiliğın teşviki Köylülerin kooperatif ve birlik oluşturmalarının desteklenmesi Girdilerin ve ürünlerin pazarlamasında aracılarn kooperatifler yoluyla ortadan kaldırılması Köylü tasarruflarının kooperatifler yoluyla yatırımlara yönlendirilmesi Kooperatifler arası ilişkilere önem verilmesi Temel maddelerin dağıtım, satış ve fiyat belirleme süreçlerinde kooperatiflerin fonksiyonlarının artırılması
5. Plan (1985-1989)	<ul style="list-style-type: none"> Tarım satış, balıkçılık ve konut kooperatiflerinin desteklenmesi
6. Plan (1990-1994)	<ul style="list-style-type: none"> Üretici birlikleri kurularak tarımsal üretimin yönlendirilmesi, pazarlanması ve üreticiye hizmet teminindeki mevcut yetersizlik sorununun aşılması Kooperatiflerin geliştirilmesinin teşvik edilmesi Tarım satış kooperatif birliklerinin yönetiminin özleştirilerek üretim ve değerlendirme birimleri ve iştiraklerinin özleştirilmesi
7. Plan (1996-2000)	<ul style="list-style-type: none"> Altıncı planın aynısı
8. Plan (2001-2005)	<ul style="list-style-type: none"> Tarım satış kooperatif ve birliklerinin kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde özleştirilmesi Bu kurumların yeniden yapılandırılması halinde sürdürülebilirliğın sağlanması Hayvancılık alanında üreticinin kooperatifleşme, şirketleşme ve üretici birlikleri kurma yönünde teşvik edilmesi Kırsalın ekonomik açıdan güçlendirilmesi amacıyla kooperatifleşmesinin sağlanarak teknik ve mali açılardan desteklenmesi

Kaynak: (Özdemir ve Başaran, 2003: 40-45)

4. BÖLGESEL KALKINMA UNSURU OLARAK KOOPERATİFÇİLİK

Kooperatifler, buldukları bölge toplumu üzerinde belirgin bir olumlu etki yaratmaktadır. Bölge halkı için sürdürülebilir istihdam olanakları yaratan kooperatiflerin elde ettiği gelir artışının herhangi bir dış yatırımcıya gitmeyip kooperatifin yerel ortaklarına geri dağıtılması dolayısıyla yerel halkın bölge içindeki harcaması artmakta ve bölge ekonomisi güçlenmektedir. Kooperatifler, ortaklarına ve topluma maddi ve gayrimaddi birçok fayda sağlamaktadır. Kalitesi artan hizmetler, daha fazla ürüne erişim, daha iyi fiyatlar kooperatiflerin maddi faydalarındandır ve gerçekleştirmeleri gayrimaddi faydalara göre daha az zaman almaktadır. Kooperatifin örgütlenmesi ve yönetilmesi süreçlerinde ortakların liderlik ve problem çözme becerileri yanısıra özüne yardım etme kapasitelerine olan güvenlerindeki artış da gayrimaddi faydaları oluşturmaktadır (Zeuli ve Cropp, 2004: 77).

Toplumsal gelişme açısından vazgeçilmez olan demokrasi ve güven ortamının yanı sıra sosyal sermayenin oluşturulmasında en etkin araçlardan biri olan kooperatifçiliğin ekonomik yönden sağladığı somut kazançlar ise şu şekilde ifade edilebilir (Çetin, 2009: 48):

- istihdam olanakları
- serbest piyasa ve rekabette gelişme
- kayıtdışılığın azaltılması
- sermayenin tabana yayılması
- ekonomik krizlere dirençlilik

Kooperatifler, günümüzde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için de önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Yapıları, amaçları ve ilkeleri göz önüne alındığında kooperatiflerin bu hususta gerek kamu gerekse özel sektör girişimlerinden daha başarılı olmasını sağlayabilecek faktörleri aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür (Gertler, 2001: 4-6):

- Kooperatifler, birçok ekonomik, toplumsal ve ekolojik hedefi birleştirmektedir.

- Kooperatifler, sürdürülebilir kalkınma için çok önemli olan işbirliği ve ortak eylem için pratik araçlar olarak topluluğu inşa eder ve güçlendirir.
- Kooperatifler, kısa dönem kar güdüsü olmaması ve toplumla olan bağları dolayısıyla daha uzun planlama dönemlerini benimseyip buna göre hareket edebilir.
- Kooperatifler, bölgesel ekonomileri dengelemeye yardımcı olur ve gelecek yatırımlar için elverişli bir iklim sağlar.
- Kooperatifler, eşitsizliği azaltır ve sürdürülebilir kalkınmanın maliyet ve faydalarının eşit oranda paylaşılmasını sağlar.
- Kooperatifler, ekonomik demokrasiyi gerçekleştirmenin yanısıra sürdürülebilir kalkınmanın ve ortak toplumsal sorumluluğun bir göstergesi olan, ötekileştirilmiş grupların güçlendirilmesini sağlayabilir.
- Kooperatifler, yerel ve ulusal kurumlar, kamu ve özel sektör kuruluşları arası işbirliklerini kolaylaştıran ortak görevi görürler.
- Kooperatifler, bilgi ve yönetim yoğun olan sürdürülebilir kalkınma için gerekli iletişim ve eğitime yönelik kurumsal kapasiteye sahiptir.
- Kooperatifler, çevreye, kadın özgürlüğüne, demokrasiye, alternatif kalkınmaya, yoksulluğa ve neoliberal küreselleşmeye direnmeye odaklı diğer birçok toplumsal hareketle güçlü bağları bulunan bir küresel hareketin parçalarıdır.

5. BÖLGESEL KALKINMADA İZMİR TİRE SÜT MODELİ VE YARATILAN KAZANIMLAR

Günümüzde İzmir Büyükşehir Belediyesi, Türkiye’de bölgesel ve yerel kalkınma kavramlarıyla birlikte sıkça anılmakta ve ön plana çıkmaktadır. Ancak İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin söylemlerinde yerel kalkınma yerine yerelden kalkınma kavramı vurgulanmaktadır. Yerel kalkınma kavramının herhangi bir alanda oluşturulan katma değer, kişi başına düşen gelirin ve refahın artışı ifade ettiği, yerelden kalkınma kavramıyla ise bunun nasıl gerçekleştirileceğine yönelik tercihin de kapsandığı belirtilmektedir (Tekeli, 2018b: 10-11). İzmir Büyükşehir Belediyesi yerel düzeyde küçük üreticiler, kooperatifler, şehirdeki tüketiciler ve belediye arasında eşitlikçi bir bütünleşme modeli yaratmak için çalışmaktadır. Bu modelle aile emeğine dayalı üretim faaliyetinde bulunan küçük üreticilerin güçlendirilerek üretimin sağlık şartlarına uygun şekilde yapılması ve ürünlerin kooperatifler yoluyla tüketiciye en uygun fiyatlarla sunulması hedeflenmektedir. Modelin temel dayanağını ise sosyal belediyecilik ve yerelden kalkınma ilkeleri oluşturmaktadır (Yıldırım, 2017: 60).

İzmir’de kooperatifler, yerel yönetimlerin tarım ve kırsal kalkınma üzerine faaliyetlerinde önemli paydaşlar olarak öne çıkmaktadır. Hizmetlerin önemli bir kısmı kooperatifler ve üretici teşkilatları yoluyla sağlanmaktadır. Böylece kaynakların planlı ve daha etkin şekilde kullanılmasına ek olarak üreticiler de örgütlenmeye teşvik edilmektedir (Özden ve Olgun, 2017: 260).

İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin kırsal kalkınma projelerini uygulamaya geçirmesi sürecinde örgütlü tarım üreticisi olarak kooperatifler büyük öneme sahip paydaşlar olarak rol oynamıştır. 2007’den itibaren İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin gereksinim duyduğu tarımsal ürünleri kooperatiflerle anlaşmalı olarak temin etmeye başlayarak izlediği politika sonucunda üretici kooperatifleri ortağı sayısında %161, kooperatiflerin çalışan sayısında %616 artış

görülmüştür. Kooperatiflerin toplam ürün yelpazesindeki artış %258 olurken toplam satış hasılatları artışı %658 olmuştur (Esen, 2018: 198). Yerel kalkınma projeleri ve bu doğrultuda uygulanan sözleşmeli üretim modeli dünya genelinde de ilgi görmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin en son Rusya’da Globalleşme Ekseninden Kentlerin Kalkınması: Faktörler, Eğilimler, Riskler konulu konferansta örnek gösterilen, tarımsal üretimde sözleşmeli model uygulaması da ilk kez Tire Süt Kooperatifi ile imzalanan protokol doğrultusunda Süt Kuzusu Projesi’nde gerçekleştirilmiştir (Göymen, 2018: 101).

5.1. Tire Süt Kooperatifi

İzmir il merkezinin 80 kilometre güneydoğusunda ve yaklaşık 800 kilometrekarelik alana yayılı bulunan Tire’de, ekonominin lokomotif tarım ve tarıma bağlı sanayi ve ticarettir. Bitki örtüsü açısından oldukça zengin olan ve bol verimli Küçük Menderes Havzası’nın merkezinde bulunan Tire muz, çay ve fındık haricinde tüm kültür bitkilerinin tarımına uygun araziye sahiptir. 2000’lere dek pamuk ve tütün üretiminin gerçekleştirildiği Tire’de ilerleyen dönemlerde süt hayvancılığı ön plana çıkmıştır. Tire Süt Kooperatifi ile birlikte kooperatifçilik açısından da dikkat çeken ilçede süt üretimi miktarı günde 600 tona ulaşmıştır (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 9).

Türkiye’de toplumda genel olarak kooperatif örgütlenmelerine ilişkin olumsuz bir yaklaşım ve güvensizlik duygusu varlık göstermesine rağmen Tire Süt Kooperatifi İzmir’de ve çevresinde gerek üreticiler gerekse şehir halkı tarafından çalışma ilkeleri ve ürünleri açısından güvenilir bir kurum olarak tanınmaktadır. Tire Süt Kooperatifi, İzmir’de yerel yönetim, kooperatif, küçük üretici ve tüketici arasında işbirliği içinde ve karşılıklı güvene dayalı bir deneyimin modelini temsil etmektedir (Yıldırım, 2017: 61). 1974 yılında Türkiye’de özel sektöre ait ilk süt fabrikası olan Pınar Süt Mamulleri Anonim Şirketi’nin İzmir’de kurulmasıyla düzenli süt alımları dolayısıyla hayvancılığa verilen

önem de artış göstermiştir. Tire Süt Kooperatifi'nin temelleri de yine bu dönemde hayvancılık yapan beş çiftçinin öncülüğünde 1967 yılında atılmıştır (Kuş, 2015: 25).

Tire Süt Kooperatifi'nin kurucu yönetim kurulu üyelerinden Ali İhsan Özge dönemin şartlarını ve kooperatifin kuruluşunu şu şekilde belirtmektedir (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 14-15):

“Tire’de o zamanlar süt hayvancılığı şuan ki kadar yaygın ve gelişmiş değildi. Bölgede daha çok tütün ve pamuk tarımı yapılıyordu. Süt hayvancılığı yapanların 3-4 baş hayvanı ancak vardı. Kooperatifi kurduğumuzda imkanlar çok kısıtlıydı. Üreticilere yem satışı yaparak kooperatifi canlandırmaya çalışıyorduk. Sonradan 1974 yılında Türkiye’nin ilk özel sektör süt fabrikası Pınar Süt İzmir’de kurulunca ortaklarımızın sütünü toplamaya başladık. O yıllarda, bundan elli yıl öncesinden bahsediyorum Tire’de süt üretimine bu kadar önem verilmemekteydi, üreticiler süt konusunda bu kadar bilinçli değildi. Kooperatifin sadece yem deposu vardı, yem verip süt topluyorduk. 2000’den sonraki yıllarda kooperatifin varlığı sayesinde süt bu kadar ön plana çıktı, üretici bilinçlendi.”

Tire Süt Kooperatifi'nin halihazırdaki yönetim kurulu başkanı ve aynı zamanda bir ortağı olan Mahmut Eskiyyörük'ün yönetim görevine geldiği 2002 yılında 550 ortağı bulunan ve özvarlığı ise 390 bin TL olan kooperatifin zayıf kaldığı yönleri tespit edilerek giderilmeye ve kooperatif yapısı güçlendirilmeye başlanmış, ortaklar arasında dayanışma bilinci geliştirilmiştir (Kuş, 2015: 25).

5.2. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Büyükşehir Belediyesi İşbirliği ile Uygulanan Projeler

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle 21 ilçe ve 166 köyü kapsamına alan İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin hizmet alanı, 6360 sayılı yasa doğrultusunda büyükşehirlerin görev ve sorumluluk alanlarının il mülki sınırlarına genişlemesiyle birlikte 30 ilçe ve 597 köyü

kapsayacak şekilde genişlemiştir. Yine bu yasa çerçevesinde köylerin ve belde belediyelerinin tüzel kişiliklerinin tasfiye edilip her birinin ilçe belediyelerine bağlı mahalleler haline gelmesiyle birlikte kentteki toplam mahalle sayısı 1295'e ulaşmıştır (Gümüšoğlu, 2018: 63-69). İzmir Büyükşehir Belediyesi 2007 yılında iki temel işlevi tarımsal faaliyetlerin kalkınmanın yerelden başlayacak şekilde gelişimini gerçekleştirmek ve tarımsal gelişimin çevre dostu ve sürdürülebilir olmasını sağlamak olan Tarım, Park ve Bahçeler Daire Başkanlığı'nı kurmuştur. Daha sonra Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı ismini alan bu örgütün geliştirdiği projeler doğrultusunda pratiğe geçen programları ise şunlardır (Tekeli, 2017: 161-162):

- İzmir’de organik tarımda gelişme ve yaygınlaşmanın desteklenmesi
- İzmir kırsalında ova yollarının astfaltlanması
- Küçük üreticilerin kooperatifler şeklinde örgütlenmesi
- İzmir’de tarımsal pazarlama sıkıntılarının aşılarak sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşımın sağlanması

2005 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından ilköğretim okulları öğrencilerinin sağlıklı beslenmesini hedefleyen Okul Sütü Projesi hayata geçirilmiş ve 2007 yılından itibaren proje kapsamında dağıtılan sütler, Tire Süt Kooperatifi'nden alınmaya başlanmıştır (Tekeli, 2018a: 50). İzmir Büyükşehir Belediyesi, Okul Sütü Projesi ile hem sağlıklı bir neslin yetişmesi amacına hizmet etmiş hem de proje kapsamında süt alımlarının Tire Süt Kooperatifi'nden sağlanmasıyla Tire ve yöresindeki süt üreticilerinin içinde buldukları krizi atlatıp güçlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Okul Sütü Projesi'nin başarılı sonuçlar vermesi üzerine hükümet bu projeyi tüm Türkiye’de uygulamaya karar vermiş, bunun sonucunda İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Tire Süt Kooperatifi'ne sağlanan pazarlama desteği dayanağını kaybetmiştir (Tekeli, 2017:163). İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt

Kooperatifi işbirliği ile yürütülen ve çiftçilerin kalkınmasına büyük ölçüde katkı sağlayan Okul Sütü Projesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sahiplenilmesiyle birlikte İzmir Büyükşehir Belediyesi ihtiyaç sahibi vatandaşların bulunduğu bölgelerdeki okul öncesi çocukları kapsamına alan Süt Kuzusu Projesi'ni hayata geçirmiştir (Yaldız, 2018: 42-43). Okul Sütü Projesi'nin yedinci yılında hükümet tarafından benimsenmesinin ardından Süt Kuzusu Projesi ismini alan projenin kapsamı 1 ila 5

yaş arası çocuklar olacak şekilde yeniden düzenlenerek okullar yerine çocukların evlerine kadar süt ulaştırılması sağlanmıştır. Özel olarak kurulan ve görevlendirilen mobil ekiplerin ve personelin hizmet verdiği bu projede elde edilen deneyimler sürekli şekilde değerlendirilerek gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 40 bin ile başladığı dağıtım ağı giderek genişlemeye devam etmektedir (Göymen, 2018: 101).

Tablo 2: Okul Sütü Projesi'ne Ait Gösterge Değerler

Yıl	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Miktar	Bedel (TL)
2006	100	85.434	2.050.416 litre (UHT)	1.860.137,40
2007	111	100.070	2.501.750 litre (UHT)	2.809.965,60
2008	117	105.000	2.100.000 litre (UHT)	2.494.800,00
2009	164	141.308	3.565.285 litre (UHT) ve 1.450.000 bardak (pastörize)	5.664.115,99
2010	164	143.752	2.851.840 litre (UHT) ve 2.851.840 bardak (pastörize)	5.661.981,68
2011	250	207.669	4.073.706 litre (UHT) ve 4.004.166 bardak (pastörize)	8.487.320,19
2012	250	194.922	3.118.752 litre (UHT) ve 3.118.752 bardak (pastörize)	6.904.911,93
Toplam	1156	978.115	20.261.749 litre (UHT) ve 11.424.758 bardak (pastörize)	33.883.232,79

Kaynak: (Uysal, 2018: 128)

Tablo 3: Süt Kuzusu Projesi'ne Ait Gösterge Değerler

Yıl	Ulaşılan aile sayısı	Ulaşılan çocuk sayısı	Dağıtım periyodu	Yıllık dağıtılan toplam süt miktarı (litre)	%8 KDV dahil yıllık toplam bedel (TL)
2012	40.000	46.000	15 günde 1 kez	1.142.264	2.942.243,62
2013	109.500	115.000	15 günde 1 kez	8.567.672	22.756.372,27
2014	121.000	126.000	15 günde 1 kez	10.855.240	30.680.672,68
2015	116.000	120.000	15 günde 1 kez	10.163.094	31.538.198,89
2016	118.000	123.000	15 günde 1 kez	10.725.556	33.754.019,62
2017	119.000	124.750	15 günde 1 kez (Temmuz'a kadar) Ayda 1 kez (Temmuz ve sonrası)	9.840.648 (Kasım'a kadar)	32.191.424,18 (Kasım'a kadar)

Kaynak: (Uysal, 2018: 129)

Tablo 2’de gösterildiği gibi 2005’te İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hayata geçirilen Okul Sütü Projesi, hükümet tarafından ülke genelinde uygulanmaya başlayıp yerel bir projeden ulusal bir projeye dönüşene dek 2005-2012 yılları arası dönemde kapsamı giderek artan ve daha çok sayıda okul ve öğrenciye daha fazla miktarda süt dağıtımını gerçekleştiren bir proje olmuştur. Proje kapsamında 2012 yılında süt dağıtımını gerçekleştiren okul sayısı 250’ye, öğrenci sayısı ise yaklaşık 220 bine ulaşmıştır.

Tablo 3’te de belirtildiği gibi 2012 yılında uygulanmaya başlanan Süt Kuzusu Projesi kapsamında beş yıl içinde ulaşılan aile ve çocuk sayısı yaklaşık 3 katına, dağıtımını gerçekleştiren süt miktarı yaklaşık 10 katına yükselmiştir. 2017 yılında çocuk başına 4 litre olmak üzere Kasım ayı sonuna kadar dağıtılan toplam süt miktarının 9.8 milyon litreye ulaştığı görülmektedir.

5.3. Tire Süt Kooperatifi ve İzmir Kalkınma Ajansı İşbirliği ile Uygulanan Projeler

Tire Süt Kooperatifi’nin İzmir Kalkınma Ajansı ile birlikte uygulamaya geçirdiği projeleri Et İşleme Tesisi Projesi, Güneş Enerji Santrali Projesi ve Sütte Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı Projesi’dir.

Türkiye’de süt hayvancılığı işletmelerinde yurtdışındaki örneklerinden farklı olarak erkek hayvanlar da ayrı padoklarda beslenip büyütülerek süt gelirin yanında etten de gelir sağlanmaktadır. Ancak araçlar dolayısıyla oluşan problemlerden dolayı üreticilerin kazancında azalma ve tüketicinin ürüne ödediği bedelde artış görülmektedir. Tire Süt Kooperatifi, ortakları açısından söz konusu bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla İzmir Kalkınma Ajansı’ndan aldığı %75 hibe desteğiyle Et ve Et Ürünleri İşleme Tesisi’ni kurmuştur. Geçmiş dönemlerde üreticiye ödeme yapmayı aylarca geciktiren araçlar, kooperatifin et piyasasında belirleyicilik kazanmasıyla birlikte ürün bulabilmek için üreticiye peşin ödeme yapmak ve piyasa koşulları doğrultusunda

hareket etmek zorunda kalmıştır. Böylece tüketiciye güvenilir ve sağlıklı ürünler sunan Tire Süt Kooperatifi bir taraftan üreticisinin ürününü değerlendirmiş diğer taraftan kooperatif ortağı olmayan üreticinin de acımasız serbest piyasa koşullarından korunmasını sağlayarak bölgede bir denge unsuru olmuştur (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 41-57).

Teknolojik gelişmeleri yakından takip ederek ve inovasyon projelerine özel önem gösteren Tire Süt Kooperatifi, bu doğrultuda “Gücümüz Kooperatif, Enerjimiz Güneş Projesi” kapsamında 800.000 TL’lik fizibilite hazırlayarak İzmir Kalkınma Ajansı’ndan %75 hibe desteğiyle güneş enerji santrali kurmuştur. Kooperatife ait süt işleme tesisine kurulan santral ve tesis çatısına yerleştirilen panellerle 200 kilowattpeak enerji üretilmektedir. Üretim sürecinin tüm aşamalarında sütün soğuk zincir altında muhafaza edilmesi gerektiğinden süt işleme tesislerinde önemli gider kalemlerinden biri elektrik enerjisidir. Bu projenin uygulanmasıyla birlikte Tire Süt Kooperatifi’nin tesisinde elektrik ihtiyacının yaklaşık %40’ı bu santralden sağlanmaktadır. İlerleyen süreçte köylerde bulunan tüm alım merkezlerini de proje kapsamına alarak sistemi geliştirmeyi hedefleyen Tire Süt Kooperatifi bu projeye Türkiye’de yeni oluşmaya başlayan enerji kooperatifleri için de örnek oluşturmaktadır (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 59).

Tarım 4.0 kavramı, Türkiye’de son birkaç yıldır tartışılırken Tire Süt Kooperatifi bu alanda da ilk proje uygulayan kuruluşlardan birisi olmuştur. İzmir Kalkınma Ajansı’nın hibe desteğiyle “Sağımın Şişeye Sütte Koordinasyon ve Bilgi Paylaşımı Projesi” kapsamında köy merkezlerinde bulunan süt alım noktaları tümüyle yenilenecek teknolojik ekipmanla donatılmıştır. 1.000.000 TL tutarındaki proje kapsamında 60 köyde bulunan süt soğutma tanklarına loadcell adlı sensörler yerleştirilmiştir. Bu sensörler sütün miktarını doğrudan her merkeze konulan internet ve bilgisayarlı kioskara iletmektedir. Buradan öncelikle sütü teslim eden ortağa miktarı belirten makbuz kesilerek ardından bu veri çevrimiçi

olarak kooperatif idari binasındaki sunucu sistemine kaydedilmektedir. Böylelikle insan hatasından doğabilecek sorunların tamamen önüne geçilmesine ek olarak iş gücü tasarrufu da sağlanmaktadır. Söz konusu kayıtların veri bankasında T.C. Maliye Bakanlığı'nın denetimlerine sürekli açık olması dolayısıyla Türkiye'de kayıt dışılığın önlenmesi yönünden örnek olmaktadır. Bu projenin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte birçok iletişim servis sağlayıcısı tarafından projeye yönelik yeni çalışmalar yürütülmeye başlanmış, Tire Süt Kooperatifi Tarım 4.0 kapsamında literatüre girmiştir (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 61).

5.4. İzmir Tire Süt Modeli İle Bölgesel Kalkınma Açısından Yaratılan Kazanımlar

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2005 yılında başlattığı Okul Sütü Projesi kapsamında dağıtımı gerçekleştirilen sütlerin 2007 yılından itibaren Tire Süt Kooperatifi'nden alınmasıyla, Tire ve civarındaki süt üreticilerinin içinde buldukları ekonomik krizi atlataları sağlanmıştır. Düzenli şekilde süt alımları dolayısıyla kooperatifin gelişiminin hız kazanmasının yanında tüm bölge üreticilerine de fayda sağlanmış, düşüş yönünde seyreden süt fiyatları dengelenmiştir. Böylelikle Tire'de süt üretiminin de ciddi oranda artış göstermesi ve bölge açısından tekrar önemli bir sektör durumuna gelmesi sağlanmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal belediyecilik ilkesiyle başlattığı bir proje, bir yerelden kalkınma projesine evrilmiştir (Tekeli, 2018a: 50). Tire Süt Kooperatifi modelinin meydana getirdiği etki sonucunda özel sektör de bölgede yatırımlara yönelmiştir. Böylece hayvancılığın gelişmesi sağlanmış, bölge bir yatırım merkezi haline gelmiştir (Özelçi Eceral, 2018: 32). Okul Sütü Projesi'nin Türkiye'nin genelinde uygulanmaya başlanmasının ardından Süt Kuzusu Projesi yoluyla farklı ihtiyaç sahiplerine ulaşılmıştır. İzmir'de gerçekleştirilen bu projelerin sonucunda özellikle Küçük Menderes Havzası'nda süt üretiminde büyük oranda bir artış sağlanmış, büyük bir

firmanın da bölgeye yaptığı yatırımla 800 kişilik istihdam yaratılmıştır (Gümüşoğlu, 2018: 83). İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin gerek ülke geneline yayılan Okul Sütü Projesi gerekse halihazırda uygulamada olan Süt Kuzusu Projesi kapsamında Tire Süt Kooperatifi'nden süt alımları ile İzmir'de hayvancılığın geliştirilmesinin yanı sıra meydana getirilen kurumsal pazarlama kanalı yoluyla ülke hayvancılığına da katkı sağlanmıştır. İzmir'de 2002 yılı için tarımsal üretimde süt üretiminin payı %9,48 iken 2015 yılının sonunda bu oran %17,74'e yükselmiştir. Ayrıca yerel ölçekte belediyenin düzenli süt alımları yaparak ihtiyaç sahiplerine dağıtması, ulusal ölçekte de düzenli kamusal süt talebi oluşmasına ve kayıtdışı satışların azalmasına olumlu etki yapmıştır (Uysal, 2018: 75). İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi arasındaki işbirliği, kooperatif açısından önemli kazanımlar sağlamıştır. Belediyenin Okul Sütü ve Süt Kuzusu Projeleri yanı sıra kooperatife faaliyetlerine ilişkin danışmanlık desteği de sağlaması, kooperatifin bilgi ve tecrübe düzeyini yükselterek karşılaşılan bürokratik ve ticari problemleri aşacak çözümleri üretme ve uygulama becerisi kazandırmıştır. Kooperatif büyük ilerleme kaydederek bir başarı örneği olmuş, Tire'de ekonomik ve toplumsal açılardan olumlu değişimlerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Yatırımlarını artırarak sütü soğuk zincir altına alan, et, süt ve süt ürünleri işleme tesisleri oluşturan kooperatifin ortak sayısı ve özvarlığı ciddi artış göstermiş ve ürünleri İzmir bölgesinde tercih edilir hale gelmiştir (Kuş, 2015: 29-35). 1967 yılında kurulan Tire Süt Kooperatifi, bugün 2000'den fazla ortağı, 400'e yakın personeli, günlük 350 ton sütü ve 50 milyon TL'lik özvarlığı ile kendi alanında Türkiye'nin en büyük kooperatifi haline gelmiştir (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 19).

Türkiye'de son on yılda süt üretimi yaklaşık %70 artış göstermekteyken İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliğiyle uygulanan projeler sayesinde Tire ve çevresinde süt üretiminde %410 artış sağlanmıştır. Söz konusu

projelerle birlikte düşmekte olan süt fiyatları dengelenerek diğer bölgelere kıyasla daha yüksek fiyat oluşumu sağlanmış ve bölgenin tüm üreticilerine fayda yaratılmıştır (Tekeli, 2017: 164). Tire Süt Kooperatifi'nin üreticilere yönelik eğitim çalışmalarının önemli bir sonucu da süt verimliliğinin sağmal inek başına Türkiye genelinde yılda 3 ton iken Tire'de yılda 7 tona ulaşması olmuştur. Süt verimliliği, miktarı ve kalitesindeki artış özel sektör yatırımlarını da bölgeye çekmiştir (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 64). Ulusal Süt Konseyi'nin 2016 yılı süt raporunda, Türkiye Süt Üreticileri Merkez Birliği ve Gıda Tarım ve Hayvancılık kayıtlarına göre 300.000 tondan fazla sütün toplandığı iller sırasıyla İzmir, Konya, Balıkesir, Aydın, Denizli, Burdur ve Çanakkale olarak belirtilmektedir (Ulusal Süt Konseyi, 2017: 48).

2013-2018 yılları arasında Süt Kuzusu Projesi kapsamında İzmir'de çocuklara toplam 55 milyon litre süt dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Toplam 62 ekip tarafından 11 ilçe ve 388 mahallede dağıtılan sütler, Tire ve çevre köylerindeki 2500 üreticinin ineklerinden elde edilmektedir. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin işbirliği içerisinde projelerle destekleri sonucunda Tire Süt Kooperatifi hızla gelişmiş ve örnek bir kalkınma modeli ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2018a: 128). İzmir'de yerel yönetim ve kooperatif işbirliğiyle gerçekleştirilen bu uygulamalar uluslararası düzeyde de yankı bulmuş ve Tire Süt Kooperatifi 2012 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından "Örnek Kırsal Kalkınma Modeli" seçilmiştir (Balkır, 2018: 125). Başarılı şekilde yükselişini sürdüren Tire Süt Kooperatifi'nin aldığı bazı diğer ödüller ise şunlardır (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 43):

- Sabancı Vakfı: Fark Yaratan Kuruluş Ödülü (2013)
- Ege Bölgesi Sanayi Odası: Marka Yaratma, İstihdama Katkı ve Üretim Kalitesi Ödülleri (2014)
- Avrasya Tüketici Derneği: Yılın Markası Kalite Ödülü (2015)

- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı: Güvenilir Gıda Üretimi Başarı Ödülü (2015)
- Türkiye Yaşama Dokunlar Platformu: Tarım Oskarı (2017)

İzmir Büyükşehir Belediyesi ile birlikte yaratılan Tire Süt Kooperatifi Modeli, Küçük Menderes Havzası'nın tarım alanında sağladığı başarı ile Türkiye genelinde tanınmasını sağlamıştır. Tire Süt Kooperatifi, Tire ilçesine yılda yaklaşık 200 milyon TL ekonomik kazanç sağlamaktadır. Kooperatifçilik hareketinin meydana getirdiği cazibe ile bölgeye çeşitli yatırımların da yönelmesiyle ilçe ekonomisi canlanmış, büyüme ve istihdam artışı elde edilmiştir. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Tire'den dışarı göç azalıp durma noktasına gelmiştir (Tire Süt Kooperatifi, 2018: 69). Tire Süt Kooperatifi, büyüme sürecinin ilk dönemlerine göre oldukça gelişmiş ve güçlenmiştir ve bu gelişimini sürdürmektedir. Ekonomik açıdan güçlenen kooperatif, yalnızca ortaklarına değil tüm yörenin kalkınmasına da ciddi katkı sağlamıştır. Yerel geçim kaynağı olarak ağırlıkta olan hayvancılığın korunup özendirilmesi, Tire'de kırsaldan kente göçlerin azalmasına yol açmıştır. Tire Süt Kooperatifi yarattığı ekonomik katkılarının yanında bölgede sosyal açıdan da etkin bir rol oynamaktadır. Ortakların süt üretim faaliyetlerine dair gereksinimlerine ek olarak çocuklarının okul masrafı, erzak ve benzeri ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışan kooperatif, kooperatifçilik hareketine yönelik algının olumlu yönde gelişmesine de hizmet etmektedir (Kuş, 2015: 36-47).

6. SONUÇ

19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin ardından sanayi üretiminin sermaye birikiminde esas unsura dönüşmesiyle birlikte geçimini tarımdan sağlayan ve kırsal alanlarda yaşayan çiftçiler, zamanla kent merkezlerine göç ederek fabrikalarda çalışmak zorunda kalmıştır. Karşılaşılan yeni ve ağır yaşam şartlarına karşı çözüm yolu oluşturan kooperatifçilik hareketleri de başta

Avrupa’da olmak üzere sanayileşen toplumlarda yaygınlaşarak ilk defa Rochdale kooperatifi tarafından ortaya konulan ve zamanla geliştirilerek son şeklini 1995 yılında alan ilkeler çerçevesinde gelişimini günümüze dek sürdürmüştür. Kooperatiflerin ve aynı zamanda yerel yönetimlerin Türkiye’de gelişim sürecinin ilk adımları ise Tanzimat devrinde atılmıştır. Döneminin önde gelen liberal görüşlü devlet adamlarından Mithat Paşa, Tuna Valisi olduğu dönemde bir yerel yönetici olarak yerel yönetim yapısındaki değişimlerde rol oynamış ve Türkiye’deki ilk kooperatifçilik hareketi kabul edilen girişimin de kurucusu olmuştur. Bu gelişme Türkiye’de kooperatifçiliğin ilk defa bir yerel yönetim tarafından uygulamaya geçirilmesi bakımından da dikkate değerdir. Türk modern kooperatifçiliğinin hızla gelişimi ise Cumhuriyet döneminde Atatürk’ün öncülüğünde gerçekleşmiştir. 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasının ardından oluşturulan Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda kooperatifçiliğe ilişkin politikalara da yer verilmiştir. 1970’lerden itibaren küreselleşme hız kazanırken yerelleşme eğilimi de ön plana çıkmaya başlamıştır. 1980’lerden itibaren kamu yönetiminde yönetim çerçevesinde yaşanan dönüşüm, yerel aktörlerin işbirliği içinde yerel kaynakları etkin şekilde değerlendirip sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme yaratarak bölge halkının ekonomik refahını ve yaşam kalitesini artırmak olarak ifade edilen bölgesel kalkınma yaklaşımıyla bütünleşmiştir. Küreselleşme ile birlikte ekonomik kalkınma politikalarında bölgeselcilik yaklaşımı Avrupa başta olmak üzere hakimiyet kazanmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye’ye Avrupa Birliği’ne uyum süreci doğrultusunda gerçekleştirilen yasal değişiklikler ile büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumluluk sınırlarının genişletilmesi ve kalkınma ajanslarının kurulması şeklinde yansımıştır. Büyükşehir belediyelerinin hem kentsel hem kırsal alanlarda geniş kapsamda yetkili ve sorumlu hale gelmeleri aynı zamanda bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetleri için de önemli bir fırsat yaratmıştır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, bu gelişmeler doğrultusunda oluşan fırsatı verimli bir şekilde değerlendirerek kaynağını kırsaldan alan bir yerelden kalkınma modeli oluşturmuştur. Türkiye’de ilk defa tarıma ilişkin daire başkanlığı oluşturan İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin benimsediği sürdürülebilir ve çevre dostu yerelden kalkınma yaklaşımının temelinde de tarım yer almaktadır. Bu doğrultuda İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin kooperatiflerle yaptığı ilk işbirliği Tire Süt Kooperatifi ile gerçekleştirilmiştir. Tire Süt Kooperatifi ile birlikte yürütülen Okul Sütü Projesi başarılı sonuç vererek hükümet tarafından ülke genelinde uygulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Süt Kuzusu Projesi kapsamında İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi arası işbirliği devam etmiştir. Bu işbirliği ile oluşturulan İzmir Modeli, yerelden kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından başarılı bir örneği temsil etmektedir. Bu başarı, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından da tescillenerek Tire Süt Kooperatifi 2012 yılında örnek kırsal kalkınma modeli seçilmiş, 2015 yılında kırsalda refahı artırma ve üreticiyi koruma ödülü verilmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Tire Süt Kooperatifi işbirliği ile yaratılan bu model, Türkiye’de yerel yönetimlerin kooperatifçiliği destekleyen politikalar izlemesi halinde yerel ekonomik refah seviyesinin yükseltilerek kaynağını yerelden alan başarılı bölgesel kalkınma uygulamalarının ortaya konulabileceğinin önemli bir örneği olmuştur. Bu model her ne kadar İzmir’in özgül koşulları doğrultusunda şekillenmiş olsa da diğer büyükşehirler için de örnek bir politika modeli teşkil edebilir. Yerel üreticilerle ve özellikle kooperatiflerle işbirliği politikasına dayanan bu tür bir model, yerel üreticilerin karşılaştıkları ekonomik darboğazların önüne geçilmesi hatta üretimin gerek nicelik gerekse nitelik bakımından geliştirilmesi için uygun bir çözüm sunmaktadır. Böylece yerel düzeyde üretimde artış elde edilerek bölgenin ekonomik büyümesinde, istihdam düzeyinde ve bölgeye yönelen yatırımlarda da artış sağlanabilir. Yerel ve bölgesel düzeyde bu

doğrultuda gerçekleşecek gelişmeler sonucunda ülke genelinde yerli üretimin artırılması sağlanarak ithalata bağımlılığın da büyük ölçüde önüne geçilmesi mümkündür. Özellikle ana geçim kaynağı tarım olan bölgelerde büyükşehir belediyelerinin kooperatifçiliği özendirilen ve destekleyen politikalar uygulaması ülke

genelinde tarımsal üretimde artış yaratmakla birlikte Tire örneğinde de görüldüğü gibi kırsaldan kente olan göçlerin de azalarak zamanla tersine dönmesini de sağlayarak bu süreci aynı zamanda sürdürülebilir hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

1. ARNDT, H. W. (1981). "Economic Development: A Semantic History", *Economic Development and Cultural Change*, 29(3): 457-466.
2. BALKIR, C. (2018). "İzmir Büyükşehir Belediyesinin Sivil Toplum Kuruluşları ve Demokratik Kitle Örgütleri ile İlişki Kurma Biçimi", s. 93-140, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., *İzmir Modeli Çalışmaları Beşinci Kitap: İzmir Modelinin Komünite, Kamu Alanı ve Yer Oluşturabilme Stratejileri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
3. BAŞKAYA, F. (2015). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (7. baskı), Öteki Yayınevi, İstanbul.
4. BATTILANI, P. (2014). "Features and Determinants of Co-operative Development in Western Countries", s.11-28, (Ed.) GIJSELINCKX, C., ZHAO, L. ve NOVKOVIC, S., *Co-operative Innovations in China and the West*, Palgrave Macmillan, London.
5. CANBAŞ, S. (1986). "Kooperatifçiliğin Türkiye'de Gelişimi ve Meseleleri", *Kooperatifçilik*, S.74: 27-38.
6. ÇETİN, H. (2009). "Kalkınma Sürecinde Kooperatifçiliğin Sosyal, Ekonomik ve Demokratik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4(2): 35-50.
7. ÇIKIN, A. (2003). "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik", *YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, S.62: 25-32.
8. ERAYDIN, A. (2004). "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, C.1: 126-146.
9. ESEN, O. (2018). "Yerel Kalkınmanın Odağında Mali Yönetim Stratejisi", s.120-205, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., *İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Yönetim Stratejileri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
10. FAIRBAIRN, B. (2004). "Self-Help and Philanthropy: The Emergence of Cooperatives in Britain, Germany, the United States, and Canada from Mid-Nineteenth to Mid-Twentieth Century", (Ed.) ADAM, T., *Philanthropy, Patronage and Civil Society*, Indiana University Press, Bloomington.
11. GERAY, C. (2014). *Kooperatifçilik*, Nika Yayınevi, Ankara.
12. GERTLER, M. (2001). *Rural Co-operatives and Sustainable Development*, Centre for the Study of Co-operatives University of Saskatchewan, Saskatoon.
13. GÖNEN, M. (1982). "Kooperatifçiliğimizin Dünü, Bugünü, Yarını", *Kooperatifçilik*, S.57: 40-57
14. GÖYMEN, K. (2018). "Katılım ve Yönetime İlişkin İzmir Büyükşehir Belediyesi Uygulamaları", s.97-102, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., *İzmir Modeli Çalışmaları Birinci Kitap: Ortak Kavramlar*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.

15. GÜMÜŞOĞLU, Ş. (2018). “İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin İlçe Belediyeler ile İlişki Kurma Biçimi”, s.63-96, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim Stratejileri, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
16. HARRIS, J. M. (2000). “Basic Principles of Sustainable Development”, http://www.ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/Sustainable%20Development.PDF, 18.04.2018.
17. ICA (1995). “Co-operative Principles for the 21st Century”, *Review of International Co-operation*, 83(3): 3-68.
18. İnan, İ. H. (2008). Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli (2.baskı), İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
19. KASWAN, M. J. (2014). “Developing democracy: cooperatives and democratic theory”, *International Journal of Urban Sustainable Development*, 6(2): 190-205.
20. KAYNAK, M. (2014). Kalkınma İktisadı (5. baskı), Gazi Kitabevi, Ankara.
21. KUŞ, D. (2015). Sütle Gelen Emegin Dayanışması: Tire Süt Kooperatifi Vaka Analizi, Kalkınma Atölyesi, Ankara, <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/KKV/VakaAnalizi/tire%20s%C3%BCt.pdf>, 16.03.2018.
22. MUNASINGHE, M. (2009). Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications, Cambridge University Press, New York.
23. MÜFTÜOĞLU, H. ve AYDOS, V. (2001). Türkiye’de Kooperatifçilik: Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
24. ÖKSÜZ, E. (1982). “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S.31: 329-358.
25. ÖZDEMİR, G. ve BAŞARAN, B. (2003). “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Fikir, Anayasa ve Kalkınma Planları Çerçevesinde İncelenmesi”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, S.142: 33-46.
26. ÖZDEN, F. ve OLGUN, F.A. (2017). “Kırsal Kalkınmada Yerel Yönetimler ile Üretici Örgütlerinin İşbirliği Olanakları Üzerine Bir İnceleme: İzmir İli Örneği”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, S.52: 257-283.
27. ÖZELÇİ ECERAL, T. (2018). “İzmir Yerel Yönetim Modeli: İzmir Büyükşehir Belediyesi İmar Uygulamaları”, s.18-55, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., İzmir Modeli Çalışmaları Dördüncü Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Fiziki Planlama Yaklaşımları, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
28. PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A. ve TOMANEY, J. (2006). *Local and Regional Development*, Routledge, London.
29. SELWYN, B. (2014). *The Global Development Crisis*, Polity Press, Cambridge.
30. SHAFFER, J. (1999). *Historical Dictionary of the Cooperative Movement*, Scarecrow Press, London.
31. STIMSON, R. J., STOUGH, R. R. ve ROBERTS, B. H. (2006). *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*, 2nd edition, Springer, Berlin.
32. T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI (2015). *G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik*, Ankara.
33. T.C. GÜMRÜK VE TİCARET BAKANLIĞI (2017). *Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016*, Ankara.
34. TEKELİ, İ. (2018a). İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Dönemi’nin Öyküsü, (Ed.) ŞANLI

- ATAY, Y., İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, İzmir. Stratejileri, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
35. TEKELİ, İ. (2018b). İzmir Modeli: İzmir İli İçin Demokratik Bir Belediyecilik Modeli Önerisi, (Ed.) SABUKTAY, A. ve AKPINAR, E., İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
36. TEKELİ, İ. (2017). İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi, (Ed.) SABUKTAY, A. ve TÜKENMEZ, E., İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, İzmir.
37. TİRE SÜT KOOPERATİFİ. (2018). Tire Süt Kooperatifi Kurumsal Tanıtım Kitapçığı, İzmir.
38. TODARO, M. P. ve SMITH, S.C. (2014). Economic Development, 12th edition, Pearson, Harlow.
39. ULUSAL SÜT KONSEYİ. (2017). 2016 Süt Raporu: Dünya ve Türkiye’de Süt Sektör İstatistikleri, <https://ulusalsutkonseyi.org.tr/wpcontent/uploads/2016-sut-raporu.pdf>, 20.06.2018.
40. UNITED NATIONS (UN). (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <http://www.undocuments.net/our-common-future.pdf>, 18.04.2018.
41. UYSAL, Y. (2018). “Yerel Odaklı Kalkınma: Yerel Kalkınmaya Verilen Önem”, s.24-164, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., İzmir Modeli Çalışmaları Üçüncü Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı Sağlamadaki Performansları, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
42. WILLIAMS, R. C. (2007). The Cooperative Movement: Globalization from Below, Ashgate, Hampshire.
43. YALDIZ, Ü. (2018). “İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Merkezi Hükümetle İlişki Kurma Biçimi”, s.20-62, (Ed.) ÖTÜCÜ, S. vd., İzmir Modeli Çalışmaları İkinci Kitap: İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin Yönetim
44. YILDIRIM, U. D. (2017). “Tarımda Alternatif Kamusal Olanakları: İzmir Tire Süt Kooperatifi Örneği”, Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi, S.2: 50-67.
45. YILDIRIR KOCABAŞ, Ö. (2010). Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
46. ZEULI, K. A. ve CROPP, R. (2004). Cooperatives: Principles and Practices in the 21st Century, University of Wisconsin, Madison WI.

KÜRESEL GÜVENLİĞİN DEĞİŞKEN YAPISI VE TERÖR ÖRGÜTLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: DEAŞ TERÖR ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ¹

THE VARIABLE STRUCTURE OF GLOBAL SECURITY AND ITS IMPACT ON TERRORIST ORGANIZATIONS: DAESH TERRORIST ORGANIZATION CASE

İsmail SEVİNÇ*, Veysel BABAHANOĞLU**

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, isevinc@erbakan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4229-8760>

** Öğr. Gör., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Adalet Programı, veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3734-7430>

ÖZ

İnsan yaşantısının kendinden çok daha uzaklarda alınan kararlar ve gerçekleşen olaylar sonucunda şekillendiği küreselleşme sürecinde güvenlik konusunda da çeşitli değişimler yaşanmıştır. Uluslararası siyasette küreselleşme ile birlikte yaşanan güç dengelerindeki değişim, devletlerin ve insanların risk ve tehdit algılarındaki değişim beraberinde güvenlik konusunda da çeşitli dönüşümlerin yaşanmasını zorunlu kılmıştır. Yaşanan bu değişim ile birlikte güvenlik kavramı herkesin üzerinde uzlaştığı, sınırlarını çizemediği bir alan olmaktan uzaklaşmıştır. İnsan hareketliliğinin dünya genelinde sınır tanımadan hızlı ve kolay biçimde gerçekleşmesi, kapitalistleşme ile birlikte ekonomik hareketliliğin uluslararası ticarete yoğunlaşması, internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte sanal bir dünyanın oluşması çok yönlü ve çok boyutlu bir güvenlik algısını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda güvenlik, ulus devletlerin askeri anlamdaki güvenlik anlayışından başta toplumsal olmak üzere siber güvenlik, çevre güvenliği, ekonomik güvenlik ve insani güvenlik vb. alanlara evrilmiştir.

Güçlenen, genişleyen ve derinleşen küreselleşme olgusu, sınırların ortadan kalkmasını, sosyal, siyasal ve ekonomik hızlı dönüşümleri ortaya çıkarmış ve bu dönüşüm devlet dışı aktörlerin sayısını ve gücünü artırmıştır. Tüm bu dönüşümler güvenlik kavramında da baş döndürücü bir değişimin araçları olmuştur. Aktörler arası çıkar çatışmaları güç rekabetini ve çatışmayı doğurmuştur. Ayrıca küreselleşmenin olumsuz etkileri dışında demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, adil bölüşüm olmasa da ekonomik büyüme vb. olumlu katkıları güvenliği salt askeri içerikli olmaktan çıkarmış, anılan boyutları katmıştır.

Küreselleşme ile birlikte terör örgütlerinin de dâhil olduğu tüm aktörler daha esnek, daha hızlı hareket edebilen, kaynak çeşitliliğine sahip ve zaman zaman da uluslararası meşruiyetten uzak tutumlar içine girebilmektedirler. Bu durum güvenliği diğer aktörler için daha önemli ve kritik bir olgu haline de dönüştürmektedir. Bu bağlamda terör örgütleri, bilgiye, beşeri ve ekonomik kaynaklara daha kolay erişebilmekte, coğrafi kolay hareketlilik sayesinde daha etkili olabilmektedir. İletişim ve ulaşım kolaylıkları terör örgütlerini daha güçlü ve etkili kılabilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı küreselleşmenin ortaya çıkardığı dönüşümler ile bu dönüşümlerin de etkisiyle güvenlik kavramındaki değişimlere odaklanılarak, bunun neden ve sonuçlarının ortaya konulmasıdır. Terör örgütlerinin amaçlarına ulaşmak için izledikleri yöntemler, kaynaklara erişimleri ve eylemlerinin nicelik ve niteliğindeki dönüşümler de çalışmanın amacının ortaya konulmasında incelenen hususlardandır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Güvenlik, Terör Örgütleri, Küresel Dönüşüm

Jel Kodları: F51, F52, H56, H77

¹ Bu çalışma 18-20 Nisan 2019 tarihleri arasında Gaziantep Üniversitesi tarafından düzenlenen 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu'nda "Küresel Güvenliğin Değişken Yapısı: Terör Örgütleri Örneği" başlıklı sunulmuş ve yayınlanmış bildirinin güncellenmiş ve genişletilmiş halidir.

ABSTRACT

In the process of globalization in which human life is shaped as a result of the decisions and events taken far far away from itself, there have also been various changes in security. In international politics, the change in power balances with globalization and the perception of states and people's risks and threats necessitated a variety of transformations in security. With this change, the concept of security has gone away from being an area where everyone has agreed on and can draw their boundaries. The rapid and easy realization of human mobility worldwide Without Borders, the intensification of economic mobility with capitalism in international trade, the expansion of internet usage and the creation of a virtual world have brought together a versatile and multidimensional security perception. In this context, security, especially in the military sense of security of nation states, cyber security, environmental security, economic security and humanitarian security, etc. it's evolved into concepts.

The phenomenon of globalization, which has become stronger, expanding and deepening, has caused the elimination of borders, social, political and economic transformations. This transformation has increased the number and strength of non-state actors. All these transformations have also been instrumental in a dizzying change in the concept of security. In addition to the negative effects of globalization, positive contributions such as democracy, human rights, the rule of law, and economic growth, although not just division, have been removed from the security of military content and added the aforementioned dimensions to the process. With globalization, all actors, including terrorist organizations, can move more flexibly, have a diversity of resources and from time to time engage in attitudes that are far from international legitimacy. This makes security more important and critical to other actors. In this context, terrorist organizations can easily access information, human and economic resources, be more effective thanks to geographical mobility. Communication and transportation facilities can make terrorist organizations more powerful and effective.

The main purpose of this study is to focus on the transformations caused by globalization and the changes in the security concept with the impact of these transformations and to reveal the reasons and consequences. The methods followed by terrorist organizations to achieve their objectives, access to resources and the quantifiable transformations of their actions are among the subjects to be examined in the determination of the purpose of the study. Qualitative research methods were used in this study.

Keywords: Globalization, Security, Terrorist Organizations, Global Transformation

Jel Codes: F51, F52, H56, H77

1. GİRİŞ

Günümüz dünyası dün olduğu gibi bugün de büyük bir dönüşüm yaşamaktadır. Değişim günümüz dünyasının temel niteliği olarak göze çarpmaktadır. Yaşamın akışı içinde devlet ve devlet dışı aktörler, yaşamın sosyal öğeleri ciddi bir dinamizmi içinde yeni roller ve sorumluluklarla ortaya çıkmaktadır.

Varlığı, gerçekliği ve zamanı konusundaki tartışmalar bir tarafa; küreselleşme süreci verili olarak değerlendirildiğinde, büyük bir dönüşümün nedeni bazen de sonucu olarak ifade edilebilir. Küreselleşme süreciyle birlikte dünyada denilebilir ki adeta hiçbir şey artık eskisi gibi ya da eski olarak kalmamaya başlamıştır.

İnsan nüfusundaki büyük artış, ekonomik gelişmelerin baş döndürücü değişimi ve cazibesi, sosyal ve siyasal devinimler ile devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesi küresel dünyanın görünen yüzü olmaya başlamıştır. Sosyal yaşamın güçlenen ve çeşitlenen yapısı bireyden, topluma oradan da devlet düzeyine varana kadar güvenlik olgusunu da çeşitlendirmiştir.

Çok kutuplu günümüz küresel düzeninde devlet ve devlet dışı aktörlerin sayısal artışı yanında, niteliksel dönüşümü dikkat çekicidir. Bu bağlamda devlet merkezli okumalar yanında devlet dışı okumalar da önemli ve zorunlu hale gelmiştir. Terör

örgütleri hedefleri, amaçları, yöntemleri, nicelikleri itibariyle artmıştır.

Çalışmada güvenlik anlayışının salt askeri anlayıştan öte çevresel, insani, ekonomik güvenlik türleri başta olmak üzere çeşitlendiği, değiştiği ifade edilerek bu değişimden hareketle küresel dünyanın gün geçtikçe kendinden daha fazla söz ettirme fırsatlarını yakalamış olan terör örgütlerinin eylemleriyle de yüzleşme zorunda kalışı, bunun neden ve sonuçları incelenmiştir.

2. GÜVENLİK ANLAYIŞININ GENİŞ-LEMESİ VE DERİNLEŞMESİ

Yaşamın hemen her aşamasında ortaya çıkan güvenlik kavramının zaman, mekân ve insan kavramlarından bağımsız bir tanımlanması bulunmamaktadır. Temel ihtiyaçların ve fiziksel şiddetin belirlediği barınma ve korunma ihtiyacı dışında toplum ve tarih süzgecinden geçmeyen dünya görüşü ve siyaset felsefesinden etkilenmeyen tanımlama çabaları bir noktadan sonra eskiyecektir. Güvenlik kavramı yoğun bir biçimde kullanılan bir kavram olmakla birlikte üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bu bağlamda güvenlik kavramını anlaşılır kılmanın yolu onun nesnel değil türetilmiş bir kavram olduğu kabulünden geçmektedir. Genel olarak dünya siyasetinin işleyişi ile ilgili kuram ve yaklaşımlar güvenlikle ilgili politikaları da etkilemektedir. Uluslararası siyasette yaşanan değişimler, çeşitli aktörlerin farklı güvenlik anlayışlarını kabul etmeleri ve güvenliğin küreselleşme ile birlikte çeşitli değişimlere uğraması nedeniyle güvenliğin evrensel bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır (Kardaş, 2014: 226; Bilgin, 2010: 76; Karabulut, 2010: 7-8).

Uluslararası ilişkilerin temel teorilerinden biri olan realist teoriye göre uluslararası ilişkilerin temel aktörü devlettir. Realizme varsayımlarına göre insanın doğası kötüdür, devletin varlığı kutsaldır ve uluslararası sistemde devletleri denetleyen bir üst otoritenin yoktur. Realistlere göre uluslararası politikanın birincil gündemi

ulusal güvenlik sorunsalı ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Realistler, devletlerin güvenliklerini sağlayacak merkezi bir otoritenin yokluğunu öne sürerek uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğunu dile getirmektedirler (Arı, 2010: 159-163; Babahanoğlu ve Bilici: 2018: 735). Uluslararası sistemin anarşik yapısından ötürü en önemli sorunların başında devletlerin güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Bu kapsamda şüphesiz her devlet kendi ulusal ve uluslararası güvenliğini sağlamak zorundadır (Ateş, 2009: 17).

Uluslararası politikanın temel gündemini ulusal güvenlik konularından oluşturan realistler; ulusal güvenlik konularının askeri ve siyasal konulardan oluştuğunu savunmaktadırlar. Bu kapsamda realistler bu konulara birincil politika adı vermekte ve bunları öncelikli konular olarak değerlendirmektedir. Askeri ve siyasal konulardan oluşan güvenlik konusunun dışında kalmakla birlikte devletin ilgi alanında da olan ekonomi, sağlık, çevre ve benzeri konular ikincil politika olarak adlandırılmaktadır. Bu yönüyle değerlendirildiğinde devleti yöneten askeri ve siyasal elitler, güvenliğin tanımlanmasında en etkili birimler olarak kabul edilmektedir (Arı, 2010: 163; Oğuzlu, 2007:14)

Realistlere göre her devlet kendi çıkarını maksimize etme çabası içinde olacağından diğer devletler ile iş birliği yapmayacaktır. Bu nedenle realistlere göre her devlet, kendi güvenliğini kendisi sağlamak zorunda kalacaktır. Bunun aksine sağlamak üzere devletler çeşitli iş birliği olanaklarının geliştirilerek bir uluslararası örgüt kurmalıdırlar. Böylece kurulan uluslararası örgütün destek ve yardımlarıyla uluslararası güvenlik sağlanabilecektir. Diğer bir anlatımla gerek uluslararası hukuka etkinlik kazandırılması gerekse uluslararası örgütlerin desteğiyle küresel iş birliğinin sağlanması uluslararası güvenlik için gereklidir. Çünkü bir devlet için kabul gören tehdit sadece diğer devletlerin faaliyetlerinden kaynaklı değil aynı zamanda küresel ısınma, çevresel felaketler

ve terör vb. küresel nitelikler taşıyan tehditlere karşı devletler iş birliği ekseninde ortak hareket etmeye zorunlu oldukları ifade edilmektedir (Sancak, 2013: 127).

Geleneksel güvenlik anlayışı, devlet aktörü üzerine odaklanmıştır. Bu anlayış devletin güvenliğinin hangi şartlar altında nasıl sağlanacağı sorusunu kendisine çıkış noktası olarak ele almaktadır. Uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğunu savunan realist teoriden doğrudan etkilenen geleneksel anlayışa göre diğer devletler temel güvenlik tehdididir. Bu bağlamda devletlerin temel kaygısı beka sorunu olarak görülmektedir. Güvenlik kavramı siyasal, ekonomik, çevresel ve toplumsal alanları da içine alacak biçimde genişlemiş, aynı zamanda insanların ve toplumsal grupların güvenliği anlamında derinleşmiştir. Bu durum ise küreselleşmenin katkısı ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi neticesinde geleneksel devlet güvenliği anlayışına yönelik eleştirel yaklaşımların ortaya çıkmasına ve geliştirilmesine neden olduğu ifade edilmektedir (Ağır, 2015: 123-125).

Geleneksel güvenlik anlayışının özünü oluşturan savaş olgusu günümüzde oldukça farklı biçimlerde kendisini göstermektedir. Siber savaş, ekonomik savaş, terörizmle savaş vb. yeni terimlerle ifade edilen bu genişleme ve dönüşüm geleneksel anlamda savaş olgusuna yönelik algılamaları da değiştirmektedir. Geleneksel tehditlerin yaşadığı bu dönüşümün yanı sıra küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan yeni güvenlik ve tehdit alanları güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesine neden olmuştur. Artık geleneksel anlayışın odağında yer alan ulusal güvenliğe ek olarak çevre güvenliği, insan güvenliği, ekonomi güvenliği, siber güvenlik vb. yeni güvenlik alanları söz konusudur (Karabulut, 2010: 2).

Eleştirel bakış açıları ile ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımına göre devletler güvenliklerine yönelik tehditleri salt askerî araçlara odaklanarak bertaraf etmeleri olanaklı değildir. Çünkü devlet güvenliğine yönelik tehditlerin çeşitlenmesi ve

algılanışındaki değişim, güvenlik sorununun çözümüne yönelik bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte önem kazanan demokratikleşme, temel insan hakları, özgürlük, ekonomik kalkınma ve büyüme, karşılıklı bağımlılığın teşviki, barış, çatışma çözümü, sivil toplumun desteklenmesi ve genişletilmesi vb. sivil çözümler karşılaşılan tehditler ve yaşanan güvenlik sorunlarının çözümünde en etkili yöntemler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda güvenlik sorunsalı karşısındaki yeni yaklaşımlar, güvenlik ilişkilerini devletler arası karşılıklı bağımlılığa vurgu yaparak açıklamakta ve güvenlik kavramının bütün bir insanlık için olduğunu savunmaktadırlar (Ağır, 2015: 108). Geleneksel güvenlik anlayışına yöneltilen eleştiriler kapsamında güvenlik kavramı üzerine yapılan yorumların derinleştirilerek genişletilmesi, geleneksel güvenlik söylemlerine insani, ekonomik, siber vb. sıfatlar eklemeyerek farklı güvenlik tanımlamaları ve sektörlerinin oluşturulduğu söylenebilir. Bu bağlamda güvenlik kavramı üzerinde yaşanan derinleşme ve genişleme konusu, basit bir anlatımla güvenlik sözcüğüne eklenen sıfatlarla ifade edilmektedir (Mesjasz, 2008: 128).

Güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi, temelde güvenliğe yönelik tehditlerinin artmasıyla doğru orantılı bir süreci bünyesinde barındırmaktadır. Bunun yanı sıra güvenliğe yönelik ortaya çıkan tehditlerin küreselleşmenin etkisiyle daha yaygın bir biçime dönüşmesinden ötürü güvenliğin küresel ölçekte ele alınmasının zorunluluğunu doğurmakta, bu yönüyle güvenlik-küreselleşme ilişkisinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan akışkanlık ve sınırların geçirgenliği, bireylerin ve devletlerin karşı karşıya kaldıkları tehditlerin etkisini ve çeşitliliğini de artırma kapasitesine sahiptir (Aksu ve Turhan, 2012: 71). Bu bağlamda öncelikle küreselleşme süreciyle birlikte hem bireylerin hem de devletlerin güvenliğine yönelik ortaya çıkan etki ve kapasitesi

değişmiş ve dönüşmüş olan yeni tehditler karşısında geliştirilen yeni güvenlik anlayışını incelemenin yerinde olacağı düşünülmektedir.

3. KÜRESELLEŞMENİN GÜVENLİK ÜZERİNE ETKİSİ VE YENİ GÜVENLİK ANLAYIŞI

Küreselleşme olgusu günümüz dünyasının temel niteliğini yansıtmaktadır. Öyle ki ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve birçok alanda yaşanan bütünleşme ve benzeşme süreçleri küreselleşme olgusu ile ifade edilmektedir (Örselli ve Göksu, 2009: 1132). Küreselleşme adı verilen olgunun kökenleri her ne kadar eski zamanlara dayansa da 1990'lı yıllardan bu yana yoğun olarak kullanılmakta ve analiz edilmektedir. Yeni dünya düzeni olarak da adlandırılan dönemin anahtar ifadelerinden biri haline gelen küreselleşme; siyasetten uluslararası ilişkilere, ekonomiden kültüre varıncaya kadar neredeyse her alanda etkili olmakta ve günlük yaşam üzerinde kendisini hissettirmektedir. Küreselleşmenin pek çok şeyi kapsayıcı özelliği ve hızla devam eden bir süreç olması farklı tanımlamalarının yapılmasına neden olmaktadır. Ancak bunların ortak özelliğinden yola çıkarak küreselleşme kavramı; farklı ülkelerde yaşayan insanların, ekonomik araçlarla farklı fikirleri ve sosyo-kültürel özellikleri farklı coğrafi bölgelere aktarabildiği ve bu aktarma sürecinde mevcut aktörlerin değişime uğradığı, aynı zamanda yeni aktörlerinde ortaya çıkmasına olanak tanıyan, güç ve iktidar ilişkilerinin yeniden dağıtılmasına ve tanımlanmasına neden olan bir süreç olarak tanımlanabileceği ifade edilmektedir (Demirtaş Çoşkun, 2014: 50-51).

Küreselleşme süreciyle birlikte ulusal ve uluslararası siyasette güç dengelerinde çeşitli değişimler yaşanmaktadır. Yaşanan bu değişimler güvenlikle ilgili bir takım devlet dışı yeni aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uluslararası terör örgütleri, organize suç örgütleri, devlet dışı örgütler ve çok uluslu şirketler bu aktörler arasında sayılabilmektedir. Dolayısıyla, küresel-

leşme süreci ile uluslararası siyasal sistemler, stratejik yapılar ve dengelerin değişikliğe uğradığı görülmektedir (Urhal, 2009: 76). Bu süreç, modern devletin güvenlik sağlama yeteneklerini zayıflatmakla birlikte devletin radikal bir dönüşüme uğramasına neden olmuştur. Ayrıca küreselleşme süreci, devlet ile toplum arasındaki güvenlik sözleşmesini değiştirmiş ve devletin güvenlik işlevlerini farklılaştırmıştır. Bu yönüyle küreselleşme devletleri dışarıdan zorlayan bir süreç olmaktan öte devleti güvenlik bağlamında içeriden de dönüştüren bir sürecin kendisidir. Dolayısıyla güvenlik anlayışında yaşanan dönüşümler devletlerin içsel dönüşümlerinde yatmaktadır (Kaygusuz, 2007: 145).

Küreselleşme süreci ile birlikte güvenliğe yönelik tehdit algılamaları karmaşık bir durum almıştır. Bu durum güvenliğe yönelik tehditlerin de doğasında temel bir değişime neden olmuştur. Bu değişim karşısında devletlerin ve insanların tehdit ve risk algılamaları da değişmekte ve bunun sonucu olarak güvenlik anlayışları da değişim yaşamaktadır. Geleneksel güvenlik anlayışında yer alan devlet odaklı tehdit algılamalarının yanı sıra uluslararası terör örgütleri, organize suç örgütleri, devlet dışı örgütler hatta zaman zaman bireylerde bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Küreselleşme süreci, devletlerin geleneksel güvenlik sorunları karşısında önceliklerini değiştirmemekle birlikte ortaya çıkan yeni tehdit türleri ve aktörler, ulusal güvenliği sağlamakla görevli olan temel aktör olarak devletin özel konumuna etki etmektedir (Ağır, 2015: 110).

Küreselleşme süreciyle birlikte günümüz dünyası hızla değişmekte ve yeniden şekillenmektedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı karşısında devleti merkezine alan ve güvenliğin askeri yöntemlerle sağlanabileceğini savunan geleneksel güvenlik yaklaşımı; Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme sürecinin etkisiyle birlikte yeniden sorgulanır hale gelmiştir. Soğuk Savaş öncesi dönemde güvenlik anlayışı dar kapsamda ele alınmakta ve salt askeri tehditlere karşı alınan askeri

önlemler güvenlik anlayışının içeriğini oluşturmakta iken Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik anlayışında bir anlam genişlemesi ve derinleşmesi yaşanmış olup siyasal, sosyal, ekonomik ve çevresel konular da güvenlik kavramı kapsamında ele alınmaya başlamıştır (Kaypak, 2016: 20; Ağır, 2015: 99-100). Bu bağlamda yeni güvenlik anlayışı; politik, ekonomik, sosyal ve çevresel tehditleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle yeni güvenlik anlayışının çok boyutlu bir biçimde insan onuruna, refahına, mutluluğuna ve haysiyetine dönük yeni tehditleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Özel ve Dönmez, 2016: 257).

Günümüzde artık güvenlik sorunsalı, düşman olarak kodlanan devletlerin ordusu ile eşdeğer kabul edilmemektedir. Bunun nedeni ise güvenliğin sürekliliğini sağlayan toplumsal hizmet güvenliği gibi geleneksel temellerin, ortaya çıkan yeni durumlara uyarlanamaması ve artık ihtiyaçlara karşılık verememesidir. Ulusal sınırlar dâhilinde yaşanan silahlı çatışmaların artması, istikrarsız yönetimlerin varlığı, ekonomik ve siyasal krizlerin yaygınlığıyla birlikte istikrarı bozan ya da ortadan kaldıran her türlü unsur ile daha fazla ilgilenilmeye başlanmıştır. Küreselleşme sürecinin etkisiyle ortaya çıkan tehdit unsurları artık sınır ve ülke tanınamaktadır. Bu şartlar altında devletler güvenliğini tek başına sağlayamadığından AB-NATO Füze Kalkan sisteminde olduğu gibi uluslararası sistemde ortak savunma projelerine yönelmektedir. Devletlerin güvende olmaları için salt askeri öğelerle ilgili değil, aynı zamanda insanlığı, toplumları, devletleri, dünyayı ve hatta küresel boyuta ulaşan tüm unsurları tehdit eden her türlü sorun ile ilgili olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda yeni güvenlik yaklaşımları, devleti güvenliğin nesnesi olarak gören geleneksel güvenlik yaklaşımlarının aksine ya toplumsal grupları ya da bireyi güvenliğin nesnesi olarak görmektedir. Bu kapsamda yeni güvenlik yaklaşımları, güvenliği daha geniş sosyal, ekonomik, çevresel ve politik amaçlarla birlikte ele

almaktadır (Kaypak, 2016: 20; Ağır, 2015: 99-100; Aydın, 2019: 719-733).

Klasik güvenlik anlayışında devletin güvenliğinin salt askeri güvenlik ile sağlanacağı düşüncesi küreselleşme süreciyle birlikte değişimlere uğramıştır. Güvenliğin devlet temelinde tanımlandığı geleneksel güvenlik anlayışının aksine, küreselleşme süreci devlet dışı bir unsur olarak insanı, çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel, etnik ve dini toplumsal grupları odak haline getirmiştir. Böylece yeni güvenlik anlayışı; askeri güvenliğe ek olarak ekonomik, toplumsal, siyasal, çevresel, etnik ve kültürel boyutlarında eklenmesiyle genişlemiş ve derinleşmiştir. Bilgi ve iletişim araçlarında yaşanan teknolojik gelişmeler, verilerin sağlıklı ve güvenli bir biçimde depolanabilmesi, medya ve iletişim ağlarının özellikle sosyal medya mecralarının küreselleşme ile birlikte sınırların aşılması güvenlik anlayışlarını ve tanımlamalarını temelden etkilemiştir. Bu durum ise güvenliğe yönelik tehdit unsurlarının değişim ve dönüşüm geçirerek yeni bir boyutla biçimlenmesine neden olmuştur. Bu durum özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte hızla tüm dünyaya yayılan liberal demokrasi anlayışı, güvenliğin merkezine askeri unsurların yanı sıra birey ve sivil toplum olgularını yerleştirmeye başlamasıyla doğru orantılı olmuştur (Erdoğan, 2013: 270; Kâhya Birgül, 2011: 369; Aydın, 2018: 115-127).

Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan teknolojik gelişmeler, bilgi, ulaşım ve iletişim alanlarındaki yeni olanaklar ile birlikte küreselleşme büyük bir ivme kazanmıştır. Özellikle internet ağının yaygınlaşması ile birlikte sosyal medya siyasi propaganda aracına dönüşerek siyasete ve demokrasiye etki etmeye başlamıştır. Bu bağlamda özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, gelir dağılımında adalet gibi kavramlar daha geniş kitlelerce talep edilmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Eski Sovyetler Birliği coğrafyasında görülen renkli devrimlerde bu tarz tartışmalar yaşanmıştır. Yine son dönem Orta Doğu bölgesinde yaşanan ve

çeşitli darbelerle neticelenen halk hareketlerinde de benzer söylemler kullanılarak sosyal medyada organize olunmuştur. Demokrasi, eşitlik, adalet vb. isteklerle ortaya çıkan bu halk hareketleri iktidar ve siyasal yapıların değişmesine neden olmakla birlikte bu hareketler önemli güvenlik sorunlarını da beraberinde getirerek güvenlik anlayışına siyasi ve sosyolojik bir boyut kazandırmıştır (Sancak, 2013: 131).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve küreselleşme sürecinin hız kazanarak ilerlemesi ile birlikte güvenlik ve güvenliğe ilişkin tehditler artık ulusal ve uluslararası boyuttan küresel bir boyuta evrilmiştir. Güvenlik anlayışının küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte küresel sistem devlet, toplum ve insan unsurları ve bu unsurların birbirleri üzerindeki etkileşimi üzerinden yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar “yeni güvenlik anlayışı” olarak nitelenen bir güvenlik yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışta devletin güvenliğini önceleyerek salt askeri güce dayanan geleneksel güvenlik anlayışının aksine toplumların sahip olduğu siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerin de öncelendiği bir güvenlik yaklaşımı benimsenmiştir (Özel ve Dönmez, 2016: 269).

3.1. İnsani Güvenlik

İnsani güvenlik kavramı, güvenliğin salt devlet odaklı değil, insan gereksinimlerine göre şekillendirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. İnsana yapılan vurgu ile birlikte güvenlik kavramı yeniden şekillenmektedir. Böylece devlet güvenliğini ön planda tutan güvenlik anlayışlarından köktenci bir değişimi de simgelemektedir (Ovalı, 2006: 4). Bu yönüyle insani güvenlik, zıtlıkları uyumlaştıran, bireylerin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal gelişimine katkı sunan, bireylere yönelik her türlü tehditlere karşı barışçıl çözümler üreten, sosyal refahı ve bütünleşmeyi sağlamayı hedefleyen yeni bir bakış açısı olarak kabul edilmektedir (Aksu ve Turhan, 2012: 75).

İnsan güvenliği, insanı güvenlik anlayışının odak noktasına taşıyarak insana yönelik tehditleri gündeme getirmektedir. Böylece güvenlik çalışmalarının temel nesnesi olarak devleti kabul eden yaklaşımlara da karşı gelmektedir. Bununla birlikte güvenlik çalışmalarında salt devlet fonksiyonlu yaklaşımlarının aksine uluslararası örgütler ve STK'lar vb. devlet dışı aktörleri de güvenliğin temin edilmesi sürecine dahil ederek devletin güvenlik alanındaki tekelleşmesine de engel olmaktadır. Bu bağlamda insan güvenliği; korunması gereken unsurları devlet dışı aktörler üzerinden açıklamaya çalışan ve devletin güvenliği temin etme noktasındaki baskın rolüne meydan okuyan farklı yaklaşımlardan beslenmektedir. Diğer bir anlatımla farklı düşünsel kökenlere sahip olmakla birlikte gerek soğuk savaş sırasında gerekse de sonrasında, devleti odak noktasına alan güvenlik anlayışına yöneltile eleştirilerden bazıları, doğrudan veya dolaylı olarak insan güvenliği kavramının kuramsal arka planına katkı sunmaktadırlar (Ovalı, 2006: 6).

Yeni güvenlik anlayışının ileri bir noktası olarak, BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1994 yılında yayımladığı İnsani Kalkınma Raporu ile birlikte insani güvenlik anlayışı geliştirilmiştir. Söz konusu rapor, ilk kez bir coğrafyada güvensizliği ve dolayısıyla güvenliğin salt askeri nitelikte ve askeri unsurları taşıyan resmi organlarca karşılanan bir ihtiyaç ve sürecin ötesinde değerlendirerek, güvenlik anlayışına askeri tartışmaların tümüyle dışında yer alan “insani güvenlik” bakış açısını getirmiştir (Cizre, 2006: 8). İnsani güvenlik kavramının küresel siyasette tartışılmaya açılmasının önemli bir dönüm noktası olan bu rapor güvenlik kavramını tanımlarken insanı ön plana çıkarmakta ve insanların günlük hayatlarında karşılaşmaları muhtemel olan sorunlar üzerinde durmuştur. Bu yönüyle ilgili rapor; yoksulluk, işsizlik, açlık, hastalık, salgın, sosyal ve siyasal baskılar ile çatışmaları insan güvenliğine birer tehdit olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda insani güvenlik birey ve halk merkezli

olarak evrensel nitelikler taşımak durumundadır. İlgili rapor bu gerekçelerle insani güvenliği yedi temel bileşen üzerine inşa etmektedir (Erdem, 2016: 261-262):

1. Ekonomik Güvenlik: Bireylerin ekonomik olarak bir kazanç elde edebilecekleri bir işe sahip olmaları,
2. Gıda Güvenliği: Sürekli ve düzenli bir biçimde gıdaya ulaşabilme olanağı,
3. Sağlık Güvenliği: Hastalıklar ve salgınlardan korunma,
4. Çevresel Güvenlik: Doğal kaynakların sağlanması, afetlerden korunma, çevre kirliliğinden korunma,
5. Kişisel Güvenlik: Devlet ve devlet altı aktörlerden kaynaklanan fiziki şiddetten korunma,
6. Topluluk Güvenliği: Toplulukların kültürel öğelerinin korunması ve geleneklerinin sürdürülmesi,
7. Siyasi Güvenlik: Vatandaşlık ve siyasal hakların, temel hak ve özgürlüklerin korunması,

İnsani güvenlik kavramı, çatışmaların çözümü ve barışın sağlanmasına yönelik çalışmalarda da sıklıkla kendine yer bulan bir kavramdır. İnsani güvenlik yaklaşımına göre barış süreci kısa ve orta vadede yeni çatışmalar ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Bundan dolayı şiddet içerikli çatışmaların kalıcı çözüme ulaşması için alınması gereken bir dizi önlemler bulunmaktadır. Öncelikle barışın sağlanması sürecinin siyasal seçkinler arasında gerçekleştirilen bir müzakere olmaktan çıkarılıp tabana yayılması gerekmektedir. Sonrasında çatışma süreçlerinin şekillendirdiği güvensizlik durumlarına yanıt verilmesi gerekmektedir. İnsani güvenlik yaklaşımı, güvenlik anlayışında devlete biçilen rollerin genişletilmesi yerine birey ve toplum haklarının ortak bir zeminde ve tabandan, doğrudan doğruya bireyler tarafından dile getirilmesini amaçlamaktadır (Akay ve Şarlak, 2014: 4). Diğer bir anlatımla koruma-koruma ihtiyacı çerçevesinde

güvenlik önlemleri alınırken öncelik sert güvenlik önlemleri yerine yumuşak güvenlik önlemlerinde olmalıdır. Çünkü sert güvenlik önlemleri ile eşitsizliklere ve adaletsizliklere şiddet temelli karşı çıkışlar sonlandırılmamaktadır. Bu önlemlerle bulunan çözümler ise toplumda kalıcı bir çözüme dönüşmemektedir. Bu nedenle öncelikle yumuşak güvenlik önlemleri alınmalıdır. Böylece insanların belirli bir ölçüde sağlanan ancak yine de süren eşitsizliklere ve adaletsizliklere karşı çıkışlarında şiddete dayalı gösterilerin yerini daha demokratik protesto türleri alacağı ifade edilmektedir (Ergil, 2011: 121).

İnsani güvenlik yaklaşımı, odağına devleti alan klasik güvenlik yaklaşımının yerine bireylerin güvenliğinin sağlanmasını ve güçlendirilmesini odağına almaktadır. Devlet denilen mekanizma, içerisinde güvenlik hakkını da barındıracak bir şekilde bireylerin tüm hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya göre bireysel güvenlik söz etmeden devlet güvenliğini konu edinmek, devletlerin de bireyler gibi birtakım haklara sahip olduğu anlamını ortaya çıkarmaktadır. Bu yönüyle insani güvenlik yaklaşımına göre devletler bireyler gibi haklara sahip değildir. Buna karşın devletlerin görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu noktada devletin güvenliği temelde bireyin güvenliğini sağlamak amacıyla kullanılan bir araçtan ibarettir. Bu nedenle güvenlik kavramının odağında temel insan hakları yer almalıdır. Diğer bir anlatımla güvenlik konularında devlet odaklı yaklaşımlardan vazgeçilmeli, buna karşın insan odaklı güvenlik politikaları tercih edilmelidir (Balzacq ve Ensaroğlu, 2008: 30). Özetle ifade etmek gerekirse insani güvenlik yaklaşımı silahlarla sağlanan bir güvenliği değil aksine insan onuruna dayalı bir güvenlik anlayışını savunmaktadır. Bu bağlamda insani güvenlik yaklaşımı çocukların ölmemesi, hastalıkların yayılmaması, insanların işsiz kalmamasını amaçlayan bir güvenlik yaklaşımıdır (UNDP, 1994: 22).

3.2. Ekonomik Güvenlik

Toplumsal yaşam ekonomik faaliyetler ile devam ettirildiği için ekonomik mekanizmanın işlerliği devam ettirilmek zorundadır. Çünkü ekonomik yapıda ortaya çıkacak herhangi bir aksaklık ihtiyaçların karşılanamaması anlamına gelmektedir. Ekonomik mekanizmalarda ortaya çıkacak olan aksaklıklar topluma işsizlik, açlık, fakirlik ve kaos olarak dönebilecektir. Bu yüzden üretimden tüketime giden sürecin tümünün herhangi bir aksaklığa neden vermeyecek biçimde işletilmesi gerekmektedir. Tüm bu süreçler ekonomik bir yaklaşımla ekonomik güvenlik olarak nitelendirilmektedir (Küçükşahin, 2006: 13).

Güvenlik anlayışında yaşanan değişim ile ön plana çıkan güvenlik türlerinden biri de ekonomik güvenlik kavramıdır. Soğuk Savaş'ın bitmesi, teknolojik gelişim, bilgi, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ve çeşitlenmesi küreselleşen günümüz dünyasında hem risklerin ve tehditlerin arttığı hem de mevcut risk ve tehditlerin yeniden şekillendiği ekonomide güvenliğin sağlanması zorunluluğunu ön plana çıkarmıştır. 1980 sonrası küreselleşme ile birlikte ülkeler arası ekonomik rekabet artmış, ayrıca ekonomide hem fırsatların hem de risk ve tehditlerin arttığı görülmektedir. Ekonomik güvenliğin sağlanması amacıyla kısa ve uzun vadede yararlı olacak unsurlar fırsatlar, ekonomik güvenliğin bozulmasına yol açabilecek her bir durum da tehdit ya da risk olarak tanımlanabilecektir (Aras, 2015: 133-134).

Dünya üzerindeki çatışmalar, kıt kaynaklar ve bu kaynakların eşitsiz bir biçimde dağıtılması üzerinden gerçekleşmektedir. Çatışma alanları ise buna paralel olarak kıt olan bu kaynaklara sahiplik eden coğrafyalardır. Uluslararası sistemi şekillendiren devletler, ekonomik geleceklerini güvence altına almak için doğal kaynakların bulunduğu coğrafyalarda kendi çıkarları doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirmeye dönük politikalar ve stratejiler geliştirmektedir. Bu bağlamda

kaynak kıtlığı ile ekonomik güvenlik ve dolayısıyla ulusal güvenlik bir tutulmaktadır. Devletlerin uluslararası politikada güvenlikleri açısından esas dayanakları olan askeri gücün yanında sahip oldukları ya da nüfuz edebildikleri ekonomik varlıkları da oldukça önemlidir. Bu nedenle dış politikada ekonomik güce dayalı güvenlik stratejileri gün geçtikçe daha önemli bir durum olmaktadır (Demiray ve İşcan, 2008: 166).

3.3. Çevresel Güvenlik

20. yüzyılın son dönemlerinde başlayan ve sonrasında devam eden teknolojik gelişmeler ve hızlı sanayileşme, çevre üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu etkiler sonucunda insan yaşamı başta olmak üzere doğal yaşamın akışı olumsuz yönde etkileyen ozon tabakası incelmeleri, küresel ısınma ve iklim değişiklikleri yaşanması, buzulların erimesi, biyolojik çeşitliliğin azalması, çölleşme, denizlerin kirlenmesi, su, toprak ve hava kirliliği, ormanlık alanların hızla yok olması vb. sayılabilecek birçok ciddi çevre sorunları günümüz insanlığının maruz kaldığı önemli uluslararası sorunlardan biri durumuna gelmiştir (Parlar ve Aslantürk, 2014: 72).

Küreselleşen dünyanın artan çevre sorunları uluslararası ilişkiler literatürüne yeni güvenlik türlerinden biri olan çevre güvenliği kavramını katmıştır. Çevre ve güvenlik arasındaki bağlantılarla ilgili araştırmalar 1960'lı ve 1970'li yıllara dayanmaktadır. Ancak bu araştırmaların "çevresel güvenlik" adı altında literatüre girişi Kopenhag Okulu ile birlikte olmuştur. Kopenhag Okulu, küreselleşme sürecinde artan karşılıklı bağımlılık sonucunda ortaya çıkan sorunlar ile çevresel sorunlardan hangisinin güvenliğin konusu olabileceğini sorgulamıştır. Çözüm olarak "güvenlikleştirme" kavramını sunmuş ve güvenliği sektör temelli analiz etmiş, bu sektörlerden biri de çevresel güvenliktir (Vural, 2018: 35).

Çevre güvenliği kavramı en genel şekilde çevresel tehdit ve tehlikelerin olmadığı bir ortam olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle çevre güvenliği başta insan olmak üzere

tüm canlı yaşamı için olmazsa olmaz bir güvenlik alanı olarak kabul edilmektedir. Çevre güvenliği, doğal habitatın sürdürülmesi, ekonomide yaşanan kaynak krizleri ve çevresel kaynakların varlığının ülkeler arasında anlaşmazlıklara, hatta zaman zaman çatışmalara neden olması gibi çevresel ve ekonomik konulara yönelik çok boyutlu tartışmaları bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle çevre güvenliği kavramının birtakım riskleri bulunmaktadır. Küresel boyutta insan ve diğer canlı türlerinin yaşamlarını tehdit edecek düzeyde gerçekleşebilecek olan çevresel bir krizin oluşması, çevre sorunlarının ekonomik ve siyasal istikrarı tehdit etmesi, çevresel kaynakların bölüşülmesi ve çevreden kaynaklanan sorunların ülkeler ve topluluklar arasında çeşitli çatışmalara neden olması bu risklerden bazılarıdır (Özkan, 2016: 130; Kocatepe, 2018: 355).

Üretimin ve tüketimin paralel olarak sürekli artması kaçınılmaz çevre sorunlarını da beraberine getirmektedir. Gün geçtikçe artan çevre sorunları karşısında devletlerin tek başlarına aldıkları önlemler yetersiz kalmakta, bunun doğal bir sonucu olarak uluslararası iş birliği kaçınılmaz duruma gelmektedir (Özkan, 2016: 152). İklim değişikliğinin de etkisiyle birlikte ortaya çıkan çevresel sorunlar, ulusal, bölgesel ve uluslararası boyutta ülkeleri etkileyen tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevresel sorunların çözümü devletlerin tek başına üstlenebileceği bir husus değildir, sorunların çözümünde uluslararası kuruluşlar ve devletlerarası işbirlikleri gerekmektedir (Usta ve Sürmeli, 2018: 277-278).

Yaşanan küresel ısınma ve sera etkisi, buzulların erimesi, ozon tabakasının incilmesi, artan ultraviyole ışınlarının varlığı, biyolojik çeşitliliğin tüm dünyada giderek azalması, su kaynaklarının kirlenmesi ve azalması, hızlı nüfus artışı vb. çevre sorunları çevrenin küreselleşmesine neden olmakla birlikte bu yeni tehditlere karşı uluslararası güvenlik kapsamında birtakım önlemlerin alınmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda küresel düzeyde

iş birliğinin sağlanmasını hedefleyerek kurulan uluslararası örgütler ve sivil toplum yapılanmaları, insani güvenliğin sağlanması ve çevreyi tehdit eden güvenlik risklerinin ortadan kaldırılması için çeşitli çalışmalar yürütmektedir (Özkan, 2016: 152).

3.4. Siber Güvenlik

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemin değişen güvenlik dinamiklerinden biri de bilişim alanındaki siber güvenlik algılamasıdır. 1991 sonrasında internet uluslararası sistemin aktörleri olarak kabul edilen başta devlet olmak üzere toplum ve bireylerin birbirlerine daha etkin bir şekilde bağlanmalarına neden olmuştur. Bu yönüyle internet uluslararası sistemdeki olayların katalizörü olarak kabul etmenin abartı olmadığı dile getirilmektedir. İnternet, akıllarda kalan Soğuk Savaş'ın izlerini silmede ve farklı coğrafyalarda yaşayan insanların arasındaki duvarların/sınırların ortadan kalkmasında önemli ve etkin bir rol oynamıştır. 1991 Körfez Savaşı'nın detaylarının internet ve medya organları üzerinden canlı yayınlarla kitlelere ulaştırılması yeni dönemin farklı olacağına en büyük göstergesi olarak kabul edilmektedir (Bıçakçı, 2012: 207).

Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, mobil cihazların sayısındaki artış ve “nesnelerin interneti” kavramının yaşama geçmesi ile toplumlar fiziksel dünyanın dışında sanal/siber bir dünyada yaşamaya başlamışlardır. Yaşanan bu gelişmeler bireylerin ilgilerini nasıl cezbediyorsa aynı şekilde uluslararası toplumun, devletlerin ve devlet altı örgütler gibi bazı yapıların ilgisini bu sanal/siber alana çekmektedir. Küreselleşme ile birlikte internet kullanımının yaygınlaşması, bilgisayarlar ve mobil cihazlar aracılığıyla geliştirilen yöntemler bugün fiziksel dünyanın yanında bir de sanal/siber dünyayı ortaya çıkarmıştır. Siber dünyanın bu beklenmedik genişlemesi, çoğu yapı gibi kendisini de her türlü siber saldırılara açık hale getirmiştir. Günümüzde siber saldırganların ve siber saldırıların sayısı ile saldırganların bilgi düzeyleri arasında ters orantı bulunmaktadır. Saldırıları ve saldırganların

sayısı artarken bu kişilerin bilgi düzeylerinde azalış görülmektedir. Bu ters orantı, örgütleri ve devletleri, siber saldırılar ve tehditler karşısında daha kapsamlı güvenlik önlemleri almak zorunda bırakmaktadır. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler siber uzayı beşinci operasyonel etki alanı olarak kabul etmektedir (Göztepe vd., 2014: 2). Bu alan bireylerin ve toplumların günlük yaşamlarında çok önemli yararlar ve kolaylıklar sağlasa da kötü niyetli ve bilinçsiz kullanımdan dolayı birtakım dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Örneğin küreselleşmenin ve teknolojinin gelişmesi terör örgütlerini ve terörizmi geleneksel yöntemlerin ötesine siber alana taşımıştır. Böylece dünya siber terör tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Artık küreselleşme ile birlikte terörist eylemler geleneksel eylem yöntemlerinin ötesine geçmiştir. Bu kapsamda artık terör örgütleri yeni siber saldırı yöntemlerini kullanarak yerel lokasyonlardan küresel saldırılar gerçekleştirmeye başlamışlardır (Gürkaynak ve İren, 2011: 264).

Geleneksel terörizm, hükümetlerin izlediği politikalara etki etmekle kalmayıp insanlara ve şehirlerin alt yapısına fiziksel zararlar vermiştir. Teknolojide yaşanan gelişmeler, yazılım ve donanımın daha kolay kullanılabilmesini sağlamış, böylece kullanıcılar açısından bilişim cihazlarını kullanmak daha kolay bir durum almıştır. Bu kapsamda terör örgütleri, siber araçlara uyum sağladıkça ve bunlardan yararlanmaya başladıkça bilişim ağları ve veri tabanları da saldırılara maruz kalmaktadır. Hatta bu durumun neden olduğu tehlikeler bu araçları kullanabilme yeteneğine göre büyümektedir. Geleneksel terör örgütlerine göre ortaya çıkan bu terör biçimi belki insanları siber araçlar ile doğrudan öldürmemekte ancak enerji hatları, su ve petrol tesisleri, ulaşım ağları, kamu kurumları veri merkezleri, e-devlet güvenliği vb. kritik alanları yöneten bilişim sistemlerini hedef almakta ve kamu ve toplum güvenliğini ihlal ederek kaosa neden olmaktadır (Hatipoğlu, 2017: 157).

Uluslararası terör ve suç örgütlerinin suç işleme ve eylem gerçekleştirme

kapasiteleri, bilişim teknolojilerinden yararlanabilme olanakları ile paralellik göstermektedir. Bu durum karşısında devletler istihbarat toplayabilmek için istihbarat birimlerinin yetkilerini artırmak durumunda kalmıştır. Bu durum ise istihbarat bilgilerini elde etmeyi kolaylaştıran bilişim araçlarının ve istihbarat faaliyetleri gerçekleştiren personelin yetkilerinin genişletilmesi olarak yaşam bulmuştur. Örneğin batılı devletler terörizm ve örgütlü suçlarla daha etkin mücadele için önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi, elektronik gözetim yetkileri ve siber suçlarla ilgili düzenlemeleri revize etmişlerdir. Çünkü küreselleşme ile birlikte artık terör ve suç örgütleri amaçlarını gerçekleştirmek için teknolojinin getirmiş olduğu nimetlerden azami ölçüde yararlanmaktadır. Bu durum karşısında devletler de kamu düzenini ve güvenliğini sağlamaya dönük faaliyetlerini aynı düzlem üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu ise temelde güvenlik anlayışının toplumun tüm alanlarına yayılmasına neden olarak devletin bireylerin özel alanlarını da ihlal edebilmelerine neden olabilmektedir (Aksu ve Turhan, 2012: 72).

4. KÜRESELLEŞMENİN TERÖRİZM VE TERÖR ÖRGÜTLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: DEAŞ TERÖR ÖRGÜTÜ ÖRNEĞİ

Terörizm, Soğuk Savaş süresince blok devletler tarafından birbirlerine karşı kullandıkları bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir anlatımla Soğuk Savaş dönemi boyunca terörizm bir şekilde devletlerin güdümünde ya da en azından onların kontrol ve denetimi altında faaliyetlerde bulunmuştur. Terörizmi bir araç olarak kullanan blok devletlerden olan Sovyetler Birliği'nin dağılması uluslararası sistemin genelinde görüldüğü gibi uluslararası terörizmin yapısında da bir dizi yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu yönüyle terörizm son büyük değişim ve dönüşümünü Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sona

eren Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde köklü değişimler ve dönüşümler yaşanmış, bu değişimler ve dönüşümler uluslararası terörizme de yeni boyutlar kazandırmıştır (Kanat, Kodaman ve İren, 2016: 576).

Terörizm devletler açısından artık çok taraflı bir işbirliğini gerektiren olgu olarak kabul edilmektedir. Devletlerin çıkarları karşısında içinde buldukları çatışma ise terörizm ile mücadelede işbirliğini zorlaştırmaktadır. Günümüzde bazı devletler teröre destek verebilmekte, terör örgütlerinin ortaya koyduğu eylemleri görmezden gelebilmekte ya da teröre hoşgörü ile yaklaşabilmektedir. Bu durum ise terörle mücadelenin gerçekten de zor ve çok faktörlü bir alan olduğu gerçeğini gün yüzüne çıkarmaktadır (Akbaş, 2012: 322).

El Kaide terör örgütüne üye oldukları kabul edilen bir grup terörist 11 Eylül 2001 tarihinde küresel dünyada büyük yankı uyandıran bir eylem gerçekleştirmiştir. Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Savunma Bakanlığı binası Pentagon'a düzenlenen saldırılar çok sayıda sivil insanın ölümüne neden olmuştur. ABD, saldırılar sonrasında terörle mücadeleyi ulusal boyuttan çıkarıp uluslararası alana taşıyacağı mesajını vermiş ve sonrasında da bu mesajları yaşama da geçirmiştir. Yaşanan bu terörist saldırılar sonrası ABD'nin dost ve düşman tanımlaması değişmiştir. 11 Eylül 2001 tarihli terörist saldırılarından sonra uluslararası ilişkilerin gündemine "terörle mücadele" konusunun yerleşmesi de bu durumu kanıtlamaktadır. Ortaya çıkan bu yeni terörizm, bugüne kadarki kavramsal çerçevesini aşmış ve artık çok daha yıkıcı bir boyut kazanmıştır. ABD, terörist saldırılar sonrasında askeri müdahaleleri bir araç olarak kullanarak dünyayı kendi çıkarlarına göre şekillendirme gayreti içerisine girmiştir (Akbaş, 2011: 3; Yorulmaz, 2014: 131).

11 Eylül saldırıları sonrasında, sınırlı ve yerel düzeyde faaliyet gösteren terörizm sınır aşan bir boyut kazanmıştır. Bu saldırıların terörizmin küreselleşmesine ve dünya genelinde etki ve kapasite

bakımından yaygınlaşmaya başlamasına neden olduğu savları genel kabul görmüştür. Küreselleşmenin ve teknolojinin getirmiş olduğu olanaklardan terör örgütleri de etki ve kapasite düzeylerini artırma noktasında yararlanmaya başlamıştır. Böylece küreselleşme ile birlikte terör örgütleri düşman olarak kodladıkları unsurları; yerel olarak konumlandıkları kampların ve sınırların dışında da terörist faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ayrıca dünyanın bir ucundan diğer ucundaki bir devletin terörist saldırılara maruz kalabilmesi ya da en zengin ve gelişmiş ülkelerin bile vurulabildiği bu dönem, sokaktaki halkın psikolojik açıdan kaygı ve kuşku duymasına neden olmuştur (Kartal, 2018: 52).

11 Eylül 2001 terör saldırıları neticesinde devletlerin güvenlik algılamalarındaki değişim, dönüm noktasına ulaşmıştır. 11 Eylül 2001'deki terör olayları neticesinde güvenlik kavramının kapsamı önemli oranda genişlemiştir. Küresel terör, örgütlü suç şebekeleri, uyuşturucu, silah ve insan ticareti, yasadışı göç ve kitle imha silahlarındaki artış vb. tehditlerin ortaya çıkması güvenlik kavramının da uluslararası boyutta yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD'nin egemen güç olma iddiası uluslararası ortamda yaşanan bulanıklığı ortadan kaldırmamıştır. Küreselleşme sürecinin beraberinde getirmiş olduğu ekonomik ve sosyal alanlardaki olumsuz sonuçlar, ABD ve Batı karşıtı terörü körükleyen en önemli etken olmuştur (Yorulmaz, 2014: 131).

Terörizm, küreselleşmenin getirmiş olduğu fırsat ve olanaklardan azami oranda yararlanarak düşük maliyetlerle büyük zararlara neden olan faaliyetler gerçekleştirebilmektedir. Bilgi ve iletişim ile ulaşım teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, küreselleşme ile birlikte ülke sınırlarının bir anlamda ortadan kalkmış olması, ulusal sınırların kontrol ve denetimini geleneksel anlamdaki şekliyle zorlaştırmaktadır. Bu durum bir bakıma terör örgütlerini ve onların bir faaliyeti olarak terörizmin işini kolaylaştırmaktadır.

Bu sayede terör örgütleri çok kolay bir şekilde organize olabilmekte, organize suç örgütleri ile karşılıklı ilişkiler geliştirebilmekte ve devletlerin denetiminden de uzaklaşmaktadırlar (Türköz, 2016: 154). Örnek olarak terör örgütlerinin organize suç örgütleri ile iş birliğine giderek kitle imha silahlarına ulaşabilmesi ya da organize suç örgütlerinin insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığında terör örgütlerinin olanaklarından yararlanması sayılabilir. Bunun yanı sıra, güvenlikle ilgili tehdit algılamaları, sınır ihlalleri, terör örgütlerinin uluslararasılaşması, terör örgütlerinin farklı milletlerden üyeler toplayabilmesi, terörizm ve terör örgütleri ile ilgili sorunların çok boyutlu karmaşık bir durum alması ve durumun birçok ülkeyi ilgilendirmesi, terör örgütlerinin sınırı aşan şekilde faaliyetler gerçekleştirmesi, küreselleşmenin getirmiş olduğu olanaklardan yararlanarak sınır ötesinde kazanmış oldukları üyeler aracılığıyla canlı bomba eylemleri düzenlemeleri uluslararası tüm aktörlerin terörle mücadeleye topluca katılmasını zorunlu kılmaktadır (Kartal, 2018: 48).

Bir terör örgütünü gündemde tutan en önemli özelliklerden biri şüphesiz eylemlerinin beklenmedik bir anda gerçekleştirebilme yeteneğidir. Bu özellik küreselleşme süreciyle birlikte hızla ilerleyen teknolojiyi kullanabilme, mekân ve zaman vb. farklılıklarla sağlanmaktadır. Terör örgütleri bu özgünlüğünü yitirmeye başladıkça tükenme sürecine girecektir ve nihayetinde de yok olacaklardır. Bu nedenle başarılı olmak için değişime ayak uydurmaları, etkin olarak değişmek için öğrenmek zorundadırlar. Bir başka ifadeyle terör örgütlerinin hızla değişen, tehditkâr ve rekabetçi bir dünya sisteminde eylemlerini gerçekleştirdiklerinden eylem yöntemlerini, davranış biçimlerini değiştirmek zorundadırlar (Demir, 2008: 63). 1990'lı yıllarla birlikte terörist faaliyetlerin yöntem ve boyutlarındaki belirgin değişim dikkat çekmektedir. İnsanların yoğun olduğu mekânlara en kalabalık anlarda yapılan terörist saldırılar, tahrip gücü çok yüksek bombaların kullanıldığı katliamların

gerçekleştiği bir yapıya dönüşmüştür. Terör örgütlerinin faaliyetlerinin biçimlerinde görülen farklılıkların yanı sıra 1990'lı yıllarla birlikte eylemlerin sayısı ve tahribat gücünde de belirgin değişimler dikkat çekmektedir. Terör örgütlerinin küreselleşmesiyle birlikte eylem sayılarında azalmalar yaşansa da gerçekleştirilen saldırıların tahribat gücü artmış, böylece terör örgütleri küreselleşmenin getirdiği avantajlardan yararlanarak uzun soluklu ayakta duran ve amaçlarını daha kolay gerçekleştirir duruma gelmişlerdir (Yalçın, 2006: 101).

Geleneksel terör örgütleri küreselleşme ile birlikte değişim yaşamakta ve sınır aşan bir örgüt olarak yeni anlamlar kazanmaktadır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, terörün küreselleşmesi bağlamında önemli bir araca dönüşmüştür. Artık küreselleşen terör örgütleri bölgesel faaliyetler yerine daha ölümcül ve tehlikeli olan küresel eylemler gerçekleştirmektedir. Bu tür terör örgütleri özellikle küresel terör kavramının başat aktörü olarak sayılan internetin sağladığı platformlar ve çeşitli olanaklar ile klasik iletişim araçlarına duydukları ihtiyaçtan uzaklaşmaktadırlar. Terör örgütleri iletişim teknolojileri sayesinde yaptıkları propaganda faaliyetleriyle örgüte üye ve sempatican kazandırmaktan finansman sağlamaya kadar birçok etkinliği gerçekleştirebilmektedirler (Türkoğlu, 2017: 162-164).

Demokratikleşemeyen toplumlar küreselleşmenin getirdiği eğitim, adalet, sağlık ve teknoloji vb. olanaklardan yararlanamamaktadır. Küreselleşme çerçevesinde Ortadoğu bölgesine bakıldığında toplumlar arası ve devletler arası karşılıklı bağımlılıklar bulunmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte bölgede ortaya çıkan terör örgütleri ve eylemleri aynı zamanda dünyanın ortak sorunu haline gelmektedir. Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaş ve DEAŞ vb. terör örgütleri buna en iyi örnekler olarak kabul edilmektedir (Akbaş, Babahanoğlu ve Çaylı, 2016: 105). Irak'ta, ABD'nin işgali sonrası oluşan güç

ve iktidar boşluğu yeni aktörlerin oluşmasına zemin oluştururken, mevcut aktörlerden bazıları da ya güçlenmiş ya da zayıflamıştır. Bu aktörlerden en önemlisi hiç şüphesiz kendisini “Irak ve Şam İslam Devleti” olarak tanıtan DEAŞ terör örgütüdür. Örgüt, en temel söylemleri Irak’ta devlet içi ve devlet dışı aktörleri birleştiren bir unsurdur. Irak’ın ulusal bütünlüğünü tehdit eden DEAŞ terör örgütüne karşı bütün aktörler birleşse de bu durum taraflar arasındaki sorunları çözememiştir (Akbaş, 2015: 147).

Suriye’de yaşanan savaş ve çatışma ortamının şiddetli bir biçimde artması ile yeniden gündeme oturan DEAŞ terör örgütü, küresel terör kavramını en iyi tanımlayan örgütlerden biridir. Petrol kaynaklarına yakınlığı nedeniyle dünyanın en zengin terör grupları arasında sayılan DEAŞ küreselleşmenin avantajlarından azami oranda yararlanmakta ve böylece dünyanın dört bir yanından on binlerce insanı tarafına katmayı başarmaktadır. DEAŞ, küreselleşmeyle ve teknolojik gelişmelerle, propaganda aracı olarak interneti, bilişim sistemlerini ve yazılı, görsel ve sosyal medyayı oldukça etkin kullanmaktadır. Teknolojik gelişmeleri özellikle eylem biçimlerinde, eylemin

hazırlanmasında, planlanmasında ve icrasında kullanmakla birlikte küreselleşen dünya düzeninin egemen ilkelerini benimsemekte, böylece günümüz küresel dünyasında bir yer kazanma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir (Karakaş, 2017: 35-36). Öyle ki Irak’ta ortaya çıkan DAEŞ terör örgütü küreselleşmenin getirmiş olduğu imkân ve olanakları kullanarak farklı coğrafyalarda kazandığı üyeleri vasıtasıyla yine dünyanın birçok yerinde çeşitli terörist saldırılar gerçekleştirerek yerel bir terör örgütü olmaktan çıkmış, küresel bir terör örgütüne dönüşmüştür. Ocak 2015 yılında Fransız dergisi Charlie Hebdo’da ve aynı yılın Kasım ayında Paris’te, 2016 yılında Fransa’nın Nice şehrinde ve Belçika’nın başkenti Brüksel’de çeşitli saldırılar gerçekleştirmiştir. Anılan örgüt yine Ocak 2015 – Ağustos 2016 arasında Türkiye’de 9 canlı bombalı terörist eylemler gerçekleştirmiştir. Bu eylemler neticesinde Türkiye’de birçok asker, polis ve sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir. Ocak 2015 – Ağustos 2016 arasında DEAŞ tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen canlı bomba eylemleri aşağıda bir tablo ile gösterilmektedir (Akbaş, Babahanoğlu ve Yelman, 2016: 101-102).

Tablo 1: DEAŞ’ın Türkiye’de Gerçekleştirdiği Canlı Bombalı Eylemler

Eylem Tarihi	Eylem Yeri	Eylemcilerin Kimliği	Yaralı Sayısı	Ölü Sayısı
06.01.2015	İstanbul	Diana Ramazova	2	1
20.07.2015	Suruç	Şeyh Abdurrahman Alagöz	104	34
10.10.2015	Ankara	Yunus Emre Alagöz ve Nihat Ürkmez	391	109
15.11.2015	Gaziantep	Halil İbrahim Durgun	5	1
12.01.2016	İstanbul	Nebil Fadli	15	11
19.03.2016	İstanbul	Mehmet Öztürk	36	5
01.05.2016	Gaziantep	İsmail Güneş	23	2
28.06.2016	İstanbul	Rakim Bulgarov, Vadim Osmanov ve Adı açıklanmayan 3. kişi	236	45
20.08.2016	Gaziantep	Adı açıklanmayan saldırgan	67	57

Kaynak: Akbaş, Babahanoğlu ve Yelman, 2016: 101-102.

Terör örgütlerinin ideolojilerini yayarak örgüte üye kazandırmak, toplumları etki altına almak, örgütsel hedefleri gerçekleştirmek için gazete, dergi, televizyon, sosyal medya ve çeşitli internet araçları gibi teknolojileri her dönemde kullanma olanakları söz konusu değildi. Bu bağlamda terör örgütleri amaçlarını gerçekleştirmek için yürüttükleri faaliyetlerini önceleri geleneksel yöntemleri kullanmak durumundaydılar. Ancak bugün terör örgütleri toplumda infial oluşturmak, dikkat çekmek, gündem oluşturmak, uluslararası arenada tanınmak, örgüte üye kazandırmak, örgüte finansal destek sağlamak ve varlıklarına meşruiyet zemini oluşturmak adına medyayı ve medya araçlarını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Küreselleşme ve teknolojinin gelişmesi terör örgütlerini bu durumun yararlarından günümüzde daha fazla yararlanma yoluna sevk etmiştir. Böylece küreselleşme ile yerel düzeyden küresel düzeye ulaşan terör örgütleri teknolojinin gücüyle ses getirici eylemlerini daha geniş kitlelere ulaştırma şansını yakalamış; ayrıca eleman kazanma açısından gençleri daha fazla etkilemiştir. Bu yönüyle DEAŞ terör örgütü de medyayla ilişkilerini yoğun bir biçimde sürdürmektedir. Örgütün birçok ülkeden üyelerinin bulunması örgütün uluslararası karaktere sahip olmasına ve medya ile ilişkilerinin de uluslararası düzeyde olmasına neden olmaktadır (Sarıdiken, 2019: 4674; Kartal, 2018: 57).

Örneğin DEAŞ üyeleri, Twitter, Instagram ve Facebook vb. sosyal medya ve Youtube gibi video paylaşım siteleri aracılığıyla anlık olarak milyonlarca kişiye bazen çatışma esnasında çekilmiş kısa bir görüntü, bazen vahşi bir infaz anı, bazen de günlük yaşamlarından kesitler içeren yüzlerce propaganda videosu yayınlamaktadır. Bununla yetinmeyen örgüt yine küreselleşmenin başka bir avantajı olan mobil uygulama alanında da varlık göstermektedir. DEAŞ; “Fecr-ül Beşair”, “Huroof”, “Amaq Agency” gibi kendi geliştirdikleri mobil uygulamaların yanı sıra “Telegram” gibi mobil uygulamaları da

terörist faaliyetler için aktif olarak kullanmakta, dünyanın dört bir yanından kendisine üyeler ve sempatanlar toplamaktadır. Ayrıca örgüt klasik gazete ve dergi vb. birçok dilde basılan yayın organlarıyla birlikte dijital yayın organlarını da aktif olarak kullanmaktadır (Karakaş, 2017: 37-44).

Terör örgütlerinin en önemli amacı gerçekleştirdikleri terörist eylemler ile toplumda baskı, panik ve korku havası uyandırarak etki altına almaktır. Terör örgütlerinin bu amacına küreselleşme ile birlikte önemli atılımlar gerçekleştiren medya bilerek ya da bilmeyerek aracılık etmektedir. Terör eylemlerinin başarısı ne kadar çok kişiyi öldürdüğü ile değil ne kadar çok kişi üzerinde amaçlanan etkiyi uyandırdığı ile yakından ilgilidir. Bu etkileme noktasında da medyada yer alan görüntüler, önemli rol oynamaktadır (Gölbaşı, 2016: 68). Bugün küreselleşmenin etkisiyle terör örgütlerinin ve terörist eylemlerin etkileri ve yayılması tüm dünyada eskiye oranla daha hızlı artmaktadır. Bu durumun ilk nedeni olarak ekonomik dengesizlikler kabul edilmektedir. Şöyle ki teröristler mağduriyetlerini terör eylemleriyle aşma düşüncesindedirler. İkinci olarak küresel ve teknolojik gelişmeler kabul edilmektedir. Özellikle iletişim ve ulaşım araçlarının ucuz ve kolay ulaşılabilir olmaları ile teröristlere eylemlerinde kolaylıklar ve çabukluk sağlaması nedeniyle teröristlerce sıklıkla tercih edilmektedir (Akçay ve Çelenay, 2012: 183).

5. SONUÇ

Küreselleşme süreci birçok dönüşümün nedeni olmuştur. Kavramlar ve olgular küreselleşme süreciyle birlikte yeniden okunmaya ve değerlendirmeye başlanmış, olguların kapsam, nitelik ve eylemlerinde bir dönüşüm başlamıştır. Güvenlik olgusu da insan tarihiyle eşdeğerdir denilebilir. İnsanın en temel ihtiyaçlarından birisi de güvenlidir. Toplu yaşamak zorunda olan insanoğlu, sosyal düzeni sağlamak adına devlet aygıtını icat etmiştir. Bu aygıt da

zaman içinde dönüşmektedir. Günümüz dünyası ekonomik, sosyal ve siyasal unsurların güvenlik olgusuna öncelendiği bir dünyadır. Güvenlik olgusu bir taraftan devletlerin ihtiyacını ve bekası denilen geleceğini tesis etmek üzere dönüşmekteyken diğer taraftan bireyler, çok uluslu şirketler, toplumlar, sivil toplum kuruluşları vb. aktörlerin ihtiyacını karşılamak bakımından da dönüşmektedir.

Devletin bekası denilen olgunun salt askeri önlemlerle sağlanamayacağını anlaşıldığı günümüzde, uluslararası arenada devletin hala güçlü ancak tek aktör olmadığı ve bunun geleceğinin inşasının da sadece askeri önlemlerle sağlanamayacağı da ortaya çıkmıştır. Vatandaşlarının ve toplumunun mutlu ve müreffeh olmadığı devletin, geleceğinin de garanti altında olmadığı söylenebilir.

Küresel dünyada değişimin önemli bir ayağını oluşturan güvenlik olgusu artık ekonomik, çevresel ve insani unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Çok aktörlü, çok unsurlu çağdaş dünya düzeninde belki de en dikkat çekici aktör ve eylem değişikliği terör örgütleri özelinde yaşanmaktadır. Terör örgütleri artık büyük ekonomik olanaklara sahip ve örgütlerin yapısı karmaşık duruma gelmiştir. Eylemleri çeşitlenmiş, elde ettikleri olanaklar nedeniyle eylemlerinin çapı ve etkisi de büyümüştür. Bu dinamizm devletlerin ve uluslararası toplumun bunlara karşı tutumlarının da dinamik olmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. AĞIR, B. S. (2015). “Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı”, Güvenlik Stratejileri, Yıl: 11, Sayı: 22, s. 97-131.
2. AKAY, H. ve ŞARLAK, Z. (2014). Türkiye’de İnsani Güvenlik Perspektifinden Barış ve Uzlaşma, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul.
3. AKBAŞ, Z. (2011). “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi”, History Studies, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, s. 1-18.
4. AKBAŞ, Z. (2012). “Devlet İnşa Sürecinde Terörle Mücadele Sorunu: Irak Örneği ve Türkiye Üzerine Etkileri”, The Journal of Academic

Irak’ta doğan DEAŞ, küresel dünyadan elde ettiği olanakları sonuna kadar kullanarak dünyanın birçok bölgesine yayılmakta ve eylemlerini de sürdürmektedir. Mobil uygulamalar, sosyal medya araçları, yazılı ve görsel medya platformları, video paylaşım siteleri, dijital yayın organları vb. küreselleşmenin getirmiş olduğu avantajları son derece akılcı yöntemlerle kullanmakta ve içselleştirmektedir. Böylece hedeflediği amaçlara ulaşmak için dünyanın dört bir yanından kolaylıkla eleman sağlayabilmekte ve sempatican kazanabilmektedir. Ayrıca küreselleşme ile birlikte yapısal dönüşümler yaşayan terör örgütleri gibi DEAŞ terör örgütü de değişmiş ve dönüşmüştür. Irak’ta doğan örgüt yerel düzeylerden küresel düzeylere ulaşmış olup terör örgütlerinin en önemli özelliği olan korku ve panik havası altında topluları sindirme çabasını tüm dünyada hissettirmeye çalışmaktadır.

DEAŞ ve benzeri terör örgütleri eylemlerini duyurmak amacıyla küresel dünyanın kendilerine sunduğu olanakları sonuna kadar kullanmaktadır. Uydu iletişim ve haberleşme teknolojilerinden, internete, kitle imha silahlarından asimetrik savaş taktiklerine, eğitilmiş, donanımlı ve hızlı hareket edebilme becerisine sahip üyeleri toplayabilme yeteneklerine varana dek çok sayıda faktörü güçlü bir şekilde kullanan terör örgütleri sosyal ve siyasal dinamikleri etkilemektedir.

- Social Science Studies, Cilt: 5 Sayı: 4, s. 319-332.
5. AKBAŞ, Z. (2015). “İkinci Körfez Savaşı’ndan Günümüze Irak: Aktörler ile Çıkar Çatışmalarının Analizi”, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmalarının Analizi, Ed. EFEGİL, E. ve PAKİN ALBAYRAKOĞLU, E., Gündoğan Yayınları, s. 139-172.
  6. AKBAŞ, Z., BABAHANOĞLU, V. ve ÇAYLI, Ş. (2016). “Kapitalist Küreselleşmenin Ortadoğu’da Sosyo Ekonomik Ve Politik Alana Etkileri İstikrar ve Kalkınma İçin Fırsat Mı Tehdit Mi?”, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 6, Sayı 2, s. 86-108.
  7. AKBAŞ, Z., BABAHANOĞLU, V. ve YELMAN, E. (2016). “Türkiye’nin Suriyeli Mültecilere Yönelik İzlediği Açık Kapı Politikasının Ulusal Güvenliğine Ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri”, I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Asos Congress Bildiri Kitabı, ASOS Yayınları, s. 96-108, Elazığ.
  8. AKÇAY, E. Y. ve ÇELENAY, Ö. E. (2012). “Terör Ve Medya İlişkisinin 2003 Yılında İstanbul’da Meydana Gelen Saldırlar Örneğiyle İncelenmesi”, NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, s. 183-197.
  9. AKSU, M. ve TURHAN, F. (2012). “Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, s. 69-80.
  10. ARAS, O. N. (2015). “Ekonomik Güvenlik ve Yolsuzluk İlişkisi: Türkiye Örneği”, Ekonomik Güvenlik, Ed. AYDIN, S., Adalet Yayınları, Ankara, s. 133-178.
  11. ARI, T. (2010). Uluslararası İlişkiler Teorileri, MKM Yayıncılık, 6. Baskı, Bursa.
  12. ATEŞ, D. (2009). “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/ Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, Doğu Üniversitesi Dergisi, (10), 17, s. 11-25.
  13. AYDIN, E. (2018). “Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı ile Genişleyen ve Derinleşen Güvenlik Yaklaşımının Karşılaştırılması”, Yerelden Globale Stratejik Araştırmalar III, Ed. STANCIU, Silvius, GÖKBUNAR, Ali Rıza, ve GÜNDÜZ, Turan, London: IJOPEC.
  14. AYDIN, E. (2019). “AB’nin Güvenliği ve Türkiye’nin Rolü: NATO Füze Kalkamı Projesi”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Sayı 16, s. 719-735.
  15. BABAHANOĞLU, V. ve BİLİCİ, Z. (2018). “Realizm Versus İdealizm: Göç, Bölgesel Barış Ve İstikrar Düşmanı Mı?”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 61, s. 734-740.
  16. BALZACQ, T. ve ENSAROĞLU, Y. (2008). İnsan Hakları ve Güvenlik: Türkiye, İngiltere ve Fransa, TESEV Yayınları, İstanbul.
  17. BIÇAKCI, S. (2012). “Yeni Savaş ve Siber Güvenlik Arasında NATO’nun Yeniden Doğuşu”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 9, Sayı 34, s. 205-226.
  18. BİLGİN, P. (2010). “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 14, s. 70-96.
  19. CİZRE, Ü. (2006). “Giriş Ya Da “İtaat” Kültürü Yerine Bilimsel “İtiraf” ve “İtiraz””, Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim, Ed. CİZRE, Ümit, DCAF-TESEV Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi Özel Yayın, TESEV Yayınları, s. 8-11, İstanbul.
  20. DEMİR, C. K. (2008). “Öğrenen Örgütler ve Terör Örgütleri Bağlamında PKK”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 19, s. 57-88.

21. DEMİRAY, M. ve İŞCAN, İ. H. (2008). “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21, s. 141-170.
22. DEMİRTAŞ COŞKUN, B. (2014). “Küreselleşme”, Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler, Ed. ÇAKMAK, H., Doğu Kitabevi, 1. Baskı, s. 50-56, İstanbul.
23. ERDEM, E. İ. (2016). “İnsani Güvenlik Kavramı Bağlamında Çevre Güvenliği”, Gazi Akademik Bakış, Cilt: 10, Sayı: 19, s. 255-281.
24. ERDOĞAN, İ. (2013). “Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı”, Akademik Bakış, Cilt 6, Sayı 12, s. 265-292.
25. ERGİL, D. (2011). “Güvenlik ve Özgürlükler: Siyaset Felsefesi Açısından”, İnsan Hakları ve Güvenlik, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi, s. 115-128, Ankara.
26. GÖLBAŞI, H. (2016). “Birbirinden Beslenen İki Kavram: Medya Ve Terör”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 31, s. 67-78.
27. GÖZTEPE, K. KILIC, R. ve KAYAALP, A. (2014). “Cyber Defense In Depth: Designing Cyber Security Agency Organization For Turkey”, Journal of Naval Science and Engineering, Vol.10, No.1, p. 1-24.
28. GÜRKAYNAK, M. ve İREN, A. A. (2011). “Reel Dünyada Sanal Açmaz: Siber Alanda Uluslararası İlişkiler”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, s. 263-279.
29. HATİPOĞLU, C. (2017). “Teknolojik Savaşlar: Siber Terörizm Tehditleri”, 3. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, Bildiriler Kitabı Cilt 1: Politik Araştırmalar, s. 157-168, Ankara.
30. KÂHYA BİRGÜL, A. (2011). “Medya Ve Tehdit-Güvenlik Algılamalarında Değişme”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler Kitabı, 1. Cilt, Ankara, s. 367-384.
31. KANAT, S., KODOMAN, T. ve İREN, A. A. (2016). “İnsani Güvenlik Ve Terörizmle Mücadele”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, s. 567-588.
32. KARABULUT, B. (2010). Güvenlik: Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek, Barış Kitabevi, Ankara.
33. KARAKAŞ, C. K. (2017). “DAEŞ Propagandasında Yeni Medya Kullanımı”, Marmara İletişim Dergisi, Sayı 28, s. 33-46.
34. KARDAŞ, T. (2014). “Güvenlik”, Uluslararası İlişkilere Giriş, Ed. KARDAŞ, Ş. ve BALCI, A., Küre Yayınları, s. 226-234, İstanbul.
35. KARTAL, A. B. (2018). “Uluslararası Terörizmin Değişen Yapısı ve Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayı Kullanması: Suriye’de DAEŞ ve YPG Örneği”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt 14, Sayı 27, s. 39-77.
36. KAYGUSUZ, Ö. (2007). “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün mü?”, Mülkiye Dergisi, 31(255), s. 137-153.
37. KAYPAK, Ş. (2016). “Çevresel Güvenlik Ve Yansımaları (Hatay Örneğinde)”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 35, s. 19-34.
38. KOCATEPE, D. (2018). “Güvenlik Çalışmalarında Çevre Güvenliği Sorunsalı”, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt, 9, Sayı 17, s. 335-358.
39. KÜÇÜKŞAHİN, A. (2006). “Güvenlik Bağlamında, Risk ve Tehdit Kavramları Arasındaki Farklar Nelerdir ve Nasıl Belirlenmelidir?”,

- Güvenlik Stratejileri Dergisi, Sayı: 4, s. 7-40.
40. MESJASZ, C. (2008). “Ekonomik Güvenlik”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18, s. 125-150.
41. OĞUZLU, T. (2007). “Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor Mu?”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, (6), 14, ss. 7-42.
42. OVALI, A. Ş. (2006). “Ütopya İle Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 3, Sayı 10, s. 3-52.
43. ÖRSELLİ, E. Ve GÖKSU, V. (2009). “Küreselleşme ve Ulus Devlet Bağlamında Kimlik Açmazı”, VII. Kamu Yönetimi Forumu: Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi Bildiriler Kitabı, s. 1132-1140, Kahramanmaraş.
44. ÖZEL, M. ve DÖNMEZ, D. (2016). “Toplum Sözleşmecilerinden 11 Eylül’e Güvenlik Anlayışındaki Değişim”, Türk İdare Dergisi, Sayı 482, s. 239-282.
45. ÖZKAN, A. (2016). “Güvenlik Paradigmasında Sınıraşan Bir Çevre Sorunsalı: “Nükleer Zarar””, Alternatif Politika, Cilt 8, Sayı 1, s. 128-159.
46. PARLAR, D. S. ve ASLANTÜRK, O. (2014). “Çevresel Güvenlik Kapsamında Su”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7, s. 69-86.
47. SANCAK, K. (2013). “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, s. 123-134.
48. SARIDİKEN, B. (2019). “DEAŞ (İŞİD) Örneği İle Medya Ve Terör İlişkisi”, International Social Sciences Studies Journal, Cilt: 5, Sayı: 43, s. 4646-4657.
49. TÜRKOĞLU, E. (2017). “Küresel Bir Terör Örgütü Olarak İŞİD’in Dijital Dergi Kullanımı: Konstantiniyye Üzerine Bir İnceleme”, Erciyes İletişim Dergisi “akademia”, Cilt 5, Sayı 1, s. 162-180.
50. TÜRKÖZ, Ş. (2016). “Küresel Terörizm Sorununa Güvenlik Perspektifli Bir Yaklaşım”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), s. 153-162.
51. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP) (1994). Human Development Report 1994, Oxford University Press, New York.
52. URHAL, Ö. (2009). Küreselleşen Dünyada Güvenlik (Milli Güvenlik, Kamu Güvenliği, Örgütlü Suçlar ve Suç İstihbaratı), Adalet Yayınevi, Ankara.
53. USTA, S. ve SÜRMEİ İ. (2018). “Küresel Eksende Çevresel Güvenlik ve Uluslararası Örgütlerin Rolü”, Küresel Güven(lik)sizlik Eski Kavramların Yeni Yorumları, Ed. YİĞİTTEPE L. ve GÜZELİPEK Y.A., Hiperlink Yayınları, İstanbul, ss.263-284.
54. VURAL, Ç. (2018). “Çevresel Güvenliğin Gelişimi”, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 20-38.
55. YALÇINER, S. (2006). “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Terörizmin Dönüşümü Ve Terörizmle Mücadele”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2, Sayı 4, s. 98-119.
56. YORULMAZ, M. (2014). ““Değişen” Uluslararası Güvenlik Algılamaları Bağlamında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde “Değişmeyen” Güvenlik Paradoksu”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, s. 103-135.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ORTAYA ÇIKAN TOPLUMSAL SORUNLAR VE SOSYAL POLİTİKALARDAKİ DEĞİŞİMLERİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF SOCIAL PROBLEMS IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION AND CHANGES IN SOCIAL POLICY

Esat İLTER

* Doktora Öğrencisi, esatilter@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3443-4643>

ÖZ

Dünyayı yeniden yapılandıran değişim olan küreselleşme süreci, önceki dönemlerde yaratılan, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin ve çevre ülkelerin ayrılmasını ortadan kaldıran bir yapı haline gelmiştir. Küresel değişim, işbölümü, kaynak üretimi, dünya ölçeğinde ülke tüketiminin coğrafi anlamda ekonomik faaliyetlere dönüşmesi yeniden gündeme getirilmiştir. Sosyal politika, toplum bilimini ve ekonomi bilimini bir araya getiren ve toplumsal gerçekliğin ekonomik tarafını bütünüyle inceleyen bir bilimdir. Sanayi Devrimi'nden bu yana, sosyal politika, küreselleşme sürecinde denge anlayışı olarak ortaya çıkmış ve sistemin daha insancıl bir kalitesi için çabalamıştır. Bu bağlamdan yola çıkılarak, araştırmanın amacı; küreselleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve sosyal politikadaki değişimlerin ilgili literatür ve doktrin taramasıyla incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Sosyal Politika, Toplumsal Sorunlar*

Jel Kodları: *B30, F60, H50*

ABSTRACT

The process of globalization, which is the change that re-structuring the world, has become a structure created in previous periods, eliminating the separation of developed countries, developing countries and surrounding countries. Global Change, Division of labor, resource production, and the transformation of country consumption on a world scale into economic activities in geographical terms have been reintroduced. Social policy is a science that brings together the science of society and the science of Economics and examines the economic side of social reality in its entirety. Since the Industrial Revolution, social policy has emerged as an understanding of balance in the process of globalization, striving for a more humane quality of the system. Based on this context, the aim of the research is to examine the social problems and changes in social policies arising in the process of globalization through a literature and doctrine survey.

Keywords: *Globalization, Social Policy, Social Problems*

Jel Codes: *B30, F60, H50*

1. GİRİŞ

Sosyal politika; tüm bireylerin refahını ve mutluluğunu sağlayarak toplumun refah, barış, istikrar ve varlığının gelişmesine katkıda bulunmak; bireylerin sahip olması gereken yaşam standartlarının kabul

edilebilir bir alt sınırını belirlemek; bu sınırın altına düşmemelerini sağlamak için gerekli sosyal ekonomik, yasal ve idari düzenlemeleri sağlamak; kurulan yaşam standartlarını sürekli yükseltmek için devlet

ve hükümetler tarafından benimsenen ve uygulanan ilkelerdir. Sosyal sorunlarla ilgili farklı neden ve yöntemleri birlikte analiz ederek çözüm bulmayı amaçlayan sosyal politika, sosyal gruplar için yapılan analizlerde benzer yöntemleri izlemektedir (Kazgan, 2002). Sosyal gruplarla ilgili risklerin ortaya çıkmasının nedenleri, bu risklerin insanların hayatlarını nasıl etkilediği ve olumsuzluğun ortadan kaldırılması için politika arayışlarına odaklanmaktadır. Sonuç olarak, sosyal politikaların geniş uygulama alanları sosyal yaşamın hemen hemen tüm alanlarına yayılmıştır.

20. yüzyılın sonunda, dünyanın sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alanlarındaki değişim rüzgârları; devletleri, işletmeleri ve bireyleri hızla etkilemesi sonucunda yeni bir dünya düzeninin kurulmasına yol açtı. Dünyanın hızlı değişiminin bir sonucu olarak, eski değerler ve eğilimler yenileriyle değiştirildi. Küreselleşme süreci, dünyayı yeniden yapılandıran bu değişim olarak adlandırılmıştır.

Küreselleşme kavramına, herkes tarafından kabul edilen net bir tanımı bulunmama beraber, farklı anlamlar yüklenmektedir. Bunun nedeni küreselleşme kavramının ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel bağlamda ele alınmasıdır. Bu kavram ayrı anlamlara bürünerek tek yanlı bakış açılarını yansıtmaktadır. Belli bir alanda uzmanlaşan bireyler, uzmanlaştığı alandaki bakış açısını yansıtmalarından dolayı bu durum küreselleşme kavramının net tanımlanmasına engel teşkil etmektedir. Bu süreç küreselleşme kavramının çok yanlı olarak incelenmesi gerekliliğini oluşturmaktadır. Küreselleşme kavramının kendine özgü dinamikleri bulunmakta ve bu dinamiklerden negatif veya pozitif açılardan etkilenmektedir. Buradan yola çıkılarak küreselleşme, mekân olarak aynı kalan fakat diğer bütün açılardan çok farklılaşmış, dünyanın farkında olmayanlarına kendini fark ettiren ve bir bilinç kazandıran bir süreçtir. Bu süreç, dünyanın her yerinde kendini bir şekilde göstermektedir.

Giddens, bugün küreselleşmeye değinmeyen hiçbir siyasal konuşmanın tam olmadığını ifade eder ve küreselleşmeyi; “uzak yerleşimleri birbirine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması” (Giddens, 2012, s. 60) olarak tanımlar. Ayrıca Giddens, toplumsallaşmanın artmasıyla birlikte insanlık tarihinde ilk defa insanların ve toplumların küresel ölçekteki ilişkilerinin gerçeklik kazandığını söyler. “Küreselleşme diğer anlamıyla globalleşme, yeni bir kavram değildir, aksine yüzyıllardan beri var olan bir süreci ifade etmektedir. Küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve milli sınırları aşarak dünya çapına yayılmasını ifade etmektedir. Bir kavram olarak bakılacak olursa küreselleşme, hem dünyanın küçülmesine hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesine gönderme yapar...” (Robertson, 1999, s. 21). Buna göre, küreselleşme dünyayı bu süreçlerden esas itibarıyla 1970’li yıllar itibarıyla kapsamlı bir şekilde etkilemiş ve çağımıza birçok anlamda şekil vererek, uluslararası platformda toplumları ekonomik, kültürel ve sosyal manada etkileyen ve değişimlere sürükleyen bir kavram, bir olgu olmuştur.

Küresel değişim, işbölümü, kaynakların üretimi ve tüketimi, dünya ölçeğinde değişen ülke ve coğrafi açıdan ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi tarafından gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda, küreselleşme sürecinin hedefi, ulus-devlet anlayışının üstünde, zenginliğin yeniden değerlendirildiği, üretildiği, dağıtıldığı, tüketildiği ve rekabet gücünün her seviyede ön plana çıktığı tam rekabet ilkesine dayanan bir sistemdir. Ekonomik küreselleşmenin çeşitli refah devletlerinin refah önlemlerini sürdürmeleri için onları ödünç alma ve baskı altına alma yeteneğini etkilediği ülkelerin çeşitli örneklerinde görülür. Küreselleşme sürecinde, hükümetler refah devletlerinin yeniden yapılandırılmasında daha sıkı kısıtlanmış

politika seçeneklerinde olsalar bile küreselleşmeye cevap verebilirler. Bu bağlamdan yola çıkılarak, araştırmanın amacı; küreselleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal sorunlar ve sosyal politikadaki değişimlerin ilgili literatür ve doktrin taramasıyla incelenmesidir.

2. TOPLUMSAL AÇIDAN KÜRESELLEŞME SÜRECİ

Küreselleşme, 1980’li yıllarla birlikte eskiye oranla daha sık duyduğumuz ve aslında pek de yeni olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Wallerstein, “Dünya Sistemi” kuramında 16. yüzyılda coğrafi keşiflerden yola çıkarak dünya ekonomik sistemiyle açıkladığı küreselleşmenin belirgin hale geldiğini vurgulamaktadır (Giddens, 2012, s. 64). Fakat küreselleşmenin daha çok Sanayi Devrimi ve ulus devletini kendini göstermesi ile gün yüzüne çıkmaya başladığı yaygın olarak kabul görmektedir. Sanayi Devrimi’nin piyasa için ürettiği kitlesel üretimin tüketim piyasalarına ulaştırılması, hâkim siyasi anlayış sömürgecilik politikalarıyla bir araya gelince ticaret başta olmak üzere bütün ekonomik uğraşılarda küreselleşme sürecini hızlandıran gelişmeler ortaya çıkmıştır. Sermayenin sistematik olarak uluslararasılaşması, küreselleşmesi ve çokuluslu şirketlerin kendini göstermesi de bu noktada etkili olmuştur. Küreselleşmenin tarihine bir göz attığımızda adı belki de “küreselleşme” olarak anılmadığı 15-16. yüzyıllarda başlayıp 19. yüzyıl sonu itibarıyla etkisini artırarak varlığını sürdürmüştür. Fakat yaşanan dünya savaşları ve ekonomik darboğazların yarattığı kriz ortamlarına tanık olunduktan sonra Sanayi Devrimi ile yoğunlaşan bu sürecin yani küreselleşmenin henüz tam anlamıyla kendini göstermediği ve bu dönemde yalnızca bir eğilim olduğu sonucu yaygın olarak kabul görmüştür.

Sermaye artık planlı, sistemli ve büyük boyutlarda olacak şekilde ulus dışına çıkmakta, uluslararası pazarda işlerlik kazanmaktadır. Sermayenin yoğun bir

şekilde ulus dışına çıkıp dolaşması ve ticaretin uluslararası alanda yeni bir boyut kazanması sonucunda küreselleşmenin yavaş yavaş eğilim olmaktan çıkıp bir süreç olarak kendini gösterdiği görüşüne inananların da sayısı artmıştır. 1970 ve sonrasında makineleşmenin etkisiyle işçilere gereksinim azalmış ve böylece yaygınlaşan işsizlik yoksulluğu da artırmış, ülkelerin büyüme kapasiteleri zayıflamış, ulus devletlerin ticaretteki rolü etkisini kaybetmeye başlamış, müdahaleleri azalmış, uluslararası firmaların etkinlikleri ise dünya çapında ticarete söz sahibi olmaya başlamıştır (TASAM, 2006). Sonuçta “uluslararası piyasalar, ticaret, yatırım ve uluslararası emek akışı ile birbirine bağımlı hale gelmiştir” (Tokol ve Alper, 2014, s. 40).

Küreselleşmenin yakın geçmişte yani en fazla 50 yıl kadar önce bir süreç olarak işlerlik kazandığı ve ilgili çevrelerce kabul gördüğüne tanık olunmuştur. 1980’lerle birlikte tam olarak dünya sahnesine çıkan ve artık çokça dillendirilen küreselleşme süreci, önceden de değindiğimiz gibi bu tarihten daha önce yaşanan birçok faktörden etkilenerek bu noktalara gelmiştir ki bunlar ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi faktörler olarak şu şekilde sıralanabilir (Tokol ve Alper, 2014, s. 41):

- II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan hızlı ve sürekli ekonomik büyüme,
- 1970’li yıllarda yaşanan krizi takip eden dönemde benimsenen neo-liberal ekonomik politikalar,
- AB gibi bölgesel bütünleşme hareketlerinin gelişmesi,
- Gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeyi teşvik politikaları,
- Uluslararası bankacılık işlemleri ve sermaye hareketlerinin artışı,
- Artan tüketim talebi ve uluslararası insan hareketliliğinin artışı,
- Siyasi liberalleşme ve demokratikleşme eğilimlerinin artışıdır.

Dünya ölçeğinde yaşanan hızlı ve toplumlara derinden etkileyen bu süreçler, çokça adını telaffuz ettiğimiz küreselleşme sürecini de hızlandırmış, etkisini artırmış ve adeta bir kurtarıcı sıfatıyla ona büyük sorumluluklar yüklemiştir. Temelde 3 etken olarak toparlayacak olursak bunlar; teknolojik, ideolojik ve ekonomik etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya, 2007, s. 26).

1980 sonrası dönemde ekonomik anlamda gelişmekte olan ülkelerin herhangi bir ön çalışma ve araştırma yapmadan hızlıca piyasaları özel sermayeye açmaları, 1990 yılı ve sonrasında ciddi mali bunalımlara sebebiyet vermiştir. İşte tüm bu mali bunalımlar da gelir adaletsizliklerini ve dolayısıyla yoksulluk seviyesini artırmıştır. Ülkelerin ekonomik anlamda büyüme hızının yoksullukla mücadelede belirleyici olduğu düşüncesi son yıllarda hâkim düşünce olmuş ve temel sosyal hizmetleri sunmada ve işsizliğin önlenerek istihdam alanlarının yaratılmasında büyümenin etkisi varsayılmaktadır. Yine gelir dağılımındaki adaletsizlerin önüne geçmekte büyümenin etkin rol oynadığı ifade edilmektedir (Şenses, 2014, s. 222). Fakat büyümenin yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin birbirinden farklı olduğu ve yaklaşık otuz beş ülkeyi içine alan bir araştırmada büyümenin, gelir dağılımını çok fazla etkilemediği ve aralarında cılız bir ilişkinin olduğu, bunun aksine yoksulluğu da azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

1990'larla birlikte uluslararası kuruluşların belirlediği küresel ticaret kuralları, ülkelerin ekonomi ve sosyal politikalarında da belirleyici bir konuma gelmiştir. IMF, OECD, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi başta gelen küresel aktörler, küreselleşmenin sosyal boyutlarının önemsenmesi gerektiğini, aksi takdirde küresel sosyal sorunların çığırından çıkarak küresel ekonomiyi de olumsuz yönde etkileyeceğini vurgulamaktadırlar. Devlet idarecilerine bu anlamda sorumluluk yükleyen uluslararası sivil toplum kuruluşları, hükümetlerin sosyal harcamalar konusunda daha duyarlı davranması gerektiğini ve ellerini taşın

altına koymasının doğru bir tutum olduğunu ifade etmektedir.

Küreselleşme sürecinin yaratmış olduğu dezavantajlı durumları ortadan kaldırmak ya da en azından daha katlanılabilir sınırlara çekmek ve küresel-siyasal işbirliğini gerçekleştirmek adına ekonomik, kültürel ve sosyal konularda uluslararası ortak paydada toplumlara buluşturan platformlar oluşmaya başlamış, ticaret ilişkileri küreselleşmiş ve yine küresel bir sivil toplum gereksinimi doğmuştur. Bu platformların oluşmaya başlamasıyla küresel anlamda sosyal sorunlar (sosyal adaletsizlik, eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk vb.) da gündeme gelmeye başlamıştır. Hem ülke içinde hem ülkeler arasında eşitsizliğin ve yoksulluğun artması, küreselleşme savunucularını da huzursuz edecek boyutta telaşlandırmış ve önlem alınmadığı takdirde tehlikeli boyutlara ulaşma riski olduğunu düşündürmüştür.

3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ETKİLERİ VE ORTAYA ÇIKAN TOPLUMSAL SORUNLAR

3.1. Küreselleşme Sürecinin Etkileri

Bilginin, iletişimin, sermayenin vb. küreselleşmesiyle birlikte küresel süreçler, sadece gelişmiş ülkelerin değil az gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin yaşadığı ve bu ülkeleri, toplumlara şekillendirdiği görülmektedir. İletişimin küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte uzak mekânlar birbirine o kadar yakınlaşmıştır ki çok uzak coğrafyalarda bulunan bireyler birbirleriyle kolaylıkla iletişime geçebilmektedir. İnternet ve dolayısıyla katılımcıları çığ gibi büyüyen sosyal medya, bireylere kendilerini özgürce ifade edebildikleri, bilgi edinebildikleri ve iletişim kurabildikleri sanal bir mekân tahsis etmektedir. Bu nedenle hem zaman hem de mekân iç içe geçmiş hatta artık anlamlılığını yitirmiştir (Erdal, 2012).

Küreselleşmenin, gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sunduğu fırsatlar ve yenilikler oldukça fazladır. Teknoloji transferinden, verimliliğin artmasına ve

dolayısıyla ekonomik refahın yükselmesine ve hatta ülkelerin birbirleriyle daha yakın ilişkiler kurmasıyla dünya barışına olumlu etkisine kadar çok geniş bir yelpazeye uzanmaktadır (Kazgan, 1997).

Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) aracılığı ile 19. yüzyılda sömürge yarı sömürge durumundaki topraklar, dolaysız yatırımlar da doğal kaynakların işletilmesine yönelik büyük çapta Batı yatırımına tanık olmuştur. Aynı şekilde ulaştırma ve haberleşmedeki teknolojik devrimler demir yollarını, telgraf vb. dolaysız yatırımlarla bu topraklara taşınmıştır. Ancak günümüzdeki ÇUŞ'un küresel örgütlenmesi, dün olduğundan çok farklı; göreceli maliyetlere göre üretimin her aşamasını farklı bir ülkede gerçekleştirilip bu yarı mamûlleri bir başka ülkede birleştirmektedirler. ÇUŞ imalat sanayi gibi, hizmet kesimlerine de (bankacılık, turizm, toptan ve perakende ticaret vb.) girebilmektedir ve yerli sermayeyle ortaklıklar kurabilmektedirler. 1980'li yıllara kadar bu biçimiyle dolaysız yatırımların sınır ötesi hareketleri devlet denetimine tabii olup, serbestleşme bunlar üzerindeki denetiminde kalkınmasını sağlamaktadır (Tutar, 2000).

Ülkelerin küresel ticarete kapılarını açmaları ve bu ticarete katılmaları ihracat ve ithalata yönelik üretim yapan sektörlerde nitelikli iş gücünün istihdamını artırmaktadır. Buna karşılık inşaat ve ulaşım gibi ihracat ve ithalata yönelik olmayan sektörlerde niteliksiz iş gücü için istihdam olanakları doğmaktadır. Diğer taraftan, ticaretin genişlemesi göç baskısını da azaltmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede yabancı uzmanlık ve yönetim teknikleri üretimde etkinliğin artmasına katkıda bulunmaktadır (Kaya, 2007).

Küreselleşmenin insanların yaşayışlarını ve aralarındaki ilişkileri oluşturan sosyal alanlarında somut şekilde görülen yenilikleri ve etkileri, ekonomik alandaki yenilik ve etkilere de yansımaları da söz konusudur.

Sosyal harcamalarında artış gözlemlenmeyen gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı ile gelişmiş ülkeler arasındaki

uçurum küreselleşmeyle birlikte hızla artmıştır. Öncelikle eğitime gereken önem verilmediğinden, bilgi teknolojileri bu ülkelerde gerektiği gibi işlev görmemiş ve toplumun kurumlarına fayda sağlayacak şekilde işletilememiştir. Bunu yapabilecek beyinler de göçe zorlanmıştır ve istikameti ekonomik anlamda daha gelişmiş ülkelere doğru bir "beyin göçü" yaşanmaktadır. Beyin göçünün yanı sıra gelişmiş ülkelerdeki teknoloji alanında nitelikli işçi eksikliği ve genç nüfusun hızla azalması, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere gelen göçlere müsamaha göstermelerine yol açmıştır. Yaşadığı ülkeyi bir bakıma ayağa kaldırma potansiyeline sahip bu demografik gücü, gelişmekte olan toplumlar ellerinden kaçırmaktadır (Bauman, 2014).

Gelişmekte olan ülkelerin gündemini bir hayli meşgul eden bir diğer sorun, hiç kuşkusuz gelişmiş ülkelerin de küreselleşme süreciyle birlikte yaşamış olduğu en önemli sorun olan gelir dağılımı adaletsizlikleridir. Fakat küreselleşmeyle birlikte çözülmesi beklenen bu sorun, zenginlerin gittikçe daha zenginleşmesine yol açarken yoksulları da gitgide yoksullaştırmaktadır. Zenginliklerin; üretim şekli, artan verim, teknolojik gelişmeler, batı kaynaklı küresel yatırımcılık neticesinde gelişmiş ülkelere akıyor olması bu uçurumu daha da artırmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle kıyasladığımızda ekonomide dünya devi olarak kendini göstermiş, rüştünü ispatlamış olan gelişmiş ülkeler, günümüzde küreselleşme sürecinin meyvelerini en çok toplayan ülkeler olmuştur. Kapitalist sistemin küreselleşme ayağında bu sürece hazırlıklı olan gelişmiş ülkeler, küreselleşmeden en çok yararlanan güçler olarak ifade edilebilir:

"Bazıları küreselleşmeciliği, Amerika'nın kontrol ettiği merkez-çevre ilişkisinin dünyanın geri kalanına yayılması olarak görürler. Bunda bir doğruluk payı vardır, keza Birleşik Devletler küreselleşmenin dört biçiminde de merkezi rol oynar; ekonomik, askeri, toplumsal ve çevresel.

Yani Birleşik Devletler, farklı düşünceleri birleştiren kültürü, pazar büyüklüğü, birtakım kurumlarının etkililiği ve askeri gücünü de içeren çeşitli sebeplerden küreselleşmenin mevcut aşamasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu manzarada, dünyanın merkezi olmak hegemonyayı getirir...” (Held ve McGrew, 2014, s.140).

Siyasi fikirler, akımlar ve kültürler ulusal sınırları zorlar ve küresel bir kimlik kazanır. Daha önce, ulusal hükümetlerin görevleri artık kapasitelerini aştı. Güvenlik, refah, çevre sorunları, uyuşturucu trafiği, terörizm, salgın hastalıklar ve ülkelerdeki insan hakları gibi konular artık uluslararası politikalarından bağımsız olarak görülmektedir. Uluslararası İlişkiler yoğunlaştıkça, yerel sorunlar uluslararası hale geldi ve bunların çözümü uluslararası işbirliğine ihtiyaç duydu. Şimdi “küresel düşün, yerel ölçekte uygula” felsefesi siyasi kararlarda etkili hale geldi. Bu durumda, yasama organı, yaptırım gücü ile uluslararası örgütlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı (Aktan, 2002).

İletişim teknolojisindeki büyük gelişmeler, üretim yönetimini ve kontrolünü daha uzaktan ve daha hızlı bir şekilde kolaylaştırmakla kalmadı, aynı zamanda sipariş vermeyi de kolaylaştırdı. Ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, ulaşım ve ulaşım maliyetlerini önemli ölçüde daha ucuz hale getirmiştir. Teknoloji ve pazarlamanın avantajları, ürettikleri mallarda sahip oldukları uzmanlık, gelişmiş teknik ve otorite de merkezileşme avantajlarını kullanarak küreselleşmenin etkili aktörleri haline gelmiştir.

Hızla değişen tüketici ve pazar talepleri karşısında, bu talebi karşılayacak kuruluş olarak ortaya çıkan çok uluslu şirketler, farklı ülkelerden hammadde, işgücü kullanımı ve pazarlama aşamalarını tedarik edebilmektedir. İşletmelerin elinde sermaye birikimine dayalı olarak devletler arasındaki ticareti gerçekleştirme ve buna göre bol ve ucuz hammadde kaynakları sağlama ihtiyacı, farklı ülkelerde faaliyet

gösteren küresel şirketleri yaygınlaştırmıştır (Bozkurt, 2000).

3.2. Küreselleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Toplumsal Sorunlar

Küreselleşme, olumlu ya da olumsuz yönleri olan bir gerçeklik olarak yeryüzünde hızla yayılmaya devam eden bir süreçtir. Küreselleşme olgusu ekonomik rasyonellik ve teknolojik gelişmeyle yakından ilişkili olsa da, küreselleşmenin gerekliliği veya bu fenomene uyum sağlama çabaları, yarattığı olumsuzluğu ortadan kaldırmaz. Küreselleşme, yoksul ülkelere refah ve istikrar getirmeyi başaramamış ve Batılı ülkelerin koşullarında herhangi bir ilerleme kaydedememiştir (Şenkal, 2005).

Küreselleşme sürecine yönelik olumlu-olumsuz yaklaşımlar bulunmakta olup, hatta bu yaklaşımlarda kutuplaştırıcı görüşler de yer almaktadır. Bu görüşlerdeki temel farklılık noktaları; “kuzey-güney, zengin-yoksul, gelişmiş-gelişmemiş, sahip olanlar-yoksun olanlar” gibidir. İlgili araştırma sonuçlarına göre; bu farklılık noktalarının küreselleşme koşullarında daha da derinleştiği belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre; bazıları için küreselleşme olan şeyler, bazılarına göre yerelleşme anlamına gelmektedir. İşte tam da bu nokta, küreselleşme sürecinin deşifresi için önemli olduğu düşünülmektedir. Bauman’a göre; “Küreselleşmenin mekânın sınırlandırmalarını ortadan kaldırmak için zamanı kullanma yeteneğine sahip hareketliliği kutuplaştırdığını, yapma yeteneğine sahip olduğu şeyin küreselleşmiş ve yerelleşmiş dünyayı bölmelere ayırmak olduğunu” ifade etmiştir. Başka bir deyişle; bu iki kavramın esasında aynı paranın ayrılmaz iki yüzü olduğunu, birileri kürede yaşarken bazısının yerel zincirlendiğini ifade etmektedir (Aktan, 2002).

Aydınlanma ve modernizm mirası ile temelinde “eşitlik, barış, refah ve istikrar” kavramlarının yer aldığı insan umutlarının gerçekleşme sürecini ele alan “küreselleşmeci umutlar” ile dünyanın gerçekleri arasındaki mesafenin gün

geçtikçe artmasına neden olmaktadır. Bu mesafenin kalıcı olması sonucunda, modernleşmeye benzer olarak insanlarda derin hayal kırıklıklarının oluşması tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmaktadır. Bu derin hayal kırıklıkları; “yoksulluk, etnik çatışmalar, çevresel tehditler, ülke istilaları, mülteciler, yasadışı göç vb.” küreselleşen dünya tablosundaki pek çok sorunun yakıcı sonuçlarını ve küreselleşmeyi ideolojik bir konuma iten anlamları içermektedir. Özellikle gelişmiş zengin ülkeler ve çok uluslu şirketler tarafından kazançlarını ve çıkarlarını artırmak için ustaca kullanılan siyasi bir proje olan küreselleşme karşıtı retorik, farklı bir gerçeklik alanına işaret ediyor. Ülkelerin ortak küresel sorumluluğu ve BM sistemi, Uluslararası Ceza Mahkemesi ve ozon tabakası gibi konulara eşit katılımı ele almamaları, sorunların kolayca çözülmekten uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin (G-7 gibi) kaderinin belirlenmesi, küresel ekonominin işleyişi ve uluslararası kuruluşların (BM, IMF, DTÖ gibi) kararlarında iktidar araçlarını kullanarak kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarma çabaları resmi daha da bulanıklaştırmaktadır (Zengingönül, 2007).

Gelişmiş ülkelerin (Dünya Bankası (DB) 2015 yılı verilerine göre bu ülkeler başlıca; ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve Rusya’dır) aksine gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin bazılarının da yoksulluk konusuna ilgisi son yıllarda iyiden iyiye artmıştır. Hızla gelişmekte olan (2015 Dünya Bankası verilerine göre Çin, Japonya, Endonezya, Brezilya ve Hindistan) ülkelerden olan ve bağımsızlığını kazandığı 1947 yılından bu yana yoksulluk konusunu gündemin ilk sırasında tutan Hindistan buna yönelik bir politika izlemekte ve Sri Lanka, Endonezya, Latin Amerika ve Güney Sahra ülkeleri de bu sırayı takip etmektedir (Şenses, 2014, s. 23). Bu ülkelerin yoksulluk sorununa bu denli eğilimli olmasının temel sebebi; DB, IMF, ILO, OECD, BM, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) gibi kuruluşların

yürütmüş oldukları çalışmalarda ana gündem maddeleri arasında yoksulluk sorununun da yer almasıdır:

“IMF ve Dünya Bankası’nın özellikle en yoksul ülkelerde yoksulluğun azaltılması konusunda ortak hareket etmeyi sürdürdükleri ve IMF’nin Çok Borçlu Yoksul Ülkeler’in dış borç yüklerinin hafifletilmesini, bu ülkelerin yoksulluğun azaltılması yolundaki çabalarıyla ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır...” (IMF, 2000, s. 385’ten aktaran Şenses, 2014, s. 24).

Ülkelerin gelişmişlik oranları düştükçe gelir adaletsizlikleri de artmaktadır. BM’nin 2005 tarihli İnsani Gelişim Raporu verilerine göre “yeni sanayileşen ülkeler olan Brezilya, Meksika, Şili ve Türkiye gibi ülkelerde en düşük gelire en yüksek gelir grubu arasındaki fark büyümektedir. Örneğin Brezilya’da en düşük % 20’lik gelir grubu ulusal gelirin % 2,5’ini alırken, en yüksek % 20’lik gelir grubunun gelirden aldığı pay % 64,2 olmaktadır” (Koray, 2012, s. 223). Yani gelişmiş ülkelerde 10 kat olan bu gelir grupları arasındaki fark, gelişmekte olan ülkelere doğru inildikçe 30 kata çıkabilmektedir. Fakat az gelişmiş ülkelerde ise gelir grupları arasında var olan bu fark, artmak yerine azalmaktadır. Bunun sebebi, bu ülkelere ekonomik anlamda herhangi bir yatırımın söz konusu olmamasıdır.

Az gelişmiş ülkeler, uluslararası ticaret sahasına adım atacak fırsatlara kavuşmamış ve yoksulluğun en ağır şekillerde yaşandığı en alt kademedeki gelir gurubu ülkelerdir. Zengin, zaten bizim gözümüzde canlandırdığımız zengin tanımına uymadığı için aslında çok zengin olmamakta, yoksulla arasında da uçurumlar oluşmamaktadır. Belki de onların kendi içinde zengin olarak sınıflandırdığı kesim, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler açısından asgari geçim düzeyinde yahut onun da altında yer almaktadır. Burada bakış açısı oldukça önemlidir ve küreselleşme sürecine dâhil olamamış bu ülkelere ortak bir vicdan ile yaklaşılmalıdır (Yeldan, 2013). Yani bu süreçte “küresel

bir empati dili” oluşturmak toplumlara belki de insanlık açısından olumlu adımlar attıracaktır. Güçlülerin, zenginlerin kazandığı bir dünyadan, insanlığın kazandığı bir dünya yaratabilecek olan da yine küreselleşmenin ta kendisi olacaktır.

“Günümüzde gelir dağılımını düzelterek ve yoksulluğu önleyecek politikaların, ülkedeki gelir grupları arasındaki uçurumları azaltma amacını taşıdığı söylenilebilir. Çünkü uygulanan kapitalist ekonomi ve serbest piyasa politikası, daha kökten uygulamaları piyasanın işleyişi için zararlı görmektedir” (Koray, 2012, s. 233). Araştırmanın başlarında da bahsettiğimiz gibi sosyal politika, en başta var olan kapitalist sistemi koruyacak ve daha sonra bu sistemin doğurmuş olduğu sorunları gidermeye yönelik politikalar üzerinde yoğunlaşacaktır. Bu nedenle küreselleşme sürecinde uygulanan sosyal politikalar toplumlarda belki de hiç bir zaman özlem duyulan tam bir huzur ve refah ortamı sağlayamayacaktır.

“Gelir dağılımını iyileştirecek politikalar her şeyden önce insana yatırımla başlamaktadır. İnsanların eğitim düzeylerinin yükselmesi, istihdam olanaklarının geliştirilmesi, spordan sanata kadar uzanan sosyal etkinliklerinin desteklenmesi gibi birçok uygulama, doğrudan yararları kadar toplumdaki insan kaynağının niteliğini geliştiren ve onlar için fırsat eşitliği sağlayan uygulamalar olmaktadır...” (Koray, 2012, s. 233-234).

Ne zaman ki daha fazla kazanma hırsı, insanları topluma kazandırma hırsının altında ezilirse ya da daha gerçekçi bir ifadeyle dile getirilecek olursa bu iki hırs küreselleşme terazisinde dengelenirse, işte o zaman sosyal politikanın temel hedefi olan huzur ve refahı bir arada sağlama çabaları tam anlamıyla gerçekleşmiş olacaktır.

Küreselleşmenin doğurduğu olumsuz sonuçların abartıldığı tezinin öncülüğünü yapan araştırmalardan bir tanesi “Martin Araştırması”dır. Araştırmaya göre, “dünyada gittikçe artan yoksulluk ve gelir eşitsizliği çok rahatsız edici boyutlara

ulaşmıştır” yorumu özellikle gazeteciler ve küreselleşme karşıtlarının en çok kullandığı iddiaların başında gelmektedir. Bu görüş BM’nin 1999 İnsani Gelişim Raporu’ndan beslenmektedir...” (Zengingönül, 2007, s.170).

Küreselleşmenin negatif etkisinin üzerinde duran BM raporunda genellemeler üzerinden yorum yapmaktadır. Örneğin raporda “son dönemdeki çalışmalarda OECD ülkelerinde de 1980’ler boyunca ve 1990’lı yılların başlarında eşitsizliğin arttığına işaret edilmiş, 19 OECD ülkesinden sadece birinin az bir gelişme gösterdiğine değinilmiştir. Fakat verilere bakıldığında gelir eşitsizliği kimi ülkelerde artış gösterirken kimi ülkelerde durağan seyretmektedir” (Zengingönül, 2007, s.171).

“Az gelişmiş ülkelere ve insanlara borçlar vererek, krediler açarak piyasadaki talep yükseltilmeye çalışılmakta ve böylece üretim devam etmekte, ticaret artmakta, pazar büyümektedir. Ancak ne geniş kitlelerin ihtiyaçları giderilmekte ne de onların gelir bölüşümündeki paylarını artıracak bir sonuç ortaya çıkmaktadır” (Koray, 2012, s. 234). Sonuçta, hem bölgeleri ayrı ayrı hem de toplumun genelini etkisi altına alan ve içinden çıkılmaz bir hale gelen yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kalmaktayız. Yani tüm dünyayı ele aldığımızda yoksulluk kitlelerin omuzunda değildir, tamamıyla bir sistem sorunudur. Zengin ile yoksul arasındaki uçurumun her geçen gün artması adalet mekanizmasının ne derece doğru işlediğini de eleştirilere açmaktadır.

4. SOSYAL POLİTİKA KAVRAMI VE KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE SOSYAL POLİTİKALARDAKİ DEĞİŞİMLERİN İNCELENMESİ

4.1. Sosyal Politika Kavramı

“Sosyal” ve “politika” kelimeleri yan yana gelerek toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarının siyasi ve hukuki boyutlarıyla ele alınmasının zorunluluğunu gözler önüne sermektedir. Temelde bakılacak olursa

sosyal politika ilk olarak sanayileşmenin ve akabinde liberal kapitalizmin topluma zarar vermesini engellemeyi ve bunu yaparken de kapitalizmi korumayı amaç edinmektedir (Tokol ve Alper, 2014, s.1-2). Görüldüğü gibi sosyal politika ile kapitalist ekonomik sistem kol kola gidebilmektedir. Elbette bu ilişki, tesadüfi bir ilişki değildir:

“İlişkinin temelinde ekonomik ilişkilerin ticarileşmeye başlaması, piyasanın güdümüne girmesi, buna bağlı olarak da var olan sosyal yapıların çözülmesi ve bireyin geçimini belirleyen unsurların kaygan bir zeminde şekillenmeye başlaması yatmaktadır. Bu sürecin sonuçları olan belirsizlik, güvensizlik, yoksulluk ve bunların toplumsal hayat üzerindeki etkileri de sosyal politikanın konusunu biçimlendirmektedir...” (Buğra ve Keyder, 2013, s.10).

Sosyal politikayı ayrıntılarıyla anlayabilmek için gerçekleştiği aşamaları ele almak gerekecektir. Bu 3 aşama şöyledir:

4.1.1. Dar Anlamıyla Sosyal Politika

Sosyal politikanın dar ve geniş anlamlarını anlatmaya çalışırken içinde bulunulan dönemin sınıfsal ilişkileri, toplumsal yapısı ve var olan ekonomik sisteminin ne olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal politikanın ilk ortaya çıktığı ve henüz olgunlaşmadığı şekli, onun dar anlamı hakkında bize ipuçları verecektir. Ortaya çıktığı zaman 19. yüzyılın ikinci yarısıdır ve Sanayi Devrimi ile birlikte Batı Avrupa’da şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede Sanayi Devrimi sonucunda ortaya çıkan sosyal politika anlayışının bu dönemde asıl önemsedığı şey, her haliyle yoksunluk yaşayan işçi sınıfının korunması ve gözetilmesidir. Çünkü Sanayi Devrimi, her anlamda sermaye sahipleri karşısında işçiyi ezecek kadar ağır sonuçlar doğurmuştur. Çalışma saatleri ve verilen emeğin nakdi karşılığı, hak ve özgürlükler bağlamında değerlendirildiğinde insan onurunu incitmekte ve insanoğlunu adeta sınıfta bırakmaktadır. İşte sosyal politika burada devreye girmiştir. “Sosyal politika, toplumda var olan sosyal sınıfların

ilişkileri, hareketleri, savaşmaları ve çelişkileri karşısında devleti ve hukuksal düzeni ayakta tutmaya, korumaya dönük çalışmaları içeren bir düşünce biçimi olarak tanımlanabilir” (Talas, 1990, s. 31).

Sosyal politikanın dar anlamı ise şöyle ifade edilebilir: “Genellikle ekonomik bakımdan bağımlı ve güçsüz insanları sermayeye karşı korumak ve sömürmelerini önlemek için devlet müdahalesi ile sınıflar arasında uyum ve denge sağlayıcı önlemler alınmasıdır. Sömürünün, doğrudan devlet müdahalesi ile önlenmesi ve toplumdaki sınıflar arasında dengenin bozulmaması için verilen hak ve özgürlüklerin devlet tarafından ihlal edilmemesi ve başkalarına karşı korunmasıdır...” (Talas, 1990, s. 32).

Devlet, bu düzenlemelerle işçiyi sermaye sahipleri yani işverene karşı, yoksul sınıfı zengin sınıfa karşı hatta kendine karşı bile korurken bu korumayı yasal bir zemine oturtturarak hak ve özgürlükleri garantiye almıştır. Böylece Sanayi Devrimi’nin hızlı bir şekilde getirdiği sanayileşmenin yaratmış olduğu toplumsal sorunları sosyal politikalarla çözümlenmek amaçlanmıştır. Sosyal politikaları, freni boşalan makinelerin nefes alan toplumları ezip geçmesini engelleyen emniyet supapları olarak ifade etmek yerinde olacaktır.

“Dar anlamıyla sosyal politikalar çalışanların hak ve özgürlüklerini sağlamaya yönelik politikalarlardır. Bunların başında sendika kurma, toplu pazarlık ve grev hakkı gelmektedir. Bu hakların kullanılması, ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve hukuki koşullara bağlı olarak gelişme göstermektedir” (Tokol ve Alper, 2014, s. 5). Tüm bunlardan da anlaşılıyor ki 19. yüzyıldan günümüze işçiyi işverene karşı koruma, her zaman dumanı üstünde tazeliktedir ve önemini yüzyıllardır kaybetmeyen zorunlu bir ihtiyaç olmuştur.

4.1.2. Geniş Anlamıyla Sosyal Politika

Sosyal politika, ilk ortaya çıktığı koşullarda sadece iki sınıf (işçi/işveren ve zengin sınıf/yoksul sınıf) arasındaki ilişkileri

düzenlemek için kolları sıvamıştır. Fakat zaman içerisinde bunların dışındaki diğer sınıflarda ve farklı şartlarda bulunanların da sosyal politika alanı içerisinde çözüm üretilmesi gereken ihtiyaçları gündeme gelmiştir. Böylece “özellikle 1945-1975 dönemi ile birlikte sosyal politikanın dar anlamı geniş bir anlam kazanmaya başlamış” (Taşçı, 2012, s. 20) ve bununla birlikte ilgilendiği alan da genişlemiştir. Sosyal politikanın geniş anlamdaki amaçları da, işçilerin haklarındaki düzenlemeler ve sosyal hayata uyum çabaları yanında, ekonomik ve sosyal manada bireylerin yaşantılarındaki olumsuzlukları, ihtiyaç ve eksikliklerine yönelik olarak alınacak tedbirler ve politikalar denilebilir (Taşçı, 2012, s. 20).

Uyum, bir toplum için gerekli olan huzurun olmazsa olmazıdır. İnsanoğlu, kendi içerisinde zıtlıklar barındırabilir, aynı zamanda bir birey başka bir bireyle karşılaştırıldığında da birbiriyle zıt özellikler taşıyabilir. Fakat önemli olan insanoğlunun ortak bir paydada, ortak alınan kararlarla uzlaşabilmesidir. Aksi halde bireyin, hem kendisiyle hem de çevresindeki diğer bireylerle çatışması kaçınılmaz olacaktır. Bunu bireyden sıyrıp toplum ölçeğinde düşündüğümüzde durum daha da ciddileşmektedir. İşte devlet, uzlaşmacı ve barış temelli sosyal politika uygulamalarıyla toplumu parçalama eğiliminde olan bireyleri, grupları veya sınıfları engellemekte ve var olan sorunlara çözümler üretebilmektedir. Bugün artık sosyal politika, toplumu oluşturan tüm kesimlerin yaşadığı sorunlara eğilen ve insanca yaşama dikkat çeken ve gizli kalan tüm boyutlarıyla ele alıp hayat standartlarını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Daha somut ifadelerle anlatılacak olursa bugün, eğitim, sağlık ve barınma gibi temel hayat standartlarında daha yaşanılabilir bir iyileşmenin sağlanması amaçlanmaktadır. “Sosyal adalet” olgusu sıklıkla gündeme getirilmekte ve buna yönelik somut planlamalar yapılmaktadır. Bu nedenlerle yoksulluğu önleme politikaları bugün, sosyal politikanın ilk akla gelen

amaçlarından biri olmuştur (Koray, 2012, s. 29).

Koray (2012), geniş anlamıyla sosyal politikanın toplumlara göre daralan ve genişleyen farklı boyutlara sahip olduğunu ifade ederek bunları şu şekilde sıralamaktadır:

- Temelde modern devlete ait olan sosyal politika, insan hakları ve demokrasi gibi siyasal gelişmelerle, liberal devlet anlayışını değişime zorlar,
- Bir yandan demokratik bir sistem içinde devletin toplumsal sınıflar ve çıkarlar arasında uzlaşma sağlama ihtiyacı ve arayışıyla ilgilidir, öte yandan devletin toplumsal eşitlik ve adalet sağlama yükümlülüğünden doğmaktadır,
- Ücretli emeğin daha sınırlı ve güçsüz kaldığı toplumlarda ise, sosyal politikaların, hem kapsamı ve içeriği yetersiz kalmakta hem de sosyal haklar ve sosyal vatandaşlıkla bütünleşmeyen bazı “sosyal hizmetler ve yardımlar” olmaktan öteye geçmesi mümkün olamamaktadır. (Koray, 2012, s. 29-30).

Böylelikle sosyal politika içeriği bakımından, mevcut devlet anlayışı için ayırt edici bir niteliktedir. Bugün sosyal politika geniş anlamıyla birlikte hem yerel hem de küresel tüm yeniliklerden kendine bir pay çıkarmış ve toplumdaki birlikteliği sağlamak adına gerekli tüm önlemleri içerisinde barındırmaktadır (Tokol ve Alper, 2014, s. 6). Buradan hareketle geniş anlamda sosyal politikayı maddelere indirgeyecek olursak, gelirin yeniden dağılımı, sağlık, barınma-konut, vb. şeklinde sıralanabilir. Sosyal politika, küreselleşme faktörlerinin yaygınlaşması, uluslararası anlamda göçlerdeki artışla birlikte gitgide önemli bir sorun haline alan göçmenlerin durumu, toplumdaki ekonomik veya sosyal kaynaklara ulaşmada zorluklar yaşayan yeni yoksulların yaşam koşulları ile ilgili çeşitli sorunları da kendi alanına dâhil edip daha da genişlemektedir. Kısaca söylemek gerekirse toplum “nefes alıp veren bir organizma” gibi tasvir edilecekse eğer, toplumu esas alan sosyal politika ve

uygulamaları da bu organizmanın yani toplumun sağlıklı nefes alıp vermesi adına etki alanını genişletmekte ve bulunmuş olduğu zamanın şartlarına uygun olarak kendini güncellemektedir.

4.1.3. Sosyal Politikaların Üçüncü Kuşak Dönüşümü

Sosyal politikanın içeriği ve kapsamı, belli gelişmişlik seviyesinde olan batı toplumlarında, toplumu oluşturan birey ve grupların sorunlarının ve ihtiyaçlarının gün geçtikçe çeşitlenmesi ile birlikte genişlemiş ve farklı farklı uygulamalara kapı aralamıştır. “Sosyal dışlanma, ayrımcılık, çevre, tüketici hakları, dezavantajlı gruplar olarak nitelendirilen kadınlar, gençler, çocuklar, yaşlılar, eski hükümlüler, göçmenler, engelliler ve diğer gruplara yönelik üçüncü kuşak olarak adlandırılan sosyal politikalar giderek önem kazanmıştır” (Tokol ve Alper, 2014, s. 6). Böylece sosyal politikalar artık sadece belli kesimlerle (en başta işçi sınıfı) ilgilenen veya belli konular üzerine yoğunlaşan veya özelliklerinden sıyrılmakta ve uygulama sahasının daha çok genişlediği ve daha fazla insanı muhatap alan bir yapıya dönüşmektedir ki bu süreçte sosyal politikanın anlamı da sorgulanmıştır. Sosyal politikanın sorgulanan anlamı ve içeriğiyle birlikte gelen değişimi de farklı sosyo-kültürel hareketlilikler ile yeni bir boyut kazanmıştır.

“Sosyal hizmetler, konut ve sağlık politikaları, sosyal güvenlik ve yoksullukla mücadele, kadın politikaları, engellilere, yaşlılara, gençlere, çocuklara yönelik sosyal politikalar” (Taşçı, 2012, s. 20) yani toplumun tüm kesimlerinin beklentilerine cevap verebilecek uygulamalar, üçüncü kuşak dönüşüm konusunda bizlere ipuçları vermektedir. İşte tüm bu beklentiler ve bunları dile getirenler, sosyal politikanın bugün geldiği noktada muhatap aldığı sorunlar ve grupları oluşturmaktadır ve üçüncü kuşak dönüşüm geçirmekte olan bir sosyal politika ile toplum yeniden tanışmaktadır. Bunun yanında istihdam ve buna bağlı olarak çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve artık çalışma hakkı

üzerine kurulu bir sosyal politika anlayışının geride kalması ile birlikte “sosyal bir hak” temelindeki bir yaklaşımın aksine “yardımseverlik ve merhamet temelli” bir sosyal politika anlayışına doğru bir değişim yaşanmaktadır. Sosyal politikalar, her ülkede aynı seviyede uygulama sahası bulamamıştır ki zaten bu pek de mümkün değildir. Fakat elinden geldiğince sosyal politikalar, sorunlara insan hakları ölçeğinde çözüm yolları bulmak arayışındadır.

4.2. Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politikadaki Değişimlerin İncelenmesi

Sanayi Devrimi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de gerçekleşmiş ve oradan Batı Avrupa’ya doğru bir yayılma göstermiştir. Talas (1990), bu dönemi şu ifadelerle açıklar: “Sade anlamı içinde Sanayi Devrimi, küçük zanaat, tezgâh ve atölye üretiminin yerine yeni buluşların getirdiği yeni teknik ve makinelerle donatılmış fabrika üretiminin geçmesi, başka bir deyimle, yeni bir enerji kaynağı olan buhar gücünün harekete geçirdiği makinenin insan, rüzgâr, su, hayvan gibi doğa enerjisinin yerini almasıdır” (Talas, 1990, s. 36). Tüm bu yenilikler elbette beraberinde toplumsal değişimleri de getirmiştir. Toplumsal değişimler neticesinde kentler oluşmaya başlamış ve yeni bir işçi sınıfı bu kentlerin nüfusunu oluşturmuştur. Yani sanayileşmenin getirdiği en büyük değişim, toplumun yeni yüzü olan kentler olmuştur. Gitgide büyüyen işçi kesimleri, hak ettiklerini alamayan, ezilen, sömürülen, güçsüz bırakılan ve maksimum düzeyde emeğin beklendiği büyük kitlelere dönüşmüştür. İşçilerin sayıları arttıkça sorunları da görmezlikten gelinemeyecek kadar büyümüş ve toplumu derinden etkileyen bir boyuta ulaşmıştır.

Sosyal politikanın bu dönemde ortaya çıkışını hızlandıran temel sebepler de hem sosyal hayatta hem de çalışma hayatında ezilen ve sömürülen kesimin haklarının yasal bir zeminde korunması, iyileştirilmesi ve bu kesimlerin toplum içerisindeki yaşam standartlarının asgari düzeye getirilmek

istenmesidir (Tokol ve Alper, 2014, s. 7). İşte bu çabalar sistematik ve kurumsal bir yapıyla oluşturulmak istenmiştir. Tarihte sosyal politika uygulamalarına benzer uygulamalara rastlanmaktadır fakat sistematik ve kurumsal olmayan ve yasalarla düzenlenmemiş bu uygulamalar, sosyal politika olarak adlandırılmazlar.

Şu an tüm dünyanın özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların baş etmeye çalıştığı toplumsal sorunların – ki bunlar; eşitsizlik, sömürü, işsizlik, yoksulluk, açlık, suç vb. – belki de en önemli ve en sık telaffuz edilen örnekleri Sanayi Devrimi ile birlikte Batı’da gündemi işgal etmeye başlamıştır. Toplumlarda yaşanan dönüşümler her zaman sancılı olmuş ve huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Avrupa, bu sancılı dönemde ağır bedeller ödemek durumunda kalmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte dönemin bilim adamlarının yaklaşım ve beklentileriyle ilgili olarak Tokol ve Alper (2014) şunları söylemektedir:

“Sanayileşme sürecinde özellikle akademisyenler, bilim adamları ve sosyologlarda oluşan, sanayileşme sürecinin gelişmesi ile birlikte toplumsal sorunların çözüleceğine yönelik büyük umutların gerçekleşmediğini belirtmek gerekir. Sosyologlar, sanayileşme sürecinin yerleşmesi ile birlikte oluşacak yapılanmanın, yani akıl, bilim, pozitivizm, teknolojik ilerleme, üretim yapısının değişmesi ve kentleşmenin artması ile birlikte toplumsal refahın sağlanacağını yani ilerlemeyi öngörmektedirler...” (Tokol ve Alper, 2014, s. 15).

Fakat 20. yüzyılın ortalarına kadar durum hiç de beklenen gibi olmamış, huzur ve refah adeta bir ütopyaya dönüşmüştür. Beklenen ilerlemenin gerçekleşmesi için toplumda istikrarlı bir dengenin sağlanması gerekmektedir. Yine birbirini anlamayan zengin ve yoksul sınıflar arasındaki dengesizlik, ilerlemeyi elbette geciktirecektir.

Alman filozof ve ekonomist Karl Marx, “insanlık tarihi, bizim adına toplumsal sınıflar dediğimiz, tanımı şimdilik açık

olmayan, ama bir yandan de ezenlerle ezilenler arasında uyumsuzluğu içeren, öte yandan iki kesimli bir kutuplaşmaya yönelen, ikili niteliğe sahip insan gruplarının kavgası ile belirlenir” (Durdu, 2014, s. 103) demektedir. Marx aynı zamanda kapitalist toplumun bir ikilemi, çıkmazı olarak baktığı iki sınıfın yani üretim araçlarına sahip olan burjuva sınıfı ile karşısında üretim araçlarına sahip olmayan ve üretime emekleriyle katkıda bulunan işçi sınıfının sanayileşme süreciyle tarih sahnesine çıktığını söylemektedir. Üretime katılan işçi sınıfının üstün gayretleri, fabrikada düzenli üretimi ve birikimi sağlayarak sermaye sahiplerinin zenginliklerine zenginlik katarken; bu üretim araçlarının yani makinelerin birer dişlisi haline gelen bu işçi sınıfı sömürülmüştür. Sömürülen, hakları yok sayılan bu işçi sınıfını sermaye sahiplerine karşı koruyan ve haklarını yasalarla güvenceye alan bir devlet anlayışıyla sosyal politika fikri doğmuştur. Anlamı ise zamanla genişleyerek toplumda ezilen diğer tüm sınıfları, bireyleri koruyan bir yapıya dönüşecektir.

Sosyal politikanın çıkış noktasını ve insanlık adına gerçekleştirmek istediklerini düşününce, yolunu kimi zaman şaşırmasına neden olan en ciddi süreç de küreselleşmeden başka bir şey değildir. Kapitalist ekonomik sistemin süreçten en kârlı çıkması ve herhangi bir zarara uğramaması için sosyal politika çalışmaları, hep onun gerisinden gelmeli ve sosyal politikaların esas gayesi bu sistemi korumak olmalıdır. Yani küreselleşme sürecini aşındıran şey sosyal politika yani sosyal devlet değil; sosyal politikayı aşındıran ve gayesinden saptıran şey küreselleşmedir. Bu nedenle var olan refah devleti düzeni sorgulanmaya başlamış ve sistemin değişmesi gerektiği fikri kabul görmeye başlamıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal politika kavramındaki olumsuz çağrışımların olumluya çevrilmesi “sosyal” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü “sosyal” kelimesi kullanıldığı her yerde önündeki kelimeyle oluşturduğu kavramı insanileştiren, insana yakınlaştıran ve mutlaka “karşılıklı yardım ve dayanışma” anlamına gelen bir anlama sahiptir. Bu anlamda, “sosyal” kelimesi zihindeki çağrışımı soğuk ve hatta olumsuz bir anlamı olan siyaseti insanileştiren sihirli bir kelime olduğu söylenebilir. “Sosyal” kelimesi kullanılarak oluşturulan bir kavramın olduğu yerde, zayıfları ekonomiden koruma fikri vardır ve korunmada, karşılıklı yardım ve dayanışma ile gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda, “sosyal” kelimesinden oluşan ya da içinde geçen bir kavramda, güçlü durumda olanı değil, tam tersi durumda olanı karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile koruma düşüncesi bulunmaktadır. Bu da, “sosyal” kelimesinin insanileştirme özelliğinden gelmektedir. Bu özelliği ise, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmadan gelmektedir.

Refahın ve huzurun birlikte var olduğu daha adil bir sosyo-ekonomik düzeni oluşturma hedefinde ve gayretinde olan, yurttaşlarının haklarını yasalarla düzenleyen ve bir bakıma sağlama alan (en basit yorumuyla işçinin haklarını işverene karşı koruyan) bir yönetim anlayışını benimsemiş olan devletin uygulama sahasını oluşturan politikalar, sosyal politikaları oluşturmaktadır. Talas sosyal politikanın gayesini şu şekilde ifade etmiştir: “Amacı toplumsal adalet olan, ekonomi biliminin doğal yasalarını düzeltici ve anamalcı toplum düzeni içinde sınıf savaşımının nedenlerini gidermeye dönük önlemler ve siyasalar öngören bir denge, uyum ve barış bilimidir” (Talas, 1990, s. 12). Kısaca sosyal politikaların gayesi; “insanca yaşamın inşasıdır” denilebilir.

Küreselleşme süreci, dünyayı yeniden yapılandıran değişim olarak adlandırılmıştır. Bu süreç daha önceki dönemlerde oluşmuştur ve gelişmiş

ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin, merkezi ülkelerin, çevre ülkelerinin ayrılmasını ortadan kaldıran bir yapı haline gelmiştir. Küresel değişim, işbölümü, kaynakların üretimi ve tüketimi, dünya ölçeğinde değişen ülke ve coğrafi açıdan ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi tarafından gündeme getirilmiştir.

Küreselleşme, sosyolojik, ekonomik, kültürel ve politik açıdan dünyaya açılma ve dünya ile bütünleşme olarak da tanımlanabilir. Ulaştırma ve iletişim maliyetlerinin önemli ölçüde azaltılması nedeniyle, malların, hizmetlerin, sermayenin, bilginin ve sınır ötesi hareketliliğin önündeki engellerin öneminin azaltılması ile ülkelerin ve insanların daha yoğun bütünleşmesi şeklinde gündeme getirilen küreselleşme; refah ticareti, mal ve hizmet üretimi, istihdam ve işgücü piyasalarının düzenlenmesi, sosyal koruma ve gelir dağılımı gibi sosyal politika konuları, sınır ötesi etkilere açık hale getirerek ulusal çerçevede ele almayı ve uygulamayı imkânsız kılmıştır.

Sosyal politika, toplumda var olan sosyal sorunları çözmek ve sosyal politikayı ilgilendiren farklı yaklaşımlara da sahiptir. Sosyal politika da baş aktör devlettir. Sanayi devriminden bu yana her zaman böyle olmuştur. Devletin toplumsal yaşama müdahalesi, tarihsel süreçte çok az ve bazen çok olmuştur. Ancak devletin ağırlığı her zaman sosyal politikalar pratiğinde hissedilmiştir. Sosyal politikanın, sosyal yapıya müdahalesinin genel olarak iki farklı yönde olduğu kabul edilmektedir. Birincisi halkın müdahalesi, diğeri sivil toplumun müdahalesidir. Ancak sivil toplum müdahalesi devlete yardımcı olma niteliğindedir.

Küreselleşme sürecinin getirdiği ekonomik, sosyal ve kültürel değişimin etkileri geçmişte yaşanan liberal eğilimlerden daha şiddetlidir ve bu süreç sürekli zayıflara karşı çalışan bir mekanizma olarak düşünülse de umutları kırabilir. Bununla birlikte, önceki dönemlerde, liberalizmin yükseliş ve düşüşüne karşı, dünyada liberal

yönde bir eğilime girme tepkisi tekrar istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Küreselleşmenin neden olduğu adaletsizlik ve eşitsizlik ve sosyal politikaların kapsadığı konular da değişime neden olmuştur.

Küreselleşme kapsamında sosyal politikalar aşağıdaki önlemleri hedeflemektedir (Bauman, 2014):

- Sosyal ihtiyaçlar doğrultusunda yasal düzenlemeler geliştirmek,
- Hem iş güvenliğini hem de istihdamı yasal sınırlar dâhilinde artırmaya çalışmak,

- Sosyal kültürel kuruluşlara yardım ve kredi imkânı sağlamak, topluma sunulan hizmetleri satın almak,
- Gelir oluşumu ve kamu hizmetlerinin bölgesel özelliklerinin dikkate alınması koşuluyla, sosyal reformlar için gerekli ortamı hazırlamak,
- Sosyal sorunları çözmek için, hayırseverlik, gönüllü sağlık ve sosyal sigorta ve her türlü teşvik, vergi ve diğer çıkarlarla ilgili diğer organizasyon biçimlerini artırmaktır.

KAYNAKÇA

1. AKTAN, C., C.(2002). Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu, Ankara.
2. BAUMAN, Z. (2014). Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları, (Çev.) YILMAZ, A. Y., Ayrıntı, İstanbul.
3. BOZKURT, V.(2000). Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Alfa, İstanbul.
4. BUĞRA, A. ve KEYDER, Ç. (2013). Sosyal Politika Yazıları, İletişim, İstanbul.
5. DURDU, Z. (2014). Sosyolojide Temel Kavramlar ve Kurucu Fikirler, Detay, Ankara.
6. ERDAL, S. (2012). Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti Uygulamaları Açısından İsveç Modelinin Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
7. GIDDENS, A. (2012). Modernliğin Sonuçları, (Çev.) KUŞDİL, E., Ayrıntı, İstanbul.
8. HELD, D. ve MCGREW, A. (2014). Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması, (Çev.) GÜNGEN, A. R. vd., Phoenix Yayınevi, Ankara.
9. KAYA, G., A. (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve Sosyal Politikaların Evrimi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
10. KAZGAN, G. (2002). Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
11. KAZGAN, G. (1997). Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, Altın Kitaplar, İstanbul.
12. KORAY, M. (2012). Sosyal Politika, İmge Kitabevi, İstanbul.
13. ROBERTSON, R. (1999). Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, (Çev.) YOLSAL, Ü. H., Bilim ve Sanat, Ankara.
14. ŞENKAL, A. (2005). Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika, Alfa, İstanbul.
15. ŞENSES, F. (2014). Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, Kavramlar, Nedenler, Politikalar ve Temel Eğilimler, İletişim Yayınları, İstanbul.
16. TALAS, C. (1990). Toplumsal Politika, İmge, Ankara.
17. TASAM (2006). “Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri”,

https://tasam.org/tr-TR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkileri, 02.08.2019.

18. TAŞÇI, F. (2012). Sosyal Politika Ahlakı, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul.
19. TOKOL, A. ve ALPER, Y.(2014). Sosyal Politika, Dora, Bursa.
20. TUTAR, H. (2000). Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
21. YELDAN, E. (2013). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, İstanbul.
22. ZENGİNGÖNÜL, O. (2007). Küreselleşme, Barış, İzmir.

KAMU PERSONEL YÖNETİMİ BAĞLAMINDA GÜVENLİK KORUCULARININ SOSYAL GÜVENLİK HAKLARI VE SORUNLARI

SOCIAL SECURITY RIGHTS AND PROBLEMS OF SECURITY PROTECTORS IN THE CONTEXT OF PUBLIC STAFF MANAGEMENT

Ali Kemal NURDOĞAN*, Murşit IŞIK**

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, alinurdoğan@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9411-4313>

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mursitisik@sdu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9855-6290

ÖZ

Yerine getirdikleri kamu hizmeti dolayısıyla geniş anlamda kamu görevlisi statüsünde olan korucular, 442 sayılı Köy Kanununun vermiş olduğu yetki ve görevler kapsamında kırsal alanda devlet otoritesinin devam ettirilmesi ve vatandaşların can ve mal güvenliğinin temin edilebilmesi için terör örgütlerine karşı güvenlik güçleri ile birlikte görev yapmaktadırlar. Korucular, zor ve pek çok sosyal riski aynı anda barındıran görevleri uzun bir süre hiçbir sosyal güvenceleri olmadan yerine getirmişlerdir. Kamu düzenin sağlanması noktasında bir kamu görevlisi gibi görev yapan korucuların 2005 yılı ve sonrasında devam eden süreçte sosyal güvenlik haklarında çeşitli düzenlemeler yapılmış ve bugün gelinen noktada 5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılmaktadırlar.

Çalışmada korucuların sosyal güvenlik hakları konusunda ne gibi düzenlemeler yapıldığı ve haklarının neler olduğu literatür taraması yapılarak açıklanmıştır. Yaptıkları görev itibarıyla kamu hizmeti yerine getiren korucuların 5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamında sigortalı sayılmalarının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Personeli, Kamu Hizmeti, Güvenlik Korucusu, Sosyal Güvenlik.

Jel Kodları: H83, J49, M12.

ABSTRACT

The protectors, who are in the board sense of public service due to the public service they perform, work together with the security forces against the terrorist organization in order to maintain the state authority in rural areas and ensure the safety of citizens and property within the scope of the powers and duties given by the Köy Kanunu no.442. for along time, the protectors had fulfilled the difficult and many social risks without any social security. The protectors who acted as a public servant in order to ensure public order have been regulated in terms of social security right in the period following 2005 and are considered as insured under the paragraph (a) of the first paragraph of Article 4 of the Law no.5510.

In the study, what kind of regulations were made during the social security rights of the protectors and their rights were explained by literature review. It is considered that it is more appropriate for the protectors who perform public service to be insured under the scope of the first paragraph (c) of Article 4 of the Law no.5510.

Keywords: Public Personnel, Public Service, Security Guard, Social Security Page.

Jel Codes: H83, J49, M12.

1. GİRİŞ

Köy Koruculuğu, Cumhuriyetin ilanı ile kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ülkenin tamamında kamusal düzeni ve devlet otoritesini sağlayabilmesi için dönemin ihtiyacına uygun olarak 1924 yılında kabul edilen 442 sayılı Köy Kanunu ile kurulmuş ve etkin olarak kullanılmış bir sistemdir. Kurulduğu ilk yıllarda köy korucularının asli görevi köy halkının canı, malı ve namusunu eşkıya karşısında korumak olarak belirlenmiştir.

1980'li yıllarda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde artan terör eylemlerinin kırsal alanda yaşayan vatandaşların can ve mal güvenliğine yönelik saldırılarını artırmasıyla birlikte 1985 tarihinde Köy Kanunu'nun 74. maddesinde yapılan düzenlemelerle Geçici Köy Koruculuğu sistemi oluşturulmuştur. Geçici Köy Korucularının ilk dönemlerde görevleri, terör örgütlerinin kırsal alanda ikmal ve lojistik imkânlarını kısıtlamak, görev yaptıkları köy ve mezralarda yaşayan vatandaşın can ve mal güvenliğini sağlamak ve terör saldırılarından buraları korumak şeklinde sınırlandırılmışken, gelişen ihtiyaca göre takip eden dönemde güvenlik güçleri ile birlikte operasyonlara katılmayı da içerecek biçimde genişletilmiştir. 2018 yılında çıkarılan 7070 sayılı Kanun ile Köy Kanununda geçen, geçici köy korucusu kavramları yerine güvenlik korucusu kavramı getirilmiştir.

Köy Kanunu ile kurulduğu 1924 yılından itibaren bugüne kadar korucuların görev ve yetkileri dönemin ihtiyacına ve şartlarına göre bir değişim ve gelişim göstermiştir. Ancak korucuların sosyal güvenlik ve özlük haklarına yönelik değişimler dönemin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde gelişmemiştir.

2005 yılına kadar korucular hiç bir sosyal güvenceleri olmadan sorumlulukları içerisinde kalan bölgelerde yaşayan vatandaşların can ve mal güvenliğini korumak için başarılı ve özverili şekilde görev yapmışlardır. Görevleri süresince terör olaylarının açığa çıkarılması, önlenmesi ve yok edilmesi noktasında çok

önemli görevler üstlenen korucular terörle mücadeleye sağladığı önemli katkı ve fayda sebebiyle terör örgütlerinin hedefi haline gelmişlerdir.

Korucular pek çok sosyal riski barındıran görevlerini yaparlarken sosyal korumadan yoksun olarak çalışmışlardır ta ki 2005 yılına kadar. 2005 yılında 5443 sayılı Kanun ile; hiçbir sosyal güvenlik güvencesi olmayan korucular ile bakmakla yükümlü oldukları kişilere yeşil kart verilerek sağlık güvenceleri sağlanmaya başlanmıştır. 2007 yılında kabul edilen 5673 Sayılı Köy Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile korucuların sosyal güvenlik haklarının düzenlenmesine dair ilk adımlar atılmıştır. 5673 sayılı Kanun ile Köy Kanunu'na getirilen ek bir madde ile de güvenlik korucularına emeklilik hakkı tanınmıştır.

Çalışmada; korucuların görev tanımı ve özlük haklarında yaşanan gelişmelerden bahsedildikten sonra sosyal güvenlik alanında korucuların ve yakınlarının hak ve ödevleri açıklanmıştır. Korucuların görevlerinde gösterdikleri başarı durumu, koruculuk sisteminin terörle mücadele ne kadar gerekli olup olmadığı gibi konular çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Alan yazında korucuların görev alanları ve tarihsel gelişimi, görevlerindeki etkinliklerine dair çalışmalar bulunmaktadır. Sosyal güvenlik alanında koruculara yönelik düzenlemeler konusunda çalışma olmaması sebebiyle çalışma, alan yazına katkı sağlayacaktır.

2. KORUCU KAVRAMI

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1924 yılında kabul edilen 442 sayılı Köy Kanunu ile köy korucusu sistemi uygulanmaya başlamıştır. Köy korucusu sistemi o dönem şartları içerisinde devletin gücünün yetemediği kırsal alanlarda eşkıyaların gerçekleştirdiği eylemlere karşı vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuş bir

sistemdir (Peker ve Akça, 2013:8; Yüceşahin ve Özgür, 2006:21; Geray, 1974:5). 442 sayılı Kanununun 74. Maddesinde köy koruculuğu, köyde yaşayanları eşkıyaların ve çapulcuların saldırılarından korumak amacıyla kurulmuş olan bir yerel güvenlik birimi olarak tanımlanmıştır (Kızmaz ve Önder, 2016:246).

Kolluk güçlerinin ülke genelinde vatandaşın can ve mal güvenliğini temin etmeye muktedir olmadığı dönemin koşulları ve ihtiyaçları üzerine zorunluluk olarak başlayan köy koruculuğu sistemi 1930'lu yılların sonuna kadar etkin olarak uygulanmıştır.

Jandarma teşkilatının yaygınlaşması ve taşrada güvenliği sağlama noktasında ağırlığının ve etkisinin artmasıyla köy koruculuğu sistemi etkinliğini yitirmiş ancak Köy Kanununda ki yerini korumuştur (Peker ve Akça, 2013:8).

1980'li yıllarda Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde artan terör olayları ilçe, köy ve mezralarda yaşayan vatandaşların, can ve mal güvenliğini ile birlikte bu bölgelerde kamu düzenini tehdit etmeye başlamıştır. Kamu düzeninin varlığını devam ettirmek, köy ve mezralarda yaşayan vatandaşları terör olaylarından korumak ve terörle mücadelede güç kazandırmak amacıyla 1985 yılında, 3175 sayılı kanun ile Köy Kanununun 74'üncü Maddesinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklikle var olan köy korucusu sisteminin yetki ve sorumlulukları düzenlenerek terör olaylarına karşı daha etkin ve başarılı mücadele ihtiyacını karşılayabilecek Geçici Köy Koruculuğu müessesesi kurulmuştur.

Kısaca denilebilir ki, 1920'li yıllarda artan eşkıya eylemlerine karşı kırsal alanda halkın can ve malının güvenliğini sağlamak için oluşturulmuş korucu sistemi 1980'li yıllarda mevcut ihtiyaç doğrultusunda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde artan terör eylemleri karşısında ilçe, köy ve mezralarda güvenlik güçlerine yardımcı olarak kamu düzeninin devam

ettirilebilmesi, bölge halkının can ve mal güvenliğinin sağlanabilmesi adına yeniden düzenlenerek Geçici Köy Korucu sistemi olarak geliştirilmiştir (Koç, 2011:441).

İlk olarak 1985 yılında yirmi iki ilde geçici köy koruculuğu uygulaması başlatılmış, terör olaylarının artmasına paralel olarak görevlendirilen korucu sayısı artırılmıştır (Karataşoğlu ve Akpınar, 2011:369).

Geçici Köy Korucusu düzenlemesinin uygulamaya konulduğu ilk yıllarda korucular buldukları köy ve mezralarda halkı terör örgütünün eylem ve propagandalarından koruyucu, terör örgütünün ihtiyaç duyduğu lojistik yardıma ulaşmalarını engelleyici şekilde görev yaparlarken terörle mücadele gelişen taktik ve ihtiyaca göre köy ve mezra sınırlarının dışında farklı bölgelerde operasyonel görevlerde almaya başlamışlardır.

Kendilerine verilen görevlerdeki başarıları ile devletin terör örgütlerine karşı yürüttüğü mücadeleye önemli fayda ve katkı sağlayan Geçici Köy Korucuları başta PKK terör örgütü olmak üzere bölgede faaliyet gösteren terör örgütlerinin doğrudan hedefi olmuşlardır (Kızmaz ve Önder, 2016:246-249).

2018 yılında çıkarılan 7070 sayılı Kanun ile Köy Kanununda geçen, geçici köy korucusu kavramları yerine güvenlik korucusu kavramı getirilmiştir (7070 sayılı Kanun, 2018:md.8; Arslan, 2018:45). Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde köy korucusu ve geçici köy korucusu yerine güvenlik korucusu kavramı kullanılacaktır.

Dönem içerisinde Köy Kanununda yapılan çeşitli düzenlemelerle varlığını devam ettiren güvenlik korucusu düzenlemesi; vatandaşın huzurunu, can ve mal güvenliğini tehdit eden terör olaylarını tespit etme, önleme ve yok etme görevlerinde kolluk kuvvetleri ile birlikte uyum ve işbirliği içinde aktif olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

3. GÜVENLİK KORUCULARININ GÖREV ALANLARI VE GÖREV TANIMLARI

Köy bölgelerinde kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanmasında ilk kademeyi oluşturan köy korucusunun görev ve sorumlulukları ile yapmaları yasak olan işler 442 sayılı Köy Kanunu'nun Sekizinci Faslında düzenlenmiştir. Ayrıca gizlilik nedeniyle yayımlanmayan yönetmelik bulunmaktadır (Arap ve Erat, 2015:87). 1980'li yıllarda artan terör olaylarının önlenmesi amacıyla geliştirilen güvenlik korucularının göreve başlayabilmeleri gerekli şartlar ile görevlerine son verilebilecek haller, görevleri ve sorumlulukları, haklarında uygulanabilecek disiplin işlemleri, eğitimleri ve izin konuları ayrıca çıkarılan yönetmelik ve yönerge esaslarına göre yürütülmektedir.

3.1. Görev Alanları

442 sayılı Köy Kanunu'na göre nüfusu iki bin kişiden az olan yerleşim bölgelerinde (köy), herkesin ırzını, malını ve canını korumak üzere köy muhtarının emrinde 22-60 yaş arasında en az bir silahlı köy korucusu görevlendirileceği belirlenmiştir (442 sayılı Köy Kanunu, 1924:md.68-73). Her ne kadar Köy Kanunda korucunun çalışabileceği üst yaş sınır 60 olarak belirlenmiş ise de 2017 yılında 690 sayılı KHK ile güvenlik korucularının 55 yaşından sonra görevlendirilemeyeceğine dair düzenleme yapılmıştır (690 sayılı KHK, 2017:md.27; 7077 sayılı Kanun, 2018:md.23).

Köy Kanununun 74'ncü maddesinde özellikle mahsul zamanı köy halkını yağmaya karşı eşkıyalardan koruyabilmek amacıyla köy muhtarı ve ihtiyar heyeti tarafından lüzumu kadar kişinin gönüllü güvenlik korucusu olarak görevlendirilerek köyü ve köylüyü koruyabilecekleri belirlenmiş iken (442 sayılı Köy Kanunu, 1924:md.74), artan terör olayları sebebiyle köy ve köylünün korunabilmesi için 1985 yılında 3175 sayılı ve 2007 yılında 5673 sayılı Kanunlar ile bir takım değişikliğe gidilmiştir. Buna göre Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecek illerde; köylünün canına ve malına yönelik

terör eylemlerinin artması durumunda, valinin teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile kırk bin kişiyi geçmeyecek şekilde yeteri kadar güvenlik korucusu görevlendirilebilmektedir. Güvenlik korucusu sayısının Cumhurbaşkanı tarafından %50'ye kadar artırılacağı kararlaştırılmıştır (3175 sayılı Kanun, 1985:md.1; 5673 sayılı Kanun, 2007:md.1).

Güvenlik koruculuğu uygulaması; Van, Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır, Muş, Bingöl, Tunceli, Bitlis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman, Mardin, Siirt, Şırnak, Batman ve Hakkari (27/6/1985 tarihli ve 85/9632 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı); Malatya (1/4/1987 tarihli ve 87/11645 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı); Elazığ (21/7/1989 tarihli ve 89/14395 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı); Kahramanmaraş (9/5/1990 tarihli ve 90/458 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı); Gaziantep, Kilis (27/6/1990 tarihli ve 90/630 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı); Erzincan, Erzurum, Hatay ve Osmaniye (28/11/2016 tarihli ve 2016/9576 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı) illerinde devam edilmektedir.

Güvenlik korucularının görev alanı görevli buldukları köy sınırları içerisinde belirlenmiştir ancak ihtiyaç durumunda vali ve kaymakamın onayı ile görev alanları, geçici ve süresi belirli olarak köy sınırları dışına genişletilebilmekte ve görev yerleri değiştirilebilmektedir (6758 sayılı Kanun, 2016:md.21).

3.2. Görev Tanımı

Terör örgütlerine karşı stratejik ve taktik anlamda alan üstünlüğü elde etmek, ikmal alanlarını kısıtlamak ve terör örgütlerinin bölgelerinde barındırmamak üzere görev yapmaya devam etmekte (Koç, 2012:8) olan güvenlik korucuları ile korucu başlarının; görevlendirilmeleri ilgili tüm işlemler, 442 Sayılı Köy Kanununun 74'üncü maddesinde değişiklik yapan 5673 Sayılı Kanuna dayanılarak hazırlanan Geçici Köy Korucuları Yönergesinde belirtilen usul ve esaslara uygun olarak yürütülmektedir (5673 sayılı Kanun, 2007:md.2 ve EK-18).

Yönetmeliğe göre korucular, her ne kadar idari açıdan köy muhtarının gözetim ve

denetimi altında olsalar da mesleki açıdan görev yaptıkları köyün bağlı bulunduğu Jandarma Karakol Komutanının emir ve komutası içerisinde olduklarıdır.

Güvenlik Korucularının ikamet ettikleri köylerinin bağlı olduğu İlçe Jandarma Komutanı, sorumluluk bölgesinde görev yapan korucuların eğitim ve özlük haklarını takip etmekten, korucuların görevlerini kanun ve talimatlara uygun olarak yerine getirmelerinin sağlanması noktasında mülki amir adına yetkili ve sorumludur.

Güvenlik Korucusu olarak görev yapmak isteyen müracaat sahiplerinden Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği ve Yönergesi esaslarına göre güvenlik korucusu olarak görev alabileceği uygun olarak değerlendirilenler İl Valisinin onayı ile ikamet ettikleri köy veya mezralarda güvenlik korucusu olarak görevlendirilmektedir. Bu görevlendirme yapılırken Güvenlik Korucularından terörle mücadelede şehit veya çalışmayacak derecede malul olanların, eceliyle vefat edenlerin ve hizmet süresini tamamlayarak görevlerinden ayrılanların çocuklarından birine veya çocukları yoksa kardeşlerinden birine Güvenlik Korucusu alımında öncelik verilmektedir.

Göreve yeni alınan Güvenlik Korucularına, göreve başladıklarında iki hafta süreli temel eğitim verilmektedir. Korucular görev yaptıkları süre içerisinde altı ayda en az iki gün hizmet içi eğitime tabi tutulmaktadırlar (<https://malatya.jandarma.gov.tr/guvenlik-korucusu>, Erişim tarihi: 19.09.2019).

Güvenlik Korucuların görevleri, sorumluluk bölgelerinde yaşayan halkın can ve mal güvenliğini sağlamak, sorumluluk bölgesinde bulunan kamu ve özel kurumlara yapılacak saldırıları önleyebilmek için kolluk kuvvetlerine yardım etmek, saldırıda bulunanları yakalamak, suç ve delillerinin kaybolmamasını sağlayacak tedbirleri almak, doğal afetlerde verilecek görevleri yapmak, bağlı olduğu mülki amirce verilecek ve önleyici kolluk kapsamında olan diğer görevleri yapmaktır.

Korucuların görev alanları ve yetkileri kanun ve yönetmeliklerle belirlenmesinin yanında 442 sayılı Köy Kanununun 81'nci maddesinde korucuların yapması yasak olan işler ayrıca belirtilmiştir.

Kanun göre korucuların, korucu olmaktan doğan görevlerinin dışında başka iş yapmaları, görev bölgelerini izinsiz terk ederek başka işlerle uğraşmaları yasaklanmıştır.

4. ÖZLÜK HAKLARI

Güvenlik korucularının özlük haklarında 442 Sayılı Köy Kanununun 74. maddesinde 5673 sayılı kanunla yapılan değişiklikle iyileştirme yapılmıştır. Söz konusu kanunla koruculara, hizmet sürelerini tamamlayarak görevden ayrılmaları ya da malul olmaları durumunda aylık bağlanması sağlanmıştır. Sağlık ve idari nedenlerle görevlerine son verilen, ölen ve istifa edenlere tazminat verilmektedir. Terör olaylarının engellenmesi ve yok edilmesine yönelik olarak güvenlik güçlerinin yürüttüğü operasyonel faaliyetlerde güvenlik güçleri ile birlikte hareket eden güvenlik korucularının işlerinin karşılanması ve operasyonlara katıldıkları her gün için tazminat verilmesi, görev esnasında şehit olanlarının kanuni yakınlarına iki maaş tutarında ölüm yardımı verilmesi, şehit korucuların yakınlarına ve malul olup çalışabilir olanlarına, çalışmayacak durumda olanların yakınlarına istihdam edilme olanağı sağlanması düzenlenen hususlar arasındadır (Tapan, 2007:213).

Güvenlik Korucularına göreve devam ettikleri her ay memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısı ile on bir bin beş yüz gösterge rakamının çarpımı sonucu elde edilen miktarda ücret ödenmektedir. Korucu başları yüzde on ilave ücret ödenmektedir. Güvenlik Korucularına ödenen ücret üzerinden herhangi bir kesinti ve vergilendirme yapılamamaktadır (5673 sayılı Kanun, 2007:md.1).

Güvenlik korucuları başka bir vilayetin valisinin isteği doğrultusunda, istihdam

edildikleri ilin valisinin olur vermesiyle geçici ve süresi belirli olarak iller arasında görevlendirilmeleri durumunda kendilerine görevlendirildiği valilik tarafından harcırah ödenmektedir.

Güvenlik Korucuları görevde buldukları süre içinde yaralanmaları, engelli hâle gelmeleri veya ölümleri halinde durumunda hakları 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanuna uygun olarak düzenlenmektedir (3175 sayılı Kanun, 1985:md.1).

Elli beş yaşını tamamlamasına rağmen kanunun ön gördüğü süre olan on beş yıl görev yapma şartını tamamlamadan veya elli beş yaşını doldurmadan hayatını kaybedenler ile sağlık ve idari gerekçelerle görevlerine son verilene tazminat ödenmektedir. Ödenecek tazminat; yirmi bin gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısı ve hizmet yılı ile çarpımı sonucunda hesaplanmaktadır. Terör suçlarından haklarında kesin hüküm verilenler ile disiplinsizlik sebebiyle görevden el çektirilene tazminat ödenmemektedir (5673 sayılı Kanun, 2007: md.17).

Güvenlik güçleriyle birlikte operasyon icra eden güvenlik korucularına, iki yüz yirmi beş gösterge rakamının memur aylık katsayısı ve operasyona çıktıkları gün sayısı ile çarpımı sonucu hesaplan oranda ek tazminat ayrıca ödenmektedir (6758 sayılı Kanun, 2016:md.21).

Terörle mücadelede görevinin icrası sebebiyle olduğu gerekçesiyle haklarında soruşturma yapılan güvenlik korucularının kendilerine savunmak için belirledikleri üç avukatın ücreti İçişleri Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekten valilikler tarafından karşılanmaktadır (7078 sayılı Kanun, 2018:md.1).

3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun ek birinci maddesinde 02 Haziran 2007'de yapılan değişiklikle kanun çerçevesinde görev yaparken hayatını kaybeden veya vazife malulü olan korucuların kendilerine ve kanunda belirtilen hak sahibi yakınlarına kamuda istihdam hakkı tanınmıştır. Buna

göre; hayatını kaybeden veya çalışmayacak derecede malul duruma gelen korucuların öncelikle eşleri yoksa çocuklarından birisi, çocukları da yok ise bir kardeşi ya da malul olup da çalışabilir durumda olanların, öncelikli olarak kendileri, varsa eşleri veya bir çocuğu, bekar ise bir kardeşi istihdam hakkını kullanabilmektedir.

Görevleri sebebiyle sürekli olarak terör örgütlerinin tehdit ve baskısı altında yaşayan halen görevde veya emekli olan güvenlik korucularına, şehit korucuların eş ve çocukları ile anne ve babalarına talep etmeleri durumunda silah taşıma ruhsatı alabilmelerine izin verilmiştir. (Ateşli Silahlar Ve Bıçaklar İle Diğer Aletler Hakkında Yönetmelik, 1991: md.7).

Güvenlik Korucuları yıllık yirmi gün yasal izin ve on gün süre ile de mazeret izni kullanabilmektedirler.

5. SOSYAL GÜVENLİK HAKLARI

1924 yılı itibariyle köyü ve köylünün canını, malını ve ırzını koruma görevine başlayan korucular 2005 yılına kadar hiçbir sosyal güvenlik kurumunun koruması altında bulunmadan kendilerine verilen görevleri yerine getirmişlerdir.

İlk olarak 2005 yılında yapılan düzenleme ile 3816 sayılı Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Yeşil Kart Verilerek Devlet Tarafından Karşlanması Hakkında Kanunu'nda öngörülen şartlara bakılmaksızın Güvenlik Korucularının kendileri, eşleri, bakmakla yükümlü oldukları anne, baba ve çocuklarının sağlık ihtiyaçları yeşil kart verilerek karşılanmış, yeşil kart uygulamasının sonlandırılmasından sonra 01.01.2012 tarihinden itibaren genel sağlık sigortası kapsamına dahil edilmişlerdir (Erat, 2013:180).

2007 yılında Kabul edilen 5673 Sayılı Köy Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile korucuların sosyal güvenlik haklarının düzenlenmesine dair ilk adımlar atılmıştır. 5673 sayılı Kanun ile Köy Kanunu'na getirilen ek bir madde ile

de güvenlik korucularına emeklilik hakkı tanınmıştır.

5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılanların yaşlılık aylığına hak kazanması için gerekli olan prim ödeme gün sayısı ve yaş tamamlama şartı güvenlik korucuları için farklı şekilde düzenlenmiştir. Terör suçlarından hüküm giymemiş olan güvenlik korucularından görevine devam ederken 55 yaşını tamamlayan ve en az 15 yıl bu görevde bulunmuş olanlara yaşlılık aylığı bağlanmaktadır. Kanunlara uygun olarak yaşlılık aylığı alan bir güvenlik korucusu terör suçlarından hüküm giyerse kendisine bağlanan aylık kesilmektedir.

Çalışma süresi ve yaş şartına uygun olarak yaşlılık aylığı almaya hak kazanan bir güvenlik korucusuna yaşamlarını sürdürdükleri süre içerisinde 5.000 gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısı ile çarpımı sonucu elde edilecek oranda yaşlılık aylığı Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından bağlanmaktadır. Elli beş yaşını doldurduğunda on beş yıldan fazla görev yapmış bulunan korucuların aylıklarının hesaplanması için on beş yılı aşan her sene için beş bin gösterge rakamına iki yüz gösterge rakamı ilave edilmektedir ancak ilave hiçbir zaman üç bin gösterge rakamını geçmemektedir.

5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine göre "Hizmet akdi ile bir veya birden fazla işveren tarafından çalıştırılanlar" kısa ve uzun vadeli sigorta kolları uygulaması bakımından sigortalı olarak kabul edilmişlerdir (5510 sayılı Kanun, 2008:md.4). Güvenlik korucuları da 2018 yılında düzenlenen 7077 sayılı Kanun gereği 5510 sayılı Kanunun 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılmakta ve haklarında uzun vadeli sigorta kolları ile genel sağlık sigortası hükümleri uygulanmaktadır (7077 sayılı Kanun, 2018: md.44; 5510 sayılı Kanun, 2008: Ek Md.15).

Güvenlik Korucusu olarak göreve yapmaları uygun görülürken ile görevleri sona erenlerin

sigortalı işe giriş ve sigortalı işten ayrılış bildiremeleri, çalışmaya başladıkları tarihinden itibaren bir ay içinde bağlı buldukları valiliklerce yapılmaktadır. Güvenlik Korucularının sigorta primlerinin sigortalı ve işveren paylarının tamamı valilikler tarafından ödenmektedir. Ancak İşsizlik Sigorta Fonu'na herhangi bir sigorta primi ödenmemektedir.

5510 sayılı Kanun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine hizmet akdiyle çalışanların çalışma şartları ve çeşitli haklarını (kıdem tazminatı, ihbar tazminatı, işsizlik sigorta fonu ödemeleri) düzenleyen 4857 sayılı İş Kanunu ve 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu hükümleri Güvenlik Korucusu olarak görevlendirilenler hakkında uygulanmamaktadır (7077 sayılı Kanun, 2018: Md.23).

Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Kurulu tarafından çalışma gücünün en az % 60'ını veya vazifelerini yerine getiremeyecek şekilde meslekte kazanma gücünü yitirdiği tespit edilen Güvenlik Korucuları malûl sayılmakta ve kendilerine malullük aylığı bağlanmaktadır.

Güvenlik korucularından görev süresi içinde hayatını kaybedenlerin eşine ve çocuklarına, yoksa anne ve babasına, bunlar da yoksa kardeşlerine, 15.000 gösterge rakamının memur aylıklarına uygulanan aylık katsayısı ile çarpımı sonucu bulunacak miktarda ölüm yardımı ödenmektedir. Ölüm yardımından hiçbir şekilde vergi alınmamakta ve kesinti yapılmamaktadır (5673 sayılı Kanun, 2007: Md.16).

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından aylık bağlanmış olan güvenlik korucusunun hayatını kaybetmesi durumunda geride kalan dul eşi ile güvenlik korucusu olarak on beş yıldan fazla görev yapmış ancak elli beş yaşını tamamlamamış halde görevlerine devam ederken hayatını kaybedenlerin dul eşlerine hak ettikleri aylığın yüzde yetmiş beşi oranında aylık bağlanmaktadır. Aylığı hak eden güvenlik korucusunun eşinin sosyal güvenlik kurumundan bağlanmış aylığı var ise vefat eden güvenlik korucusu eşinden dolayı hak ettiği aylığın yarısı

kendisine ödenmektedir. Dul eşe bağlanan aylıklar evlenmesi halinde kesilmekte ve ölüm nedeni hariç dul kalmaları durumunda yeniden bağlanmamaktadır.

Tablo 1: 442 sayılı Kanuna Göre Normal Güvenlik Korucuları

	Kendisi	Hak Sahibi	Toplam
442 Sayılı Kanuna Göre Emekli	36690	4663	41353

Kaynak: SGK Aylık İstatistik Bülteni (Haziran,2019).

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından aylığı alma şartını sağlamış 36690 güvenlik korucusuna aylığı ödenmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumundan hayatını kaybedenlerin hak sahibi olan 4663 dul eşe yine kurum tarafından aylık ödenmektedir.

Tablo 2: 3713 ve 2330 sayılı Kanunlar Kapsamında Güvenlik Korucusu Aylığı Alanlar

	Kendisi	Hak Sahibi	Toplam
3713 Sayılı Kanuna Göre Aylık Alan	558	3739	4297
2330 Sayılı Kanuna Göre Aylık Alan	59	422	481

Kaynak: SGK Aylık İstatistik Bülteni (Haziran,2019).

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri

Sosyal Güvenlik Kurumu 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu kapsamında görev yaparken malul duruma düşen 558 güvenlik korucusuna ve aynı kanun çerçevesinde görev yaparken hayatını kaybeden güvenlik korucularının geride kalan 3739 hak sahibine vazife malullüğü aylığı ödemektedir. 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlama Kanununa uygun olarak ta 59 güvenlik korucusuna ve bu kanun kapsamında görevleri yerine getirirken hayatını kaybeden güvenlik korucularının geride kalan 422 hak sahibine aylık ödenmektedir.

Terör suçları sebebiyle haklarında kesinleşmiş hüküm bulunan güvenlik korucuları ve hak sahibi eşlerine aylık ödenmemektedir. Kendilerine aylık bağlandıktan sonra terör suçlarından ötürü hüküm verilmiş olursa bağlanmış olan aylık kesilerek ödenmemektedir.

6. SONUÇ

Kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler, memurlar ve diğer kamu görevlileri tarafından yerine getirilmekte iken yaptıkları görev itibarıyla tartışmasız olarak bir kamu hizmeti yerine getiren güvenlik korucuları 5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılmaktadırlar. Oysa kamu görevlileri aynı kanunun 4'üncü maddenin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamında sigortalı sayılmaktadırlar.

5510 sayılı Kanunun 47'inci maddesinde sadece kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamında sigortalı olanlar için vazife malullüğü hükümleri uygulanabileceği açıklandığından korucular açısından vazife malulü olarak kabul edilmeleri mümkün görünmemektedir. Kanunun vazife malullüğü şartlarına uygun şekilde malul duruma gelen korucular vazife malulü olarak Kabul edilemeyeceğinden vazife malullüğünün kendilerine sağlayabileceği haklardan yoksun kalmaktadırlar.

5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddenin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında sigortalı sayılan güvenlik korucularının hak sahibi yakınlarına evlenme ve cenaze ödeneği verileceğine dair bir hüküm bulunmamaktadır.

Güvenlik korucularının yaşlılık aylığına hak kazanmaları için on beş yıl görev yapmış olmaları gerekmektedir. 5510 sayılı Kanun hükümlerine göre tüm sigortalılar çeşitli şekillerde hizmet borçlanması yapabilmekte ve yaşlılık aylığı alabilmek için yapılan borçlanmalar dikkate alınmaktadır. Ancak güvenlik korucularının hizmet borçlanması

yapabileceğine dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Özellikle askerlik hizmeti yapmış olan korucuların askerlik hizmetini borçlanabilmeleri sağlanmalıdır.

Tam anlamıyla bir kamu hizmeti yerine getiren güvenlik korucularının, 5510 sayılı Kanunun 4'üncü maddenin birinci fıkrasının (c) bendi kapsamında sigortalı sayılmaları şeklinde yapılacak bir düzenleme sosyal güvenlik kurumunun kahramanca görev yapan koruculara sağladığı faydalara katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. ARAP, İbrahim; ERAT, Veysel (2015). Bir Kamu Politikasının Analizi: Türkiye'de Geçici Köy Koruculuğu, Mülkiye Dergisi, 39 (4), 73-108.
2. ARSLAN, Mustafa (2018). Güvenlik Koruculuğu Bağlamında 6360 Sayılı Kanun'un Değerlendirilmesi, Strategic Public Management Journal Volume 4, Issue 7, pp.44-58.
3. ERAT, Veysel (2013). Kamu Görevlisi Kavramı Açısından Geçici Köy Korucuları, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:28, Sayı:1, 169-196.
4. GERAY, Cevat (1974). Plânlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar (Sorunlar, Yaklaşımlar, Örgütlenmeler), Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
5. KARATAŞOĞLU, Soner, Akpınar, Mahmut (2011). Geçici Köy Koruculuğu Sistemi Üzerine Bir Saha Çalışması: Beytüşşebap Örneği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10, Sayı:38 ss.367-396.
6. KIZMAZ, Zahir ve Önder, Mehmet Seyman (2016), "Köy Korucularının Kürt Sorunu ve PKK Örgütü Konusundaki Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 26, Sayı: 1, ss.245-260.
7. KOÇ, Murat (2011). Bir Güvenlik Organizasyonu Olarak Geçici Köy Koruculuğu Sisteminin Dünü, Bugünü Ve Terörle Mücadeledeki Önemine Dair Tespitler. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 20, Sayı 3, 2011, ss.433-458.
8. KOÇ, Murat (2012). İş Tatmini, Duygusal Tükenmişlik Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Şırnak Geçici Köy Koruculuğu Örneği), T.C. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı Yönetim Ve Organizasyon Bilim Dalı Doktora Tezi.
9. PEKER, E.B., AKÇA, İ.(2013). Askerler, Köylüler ve Paramiliter Güçler: Türkiye'de Köy Koruculuğu Sistemi, Toplum ve Bilim, 126, ss.7-34.
10. TAPAN, B.(2007). Terörün Bekçileri. Hamidiye Alaylarından Günümüze Koruculuk. İstanbul: Güncel Yayıncılık.
11. YÜCEŞAHİN, M. Murat ve Özgür, E. Murat (2006), "Türkiye'nin Güneydoğu'sunda Nüfusun Zorunlu Yerinden Oluşu: Süreçler ve Mekânsal Örüntü", Coğrafi Bilimler Dergisi, 4(2), ss.15-35.

12. 442 Sayılı Köy Kanunu, 07 Nisan 1924 Tarih ve 68 Sayılı Resmi Gazete.
13. 3175 Sayılı Köy Kanununun 74'üncü Maddesine İki Fıkra Eklenmesine Dair Kanun, 4 Nisan 1985 Tarih ve 18715 Sayılı Resmi Gazete.
14. 5673 Sayılı Köy Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2 Haziran 2007 Tarih ve 26540 Sayılı Resmi Gazete.
15. 6758 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında KHK'nın Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanun, 24.11.2016 Tarih ve 29898 Sayılı Resmi Gazete.
16. 09 Ocak 2008 tarihli ve 13105 sayılı Geçici Köy Korucuları Yönetmeliği.
17. İçişleri Bakanlığının 13.02.2019 tarihli, Sayı:12229819-165.04-E2848 sayılı "Bakan Oluru".
18. 690 sayılı KHK, 29.04.2017 Tarih ve 30052 Sayılı Resmi Gazete.
19. 7077 sayılı Kanun, 08.03.2018 Tarih ve 30354 Sayılı (Mükerrer) Resmi Gazete.
20. 27/6/1985 tarihli ve 85/9632 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
21. 1/4/1987 tarihli ve 87/11645 sayılı sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
22. 21/7/1989 tarihli ve 89/14395 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
23. 9/5/1990 tarihli ve 90/458 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
24. 27/6/1990 tarihli ve 90/630 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
25. 28/11/2016 tarihli ve 2016/9576 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.
26. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu.
27. <https://malatya.jandarma.gov.tr/guvenlik-korucusu>, Erişim tarihi: 19.09.2019).
28. 7077 sayılı Kanun, 08.03.2018 Tarih ve 30354 Sayılı (Mükerrer) Resmi Gazete.
29. 7078 sayılı Kanun, 08.03.2018 Tarih ve 30354 Sayılı (Mükerrer) Resmi Gazete.
30. Ateşli Silahlar Ve Bıçaklar İle Diğer Aletler Hakkında Yönetmelik, 1991.
31. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/aylik_istatistik_bilgileri

ASKERİ REJİMLERİN TÜRÜ VE SONLANMA ŞEKİLLERİ¹

TYPES OF MILITARY REGIMES AND PATHS BACK TO THE BARRACKS

Mücahit AVCI*

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mucahitavci@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3919-0924>

ÖZ

Ordunun güç kullanarak ya da tehditle bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durum olarak tanımlanan pretoryenizm özellikle son iki yüzyılda siyasal, sosyal veya ekonomik istikrarsızlık yaşayan toplumlarda defalarca sahne almıştır. Bu dönemde ordunun sivil siyasal alanda kalış süresi veya söz konusu alana etki düzeyi; uluslararası faktörler, ordunun örgütsel özellikleri, liderlik, ülke içi toplumsal, siyasal, ekonomik şartlar gibi birçok etmene bağlı olarak değişmiştir. Siyasal alana müdahalesinde nispeten sınırlı amaçlara ve kalış sürelerine sahip olan askeri rejimler genel olarak muhafız rejimler olarak adlandırılmaktadır. Hükmedici rejimler ise müdahalelerinde siyasal, toplumsal ve ekonomik alana nüfuz etmek gibi geniş amaçlara sahip olduğu için siyasal iktidarı çok daha uzun süre elinde tutmayı amaç edinen rejimlerdir. Hükmedici askeri rejimler; karşı darbeyle, dış baskı yoluyla ya da meşruiyet kaybına uğrayarak siyasal iktidarı bırakmak zorunda kalmaktadırlar. Muhafız askeri rejimler ise; geri çekilmenin daha faydalı bir seçenek olduğunu düşünerek gönüllü olarak iktidarı sivilere devretmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Pretoryenizm, Askeri Rejim, Askeri Rejimler Geri Çekilmesi*

Jel Kodları: *F59, H19, Y40, Y80*

ABSTRACT

Praetorianism, defined as the situation in which the army ruling as an independent political force by threat or force, has been witnessed especially in societies that experiencing political, social or economic instability in the last two centuries. During this period the duration of military regime or its level of influence on the political field depend on various factors such as international factors, organizational characteristics of the army, leadership, internal social, political, economic conditions. Military regimes, which have relatively limited objectives and execution periods generally referred as guardian regimes. On the other hand, ruler regimes aim to retain political power for a longer period of time because they have broad aims such as penetration into the political, social and economic sphere. Ruler military regimes are forced to give up political power through counter-coup, external pressure or loss of legitimacy. Guardian military regimes voluntarily delegate power to civilians, acknowledging that withdrawal is a more useful option.

Keywords: *Praetorianism, Military Regime, Military Withdrawals*

Jel Codes: *F59, H19, Y40, Y80*

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı "İç ve Dış Etkenler Açısından Türkiye'de 1960 ve 1980 Askeri Müdahaleleri Sonrası Demokrasiye Geçiş Süreçlerinin Analizi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Asker-sivil ilişkileriyle ilgili literatürde; askeri rejimlerin sınıflandırılması ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bunun yanında, farklı bağlamlarda siyasal iktidarı ele geçiren orduların hangi yollarla iktidarı sivilere devrettiklerine ilişkin değerlendirmeler de yer almaktadır. Fakat söz konusu literatürde bu iki konuyu ilişkilendiren açıklamalar yeterli düzeyde değildir. Bu açıdan çalışmanın amacı, modern dönemdeki askeri rejimleri sınıflandırarak askeri rejim türlerinin sonlanma şeklini tespit etmektir. Asker-sivil ilişkileriyle ilgili literatürde, ordunun siyasal alana yaptığı müdahalelerin nedenleri, askeri rejim türleri ve müdahale sonrası ordunun geri çekilişi konusuyla ilgili çalışmalarda anahtar kavram pretoryenizmdir. Bu bağlamda ilk olarak, pretoryenizm teriminin tarihsel ve modern dönemdeki anlamı ile pretoryenizmin nedenleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında, modern dönemde gerçekleşen askeri rejimleri kapsayıcı şekilde gruplandırabilmek için pretoryenizmin sınıflandırılmasıyla ilgili çalışmalar ortaya konularak değerlendirilecektir. Son olarak, pretoryen orduların geri çekilişi konusu kapsamında askeri rejimlerin sonlanma şekilleri tespit edilerek her bir askeri rejim tipinin ne şekilde sonlandığı ortaya konacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etimolojik olarak incelendiğinde pretoryenizm kelimesi, “önünde ve önce” anlamlarına gelen Latince kökenli “prae” (White, 1904 : 479) önekinden türemiştir. “Yürümek ve gitmek” anlamlarına gelen “ire” ekiyle “önünden yürümek ya da önce gitmek” anlamlarını karşılayan kelime (Valphy, 1904: 279) “praetor” olarak kullanımıyla önden giden kimse anlamına gelmektedir. Tarihsel süreçteki kullanımı ele alınırsa Eski Roma’da “praetor” (Lewis, 1916: 803) orduda savaş alanında komutanlık yapanlara ya da geniş yetkili yargı bürokratlarına verilen ünvanıdır.

Sosyal bilimler literatüründe pretoryenizm, askerlerin siyasal alanda aktif olarak rol almalarını anlatan durumu ifade etmektedir. Watkins’in klasikleşen ifadesiyle pretoryenizm “belirli bir toplumda askeri sınıfın fiili güç kullanımı ya da tehdidine dayanarak bağımsız bir siyasal güç haline geldiği durum” olarak tanımlanmıştır (1934: 305-307).

1.1. Tarihsel Pretoryenizm

Terimin bugünkü anlamını yansıtan ilk örneği Roma Pretoryen Muhafızlarının tarihinde saklıdır. Bu süreçte adını generallerin çadırlarına verilen “pretorium”dan almış olan “preator”ler Roma imparatorlarının özel koruma görevini üstlenen birliklerdir. M.Ö. 27 yılında ilk olarak İmparator Augustus tarafından İmparator’un özel muhafızlık görevini yerine getirmek üzere Roma çevresinde kalıcı olarak yerleştirilen bu birlikler zamanla öylesine güç kazanırlar ki M.S. 372 yılında İmparator I. Constantine tarafından tasfiye edilene kadar imparatorlara isteklerini dayatabilen ve hatta kimi imparatorların öldürülmelerinden sorumlu olan devlet içinde bağımsız bir güç işlevi görmüşlerdir (Britannica, 2006: 1539). Roma Pretoryen Muhafızları’nın var olduğu zaman diliminde böylesine etkili olabilmesini sağlayan üç önemli etken vardır. Bunlardan ilki; Roma Pretoryen Muhafızları’nın elinde bulundurduğu yerel askeri güç tekeli, ikincisi; gelecek yöneticilerin seçimi konusunda açık ve kesin kuralların bulunmaması ve son olarak Roma Senatosu’nun prestijidir. Yöneticilerin seçimi konusunda katı kuralların bulunmadığı bir ortamda Senato’nun kararı yöneticiye meşruiyet kazandırabilmektedir. Tek yerel askeri birlik olarak Roma Pretoryen Muhafızları’nın Senato’ya kendi adaylarını dayatma gücüne sahip oldukları düşünülürse, Roma Pretoryen Muhafızları’nın kendi askeri gücünün çok ötesinde bir siyasal gücü kullandığı görülmektedir (Perlmutter, 1981: 19).

Tarihsel pretoryenizmde, ordu geleneksel rolleri itibariyle siyasal meşruiyeti savunur

ve temsil eder. Bu süreçte askeri örgütlenme ve teknolojiler, siyasal iktidarı elinde bulunduranlar için egemen olmalarını kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Eski Yunan'ın kent devletlerinde M.Ö 7. yüzyıla kadar süren soyluların egemenliği, büyük oranda sahip olunan askeri teknolojiye dayanmaktadır. Sopa ve tarım aletlerinden biraz daha gelişmiş hafif silahları bulunan ve kötü bir biçiminde örgütlenen avam karşısında şiddete dayalı zor kullanma bakımından at arabası gibi üstün araçlara sahip olmaları, soyluların siyasal yaşamda egemen olmalarını kolaylaştırmıştır. Bununla beraber, M.Ö. 7. yüzyılda ise, yeni ve üstün bir savaşçı güç olan ağır zırhlı piyade sınıfının ortaya çıkması aristokrasinin askeri ve siyasal üstünlüğünü zayıflatmıştır. Orta çağlarda ilk önce azınlığın üstünlüğünü ortaya çıkaran sonrasında bu üstünlük temelini zayıflatan neden de askeri örgütlenme ve tekniklerdeki gelişmelerle ilgilidir. Bu dönemde iyi yetiştirilmiş atlara ve şövalyenin donanımına sahip olabilecek kadar iyi durumda olmak, feodal beylerin egemenliğini sağlamışken 14. ve 15. yüzyıllarda uzun yaylı silahlara sahip olan İngiliz piyadelerinin ortaya çıkması ise feodalizmin bu askeri temelini tahrir etmiştir (Dahl, 1989: 245-247).

Tarihsel pretoryenizmde, ordu siyasal meşruiyeti savunmak ve temsil etmek gibi çok önemli rollere sahip olmasına karşın, siyasal iktidarın sadece sahip olunan askeri güç korkusuna dayandığı durumlar nadirdir. Siyasal iktidarın askeri güç korkusu ile sürdürüldüğü durumlarda orduya bağımlılık söz konusudur. Bu şartlar altında, yöneticinin ölmesi veya savaşta başarısızlık gibi durumlar ordunun ayaklanması veya dağılmasına neden olabilmekte ve böylelikle bir siyasal iktidarın ani çöküşünü bir yenisinin ani yükselişinin izlediği büyük siyasal istikrarsızlıklar yaşanmaktadır (Weber, 1978: 1020). Özellikle gelişmiş tarım topluluklarında, ordu zamanla düzenli biçimde organize olarak ve özerk bir grup olarak kurumsallaşarak siyasal açıdan önemini arttırmıştır. Meşru otoritenin bocaladığı

zamanlarda da yerini alarak oluşan iktidar boşluğunu doldurmuşlardır (Perlmutter, 1981: 11). Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde siyasal iktidar açısından oldukça önemli hale gelen ordu, 1826 yılında tasfiye edildiği döneme kadar yeniçeriler vasıtasıyla Roma Pretoryen Muhafızları'nın gördüğü işlevi bu dönemde sürdürmüşlerdir.

1.2. Modern Pretoryenizm

Siyasal yaşam özellikle son iki yüzyılda dünyanın farklı coğrafyalarında çok sayıda ve çeşitlilikte modern pretoryen orduların gerçekleştirdiği askeri müdahalelerin yaşanmasına sahne olmuştur. Bu girişimlerden bir kısmı başarılı olmuş bir kısmı ise geri püskürtülmüştür. Başarılı girişimler neticesinde siyasal iktidarı ele geçiren askeri yönetimlerin ömrü bazı durumlarda günler, haftalar veya aylarla sınırlı kalırken; bazılarında ise on yıllar boyu devam etmiş ve bu süreçte siyasal alanda oldukça etkili ve belirleyici olmuştur.

Modern pretoryenizm ile tarihsel pretoryenizm arasında temel olarak iki fark bulunmaktadır: İlk olarak, askeri kuruluş ile siyasal düzen arasındaki otorite ilişkisi tarihsel pretoryenizmde geleneksel iken modern pretoryenizmde yasal-ussal bir temele dayanmaktadır. İkincisi ve daha önemlisi, tarihsel pretoryenizm'de Roma Pretoryen Muhafızları'nın yaptığı gibi ordu yöneticinin siyasal meşruiyetini savunur ve temsil ederken, modern pretoryen orduların böyle bir işlevi yoktur (Perlmutter, 1981: 93). Modern pretoryen ordular ancak belli koşulların var olması halinde siyasal alana müdahale etmeye kalkışmaktadırlar. Modern dünyada pretoryenizme neden olan koşulları anlamak pretoryen ordularını ve rejimleri analiz etmek için önemlidir.

2. PRETORYENİZMİN NEDENLERİ

Ordu en gelişmiş silah teknolojisine sahip ve kendi örgütsel yapısına has özellikleri ile ülke içerisindeki diğer örgütlenmelere göre en organize ve en disiplinli güçtür. Ordunun sahip olduğu bu güç ile siyasal alana niçin müdahale ettiğini sormak yerine, Finer'a

katılarak, ordunun siyasal alana müdahalesinin neden bir kural değil de istisna olduğunu sormak gerekir (1967: 12). Kuşkusuz sıra dışı görünen bu soru, ordunun elinde tuttuğu siyasal gücün kaynağını göstermek açısından önemlidir. Fakat bu sorunun cevabını oluşturacak olan ordunun siyasal gücünün sınırlılığı bu bölümün konusunu değildir. Bu bölümde esas olarak orduyu sivil siyasal alana müdahale etmeye iten nedenler üzerinde durulacaktır.

Ordunun sivil siyasal alandaki etki derecesi bölge ve ülkelere göre farklılaşacağı gibi aynı bölge veya ülkelerde farklı zaman dilimlerinde de değişen koşullara bağlı olarak aynı olmayacaktır. Ordunun sivil siyasal alana etki düzeyi ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal faktörlerle birlikte ordunun örgütsel özellikleri ile liderlik gibi bir dizi karmaşık etmenle yakından ilgilidir.

Sivil-asker ilişkileri ile ilgili literatürde pretoryenizme neden olan faktörler için genel olarak üç açıklama modeli geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, Huntington ve Finer tarafından öne sürülen, pretoryenizmi açıklamada ordu dışı faktörleri temel alan dışsal ya da toplumsal yaklaşımdır. İkincisi, Janowitz ve sonrasında Perlmutter tarafından ortaya konulan, pretoryenizme neden olan koşulların hiyerarşi, disiplin, kurumsal çıkar, kişisel hırs gibi nedenlerle ordu içerisinde kaynaklandığını öne süren örgütselci ya da içsel yaklaşımdır. Her iki yaklaşımın temsilcileri de ordunun siyasal alana müdahalesine neden olarak ordu içi ve dışı faktörlerden söz etmektedirler. Ancak iki yaklaşım arasındaki temel fark; pretoryenizme neden olan koşulları açıklamada öne çıkardıkları etmenlerdir. Daha sonraki yıllarda bu iki yaklaşımın bir sentezi biçiminde birçok yazar tarafından ifade edilen açıklama modeline göre ise, genel olarak askeri darbeler; ekonomik güçlük, sosyal parçalanma veya siyasal istikrarsızlık yaşayan toplumlarda ordunun kurumsal çıkarı tehdit edildiğinde yaşanmaktadır.

Dışsal ya da toplumsal yaklaşım için ordunun siyasal otoriteden bağımsızlaşarak

siyasal gücünü arttırmasının nedenleri toplumdaki kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcilerinden Finer, siyasal otoriteye karşı yapılan askeri müdahalelere neden olan faktörleri “müdahale eğilimleri”, “müdahale fırsatları” ve “müdahale düzeyleri” alt başlıklarında ele almıştır. Finer’a göre orduyu siyasal alana müdahaleye sevk eden ulusal çıkar, ordunun kurumsal çıkarı, bölgesel çıkar, sınıfsal ya da kişisel çıkar gibi güdüler vardır. Farklı ülkelerde ordular bu çıkarlardan birinin koruyuculuğunu üstlenerek müdahale eğilimine girmektedir. Bu güdüler müdahalenin gerçekleşmesi için gerekli fakat yeterli değildir. Ordunun harekete geçmesi için bu güdülerin bir duyguya katalize edilmesi gerekmektedir. Müdahale güdülerinin sivillere karşı öfke, aşığılama gibi duygulara dönüştüğü kimi durumlarda orduyu istediğini yapmaktan alkoymak mümkün değildir. Fakat genel olarak ordular sivillere karşı öfkeli ve müdahale eğiliminde olsa da sadece duyguları ile hareket etmek yerine objektif şartları gözetirler. Finer için objektif şartlar akılcı hesaplamaların yapıldığı alanlardır. Ordunun siyasal alana müdahale edip etmeyeceği, müdahale edecekse müdahalenin nasıl ve ne zaman olacağı müdahale fırsatları olarak adlandırılan bu objektif şartlara bağlıdır. Orduların siyasal alana müdahale fırsatlarının en çok olduğu an, savaş veya ülke içi krizler sebebiyle sivillerin orduya karşı bağımlılığının arttığı veya sivillerin otoritesinin güven kaybederken ordunun popülaritesinin arttığı durumlardır. Bu noktada önemli olan, ülke dışından kaynaklanan savaş, dış müdahale gibi nedenler dışında yerel şartlardan kaynaklanan müdahale fırsatlarının, içerisinde bulunulan toplum ile çok yakından ilişkili olduğudur. Bütün müdahale fırsatları hükümete olan halk desteğinin zayıflaması ile var olmakta ve böylelikle orduya olan bağımlılık artmaktadır. Son tahlilde Finer’a göre, halkın sivil kurumlara olan bağımlılığının düzeyi ile ordunun müdahale fırsatı ve başarı şansı ters orantılıdır. Finer, halkın sivil kurumlara olan bağımlılık derecesini ifade etmek için siyasal kültür terimini kullanır. Siyasal kültür, farklı

ülkelerdeki orduların siyasal rolünün farklılaşmasını anlamakta açıklayıcı bir anahtardır. Halkın siyasal kurumlara bağlılık düzeyini ifade eden siyasal kültürün gelişim düzeyi ne kadar zayıf ise ordunun siyasal müdahale düzeyi o kadar artmaktadır. Kısacası, Finer için askeri müdahaleler, kamuoyunun ve sivil toplumun dar olduğu ve zayıf örgütlendiği, rejim kurumları ve prosedürlerinin meşruiyeti üzerinde uzlaşma yerine çatışmanın olduğu zayıf ve minimal siyasal kültürlerden kaynaklanmaktadır (1967: 32-139).

Dışsal ya da toplumsal yaklaşıma sahip olan siyaset bilimci Huntington da Finer gibi pretoryenizme neden olan koşulları esas olarak ordu dışı faktörlerle açıklamaktadır. Huntington, batı demokrasilerinde sivil-asker ilişkilerini analiz ettiği *'The Soldier and the State'* isimli klasik kitabında ordunun profesyonellik düzeyi ile askeri müdahale olasılığı arasındaki ters orantıdan bahsetse de pretoryenizmi genel olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere has bir olgu olarak değerlendirdiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Nitekim daha sonraki yıllarda yayımlanan gelişmekte olan ülkeleri konu alan kitabında orduyu temel alan açıklamaların askeri müdahaleleri açıklamayacağı, askeri müdahalelerin nedenlerinin daha geniş bir olgu olarak az gelişmiş veya gelişmemiş toplumlardaki sosyal güçlerin ve kurumların siyasallaşmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu bağlamda esnek, basit olmayan, özerk ve uyumlu kurumların kurumsallaşmış, meşru ve istikrarlı siyasal düzenin temelini oluşturduğu durumlar pretoryenizmin varlık alanını daraltmaktadır (1968: 196).

Pretoryenizmin varlığını açıklamada içsel yaklaşımı geliştirenlerden Perlmutter'e göre, ordu dışı faktörler ordunun siyasal alana müdahalesine tetikleyici etkide bulunsu da orduyu siyasal alana müdahale için harekete geçiren esas neden siyasaldır; "pretoryen ordu zayıf ve istikrarsız siyasal grup ve rejimlerin yerini almaya eğilimlidir" (1978:98). Perlmutter için ordunun siyasal alana müdahale eğiliminin kaynağı profesyonelliğin bir sonucu olarak ortaya

çıkan kurumsal güdüleridir. Kurumsal bir vücut olarak ordu, mesleğinin iç kontrolünü sağlamaya çalışırken dış siyasal kontrolden de korunmak için çaba gösterir. Ordunun özerkliği artırma çabası, ordunun müdahaleciliğini açıklamada en önemli etken olan kurumsal profesyonelliğinin bir sonucudur (1978:2-6). Sosyal açıdan; yapısal zayıflık ve örgütsüzlük, düşük seviyede sosyal mobilizasyon, siyasal açıdan; düşük siyasal kurumsallaşma düzeyi ile zayıf ve etkisiz siyasi partilerin varlığı gibi etmenler pretoryenizme katkıda bulunsalar da ordu yalnızca kurumsal ve bürokratik rollerinin tehdit altında olduğunu hissederse müdahale etmek için hareket etmektedir (1978: 95-97,281).

Amerikalı sosyolog Morris Janowitz, sivil-asker ilişkilerini ele aldığı ilk dönem çalışmalarında pretoryenizme neden olan koşulları, ordunun örgütsel yapısından kaynaklanan nedenler üzerinden açıklaması ile bu alanda örgütselci yaklaşımın öncüsü kabul edilmiştir. Perlmutter'in de üzerinde durduğu, ordunun siyasal alanda aktif ve bağımsız bir siyasal güç haline gelmesinin nedenini açıklamada kullanılan ordunun kurumsal özellikleri ile ilgili başlıkların ilham kaynağı Janowitz'dir. Fakat sonraları *'The Military in the Political Development of New Nations'* kitabının ikinci baskısı için yazdığı önsözde Janowitz, kendisini içselci/dışsalci tartışmasının dışında tutmuştur. Ordunun rolünün, mevcut siyasal düzenin zorlukları ile ordunun kurumsal ve mesleksel özelliklerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda belirlendiğini iddia eden Janowitz, Huntington tarafından öne sürülen içsel/dışsal ayırımına ilişkin açıklamaların dayanaksız olduğunu ifade etmiştir (1977: 23).

İçsel ve dışsal yaklaşım ile ilgili Janowitz'in temel savına katılarak Nordlinger ile Welch ve Smith, ordunun siyasal alana müdahalesinin nedenlerini açıklamada tek bir koşula ağırlık vermek yerine bir dizi etmenin birbirini etkilediği çok boyutlu bir açıklama yolunu seçmişlerdir. Bu yeni yaklaşımın özü; pretoryenizmin varlığını ekonomik, sosyal ve siyasal olumsuzlukların siyasal iktidarın meşruiyet kaybına neden

olduğu durumlara ve ordunun kurumsal çıkarlarının tehdit edildiği zamanlara dayandırmasıdır (Danopoulos, 1992: 38).

Latin Amerika, Asya, Afrika ve Orta Doğu'da 1945 sonrası gerçekleşen askeri darbeler ve hükümetleri ele aldığı çalışmasında Nordlinger, askeri müdahalelerin gerçekleşmesini ordu ve sivil otoriteden kaynaklanan nedenler üzerinden ele almaktadır. Nordlinger'e göre, orduların kurumsal çıkarlarını koruma ve geliştirme amacı taşıyan müdahaleci güdüleridir. Aslında her kamu kurumunun yeterli bütçe desteği elde etme, iç işleyişlerinde özerk olma, kurumsal olarak varlığını devam ettirme gibi amaçları olsa da ordular bağlılık ve birlik duygusunun sağladığı güç ile diğerlerinden farklılaşır. Üstelik ordular darbeler yoluyla kurumsal çıkarlarını korumak ve geliştirmekte başarılıdır. Darbe yapanlar bunu halk ya da ulus adına yaptıklarını iddia etseler de gerçek neden kurumsal imtiyazlarını sürdürmek ya da geliştirmektir. Zaten kendilerini ulus ile özdeşleştiren darbe liderleri için ordunun çıkarına olan şey ulusun da çıkarıdır. Diğer taraftan subayların siyasi tutku, statü talebi gibi kişisel çıkarları kimi askeri müdahalelerde önemli bir etken olarak görünse de esas olarak orduyu siyasal alana müdahaleye sevk eden faktör ordunun kurumsal çıkarlarıdır. Ordunun kurumsal çıkarlarının ihlal edilmesi; sivil hükümetlerin ordunun ayrıcalıklı pozisyonunu olumsuz etkileyecek yeterli bütçe desteği vermemesi, ordunun özerkliğine müdahale etmesi, düzenli ordu dışında milis güçlerin oluşturulması ve genişletilmesi ile gerçekleşmektedir. Fakat ordunun kurumsal çıkarlarının göz ardı edilmesi tek başına askeri müdahalelerin gerçekleşmesine neden olmamaktadır. Diğer bir deyişle, Nordlinger'e göre ordu sadece müdahaleci güdülerine göre hareket etmemektedir. Ordunun müdahaleci güdülerine göre hareket etmesine neden olan şey; sivil hükümetlerin başarısızlıkları ve neticesinde meşruiyet kaybına uğramalarıdır. Sivil hükümetlerin anayasal ve yasal sınırların dışında keyfi uygulamalarda bulunması, siyasal yozlaşma,

ekonomik çöküş veya enflasyonist sarmal, toplumdaki yaygın şiddet ve kargaşa gibi faktörler sivil iktidarın meşruiyetini yitirmesine neden olarak askeri müdahale için uygun zemini oluşturmaktadır (1977: 63-95).

Welch ve Smith ise ordunun siyasal alana müdahale etme olasılığını etkileyen koşulları iki başlık altında incelemiştir. İlki, ordunun iç yapısal özelliklerini, ikincisiyse ordunun içerisinde bulunduğu çevresel etmenleri barındırmaktadır. İlk kısımda ele alınan doğrudan ordu ile ilgili koşullar ordunun sahip olduğu misyon ve örgütsel özellikleri ile ilgilidir. Bu açıdan, ordunun ulusal güvenlik gibi asli misyonlarının ötesinde ülke içi siyasetle meşgul olması veya kendisine 'hükümete hizmet' etmek yerine 'ulusa hizmet' etmek gibi bir misyon atfetmesi, ordu içi dayanışmanın yüksek olması, yöneten seçkinler ile subayların farklı toplumsal tabakalardan olması, ordunun kurumsal çıkarlarını tehdit edecek değişiklikler veya bu yönde niyetlerin olması, dışarıdan gelen askeri yardım, siyasal iktidarın sorumlu tutulduğu bir savaş yenilgisi müdahale olasılığını arttıran nedenlerdendir. İkinci kısımda yer alan çevresel koşullar ise sosyal, ekonomik ve siyasal etmenleri içermektedir. Sosyal açıdan, hakim sınıfın gücünü veya konumunu tehdit eden yoğun etnik veya sınıf çatışmalarının yaşanması, ekonomik açıdan ise, siyasal iktidarın sorumlu tutulduğu veya çözemediği ekonomik krizler askeri müdahale olasılığını arttırmaktadır. Müdahale olasılığını arttıran siyasal koşullar ise, ülke içi siyasal krizlerin barışçıl yollarla çözülemediği, bunun için ordunun olaya el koyması için davet edildiği, siyasal iktidarın meşruiyet krizi yaşadığı durumlardır (1974: 8-30).

3. PRETORYENİZMİN SINIFLANDIRILMASI

Pretoryenizme ilişkin asker-sivil ilişkileri literatüründe siyaset bilimciler tarafından çok sayıda sınıflandırma çabasına girişilmiştir. Bunlardan Huntigton'ın sınıflandırmasının tamamı ile Welch ve

Smith'in sınıflandırmasının bir boyutu tarihsel süreç içerisinde pretoryenizmin değişen şekillerini ele almaktadır. Pretoryenizmin tarihsel süreçteki evrimi bu çalışmanın konusu dışında kaldığı için burada ilgili olan noktalara değinilecektir. Çalışma açısından önem taşıyan temel konu, modern pretoryenizme ilişkin yapılan sınıflandırmalardır. Modern pretoryenizme ilişkin yapılan sınıflandırmalar kullanılan kriterler açısından birbirinden farklılık göstermektedir. Pretoryen orduların amaçları, müdahale sonrası siyasal alanda kalış süreleri, profesyonellik düzeyleri, örgütsel yapıları ve müdahale düzeyleri gibi bir dizi faktör pretoryenizmin sınıflandırılmasında temel belirleyicilerdir.

Perlmutter, pretoryen orduları; sosyal düzen ile olan ilişkileri, amaçları, örgütsel yapıları, iktidarda kalış süreleri ve profesyonellik düzeylerindeki farklılıkları temel alarak hakem ve yönetici tip olarak ikili bir sınıflandırma ile ele almıştır (1978: 102-104). Hakem tipi ordular mevcut düzeni kabul etmişlerdir ve var olan rejimde radikal bir değişiklik yapma amacı gütmeyizler. Kendinde iktidar olma becerisinin olmadığını farkında olan hakem tipi ordular, siyasal alana müdahalelerinde siyasal bozulmanın ve yozlaşmanın giderilmesini amaçlarlar. İstikrarın sağlanmasından sonra da kışlarına dönme eğilimindedirler².

Hakem tipi orduların yönetici tipi ordulardan farklı olarak bağımsız bir siyasal örgütü yoktur. Müdahale sonrasında hükümeti 'kabul edilebilir' bir sivil iktidara devretmek hususunda kendilerine biçtikleri bir zaman kısıtı vardır. Uzun süre iktidarda kalmaya çalışmamalarının temel nedeni bunun ordunun profesyonelliğine zarar vereceği düşüncesidir. Hakem tipi ordular için profesyonel askeri normlar, subayların kariyerlerindeki öngörülebilirlik ve güven sağlayan uzmanlık çok önemlidir. Siyasete açık olarak müdahale etmekten korktukları

için bu tip ordular perde arkasından baskı grubu olarak hareket etmeye eğilimlidirler. Bu şekilde taleplerinin karşılanması için sivil hükümetleri etkileyerek açık bir askeri müdahaleyi gereksiz hale getirirler. Hakem tipi orduların uzun süre iktidarda kalmalarına engel olan bir diğer faktör de sivil siyasetçiler veya halktan gelebilecek tepkilerin korkusudur. Sivil hükümetlerin subayları görevden alma veya rütbe indirimi gibi uygulamaları dışında uzun süreli iktidardan kaynaklanabilecek popülerlik yitimi ve kitlesel eylemlerin olması ihtimali, hakem tipi orduyu uzun süreli bir iktidara girişmekten alıkoymaktadır (Perlmutter, 1978: 104-107).

Yönetici tip ordular ise hakem tipi orduların tam tersi özellikleri barındırmaktadır. Mevcut düzeni reddeden ve onu meşru görmeyen yönetici tip ordu, reformist karakteriyle var olan kurumları, ideolojileri ve prosedürleri terk etmek veya bunları hızlı kalkınma için gerekli olan sanayileşme, modernleşme ve siyasal mobilizasyonu gerçekleştirmek için dönüştürmek amacındadır. Sivil iktidara karşı güven duymayan yönetici tip orduların kendi bağımsız siyasal örgütleri vardır. Siyasal ve sosyal alandaki dağınıklıktan faydalanarak iktidarını meşrulaştırma ve uzatma amacındadır. Kendisini yönetme kapasitesine sahip seçkin bir grup olarak gören yönetici tip ordular, sivil düzensizliğin tek alternatifinin örgütsüz ve etkisiz sivil yöneticiler değil kendileri olduğuna inanmaktadırlar. Yönetici tipi ordular siyasal çıkarları, kariyer güvenliği ve uzmanlık gibi profesyonel normlara tercih etmişlerdir (Perlmutter, 1978: 107-114).

Nordlinger'in pretoryenizme ilişkin sınıflandırmasında kullandığı temel kriter ise pretoryen askerlerin müdahale düzeyleridir. Müdahale düzeylerini belirleyen iki boyut ise söz konusu askerlerin kullandıkları iktidar gücünün kapsamı ve amaçlarına olan tutkularıdır.

² Perlmutter, muhafız tipi ordular olarak ayrı bir sınıflandırmaya gitmese de birçok örnekte hakem tipi orduların kışlarına çekildikten sonra mevcut sivil otoritenin ya da Türkiye örneğinde olduğu gibi

Kemalist mirasın özü olarak ordunun anayasasının koruyucusu olarak hareket etmeye devam ettiklerini ifade etmiştir.

Pretoryen askerlerin siyasal ve ekonomik amaçlarının kapsamı, kullandıkları iktidar gücünün kapsamının da belirleyicidir. Dolayısıyla bu iki boyuta bağlı olarak Nordlinger, pretoryen askerleri; arabulucular, muhafızlar ve yöneticiler olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır (1977: 21-22).

Pretoryen arabulucular iktidarı üstlenmeden sivil hükümetlerin aldığı çeşitli kararlar ve siyasal anlaşmazlıklar konusunda veto yetkisini kullanırlar. Sivil hükümetlerin kontrolünü üstlenen pretoryen arabulucular taleplerinin karşılanması için ihtiyaç duydukları kimi durumlarda mevcut hükümetin ordu için daha kabul edilebilir olmasıyla değiştirilmesi anlamına gelen *yerinden etme darbesini* gerçekleştirirler. Yine de pretoryen arabulucular diğer pretoryen askerlere kıyasla sınırlı amaçlara sahiptirler ve mevcut statükoyu koruma eğilimindedirler. Buna karşın, pretoryen arabulucular subaylarının daha fazla siyasallaşmasıyla ya da veto yetkilerinin kullanımıyla istedikleri neticeleri alamadıkları durumlarda çözüm için tek çare olarak iktidarı üstlenmeleri gerektiğine inanarak muhafız veya yönetici tip askerlere dönüşebilmektedirler (Nordlinger, 1977: 22-24).

Mevcut düzenin sürdürülmesi hususunda amaçları bakımından pretoryen arabulucular ile benzeşen pretoryen muhafızlar iktidarı bizzat üstlenmeleri açısından farklılaşırlar. Orduyu iktidarı üstlenmeye iten şey; ekonomik ve siyasal düzeni koruyabilecek alternatif bir seçkin grubun olmayışı veya iktidarın ordu tarafından üstlenilmemesi durumunda gücün, amaçları ordu ile çelişen siyasal seçkinlere yöneleceği düşüncesidir. Fakat uzun süre iktidarda kalma gibi bir amaçları yoktur. Genellikle iki ile dört yıllığına devraldıkları iktidarı, önceki sivil hükümetin kötü yönetimi ile oluşan siyasal ve ekonomik bozulmanın giderilmesi sonrası bırakma eğilimindedirler. Pretoryen muhafızlar siyasal açıdan; aşırı partizan politikaların, kavgaların, yozlaşmanın giderilmesi, hükümetin ve bürokrasinin daha verimli ve işler hale getirilmesi, ekonomik açıdan ise; ekonomik büyümenin rayına

oturtulmasının yanı sıra enflasyon sarmalının, yüksek kamu harcamalarının ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesini amaçlar (Nordlinger, 1977: 24-26).

Pretoryen yönetici askerler ise hükümetin kontrolü ile yetinmeyip sahip oldukları hükümetin gücünün ve tutkulu amaçlarının büyüklüğüne bağlı olarak rejime bütünüyle hakim olmak isterler. Bu yüzden pretoryen muhafızlar gibi iktidarı bir süreliğine devralmak yerine uzun süre iktidarda kalırlar. Uzun erişimli amaçlarının doğası gereği ne kadar süre iktidarda kalacakları da belirsizdir. Siyasal açıdan rejimin kontrolünü sağlamak için tüm güç merkezlerini tasfiye etmek isterler ve tüm bağımsız siyasal örgütlenmeleri yasaklarlar. Ekonomik açıdan ise alternatif ekonomik ve finansal politikalar ile yetinmeyip istikrarlı bir ekonomik büyüme için güçlü yatırım ve modernleşme programları yürütürler. Kısaca, gazetelerin sansürlendiği, eleştiriye tahammülün olmadığı pretoryen yönetici rejimlerde siyaset, ekonomi ve toplum ordunun nüfuzu altına alınmış ve diğer pretoryenlere kıyasla çok daha otoriter bir rejim oluşturulmuştur (Nordlinger, 1977: 26-27).

Bangladeşli siyaset bilimci Maniruzzaman'ın pretoryenizmle ilişkin sınıflandırması ise eylem programları ve siyasal yönelimlerine göre profesyonel ordular üzerinedir. Buna göre profesyonel ordular; arabulucu, kısmi arabulucu, muhafız veya düzeltici ile yönetici olmak üzere dört kategori altında ele alınmıştır (1987: 61).

Arabulucu modelde ordu siyasal sistemin düzgün çalışmasını engelleyen etmenleri ortadan kaldırmak üzere siyasal alana müdahalede bulunur. Ordunun müdahale ettiği şartlar toplumun sivil ve askeri kesiminin kabul ettiği gibi ulus için tehlike içermektedir. Ordu, müdahalesinde bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için sınırlı bir amaç gütmektedir. Ordu genellikle şiddet içermeyen biçimde müdahaleye karşı olan sivil veya askeri grupları bastırarak kısa sürede misyonunu tamamlar. Arabulucu ordular, ordu yönetiminin sınırlılıklarının

farkında oldukları gibi sivil yönetimin yönetme kapasitesine de inanırlar. Bu yüzden iktidarı üstlenmekten ve demokratik işleyişi bozmaktan kaçınırlar (Maniruzzaman, 1987: 61-63).

Kısmi arabulucu modelin arabulucu modelden farklı olarak siyasal alana müdahalesinin gerekçesi ulus için tehlike arz eden durumlar değildir. Üstelik arabulucu modelde olduğu gibi müdahalenin olması için sivil ve askeri kesimde bir uzlaşya da ihtiyaç yoktur. Kısmi arabulucu rolündeki ordular, ordunun kurumsal çıkarına tehdit olarak algıladıkları bir partinin yükselişini önlemek üzere müdahalede bulunurlar ve düşmanlarının kendileri açısından zararsız hale geldiğine inandıkları zamanda kışallarına geri çekilirler (Maniruzzaman, 1987: 63-70).

Kısmi arabulucu ordular kendilerini kurumsal çıkarlarının koruyucusu olarak görürlerken, muhafız ya da düzeltici rolündeki ordular kendilerine devletin kurucu ilkelerinin muhafızı gibi bir görev atfederler. Muhafız ordular, devletin kurucu ilkelerine karşı açık olarak zararlı olduklarını gördükleri sivil hükümetlere karşı müdahalede bulunurlar. Sonraki sivil hükümetlerin bu ilkelerden sapmalarını önlemek üzere anayasal ve siyasi üst yapısal düzenlemelerde bulunup kışallarına öneriler (Maniruzzaman, 1987: 70-80).

Arabulucu, kısmi arabulucu ve muhafız tipi orduların hemen hemen tamamı siyasal alana müdahalelerinde değişen oranlarda da olsa sınırlı amaçlar güderken, yönetici tipi orduların siyasal, toplumsal ve ekonomik alana nüfuz etmek gibi çok geniş amaçları vardır. Tüm bu alanları yönetmek üzere siyasal iktidarı ellerine alırlar. Fakat genellikle ekonomik krizler nedeniyle iktidarlarını tüketerek yönetemeyeceklerini anlarlar ve geri çekilirler (Maniruzzaman, 1987: 80-82).

Welch ve Smith pretoryenizmle ilişkili olarak askeri rejimleri; yağmacı, reformist, radikal ve muhafız olmak üzere dört ana grupta sınıflandırmıştır (1974: 54).

Yağmacı askeri rejimler, geleneksel siyasi kurumların zayıfladığı, sosyal mobilizasyon ve ekonomik gelişmenin başlangıç aşamalarındaki sanayileşme öncesi toplumlarda görülmektedir. Bu dönemde, orduyu siyasal alandan uzak tutacak sivil ve askeri yetki ayırımına ilişkin süreçler henüz oluşmamıştır. Ordu, bağımsızlık savaşlarında kazandığı prestij ile birlikte sivil siyasal kurumların zayıflığından kaynaklanan nedenlerle birlikte sivil iktidarlar yanında ikincil ve onlara tabi bir rol üstlenmek istemez. Ordu disiplininin profesyonel değerler yerine kişisel sadakate bağlı olduğu bu tip askeri rejimlerde ordu bazen kurumsal çıkarları için fakat çoğunlukla da komutanlarının kişisel tutkuları için siyasal alana müdahalede bulunur (Welch ve Smith, 1974: 54-60).

Reformist askeri rejimler ise, ekonomik kalkınma, sanayileşme ve bunlara paralel olarak yaygın sosyal mobilizasyonun ortaya çıkardığı sonuçların ürünüdür. Geleneksel tarım toplumu yapısının kırılmasından sonra sanayileşme ile birlikte gelişen burjuvazi, elinde bulundurduğu güç ile yeni siyasi dengelerin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Öyle ki, daha önceleri görünüşte toplum çıkarları için hizmet gören fakat gerçekte sadece kendilerini zenginleştirmek amacıyla olan ordu, kendine yeni bir varoluş amacı bulmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde teknolojik yenilik ve sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelere paralel olarak ordu içerisinde profesyonelliğin artması, orduyu özel çıkarlarının ötesinde ulusal çıkarların savunucusu haline getirmiştir. Ordu siyasal olarak tarafsız olmamakla birlikte artık kişisel çıkarların değil, bir bütün olarak toplumdaki değişim taleplerinin savunucusudur (Welch ve Smith, 1974: 60-64).

Radikal askeri rejimler ise ordunun siyasal hayatın dışında kalan kitlelerle birlikte meydana getirdikleri radikal bir modernleşme tercihi olan popülist koalisyonlardan oluşmaktadır. Ordunun çok fazla siyasallaşmasını içeren bu durum esasen profesyonelliğe uymamaktadır ve ordu içi birliği zayıflatmaktadır. Reformist askeri rejimlerden farklı olarak radikal

askeri rejimler kendi bağımsız siyasal örgütlenmelerini geliştirmişlerdir. Kitlelerin mobilizasyonu için genellikle efsanelerin kullanıldığı bu tip rejimlerde karizmatik liderlik, ordu ile yeni siyasallaşmış kitleler arasındaki bağın kurulması açısından önemlidir. Sadece karizma ile sağlanan meşruiyetin istikrarsız ve geçici olması nedeniyle bu tip rejimler de kısa ömürlü olmuştur (Welch ve Smith, 1974: 65-67).

Son dönemlerdeki askeri rejimlerin çoğunu oluşturan muhafız rejimler kendilerini ulusal çıkarın koruyucusu olarak görmekteydiler. Ulusal çıkar kavramının geniş bir biçimde yorumlanmasına bağlı olarak sivil siyasetçilerin beceriksizliği, suistimali gibi durumlarda dahi toplumu korumak adına ordu siyasal alana müdahalede bulunabilmektedir. Muhafız rejimlerin iki ayırt edici özelliği vardır. Bunlardan ilki, muhafız rejimlerin geliştiği ortamlarla ilgilidir. Muhafız rejimler, askerlerin siyasal tutkularının bir sonucu olarak değil, siyasal kurumların zayıf olduğu, yüksek oranda kamu düzensizliğinin hüküm sürdüğü ve bununla başa çıkılamadığı durumlarda var olurlar. Muhafız rejimlerin ikinci ayırt edici özelliği ise amaçları ile ilgilidir. Mevcut düzenin iyileştirilmesi ve istikrara kavuşturulması gibi sınırlı amaçları olan muhafız rejimlerin geniş kapsamlı siyasal, ekonomik veya sosyal programları yoktur. Tırmanan sosyal çatışmayı bastırabilecek tek çare olarak görüldüğü için de genellikle geniş halk desteği bulurlar. Fakat kimi muhafız rejimlerde ulusal çıkarın, süresiz ve istikrarlı bir yönetim altında otoriter yöntemlerle korunacağına inanılmaktadır (Welch ve Smith, 1974: 67-68).

Welch ve Smith, muhafız rejimleri sınıflandırırken iki kriteri göz önünde bulundurmıştır. Bunlardan ilki; ordunun siyasal alana katılıma derecesi ve niteliği, ikincisi ise ordu liderlerinin sosyal değişime ve toplum içerisindeki yeni grupların siyasal katılımlarının genişlemesine yönelik tutumlarıdır. Buna göre askeri rejimler açık, arabulucu, hizipsel ve sömürgecilik sonrası askeri rejimler olmak üzere dört alt kategoriye ayrılmıştır (Welch ve Smith, 1974: 68-69).

İktidarı sınırsız süreliğine devralan açık muhafız rejimlerde ordu yüksek düzeyde profesyoneldir. Siyasal alana müdahalesini toplumdaki diğer sosyal güçlerin bir aracı olarak değil, bağımsız bir siyasal aktör olarak yapar. Kendini kentli orta sınıf ile özdeşleştiren ordu, alt tabakalara karşı bu sınıfın çıkarı adına hareket eder. Süresiz iktidar için geniş bir örgütlenmeye ihtiyaç duyduğu kadar sivil bürokrasiyi de yanına alması gerekmektedir (Welch ve Smith, 1974: 69-70).

Arabulucu rejimler ise sahip olduğu güç oranında kimi hükümet kararlarını veto etmek, istediği siyasileri hükümette üst pozisyonlara getirmek gibi eylemlerle siyasal alanda etkili olurlar. Sivil kurumların zayıf ve siyasal düzenin çökme tehdidi altında olduğu durumlarda bile ordu iktidarı devraldığına istikrarın sağlanması ve düzenin iyileştirilmesi sonrası kışlasına dönmek ister. Arabulucu rejimlerin iktidarlarının kısa sürmesinin nedenleri; ordunun isteksizliği, sivil kurumların uzun süreli bir askeri yönetimi meşru kabul etmeyecek kadar güçlü olması ya da ordunun geri çekilmesi için yapılan yabancı devletlerin uyguladığı dış baskıdır (Welch ve Smith, 1974: 70-71).

Ordunun zayıf olduğu ve toplum içerisindeki hakim bölünmelere benzer şekilde parçalanmış görüldüğü hizipsel askeri rejimler, kararsız ve karmaşık bir yol izlemektedir. Ordu bir taraftan kendi bütünlüğünü ve kurumsal çıkarlarını korumaya çalışırken diğer taraftan da ordu içerisindeki grupların, toplumdaki farklı grupların çıkarları ve amaçlarına yakınlıklarından dolayı ordu içi hizipleşmeler ortaya çıkmıştır (Welch ve Smith, 1974: 70-71).

Sömürgecilik sonrası rejimler ise 1965 sonrası Afrika'da ortaya çıkmıştır. Siyasal kurumsallaşmanın ve katılımın henüz düşük olduğu bu ülkelerde yönetime ilişkin faaliyetler Avrupalı sömürgeci güçler tarafından eğitilmiş askeri ve sivil bürokrasi tarafından yerine getirilmektedir. Bağımsızlıklarını yakın dönemlerde kazandıkları için etnik bölünmelere karşı

bütünleşme ve kalkınma sorunları ile başa çıkmak zorundadırlar. Bunu da karizmatik liderlik yoluyla yapmaya çalışırlar. Ordu ise referans aldığı kolonici askeri güçlerin geleneği gereği, kendini iktidar için uygun bir araç olarak görmemektedir. Müdahalesinin temel gerekçesi kötü yönetim ile ortaya çıkan bozuklukları ortadan kaldırıp düzeni tesis etmektir (Welch ve Smith, 1974: 71-72).

Modern pretoryenizme ilişkin yapılan sınıflandırmalarda temel alınan kriterler farklılık gösterse de ortaya konan rejim türleri arasında büyük benzerlikler söz konusudur. Perlmutter, Nordlinger ve Maniruzzaman'ın sınıflandırmalarında ortak nokta; muhafız veya hakem ile yönetici veya hükmedici olarak nitelendirilen iki askeri rejim türüdür. Yönetici ya da hükmedici olanlar; uzun erşimli amaçları, kapsamlı eylem programları olan ve bu nedenle iktidarı süre sınırı olmayacak şekilde uzun süreliğine ele geçiren askeri rejimlerdir. Muhafız ya da hakem tipi askeri rejimler ise hükmedici olanlara kıyasla sınırlı amaçlara sahiptirler ve kısa sürelidirler. Modern dünyada ordunun siyasal iktidarı doğrudan üstlendiği askeri rejimler söz konusu ikili sınıflandırma içerisinde açıklanabilmektedir. Ordunun siyasal iktidarın kararları veya aktörleri üzerinde veto yetkisini kullanarak etkili olduğu veto rejimleri, ordunun siyasal iktidarı doğrudan eline almadan kurduğu askeri rejimler kategorisinde olduğu için çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

4. PRETORYEN ORDULARIN GERİ ÇEKİLMESİ

1960 ve 1970'li yıllarda dünyanın birçok farklı bölgesinde sivil yönetimlerin askeri müdahalelerle devrilip ardı ardına kurulan askeri yönetimler, sivil-asker ilişkileriyle ilgili literatürde etkilemiştir. Bu dönemde, askeri müdahalelerin nedenleri, darbe süreçleri ve kurulan askeri rejimlere ilişkin oldukça fazla sayıda eser kaleme alınmıştır. 1980'li yıllar ise bu değişimin tersine çevrildiği bir süreçtir. Bu dönemde Latin Amerika, Asya ve Afrika'da kurulmuş olan

askeri yönetimlerin çoğu yerlerini sivil iktidarlara bırakmışlardır. Askeri yönetimlerden sivil yönetimlere- çoğunlukla da demokrasiye- geçişin yaşandığı bu süreçte sivil-asker ilişkileri üzerine çalışan sosyal bilimcilerin ilgisi de bu geçiş süreçlerine kaymıştır.

Ordunun kışlarına geri dönüşü konusu daha genel bir çerçevede otoriter rejimlerin çöküşü ve demokratikleşme ile ilgilidir. Demokrasiye geçişlerle ilgili literatürde çok sayıda eser olmasına karşın ordunun geri çekilişi konusu ikinci planda kalmış ve yeterince ilgi görmemiştir. Yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olması ve Welch'in de ifade ettiği gibi bu çalışmaların genellemelere imkan tanımayacak şekilde bölgesel nitelik arzemesi, konuyla ilgili sosyal bilimcilerin geniş bir kısmının kabul edeceği ortak bir paradigmanın da oluşmamasına neden olmuştur (1992: 324).

Ordunun geri çekilmesi ile ilgili literatür esas itibarıyla ordunun sivil otoriteye bağlı olmasını ileri süren liberal anlayış üzerine inşa edilmiştir. Bu açıdan geri çekilme ile ilgili tanımlamalarda ordunun geri çekilişi konusu; geri çekilme türlerinden biri olan gönüllü geri çekilme üzerinden ele alınmaktadır.

Ordunun geri çekilmesini bir süreç olarak ele alan ve gönüllü olarak gerçekleşen geri çekilme üzerinde duran Welch'in 'uzun dönemli' geri çekiliş olarak adlandırdığı tanımında iki unsur bulunmaktadır. Öncelikle, en az on yıl içerisinde yürütmeye ilişkin en az bir tane düzenli ve başarılı bir değişimin yaşanması, ikinci olarak ise bu süreç içerisinde siyasal alandaki ordunun müdahale düzeyinin açık bir şekilde 'kontrol' düzeyinden 'katılım' düzeyine veya 'katılım' düzeyinden 'etki' düzeyine düşmesi gerekmektedir (1987: 19-20).

Maniruzzaman'ın tanımı, siyasal alana müdahalede bulunan ordunun, kışlarına geri dönerek güvenlik ve dış politikayı ilgilendiren konularda danışma işlevi ile sınırlı araçsal bir role bürünmesini içermektedir. Bu anlamda ordunun işlevi ilgili alanlarda uzman görüşü sunmak ile sınırlıdır. Maniruzzaman'ın tanımında iki

kriter öne çıkmakta: İlki, devlet içerisinde en yüksek karar alma otoritesi ile ilişkili iken ikincisi, siyaset içerisindeki en nihai gücün destek tabanı ile ilgilidir. Bu açıdan ordunun geri çekilişi; hakim askeri otoritenin siyasal alan ile ilgili nihai karar alma gücünü sivil otoritelere devretmesi ve sivil otoritenin meşruiyetinin karargah yerine sivil toplumdan sağlanması ile gerçekleşmektedir. Maniruzzaman'ın geri çekilme sürecine ilişkin açıklamalarında, sözde seçimler veya halkoylamaları ile kendilerine hükümetlerin başkanları olarak meşruiyet kazandırmayı amaçlayan askeri yöneticileri veya askeri yöneticilerin görevlendirdikleri sadece ünvanı olan 'kukla' sivil yöneticilerin yer aldığı süreçleri ordunun geri çekilişi kapsamına almama uğraşı onu keskin ve sınırlı bir tanımlama yapmaya götürmüştür. Nitekim askeri müdahaleye maruz kalmış ülkelerin tarihsel tecrübeleri, müdahale sonrası kışlarına geri çekilen orduların siyasal alandan bir anda çekilmediklerini ve etkinliklerini farklı kanallarla ve farklı yoğunluklarla an azından bir süre daha sürdürdüklerini göstermektedir. Üstelik Maniruzzaman'ın geri çekilme sürecini, gerçekleşen askeri müdahale ile takip eden müdahale arasındaki geçen zaman dilimine oturtması arada geçen süreçte birçok ülke örneğinde olduğu gibi siyasal alandaki ordu etkisinin yoğun olarak yaşandığı gerçeği göz önüne alındığında geri çekilme kavramına ilişkin

tanımın taşıdığı problemi daha aşikar hale getirmektedir (1987: 19-20).

Bu çalışmada ele alınış biçimiyle genel anlamda ordunun geri çekilişi konusu siyasal alana müdahalede bulunan ordunun sivil siyasal alanın yönetimini sivil aktörlere bırakarak kışlarına geri dönmelerini içermektedir. Ordunun siyasal alana yaptığı müdahalenin düzeylerinde farklılıklar olduğu gibi ordunun siyasal alandan geri çekilmesinin de değişik boyutları bulunmaktadır. Siyasal alanın kontrolünü elinde tutan ordunun müdahalesini 'katılım' düzeyine indirmesi geri çekiliş kapsamındayken, katılım düzeyinde siyasal alanda ortaklığı bulunan ordunun müdahale düzeyini 'etki' derecesine indirmesi de bu kapsamdadır. Aksi halde, ordunun siyasal alandan geri çekilmesini, müdahalede bulunan ordunun kışlarına geri dönerek sivil iktidara tabi olması ve sadece güvenlik ve dış politika konularında danışmanlık rolüne bürünmesine indirgemek sınırlı bir bakış açısı olacaktır. Darbe deneyimi yaşamış olan birçok ülkede kışlarına geri çekilen orduların en azından belli bir süre kendi kurumsal çıkarlarını baskı grubu olarak savunmanın ötesinde siyasal alana etkilerinin bir şekilde devam ettiği bilinen bir gerçekliktir.

Literatürde askeri rejimlerin hangi şekillerde sona erdikleri Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo-1: Askeri Yönetimlerin Sonlanma Şekilleri

	Karşı Darbe Yoluyla	Meşruiyet Kaybı	Otoritesini Ordudan Alan Bir Sivil Rejim Tipine Dönüşmesi	Gönüllü Geri Çekiliş	Dış Baskı Yoluyla
W.Hale	√	√	√	√	
Nordlinger	√	√		√	
S.E.Finer				√	
Sundhaussen		√		√	√

Finer, Nordlinger, Sundhaussen ve Hale siyasal alana müdahalede bulunan ordunun siyasal iktidarı bırakmasına neden olan faktörlerin niteliğine bağlı olarak literatürde ordunun neden geri çekildiğine ilişkin farklı savlar ortaya koymuşlardır.

Finer darbe yapan ordunun aktif siyasal rolünden geri çekilmesini yalnızca gönüllü geri çekilme türü üzerinden ele aldığı için ortaya koyduğu şartlarda sınırlıdır. Buna göre; darbe sonrası ordunun geri çekilmesi için darbe sonucu ortaya çıkan liderin geri çekilmeyi istemesi, daha fazla askeri destek olmadan ayakta kalabilecek bir rejim kurabilmesi ve ordunun bir bütün olarak kışılara dönme emri veren komutanlarına güvenmesi gerekmektedir (1974: 17-18).

Nordlinger'e göre ise darbe sonrası geri çekilme üç yolla olmaktadır. Müdahalede buluna ordu ya güçlü bir sivil baskı neticesinde iktidarı bırakmaya zorlanarak ya askeri iktidara karşı yapılan ordu içi devrim yoluyla ya da gönüllü olarak geri çekilmektedir. Bunlardan en sık olan gönüllü geri çekilme türü, ordunun iktidarı devrettikleri sivillere ordunun ayrıcalıklarını sürdürecekleri hususunda güvenmeleri ve ordunun itibarını profesyonel asker olarak geri çekilerek korumak istemeleri nedeniyle gerçekleşmektedir (1977: 138-147).

Sundhaussen darbe sonrası ordunun geri çekilmesini üç koşulla açıklamıştır. Bunlardan ilki gönüllü geri çekilme durumunu karşılayan darbe liderlerinin sivil üstünlüğü yeniden kurma yönündeki inançları nedeniyle siyasal iktidarı bırakmasıdır. İkincisi askeri iktidara karşı olan muhalefet yoluyla, sonuncusu ise belirli bir devlet tarafından dış baskı yoluyla gerçekleşen geri çekilmelerdir (1984: 543-562).

Hale'e göre ise askeri iktidar karşı darbe yoluyla iktidarı bırakabileceği gibi kimi durumlarda otoritesini ordudan alan bir sivil rejim tipine de dönüşebilir. Askeri rejimin başlangıçta belirlenen amaçlara ulaşamaması veya dışa yönelik askeri bir macera ile rejimin moral ve meşruiyetini kaybetmesi de askeri yönetimi sonlandırabilmektedir. Hale'e göre son

olarak askeri güçten bağımsız bir sivil rejime izin verme yoluyla da askeri yönetimler gönüllü olarak geri çekilebilmektedir (1994: 324).

5. SONUÇ

Askeri iktidara yönelik karşı darbeler, Latin Amerika'da 1950'li yıllar ile 1980'li yıllar arasında Afrika'da 1960'lar ile 1980'ler arasında oldukça sık rastlanan bir durumdur. Bu dönemde karşı darbeler, kısa süreli ve amaçları sınırlı muhafız karakterdeki askeri rejimleri uzun süreli ve amaçları kapsamlı hükmedici rejimlere dönüştürdüğü gibi bazı durumlarda askeri rejimin hükmedici karakterini muhafaza ederek sadece iktidardakilerin değişimine neden olmuştur. Hükmedici askeri rejime karşı yapılan kimi karşı darbeler ise, siyasal iktidarı devralan askerlerin demokrasiye geçiş sürecini başlatmalarını sağlamıştır.

Muhafız askeri rejimler demokrasinin restorasyonu iddiasıyla siyasal iktidarı ele geçirdikleri için iç ve dış kamuoyunda askeri rejimin meşruiyetini kaybetmemesi hususunda son derece hassastır. Askeri müdahalenin ilk bildirimleriyle birlikte müdahalelerine gerekçe olarak gösterdikleri şartları değiştirerek kısa sürede kışalarına geri döneceklerine dair söz verirler ve başarılı olanları meşruiyetlerini kaybetmeden siyasal alandan geri çekilirler. Meşruiyet kaybı nedeniyle yaşanan geri çekilmeler genel olarak hükmedici askeri rejimlere özgü bir durumdur. Son yüzyılın proteryen ordularının çoğunluğu hükmedici askeri rejimler kurarak özellikle Latin Amerika ile Ortadoğu bölgelerindeki ve Afrika kıtalarındaki ülkelerde ele geçirdikleri siyasal iktidarı uzun süre elinde tutmuşlardır. Karşı darbelerin de sıklıkla yaşandığı bu coğrafyalardaki darbeciler genellikle meşruiyetlerini kaybederek iç ayaklanma veya dış baskı yoluyla geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1974 yılında Yunanistan ve 1982'de Arjantin'de askeri rejimin sona ermesi bu yolla olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs operasyonu Yunanistan'da, Falkland Savaşı'nda İngiltere'ye mağlup olması da Arjantin'de

askeri rejimlerin meşruiyetlerini kaybetmelerine neden olmuş, ekonomik sıkıntılarla da tetiklenen kitlesel protestolar sivil yönetime geçiş sürecini hızlandırmıştır.

Askeri yönetimin otoritesini ordudan alan bir sivil rejim tipine dönüştüğü durumun en tipik örneğini ise Mısır teşkil etmektedir. 1952 yılında General Necip ve Albay Nasır'ın öncülüğünde gerçekleşen askeri darbelerden itibaren 30 Haziran 2012 tarihine kadar Mısır'da siyasi iktidarı gücünü ordu desteğinden alan asker kökenli yöneticiler ellerinde bulundurmıştır. Bu tarihte Mısır'da gerçekleştirilen ilk adil ve özgür seçimler neticesinde sivil kökenli Muhammed Mursi cumhurbaşkanı seçilmiş

fakat yaklaşık bir yıl gibi kısa süren iktidarı kanlı bir askeri müdahale ile son bulmuştur.

Gönüllü çekilmeler; Türkiye'de muhafız karakterdeki 12 Eylül askeri rejimi sonrası komuta kademesinin her düzeyindeki genel anlaşma ile önceden belirlenmiş plana uygun olarak ya da 1982'de Arjantin'de olduğu gibi ordu içi hizipleşmeden kaynaklanarak ani çekilmeler şeklinde gerçekleşmektedir. Söz konusu geçiş tipinde askeri rejim, uzun dönemli çıkarlarının demokratik kurumlara yer vermek suretiyle gerçekleşeceğini umarak geçiş sürecini başlatmaktadır. Fakat sosyal baskı gibi sınırlandırıcı faktörlerin olmadığı durumlarda iktidardan çekilseler de önemli güçleri elinde tutmaya devam etmektedirler.

KAYNAKÇA

1. BRITANNICA. (2006). Concise Encyclopedia, Encyclopedia Britannica, Chicago.
2. DANOPOULOS, Constantine P. (1992). "Farewell to Man on Horseback: Intervention and Civilian Supremacy in Modern Greece", From Military to Civilian Rule, Routledge, London and New York.
3. EDWARD, F.- VALPHY, J. (1828). An Etymological Dictionary of the Latin Language, A.J. Valphy, London.
4. FINER, S. EDWARD. (1974). The Man on Horseback, Armed Forces and Society, Vol.1, Issue 1, October, (5-27).
5. FINER, S. EDWARD. (1967). The Man on Horseback, Pall Mall Press, London.
6. HALE, W. (1994). Turkish Politics and The Military, Routledge, London and New York.
7. HUNTINGTON, S. (1957). The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil Military Relations, Random House, New York.
8. JANOWITZ, M. (1977). Military Institutions and Coercion in the Developing Nations, The University of Chicago Press, Chicago and London.
9. LEWIS, C. THOMAS. (1916). A Latin Dictionary for Schools, American Book Company, New York.
10. MANIRUZZAMAN, T. (1987). Military Withdrawal from Politics, Ballinger Publishing Company, Cambridge.
11. NORDLINGER, ERIC A. (1977). Soldiers in Politics: Military Coups and Governments, Prentice Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey.
12. PERLMUTTER, A. (1981). Political Roles and Military Rulers, Frank Cass, London.
13. PERLMUTTER, A. (1978). The Military and Politics in Modern Times, Yale University Press, New Haven and London.
14. SUNDHAUSSEN, U. (1984) Military Withdrawal from Government Responsibility, Armed Forces and Society, Vol.10, Issue 4, July, (543-562).

15. WATKINS, F. MUNDELL, (1934). Encyclopedia of the Social Sciences, New York.
16. WEBER, M. (1978). Economy and Society, Guenther Roth and Claus Wittich (ed.), 3 vols, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
17. WELCH, CLAUDE E. - SMITH, ARTHUR K. (1974). Military Role and Rule, Duxbury Press, California.
18. WELCH, CLAUDE E. (1992). Military Disengagement from Politics: Paradigms, Processes or Random Events, Armed Forces and Society, Vol.18, No.3, Spring, (323-342).
19. WELCH, CLAUDE E. (1987). No Farewell to Arms?, Westview Press, Boulder and London.
20. WHITE, JOHN T. (1904). Latin-English Dictionary, Ginn and Company, Boston.

HEGEMONİK GÜÇ OLARAK PAZARLAMA İDEOLOJİSİ NASIL “YANLIŞ BİLİNÇ” ÜRETEBİLİR? KÜLTÜREL OKUMALAR ÜZERİNDEN ELEŞTİREL DURUŞ VE ÇÖZÜMLEME

HOW CAN MARKETING IDEOLOGY AS A HEGEMONIC POWER CREATE “FALSE CONSCIOUSNESS”? CRITICAL POSITION AND ANALYSIS THROUGH CULTURAL READING

Nurhan PAPATYA *, Mehmet Ali GENİŞ**

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
nurhanpapatya@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8942-8094>

** Dr. Öğr Üyesi, Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
Uluslararası Ticaret Bölümü, m.aligenis@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1503-6765>

ÖZ

Bu çalışma Marksist geleneğin ideoloji açıklamalarından biri olan “yanlış bilinç” in kapitalist gelişimin sürdürülebilirliği adına pazarlama ideolojisi üzerinden nasıl yaratıldığını açıklamaya yöneliktir. Çalışmada “yanlış bilinç” Marksist bölüntülerin ayırım noktalarına bağlı olarak değil bütünlük katkılarını üzerinden açıklanır. Böylece “yanlış bilinç” ‘nesnel yapıların tersine çevrilmesi’, ‘meta fetişizmine yönelik yanlış tanıma’ ve ‘simgeselin özne bilincinde çarpık imgeselleştirilmesi’ süreçlerini açıklayan ideoloji tanımlarının bütünü olarak kavramsallaştırılır. Bu kavramsal açıklamalara uygun şekilde pazarlamanın yanlış bilinci (1) meta üretimiyle; (2) kütle iletişiminin ticarileşmesi ve ideolojik dil kullanımı bağlamında pazarlama iletişim stratejileri üzerinden tüketimi şeyeleştirilmesiyle; (3) pazarlama söylemlerinde kullanılan ideolojik dil ve üretilen simgesel düzenin bilinçdışı etkileri bağlamında tüketen özne bilincini biçimlendirmesiyle ürettiği savunulur. Zira pazarlama, yanlış bilinci, meta fetişizmine bağlı ürettiği şeyeleşmeler ve simgesel düzeyde ürettiği bilinçdışıyla, öznelerin özdeşleş(tiril)mesi sonucunda tüketici bilinci olarak yaratır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Hegemonik Güç, Yanlış Bilinç, Meta Fetişizmi, Şeyeleşme, Simgesel/İmgesel Özdeşleşme.

Jel Kodları: B14, M21, M31, M37, P10.

ABSTRACT

This study aims to explain how “false consciousness” which is one of the ideological explanations of Marxist tradition is created through marketing ideology for the sustainability of capitalist development. In the study, “false consciousness” is not explained based on the separation points of Marxist fractions but it is explained through the integrated contributions of the Marxist fractions. Thus, “false consciousness is conceptualized as the whole of ideology definitions that explain the processes of ‘reversal of objective structures’, ‘false recognition of commodity fetishism’ and ‘distorted imagination of the symbolic in subject consciousness’. In accordance with these conceptual explanations, it is argued that marketing creates false consciousness through (1) commodity production; (2) reification of consumption through marketing communication strategies in the context of the commercialization of mass communication and the use of ideological language; (3) shaping the consuming subject consciousness in the context of unconscious effects of the ideological language used in marketing discourses and the created symbolic order. Because marketing creates false consciousness as consumer consciousness as a result of the identification of subjects with the reification it produces based on the commodity fetishism and the unconscious that it creates at the symbolic level.

Keywords: Marketing, Hegemonic Power, False Consciousness, Meta Fetishism, Reification, Symbolic / Imaginative Identification.

Jel Codes: B14, M21, M31, M37, P10.

1. GİRİŞ

“Zengin ve güçlü olanlara hayranlık duyup onlara neredeyse taparken, fakir ve muhtaç durumdakileri hor görme veya en azından görmezden gelme eğilimi ahlak anlayışımızı çökerten en büyük ve en yaygın nedendir.”

Adam Smith

Geçmişten günümüze pazarlama hem mikro hem de makro düzeyde sermayenin yumuşak ve en önemli hegemonik gücü olarak işlevselliğini korumaktadır. Son yıllarda pazarlama etkinlik alanını iletişim pratikleriyle anlamlı hale getirirken, aynı zamanda ekonomik, siyasal ve sosyal iktidar yapıları arasındaki belirleyici gücünü meşrulaştıracak araç ve vasıtalarıyla kurumsal iletişim stratejilerinin belirlenmesi ve toplumsal ilişkilerin niteliğinin değişmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Papatya, 2013a: 121-133). Bu rol, insanın varabildiği reel dünyasını açıklamayı değil, mistifiye etmeyi amaçlayan bir ussallaşma olduğu için insan-insan ilişkisini, eşit düzeydeki insanlar arasındaki ilişki biçimine evrimleştirmeyi değil; egemen insan-bağımlı insan eşitsizliğine yönelik ayrımlaştırmayı amaçlar. Çünkü her egemen üretim biçimi, etkin şekilde çalışmak üzere toplumsal sınırlılıklar oluşturmak zorundadır (Oskay, 1980, 197-253). Bu nedenle, ussal olmayan ideoloji düzeyindeki bu gizlemenin temelinde, üretim biçimi yer almaktadır. Söz konusu üretim biçimine ilişkin dil/anlam yapıları, kültürel değerler ve gündelik yaşam biçimleri egemen tüketim¹ ideolojisine bağlı şekilde topluma enjekte edilir. Böylece tüketim mantığı çerçevesinde tüm gerçeklik üretiminin (meta, düşünce, kültür, bilgi, mekân, vb) nesne olarak değer kazanması sağlanır. Bu fetişist mantık, tam anlamıyla tüketimin ideolojisidir (Baudrillard, 2004).

Eğer kültür sadece bir dünyayı algılayış

biçimi olmayıp dünyayı yapma ve değiştirme biçimiye, bu halde hegemonik güç olarak pazarlama -sahip olduğu yanlış bilinç üretim aygıtlarıyla/kimlik efsaneleri (film, müzik, çizgi film, dizi, mit, masal, reklam, haber, dil, politika, oyun, oyuncak, mekân, düşünce kuruluşları, alışveriş merkezi vb.) aracılığıyla- topluma ait tüm kültürel biçimlendirme süreçlerinde etkin rol oynar (Papatya, 2013a: 121, Papatya, 2010a: 301-327). Bu durum tanımladığımız toplumsal çerçeve içinde, usdışıcılığın ideal bir bütünlük olarak gizlendiğini ortaya çıkarır. Zira usdışıcılığın yol açtığı içerik ve yöntem bilim sorunlarının birbirleriyle yakından ilişkili olması ve çarpıcı (ve sınırlı) bir bütünlük göstermesi doğası gereğidir. Anlayış ve aklın kötülenmesi, sezginin yüceltilmesi, aristokrat bir epistemoloji, sosyo-tarihsel ilerlemenin reddi, mitler yaratılması vb. neredeyse her usdışıcıda bulabileceğimiz motiflerdir. Ancak tüm gelişimi sarıp sarmalayan felsefi töz fazlasıyla tek renkli ve lime limedir (Lucaks, 2006: 18).

Tüm bunların aracılığıyla, yanlış bilinç içinde tutulan bağımlı sınıf ve katmanların kendileri için bir kültür oluşturmaları ve bunun yardımıyla daha geniş bir toplumsal yaşam tasarlayabilmeleri güçleştirilmiş olur (Oskay, 2014: 265-358). İşte bu noktadan itibaren pazarlama var olan toplumun kurumlarını ve işleyişlerini meşrulaştıran bir “meşrulaştırma bilimine” dönüşür. Pazarlama gündelik yaşamın bilincini oluşturur. Sermaye iktidarını yürütmeye ve toplumsal denetimi sürdürmeye biri güç (force), diğeri rıza (consent) elde etme olmak üzere iki yol izler. Pazarlama, toplumsal düzenin içinde, egemen sınıfın güç ve açık baskı kullanmaksızın rıza elde etmesine yarayan bir araçtır. Canlı bir toplumsal güç ve denetim biçimidir. Sanayileşmeyle birlikte ideolojinin, pazarlamanın hegemonik ideolojisine dönüşümü sermayenin kültürel hegemonyasının oluşum sorunu olarak açıklanır. Bu açıklamaya göre kültürel hegemonya sayesinde, sermayenin ideolojisi, şeyleri toplumsal yaşamdaki varoluş durumları ile betimlemekte; bunun

¹ Tüketimin (sadece nesnelere değil, aynı zamanda kolektive ve dünyayla) etkin bir ilişki biçimi, üzerinde tüm kültürel sistemin kurulduğu sistemli bir etkinlik ve küresel yanıt biçimi olduğunu daha bastan açıkça belirtmek gerekir.” Bkz. (Baudrillard, 2004).

böyle kabullenmesini sağlamakta böylece sermayenin ideolojisi hegemonik ideolojiye dönüşmektedir. Hegemonik ideoloji bir “yanlış-bilinç”tir. Hegemonik ideoloji belirli bilinç ile toplumsal ilişki biçimlerini doğal, evrensel, ussal, sonsuz şeyler olarak göstermektedir. Evrensel, genel gözükten ideaların ya da çıkarların, gerçekte, özel çıkarların maskeleri olduğunun anlaşılmasını önlediği için ideoloji bir “yanlış bilinç” durumuna varmaktadır (Papatya ve Özdemir, 2015). Her dönemsel geçişle birlikte sermaye birikim mantığını işlevselleştiren pazarlama, daha yumuşak geçişleri biçimlendirerek toplumsal değer ve kültürel üretim sistemlerinin usdışıcılığını yöneten baş aktör haline gelir ve usdışıcılığın çok önemli belirleyici etmenlerinden biri burada açık bir biçim alır (Papatya ve Özdemir, 2015). Çünkü sermaye için usdışıcılığın en önemli görevlerinden biri -bir yandan, onları gerçek uğraşlarında sürekli olarak gerici sermaye bilinciyle birleştiren ve kendisine köle kılan bir tutumu sürdürürken- insanlara felsefi bir "konfor," tam bir özgürlük görüntüsü, kişisel özerklik, etik ve entelektüel üstünlük yansımaları sağlamaktır. Schopenhauer ya da Kierkegaard'da olduğu gibi, usdışıcılık felsefesinin "en yüce" çileciliğinin bile altında bu "konfor" yatar (Lucaks, 2006: 28).

2. HEGEMONİK GÜÇ OLARAK PAZARLAMA İDEOLOJİSİ VE YANLIŞ BİLİNCİN ÜRETİMİ

Kapitalist egemenliğin gelişim sürecinde, yanlış bilinç kavramının serencamına baktığımızda; temelde (1)toplumsal üretim ve yapıları yönelik bakış/görme yanlışlığı ve (2) toplumsal üretim ve yapıların çelişkili kurulmasından kaynaklanan bilinç yanlışlığı olarak açıklandığı görülür (Miller, 1972: 432-447). İlk çerçeve, Alman İdeolojisinden hareketle yanlış bilinci, kişinin gerçek toplumsal yaşama ilişkin algısal ve bilişsel zayıflığından kaynaklanan yansımaları yanlış olma ihtimali bulunmasına rağmen “gerçek”

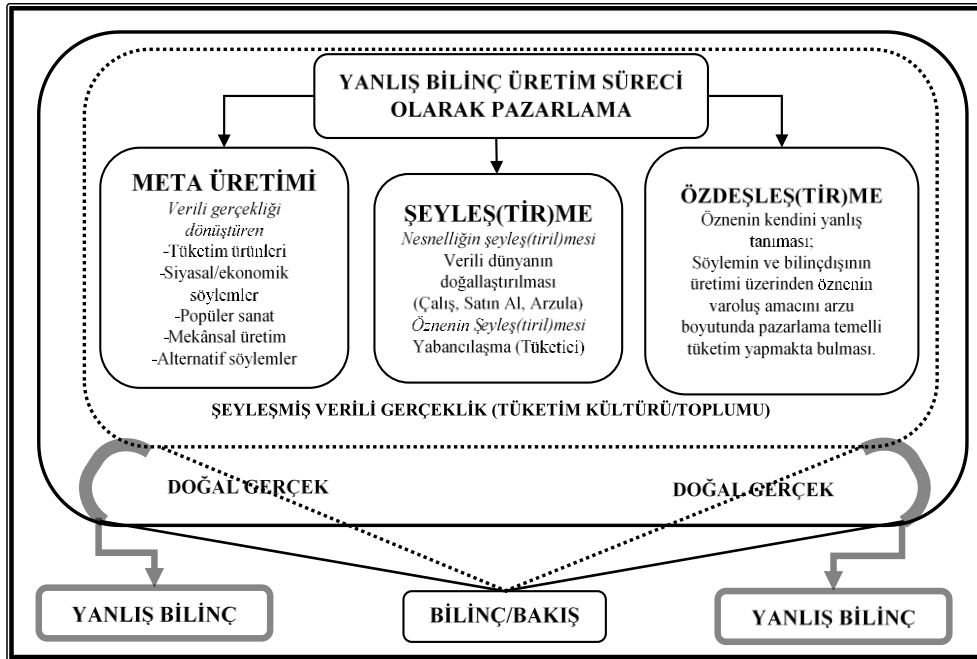
olarak varsaymasıdır (Marx ve Engels, 2013: 35-42; Engels, 1893; Callinicos, 1989: 131). İkinci çerçeve ise *meta fetişizminden* hareketle (ilk çerçeveyi yok saymaksızın) çelişkili kurulan kapitalist toplumsal gerçekliğin kişi bilincini *yapısal ve/veya bilinçdışı* olarak biçimlendirmesi ve çelişkili yapısına ilişkin ideolojik önermeleri olumlayacak öznelere üretilmesiyle sonuçlanan fetişist yanlış tanımadır (Eagleton, 2011: 121; Rehmann, 2015; Rethel, 2011: 33). Bu iki temel çerçeve ölçeğinde özellikle meta fetişizmine bağlanan yanlış bilinç açıklaması, sermaye iktidarının genişlemesine ilişkin yapılan eleştirel çalışmaların odak noktasını oluşturur (Rehmann, 2015: 58). Bu eleştirel çalışmalar içinde Lucaks, meta fetişizmine bağlanan şeyleşme teorisiyle, Frankfurt okulu savunucuları meta fetişizmine yönelik kültür endüstrisi eleştirileriyle önemli katkılar sağlamışlardır (Lucaks, 2014: 211-223; Adorno ve Horkheimer, 2014: 192-222; Horkheimer, 2008: 170-187). Metanın fetişist karakteri yanında sermaye iktidarının aracı olarak ideolojik düzeyde yayılımını açıklayan çalışmalar, yanlış bilincin iletişimsel boyutta (yapısal/bilinçdışı) nasıl üretildiğine açıklık getirmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde Gramsci, üst yapısal kurumların ideolojik kuruluşu olarak açıkladığı hegemonya teorisiyle, Lacan ayna evresi, bilinçdışı ve öznenin kendini yanlış tanıması düşüncesiyle, Althusser ideolojik çağırma ve özne teorisiyle ve Voloşinov dilin ideolojik kuruluşu/çözümlemesiyle bu bakış açısının zenginleşmesine katkı sağlamıştır (Gramsci, 2009: 208-210; Althusser, 2014: 83; Voloşinov, 2001: 155-158; Lacan, 1977: 343).

Bu temelden hareketle yanlış bilinç, sermaye iktidarının zamansal/mekânsal evrimine uygun nitelikte bilişsel yayılımına aracılık etmiş ve böylece pazarlamanın, toplumsal rızanın üretimi üzerinden tüketimi/tüketiciyi artırma amacına bağlanan bir araç olarak işlevselleştirilmiştir (Hirschman, 1993: 537-555). Zira küresel ekonomik

gelişmenin ticari sömürgecilikten bilişsel sömürgeciliğe doğru evrildiği günümüz kapitalizm koşullarında pazarlama, sermaye birikimini bilinçlerin sömürgeleştirilmesi üzerinden artırmayı amaçlayan bilinç manipülasyon aracı olarak çalışır (Alvesson, 1994: 298; Papatya ve Özdemir, 2015). Diğer bir deyişle yanlış bilinç üretim süreci olarak pazarlama, bir metanın (ürün, mekân, siyasi düşünce, kültürel ürün, sanat eseri, vb.) fetişist üretimini sağlayan özne konumlarını (tüketici) inşa edebilen hegemonik güç olarak çalışır. Pazarlama ideolojisinin yanlış bilinç üretimi, birbirleriyle diyalektik ilişki içinde bulunan üç süreç üzerinden gerçekleşir. Bu süreçler (1) meta üretimi (2) şeyleş(tir)me ve (3) özdeşleş(tir)medir (Geuss, 2013: 28-42;

Hirschman, 1993; Marion, 2006: 245-262; Eckhardt vd, 2013; Fırat ve Dholakia, 2006: 135-143). Bu üç temel ideolojik süreç, hem birbirlerinin nedeni/sonucu olmaları hem de bugünün küresel olarak kurumsallaşmış piyasa sisteminde uzman pazarlamacılar tarafından bütünleşik olarak uygulanmaları nedeniyle birbirlerinden ayrı birer süreç olarak değil; diyalektik bağlantılı ideolojik ilişkiler bütünü olarak okunur. Çünkü meta üretimi sözde nesnelliğin, şeyleş(tir)me ise sözde öznenin genel yapısını oluşturarak öznenin 'gerçek' algısını gerçeklik yanılığısına dönüştürür (Kline ve Leiss, 1978: 5-30; Jhally vd, 1985: 10-17; McCracken, 2005; Baudrillard, 2008: 94-98). Bu diyalektik ideolojik süreçler aşağıdaki çizim yardımıyla açıklanabilir.

Çizim 1: Yanlış Bilinç Üretim Süreci Olarak Pazarlama

Yukarıdaki çizim incelendiğinde pazarlamanın, yanlış bilinci üretmeye ilişkin olarak özneyi (tüketici) çepeçevre saran suni bir gerçeklik ürettiğini görürüz. Bu gerçeklik varoluşunu ancak tüketim yapmakla anlamlandırabilecek özneleri üretmeye yönelik olarak planlanmış dev bir

alışveriş merkezi gibidir. Çünkü öznenin gündelik ve mahrem hayatını çevreleyen tüm gösterenler (sosyal medya, popüler söylem, şehir hayatı, televizyon, popüler kültür-bilim/kitaplar, turizm, vb.) pazarlama uzmanlarının ince dokunuşlarıyla üretilir. Bu üretim,

pazarlamanın meta üretim sürecidir; yani sadece tüketilmesi amacıyla üretilen (ürün, hazır anlam, işlevsel cehalet, düşünce, inanç, vb.) ama insani yaşam idealine katkı sağlama amacı taşımayan meta gerçekliğinin (çöplüğünün) üretimidir. Bu üretimin doğallaştırılması için çöplüğü, kendileri için vazgeçilmez sayan özne bilincinin varolması gerekir. Bu bilinci üretmek için; yani ‘insana gerekli ve doğal olan gerçekliğin bu “çöplük” olduğuna ilişkin bilinci var etmek için’, pazarlama söylemlerinin şeyleş(tir)me süreci devreye sokulur. Şeyleştirme sürecinde pazarlama bilimsel bilgiden çok ideoloji üreten ve yansımaları ölçeğinde ekonomik/siyasi çıkarıcılığın bilinç boyutunda yayılımını sağlayan teknikler/söylemler bütünü olarak çalışır (Foucault, 1971: 7-22; Habermas, 2010; Alvesson, 1994; 300; Fairclough, 1993: 133-147; Papatya, 2008: 25-29). Zira ideolojik zeminde çalışan pazarlama, gündelik ve mahrem hayatı içinde tüketicilerin toplumsal gerçekliklerini ekonomik/siyasi çıkarıcılığa bağlı gösterge ve anlam üretimi üzerinden manipüle eder. Bu ister politik bilinç ister de apolitik boyutta tüketici bilincini yaratma amacına bağlansın pazarlamanın, iktidar (anlamlandırma) savaşları ölçeğinde yumuşak güç politikalarının temel uygulayıcısı olduğunu gösterir (Herman ve Chomsky, 2012; Hardt ve Negri, 2001:46-47; Papatya, 2013b). Özdeşleştirme sürecinde ise pazarlama, toplumsal/nesnel gösterge (dil, sembol, meta, vb.) yapılarının, değer/ilişki biçimlerinin (kültür, yaşam biçimi, vb.) içeriğine sızarak bilinçdışı üretimini gerçekleştirir (Zizek, 2012; Williamson, 2001: 61-67). Bu bilinçdışı, tüketim toplumuna uygun ideal kimlik (simgesel) yapılarının üretilmesine aracılık eder. Üretilen bu ideal kimlik yapılarıyla özdeşleş(tiril)en her özne, tüketici olarak benliğini yanlış şekilde kurmuş olur (Lacan, 2015: 20; Levy, 1985: 67-81; Fırat, 2013: 78-82). Bu açıdan pazarlama, tüketimi, bireysel tercihler süreci üzerinden değil; bireye dışsal olan toplumsal/simgesel göstergelerin ideolojik düzenlemelerine bağlı olarak artırmayı amaçlar. Burada pazarlamanın temel amacı

doğal olana karşı kendi rızalarıyla kayıtsız duruma ge(tiri)lmış özneleri, metalara bağımlı bilinç düzeyi üzerinden tüketici olarak konumlamaktır. Bu konumlamaya açıklık getirmeye yönelik olarak yukarıda genel çerçevesi açıklanan üç ideolojik süreç ilişkili açıklamalara alt bölümlerde yer verilir.

2.1.Pazarlama Süreci Olarak Meta Üretimi

Pazarlamanın yanlış bilinç üretim süreci olarak işlev kazanması öncelikle, pazarlama faaliyetlerinin oluşma ve çalışma zeminini oluşturan kapitalist piyasa sisteminin çelişik kurulmasına, işletilmesine ve sürdürülmesine yönelik çabaları içinde barındırıyor olmasını açıklar (Cochoy, 1998: 194-221). Bu açıdan parasal değer üzerinden soyutlama, değişim değerinin kullanım değeri üzerindeki tahakkümü, sınıfsal oluşumları statü değerleri üzerinden pazarlama, toplumsal ilişkilerin meta ilişkisi ölçeğinde çarpıtılması, vb., gibi kapitalizme yönelik çelişkilerin meta fetişizmine bağlı gizlenmesini/doğallaştırılmasını sağlayan pazarlama çabaları, pazarlamanın yanlış bilinç üretiminin ilk yönelimini oluşturur. Nitekim literatüre bakıldığında pazarlamanın farklı uygulamalar üzerinden meta fetişizmi üretimine yönelik çabalarını açıklayan çalışmalar yer alır. Bu çalışmalar incelendiğinde pazarlamanın, meta üretimine ilişkin çelişik çabalar ile metaların büyüme hale gelmesini sağlayacak iletişimsel (reklam ve marka) manipülasyon çabalarını kullandığı belirtilir. Bu açıdan pazarlamanın, yanlış bilinci (1) *metanın çelişik üretimiyle* ve (2) metayı fetişist boyuta taşıyacak olan çarpıtılmış iletişim stratejileriyle ürettiği savunulur (Haug, 1986: 13-18; Klein, 2009; Lefebvre, 2007: 83-95; Kline ve Leiss, 1978: 5-30; Jhalley vd, 1985: 5-22; McDonagh, 1998, 595-617).

Metanın çelişik üretimi kapitalist/neoliberal piyasa sistemine ait çelişkilerin pazarlama odaklı üretim süreçlerindeki ideolojik etkilerini açıklar (Kilbourne, 2004: 122-129). Zira pazarlamanın kâr odaklı her

üretimi, meta biçimine dönüştürülmüş sermaye olarak işlev kazanır (Haug, 1986: 26; Papatya, 2020). Sermayenin amacı yoğun birikim mantığıyla onu üreten çoğunluğa geri dönmektir (Marx, 2011: 553-556). Yani burada üretim, belli kullanım değerleri üretmeye (tüketici ihtiyaçlarını karşılamaya, etik değerleri savunmaya, ideal toplum oluşturmaya, vb.) yönelik değil, sermaye egemenliğini genişletmeye yöneliktir. Bu açıdan ticari olarak üretilen bir sanat eseri, daha çok seyirci çekmek için çekilen her film ya da kitleleri peşinden sürükleyen bir aktör, vb. pazarlamanın meta üretiminin nesnesi olarak egemen ideolojiyi yaygınlaştırmak üzere üretilir. Buradaki yanlış bilinç, değişim değeri olarak sanat eserinin parayla, filmin ve aktörün peşindeki kitlelerin para cinsinden ederiyle değer kazanıyor olmasındadır. Ayrıca egemenliği elde etme/sürdürme bağlamında üretilen popülist söylemler de benzer şekilde çalışır. Pazarlama uzmanları tarafından üretilen bu tür siyasi/ekonomik/alternatif söylemler mutlu bir yaşamı, egemenliğin sürekliliği ölçeğinde toplumsal değişim değeri üzerinden kurgular.

Meta fetişizminin üretilmesi sürecinde ise pazarlamanın geliştirmiş olduğu ideolojik stratejiler oldukça fazladır. Markalama, reklam, halkla ilişkiler, vb. gibi iletişim stratejileri üretilen ürün, anlam, düşünce, inanç, vb. metaları kutsal, vazgeçilmez ve sorgulanmadan kabul edilmesi gereken şeyler olarak benimsetmek üzere ideolojik dönüştürüm araçları olarak çalışır. Bu araçlar vasıtasıyla metanın kullanım değeri imgeselleştirilir. Bu imgeselleştirme, metanın toplumsal bir ilişki/değer biçimi olarak anlamlandırılmasıdır. Yani metanın bir gösteren *olarak* tüketici bilincinde aşkı, dostluğu, güzelliği, farklı olmayı, adaleti, sınıfsal konumu vb. çağrıştırır şekilde düzenlenmesidir (Williamson, 2001: 35-37). Meta bir kez gösteren olduktan sonra, hazır anlamlarıyla tüketilen fetişist bir karaktere bürünür (Baudrillard, 2008: 94-98). Yani pazarlama, *gösteren olarak metanın* üretimini gerçekleştirdiği ölçüde, yanlış bilinç üretim işlevini yerine getirmiş olur.

Gösteren olarak metanın üretimi, dilin çalışma prensiplerine sahip bir araba üretmek gibidir. Araba, pazarlama uzmanlarının yerine konuşur, seslenir ve tüketiciyi konumlandırır. Yani tüketici, arabayı satın almakla toplumsal sınıfına, hayallerine ve hatta sevdiğine kavuşur. Elbette bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Temel nokta, sermaye egemenliğinin sürdürülmesine yardımcı olacak anlamların üretilmesidir. Örneğin gösteren olarak küreselleşme karşıtlığı söylemi (meta) sermayenin yeni yayılım alanı olarak işlevselleşecekse, bu söylemin pazarlanmasıyla çağrıştırılacak anlamlar demokrasi, özgürlük ve/veya yerel kültürün korunması olacaktır. Bu çabaların ortak amacı, tüketici/toplum bilincinde bu anlamların kendi özgür düşüncelerinden kaynaklandığına yönelik bilinç oluşturmaktır (Tadajewski, 2012: 783-810; Jahally vd, 1985: 3-17). Gösteren olarak metanın imgeselleştirilmesinde pazarlamanın üretmiş olduğu yanlış bilinç, tam olarak bunu yapmaktadır. Meta dilinin, yani pazarlamacılar tarafından üretilmiş ideolojik dil ve söylem biçimlerinin her şeyi kendi diliyle açıklaması, insani etik değerleri (inanç, estetik değerler, vs.) ve bireysel özgürlük tanımlarını dahi tüketim yapma (meta imgesine bağlanma) düzeyine indirgemektedir. Zira burada tüketim yapma özgürlüğünün bulunduğu her düzeydeki siyasi ve/veya ahlaki temsil, kabul edilebilir bir demokrasinin ve/veya ütopyanın ilk göstergesi olarak sunulur (Robins, 1999: 175; Papatya, 2010a).

2.2. Şeyleştirme Aracı Olarak Pazarlama

Meta fetişizmine bağlı yanlış bilincin üretilmesinde toplumsal/nesnel gerçekliğin her düzeyde pazarlama ideolojisine bağlı olarak yeniden üretilmesi, meta ilişkilerine bağlı gerçekliğin söylemsel, sanal, estetik, bilimsel ve gündelik yaşama dair tüm alanlara sızması gerekir. Meta ilişkilerine bağlı çarpıklığın pazarlama aracılığıyla toplumsal gerçekliğin tüm alanlarına sızma girişimi, kapitalist zihniyete bağlanan alanlarla pazarlamanın bütünlük çalışmasını zorunlu koşar (Papatya ve Geniş, 2018). Bu açıdan klasik iktisat

teorilerinin ideolojik düzeyde ürettiği ve pozitivist anlamda temellendirdiği şeyleşmiş “nesnel düşünce biçimleri”, estetik düzeyde kültür endüstrilerine bağlanan popüler kültür/güzellik/ahlak/sanat açıklamaları, sanal düzeyde kapitalist teknokrazi ve gündelik hayatta meta fetişizmine bağlanan demir kafese benzer hayali gerçeklik, pazarlama ideolojisinin yanlış bilinç üretimine yönelik çabalarının temellendiği/birlikte çalıştığı ideolojik alanlar olarak çözümlenir (Brownlie ve Saren, 1995: 620-626; Jameson, 1979: 132-145; Belk, 2002: 120-126).

Lucaks’ın izlerini takip ederek şeyleştirme aracı olarak pazarlamanın nasıl işlevler üstendiğini belirlemek istediğimizde iki temel yönelimle karşılaşırız. İlk yönelim Lucaks’ın nesnellüğün şeyleşmesi olarak açıkladığı “verili dünyanın” bu dünyanın hakikati olarak doğallaştırıldığı şeyleşme sürecidir (Lucaks, 2006; Bewes, 2002: 4-7). İkinci yönelim ise Lucaks’ın özneliğin şeyleşmesi olarak açıkladığı insanın kendine yabancılaşmasının temelini oluşturan “*bir insanın kendi faaliyetinin, kendi emeğinin nesnel ve ondan bağımsız bir şey; insana yabancı bir özerklik sayesinde onu kontrol eden bir şey haline gelmesi*” sürecidir (Lucaks, 2006: 211). Şeyleşmenin oluşabilmesi için der Bewes, “*bu iki yönelimin yani hem nesnel hem de özne boyuttaki şeyleşmenin bütünleşmesi*” sonucu oluşan gerçekliğe bağlıdır (Bewes, 2002: 318). Bu açıdan şeyleş(tir)me aracı pazarlamanın her iki yönelim ekseninde hedef kitlelerine yönelik kurumsal olarak temellendirilmiş “verili bir dünya” görüşü oluşturması ve bunu dünyanın hakikati olarak hedef kitleleriyle özdeşleştirilmesi gerekir. Zira şeyleşmenin “verili gerçeklikle” bilinç boyutunda özdeşleşmesi sonucu oluşan bir hakikat (real) yanılması olması, pazarlamanın doğrudan bilimsel düzeyde değil; söylemsel/ideolojik düzeyde ürettikleriyle hedef kitlelerinin özdeşleşmeleri sonucu oluşan olgulara odaklanılmasını şart koşar (Monieson, 1988: 4-10; Hunt, 1989: 5-9; Monieson, 1989: 11-16, Pisters, 2012).

İlk yönelim ekseninde “verili dünya gerçekliği” egemen söylem biçimlerinin temelini oluşturduğu bilimsel, kültürel, popüler, siyasi, vs. ideolojik açıklamaların bir yasa/inanç sistemi olarak işlev üstlendiği gerçekliği açıklar. Verili dünya gerçekliğinin şeyleştirilmesinde pazarlama, doğal dünya açıklamalarını (bilgi) ve insan yaşamına ilişkin (kültür) söylemlerini sermaye egemenliğinin çıkarlarına dokunmayacak ve/veya onları genişletecek şekilde tanımlar/dönüştürür. Yani şeyleştirme sürecinde pazarlama, bilimsel şeffaflığı ve sorgulanabilirliği muğlak olan fakat “bilimsel gerçek” olarak inandırılabilir/kurgulanabilecek söylemler üretir (Morgan, 2003: 111-131). Zira toplumsal/ekonomik ilişkilerin olduğu gibi açıklanmasında bilimsel açıdan yaşanan zorluklar, bazı iktisat teorilerinin tümelleş(tir)me etkilerini beraberinde getirmekle birlikte, teori düzeyinde tanımlanacak modellerin ideolojik düzeyde “doğal yasa” olarak şeyleşmesine imkân sağlar. İdeolojik olarak tanımlanabilecek bilimsel yöntem ve iktisat teorilerinden (ki Lucaks bunlara burjuva ekonomisti der) beslenen pazarlama söylemleri, sözde rasyonelleşmeyi beraberinde getirmekle birlikte, kurumsal piyasa sisteminin genişlemesine aracılık eder (Fırat, 1985: 135-146; O’Shaughnessy ve Holbrook, 1988: 197-219). Bu tür pazarlama söylemleri, temelde tüketim toplumu/kültürü gerçekliğine ilişkin gündelik hayat bilincini oluşturan ve politik düzeyde liberal piyasa sistemini olurlayan; apolitik düzeyde ise insan ihtiyacının sınırsızlığına, eğlenceye, haz peşinde koşmaya vurgu yapan söylemlerdir. Yani gelişmişliği, tüketim yapma eğilimlerine bağlı olarak anlamlandıran ve sözde demokrasiyi, tüketim yapma özgürlüğüne indirgeyen söylemsel oluşumlardır.

Verili gerçekliği üretme amacındaki bu tür pazarlama söylemleri, varoluşunu anlamlandırma gayesindeki tüketim toplumu öznesinin mekânsal, toplumsal/kültürel ve sanal tüm çevresini kuşatarak, onu yoğun bir hazır anlam/imge (gösteren olarak meta) bombardımanına

maruz bırakır. Bu hazır anlam bolluğu karşısında özne ne derece savunmasızsa (kendi bireysel anlamını üretme yeteneğinden uzaksa) o kadar verili gerçekliği “gerçek” olarak tanımlar ve kendine yabancılaşır. İşte bu yabancılaşma öznenin şeyleş(tiril)mesi sürecidir. Yani ikinci yönelim olarak öznenin şeyleş(tiril)mesi sürecinde pazarlama, ürettiği hazır anlamları, öznenin kendine ait imgeler olarak sahiplenmesi için ideolojik iletişim stratejilerini kullanır. Elbette burada, pazarlamanın özneye dışsal olarak (toplumsal düzeyde) ürettiği hazır anlamlar, değişmez/sabit anlamlar olarak düşünülmemelidir. Pazarlamanın bir sünger gibi emdiği geleneksel/kapitalist/muhafiz anlamlar, sermayenin genişlemesi amacıyla dönüştürülerek hedef kitlesi konumundaki öznelere özdeşleştirilir (Klein, 2009: 40).

2.3. Pazarlama ve Özdeşleştirme Süreci

Pazarlamanın özdeşme(tir)me süreci, Lacan’ın “öznenin kendini yanlış tanıması ve dil gibi çalışan bilinçdışına (simgesel) bağlı şekilde bölünmüş özne olarak kurulması” mantığıyla hareket eder (Lacan, 1968: 93-100). Zira pazarlama “*hey sen oradaki*” diye seslendiği “*somut bireyleri, öznelere (tüketiciler) olarak oluşturma işlevini*” yerine getirebildiği ölçüde yanlış bilinç üretme amacına ulaşabilir (Althusser, 2014: 125). Bunun için, toplumsal düzeyde egemen olan her iktidarın hegemonik etkisinde olduğu gibi pazarlamanın da bilinçdışının etkin üretim ve yönetimini gerçekleştirmesi gerekir.

Bilinçdışının pazarlama temelli üretimi, öznenin gündelik ve mahrem hayatına ilişkin çoğu anın öznenin farkında olmadan sürekli tekrarlanan pazarlama gösterenleriyle (gösteren olarak meta) kuşatılmasıdır (Lacan, 2015: 20; Levy, 1985: 67-81; Fırat, 2013: 78-82). Bu kuşatmanın, öznenin bilinçli diline ve yaşamsal tüm retoriğe eklenilebilmesi için; daha doğum sonrasında annesini duymasadan pazarlama uzmanları tarafından üretilen imgelerle sarmalanan bebeklerin, çizgi filmlerle ve sanal oyunlarla tüketim temelli sorumluluklar kazanan çocuk/gençlerin ve en mahrem

anlarında dahi sosyal medyaya bağlı davranış geliştiren (sözde) yetişkinlerin pazarlama temelli bilinçdışıyla özdeşleş(tiril)meleri gerekir (Moschis, 1985: 901-907; Furnham ve Gunter, 2008; Klein, 2009: 109-125; Kasser ve Linn, 2016: 125-145). Bunun için pazarlama, kültür endüstrisinin her ürünüyle (sinema, popüler sanat/kültür, moda, vs.), suni haber üretimiyle, sağlık endüstrisiyle (korku pazarlaması), sanal oyunlarla, şehir mimarisıyla (alışveriş merkezleri, tabelalar), vs., söylemler arası ilişki içinde her tür iletişim kanalını (yazılı ve görsel medya) kullanarak, bilinçdışının üretimine yönelik simgesel düzenlemeler yapar ve böylece toplumsal özneyi tüketici olarak konumlamayı amaçlar (Tomsic, 2015: 231-240; Dichter, 1961: 1-14; Papatya, 2013a: 122-133; Papatya, 2010b: 1-17).

Özdeşleş(tir)me sürecinde pazarlamanın, bilinçdışı üretmeye yönelik simgesel düzenlemeleri sabit ve değişmez anlamların üretilmesi süreci değildir. Sürekli bir yeniden üretim, yeniden anlamlandırma süreci olarak pazarlama söylemleri “düğüm noktası” (caption point) kurma, bozma ve yeniden üretme süreci olarak çalışır (Lacan, 1993: 267; Žižek, 2008: 112; Habermas, 1976: 107-116). Düğüm noktası, göstergelerin yüzer-gezerliğini açıklar; yani gösterenin gösterilenle değil; kendi göstergesel gerçekliği üzerinden anlam ürettiği bağlam içinde öznenin gösterene dikildiği noktadır (Laclau ve Mouffe, 2001; Žižek, 2008: 118). Yani pazarlamanın gösteren olarak meta ve şeyleşmiş verili dünya gerçekliğinden beslenen anlamlara, *öznenin geçici olarak dikildiği nokta*, düğüm noktasıdır. Düğüm noktasının oluşması için öznenin sermaye iktidarına bağlanan pazarlama gösterenleriyle özdeşleş(tiril)mesi şarttır. Bu açıdan pazarlamanın bilinçdışı üretimine ve dilsel anlamlandırma rejimlerini baskı altında tutmaya yönelik yoğun çabaları bu özdeşleş(tir)meyi sağlamaya yöneliktir (Fairclough, 1993: 140-152). Zira kendine yabancılaşan ve simgesel olanın (Büyük Öteki) egemenliğinde benlik ülküsünü

oluşturabilen öznenin çok fazla da kaçış imkânı yok gibidir.

Düğüm noktası kurma, pazarlamacılara, öznenin (tüketicinin); bir nesneye/kişiyeye (meta, sanat eseri, aktör, vb.) bakışını yamultabilme, egemen bir söylem (siyasi, politik, ekonomik, vb.) yapısı içinde konumunu oluşturabilme ve planlı bir fantezi sahnesi (reklam, film, dizi, vb.) içinde arzusunu üretebilme yeteneği kazandırır (Zizek, 2008: 25). Bakışın yamultulmasına örnek meta fetişizmdir. Egemen söyleme öznenin dikilmesine örnek "Büyük Amerikan Halkı" (Great American People) söylemiyle öznenin ne derece bütünleştiğiyle ilgilidir. Yani üretilen bu popülist söylem içinde öznenin kendini nasıl konumlandığı (büyük halkın içinde "efendi" olarak ya da büyük halkın dışında az gelişmiş/yoksul "köle" olarak) meselesidir. Fantezi üretimi ise televizyon dizilerinde, filmlerde ve reklamlarda gösterilen karakterlerin arzularıyla öznenin özdeşleş(tiril)mesidir. Zira simgesel düzeyde üretilen fantezi, öznde nesnel bir karşılığı olmayan arzu üretimi için kullanılır; öznenin arzu duyacağı sınırları belirlemek, arzu duyacağı nesneyi (metayı) saptamak ve tüketicinin bu süreç içinde konumunu belirlemek fantezinin görevidir (Williamson, 2001: 65). Çünkü özne, ancak fantezi yoluyla arzulan tüketici olarak kurulur. Böylece varoluşunu ancak tüketmekle anlamlandırabilecek tüketicilerin gösterenler çöplüğünde liberal fantezi/ütopyalarını gerçekleştirebilmeleri mümkün görünür.

3. SONUÇ YERİNE PAZARLAMA İDEOLOJİSİNİ YENİDEN ÇÖZÜMLEMEK

Rostow'un ekonomik büyümenin "aşamaları" teorisini benimseyen kapitalist sistem, karşı görüşleri ve tehdidi bertaraf etmek için, tek tek ülkeler bazında kitlesel tüketimi ve tüketim kültürünü teşvik edecek bir ekonomik büyümenin "kopyalanmasına" çalıştı. Bu süreçte dekolonizasyon ve dünyanın diğer kesimleri için

genelleştirilmiş bir hedef olarak "kalkınmacılık" [developmentalism] aracılığıyla, sermaye birikiminin coğrafi açıdan yayılması sağlandı (Harvey, 2008: 75-83). Hiç kuşkusuz bu durum sermayenin dayattığı tüketimciliğe, yaşam tarzına, kültürüne, siyasi ve mali kurumlarına öykünmeyle, küresel olarak sonsuz sermaye birikimine katkıda bulunan bir süreçler silsilesi ya da her genişleme de derisinin içine sıkışan, bu yüzden derisini değiştirmek zorunda kalan bir yılan metaforu üzerinden çözümlenebilir. Ancak bu çözümlenme, yanlış bilinç üretiminin tüm kültür pratikleri ve sonuçları üzerinden tartışılmayacağı gibi bu kadar dar bir çerçeve içinde de değerlendirilemez. Bunun yerine yukarıda bahsettiklerimizle dikkati çekmeye çalıştığımız şey "sermayenin bilişsel yayılımı" olarak tanımladığımız pazarlama ideolojisinin "yanlış bilinç" üretimiyle özünde bir "değer-arzu-korku" aşılama işleviyle toplumda "*efendi-köle diyalektiği*"* zeminini hazırlamasıdır.

Pazarlama ideolojisinin ürettiği yanlış bilinç, evrensel ve ussal gibi görünmesine, hatta her zaman için bir gereklilik ve doğal bir olgu gibi görünmesine karşın, belirli bir toplumsal düzeni yasallaştırdığı ve belirli bir sınıfın egemenliğine yardımcı olduğu için yanlısamadır ve bir yanıyla da tarihseldir. Yanlış bilinç üretimi, böyle bir netleşmeye varabilecek bir düşünce gelişkinliğinde, var olan toplumu, onun kurumlarını, gerçeklik örüntülerini, onun

* Bu diyalektik denk olmayan güçlerin kendilerini birbirlerine kabul ettirme çabası olarak bilincin toplumsal/tarihsel boyutta kurulumunu açıklar. Yani özbilincini oluşturamamış her insan ya efendidir ya köle. Efendi, tanınma mücadelesinde ölümü göze alıp muhatabına kendini kabul ettiren taraftır. Köle ise bu mücadele içinde hayatını tehlikeye atmaktan çekinen ve doğal isteği doğrultusunda hayatını idame ettirme yolunda efendisine boyun eğen taraftır. Köle bilincini efendi bilincine dönüşmesini engelleyen güç, korkudur (Kojève, 2000: 85-92; Küçükkalp, 2010: 59; Ayrıca bkz. Papatya, 2010b).

yaşam biçimini meşrulaştırır. Yanlış bilincin burada dikkati çeken en önemli özelliği, reel yaşamda (var olan toplumsal yaşamda) olanları, oldukları durumları ve biçimleri ile kabul ettirme, benimsetme özelliğidir. Bunun anlamı ise; (a) yanlış bilinçte toplumsal yaşamın uygulanımlarına, kurumlarına denk düşen en geniş kabule kavuşmuş inanç ve tutumların yer almış olması; (b) yanlış bilincin ekonomik alanda serbest girişimcilik ve insan doğası gibi konularda gelişkin kuramlar kurabilen aydınların ürünü olması, görece sofistike bir yapıya sahip olması; (c) kimi zaman da, yaşanan hayattaki birincil düzeyden algılamalara dayanan önyargılara, yanlışlıklara ya da yabancı egemenliğin bir örtüsüne dönüşebilmekte (işlevsel cehalet, ırkçılık, faşizm, totalitarizm, toplumsal cinsiyetçilik gibi) oluşudur (Gramsci, 2009; Oskay, 2014: 300-358).

Bu çerçeve içinde, pazarlama, sistemli şekilde yanlış bilinç üretimi rolünü gerçekleştirebiliyorsa bunu kapitalist bilinçdışının küresel kültürü tek boyutlu biçimlendirme politikasının bir parçası olmasıyla yapabilmektedir. Yine de bu, söz konusu durumun değiştirilemeyeceğini veya düzeltilemeyeceğini (daima insan gücünün dışında kalacağını) kanıtlamaz. Çünkü değişim, sadece zihinsel/düşünsel düzeyde olmaktan uzaktır. Keza, Lansley'e göre, "azalan alım gücü, tüketime son derece bağımlı olan ekonomilerde talebi yok ediyor" ve böylece, aslında "tüketim toplumlara tüketme kapasitelerini kaybediyor": "büyümeden elde edilen kazançların küresel çapta küçük bir elit grubun eline bırakılması varlık balonlarına neden oluyor" ve kaçınılmaz olarak şu sonuç ortaya çıkıyor: Sosyal eşitsizlik ve yoksulluk (Lansley, 2012; Bauman, 2013).

Son tahlilde, eleştirel duruşun sorumluluğu arzuyu şeyleştirilen, özneyi toplumsal hiyerarşiye tabi kılan sistemleri belirlemek, nasıl çalıştıklarını açık etmek ve eğer mümkün olursa en azından bilinç düzeyinde onlara itaat edilmesindeki yanlışlığı ortaya çıkarmaktır. Hiç kuşkusuz, toplumsal varoluş biçimleri (ekonomi, siyaset, ya da

hukuk olarak en geniş anlamda) ile toplumsal bilinç (bu bilincin çeşitli görünümüleri) tarihsel sürecin birleştirici öğeleri olarak birlikte ele alınmadıkça, belirli bir toplumsal oluşumun ekonomik, siyasal, kültürel kertelede ne gibi düzenlemelerle kendi varoluşunu sürdürebilmekte olduğunu açıklayacak gelişkin bir kurumsal düzeye varmak mümkün olmayacaktır (Oskay, 1980; Rethel, 2011: 208-214).

KAYNAKÇA

1. ADORNO, T. W. VE HORKHEIMER, M. (2014). Aydınlanmanın Diyalektiği (Çev.) Ülner, N., Kabalcı Ya. İstanbul.
2. ALTHUSSER, L. (2014). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, (Çev.) Tümertekin, A., İthaki Ya. İstanbul.
3. ALVESSON, M. (1994). "Critical Theory and Consumer Marketing", Scandinavian Journal Of Management, 10(3): 291-313.
4. BAUDRILLARD, J. (2004). Tüketim Toplumu, (Çev.) Deliceçaylı H. ve Keskin F., Ayrıntı Ya., İstanbul.
5. _____, J. (2008). Gösterge Ekonomi Politikası Hakkında Bir Eleştiri, (Çev.) Adanır, O., Boğaziçi Ya., İstanbul.
6. BAUMAN, Z. (2013). Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır? (Çev.) Keser, H., Ayrıntı Ya., İstanbul.
7. BELK, RUSSELL W. (2002). "Unpacking My Library: The Marketing Professor in the Age of Electronic Reproduction," Journal of Marketing, 66 (1): 120-126.
8. BEWES, T. (2002). Reification or The Anxiety of Late Capitalism, Verso Pubs., London.
9. BROWNLIE, D., ve SAREN, M. (1995). "On The Commodification Of Marketing Knowledge: Opening Themes", Journal of Marketing Management, 11(7): 619-627.
10. CALLINICOS, A. (1989). Marxist Theory, Oxford University Press, London.

11. COCHOY, F. (1998). "Another Discipline For The Market Economy: Marketing As A Performative Knowledge And Know- How For Capitalism", *The Sociological Review*, 46(1): 194-221.
12. DICHTER, E. (1961). "Seven Tenets Of Creative Research", *The Journal of Marketing*, 1-4.
13. EAGLETON, T. (2011). *İdeoloji*, (Çev.) Özcan M., Ayrıntı Ya. İstanbul.
14. ECKHARDT, G. M., DHOLAKIA, N., ve VARMAN, R. (2013). "Ideology For The 10 Billion: Introduction To Globalization Of Marketing Ideology". *Journal of Macromarketing*, 33(1): 7-12.
15. ENGELS, F. (1893), *Engels to Franz Mehring in Marx and Engels Correspondence (1968)*; International Pubs.
https://www.marxists.org/archive/marx/works/1893/letters/93_07_14.htm.
18.01.2018.
16. FAIRCLOUGH, N (1993). "Critical Discourse Analysis and The Marketization of Public Discourse: The Universities", *Discourse and Society* 4(2): 133-168.
17. FIRAT, A. F. (1985). "Ideology vs. Science in Marketing: Changing the Course of Marketing: Alternative Paradigms For Widening Marketing Theory", *Journal Of Marketing*, 135-146.
18. _____, A. F. ve DHOLAKIA, N. (2006). "Theoretical and Philosophical Implications of Postmodern Debates: Some Challenges To Modern Marketing". *Marketing Theory*, 6(2): 123-162.
19. _____, A. F. (2013). "Marketing: Culture Institutionalized", *Journal of Macromarketing*, 33(1): 78-82.
20. FOUCAULT, M. (1971). "Orders of Discourse", *Social Science Information*, 10(2): 7-30.
21. FURNHAM, A., ve GUNTER, B. (2008). *Children as Consumers: A Psychological Analysis Of The Young People's Market*, Routledge., London.
22. GEUSS, R. (2013). *Eleştirel Teori: Habermas ve Frankfurt Okulu* (Çev.) Keskin, F., Ayrıntı Ya., İstanbul.
23. GRAMSCI, A. (2009). *Hapishane Defterleri: Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler* (Çev.) Somer, K., Aşına Kitap, Ankara.
24. HABERMAS, J. (1976). "Legitimation Problems In Modern State", *Politische Vierteljahresschrift*, 17: 39-61.
25. _____, J. (2010). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, (Çev.) Tüzel, M., Yapı Kredi Ya., İstanbul.
26. HARDT, M. VE NEGRI, A. (2001). *İmparatorluk* (Çev.) Yılmaz, A., Ayrıntı Ya., İstanbul.
27. HARVEY, D. (2008), *Yeni Emperyalizm* (Çev.) Gürdü, H. Everest Ya., İstanbul.
28. HAUG, W., F. (1986). "Critique of Commodity Aesthetics: Appearance, Sexuality and Advertising in Capitalist Society ", (Edt.) Bock, R., *Capitalist Society*, Polity Press, London.
29. HERMAN, E. S. ve CHOMSKY, N. (2012). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası* (Çev.) Abaoğlu, E., Best Ya., İstanbul.
30. HIRSCHMAN, E. C. (1993). "Ideology in Consumer Research, 1980 and 1990: A Marxist and Feminist Critique", *Journal of Consumer Research*, 19(4): 537-555.
31. HORKHEIMER, M. (2008). *Aklın Tutulması*, (Çev.) Orhan, K., Metis Ya., İstanbul.
32. HUNT, S. D. (1989). "Reification And Realism in Marketing: In Defense Of Reason", *Journal of Macromarketing*, 9(2): 4-10
33. JAMESON, F. (1979). "Reification and Utopia in Mass Culture". *Social Text*, (1): 130-148.
34. JHALLY, S., KLINE, S., VE LEISS, W. (1985). "Magic in the Marketplace: An Empirical Test For Commodity Fetishism", *Canadian Journal of Political and Social Theory*, 9(3), 1-22.
35. KASSER, T., ve LINN, S. (2016). "Growing Up Under Corporate Capitalism: The Problem Of Marketing

- To Children, With Suggestions For Policy Solutions”, *Social Issues and Policy Review*, 10(1): 122-150.
36. KILBOURNE, W. E. (2004). “Globalization And Development: An Expanded Macromarketing View”. *Journal of Macromarketing*, 24(2): 122-135.
37. KLEIN, N. (2009). *No Logo*, Vintage Books, Canada.
38. KLINE, S., ve LEISS, W. (1978). “Advertising, Needs and 'Commodity Fetishism', *Canadian Journal Of Political and Social Theory*, 2(1): 5-30.
39. KOJËVE, A. (2000), *Hegel Felsefesine Giriş*, (Çev.) Hilav, S., Y.K.Y., İstanbul.
40. KÜÇÜKALP, D. (2010). “Efendi-Köle Ahlâkı vs. Efendi Köle Diyalektiği”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi* 29(1): 53-63.
41. LACAN, J. (1968). “The Mirror Phase as Formative of the Function of the I”, (Edt.) ZIZEK S., (1994). *Mapping Ideology*, Verso, London.
42. _____, J. (1977). *Ecrits: A Selection* (Çev.) Sheridan, A. Routledge., London.
43. _____, J. (1993). *The Seminar of Jacques Lacan, Book III: The Psychoses 1955-1956*. (Edt.) Miller J.A. (Trans.) Grigg, R., WW Norton and Company, New York.
44. _____, J. (2015). *Dinin Zaferi*, (Çev.) Kurt, D., Altıkırkbeş Yayın, İstanbul.
45. LACLAU, E. ve MOUFFE, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics*, Verso., London.
46. LEFEBVRE, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, (Çev.) Gürbüz, I., Metis Ya., İstanbul.
47. LEVY, S. J. (1985). “Dreams, Fairy Tales, Animals, And Cars”, *Psychology & Marketing*, 2(2): 67-81.
48. LUCAKS, G. (2006). *Aklın Yıkımı*, (Çev.) Kapkın A., Payel Ya., İstanbul.
49. _____, G. (2014). *Tarih ve Sınıf Bilinci*, (Çev.) Öner, Y., Belge Ya., İstanbul.
50. MARION, G. (2006). “Research Note: Marketing Ideology And Criticism: Legitimacy And Legitimization”, *Marketing Theory*, 6(2): 245-262.
51. MARX, K. (2011), *Kapital 1. Cilt* (Çev.) Bilgi, A., Sol Ya., Ankara.
52. _____, K. ve ENGELS, F. (2013). *Alman İdeolojisi*, (Çev.) Ok T. ve Geridönmez O., Evrensel Ya. İstanbul.
53. MCCRACKEN, G. D. (2005). *Culture and consumption II: Markets, Meaning, and Brand Management* (Vol. 2). Indiana University Press.
54. MCDONAGH, P. (1998). “Towards A Theory Of Sustainable Communication in Risk Society: Relating Issues Of Sustainability To Marketing Communications”, *Journal of Marketing Management*, 14(6): 591-622.
55. MILLER, D. (1972). “Ideology And The Problem of False Consciousness”, *Political Studies*, 20(4): 432-447.
56. MONIESON, DAVID D. (1988). “Intellectualization in Macro Marketing: A World Disenchanted,” *Journal of Macro Marketing*, 8 (Fall): 4-10.
57. MONIESON, D. D. (1989). “Intellectualization in Macromarketing Revisited: A Reply To Hunt”, *Journal of Macromarketing*, 9(2): 11-16.
58. MORGAN, G. (2003). “Marketing and critique: Prospects and Problems”, *Studying Management Critically*, 1(1): 111-131.
59. MOSCHIS, G. P. (1985). “The role of Family Communication in Consumer Socialization of Children and Adolescents”, *Journal of Consumer Research*, 11(4): 898-913.
60. OSKAY, Ü. (2014). *Tek Kişilik Haçlı Seferleri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
61. OSKAY, Ü. (1980). “Popüler Kültür Açısından" İdeoloji" Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01); 197-253.
62. O'SHAUGHNESSY, J., VE HOLBROOK, M. B. (1988). “Understanding Consumer-Behavior-The Linguistic Turn In Marketing-Research”. *Journal of the Market Research Society*, 30(2): 197-223.
63. PAPATYA, N. (2008). “İmgesel Benlikler ve Tükenmişlik Üzerinden Markalaşma: Düşlerle Gerçekleri Arayış Bağlamında Satılık Mutluluklar”,

- Pazarlama ve İletişim Dergisi-Pİ, 7/24(Bahar): 25-29.
64. _____, N.(2010a). "Kapitalizmin Yeni/Yenilenen Akıl Oyunları: Küresel Şirketlerin Etiksel Ütopyaları", Mülkiye Dergisi, XXXIV (Güz): 301-327.
65. _____, N. (2010b). "Korku Pazarlaması: İronik ve Eleştirel Bir Katkı", Pİ Dergisi, 9(31), 1-17.
66. _____, N. (2013a). "Cultural Icons of Global Marketing Ideology: Shopping Centers -A Critical Approach." American International Journal of Contemporary Research, 3, 10 (October): 121-133.
67. _____, N. (2013b). "Çokuluslu Şirketlerin Kaynak-Tabanlı Biyo-Politik Üretiminde Rekabetçi Gücün Diyalektiği-Eleştirel ve Bütünsel Bakış", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(3): 1-23.
68. _____, N. ve ÖZDEMİR, Ş. (2015). "Kültürel Anlam Üretiminde Çokuluslu Şirketlerin İdeolojik Marka İletişim Aracı Olarak Hollywood Sineması: "Forrest Gump" Filminin Sinematografik İmaj Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2): 1-28
69. _____, N. ve GENİŞ, M. A. (2018). "Reklamlarda İdeolojik Dil ve Söylem: Norman Fairclough Ekseninde Eleştirel Bir Değerlendirme". Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(3): 954-976.
70. _____, N. (2020). Kültürel Pazarlama (Yayınlanacak Kitap)
71. PISTERS, P. (2012). The Neuro-Image: A Deleuzian Film-Philosophy of Digital Screen Culture, Stanford University Press.
72. REHMANN, J. (2015). İdeoloji Kuramları: Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri, (Çev.) Alpagut, Ş., Yordam Ya., İstanbul.
73. RETHEL, A. S. (2011). Zihin Emeği Kol Emeği: Epistemoloji Eleştirisi, (çev.) Temiz, A. D., Metis Ya., İstanbul.
74. ROBINS, K. (1999), İmaj: Görmenin Kültür ve Politikası, (Çev.) Türkoğlu, N. Ayrıntı Ya., İstanbul.
75. STEWART, L. (2012), "Inequality, the Crash and the Ongoing Crisis" https://www.researchgate.net/publication/263233551_Inequality_the_Crash_and_the_Ongoing_Crisis (Erişim tarihi: 24 Eylül 2019),
76. TADAJEWSKI, M. (2010). "Towards a History Of Critical Marketing Studies", Journal of Marketing Management, 26(9-10): 773-824.
77. TOMSIC, S. (2015). The Capitalist Unconscious: Marx and Lacan, Verso., London.
78. VENKATESH, A. VE MEAMBER, L., A., (2006). "Arts And Aesthetic; Marketing and Cultural Production", Marketing Theory, 6(1): 11-39.
79. VOLOŞINOV, V. N. (2001). Marksizm ve Dil Felsefesi, (Çev.) Küçük, M. Ayrıntı Ya., İstanbul.
80. WILLIAMSON, J. (2001). Reklamların Dili: Reklamlarda Anlam ve İdeoloji, (Çev.) Fethi, A., Ütopya Ya Ankara.
81. ZIZEK, S. (2012). "Enjoy Your Symptom!": Jacques Lacan in Hollywood and Out, Routledge, London.
82. ZIZEK, S. (2008). İdeolojinin Yüce Nesnesi, (Çev.) Birkan, T., Metis Ya., İstanbul.

HASTANE ÇALIŞANLARININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNİN POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE VE DUYGUSAL EMEK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ İLE ARALARINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

INVESTIGATION ABOUT THE EFFECTS OF DEMOGRAPHIC FACTORS OF HOSPITAL PERSONNEL ON PSYCHOLOGICAL CAPITAL AND EMOTIONAL LABOR AND THE RELATIONSHIP BETWEEN THEM

Ahmet Düha KOÇ*, Belma KEKLİK**

* Dr., Tokat Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, koc.ahmet@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7468-0537>

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, belmakeklik@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6905-4862>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, sağlık personelinin pozitif psikolojik sermayeleri ile duygusal emek davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ayrıca demografik değişkenler ile duygusal emek ve pozitif psikolojik sermaye alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırma, Tokat il ve ilçe devlet hastanelerinde görev yapan 520 sağlık personeli ile gerçekleştirilmiştir. Anket sorularının güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alfa güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapısal eşitlik modeli (YEM) uygulanmıştır. Yol analizi tekniği ile pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının, duygusal emek alt boyutları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

YEM sonuçlarına göre; duygusal emek ve pozitif psikolojik sermaye arasında çift yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Yol analizi bulgularına göre ise, iyimserlik düzeyi arttıkça derin davranışlar ve samimi davranışlar düzeyi artmakta; yüzeysel davranışlar düzeyi azalmaktadır. Ayrıca, dayanıklılık düzeyi arttıkça derin davranışlar ve samimi davranışlar düzeyi de artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Duygusal Emek, Pozitif Psikolojik Sermaye, Sağlık Yönetimi*

Jel Kodları: *I10, M12,*

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the relationship between positive psychological capital and emotional labor behaviors of health personnel. In addition, it is aimed to determine whether there is a significant relationship between demographic variables and emotional labor and positive psychological capital sub-dimensions. The study was carried out with 520 health personnel working in Tokat provincial and district state hospitals. Cronbach Alpha reliability analysis was applied to test the reliability of the questionnaire questions. Structural Equation Model (SEM) was applied to examine the relationship between positive psychological capital and emotional labor. Finally, the effect of the sub-dimensions of positive psychological capital on the emotional labor sub-dimensions was examined with the path analysis technique.

According to SEM results; there was a two-way relationship between emotional labor and positive psychological capital. According to the results of the path analysis, deep act and genuine act increase as the level of optimism increases; the level of surface act decreases. In addition, as the level of resilience increases, the level of deep and genuine act increases.

Keywords: *Emotional Labor, Positive Psychological Capital, Health Management*

Jel Codes: *I10, M12*

¹ Bu çalışma Ahmet Düha Koç tarafından yazılan doktora tezinden üretilmiştir.

1. POZİTİF PSİKOLOJİ

Psikoloji bilimi, II. Dünya savaşından sonra, tüm dikkatini tedavi konusuna vermiştir. Bu nedenle de psikoloji bilimi, daha çok insanlardaki hasarları gidermeye odaklanmıştır. Günümüzde, pozitif psikoloji (Positive Psychology-PP) hareketinin öncüsü olarak kabul edilen Martin Seligman bile birçok psikolog gibi bir dönem kariyerini, (örn., öğrenilmiş çaresizlik konusundaki ünlü çalışmaları gibi) insanların kırılma noktalarını ve zayıf yönlerini araştırmak ve merak etmekle geçmiştir (Luthans, 2002a: 696). Ancak PP yaklaşımı, psikoloji biliminin, adeta bir deve kuşu gibi kafasını kuma gömüp sadece yaşamdaki kötü olaylara odaklanmasını eleştirmiş bunun yerine hayatı daha yaşanılır kılan pozitif nitelikler üzerinde durulması gerektiğini ileri sürmüştür (Luthans, 2002b: 58).

II. Dünya Savaşından önce, psikolojinin üç farklı görevi bulunmaktaydı (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 6; Luthans, 2002b: 58; Luthans, 2007b: 8);

- Akıl hastalıklarını iyileştirmek,
- Tüm insanların hayatını üretken ve tatmin edici yapmak,
- Üstün yetenekleri tanımlamak ve geliştirmek.

Savaştan önceki dönemde, psikolojinin görevi sadece akıl hastalarını iyileştirmek değil aynı zamanda, insanların yaşamlarını daha üretken hale getirmek ve yetenekli insanları tespit ederek Terman, Jung ve Maslow'un ilk çalışmalarında da ele alındığı gibi, bu yeteneklerini geliştirmektir (Luthans, 2002a: 696).

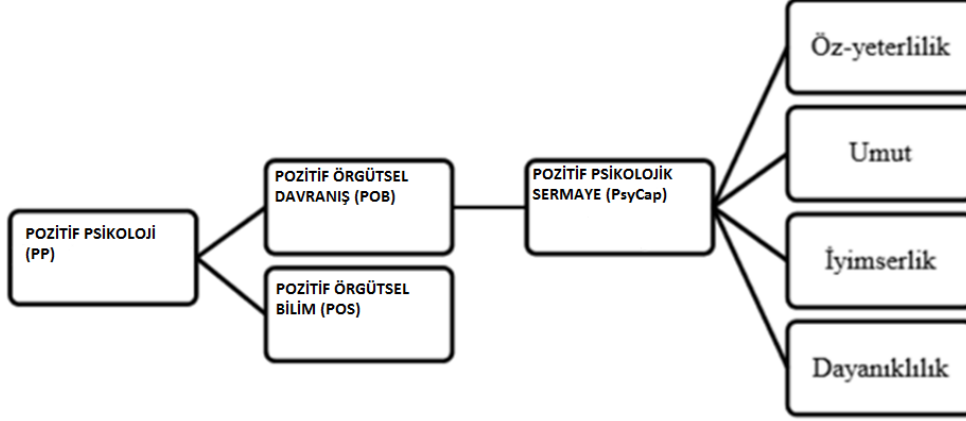
Pozitif psikolojiye dair çalışmalara daha erken dönemlerde de rastlamak mümkündür. Bunlara örnek olarak; Terman'ın (1939) üstün zekâlılık ve evlilik mutluluğu (Terman vd. 1938) çalışmaları, Watson'un (1928) etkili ebeveynlere dair

yazıları ve Jung'un (1933) hayatın anlamının keşfine dair çalışmaları gösterilebilir. Ancak II. Dünya Savaşından hemen sonra meydana gelen iki ekonomik olay psikolojinin yönünü değiştirmiştir. Bunlardan ilki, 1946'da Gaziler Yönetimi'nin (daha sonradan ismi Gazi İşleri olarak değiştirilmiştir) kurulması ve binlerce psikoloğun akıl hastalarını tedavi ederek hayatlarını kazanabileceklerini fark etmeleri, ikincisi ise 1947'de Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün kurulması ve akademisyenlerin patolojiyle ilgili araştırmaları karşılığında hibe alabileceklerini keşfetmeleridir (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000: 6).

Seligman ve Csikszentmihalyi (2000: 5) PP'yi 'yaşamın boş ve anlamsız olduğu zamanlarda artan psikolojik sorunları önlemeyi ve yaşam kalitesini artırmayı vaat eden, pozitif öznel deneyim, pozitif bireysel özellikler ve pozitif kurumlar bilimi' olarak ifade etmişlerdir. Öte yandan, Gable ve Haidt (2005: 103), insanların, grupların ve örgütlerin gelişimine veya ideal bir şekilde işlenmesine katkı sağlayan şartlar ve süreçler bilimi olarak belirtmektedirler. Sheldon ve King (2001: 216) ise "insanların güçlü yönleri ve yetenekleri ile ilgilenen bir bilim dalı" olarak tanımlamıştır.

PP'nin yanı sıra, örgütsel teori ve davranış uzmanları, son zamanlarda; temeli bilime dayanan, pozitif yönelimli, birbiriyle paralel ve tamamlayıcı iki temel yaklaşımın daha önce farkına varılmamış potansiyelini keşfetmişlerdir. Bunlardan biri, Michigan Üniversitesi'ndeki bir araştırma grubu tarafından ortaya atılan Pozitif Örgütsel Bilim (Positive Organizational Scholarship-POS)'dir, diğeri ise Nebraska Gallup Liderlik Enstitüsü tarafından ortaya atılan Pozitif Örgütsel Davranış (Positive Organizational Behaviour-POB)'tir (Luthans vd., 2007b: 10).

Şekil 1. Pozitif Psikolojik Sermaye ile Diğer Kavramlar Arasındaki İlişki

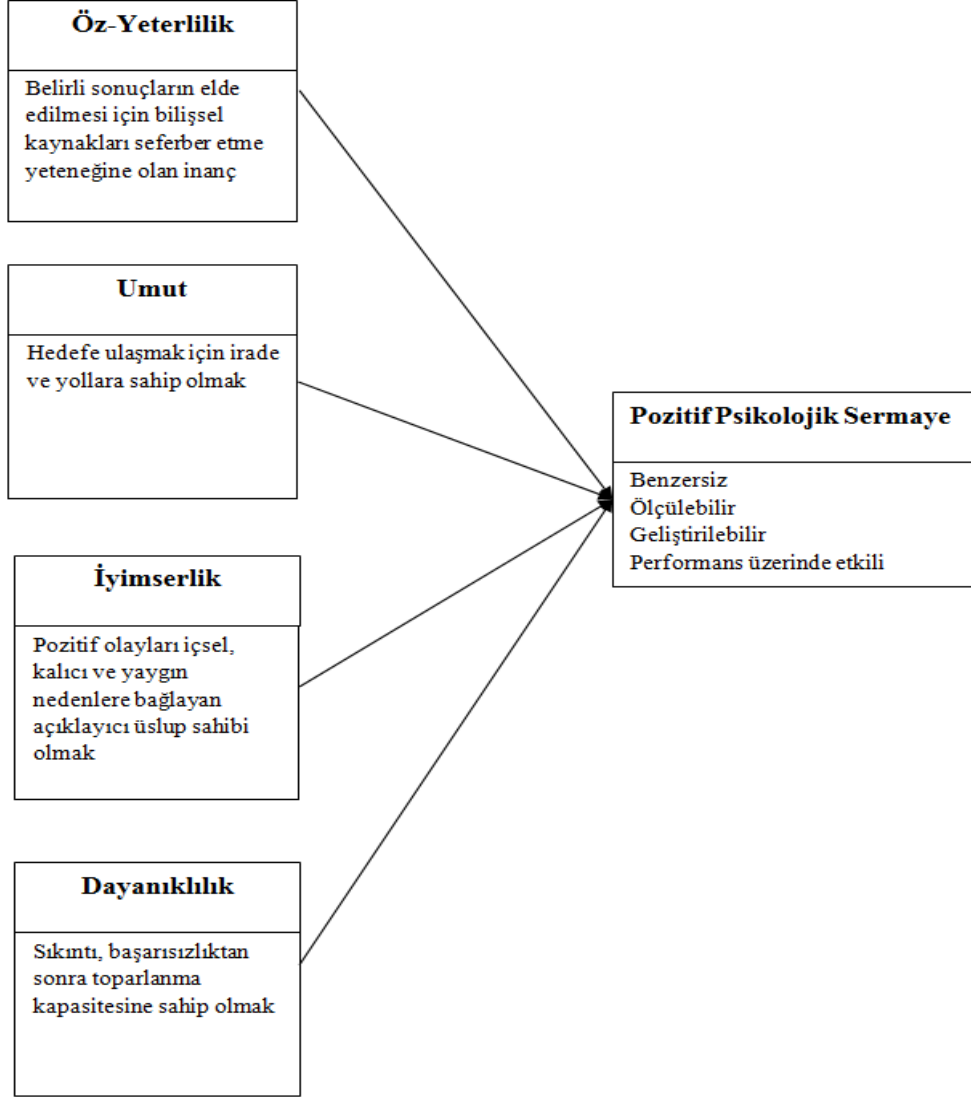
1.1 Pozitif Psikolojik Sermaye

Beşeri sermaye ve sosyal sermaye genel kabul görmekte ve giderek artan bir şekilde araştırma sahasına sahip olmaktadır, pozitif psikolojik sermaye (Positive Psychological Capital- PsyCap) insan kaynaklarına değer vermenin ve yönetmenin bir yolu olarak henüz yeni yeni ele alınmaktadır (Larson ve Luthans, 2006: 48). Ancak PsyCap kavramının örgütlere sağladığı faydalar gün yüzüne çıktıkça, değerinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Aşağıda Şekil 2’de PsyCaps’i oluşturan boyutlar verilmiştir.

Psikolojik sermaye kavramında kullanılan sermaye terimi, ekonomi alanındaki

geleneksel kullanımının yanı sıra, aynı zamanda insan kaynaklarının (beşeri sermaye) ve diğer kavramların (örn., entelektüel sermaye, sosyal sermaye, kültürel sermayenin) değerini temsil etmek için kullanılmıştır. PsyCap; öz-yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılık gibi pozitif psikolojik yapılardan oluşan bireysel motivasyonel eğilimleri temsil etmek için kullanılmaktadır. Pozitif psikolog Csikszentmihalyi (akt. Kersting, 2003; 26), bu tür psikolojik sermayeyi “gelecekteki yarar olasılığını artırırken şimdiki zamanda deneyimsel ödülleri elde etmeyle sonuçlanan ruhsal kaynakların bir yatırım modeli olarak gelişmiştir...” diye ifade etmiştir.

Şekil 2: Pozitif Psikolojik Sermayenin Boyutları

2. DUYGUSAL EMEK KAVRAMI

Duygu kavramı, 1800'lü yılların sonundan itibaren ilgi görmeye başlayan, üzerinde çeşitli fikirlerin ortaya atıldığı ve günümüzde ise daha geniş bir kullanım alanına sahip bir konudur. Psikolojinin erken dönemlerinden bu yana, duygu kavramı çeşitli şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Bireyler, genellikle duygularını tarif edebilmekte ancak, bilimsel açıdan duygunun tanımlanması zor olmaktadır. Bu kavram ile ilgili doğası,

bileşenleri, sınıflandırılması gibi konularda görüş farklılıkları olması nedeniyle üzerinde hemfikir olunan bir tanımlanmamaktadır (Seçer, 2005: 815). Yapılan bir araştırmada 92 farklı tanıma ulaşılmıştır (Kleinginna ve Kleinginna, 1981: 345-379). Arnold (1960: 10), duygular hakkında yaptığı araştırmalar sonucunda 'psikolojideki en zor ve karmaşık alanlardan birisi' diyerek durumu özetlemiştir. Fakat duygu kavramı en geniş anlamıyla ifade edilecek olursa 'öznel bir

his durumu'dur denilebilir (Ashforth ve Humphrey, 1995: 99).

Örgütler, çalışanların hissettikleri duyguların ve bu duyguların sergilenme biçimlerinin kontrol edilmesi ya da yönetilmesi gerektiğini düşünmektedir. Wharton ve Erickson'un (1993: 457)'da belirttiği gibi, "işverenlerin, işçilerin duygularını ve duygusal gösterimlerini şekillendirmeye yönelik çabaları, örgüt araştırmalarının odak noktası olmuştur". Literatürde duygusal emek ile ilgili dört yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlar Hochschild yaklaşımı (1983), Ashforth ve Humphrey yaklaşımı (1993), Morris ve Feldman yaklaşımı (1996) ve Grandey yaklaşımı (2000) olup, aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

2.1 Hochschild (1983) Yaklaşımı

Duyguların iş hayatına girişine yönelik yapılan en eski çalışmalardan biri de Sosyolog Arlie Russell Hochschild'in "Yönetilen Kalp: Duyguların Ticarileştirilmesi" adlı kitabıdır. Hochschild (1983: 7) duygusal emek terimini "herkes tarafından fark edilebilecek şekilde yüz ve bedensel görünümün yönetimi" olarak tanımlamıştır (Grandey, 2000: 96).

Hochschild'in (1979, 1983) sağladığı en büyük katkı, duyguların öz-yönetiminin, tıpkı fiziksel emek gibi, bilinçli bir çaba ve sıkı çalışma gerektirebileceği üzerine odaklanmasıdır. Örgütlerde duyguların yerini açıklamak için kullanılan en popüler terimlerden ikisi olan 'duygu çalışması' (emotion work) ve 'duygusal emek' (emotional labour) kavramlarını açık ve net bir şekilde anlayabilmek için Hochschild iyi bir başlangıç noktasıdır. (Hochschild, 1979: 276; Bolton ve Bold, 2003: 291).

2.2. Ashforth ve Humphrey (1993) Yaklaşımı

Ashforth ve Humphrey (1993: 90), duygusal emeği, davranış kurallarına uygun bir duyguyu sergileme eylemi olarak tanımlamaktadırlar. Bu kavram, Hochschild'in (1983; 7) "herkes tarafından gözlemlenebilecek yüz ve vücut görüntüsü

oluşturmak için hislerin yönetimi" olarak tanımladığı duygusal emek kavramından biraz farklıdır. Yazarlar, Hochschild'in (1983) aksine 'hissetme kurallarına' (feeling rules) değil de davranış kurallarına uymayı tercih etmişlerdir. Hochschild'in (1983) bakış açısının aksine, duyguların yönetimi ile değil de, gözlemlenebilir davranışlarla ilgilenmişlerdir (Grandey, 2000: 96).

2.3 Morris ve Feldman (1996) Yaklaşımı

Morris ve Feldman (1996: 987), duygusal emeği, kişilerarası etkileşim sırasında örgütsel olarak istenen duyguyu ifade etmek için gereken çaba, planlama ve kontrol olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımın altında dikkat çeken dört varsayım olduğunu belirtmişlerdir (Morris ve Feldman, 1996: 987-989): İlk olarak bu tanıma etkileşimci bir duygu modeliyle açıklamaya çalışmışlardır. Etkileşimci duygu modeli, duyguların deneyimini ve ifadesini belirlerken sosyal faktörlere önemli ölçüde önem vermektedir. İkincisi, aynı zamanda etkileşimci duygu modeliyle de tutarlı olarak, bireyin hissettiği duygu ile örgütsel olarak arzu edilen duygu arasında bir uyumun olduğu durumlarda bile, yine de bir nebze duyguları ifade etmek için bir çaba harcandığını savunmaktadırlar. Üçüncüsü, Hochschild'in (1983) özgün duygusal emek kavramıyla tutarlı olarak, duygusal emeğin tanımının, bir zamanlar özel olarak kullanılan duygu ifadelerinin artık bir pazar yeri metalaşması haline geldiğine işaret etmektedir. Dördüncüsü, duygusal emeğin bu tanımına göre, duyguların nasıl ve ne zaman ifade edilmesi gerektiğini belirleyen standartlar veya kurallar olduğu belirtilmiştir.

2.4 Grandey (2000) Yaklaşımı

Grandey (1999), yukarıda verilen üç yaklaşımı inceleyerek ve bu yaklaşımların tüm değişkenlerini dahil ederek bütünleştirici bir bakış açısı sunmuştur. Grandey (1999: 8), duygusal emeği; çalışanların örgütsel taleplere yanıt olarak duygusal ifadeyi düzenleme çabası olarak tanımlamıştır. Grandey, üç yaklaşımın duygusal emek teorisine olan katkısını şu

şekilde özetlemiştir: Hochschild'in (1983) duygusal emek tanımındaki "müşteri etkileşimi" kavramı, duygusal emeğe yol açan bir bileşendir, çünkü çalışanlar müşteri etkileşimi sürecinde duygusal bir çaba göstermektedir. Bu nedenle, Hochschild müşteri etkileşimi sırasındaki sürece odaklanır. Ashforth ve Humphrey'nin (1993) "gözlemlenebilir davranışlara" odaklanması, kuruluşun bu davranışları nasıl ölçebileceği ile ilgilidir. Morris ve Feldman'ın (1996) "duygusal uyumsuzluk" ifadesi, duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Duygusal uyumsuzluk bir süreç değil sonuçtur ve mevcut durumu yansıtmaktadır. Grandey, duygusal emek sürecini anlamaya çalışır. Ona göre, eğer duygusal emek bir süreç olarak görülürse, süreçteki her adımın detaylı analizleri ile örgütsel ve bireysel sonuçların olumsuz sonuçlarını çalışanlar için pozitif hale getirmek mümkün olacaktır. Böylece, duygusal düzenlemeyi duygusal emekle birleştiren Grandey (1999) duygusal emeğin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır (Gosserand, 2003).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

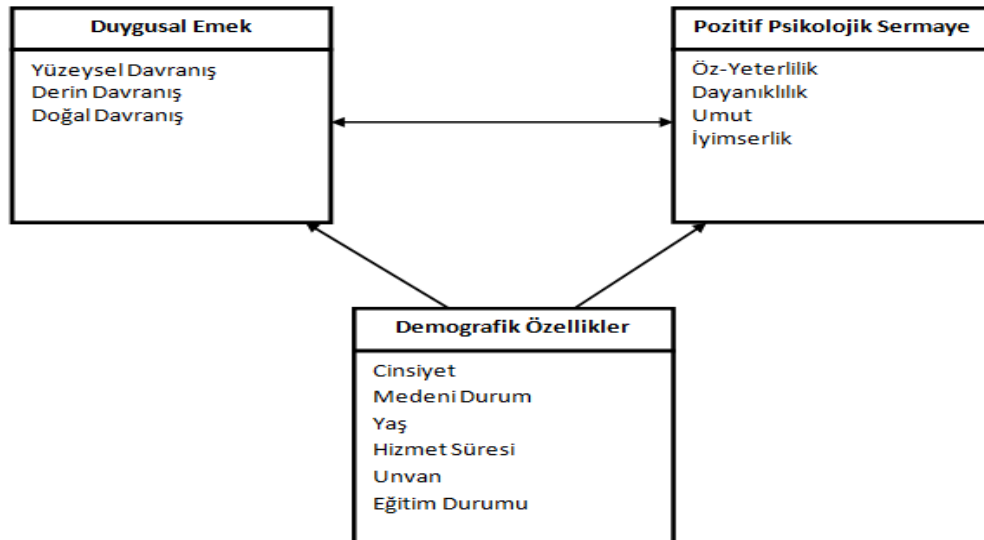
Bu çalışmada, Tokat ilindeki devlet hastanelerinde görev yapan sağlık

personelinin pozitif psikolojik sermaye ile duygusal emek düzeylerinin genel ve alt boyutlar bağlamındaki ilişkisini ortaya çıkarmak ve demografik değişkenlerin bu iki kavramı ne yönde etkilediğini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda, ortaya çıkan sonuçlar üzerinden yöneticilere ve çalışanlara pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek kavramlarını hastanelerde etkili ve verimli kullanabilmek için öneriler sunabilmek hedeflenmiştir.

4. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu çalışmada, psikolojik sermaye boyutları olan öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık ile duygusal emek kavramının boyutları olan yüzeysel davranışlar, derin davranışlar ve samimi davranışlar boyutları bağımlı değişkenler olarak belirlenmiştir. Cinsiyet, medeni durum, yaş, hizmet süresi, unvan, eğitim durumu ise bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir.

Şekil 3: Araştırmanın Modeli

5. ARAŞTIRMANIN EVREN VE ÖRNEKLEMİ

Araştırma, Tokat İl Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı 9 adet hastanede 2017 yılı Ocak-Şubat-Mart ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Buna göre fiili olarak çalışan personel sayıları; sağlık hizmetleri sınıfı (2107 personel), genel idari hizmetler (273 personel), teknik hizmetler (61 personel), yardımcı hizmetler (222 personel), din hizmetleri (8 personel) ve uzman tabipler (216 personel) olmak üzere altı gruba ayrılmaktadır. Araştırmanın evrenini oluşturan sağlık personelinin sayısı 2323 olarak belirlenmiştir. Gönüllü olarak katılım sağlayan 600 personele anket formları dağıtılmıştır. Bu formlardan 534 tanesi cevaplanmış olup, 14 tanesi eksik kodlama, aynı madde de birden fazla kodlama gibi nedenlerle istatistiksel analize uygun olmadığı için kapsam dışı bırakılmış, geriye kalan 520 tanesi değerlendirmeye alınmıştır. Anketlerin cevaplama oranı %89, analizde kullanılan anket oranı ise %86,6'dır. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğü $n=Nt^2pq/d^2 (N-1)+t^2pq$ (Baş, 2010) formülü kullanılarak 330 olarak hesaplanmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeği: Araştırmada pozitif psikolojik sermaye kavramı, Luthans vd. (2007b: 237) tarafından geliştirilen ve Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Psikolojik Sermaye Ölçeği" aracılığıyla ölçülmüştür. Psikolojik sermaye ölçeği 6'lı likert olup, 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık olmak üzere 4 boyutu içermektedir. *Duygusal Emek Ölçeği:* Araştırmada duygusal emek kavramı, Kurml ve Geddes (2000) ile Grandey (2003)'in ölçeklerinden uyarlanarak Diefendorff vd. (2005: 354) tarafından geliştirilen ve Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 'Duygusal Emek Ölçeği' aracılığıyla ölçülmüştür.

Duygusal emek ölçeği 5'li Likert olup 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçek yüzeysel duygular, derin duygular ve samimi duygular olmak üzere 3 boyutu içermektedir.

7. İSTATİSTİKSEL ANALİZ

Bu çalışmanın verileri IBM SPSS V20 ve R Project yazılımları ile analiz edilmiştir. Öncelikle anket sorularının güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alfa güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Testler sonucunda pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarının (Öz-yeterlilik için $\alpha=0.893$, umut için $\alpha=0.806$, iyimserlik için $\alpha=0.706$, dayanıklılık için $\alpha=0.836$) ve duygusal emek alt boyutlarının (yüzeysel davranışlar için $\alpha=0.820$, derin davranışlar için $\alpha=0.632$, samimi davranışlar için $\alpha=0.904$) Cronbach Alfa değerleri yüksek çıkmıştır. Yapılan analizlere göre, her iki ölçeğin de yüksek düzeyde güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Verilerin normal dağılıma uygunluğu Shapiro-Wilk ve Kolmogorov Smirnov testlerine göre incelenmiştir. Yapılan testler sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği belirlenmiş ve bu nedenle parametrik olmayan tekniklerden yararlanılmıştır. İki gruplu verilerin ortalama karşılaştırılması için Mann-Whitney U testi, en az üç gruplu verilerin ortalama karşılaştırılması için ise Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırma testlerinde Dunn-testi ve Bonferonni düzeltmesine göre sonuçlar elde edilmiştir. Pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Modelin geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi ile uyum indeksleri incelenmiştir. Araştırma için hata payı %5 olarak alınmıştır. Yol analizi tekniği ile pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarının, duygusal emek alt boyutları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

8. BULGULAR

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	Grup	Frekans (n)	%
Cinsiyet	Erkek	163	31,3
	Kadın	357	68,7
Medeni Durum	Evli	412	79,2
	Evli olmayan	108	20,8
Yaş	20-29	119	22,9
	30-39	215	41,3
	40-49	154	29,6
	50-59	32	6,2
Hizmet Yılı	1-10	333	64,0
	11-20	111	21,4
	21+	76	14,6
Unvan	Diş Hekimi	38	7,3
	Ebe/Hemşire	214	41,2
	Psikolog/Diyetisyen	28	5,4
	Tıbbi Sek./Sağ. Memuru	197	37,9
	Uzman Hek./Pratisyen Hek.	43	8,3
Eğitim Durumu	Lise	68	13,1
	Ön lisans	187	36,0
	Lisans	168	32,3
	Lisansüstü	97	18,6

Tablo 2: Pozitif Psikolojik Sermaye Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Boyut	Sıra No.	Pozitif Psikolojik Sermayeye Yönelik İfadeler	$\bar{X}$	M	SS
Öz-Yeterlilik	p3	Bir grup iş arkadaşıma bir bilgi sunarken kendime güvenirim.	4.835	5.000	1.152
	p4	Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim.	4.879	5.000	1.149
	p15	Yönetimin katıldığı toplantılarda kendi çalışma alanımı açıklarken kendime güvenirim.	4.618	5.000	1.245
	p16	Uzun dönemli bir probleme çözüm bulmaya çalışırken kendime güvenirim.	4.713	5.000	1.127
	p21	Organizasyonun stratejisi konusundaki tartışmalara katkıda bulunmada kendime güvenirim.	4.424	5.000	1.146
	p23	Organizasyonun dışındaki kişilerle (hastalar, refakatçiler vb.) problemleri tartışmak için temas kurarken kendime güvenirim.	4.591	5.000	1.091
Umut	p6	Herhangi bir problemin çözümü için birçok yol vardır.	4.836	5.000	1.162
	p12	Eğer çalışırken kendimi bir tikanıklık içinde bulursam, bundan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim.	4.582	5.000	1.221
	p17	Şuanda, işimde kendimi çok başarılı olarak görüyorum.	4.632	5.000	1.135
	p20	Şuanda iş amaçlarımı sıkı bir şekilde takip ediyorum.	4.414	5.000	1.204
	p24	Mevcut iş amaçlarıma ulaşmak için birçok yol düşünebilirim.	4.710	5.000	1.081

Boyut	Sıra No.	Pozitif Psikolojik Sermayeye Yönelik İfadeler	$\bar{X}$	M	SS
İyimserlik	p14	İşimle ilgili şeylerin daima iyi tarafını görürüm.	4.314	4.000	1.225
	p18	İşimle ilgili gelecekte başıma ne geleceği konusunda iyimserimdir.	4.064	4.000	1.363
	p19	İşime 'her şeyde bir hayır vardır' şeklinde yaklaşıyorum.	4.311	4.000	1.392
Dayanıklılık	p5	Daha önceleri zorluklar yaşadığım için, işimdeki zor zamanların üstesinden gelebilirim.	4.816	5.000	1.137
	p10	Eğer zorunda kalırsam, işimde kendi başıma yeterim.	4.680	5.000	1.285
	p13	İşimde birçok şeyleri halledebileceğimi hissediyorum.	4.672	5.000	1.241
	p22	İşimdeki zorlukları genellikle bir şekilde hallederim.	4.599	5.000	1.083

Tablo 2 incelendiğinde p4 “Çalışma gelecekte başıma ne geleceği konusunda alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede iyimserimdir” maddesinin ($\bar{x}=4.064$) ise en kendime güvenirim” maddesinin ($\bar{x}=4.879$) düşük değeri aldığı görülmektedir. en yüksek puanı aldığı, p18 “İşimle ilgili

Tablo 3: Duygusal Emek Puanlarına Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Sıra No.	Duygusal Emeye Yönelik İfadeler	$\bar{X}$	M	SS
Yüzeysel davranışlar	d1	Hasta ile uygun şekilde ilgilenebilmek için rol yaparım	1.787	1.000	1.088
	d3	Hasta ile ilgilenirken bir şov yapar gibi ekstra performans sergilerim	1.932	2.000	1.124
	d4	Mesleğimi yaparken hissetmediğim duyguları hissediyormuşum gibi yaparım	2.074	2.000	1.183
	d5	Mesleğimin gerektirdiği duyguları sergileyebilmek için sanki bir maske takarım	2.317	2.000	1.209
	d6	Hastalara, gerçek hissettiğim duygulardan farklı duygular sergilerim	2.052	2.000	1.114
Derin davranışlar	d8	Hastaya göstermek zorunda olduğum duyguları gerçekten yaşamaya çalışırım	3.320	3.000	1.201
	d9	Göstermem gereken duyguları gerçekte de hissetmek için çaba harcarım	3.959	4.000	1.082
	d10	Hastalara göstermem gereken duyguları hissedebilmek için elimden geleni yaparım	2.840	3.000	1.286
Samimi davranışlar	d12	Hastalara sergilediğim duygular samimidir	4.004	4.000	1.044
	d13	Hastalara gösterdiğim duygular kendiliğinden ortaya çıkar	4.107	4.000	0.987

Tablo 3.13 incelendiğinde, d13 “Hastalara ilgilenebilmek için rol yaparım” gösterdiğim duygular kendiliğinden ortaya çıkar” maddesinin ($\bar{x}=4.107$) en yüksek puanı aldığı, d1 “Hasta ile uygun şekilde

Tablo 4: Cinsiyet Gruplarına Göre Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Cinsiyet	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (U)	p
Erkek	PPS	Öz-yeterlilik	4.852	5.000	291.825	34201.500	<0.01
Kadın			4.596	4.667	246.197		
Erkek		Umut	4.744	4.800	281.393	32501.000	<0.05
Kadın			4.586	4.600	250.961		
Erkek		İyimserlik	4.373	4.333	284.178	32955.000	<0.05
Kadın			4.166	4.000	249.689		
Erkek		Dayanıklılık	4.824	5.000	281.393	32501.000	<0.05
Kadın			4.635	4.750	250.961		
Erkek	DE	Yüzeysel davranışlar	2.086	1.800	265.206	29862.500	0.628
Kadın			2.013	1.800	258.352		
Erkek		Derin davranışlar	3.561	3.667	293.966	34550.500	<0.01
Kadın			3.290	3.333	245.220		
Erkek		Samimi davranışlar	4.006	4.000	254.577	28130.000	0.528
Kadın			4.073	4.000	263.204		

Test istatistiklerinin anlamlılık değerlerine göre, cinsiyet grupları ile öz-yeterlilik ($p<0.01$), umut ($p<0.05$), iyimserlik ($p<0.05$), dayanıklılık ($p<0.05$) ve derin davranışlar ($p<0.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark vardır ($p<0.05$). Çoklu karşılaştırma sonuçları ve sıra ortalamaları baz alındığında, erkek katılımcıların öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık ve derin davranışlar düzeylerinin, kadın katılımcıların öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık ve derin davranışlar düzeylerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Erkek çalışanların kadın çalışanlara göre daha yüksek öz-yeterlilik düzeyine sahip olması, kendilerini yaptıkları iş konusunda yetkin, başarılı ve girişken kabul etmelerine bağlanabilir. Erkek çalışanların hedeflerine yönelik olarak daha motive oldukları bu nedenle

umut düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca erkek çalışanların, yaşanan aksiliklerden dolayı kendilerini suçlamadıkları, bunun genel olarak yaşanabilecek sorunlar olduğunu, ulaşılan olumlu sonuçların ise kendi başarılarından kaynaklandığını düşündüklerinden iyimserlik düzeylerinin yüksek olduğu sonucu çıkarılabilir. Erkek çalışanların dayanıklılık düzeyleri ise, yaşanan aksiliklere karşı daha dirençli olmaları ve aksilikler sonrasında hızlı bir şekilde toparlanarak yeniden hedefe yönelik harekete geçebilmeleri nedeniyle yüksektir denilebilir. Duygusal emek bağlamında, kadın çalışanların empati yaparak kendilerini kötü olaylara kaptırmak istememeleri nedeniyle erkek çalışanlara nazaran daha az derin davranış sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 5: Medeni Durum Gruplarına Göre Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Medeni durum	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (U)	p
Evli	PPS	Öz-yeterlilik	4.673	4.833	261.442	22636.000	0.780
Evli değil			4.688	4.833	256.907		
Evli		Umut	4.644	4.800	263.467	23470.500	0.378
Evli değil			4.604	4.600	249.181		
Evli		İyimserlik	4.222	4.333	259.318	21761.000	0.725
Evli değil			4.267	4.333	265.009		
Evli		Dayanıklılık	4.703	4.750	262.911	23241.500	0.473
Evli değil			4.660	4.750	251.301		
Evli	DE	Yüzeysel davranışlar	2.009	1.800	254.886	19935.000	0.095
Evli değil			2.136	2.000	281.917		
Evli		Derin davranışlar	3.334	3.333	254.890	19936.500	0.094
Evli değil			3.531	3.500	281.903		
Evli		Samimi davranışlar	4.056	4.000	262.326	23000.500	0.574
Evli değil			4.037	4.000	253.532		

Bu sonuçlara göre, katılımcıların medeni durumları pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek düzeylerini etkilemediği görülmektedir.

Tablo 6: Yaş Gruplarına Göre Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Yaş grubu	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (H)	p
	PPS	Öz-yeterlilik	4.644	4.667	234.924	8.335	<0.05
20-29			4.562	4.667	254.567		
30-39			4.792	5.000	285.107		
40-49			4.764	5.000	277.047		
50-59		Umut	4.617	4.800	234.046	7.147	0.067
20-29			4.525	4.600	258.588		
30-39			4.738	5.000	282.669		
40-49			4.673	4.800	265.031		
50-59		İyimserlik	4.163	4.000	252.924	4.104	0.250
20-29			4.189	4.333	249.840		
30-39			4.310	4.333	275.140		
40-49			4.469	4.333	289.844		
50-59		Dayanıklılık	4.672	4.750	236.651	6.853	0.077
20-29			4.555	4.750	257.663		
30-39			4.826	5.000	283.795		
40-49			4.732	4.750	256.141		
50-59	DE	Yüzeysel davranışlar	2.032	2.000	266.374	1.408	0.704
20-29			2.033	2.000	262.088		

Yaş grubu	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (H)	p
30-39		Derin davranışlar	2.071	1.800	259.750	6.139	0.105
40-49			1.894	1.600	231.594		
50-59			3.327	3.333	279.197		
20-29			3.507	3.333	251.819		
30-39			3.291	3.333	249.218		
40-49			3.609	3.667	303.594		
50-59		Samimi davranışlar	4.042	4.000	261.819	0.870	0.833
20-29			4.092	4.000	254.874		
30-39			4.006	4.000	263.744		
40-49			4.188	4.250	277.781		

Tablodaki sonuçlara göre, 40-49 yaş aralığındaki katılımcıların öz-yeterliliklerinin 20-29 yaş aralığındakilere göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum, ileri yaşlardaki bireylerin daha çok hayat tecrübesine sahip olmaları nedeniyle birçok durum karşısında verecekleri

tepkilere hazırlıklı olmalarından kaynaklanabilir. Ani gelişen bir durum karşısında paniğe kapılmadan sakin bir şekilde olayı kontrol altında tutabilmelerine bağlı olarak öz-yeterliliklerinin de yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Hizmet Süresi Gruplarına Göre Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Hizmet süresi	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (H)	p
1-10	PPS	Öz-yeterlilik	4.628	4.667	250.321	5.032	0.081
11-20			4.714	4.833	270.689		
21+			4.835	5.000	290.217		
1-10		Umut	4.585	4.600	249.042	7.564	<0.05
11-20			4.651	4.800	267.622		
21+			4.833	5.000	300.303		
1-10		İyimserlik	4.159	4.333	248.799	6.516	<0.05
11-20			4.293	4.333	273.000		
21+			4.456	4.333	293.513		
1-10		Dayanıklılık	4.623	4.750	247.520	9.683	<0.01
11-20			4.730	4.750	268.671		
21+			4.956	5.000	305.441		
1-10	DE	Yüzeysel davranışlar	2.040	2.000	264.384	0.758	0.684
11-20			2.014	1.800	256.887		
21+			2.049	1.675	248.757		
1-10		Derin davranışlar	3.339	3.333	249.985	8.768	<0.05
11-20			3.321	3.333	260.766		
21+			3.612	3.667	306.184		
1-10		Samimi davranışlar	4.039	4.000	252.953	2.766	0.251
11-20			4.072	4.000	269.608		
21+			4.079	4.500	280.263		

Test istatistiklerinin anlamlılık değerlerine göre, hizmet süresi grupları ile iyimserlik ($p<0.05$), dayanıklılık ($p<0.01$), umut ($p<0.05$) ve derin davranışlar ($p<0.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark

vardır ($p<0.05$). Çoklu karşılaştırma sonuçları ve sıra ortalamaları baz alındığında, 21 yıl ve üzeri hizmet eden katılımcıların umut, iyimserlik, dayanıklılık ve derin davranış düzeylerinin, 1-10 yıl

arası hizmet eden katılımcıların umut iyimserlik, dayanıklılık ve derin davranış düzeylerine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. 21 yıl ve üzeri çalışanların umutlarının yüksek olması; yıllar boyunca tecrübe kazanmalarına, daha ulaşılabilir hedefler belirlemelerine, bunları küçük adımlar vasıtasıyla gerçekleştirmelerine, karşılaşılabilecekleri problemlere karşı hazırlıklı olmalarına ve sıkıntılı durumlarda yeniden hedef belirleyebilmelerine bağlanabilir. Ayrıca, geçmişte yaşanan sıkıntılardan ders çıkarıp gelecekteki fırsatlara odaklandıkları için iyimser bir yaklaşıma sahip oldukları söylenebilir. Aynı zamanda, 21 yıl ve üzeri çalışanların,

yaşadıkları sıkıntıları bir sıçrama tahtası olarak görebilmeleri ve bu durumu daha ileri gidebilmek için bir fırsat olarak değerlendirebilmeleri nedeniyle tecrübe düzeyi nispeten düşük 1-10 yıl arası çalışanlara göre daha dayanıklı oldukları sonucu çıkarılabilir. Duyusal emek bağlamında ise, 21 yıl ve üzeri hizmet yılına sahip katılımcıların mesleklerinde birçok olaya şahit olmaları, böylelikle hastaları daha iyi anlayabilmeleri nedeniyle olaylar karşısında duygularını duruma uygun bir şekilde düzenleyebildikleri ve böylelikle 1-10 yıl arası çalışanlara göre daha çok derin davranış sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 8: Unvan Gruplarına Göre Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Unvan	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (H)	p
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru	PPS	Öz-yeterlilik	4.771	4.833	276.094	5.769	0.217
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim			4.767	5.000	279.779		
Psikolog / Diyetisyen			4.592	4.667	265.768		
Ebe / Hemşire			4.610	4.583	244.479		
Diş Hekimi			4.605	5.000	244.184		
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru		Umut	4.681	4.800	267.533	3.134	0.536
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim			4.713	4.800	279.116		
Psikolog / Diyetisyen			4.597	4.600	275.518		
Ebe / Hemşire			4.534	4.600	253.114		
Diş Hekimi			4.621	4.800	233.500		
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru		İyimserlik	4.259	4.333	263.310	0.546	0.969
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim			4.128	4.333	245.581		
Psikolog / Diyetisyen			4.236	4.167	265.429		
Ebe / Hemşire			4.197	4.333	260.829		
Diş Hekimi			4.202	4.333	257.329		
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru	Dayanıklılık	4.800	5.000	276.731	5.352	0.253	
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim		4.692	5.000	261.453			
Psikolog / Diyetisyen		4.586	4.750	277.464			
Ebe / Hemşire		4.739	4.875	243.846			
Diş Hekimi		4.720	4.875	256.566			
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru	DE	Yüzeysel davranışlar	2.054	1.800	258.975	1.614	0.806
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim			2.179	2.000	287.988		
Psikolog / Diyetisyen			2.011	1.900	260.625		
Ebe / Hemşire			1.939	1.800	257.112		
Diş Hekimi			2.004	1.800	256.289		
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru		Derin davranışlar	3.536	3.667	286.109	10.388	<0.05
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim			3.194	3.333	239.686		
Psikolog / Diyetisyen			3.319	3.333	248.250		
Ebe / Hemşire			3.140	3.167	249.329		
Diş Hekimi			3.262	3.333	223.224		
Tıbbi Sekreter / Sağlık Memuru		Samimi davranışlar	4.005	4.000	257.947	6.968	0.138
Uzman Hekim / Pratisyen Hekim			3.802	4.000	211.453		
Psikolog / Diyetisyen			4.166	4.000	264.554		
Ebe / Hemşire			4.013	4.000	273.750		
Diş Hekimi			3.946	4.000	251.632		

Elde edilen bulgulara göre tıbbi katılımcıların ebe/hemşire unvanlarındaki sekreter/sağlık memuru unvanlarındaki katılımcılara göre daha yüksek derin

davranışlar seviyesine sahip olduğu hastalarla empati kurmakta bir sakınca sonucuna ulaşılmıştır. Tıbbi sekreter/sağlık memuru unvanlarındaki katılımcıların kısa süreli ve direkt olarak hasta ile temas gerektirmeyen bir şekilde çalıştıklarından, hastalarla empati kurmakta bir sakınca görmemeleri nedeniyle ebe/hemşire unvanlarındaki çalışanlara göre daha fazla derin davranış sergiledikleri ifade edilebilir.

Tablo 9: Eğitim Gruplarına Göre Ortalama Karşılaştırma Testi Sonuçları

Eğitim durumu	Ölçek	Boyut	$\bar{X}$	M	Sıra ort.	Test İst. (H)	p
Lise	PPS	Öz-yeterlilik	4.747	4.833	274.603	1.223	0.748
Ön lisans			4.713	4.667	252.267		
Lisans			4.675	5.000	262.461		
Lisansüstü			4.619	4.667	263.088		
Lise		Umut	4.782	5.000	285.382	2.821	0.420
Ön lisans			4.668	4.700	251.513		
Lisans			4.585	4.800	264.104		
Lisansüstü			4.579	4.600	254.139		
Lise		İyimserlik	4.515	4.667	300.382	5.882	0.117
Ön lisans			4.236	4.333	251.890		
Lisans			4.144	4.333	259.640		
Lisansüstü			4.168	4.333	250.629		
Lise	Dayanıklılık	4.857	5.000	286.235	2.747	0.432	
Ön lisans		4.725	4.750	253.176			
Lisans		4.645	5.000	262.664			
Lisansüstü		4.633	4.750	252.830			
Lise	DE	Yüzeysel davranışlar	2.260	2.200	295.404	9.618	<0.05
Ön lisans			2.005	1.800	238.866		
Lisans			2.120	2.000	258.190		
Lisansüstü			1.938	1.750	281.737		
Lise		Derin davranışlar	3.669	3.667	308.360	11.186	<0.05
Ön lisans			3.292	3.333	267.802		
Lisans			3.223	3.333	245.643		
Lisansüstü			3.422	3.500	238.603		
Lise		Samimi davranışlar	4.081	4.000	269.243	9.490	<0.05
Ön lisans			4.113	4.000	269.567		
Lisans			3.835	4.000	270.420		
Lisansüstü			4.099	4.000	219.711		

Analiz bulgularına göre, lise mezunu katılımcıların ön lisans mezunu katılımcılara göre daha yüksek düzeyde yüzeysel davranışlar sergiledikleri belirlenmiştir. Bu durum, lise mezunu katılımcıların ön lisans mezunu katılımcılara göre, sergiledikleri duyguları içselleştirmediklerini göstermektedir. Bunun nedeni, bazı lise mezunu katılımcıların görevlerini ön lisans mezunları kadar önemsemediklerinden kaynaklanabilir. Lise mezunu katılımcıların lisansüstü mezunu katılımcılara göre daha yüksek derin davranışlar göstermeleri, lisansüstü katılımcıların daha çok teşhis ve tedavi konularında yetkili çalışanlardan

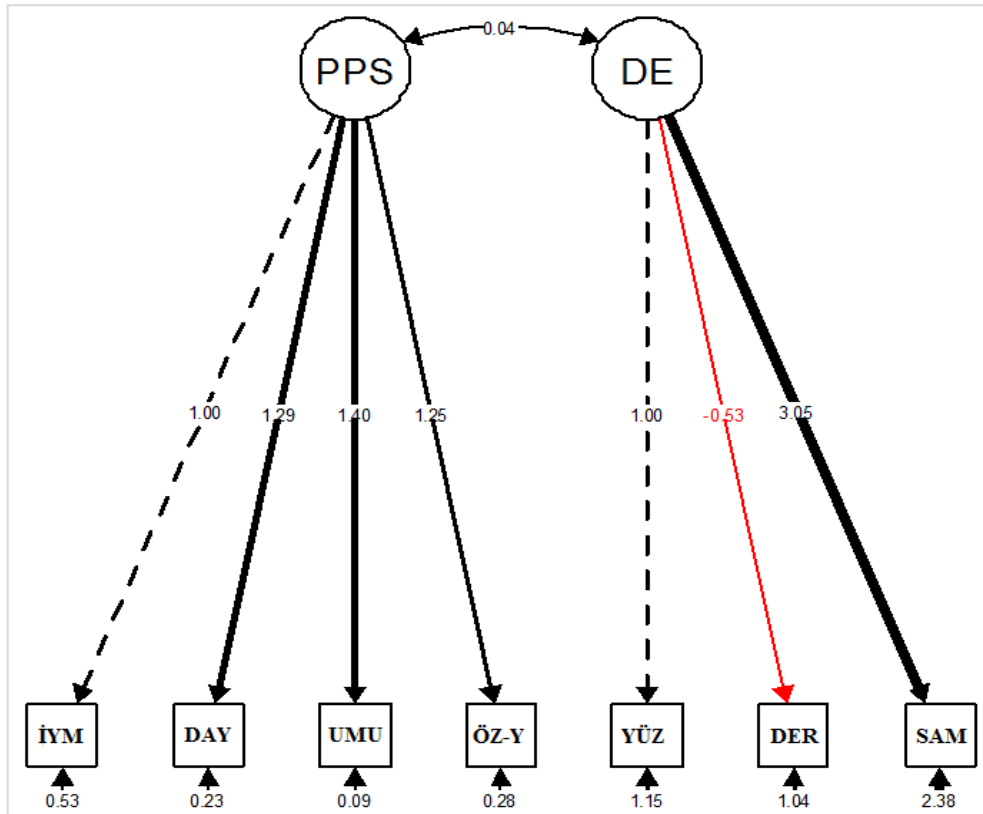
oluşmasına bağlanabilir. Doktor, diş hekimi ve psikolog/diyetisyen gibi unvanlardaki çalışanlar, hastanın tedavisine yönelik girişimlerde bulduklarından, hasta ile aralarındaki mesafeyi korumaya çalışmakta ve hastalara karşı nötr davranmaktadırlar. Çünkü başkasının tavsiye ettiği ilacın reçete edilmesi gibi taleplerle karşılaşabilmektedirler. Bu gibi durumların önüne geçebilmek adına, lise mezunu çalışanlara nispeten daha az empati yaptıkları ve böylelikle daha az derin davranış sergiledikleri ifade edilebilir. Derin davranışa benzer şekilde lise mezunu çalışanların samimi davranış düzeyleri lisansüstü mezunu çalışanlara göre yüksek

çıkmıştır. Benzer şekilde, ön lisans mezunu katılımcıların da lisansüstü mezunu katılımcılara göre daha yüksek samimi davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir. Bu durum, ön lisans mezunlarının tıbbi sekreter/sağlık memuru ve ebe/hemşire unvanlarındaki çalışanlardan oluşması

nedeniyle, lisansüstü mezunlara göre, hastalarla daha rahat etkileşimde bulduklarını düşündürmektedir.

9. YAPISAL EŞİTLİK MODELİ

Şekil 4: Pozitif Psikolojik Sermaye ve Duygusal Emek Faktörleri İçin Kurulan Yapısal Eşitlik Modeli Grafiği

Şekil 4'de pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek faktörlerine ilişkin yapısal eşitlik modeli grafiği verilmiştir. Bu grafik pozitif psikolojik sermaye ve duygusal

emek alt boyutlarına ait skorların yol katsayılarını ve pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek arasındaki kovaryans değerini göstermektedir.

Tablo 10: Ölçüm Modeline Ait Sonuçlar

Katsayı	Faktör	Tahmin	SH	Z-istatistiği	P
İyimserlik	PPS	1	-	-	-
Dayanıklılık		1.288	0.07	18.305	<0.001
Umut		1.399	0.072	19.559	<0.001
Öz-yeterlilik		1.245	0.088	14.179	<0.001
Yüzeysel davranışlar	DE	1	-	-	-
Derin davranışlar		-0.531	0.131	-4.061	<0.001
Samimi davranışlar		3.054	1.831	1.668	0.095

Tablo 10'da pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek faktörlerine ilişkin ölçüm modeli sonuçları gösterilmektedir. Ölçüm modeli sonuçlarına göre, pozitif psikolojik sermaye içinde yer alan tüm alt boyutların istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır ($p < 0.001$). Ancak duygusal emek içinde yer alan derin davranışlar boyutu (< 0.001)

istatistiksel olarak anlamlı iken ($p < 0.05$), samimi davranışlar boyutunun ($p = 0.095$) sınırda anlamlılık derecesine sahip olduğu görülmektedir ($0.05 \leq p < 0.10$). Sınırda anlamlılık netlik ifade etmediğinden, bu çalışmada samimi davranışlar boyutu istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Tablo 11: Yapısal Modele Ait Sonuçlar

Faktörler	Tahmin	SH	Z-istatistiği	P
DE <-> PPS	0.038	0.019	2.009	<0.05

Tablo 11'de pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek faktörleri arasındaki çift yönlü ilişkiyi incelemek üzere kurulan yapısal model istatistikleri gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre, duygusal emek ve

pozitif psikolojik sermaye arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır ($p < 0.05$). Pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek düzeylerindeki değişimler, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir.

Tablo 12: Uyum İndeksi Sonuçları

Uyum İndeksi	Değer	İyi uyum	Kabul edilebilir uyum
χ^2/sd	5.960	$0 < \chi^2/sd < 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 5$
RMSEA	0.098	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$
GFI	0.964	$0.90 < GFI < 0.95$	$0.95 \leq GFI \leq 1$
RFI	0.930	$0.90 < RFI < 0.95$	$0.95 \leq RFI \leq 1$
IFI	0.964	$0.90 < IFI < 0.95$	$0.95 \leq IFI \leq 1$
CFI	0.964	$0.90 < CFI < 0.95$	$0.95 \leq CFI \leq 1$
TLI	0.941	$0.90 < TLI < 0.95$	$0.95 \leq TLI \leq 1$
NFI	0.957	$0.90 < NFI < 0.95$	$0.95 \leq NFI \leq 1$

Kaynak: (Schermelleh-Engel vd., 2003)

Tabloda yapısal eşitlik modeline ilişkin uyum indeksi değerleri ve referans aralıkları gösterilmektedir.

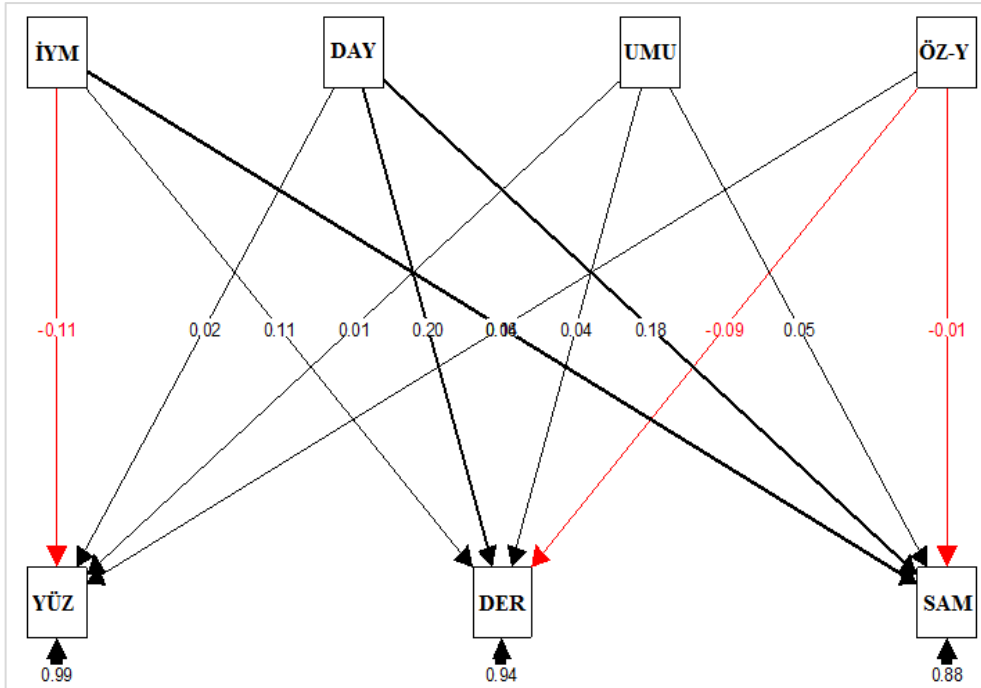
indeksleri, oluşturulan yapısal eşitlik modelinin geçerli olup olmadığını belirlemektedir. Uyum indeks değerlerine

göre ki-kare/serbestlik derecesi değeri 5'e oldukça yakındır. Bu sonuçlara göre, GFI, IFI, CFI, ve NFI değerleri 1'e oldukça yakındır ve iyi uyuma işaret etmektedir. Diğer indekslerden RMSEA, RFI ve TLI ise modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğunu göstermektedir. Genel anlamda pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek faktörleri ile kurulan modelin geçerli bir model olduğu sonucuna varılmaktadır.

9.1 Yol Analizi Sonuçları

Yol analizi bir değişkenler sistemi içindeki olası tüm nedensel bağlantıları ayrıntılarıyla belirleyen eşitlikler sistemini tahmin eder. Yol analizi araştırmacılara değişkenler arasındaki teoriye dayalı ilişkileri nedensel ve nedensel olmayan bileşenler şeklinde ayırtmaya imkân sağlar ve değişkenler arasındaki karmaşık ilişkiyi çözer. Aynı zamanda ilişkilerin kuvvetini net ve açık bir şekilde ortaya çıkarır (Lleras, 2005: 25-30).

Şekil 5: Yol Analizi Grafığı

Şekil 5'te pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek alt boyutları arasında öngörülerin ilişkileri sınamak üzere kurulan yol analizi grafığı verilmiştir. Bu grafikte

pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek alt boyutlarına ait skorlar için elde edilen regresyon katsayıları ifade edilmiştir.

Tablo 13: Yol Analizi Sonuçları

PPS	Yön	DE	Tahmin	SH	Z-istatistiği	P
Öz-yeterlilik	-->	Yüzeysel davranışlar	0.037	0.045	0.828	0.408
Umut	-->	Derin davranışlar	0.038	0.047	0.817	0.414
İyimserlik	-->	Samimi davranışlar	0.164	0.045	3.670	<0.001
Dayanıklılık	-->	Yüzeysel davranışlar	0.016	0.048	0.345	0.730
Öz-yeterlilik	-->	Derin davranışlar	-0.091	0.048	-1.895	0.058
Umut	-->	Samimi davranışlar	0.046	0.047	0.969	0.333
İyimserlik	-->	Yüzeysel davranışlar	-0.112	0.046	-2.453	<0.05
Dayanıklılık	-->	Derin davranışlar	0.196	0.046	4.248	<0.001
Öz-yeterlilik	-->	Samimi davranışlar	-0.014	0.047	-0.297	0.766
Umut	-->	Yüzeysel davranışlar	0.007	0.046	0.157	0.875
İyimserlik	-->	Derin davranışlar	0.111	0.047	2.376	<0.05
Dayanıklılık	-->	Samimi davranışlar	0.183	0.048	3.780	<0.001

Bu sonuçlara göre, İyimserlik düzeyi yüzeysel davranışlar ($p<0.05$), derin davranışlar ($p<0.001$) ve samimi davranışlar ($p<0.001$) düzeylerini istatistiksel olarak anlamlı ölçüde etkilemektedir. Diğer taraftan, dayanıklılık düzeyi ise derin davranışlar ($p<0.001$) ve samimi davranışlar ($p<0.001$) düzeylerini istatistiksel olarak anlamlı ölçüde etkilemektedir. Yol katsayılarına göre negatif değerler ters yönlü, pozitif değerler ise aynı yönlü ilişkileri betimlemektedir. Yol analizi bulgularına göre, iyimserlik düzeyi arttıkça samimi davranışlar ve derin davranışlar düzeyi artmakta; yüzeysel davranışlar düzeyi azalmaktadır. Ayrıca dayanıklılık düzeyi arttıkça derin davranışlar ve samimi davranışlar düzeyi de artmaktadır.

Yapılan yol analizinin sonuçlarına göre, katılımcıların iyimserlik düzeyi tüm

duygusal emek alt boyutlarını etkilemektedir. İyimserlik düzeyinin artmasıyla derin davranış ve samimi davranış düzeylerinin arttığı, yüzeysel davranış düzeylerinin azaldığı belirlenmiştir. Bu durum, katılımcıların görevlerini başarıyla yerine getirebileceklerine olan inançlarının hastalarıyla etkileşimlerinde daha çok empati yapmalarına ve daha samimi davranmalarına zemin hazırladığını düşündürmektedir. Bu nedenle de yüzeysel davranmaktan kaçındıkları söylenebilir. Ayrıca katılımcıların dayanıklılık düzeylerinin artmasıyla, derin davranış ve samimi davranış düzeylerinin de arttığı bulunmuştur. Zorluklar karşısında yılmayan ve hedefine doğru azimle yürüyen çalışanların yüksek dayanıklılık seviyelerinin hastalarıyla olan etkileşimlerine yansıdığı söylenebilir.

Tablo 14: Demografik Özellikler İle Pozitif Psikolojik Sermaye ve Duygusal Emek Davranışlarına İlişkin Farklılıklar

Demografik Özellikler	Pozitif Psikolojik Sermaye				Duygusal Emek		
	Öz-Yeterlilik	Umut	İyimserlik	Dayanıklılık	Yüzeysel Davranış	Derin Davranış	Samimi Davranış
Cinsiyet	Var	Var	Var	Var	Yok	Var	Yok
Medeni Durum	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Yaş	Var	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Hizmet Süresi	Yok	Var	Var	Var	Yok	Var	Yok
Unvan	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Yok
Eğitim Durumu	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var

Tablo 14'te hastane çalışanlarının demografik özellikleri ile pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek davranışlarına ilişkin anlamlı farklılıkları bir arada verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, cinsiyet ile pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarından öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık ve duygusal emek alt boyutlarından derin davranış arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Yaş ile pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olan

öz-yeterlilik arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hizmet süresi ile pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarından umut, iyimserlik ve dayanıklılık ve duygusal emek alt boyutlarından derin davranış arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Unvan değişkeni ile sadece duygusal emek alt boyutu olan derin davranış arasında ayrıca eğitim durumu ile tüm duygusal emek alt boyutları arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 15: Pozitif Psikolojik Sermayenin Duygusal Emek Davranışları Üzerine Etkisi

Boyutlar	Öz-yeterlilik	Umut	İyimserlik	Dayanıklılık
Yüzeysel Davranışlar	Yok	Yok	Var	Yok
Derin Davranışlar	Yok	Yok	Var	Var
Samimi Davranışlar	Yok	Yok	Var	Var

Tablo 15'te hastane çalışanlarının pozitif psikolojik sermaye düzeylerinin duygusal emek davranışları üzerindeki etkisi verilmiştir. Buna göre, pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarından iyimserliğin, tüm duygusal emek alt boyutları üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak iyimserlik düzeyi arttıkça yüzeysel davranışlar azalmakta, derin ve samimi davranışlar ise artmaktadır. Ayrıca, pozitif psikolojik sermaye alt boyutu olan

dayanıklılığın da, derin davranışlar ve samimi davranışları etkilediği anlaşılmaktadır. Dayanıklılık arttığında, derin ve samimi davranışlar da artmaktadır.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, duygusal emek ve pozitif psikolojik sermaye ölçeklerinin alt boyutları için yapısal eşitlik modeli analizi uygulanmıştır. Kurulan yapısal eşitlik modeline göre, duygusal emek ve pozitif psikolojik sermaye arasında ortaya çıkan değişimler, birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Ayrıca yapısal eşitlik modelinin geçerliliğini ölçmek üzere oluşturulan uyum indeksi değerlerine göre, genel anlamda, duygusal emek ve pozitif psikolojik sermaye faktörleri ile kurulan modelin son derece geçerli olduğu sonucu çıkmaktadır. Buradan, yapılan analizin gayet güvenilir olduğu ve duygusal emek ile pozitif psikolojik sermaye arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu anlamı çıkarılmaktadır.

Pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarının duygusal emek alt boyutları üzerinde etkisi olup olmadığı, yol analizi tekniği ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, pozitif psikolojik sermayenin iyimserlik alt boyutunun duygusal emeğin tüm alt boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Katılımcıların iyimserlik düzeyi arttıkça yüzeysel davranışlar düzeyi azalmakta, derin ve samimi davranışlar düzeyleri ise artmaktadır. Ayrıca, dayanıklılık düzeylerinin artmasıyla derin ve samimi davranışlar düzeyleri de artmaktadır. Modelde yer alan pozitif psikolojik sermayeye ait diğer alt boyutların, duygusal emeğin alt boyutları üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Elde edilen sonuçlardan hareketle, sağlık çalışanlarının pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek düzeyleri arasında ortaya çıkan değişimlerin birbirini karşılıklı olarak etkilediği anlaşılmıştır. Fredrickson (2001), pozitif bakış açısının bireylere, değişen iş şartlarında, entelektüel (beşeri), sosyal, fiziksel ve psikolojik kaynaklarını etkili bir şekilde kullanmasını sağlayabileceğini belirtmiştir. Böylelikle pozitif yaklaşımın motivasyonu ve performansı artıracığı düşünülmektedir (Bitmiş 2014; 138). Ayrıca Beğenirbaş ve Çalışkan (2014; 121-

122) birlikte yaptıkları çalışmada, duygusal emeğin iş performansını etkilediğini belirlemiştir. Yüzeysel davranışların iş performansı ile negatif, derin ve doğal davranışların ise pozitif ve anlamlı ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Performansını artırmak isteyen örgütlerin, çalışanlarının, hem pozitif psikolojik sermaye düzeylerini hem de duygusal emek düzeylerini (yüzeysel davranışlar hariç) yüksek tutmalarının fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışanlar iyimserlik ve dayanıklılık düzeylerini artırarak duygusal emek davranışlarını ve böylelikle de performanslarını arttırabilirler.

Araştırma sonuçlarından, özellikle pozitif psikolojik sermaye alt boyutlarından iyimserlik ve dayanıklılığın ve böylelikle duygusal emek alt boyutları olan derin ve samimi davranışların geliştirilmesinin büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle, hastanelere personel çocukları için kreş açılması gibi sosyal imkanlar sağlanarak ve personelin hakları genişletilerek çalışanların motivasyonları ve iyimserlikleri artırılabilir. Ayrıca piknik, futbol turnuvası, gezi gibi sosyal faaliyetler vasıtasıyla çalışanların birbirleriyle aynı zamanda yöneticileriyle iletişimi güçlendirilebilir. Pozitif yaklaşımlarla ve teşviklerle (başarılı personele teşekkür belgesi veya ikramiye verilmesi yöntemlerinin etkin olarak kullanılması yoluyla) çalışanların kaliteyi ve performansı artırmaları sağlanabilir. Motivasyonu artan çalışan, daha iyi hizmet sunarak hastaların kuruma bakış açılarını olumlu yönde etkileyebilir. Örgütlerin rekabet avantajı sağlamadaki en önemli kaynaklarından biri insan faktörüdür. Özel sektör sağlık sunucuları için öncelikle işe alım sürecinde pozitif psikolojik sermaye ve duygusal emek düzeyleri yüksek adaylar tercih edilmeli, daha sonrasında oryantasyon, eğitim ve mentorluk (koçluk) yoluyla gelişmeleri sağlanmalı ve örgütten ayrılmalarının önüne geçilmelidir.

Sağlık tesisine gelen hastalar ağrı, sızı, yaralanma, kırık, yanık vs. gibi ciddi sıkıntılarla gelmektedirler. Hastalar yaşadıkları sıkıntılardan dolayı agresif

olabilmekte ve bu durum çalışan üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Sağlık çalışanları üzerindeki bu stres faktörleri hem duygusal olarak yıpranmalarına hem de bazı durumlarda işten ayrılmalarına neden olmaktadır. Örgütler için istenmeyen bu durumun önüne geçmek için sağlık çalışanlarının hakları konusunda kapsamlı yasal düzenlemelerin yapılması, çalışma ve nöbet saatlerinin makul seviyelerde tutulması önerilmektedir. Uzun çalışma saatleri ve nöbetler nedeniyle yorgun düşen personel, ciddi malpraktis davalarıyla karşı karşıya kalabilmektedirler. Hasta ile iletişimin yoğun olduğu alanlarda, derin ve doğal davranış sergileyebilen çalışanlara yer verilmesi ve böylelikle yüzeysel

davranış sergileyen çalışanlar nedeniyle hasta tarafından samimiysiz olarak algılanıp, kurumun imajı ve sunulan hizmetin kalite algısının zedelenmemesi önerilir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular ışığında, ileriki çalışmalarda araştırmacılar bazı soruların cevaplarını araştırabilirler: “Pozitif psikolojik sermayenin ve duygusal emeğin başka alt boyutları da var mıdır, bu boyutlar genişletilebilir mi?” “Öz-yeterlilik, umut, iyimserlik, dayanıklılık nasıl geliştirilir?” Böylece alanyazın zenginleştirilebilir. Pozitif psikolojik sermayenin ve duygusal emeğin diğer örgütsel davranış kavramlarıyla olan ilişkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

1. ASHFORTH, B. E., Humphrey, R. H. (1993). *Emotional Labor In Service Roles: The Influence Of Identity*. Academy of Management Review, 18 (1), 88-115.
2. BASIM, H. N. ve Beğenirbaş, M. (2012). *Çalışma Yaşamında Duygusal Emek: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması*. Yönetim ve Ekonomi, Yıl 2012, Cilt 19, Sayı 1.
3. BAŞ, T. (2010), *Anket*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
4. BEĞENİRBAŞ, M., Basım, H. N. (2013). *Duygusal Emekte Bazı Demografik Değişkenlerin Rolü: Görgül Bir Araştırma*. Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences, 10/1, (Mayıs 2013), ss. 45-57.
5. BEĞENİRBAŞ, M., Çalışkan A. (2014). *Duygusal Emeğin İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Kişilerarası Çarpıklığın Aracılık Rolü*. Business And Economics Research Journal, Volume 5, Number 2, pp. 109-127.
6. BİTMİŞ, M. G., (2014). *Öncülleri ve Sonuçları İle Psikolojik Sermaye: Sağlık Çalışanları Üzrine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
7. BOLTON, S. C., Boyd, C. (2003). *Trolley Dolly Or Skilled Emotion Manager? Moving On From Hochschild's Managed Hearth*. Work, Employment and Society, Vol. 17, No. 2, June 2003.
8. ÇETİN F., ve Basım H. N. (2012). *Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması*. Amme İdaresi Dergisi, Cilt 45, Sayı 1, Mart 2012, s. 121-137.
9. FREDRICKSON, B. L. (2001). *The Role Of Positive Emotions In Positive Psychology: The Broaden-And-Build Theory Of Positive Emotions*. American Psychologist, 56: 218-226.
10. GABLE, S. L. and Haidt, J. (2005). *What (And Why) Is Positive Psychology?* Review of General Psychology, 9(2), 103-110.
11. GOSSERAND, R. H. (2003). *An Examination of Individual and Organizational Factors Related to Emotional Labor*. Doctoral Thesis, Louisiana State University, Louisiana.
12. GRANDEY, A. (1999). *Surface Acting And Deep Acting As Emotional Labor*:

- Predicting Employee Burnout, Attitudes, And Effective Customer Service.* Manuscript Submitted For Publication.
13. GRANDEY, A. A. (2000). *Emotion Regulation In The Workplace: A New Way To Conceptualize Emotional Labor.* Journal of Occupational Health Psychology, 5 (1): 95-110.
  14. HOCHSCHILD, A. (1979). 'Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure', American Journal of Sociology, 85 (3): 551-575.
  15. HOCHSCHILD, A. R. (1983). *The Managed Hearth: Commercialization of Human Feeling.* University of California Press.
  16. HOCHSCHILD, A. R. (2003). *The Managed Hearth: Commercialization of Human Feeling.* University of California Press. 20th Edition.
  17. KERSTING K. (2003). *Turning Happiness Into Economic Power.* Monitor on Psychology, 34(11), 26.
  18. KLEINGINNA, P. R. / Kleinginna A. M. (1981). 'A Categorized List Of Emotion Definitions, With Suggestions For A Consensual Definition', Motivation and Emotion, Vol. 5
  19. LARSON, M., Luthans, F. (2006). *Potential Added Value of Psychological Capital In Predicting Work Attitudes.* Journal of Leadership and Organizational Studies, 2006, Vol. 13, No. 1
  20. LLERAS, C. (2005) "Path Analysis", Encyclopedis of Social Measurement, 3, ss.25-30.
  21. LUTHANS, F. (2002a). *The Need For And Meaning Of Positive Organizational Behavior.* Journal of Organizational Behavior. 23, 695–706.
  22. LUTHANS, F., and Church, A. H. (2002b). *Positive Organizational Behavior: Developing And Managing Psychological Strengths.* Academy of Management Executive, 16, 57- 75.
  23. LUTHANS, F., Youssef, C. M. , Avolio, B. J. (2007b). *Psychological Capital: Developing The Human Competitive Edge.* Oxford University Press.
  24. LUTHANS, F., and Youssef, C. M. (2004a). *Human, Social, And Now Positive Psychological Capital Management: Investing In People For Competitive Advantage.* Organizational Dynamics, 33, 143-160.
  25. MORRIS, J. A., Feldman, D. C. (1996). *The Dimensions, Antecedents, And Consequences Of Emotional Labor.* Academy of Management Review, Vol. 21, No. 4, 986-1010.
  26. SEÇER, H. Ş. (2005). *Çalışma Yaşamında Duygular ve Duygusal Emek: Sosyoloji, Psikoloji ve Örgüt Teorisi Açısından Bir Değerlendirme.* Sosyal Siyaset Konferansları 50. Kitap, Sy 813-834.
  27. SELIGMAN, M. E. P., and Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive Psychology An Introduction.* American Psychologist, 55, 5-14.
  28. SHELDON, K. M., and King, L. (2001). *Why Positive Psychology Is Necessary.* American Psychologist, 56, 216–217.
  29. TERMAN, L. M. (1939), *The Gifted Student And His Academic Environment.* School and Society. 49, 65-73.
  30. TERMAN, L. M., Bottenwieser, P., Ferguson, L. W., Johnson, W. B., and Wilson, D. P. (1938). *Psychological Factors In Marital Happiness.* New York: McGraw-Hill.
  31. WHARTON, A. S. and Erickson, R. J. (1993). 'Managing Emotion On The Job And At Home: Understanding The Consequences Of Multiple Emotional Roles', Academy of Management Review, Vol. 18 No. 3, pp. 457-486.

İLAÇ POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI BAĞLAMINDA BİREYLERİN İLAÇ KULLANMA DAVRANIŞLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ISPARTA İLİ ÖRNEĞİ¹

A RESEARCH ON THE DRUG USE BEHAVIOR OF INDIVIDUALS IN THE CONTEXT OF PHARMACEUTICAL POLICIES AND PRACTICES: A CASE STUDY OF ISPARTA

Mustafa ZEYBEK*, Erdal EKE**

* Öğretim Görevlisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, mz-zeybek@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9607-1986>

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, erdaleke@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9529-5889>

ÖZ

Günümüz sağlık sistemleri açısından en önemli konulardan birisi, hiç kuşkusuz ilaç politikaları ve bu doğrultuda bireylerin ilaç kullanım davranışlarıdır. Çalışmada, toplumun ilaç politikaları bilgi düzeyi ve ilaç politikalarının bireylerin ilaç kullanım davranışını nasıl etkilediği ölçülmeye çalışılmıştır. Veri toplamak için nicel veri toplama yöntemi olan anket kullanılmıştır. Anket soruları Isparta'da 18 yaş üstü bireyler arasından seçilen 400 kişiye uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar arasında en az bilinen ilaç politikasının referans fiyat uygulaması, en fazla bilinen politikanın ise muayene katılım payı olduğu görülmüştür. Uygulanan politikaların yanı sıra bireylerinde ilaç fiyatlarını önemsedikleri saptanmıştır. Ancak bu duruma rağmen halkın jenerik ilaçlardan uzak durduğu görülmüştür. Elde edilen veriler neticesinde Sağlık Bakanlığına, halka yönelik uygulanan ve halkı ilgilendiren her türlü politikanın ya da uygulamanın bireyler tarafından öğrenilmesi ve farkındalık düzeylerinin artırılması amacıyla çeşitli çalışmalar yapması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İlaç, İlaç Kullanım Davranışı, Akılcı İlaç, Sağlık Politikası, Sağlık Sektörü.

Jel Kodları: I12, I18

ABSTRACT

One of the most important issues for today's health systems is undoubtedly drug policies and drug use behaviors of individuals in this direction. Study measures; the knowledge of the level of public's drug policies and how the drug policies affect the use of drug. A questionnaire, a quantitative data collection method, was used to collect data. Then it is applied to a selected group of 400 youngsters in Isparta who are 18 and above. According to the results of the research the group knows the reference price implementation the least, but they know the inspection share the most. Besides these policies, it is obviously seen that individuals attach importance to the drug prices. In spite of this it is also seen that publics avoids the jeneric drugs. As a result of the data obtained, it is recommended to the Ministry of Health to carry out various studies in order to increase the awareness and awareness of all kinds of policies or practices which are applied to the public and which are related to the public.

Keywords: Drug, Drug Use Behavior, Rational Drug, Health Policy, Health Sector.

Jel Codes: I12, I18

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Mustafa Zeybek tarafından hazırlanan "İlaç Politikalarının Bireylerin İlaç Kullanma Davranışları Üzerine Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Dünyada ve Türkiye’de ilaç endüstrisinin gelişiminin ardından artan sağlık ve ilaç harcamaları her ülkenin gündeminde yer alan konular arasında bulunmaktadır. Türkiye’de de artan sağlık harcamaları ve sağlık finansmanının sürdürülebilirliğini sağlayacak birçok politikanın var olduğu görülmektedir (Çalışkan, 2008: 50; Puig-Junoy, 2005: 36).

Sağlık harcamalarının içerisinde kamunun ilaç sektörüne müdahalesinin altında birçok sebep bulunmaktadır. İlaç sektörünün hekim, finansman kurumu ve hasta olmak üzere üçlü bir yapıdan meydana gelmesi nedeniyle kamu otoritesinin, düzenleyici rolünün bulunması gerekmektedir (De Vos, 1996: 76; Green, 1998: 137). İlaç sektörüne karşı yapılan müdahalelerin bir başka nedeni ise sosyal refahtır. Bu konuda amaç herkesin tedaviye yönelik ilaçlara ulaşabilmesi ve en düşük maliyetle ilacı temin edebilmesidir (Çalışkan, 2008: 51). Türkiye’de bu amaçlar doğrultusunda birçok politika uygulamaktadır.

Türkiye’de global bütçe uygulaması, referans fiyat uygulaması, eşdeğer ilaç uygulaması, ilaç takip sistemi, katılım payı ve akılcı ilaç kullanımı politikaları yürütülmektedir. Aynı zamanda bir politika olan akılcı ilaç kullanımı, politikaların uygulanabilirliği ve kapsamı ile doğru orantılıdır. Her politikanın bireylerin ilaç kullanım davranışını etkilediği söylenebilir.

2. İLAÇ POLİTİKALARI

İlaç politikalarında ve geri ödemede yaşanan aksaklıklar kişilerin tedavisinde maksimum fayda elde etmesini engellemektedir. Hastalara yüklenen maliyetler, kişilerin ilaç seçimini, tedavisini ve piyasaya yeni ilaç sürülmesini sınırlandırmaktadır. Bu tür sınırlandırmalar üreticiler için gelir kaybına, hastalar içinde tedavilerin aksatılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ilaç politikaları kişilerin tedavisinde aksaklıkları en aza indirgeyecek ve maliyetleri mümkün olduğunca

düzenleyecek yapıda olmalıdır (Lundkvist ve ark, 2006: 338).

Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı sonrasında tüm sağlık sigortaları tek bir çatı altında toplanmış ve tüm sağlık sigortalarını kapsayacak pozitif ilaç listesi uygulanmıştır (OECD, 2008: 48). Geri ödeme yöntemi olarak da global bütçe uygulaması getirilmiştir. Global, bütçe hizmetlerin kalitesini ve fiyatını sınırlandıran genel olarak harcama hedefi ya da sınır koyan bütçelemedir (Dredge, 2004: 4; Altman ve Cohen, 1993: 195). Global bütçe, belirlenmiş mali yıl boyunca gerçekleştirilecek harcamaların planlanarak üst harcama limiti belirlenmesi ve belirlenen limitin kuruma toplu halde yatırılması şeklinde de tanımlanabilir.

İlaç sektöründe global bütçe, 2009 yılında yapılan özel sektör görüşmeleri sonucunda 2010-2012 yıllarında toplam üç yıllık bir antlaşma yapılarak başlatılmıştır (Akyürek, 2012: 147). İlaç global bütçe uygulaması ilaç sektörüyle yapılan toplantılar neticesinde belirlenen üst tavanla oluşturulmaktadır. Bu üst tavanın aşılması halinde devlet, sektördeki firmaların tümünden eşit miktarda ıskonto talep etmektedir. Böylelikle vermiş olduğu fazla parayı geri alır. Bu noktada getirilen eleştiri ise her firmanın cirosunun aynı olmamasıdır (Akyürek, 2012: 150).

Sağlıkta Dönüşüm Programı ile ayrıca referans fiyat uygulaması, eşdeğer ilaç uygulaması ve ilaç takip sistemi kullanılmaya başlanmış, katılım payı ve akılcı ilaç kullanımı politikalarında da değişiklikler yapılmıştır.

Referans fiyat uygulaması kamu ve özel sektörde geri ödeme kuruluşları tarafından belirlenen geri ödeme tavanlarını ifade etmektedir. Referans fiyatlandırmada ilaçlar benzer terapötik etkilere göre sınıflandırılır. Bu sınıflandırma içerisinde en düşük fiyatlı ürün referans fiyat olarak belirlenir. Geri ödeme kuruluşları ilaçların maliyetini referans fiyata göre karşılar. Geri kalan fiyat farkı ise hastalar tarafından ya da özel

sigorta şirketleri tarafından kapatılacaktır. Eğer ilaç firmaları fiyatlarını belirlenen referans fiyatın altına çekerlerse, geri ödeme kuruluşunun ödediği referans fiyat ücreti ile ilacın ücreti arasındaki fark, eczaneye kâr olarak kalmaktadır (Dickson ve Redwood, 1998: 471-472; Danzon ve Ketcham, 2003: 2).

Türkiye’de 14.02.2004 tarihinde yayımlanan 2004/6781 Sayılı Beşerî Tıbbi Ürünlerin Fiyatlandırılmasına Dair Karar ile yeni bir fiyatlandırma sistemi olan referans fiyat modeline geçilmiştir. Söz konusu sistemde ilaç fiyatlarının üst sınırı referans ülkelere ve bulunulan ekonomik şartlara göre belirlenir. Orijinal ilaçlarda referans fiyat her yıl 31 Ağustos tarihine kadar Sağlık Bakanlığı tarafından Avrupa Birliği ülkelerinden 5 ülke seçilir ve en ucuz iki ülkenin fabrika çıkış fiyatı baz alınarak bulunur. Referans ülkelerin seçiminde nüfus, nüfusun dağılımı ve yaygın görülen hastalıklar gibi kriterlere dikkat edilir. Ancak, ilgili ürünün imal veya ithal edildiği ülkeler, söz konusu referans ülkelerin dışında olup bu ülkelerde referans ülke fiyatlarının altında belirlenmiş bir depocuya satış fiyatı var ise, satış fiyatı düşük olan ülkedeki fiyat, referans fiyat olarak kabul edilmektedir. Ayrıca her firma ilacının orijinal ya da eşdeğer oluşunu belgelendirerek referans ülkelerdeki fiyatları Sağlık Bakanlığı’na bildirmek zorundadır (Beşerî Tıbbi Ürünlerin Fiyatlandırılmasına Dair Karar, 2004). Fiyatların baz alındığı, referans ülkeler Fransa, İspanya, İtalya, Portekiz ve Yunanistan’dır. Para birimlerinin farklı olması nedeniyle referans para birimi olarak Avro kullanılır (Beşerî Tıbbi Ürünlerin Fiyatlandırılması Hakkında Tebliğ, 2017). Referans fiyat uygulaması aynı zamanda eşdeğer ilaç uygulamasıyla tamamlayıcı nitelik taşımaktadır.

Patent süresi dolan ilaçlarda, diğer firmalar orijinal ilacı kopyalama, üretme ve satmaya hak sahibi olurlar. Bu ilaçlar daha sonra eşdeğer-jenerik olarak adlandırılır (Giuffrida, 2001: 2). Eşdeğer ilaçlar arasında rekabet, ilaçların patent süresi dolduktan itibaren başlamaktadır. Hekim ve

eczacılar, var olan tedavi şeklinin maliyetine daha fazla hâkim oldukları için toplum yararına olacak şekilde daha ucuz ilaçları seçmelerinden hareketle reçetelerde daha fazla jenerik ilacın olacağı öngörülmektedir. Eczacılar hastanın reçetesine göre en ucuz olan ilacı vermeye çalışacaktır. (TEB, 1995:62).

Referans ilaç, ürün için harcanan Ar-Ge harcamalarına sahiptir. Jenerik ilaç ise ürün Ar-Ge harcamalarına sahip olmadığı için maliyet avantajına sahiptir. Bu nedenle jenerik ilacın fiyatı referans ilaca göre daha düşüktür. Eşdeğer ilaçlar, eşdeğeri olduğu referans ilaca göre ülkeden ülkeye fark göstererek %20-%80 daha uygundur. Türkiye’de 2008 yılında Patent süresi dolarak patent dışı kalan ilaç satışlarından 6.5 Milyar TL satış gerçekleştirilmiştir. Aynı satış sadece patentli referans ilaçlarla gerçekleşmiş olsaydı, satış tutarı 7.4 Milyar TL civarında gerçekleşecekti (Yıldırım Kaptanoğlu, 2012: 277). 2006-2011 yılları arasında eşdeğer ilaç uygulaması neticesinde ilaç fiyatları %25 oranında azalmış ve kamuya 3.8 milyar TL katkı yapmıştır (Benli, 2011: 37).

Kamu harcamalarına katkı yapan bir başka uygulamada katılım payı uygulamasıdır. Katılım payları genel olarak reçete maliyetini ve hastaneye yapılacak geri ödemeyi düşürmek için birçok ülkede kullanılmaktadır (Vogler vd., 2011: 72). Türkiye’de Sağlıkta Uygulama Tebliği’ne göre katılım payı alınmaktadır. Bu katılım payları; muayene katılım payı, ilaç katılım payı, reçete katılım payı, vücut dışı protez ve ortez katılım payı ve yardımcı üreme yöntemi tedavileri katılım payıdır (Sağlıkta Uygulama Tebliği, 2013). İlaçta katılım payı alınmasının nedenleri arasında israf edilen ve gereksiz yere kullanılan ilaç sayısını azaltmak olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bu doğrultuda uygulanan diğer bir uygulamanın ise ilaç takip sistemi olduğu düşünülebilir.

Sağlık Bakanlığı tarafından sahte ilaç ve kupürleri tespit etmek ve bu uygulamaların önüne geçmek, ilaçların etkin ve verimli kullanılmasını sağlamak amacıyla 2007

yılında ilaç takip sistemi projesi uygulanmaya başlanmıştır. Bu proje ile ilaç ambalajlarının üstünde bulunan karekod yardımıyla ilaçların takibi gerçekleştirilmektedir. Karekod okumayla ilaç hakkında ruhsat izni, geri ödemeye tabi olup olmaması, reçeteli veya reçetesiz satılması gibi bilgiler takip edilir. Bu proje ve ilaç takip sistemi uygulaması dünyada ilk olarak Türkiye’de uygulanmaya başlanmıştır (TOBB, 2008: 22). Uygulanan bu politikalar ile akılcı ilaç kullanımının sağlanması amaçlanmaktadır.

Akılcı ilaç kullanımı, hastaların ihtiyaçlarına uygun dozda ve belirtilen süre içerisinde onlara ve topluma en düşük maliyetle klinik ihtiyaçlarına uygun olarak ilaçların alınmasını ifade eder. Akılcı ilaç kullanımı riskleri ve maliyetleri dengeleyicidir. Ancak akılcı ilaç kullanımı ucuz ilacın kullanılması gerektiği anlamına gelmez. Bu nedenle akılcı ilaç kullanımı kamu otoritesinin, ilaç endüstrisinin, sağlık profesyonellerinin ve tüketicilerin ortak sorumluluğundadır (WHO, 1987: 299; Kaptanoğlu, 2012: 284; DSÖ, 1988: 63; DPT, 2001: 89). Yani akılcı ilaç kullanımı, sağlık sistemi içerisinde tüm paydaşların ortak sorumluluğunda olan, kişinin hastalık teşhisi ile başlayan süreçte kişisel özelliklerine göre değerlendirilip uygun dozda ve etkinlikte ilacın yazılmasıyla devam eden ve verilen ilacın tavsiye edilen şekilde kullanılmasını öngören bir kavram olarak tanımlanabilir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Amaç ve Önem

Uygulanan politikaların, ilaç harcamalarını azaltmaya yönelik sonuçlarını ölçmek amacıyla çalışmalar yapılırsa da toplumun bu politikalara nasıl tepki verdiği ve politikalar sonucunda ilaç kullanımını nasıl gerçekleştirdiği bilinmemektedir.

Bu çalışma ile amaçlanan, toplumun ilaç politika ve uygulamalarına yönelik bilgi düzeyi ve ilaç politikalarının bireylerin ilaç kullanım davranışlarını nasıl etkilediğinin ölçülmesidir. Çalışma, Türkiye’de yapılan

ilaç harcaması ve ilaç kullanımı çalışmalarından farklı olarak, ilaç politikalarının halk tarafından ne derece kabul gördüğü ve politikalar ışığında halkın ilaç kullanım davranışının nasıl şekillendiğini ölçmek amacıyla yapılan bir çalışmanın olmaması neticesinde özgün bir değer taşımaktadır. Bu çalışmada, nicel olarak toplumun, yürürlükte olan politika ve uygulamalara yönelik bilgi düzeyleri ve ilaç kullanım davranışları değerlendirilmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen veriler neticesinde hangi politikaların halk tarafından bilinip uygulandığı, politikaların amacına ulaşip ulaşmadığı ve politikaların ilaç kullanım davranışını nasıl etkilediği konusunda politika yapıcılara bir veri sağlanacaktır.

3.2. Evren ve Örneklem

İlaç politikalarının bireylerin ilaç kullanım davranışlarını nasıl etkilediğini ölçen bu çalışmada araştırmanın evreni Isparta’da yaşayan 18 yaş üstü bireylerden oluşmaktadır. Araştırmanın evren büyüklüğü, 2017 yılı TÜİK verilerine göre 251.531 kişidir. Örneklem büyüklüğünde ise %95 güvenilirlik düzeyinde ulaşılması gereken sayı 384 kişi olarak hesaplanmıştır (Dişçi, 2008). Araştırmanın sonuçlarının daha net ortaya çıkması ve demografik değişkenlerin dengeli bir şekilde dağılması için 400 anket uygulanmıştır. Araştırmada örneklem, kolayda örneklem seçme yöntemiyle halkın yoğun olarak bulunduğu park, bahçe mesirelik ve çeşitli sokak ve caddeler de belirlenmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket uygulanmıştır. Veri toplamak amacıyla bu konuda daha önceki araştırmalar incelenmiş ancak araştırmayı tam olarak ifade edecek ve kapsayacak bir ankete ulaşılamamıştır. Bu nedenle Sağlık Bakanlığının Türkiye’de Hastanede Yatan Hastaların Akılcı İlaç Kullanımına Yönelik Bilgi Ve Davranışlarının Değerlendirilmesi anketi baz alınmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2018). Uzman görüşleri ve pilot çalışma

sonucunda sorular üzerinde çeşitli düzenlemeler, değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır.

Hazırlanan anketin 100 kişilik pilot uygulaması sonucunda 5'li likert tipi soruların Cronbach's Alpha değeri 0.657 güven aralığında saptanması nedeniyle oldukça güvenilir olduğu görülmüştür. Anket uygulamasının tamamında ise 5'li likert tipi soruların 0.661 Cronbach's Alpha güven aralığında olması nedeniyle oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir (Kayış, 2014: 405). Ayrıca hazırlanan anket çalışmasına etik kurul izni de alınmıştır.

3.4. Kısıtlamalar

Araştırma 2018 yılı Nisan ve Mayıs ayları arasında Isparta il merkezinde yaşayan 18 yaş üstü bireylere uygulanmış olup, verilen

cevaplar ile sınırlıdır. Anket sonuçları bu evrenin özelliklerini yansıttığından, araştırmaya dair Isparta ili dışında bir genelleme söz konusu değildir. Araştırma sonuçlarına göre bir genelleme yapılacak olduğunda bu sınırlılıklar dikkate alınmalıdır. Araştırmanın, Isparta dışındaki diğer iller veya ülke bazında genellenebilmesi için daha geniş çaplı bir örneklem üzerinde çalışılması gerekmektedir.

4. BULGULAR

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki bölümde detaylı olarak verilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 1: Demografik Bulgular

Değişkenler	Frekans	Yüzde
Yaş (Yıl)		
18-30	164	41
31-40	84	21
41-50	70	17.5
51+	82	20.5
Cinsiyet		
Erkek	191	52.3
Kadın	209	47.8
Medeni Durumunuz		
Evli	246	61.5
Evli Değil	154	38.5
Eğitim Durumunuz		
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	1.3
İlköğretim	77	19.3
Ortaokul	31	7.8
Lise	70	17.5
Ön lisans	41	10.3
Lisans	133	33.3
Lisansüstü	43	10.8
Gelir		
0-2000	133	33.3
2001-3000	102	25.5
3001-4000	64	16
4001-5000	54	13.5
5001+	47	11.8
Toplam	400	100.0

Tablo 1'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan bireylerin %41'inin 18-30 yaş aralığında, %21'inin 31-40 yaş aralığında, %17,5'inin 41-50 yaş aralığında ve %20,5'inin 50 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların %52,3'ü

erkeklerden oluşurken, %47,8'i kadınlardan oluşmaktadır. Medeni durumlarına göre bakıldığında katılımcıların %61,5'i evli, %38,5'i evli değildir.

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde %1,3'ü okuma-yazma bilmiyor, %19,3'ü ilköğretim, %7,8'i ortaokul, %17,5'i lise, %10,3'ü ön lisans, %33,3'ü lisans ve %10,8'inin lisansüstü eğitime sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 1).

Katılımcıların gelir düzeyi dağılımına bakıldığında, %33,3'ünün 0-2000 TL

arasında, %22,5'inin 2001-3000 TL arasında, %16'sının 3001-4000 TL arasında %13,5'inin 4001-5000 TL arasında ve %11,8'inin 5001 TL ve üzeri olduğu görülmektedir (Tablo 1).

4.2. İlaç Politikaları İle İlgili İfadelere İlişkin Bulgular

Tablo 2: Katılımcıların İlaç Politikaları İle İlgili İfadelerden Aldıkları Puanların Dağılımı

No	İfadeler	$\bar{X}$	SS
1	İlaçta referans fiyat uygulamasını biliyorum.	1.630	1.175
2	Reçete katılım payını biliyorum.	2.777	1.576
3	İlaç katılım payını biliyorum.	2.555	1.540
4	Muayene katılım payını biliyorum.	3.567	1.483
5	Aynı tedaviye yönelik eşdeğer ilaçlar arasında fiyat farkı olduğunu biliyorum.	3.060	1.696
6	İlaç takip sistemini biliyorum.	3.355	1.618

Tablo 2'de ilaç politikalarına yönelik ifadelerin aritmetik ortalamasına ve standart sapma dağılımlarına yer verilmiştir. Tabloya bakıldığında toplumun referans fiyat uygulamasını (1.630±1.175) bilmediği görülmektedir. Reçete katılım payı (2.777±1.576) biraz, ilaç katılım payı

(2.555±1.540) az, muayene katılım payı (3.567±1.483) epey, aynı tedaviye yönelik eşdeğer ilaçlar arasında fiyat farkı olduğu (3.060±1.696) ve ilaç takip sistemi (3.355±1.618) biraz bilindiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Referans Fiyat Uygulaması Bilgi Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	1.945	1.288	F=7.841 p=0.000
31-40	84	1.297	0.803	
41-50	70	1.585	1.245	
51+	82	1.378	1.049	
Cinsiyet				
Erkek	209	1.733	1.308	t=-1.679 p=0.097
Kadın	191	1.535	1.033	
Medeni Durum				
Evli	246	1.430	1.062	t=-4.378 p=0.000
Evli Değil	154	1.948	1.277	
Eğitim durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	1.000	0.000	F=8.109 p=0.000
İlköğretim	77	1.155	0.689	
Ortaokul	31	1.161	0.734	
Lise	70	1.400	0.923	
Ön lisans	41	1.658	1.153	
Lisans	133	1.939	1.352	
Lisansüstü	43	2.279	1.419	
Gelir				
0-2000	133	1.375	0.981	F=3.586 p=0.007
2001-3000	102	1.666	1.253	
3001-4000	64	1.843	1.198	
4001-5000	54	2.000	1.400	
5001+	47	1.553	1.059	

“Referans fiyat uygulamasını biliyorum.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında bireylerin yaşlarına, medeni durumlarına, eğitim durumlarına ve gelir düzeyine yönelik istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

İfade bireylerin yaşlarına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=7.841, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde farkın 18-30 yaş grubunun diğer yaş grupları arasında (31-40 yaş, 41-50 yaş, 51 yaş ve üzeri) daha yüksek puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Buradan hareketle yaşı genç olanların, yaşları daha ileri katılımcılara göre referans fiyat uygulamasını daha fazla bildiği söylenebilir (Tablo 3).

Araştırmaya katılan bireylerin medeni durumlarına göre “Referans fiyat uygulamasını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (t=-4378, p=0.000). Yapılan ileri testlerde farkın evli olmayan bireylerin evli bireylere göre uygulama hakkında daha fazla bilgi

sahibi olmalarından kaynaklandığı belirtilebilir (Tablo 3).

Katılımcıların eğitim durumları, “Referans fiyat uygulamasını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmuştur (F=8.109, p=0.000). İstatistiksel olarak fark, lisans ve lisansüstü eğitime sahip kişilerin daha fazla bilgi sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Yapılan İleri testlerin sonuçlarına göre bireylerin eğitim durumları arttıkça referans fiyat uygulamasını bilme düzeyinin de arttığı ifade edilebilir (Tablo 3).

Bireylerin gelir düzeyi de “Referans fiyat uygulamasını biliyorum.” ifadesinde anlamlı bir farklılık meydana getirmiştir (F=3586, p=0.007). 5000 TL’ye kadar olan gelir seviyelerinde gelir arttıkça bilgi düzeyi de artmıştır. Ancak 5001 TL ve üzeri gelir elde edenler 4001-5000 TL arasında gelir elde edenlere kıyasla daha az bilgi düzeyine sahiptirler. Bu ifadelerden hareketle gelir düzeyi belli bir seviye kadar referans fiyat uygulamasını bilme düzeyini etkilemektedir (Tablo 3).

Tablo 4: Katılımcıların Reçete Katılım Payı Bilgi Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	2.463	1.402	F=5.924 p=0.001
31-40	84	3.107	3.107	
41-50	70	3.257	3.257	
51+	82	2.658	2.658	
Cinsiyet				
Erkek	209	2.598	1.564	t=-2.396 p=0.017
Kadın	191	2.973	1.569	
Medeni Durum				
Evli	246	3.020	1.619	t=3.966 p=0.000
Evli Değil	154	2.389	1.424	
Eğitim durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	2.800	1.788	F=4.253 p=0.000
İlköğretim	77	2.259	1.542	
Ortaokul	31	2.451	1.609	
Lise	70	3.314	1.637	
Ön lisans	41	3.243	1.728	
Lisans	133	2.624	1.438	
Lisansüstü	43	3.093	1.394	
Gelir				
0-2000	133	2.421	1.562	F=3.021 p=0.018
2001-3000	102	2.911	1.573	
3001-4000	64	2.843	1.524	
4001-5000	54	2.944	1.583	
5001+	47	3.212	1.545	

“Reçete katılım payını biliyorum.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve gelir düzeyi üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Bireylerin yaşlarına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=5.924, p=0.001). Yapılan ileri analizlerde 41-50 yaş aralığındaki kişilerin reçete katılım payını daha fazla bildiği görülmüştür. Ardından sırasıyla 31- 40 yaş, 51 yaş ve üstü bireyler reçete katılım payını bilmektedirler. Son sırada ise 18-30 yaş aralığındaki kişiler gelmektedir. Bu tespitlerden hareketle orta yaş grubundaki insanların reçete katılım payını daha fazla bildiği söylenebilir (Tablo 4).

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre “Reçete katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t=-2.396, p=0.017). Yapılan ileri testlerde farkın, kadınların erkeklere göre daha fazla puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Kadınların, erkeklere göre reçete katılım payını daha fazla bildiği söylenebilir (Tablo 4).

Katılımcıların medeni durumlarına göre “Reçete katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında

istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (t=3.966, p=0.000). Yapılan ileri testlerde farkın evli bireylerin evli olmayan bireylere göre daha fazla puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Evli bireylerin, evli olmayan bireylere göre reçete katılım payı hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu belirtilebilir (Tablo 4).

Bireylerin eğitim durumları, “Reçete katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmuştur (F=4.253, p=0.000). Yapılan ileri testlerin sonuçlarına göre farkın, lise mezunu bireylerin diğer eğitim durumlarına sahip kişilerden daha fazla bilgi sahibi olmalarından kaynaklandığı görülmüştür. Lise mezunu bireylerin reçete katılım payı hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları söylenebilir (Tablo 4).

Araştırmaya katılan bireylerin gelir düzeyi “Reçete katılım payını biliyorum.” ifadesinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark meydana getirmiştir F=3.021, p=0.018). Yapılan ileri testlerde farkın 5001 TL ve üzeri gelir edenlerin diğer gelir düzeylerine sahip bireylere göre daha fazla puan almasından kaynaklandığı görülmüştür. Bu sonuçlardan hareketle gelir düzeyi yüksek bireylerin reçete katılım payını daha fazla bildiği söylenebilir (Tablo 4).

Tablo 5: Katılımcıların İlaç Katılım Payı Bilgi Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	2.390	1.363	F=1.673 p=0.172
31-40	84	2.500	1.601	
41-50	70	2.828	1.702	
51+	82	2.707	1.644	
Cinsiyet				
Erkek	209	2.806	1.615	t=-3.154 p=0.002
Kadın	191	2.325	1.434	
Medeni Durum				
Evli	246	2.609	1.604	t=0.898 p=0.000
Evli Değil	154	2.467	1.433	
Eğitim Durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	2.800	1.788	F=2.986 p=0.007
İlköğretim	77	2.039	1.445	
Ortaokul	31	2.645	1.539	
Lise	70	2.728	1.701	
Ön lisans	41	2.975	1.650	
Lisans	133	2.451	1.432	
Lisansüstü	43	3.023	1.405	
Gelir				
0-2000	133	2.323	1.459	F=1.412 p=0.229
2001-3000	102	2.754	1.594	
3001-4000	64	2.500	1.490	
4001-5000	54	2.703	1.632	
5001+	47	2.680	1.575	

“İlaç katılım payını biliyorum.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Bireylerin cinsiyetlerine göre karşılaştırıldığına istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($t=-3.154$, $p=0.002$). Yapılan ileri analizlerde farkın erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha yüksek puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu nedenle erkeklerin ilaç katılım payını daha fazla bildiği söylenebilir (Tablo 5).

Araştırmaya katılan bireylerin medeni durumlarına göre “İlaç katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık

olduğu görülmüştür ($t=0.898$, $p=0.000$). Yapılan ileri testlerde evli bireylerin evli olmayan bireylere göre daha fazla puan aldığı saptanmıştır. Evli bireylerin, evli olmayan bireylere göre ilaç katılım payını daha fazla bildiği yorumu yapılabilir (Tablo 5).

Bireylerin eğitim durumları, “İlaç katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmuştur ($F=2.986$, $p=0.007$). Yapılan ileri testlerin sonuçlarına göre farkın lisansüstü eğitime sahip bireylerin diğer eğitim düzeylerine göre daha fazla bilgi sahibi olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Lisansüstü eğitime sahip bireylerin ilaç katılım payı hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları ifade edilebilir (Tablo 5).

Tablo 6: Katılımcıların Muayene Katılım Payı Bilgi Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	3.201	1.436	F=8.025 p=0.000
31-40	84	4.000	1.289	
41-50	70	3.985	1.419	
51+	82	3.500	1.627	
Cinsiyet				
Erkek	209	3.575	1.546	t=-0.108 p=0.914
Kadın	191	3.559	1.426	
Medeni Durum				
Evli	246	3.841	1.466	t=4.795 p=0.000
Evli Değil	154	3.129	1.408	
Eğitim durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	3.000	2.000	F=4.289 p=0.000
İlköğretim	77	3.285	1.604	
Ortaokul	31	3.419	1.648	
Lise	70	4.057	1.413	
Ön lisans	41	4.170	1.115	
Lisans	133	3.270	1.457	
Lisansüstü	43	3.790	1.225	
Gelir				
0-2000	133	3.481	1.569	F=0.675 p=0.609
2001-3000	102	3.637	1.362	
3001-4000	64	3.390	1.528	
4001-5000	54	3.703	1.500	
5001+	47	3.744	1.421	

“Muayene katılım payını biliyorum.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında yaş, medeni durum ve eğitim durumu üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Bireylerin yaşlarına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=8.025, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde farkın 31-40 yaş aralığındaki kişilerin daha fazla puan almasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu tespitlerden hareketle 31-40 yaş aralığındaki kişilerin muayene katılım payı hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları ifade edilebilir (Tablo 6).

Katılımcıların medeni durumlarına göre “Muayene katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu

görülmüştür (t=4.795, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde farkın evli bireylerin evli olmayan bireylere göre daha fazla puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Evli bireylerin, evli olmayan bireylere göre muayene katılım payı hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu belirtilebilir (Tablo 6).

Bireylerin eğitim durumları, “Muayene katılım payını biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmuştur (F=4.289, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde farkın ön lisans mezunu bireylerin diğer eğitim düzeylerine sahip kişilerden daha fazla puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Ön lisans mezunlarının muayene katılım payı hakkında daha fazla bilgili oldukları söylenebilir (Tablo 6).

Tablo 7: Katılımcıların İlaç Takip Sistemi Bilgi Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	2.859	1.460	F=9.900 p=0.000
31-40	84	3.547	1.645	
41-50	70	3.900	1.552	
51+	82	3.682	1.698	
Cinsiyet				
Erkek	209	3.439	1.623	t=-1.001 p=0.317
Kadın	191	3.277	1.614	
Medeni Durum				
Evli	246	3.678	1.613	t=5.221 p=0.000
Evli Değil	154	2.837	1.492	
Eğitim Durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	2.600	1.816	F=3.131 p=0.005
İlköğretim	77	3.532	1.728	
Ortaokul	31	2.871	1.784	
Lise	70	3.585	1.601	
Ön lisans	41	4.073	1.385	
Lisans	133	3.082	1.537	
Lisansüstü	43	3.255	1.513	
Gelir				
0-2000	133	3.218	1.693	F=0.549 p=0.700
2001-3000	102	3.431	1.632	
3001-4000	64	3.500	1.490	
4001-5000	54	3.259	1.544	
5001+	47	3.489	1.653	

“İlaç takip sistemini biliyorum.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Bireylerin yaşlarına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=9.900, p=0.000). Yapılan ileri analizlerde 41-50 yaş aralığındaki kişilerin ilaç takip sistemi hakkında diğer yaş gruplarına göre daha fazla puan almasından kaynaklandığı görülmektedir. 41-50 yaş aralığındaki kişilerin ilaç takip sistemi hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları söylenebilir (Tablo 7).

Katılımcıların medeni durumlarına göre “İlaç takip sistemini biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında istatistiksel

olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür (t=5.221, p=0.000). Yapılan ileri testlerde farkın evli bireylerin evli olmayan bireylere göre daha fazla puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Evli bireylerin evli olmayan bireylere göre ilaç takip sistemi hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu belirtilebilir (Tablo 7).

Bireylerin eğitim durumları, “İlaç takip sistemini biliyorum.” ifadesine verdikleri cevaplar doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmuştur (F=3.131, p=0.005). Yapılan ileri analizlerde farkın ön lisans mezunu bireylerin diğer eğitim düzeylerine göre daha fazla bilgi sahibi olmasından kaynaklandığı görülmüştür. Ön lisans mezunu bireylerin ilaç takip sistemi hakkında daha fazla bilgi sahibi oldukları söylenebilir (Tablo 7).

Tablo 8: Katılımcıların İlacın Fiyatını Önemseme Durumlarının Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	3.207	1.524	F=2.509 p=0.058
31-40	84	2.928	1.691	
41-50	70	3.342	1.718	
51+	82	3.609	1.726	
Cinsiyet				
Erkek	209	3.298	1.688	t=-0.504 p=0.615
Kadın	191	3.215	1.610	
Medeni Durum				
Evli	246	3.276	1.710	t=0.328 p=0.737
Evli Değil	154	3.220	1.543	
Eğitim Durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	1.400	0.547	F=2.344 p=0.031
İlköğretim	77	3.688	1.632	
Ortaokul	31	3.322	1.796	
Lise	70	2.985	1.781	
Ön lisans	41	3.243	1.609	
Lisans	133	3.195	1.597	
Lisansüstü	43	3.279	1.419	
Gelir				
0-2000	133	3.481	1.821	F=5.887 p=0.000
2001-3000	102	3.666	1.482	
3001-4000	64	2.609	1.633	
4001-5000	54	2.870	1.541	
5001+	47	3.042	1.398	

“İlaç alımında ilacın fiyatı benim için önemlidir.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında eğitim durumu ve gelir düzeyi üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Bireylerin eğitim durumları, “İlaç alımında ilacın fiyatı benim için önemlidir.” ifadesine verdikleri cevaplar doğrultusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmuştur (F=2.344, p=0.031). Yapılan ileri analizlere göre farkın ilköğretim mezunu bireylerin diğer eğitim düzeyine sahip kişilere göre daha çok bilgiye sahip olmasından kaynaklandığı görülmüştür. İlköğretim mezunu bireylerin ilaç fiyatlarını daha fazla önemsendiği söylenebilir. Genel dağılıma bakıldığında da ilaç fiyatlarının

halk tarafından önemsendiği çıkarımı yapılabilir (Tablo 8).

Araştırmaya katılan bireylerin gelir düzeyi “İlaç alımında ilacın fiyatı benim için önemlidir.” ifadesinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark meydana getirmiştir (F=5.887, p=0.000). Yapılan ileri analizlere göre farkın 2000-3000 TL arasında gelir elde eden bireylerden kaynaklandığı görülmüştür. 2000-3000 TL arasında gelir elde eden kişiler ilaç alımında ilacın fiyatını önemsendiği sonucu çıkartılabilir. 2000-3000 TL arasında gelir elde edenlerin ardından 0-2000 TL arasında gelir elde edenler gelmektedir. Bu nedenle gelir düzeyi düşük bireylerin ilacın fiyatını daha fazla önemsendiği sonucuna varılabilir (Tablo 8).

Tablo 9: Katılımcıların Eşdeğer İlaç Alma Durumlarının Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Yaş (Yıl)				
18-30	164	2.243	1.348	F=0.836 p=0.475
31-40	84	2.404	1.568	
41-50	70	2.071	1.376	
51+	82	2.122	1.590	
Cinsiyet				
Erkek	209	2.041	1.409	t=2.394 p=0.017
Kadın	191	2.387	1.473	
Medeni Durum				
Evli	246	2.191	1.522	t=-0.547 p=0.573
Evli Değil	154	2.272	1.334	
Eğitim Durumu				
Okuma-Yazma Bilmiyor	5	1.600	0.894	F=0.808 p=0.565
İlköğretim	77	2.376	1.693	
Ortaokul	31	1.935	1.364	
Lise	70	2.128	1.540	
Ön lisans	41	2.024	1.234	
Lisans	133	2.278	1.361	
Lisansüstü	43	2.395	1.416	
Gelir				
0-2000	133	2.323	1.564	F=0.529 p=0.715
2001-3000	102	2.068	1.387	
3001-4000	64	2.156	1.311	
4001-5000	54	2.296	1.440	
5001+	47	2.276	1.451	

“İlaç temini sırasında reçetede yazılandan farklı olarak, eczacının önerdiği eşdeğer ilacı (farklı firmaların aynı etken maddeli ilacı) kabul ederim.” ifadesinin demografik değişkenlere göre karşılaştırılmasında cinsiyet üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre “İlaç temini sırasında reçetede yazılandan farklı olarak, eczacının önerdiği eşdeğer ilacı (farklı firmaların aynı etken

maddeli ilacı) kabul ederim.” ifadesine verdikleri cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (t=2.394, p=0.017). Yapılan ileri analizler farkın kadınların erkeklerden daha fazla puan almasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Kadınlar, erkeklere göre ilaç temini sırasında reçetede yazılandan farklı olarak, eczacının önerdiği eşdeğer ilacı (farklı firmaların aynı etken maddeli ilacı) aldığı söylenebilir (Tablo 9).

Tablo 10: Katılımcıların Reçetesiz İlaç Alma Durumları ve Nedenleri

Reçetesiz İlaç Alma Durumları		
Değer	Frekans	Yüzde
Evet, alırım.	191	47.8
Hayır, almam.	209	52.3
Toplam	400	100.0
Reçetesiz İlaç Alma Nedenleri		
Nedenler	Frekans	Yüzde
Muayene katılım payı	41	10
Reçete katılım payı	24	6
İlaç katılım payı	20	5
Çevre önerisi	25	6.3
Hepsi	25	6.3
Diğer	114	28.5

Hekime Muayene olmadan reçetesiz ilaç alma durumları incelendiğinde katılımcıların %47.8'i reçetesiz ilaç alırken, %52.3'ü reçetesiz ilaç almadıklarını belirtmişlerdir. Bu oranlardan hareketle toplumun yaklaşık olarak yarısının reçetesiz ilaç aldığı ve almaya da meyilli olduğu ifade edilebilir (Tablo 10).

Birden fazla işaretlenebilen reçetesiz ilaç alma nedenleri incelendiğinde, en fazla %28.5 oranla diğer seçeneğini işaretleyerek belirttikleri nedenler sırasıyla şunlardır: 48 kişi “Basit ilaçları alırım.”, 36 kişi “Bildğim ilaçları alırım.”, 15 kişi “Zaman

kaybetmemek için alırım.”, 7 kişi “Sıra beklememek için alırım.”, 4 kişi “Üşengeçlikten alırım.” Ve 4 kişi “Acil Durumlarda alırım.” (Tablo 10).

Reçetesiz ilaç alma nedenleri arasında muayene katılım payı da diğer katılım payları arasında %10 ile en yüksek oranlı neden olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenler çerçevesinde kişiler basit ilaç olarak tabir ettikleri ilaçlar ile bildiklerini düşündükleri ilaçları muayene katılım payı da ödememek için reçetesiz olarak temin ettikleri söylenebilir (Tablo 10).

Tablo 11: Katılımcıların Eşdeğer İlaç Alma Durumları ve Nedenleri

Eşdeğer İlaç Alma Durumları		
Değer	Frekans	Yüzde
Evet, alırım.	191	47.8
Hayır, almam.	209	52.3
Toplam	400	100.0
Eşdeğer İlaç Alma Nedenleri		
Nedenler	Frekans	Yüzde
Fiyatı	18	4.5
Eczacının önerisi	76	19
Orijinal ilacın bulunmaması	102	25.5
Yazılan ilacın evde bulunması	19	4.8
Diğer	1	0.3

Katılımcıların eşdeğer ilaç alma durumları incelendiğinde %47.8'i eşdeğer ilacı kabul ederken, %52.3'ü eşdeğer ilacı kabul etmemektedirler. Bu oranlardan hareketle toplumun yaklaşık olarak yarısının eşdeğer ilaçları kullanmak istemediği söylenebilir (Tablo 11).

Eşdeğer ilacı kabul etme nedenleri sorulduğunda da katılımcılar %25.5 oranla

en fazla orijinal ilacın bulunmadığı durumlarda eşdeğer ilacı kabul etmektedirler. Ardından %19 oranla eczacının önerisi, %4.8 oranla yazılan ilacın evde bulunması, %4.5 oranla fiyatı ve %0.3 oranla diğer nedenler gelmektedir (Tablo 11).

Tablo 12: Artan İlaçların Durumları

İfadeler	Frekans	Yüzde
Gerektiği zaman kullanmak üzere saklıyorum.	229	57.3
İmha edecek kuruluşlara veririm.	69	17.3
İsteyen tanıdıklara veririm.	9	2.3
Çöpe atarım.	92	23
Diğer	1	0.3

Katılımcılara artan ilaçları ne yaptıkları sorulduğunda katılımcılar %57.3 oranla ilaçları gerektiği zaman kullanmak üzere sakladıklarını belirtmişlerdir. Ardından

ilaçların %23 oranla çöpe atıldığı, %17.3 oranla imha edecek kuruluşlara verildiği, %2.3 oranla isteyen tanıdıklara verildiği ve %0.3 oranla diğer seçeneğinde belirtilen

seçenekte ilaçların hepsinin kullanıldığı kullanılmadığı sonucu çıkartılabilir (Tablo gelmektedir. Bu sonuçlardan hareketle 12).
hekimin yazmış olduğu ilaçların tamamının

Tablo 13: Katılımcıların İlaçları Ne Şekilde Kullandığının Sorgulanması

İfadeler	Frekans	Yüzde
İlaç bitene kadar kullandım.	85	21.3
Şikâyet geçene kadar kullandım.	142	35.5
Hekim veya eczacının önerdiği süre kadar kullandım.	172	43.3
Diğer	1	0.3

Katılımcılara ilaçları ne şekilde bitene kadar kullandıklarını belirtmişlerdir. kullanıldığı sorulması üzerine Diğer seçeneğini işaretleyen katılımcı ise katılımcıların %43.3'ü hekim veya ilaç kullanmadığını ifade etmiştir (Tablo eczacının önerdiği süre kadar, %35.5'i 13).
şikâyet geçene kadar ve %21.3'ü de ilaç

Tablo 14: Katılımcıların Antibiyotik Kullanma Durumlarının Sorgulanması

İfadeler	Frekans	Yüzde
Evet, kullandım.	80	20
Evet başlarım ama iyi hissettiğimde bırakırım.	37	9.3
Hayır, kullanmam.	283	70.8

Katılımcıların antibiyotik kullanma Katılımcıların %29.3'ü de reçetesiz olarak durumları sorgulandığında katılımcıların antibiyotik kullandıklarını ifade etmişlerdir %70.8'i reçetesiz olarak antibiyotik (Tablo 14).
kullanmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 15: Katılımcıların Ağrı Kesici İlacı Nasıl Temin Ettiğinin Sorgulanması

İfadeler	Frekans	Yüzde
Reçete ile eczaneden	159	39.8
Reçetesiz eczaneden	195	48.8
Komşudan, tanıdıktan	32	8
Bakkaldan, marketten	7	1.8
Diğer	7	1.8

Katılımcılara ağrı kesici ihtiyaçları olduğu belirtmişlerdir. Katılımcıların %39.8'i de zaman nasıl temin ettikleri sorulduğunda reçeteli olarak eczaneden temin ettiklerini %48.8 oranla en fazla reçetesiz olarak belirtmişlerdir. Diğer seçeneğini seçen eczaneden temin ettiklerini belirtmişlerdir. katılımcılar ise ağrı kesici Ardından reçetesiz olarak %8 oranla kullanmadıklarını belirtmişlerdir (Tablo komşudan, tanıdıktan ve %1.8 oranla 15).
bakkaldan ve marketten temin ettiklerini

Tablo 16: Katılımcıların Gerekli Olabileceği Düşüncesiyle İlaç Yazdırma ya da Satın Alma Durumları ve Yazdırılan İlaçlar

Gerekli Olabileceği Düşüncesiyle İlaç Yazdırma Durumu		
İfadeler	Frekans	Yüzde
Hayır, yazdırmam.	285	71.3
Evet, yazdırırım.	115	28.7
Gerekli Olabileceği Düşüncesiyle Yazdırılan İlaçlar		
İfadeler	Frekans	Yüzde
Ağrı kesiciler	105	26.3
Antibiyotik	10	2.5
Soğuk algınlığı ilaçları	39	9.8
Vitaminler	27	6.8
Mide ilaçları	8	2
Göz damlaları	5	1.3
Burun spreyleri	14	3.5
Alerji ilaçları	8	2
Merhemler	29	7.2
Hepsi	0	0
Diğer	4	1

Katılımcıların gerekli olabileceği düşüncesiyle ilaç yazdırma durumları incelendiğinde katılımcıların %71.3'ü gereksiz ilaç yazdırmadığını, %28.7'si ise gerekli olabileceği düşüncesiyle ilaç yazdığını ifade etmişlerdir (Tablo 16).

Gerekli olabileceği düşüncesiyle yazdırılan ilaçlar incelendiğinde ilk sırada %26.3 oranla ağrı kesiciler gelmektedir. Ardından soğuk algınlığı ilaçlar ve merhemler takip etmektedir. Diğer seçeneğinde belirtilen ilaçlar ise ateş düşürücü, tansiyon, kolesterol ve bağırsak ilaçlarıdır (Tablo 16).

5. TARTIŞMA

Bu bölümde yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular ile ilgili olarak yayımlanmış benzer çalışmaların bulguları gösterilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda bireylerin ilaç politikaları bilinç düzeyini ölçmeye yönelik yapılmış veya yayımlanmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın diğer bir bölümü olan ilaç kullanım davranışı ile ilgili olarak yapılan çalışmaların bulguları karşılaştırılmıştır.

Sağlık Bakanlığı (2011) tarafınca yapılan toplumun akılcı ilaç kullanımını ölçen bir çalışmada katılımcılara, hekime gitmeden eczane ilaç alma alışkanlıkları

sorgulandığında katılımcıların %55,7'si kesinlikle hekime gitmeden ilaç almadığını beyan etmiştir. Hekime gitmeden kesinlikle ilaç almayan katılımcıların cinsiyete göre karşılaştırıldığında en fazla kadın, eğitim düzeylerine göre karşılaştırıldığında ise en fazla okuryazar olmayan, ilköğretim ve ortaokul mezunu kişilerin bu cevabı verdikleri belirtilmiştir. Hastalık durumunda ne yaptıkları sorulduğunda, katılımcıların %51,4'ü hekime gittiğini söylemiştir. Hastalık durumunda ilk olarak hekime başvuranların daha çok erkekler olduğu görülmüştür. Öğrenim durumunda göre incelendiğinde en fazla okur-yazar olmayan ve lisans ve üzeri mezun kişilerin hasta olduklarında ilk olarak hekime gittikleri görülmüştür. “Hastalandığınızda yakınlarınız size ilaç tavsiye eder mi” sorusuna “evet” veya “bazen” cevabını verenlerin %36'sının “Yakınlarınız hastalandığında siz ilaç tavsiye eder misiniz?” sorusuna “evet” veya “bazen” cevabını verdiği, %30,8'inin ise “Hastalandığınızda yakınlarınızdan ilaç alır mısınız” sorusuna “evet” veya “bazen” yanıtını verdiği görülmüştür. Bu üç soru yaş ve eğitim değişkenlerine göre değerlendirildiğinde, yaş arttıkça ve eğitim düzeyi yükseldiğinde tavsiye ilaç alan sayısının azaldığı anlaşılmıştır. Çalışmada ilacı kullanılması gereken süreden daha erken bırakma durumu incelendiğinde

erkeklerin kadınlardan, gençlerin ise yaşlılardan daha fazla ilacı erken bırakma eğiliminde oldukları saptanmıştır. Katılımcıların evlerinde ilaç bulundurma durumları incelendiğinde kadınların evlerde ilaç bulundurma durumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Toplumun akılcı ilaç kullanımı açısından değerlendiren Gürhan (2016)'ın çalışmasında da doktora danışmadan ilaç kullanma durumu değerlendirildiğinde katılımcıların %57,1'inin nadiren kullandığını belirtilmiştir. Akraba, arkadaş veya komşu tavsiyesiyle ilaç kullanma durumu sorulduğunda katılımcıların %80,1'i hiçbir zaman kullanmadığını belirtmiştir. Bireylerin çevresindeki insanlara ilaç tavsiye edip etmedikleri sorgulandığında %49,8'i hiçbir zaman tavsiye etmediğini belirtmiştir. Yine aynı çalışmada doktor tarafından reçete edilen ilaçların kullanılma durumu sorulduğunda katılımcıların %54,9'u nadiren bitirmeden bıraktığını ifade etmiştir. Çalışmada evde ilaç bulunsun diye ilaç yazdırma ya da eczaneden alma durumu sorgulandığında bireylerin %47'si ilaç yazdığını ifade etmiştir.

Akılcı ilaç kullanma tutumlarını ölçen Demirel Duran (2014)'ın çalışmasında da evde yedek ilaç bulundurma durumu yaşa göre değerlendirildiğinde en fazla 50-59 yaş grubunda bulunan bireylerin evde yedek ilaç bulundurmaya meyilli oldukları anlaşılmıştır. 30-39 yaş grubunda bulunan kişilerin de %87,5'inin her zaman ya da bazen evde yedek ilaç bulundurduğu görülmüştür. Evde yedek ilaç bulundurma durumu cinsiyet değişkeninde karşılaştırıldığında erkek katılımcıların %54,9'u evde ilaç bulundurma eğilimindeyken %20,7'si bazen evde yedek ilaç bulundurduğunu ifade etmiştir. Kadınların ise %57,7'si evde ilaç bulundurmaya meyillidir. Kadınların %20,7'si de bazen evde yedek ilaç bulundurduklarını söylemiştir. Aynı çalışmada katılımcıların reçetesiz ilaç alma durumu değerlendirildiğinde 30-39 yaş grubundaki insanların reçetesiz ilaç almaya daha yatkın olduğu anlaşılmıştır. 50-59 yaş

grubunda bulunan kişilerin ise hayır seçeneğini daha fazla tercih ettiği görülmüştür. Cinsiyet ile reçetesiz ilaç alma durumu karşılaştırıldığında erkek katılımcıların %31,7'si kadın katılımcıların %26,9'u reçetesiz ilaç alma eğiliminde olduğu görülmüştür.

Polifarmasi ve akılcı ilaç ile ilgili yapılan Palaz Türker (2017)'in çalışmasında "Hastalandığınızda ilk ne yaparsınız?" sorusuna katılımcıların %75,1'si Doktora gittiğini ya da birlerine danıştığını, %24,8'i de evde bulunan ilaçları kullandığını ifade etmiştir. Cinsiyete göre karşılaştırıldığında kadın katılımcıların evde bulunan ilaçlarla tedavi olmaya çalışma eğiliminin daha fazla olduğu sonucunu bulmuştur. Katılımcıların artakalan ilaçları ne yaptığı sorulduğunda %33,4'ünün ilaçları sağlık kuruluşuna verdiği görülmüştür.

Reçete maliyetlerini ölçen Canbolat (2007)'in çalışmasında katılımcılara artakalan ilaçları evde bulundurup bulundurmadığı sorulduğunda katılımcıların %59,7'sinin evde ilaç bulundurmadığı görülmüştür. Hekimin vermiş olduğu kullanım süresinden erken bırakma durumu incelendiğinde katılımcıların %64,3'ü erken bıraktığını ifade etmiştir. İlacı erken bırakan bireylerin %73,5'inin 15-24 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Eğitim durumuna göre ilacı erken bırakma durumu incelendiğinde lise mezunlarının %75'i yüksekokul mezunlarının %69,6'sı ilacı kullanılması önerilen süreden önce bıraktığını ifade etmiştir. Katılımcıların %54'ünün iyileştiğinde ilacı bıraktığı anlaşılmıştır. Reçetesiz antibiyotik kullanım durumunda ise katılımcıların %67'si reçetesiz antibiyotik kullanmadığını belirtmiştir. Bireylere hasta olduklarında ne yaptıkları sorulduğunda erkeklerin %50'si, kadınların da %55,6'sı doktora gördüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca erkeklerin %32,4'ü, kadınların %35,8'i evde olan ilaçları kullanmayı tercih ettikleri anlaşılmıştır.

Erzurum ilinde, Çalikoğlu (2006) tarafından yapılan bir çalışmada katılımcıların %73,4'ü evde ilaç bulundurduğunu ifade

etmiştir. Katılımcılara reçetesiz ilaç alma durumları sorulduğunda %38,5'si evet alırım cevabını verirken %39,6'sı bazen cevabını vermiştir. Çalışmada başkalarına ilaç verme durumu değerlendirildiğinde okuryazar olmayan kişilerin %54,8'i, orta ve yükseköğrenim mezunu bireylerin de %16,7'si başkalarına ilaç vermektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre hastalandıklarında ne yaptıkları sorulduğunda okuryazar olmayan kişilerin %69'u, orta ve yükseköğrenim mezunu kişilerinde %55,2'si evde var olan ilaçları kullandıkları saptanmıştır.

Aile sağlığı merkezinde uygulanan Öztürk (2017)'ün çalışmasında katılımcılara hastalık durumunda ne yaptıkları sorulduğunda %53,5'i hekime danıştığını belirtmiştir. Cinsiyete göre karşılaştırıldığında erkeklerin %57,5'i kadınların da %51,6'sı hekime danışmaktadır. Katılımcıların reçetesiz ilaç alma durumları sorgulandığında %61,4'ünün reçetesiz ilaç almadığı anlaşılmıştır. Tavsiye ile ilaç alımında ise katılımcıların %83,4'ü tavsiye ilaç almamaktadır. Aynı zaman da katılımcıların %84,8'i başkalarına ilaç tavsiyesinde bulunmamaktadır.

Artık ilaç kullanımı ve ilaçların saklanması ile ilgili Göçgeldi ve arkadaşlarının (2009) çalışmasında da bireylerin yarısından fazlasının evlerinde artık ilaç bulunduğu ve bu kişilerin ilaçları tarif edildiği şekilde kullanmayarak hekime daha fazla ilaç yazdırmak için gittikleri belirtilmiştir.

Sağlık Bakanlığı (2011) ve Öztürk (2017) tarafından yapılan çalışmalarda hekime gitmeden ilaç alınmadığı ifade edilse de Gürhan (2016) ve Çalikoğlu (2006) tarafından yapılan çalışmalarda reçetesiz ilaç kullanıldığı ve bu çalışmada da katılımcılar reçetesiz ilaç almadıklarını ifade etseler de ağrı kesici ihtiyaçlarını reçetesiz gidermelerinden dolayı reçetesiz ilaç kullandıkları saptanmıştır. Gürhan (2016)'ın ve Canbolat (2007)'in çalışmalarındaki bulgulardan da farklı olarak bu çalışmada gerekli olabileceği düşüncesiyle ilaç yazdırılmadığı ve ilaçların

hekimin ya da eczacının önerdiği süre kadar kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca diğer çalışmalarda da görüldüğü gibi bu çalışmada da bireylerin evlerinde fazladan ilaç bulduklarını belirlenmiştir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada ilaç politikaları kapsamında politikalar ve uygulamalar incelendiğinde en az bilinen politikadan en fazla bilinen politikaya göre sıralama; referans fiyat uygulaması, ilaç katılım payı, reçete katılım payı, ilaç takip sistemi ve muayene katılım payı şeklinde oluşmuştur.

Politikalar genel olarak değerlendirildiğinde de eğitimin ve gelir seviyesinin bilinç düzeyi üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca orta yaş grubunda bulunan evli bireyler de ilaç politikaları üzerinde daha fazla bilgiye sahiptirler. Referans fiyat uygulamasının bilinirlik düzeyi ise diğer politikaların aksine genç ve bekar kişiler tarafından bilindiği ortaya çıkmıştır.

İlaç kullanım davranışları ile ilgili olarak yer alan ifadelerde de çeşitli farklılıklar ortaya çıkmıştır.

İlaç alımında ilacın fiyatının önemsenmesi durumu incelendiğinde eğitim seviyesi ve gelir düzeyi düşük bireylerin ilacın fiyatı üzerinde daha fazla durdukları anlaşılmıştır. İlaç fiyatlarının önemsenmesine rağmen bireyler araştırmaya göre çoğunlukla muadil (eşdeğer) ilaç tercih etmemektedirler. Ancak muadil ilaç alanların muadil ilacı kabul etme nedenleri sırasıyla; orijinal ilacın bulunmayışı, eczacının önerisi ve yazılan ilacın evde bulunması gelmektedir. İlaç temini sırasında reçetede yazılandan farklı olarak eczacının önerdiği eşdeğer ilacı alan kişilerin ise en fazla kadın bireylerden oluştuğu görülmüştür. Bu durumda kişilerin ilacın fiyatını önemsemelerine rağmen eş değer ilacın genelde daha ucuz olduğunu ve referans fiyat uygulamasını bilmediklerini gösterebilir. Bu uygulama ve eşdeğer ilaç kavramının halk tarafından tam olarak

anlaşıldığı durumda bu davranışların değişebileceği öngörülebilir.

İlaç kullanma davranışlarıyla ilgili olarak araştırmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri de halkın yaklaşık olarak yarısının reçetesiz ilaç alması ve almaya meyilli olmasıdır. Reçetesiz alınan ilaçların bir kısmı eczaneden diğer kısmı ise eczane dışındaki kaynaklardan temin edilmektedir. Reçetesiz ilaç alma davranışının en önemli nedeni bazı ilaçların halk tarafından basit ilaç olarak algılanmasıdır. Aynı zamanda daha önce kullanılan ya da bilinen ilaçların da reçetesiz ilaç kullanımına yol açtığı söylenebilir. Bireylerin en fazla bildikleri uygulamanın katılım payları olduğu görülmüştür. Katılım paylarından dolayı da bireyler hem muayene de hem de reçetede daha fazla ücret ödememek için reçetesiz ilaç alımına yöneldikleri ifade edilebilir.

Katılımcılar, hekimin vermiş olduğu ilacı hekim veya eczacının önerdiği süre kadar kullandıklarını belirtmişlerdir. Ancak katılımcıların önemli bir kısmının ilaçları sadece şikâyet geçene kadar kullandıkları saptanmıştır. Aile bireylerinin tedavi sonrası artakalan ilaçları ne yaptıkları ile ilgili olarak ise yapılan araştırmada bireylerin ilaçları gerektiği zaman kullanmak üzere sakladığı ortaya çıkmıştır. Bu durumda katılım payları ile de açıklanabilir. Reçetede katılım paylarının alınması kişilerin daha az ilaç kullanmasına yol açtığı ya da ilaçların saklandığı da söylenebilir.

İlaçların tekrar kullanımıyla ilgili olarak ise antibiyotiklerin gereksiz ve muayene olmadan kullanılmadığı saptanmıştır. Ancak gereksiz antibiyotik kullanımının önüne tamamen geçilememiştir. Halkın bir bölümü gereksiz antibiyotik kullanımına devam etmektedir.

Gerekli olabileceği düşüncesiyle hasta olmadan ilaç yazdırma ya da satın alma durumu incelendiğinde de bireylerin bu amaçla ilaç yazdırmadığı görülmüştür. Gerekli olabileceği düşüncesiyle ilaç yazdıran ya da satın alanlar ise sırasıyla en fazla; ağrı kesici, soğuk algınlığı, merhem, vitamin, burun spreyi, antibiyotik, mide,

alerji, göz damlası, ateş düşürücü, tansiyon, kolesterol ve bağırsak ilacı yazdırmakta ya da satın almaktadırlar.

İlaç politikaları ve ilaç kullanım davranışlarıyla ilgili olarak yapılan bu çalışmada ortaya çıkan sonuç itibarıyla politikaların halk nezdinde uygulanmaması ve benimsenmemesi, politikaların tam olarak işlevlerini yerine getirememesine yol açmaktadır. Bu durum bilinç düzeyinin de etkisiyle olumsuz ilaç kullanım davranışlarına yol açmaktadır. Gereksiz ve bilinçsiz ilaç kullanımları, tedavinin yarıda bırakılması ve ilaçların israf edilmesi uygulanan politikaların tam olarak etkin olmadığını göstermektedir.

Çalışmadan elde edilen verilere göre Sağlık Bakanlığına aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Halka yönelik uygulanan ve halkı ilgilendiren her türlü politikanın ya da uygulamanın bireyler tarafından öğrenilmesi amacıyla çeşitli yayın organlarından tanıtımı yapılmalıdır. Politikaların halk tarafından benimsenmesi durumunda daha verimli olarak uygulanacağı düşünülmektedir.

İnsan sağlığının her türlü konudan önemli olduğu vurgulanarak ilacın fiyatını önemseyen kişilere karşı eğitici çalışmalar yapılmalıdır.

Orijinal ilaç ile jenerik ilaç arasında terapötik bir farklılığın bulunmadığı halka anlatılmalıdır.

Tavsiye ile ilaç kullanmama ve başkasına ilaç tavsiye etmeme konusunda halk bilinçlendirilmelidir. Ayrıca muayene olmadan hiçbir nedenle ilaç kullanılmaması gerektiği anlatılmalıdır.

Hastalar, verilen ilaçların hekim ya da eczacı tarafından önerilen süre ve miktarda kullanılması gerektiği konusunda eğitilmelidir.

Bireylere evde bulunan ilaçların kafa karıştırmaması ve kişi sağlığının riske atılmaması için kullanılabilir nitelikte olan ilaçların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması ve son kullanma tarihi geçen ilaçların çeşitli

yollarla imha edilmesinin gerekliliği anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. AKYÜREK, Ç. E. (2012). “Sağlıkta Bir Geri Ödeme Yöntemi Olarak Global Bütçe ve Türkiye”, Sosyal Güvenlik Dergisi, 2(2): 124-153.
2. ALTMAN, S. H. and COHEN, B. (1993). “The Need for a National Global Budget”, Health Affairs, 12(1): 194-203.
3. BENLİ, B. (2011). Sağlıkta Geri Ödeme Yöntemleri ve Teknik Verimlilik, SGK Yayınları, Ankara.
4. Beşerî Tıbbi Ürünlerin Fiyatlandırılması Hakkında Tebliğ (Resmî Gazete: 29.09.2017, Resmî Gazete Sayısı: 30195).
5. Beşerî Tıbbi Ürünlerin Fiyatlandırılmasına Dair Karar (Kabul Tarihi: 21.04.2004, Karar Sayısı: 6781, Resmî Gazete: 14.02.2004).
6. CANBOLAT, F. (2007). Birinci Basamak Sağlık Kuruluşlarına Başvuran Hastalarda İlaç Kullanım Alışkanlıklarının Reçete Maliyetlerinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
7. ÇALIKOĞLU, O. (2006). Erzurum İl Merkezinde Çalışan Pratisyen Hekimler İle 20 Yaş Ve Üzeri Kişilerin Akılcı İlaç Kullanım Boyutları ve Etkileyen Faktörler, Uzmanlık Tezi, Atatürk Üniversitesi Uzmanlık Tezi, Erzurum.
8. ÇALIŞKAN, Z. (2008). “Referans Fiyat ve İlaç Piyasası”, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 11(1): 49-75.
9. DANZON, P. M. and KETCHAM, J. D. (2003). Reference Pricing of Pharmaceuticals For Medicare: Evidence From Germany, The Netherlands And New Zealand, NBER Working Paper No.10007.
10. DE VOS, C. M. (1996). “The 1996 Pricing and Reimbursement Policy in the Netherlands”, Pharmacoeconomics, 10(2): 75-80.
11. DEMİREL DURAN, A. (2014). Antalya Eğitim ve Araştırma Hastanesi’nde Sağlık Çalışanları ile Tedavi Alan Hastaların Akılcı İlaç Kullanımına İlişkin Tutumlar, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
12. DICKSON, M. and REDWOOD, H. (1998). “Pharmaceutical Reference Price: How Do They Work in Practice?”. Pharmacoeconomics, 14(5): 471-479.
13. DİŞÇİ, R. (2008). Temel ve Klinik Biyoistatistik, İstanbul Tıp Kitabevi, İstanbul.
14. DPT (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Beşerî İlaç Sanayii Alt Komisyon Raporu, Ankara.
15. DREDGE, R. (2004). Hospital Global Budgeting, The Word Bank.
16. DSÖ (1988). Ulusal Bir İlaç Politikası Nasıl Geliştirilir ve Yürürlüğe Koyulur, Ulusal İlaç Politikaları Geliştirme Rehberi, T.C. Sağlık Bakanlığı Hıfzısıha Mektebi Müdürlüğü, Cenevre.
17. GIUFFRIDA, A. (2001). Learning From the Experience: The Inter-American Development Bank and Pharmaceuticals, Washington: Inter Development Bank.
18. GÖÇGELDİ, E. UÇAR, M. AÇIKEL, C. H. TÜRKER, T. HASDE, M. ve ATAÇ, A. (2009). “Evlerde Artık İlaç Bulunma Sıklığı ve İlişkili Faktörlerin Araştırılması”, TAF Preventive Medicine Bulletin, 8(2).
19. GREEN, D. G. (1998). “Is Price Regulation Necessary? A Summer of

- the Arguments”. *Pharmaeconomics*, 14(1): 137-142.
20. GÜRHAN, B. (2016). Bir Üniversite Hastanesine Başvuran Hastaların Akılcı İlaç Kullanım İlkeleri Açısından Değerlendirme, Tıpta Uzmanlık Tezi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.
21. KAYIŞ, A. (2014). “Güvenilirlik Analizi”, s. 403-419, (Ed.) KALAYCI. Ş., SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Ankara.
22. LUNDKVIST, J. JOHNSON, B. and REHBERG, B. (2006). “The Costs and Benefits of Regulations for Reimbursement of New Drugs”, *Health Policy*, 79, 337 – 344.
23. OECD (2008). Sağlık Sistemleri İncelemeleri Türkiye, OECD Publishing.
24. ÖZTÜRK, H. (2017). Kayseri’de Aile Sağlık merkezlerine Başvuran Erişkin Hastaların İlaç Kullanım Davranışları Ve Bunu Etkileyen Nedenlerin Belirlenmesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi, Kayseri.
25. PALAZ TÜRKER, Ö. (2017). Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Polikliniklerine Başvuran Hastaların Polifarmasi Ve Akılcı İlaç Kullanım Durumları, Aile Hekimliği Uzmanlık Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Ankara.
26. PUIG-JUNOY, J. (2005). “Price Regulation System in the Pharmaceutical Market”, s. 35-58, (Ed.) J. PUIG-JUNOY J, *The Public Financing of Pharmaceuticals*, Edward Elgar Publishing, UK.
27. SAĞLIK BAKANLIĞI (2011). Toplumun Akılcı İlaç Kullanımına Bakışı, Ankara.
28. SAĞLIK BAKANLIĞI (2018). <http://www.akilciilac.gov.tr/?p=718>, 11.02.2018
29. Sağlıkta Uygulama Tebliği (Resmî Gazete: 24.03.2013, Resmî Gazete Sayısı: 28597).
30. TEB (1995). Avrupa Birliği ile Oluşturulacak Gümrük Birliği ve İlaç Sektörü Üzerine Etkileri. Ankara.
31. TOBB (2008). Türkiye İlaç Sanayi Sektör Raporu, Ankara.
32. VOGLER, S. ZIMMERMANN, N. LEOPOLD, C. and JONCHEERE, K. (2011). “Pharmaceutical Policies in European Countries in Response to the Global Financial Crisis”. *Southern Med review*, 4(2): 69-79.
33. WHO (1987). *The Rational Use of Drugs*. Nairobi.
34. YILDIRIM KAPTANOĞLU, A. (2012). “Sağlık Ekonomisi ve İlaç Ekonomisi” s.236-295, (Ed.) YILDIRIM KAPTANOĞLU, A Sağlık Yönetimi, Beşir Kitapevi İstanbul.

PIYASALARI OLAN TOPLUMDAN PİYASA TOPLUMUNA: KARL POLANYI'NİN PERSPEKTİFİNDEN İKTİSAT SOSYOLOJİSİ

FROM SOCIETY HAVING MARKETS TO MARKET SOCIETY: ECONOMIC SOCIOLOGY FROM KARL POLANYI'S PERSPECTIVE

İsmail KİTAPCI*

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
i.kitapci@yahoo.com.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8636-4259>

ÖZ

Günümüzde piyasa toplumunun yaşadığı krizi yıllar önce iktisat sosyolojisinin öncü isimlerinden Karl Polanyi "Büyük Dönüşüm" (1944) adlı eserinde "19. yüzyıl uygarlığı çöktü" diyerek ifade etmişti. Polanyi'den günümüze çok fazla şey değişmiş görünmüyor. Günümüzde "iktisadi olanın" "sosyal olan" üzerinde tahakkümünü daha çok artırması küresel kapitalist sistemin daha çok eleştirilmesinin nedenlerinden biri olarak görülebilir. Dünyadaki rasyonaliteye dayalı yerleşik iktisadi sistem insan, iktisat ve toplum arasındaki mesafeleri gün geçtikçe artırıyor. Polanyi piyasa öncesi toplumlarda iktisadi davranışın sosyal ilişkilerle iç içe olduğunu söylerken modernleşmeyle birlikte iktisadi davranışın sosyal ilişkilerden özerk bir duruma geldiğini belirtmektedir. Bu kapsamda Polanyi iktisat sosyolojisi perspektifinden piyasaları olan toplum ile piyasa toplumunu tarihsel argümanlarla karşılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Toplumu, Gömülülük, Meta, Değişim

Jel Kodları: A14, B10, B50

ABSTRACT

Karl Polanyi, one of the pioneers of economic sociology described the crisis of the market society in today said that the "19th century civilization has collapsed" in his "Great Transformation" (1944) many years ago. Not much has changed since Polanyi. The fact that the "economic" now increases its domination over the "social" can be seen as one of the reasons for the more criticism of the global capitalist system. The established economic system based on rationality in the world increases the distances between human, economics and society. Polanyi states that economic behavior in pre-market societies is embedded with social relations, while that with modernization, economic behavior has become autonomous from social relations. In this context, Polanyi compares the societies with markets from the perspective of economic sociology and market society with historical arguments.

Keywords: Market Society, Embeddedness, Meta, Change

Jel Codes: A14, B10, B50

GİRİŞ

Geleneksel iktisadi düşünceye karşı çıkan ve 1944 yılında yayınlanan "Büyük Dönüşüm" (Great Transformation) adlı çalışmasıyla dünya çapında etki uyandırmış Macar düşünür Karl Polanyi (1886-1964) en önemli iktisat sosyologlarından biri

olarak görülmektedir. Polanyi 19. yüzyıl iktisadi düşüncelerini sorgulamıştır. Bu noktada ilkel toplumlardan piyasa toplumuna geline süreçteki sosyal ve iktisadi ilişkileri araştırma konusu yapmıştır. Polanyi kapitalizm öncesi

toplumda iktisadın politik ve dini kurumların içinde toplumun geri kalanı ile bütünleşik bir yapıda olduğunu vurgularken kapitalizmin ortaya çıkışıyla iktisadın toplumdan ayrıldığını ve toplumun geri kalanına hakim olduğu argümanı üzerinden piyasa toplumunun yapısını ve ortaya çıkardığı başarısızlıkları açıklamaktadır.

Klasik iktisat sosyolojisi açısından bakıldığında Polanyi gömülülük (embeddedness) kavramı üzerinden piyasa toplumu ile birlikte iktisadi davranışın sosyal ilişkilerden bağımsız bir şekle dönüştüğünü ifade ederek insanın toplumsal hayattan soyutlanmış bir varlık haline dönüştüğünü belirtmiştir. Polanyi, 19. yüzyılın başlarına kadar, iktisadın zamanın sosyal ilişkilerine gömüldüğünü ifade ederken bu toplumlarda, belirlenen davranışın ve öncelikli amacın “kazanmak” değil “toplumsal bağlılık” olduğunu vurgulamıştır. Özellikle 19. yüzyılda kendi kendini düzenleyen piyasanın yükselişi bu ilişkinin dönüşmesine neden olmuştur. Polanyi kendi kendini düzenleyen piyasanın toplumu kişisiz piyasa süreçlerine ittiğini ve iktisadi sosyal ilişkilerden kopardığını belirtmiştir.

Polanyi kaynakların tarih boyunca karşılıklı bağımlılık ve yeniden dağıtım ilkeleri doğrultusunda paylaşıldığını öne sürmüştür. Ona göre iktisadi davranış sosyal, siyasal, dini ve kültürel faaliyetlerle iç içedir yani bunların içerisine gömülüdür. Bu noktada gömülülük kavramı karmaşık toplumsal ilişki ağlarının anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Polanyi sosyal ve kültürel unsurlar olmadan iktisadi eylemin zayıf olacağını, bütünlükçü bir anlam taşımayacağını ve istikrar getirmeyeceğini ifade etmiştir. Polanyi’ye göre emek bir insan faaliyeti, toprak doğanın başka bir adı, para ise satın alma gücünün bir simgesidir. Bunlar meta değerlerdir. Metalar sadece satış amacıyla üretilmektedir. Polanyi’ye göre önce toprak, sonra emek ve en son para metalaşmıştır. Polanyi emek, toprak ve paranın metalaşmasını “hayali metalar” olarak adlandırmıştır.

Bu çalışmada piyasaları olan toplumdan piyasa toplumuna geline süreçte değişen ve dönüşen iktisadi anlayışlar ve piyasa toplumunun ortaya çıkardığı siyasal ve kültürel etkiler Polanyi’nin “gömülülük” yaklaşımı açısından sorgulanmaktadır. Bu noktada ilkel toplumdan piyasa toplumuna geçişle birlikte emek, toprak ve paranın nasıl metalaştırıldığı değişim, karşılıklılık ve yeniden dağıtım konuları açısından anlatılmaktadır. Bu süreçte değişim değerinin zamanla nasıl deneyimsel değerine önüne geçtiği, iktisadi olanın sosyal olan üzerinde nasıl tahakküm kurduğu tarihsel argümanlardan yararlanılarak anlatılmaktadır.

1. KARL POLANYI VE İKTİSAT SOSYOLOJİSİ

“Ekonomik belirleyiciliği tüm insan toplumlarına uygulama çabası biraz gerçekdışıdır.”

Karl Polanyi

İktisat sosyolojisi, iktisadi yaşamın daha geniş bir sosyal yapıya gömülü olduğunu savunarak iktisadi olgulara sosyolojik bir bakış açısı uygulayan bir bilim dalı olarak ifade edilebilir (Swedberg, 2006: 2). Aynı zamanda iktisat sosyolojisi¹ toplumsal açıdan iktisadi davranışları, süreçleri ve yapıları bağlamsallaştırmaya yönelik geniş tabanlı bir çaba olarak da ifade edilebilir. İktisat sosyologları farklı teorileri ve metodolojileri kullanırken, iktisadi olguların onları şekillendiren sosyal mekanizmalarla ilgili olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu uygulamalar, kültürü, kurumları, politik

¹ İktisat sosyolojisi kavramı ilk defa İngiliz iktisatçı Jevons tarafından 1879 yılında kullanılmıştır. Kavram daha sonra 1890-1920 döneminde Durkheim ve Weber’in eserlerinde kullanılmıştır. Klasik iktisat sosyolojisi anlamında Durkheim’in “*Toplumsal İşbölümü*” (1893), Simmel’in “*Paranın Felsefesi*” (1900) ve Weber’in “*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*” (1905) ve “*Ekonomi ve Toplum*” (1922) adlı eserleri örnek verilebilir. Aynı zamanda Karl Polanyi’nin ilk olarak 1944 yılında yayınlanan ünlü eseri “*Büyük Dönüşüm*” (Great Transformation) klasik iktisat sosyolojisinin başyapıtlarından birini oluşturmaktadır (Swedberg, 2003: 5, 6).

yapıları ve sosyal ağları içermektedir (Talmud, 2013: 1). İktisat sosyolojisi, İngiliz ve Fransız pozitivizmlerinin aşırı nesnelci ve teorik genelleme çabası nedeniyle farklılıklara önem vermeyen yaklaşımı ile Alman romantizminin aşırı öznelci ve kültürel farklılıkları herhangi bir teorik genelleme yapmaya izin vermeyecek ölçüde öne çıkartan tarihselci yaklaşımı dışında bir “*üçüncü yol*” olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, iktisat sosyolojisi alanında, kavramsal ve ampirik öncü çalışmaları yapmış olan Max Weber, Werner Sombart ve Georg Simmel'in eserlerinde hem Alman tarihselciliğinin etkileri hem de Alman tarihselciliğinde rastlanmayan bir teorik genelleme çabası söz konusudur (Özatalay, 2014: 32; Trigilia, 2002, 39-40).

İktisat sosyolojisine katkı yapan önemli isimlerden biri de Karl Polanyi'dir. 1944 yılında yayınlanan “*Büyük Dönüşüm*” (Great Transformation) adlı çalışmasıyla ön plana çıkan Karl Polanyi (1886-1964) en önemli iktisat sosyologlarından biri olarak görülmektedir. Polanyi, D.Wang'ın bibliyografik araştırmasına göre günümüzdeki iktisat sosyologları arasında en etkili olanıdır. Buna karşın Polanyi kendini hiçbir zaman iktisat sosyoloğu olarak görmemiştir. Polanyi kendisini kısmen iktisat tarihçisi ve kısmen iktisat antropoloğu olarak tanımlamıştır (Veselov, 2013: 21).

Klasik iktisat sosyolojisine önemli katkılarda bulunan Polanyi (1944) insan doğasının adım adım dönüştürüldüğünü, insanın kendi sosyal ortamından alındığını ifade etmektedir. İnsan bu yarışta para kazanmak için yavaş yavaş “iktisadi insan”a dönüşmektedir. Bu noktada iktisadi analizlerde iktisadi rasyonaliteyi tek yöntem olarak kullanmak insanı sosyal ve tarihi ortamından soyutlamak anlamına gelmektedir. Bu çerçevede Polanyi insani olan dürtülerin hiçbirinin iktisadi olmadığını ifade ederek iktisadın insan tarafından kurulmuş bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Polanyi iktisadi davranışların sosyal boyutunu piyasa toplumu öncesi gelişmeler ile piyasa toplumu sonrası ortaya

çıkan gelişmeleri karşılaştırarak açıklamaya çalışmıştır. Bu noktada Polanyi'nin 1944 yılında yayınlanan “*Büyük Dönüşüm*” (Great Transformation) adlı eseri dünyada büyük yankı uyandırmıştır.

1.1. Büyük Dönüşüm (Great Transformation) ve Piyasaların İşleyişi

“19. yüzyıl uygarlığı çöktü.”

Karl Polanyi (Great Transformation-1944)

Polanyi'nin 1944 yılında yayınlanan “*Büyük Dönüşüm*” (Great Transformation) adlı yapıtı çok kuvvetli bir argümanla başlamaktadır: “*19. yüzyıl uygarlığı çöktü*”. Polanyi'nin bu çalışmasının önemi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne ve Avrupa'da faşizmin ortaya çıkmasına neden olan iktisadi, sosyal ve politik nedenleri anlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu noktada “*Büyük Dönüşüm*” çok disiplinli bir analizle bu felaketlerin köklerini “*kendi kendini düzenleyen bir piyasa sistemi kurmak için ekonomik liberalizmin ütopyik çabasına*” dayandırmaktadır (Castles vd. 2011: 6).

Polanyi'ye göre 19.yüzyıl uygarlığı dört kurum üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki bir yüzyıl boyunca büyük devletler arasında uzun ve yıpratıcı savaş çıkmasını önleyen güç dengesi sistemidir. İkincisi dünya ekonomisinin benzersiz bir biçimde örgütlenmesini sağlayan uluslararası altın standardıdır. Üçüncüsü görülmemiş bir maddi refaha yol açan kendi kurallarına göre işleyen piyasadır. Dördüncüsü ise liberal devlettir. Bu sınıflandırmaya göre bu kurumların ikisi iktisadi ikisi ise politiktir. Başka bir sınıflandırmaya göre ise ikisi ulusal diğer ikisi de uluslararası kurumlardır (Polanyi, 2016: 35).

Polanyi “*Büyük Dönüşüm*”de iki soruya cevap aramaktadır. İlk olarak, kendi kendini düzenleyen piyasanın tarihsel kökleri ve nasıl kurulduğu, ikincisi ise kendi kendini düzenleyen piyasanın sosyal ve iktisadi hayatın işleyişi üzerindeki etkilerinin neler olduğudur (Trigilia, 2004: 99, 100). Bu noktada Polanyi 19. yüzyıl

iktisadi düşüncelerini sorgulamıştır. Bilindiği gibi 19. yüzyıl düşünürleri insanın iktisadi faaliyetlerinde kar amacına yöneldiğini, maddeci eğilimleri olduğunu, dolayısıyla daha çok çaba sarfedecek yerde daha az çaba sarfetmeyi seçtiğini ve emeğinin karşılığında kendisine bir şey ödenmesini beklediğini varsayımlardır.² Kısacası insanın iktisadi faaliyetlerinde iktisadi rasyonalite dedikleri şeye uyacağını, başka tür davranışların ancak dış müdahaleler sonucu ortaya çıkabileceğini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla piyasalar doğal kurumlardı ve insanlar kendi hallerine bırakıldığında kendiliğinden ortaya çıkacaklardı. Piyasalarda oluşan yalnızca fiyatların kontrol ettiği bir iktisadi sistem kadar normal bir şey olamazdı. Sonuçta piyasalara dayanan bir insan toplumu ilerlemenin amacı olarak görülmüştür³ (Polanyi, 2016: 333).

Polanyi, insan doğasının adım adım dönüştürüldüğünü, insanın kendi sosyal ortamından alındığını ifade etmektedir. İnsan bu yarışta para kazanmak için yavaş yavaş iktisadi insana dönüşmektedir.⁴ Buna karşın Polanyi insanın mizacının çağlar boyunca aynı kaldığına inanıyordu (Veselov, 2013: 21, 22). Çünkü Polanyi'ye göre bugün “rasyonel” biçiminde tanımlanan kavram, geçmiş çağlardaki insan topluluklarının davranışlarını belirlemiyordu. İnsan çağlar boyunca aynı kaldığından bugün tarif edildiği anlamdaki

“rasyonel” kavramı doğal ve insani bir kavram değildir.⁵ Dolayısıyla Polanyi 19. yüzyılda ortaya çıkan iktisadi rasyonalite kavramının 18. yüzyıldaki siyasi rasyonalite kavramının torunu olduğunu belirtmiş ve onun atası kadar gerçek dışı olduğunu belirtmiştir (Akan, 2016: 97).

Polanyi, “Büyük Dönüşüm”de iktisadın toplumda oynayacağı rolün toplum tarafından belirlendiğini, iktisadın kendi başına bir dinamiğinin olmadığını, kontrol altında ve ancak sınırlar içinde işleyebilir olduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “...Sosyal örgüt kendi doğrultusunda yürüdüğü sürece, bireysel ekonomik dürtülere gerek duyulmaz; kişisel çaba göstermekten kaçınılması gibi bir sorundan korkmak gereksizdir; işbölümü kendiliğinden sağlanacak, ekonomik yükümlülükler gerektiği gibi yerine getirileceklerdir. Böyle bir topluluğa kar fikri giremez; pazarlık etmek kınanır; elindeki avucundakini cömertçe dağıtmak bir mezihmet olarak görülür; o ünlü takas ve değişim eğilimine de rastlanmaz. Yani ekonomik sistem yalnızca sosyal örgütlenişin bir fonksiyonudur” (Polanyi, 1986: 71’den aktaran Dumludağ, 2004: 7).

Polanyi’ye göre Frank H. Knight’in “insani olan dürtülerin hiçbiri ekonomik değildir” sözü yalnızca sosyal yaşam için değil iktisadi yaşam için de geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında Adam Smith’in ilkel insanının büyük bir güvenle üzerine kurduğu takas eğilimi insanın iktisadi faaliyetlerinde sık rastlanan eğilimlerinden değil çok az görünenlerdendir. Bu akılcı modeller modern antropoloji tarafından yalanlandığı

² Polanyi, “Büyük Dönüşüm”de 19. yüzyıldan önce toplumların genel çıkarlarının bireyin çıkarlarından çok daha önemli olduğunu savunmuştur. Polanyi kişisel çıkar kavramının dar bir kavram olduğunu ifade etmiştir (Swedberg, 2003: 27).

³ Polanyi’nin “bir toplumu yalnızca insan iradesi ve isteği ile biçimlendirmek bir yanılısamadır” görüşü yani “her türden müdahalenin her zaman istenir sonuçlar yaratamayabileceği” aksine ‘cehennem giden yol iyi niyet taşlarıyla örülüdür” sözünü doğrularcasına insan doğasına karşıt düşen toplum kurgularının eninde sonunda istikrarsızlık ve çöküş eğilimini getireceğidir. Bu açıdan bakıldığında Polanyi’nin faşizm analizi düşünce tarihinin toplumun kendini koruma için aldığı önlemlerin nasıl yıkıcı sonuçlara neden olabileceğini belirten en önemli analizlerden birisidir (Özel, 2018: 298).

⁴ Polanyi’nin bu sözleri akıllara Kırız yazar Cengiz Aytmatov’un şu sözlerini getirmektedir. “İnsan için en zor olan şey her gün insan kalmaktır.”

⁵ Liberalizm insana “doğal iktisadi” güdülerini yüklerken, Polanyi açlık ve kazancın aşk ve nefretten daha iktisadi olmadığını ifade etmiştir. “Doğruyu söylemek gerekirse, insanoğlu her şey birbirine bağlı olarak düzenlendiği müddetçe çok çeşitli sebeplerle çalışır” Bu sebepler gurur, önyargı, sevgi veya kıskançlık olabilir ve bunlar dini, siyasi veya estetik güdülerle açığa çıkmış olabilirler. Polanyi’ye göre eğer modern iktisatçıların söylediği türden güdülerin insan doğasında bulunduğu varsayılırsa bütün eski, primitif toplumların doğal olmadıklarını varsaymak gerekmektedir (Polanyi, 1971: 68; Akan, 2016: 103).

gibi ticaretin ve piyasaların tarihi de 19. yüzyıl sosyologlarının uyumcu (harmonistik) öğretilerinde varsayılandan bütünüyle farklıdır. İktisat tarihi ulusal piyasaların doğuşunun hiçbir şekilde iktisadi alanın zamanla ve kendiliğinden ve hükümet kontrolünden kurtulması sonucu ortaya çıkmadığını belirtmiştir (Polanyi, 2016: 333, 334).

Buna karşın Adam Smith ise “Ulusların Zenginliği”nde kişisel çıkar güdüsünün insanların doğuştan gelen ortak özelliği olduğunu ifade etmiştir. Polanyi'nin bu konuda görüşleri ise tamamen farklıdır. Polanyi bu durumu şu cümleleriyle ifade etmektedir: “*Son zamanlarda yapılan tarih ve antropoloji çalışmalarının göze çarpan sonucu, insan ekonomisinin, kural olarak, insanın sosyal ilişkilerinin içine yerleşmiş olduğu. İnsan maddi zenginlik edinmekteki bireysel çıkarlarını korumak gayesiyle hareket etmez; toplumsal konumunu, sosyal haklarını ve sosyal değerlerini korumak üzere hareket eder. Maddi zenginliğe ancak bu amaçlara hizmet ettiği için değer verir*” (Polanyi, 1986: 68'den aktaran Dumludağ, 2004: 6, 7). Polanyi'nin bu açıklamalarından da anlaşılacağı gibi Polanyi'nin insan ve insan yaşamı konusundaki derin kaygısı onu karmaşık bir toplumda özgürlüğü anlama yolculuğuna çıkarmıştır. Polanyi, özgürlüğün esas olarak iktisadi değil, ahlaki ve dini olduğunu savunmuştur. Polanyi'nin çıkış noktası, insanın yüce amacının “*iktisadi ilerleme ve refah değil, barış ve özgürlük*” olduğu yönündedir. Bu noktada Polanyi iktisadi eylemi önemsiz olarak görmüyor, ancak iktisadın toplum ve ilişkileri koruyan kurumlara tabi olması gerektiğini ifade etmektedir ⁶ (Pieters, 2016: 80).

Polanyi, 19. yüzyılın başlarına kadar, iktisadın zamanın sosyal ilişkilerine gömüldüğünü ifade etmiştir. Bu toplumlarda, belirlenen davranış ve

öncelikli amaç kazanmak değil toplumsal bağlılıktır. 19. yüzyılda kendi kendini düzenleyen piyasanın yükselişi bu ilişkinin dönüşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Polanyi kendi kendini düzenleyen piyasanın toplumu kişisiz piyasa süreçlerine ittiğini ve böylece iktisadi sosyal ilişkilerden kopardığını belirtmiştir. Sonuçta 20. yüzyılın başlarında, kendi kendini düzenleyen piyasa kavramı üzerine kurulmuş olan dünya sistemi çökmüş ve özgürlük yok olmuştur. Polanyi açısından bu durum “*Özgürlük Paradoksu*” olarak nitelendirilmektedir (Pieters, 2016: 80, 81; Polanyi, 2016: 118-120).

Polanyi'nin piyasaya ilişkin görüşlerinin günümüzde de oldukça etkin olduğu durumlar ortaya çıkabilmektedir. Piyasaların liberallerin öngördüğünün aksine, bilinçli bir irade sonucu ortaya çıktığını belirten Polanyi'nin bu eleştirisi 1990'ların başında piyasa sistemine geçmeye çalışan Rusya'da işler kendi haline bırakıldığında daha iyi anlaşılmıştır. Rusya'da müdahale olmadığında piyasaların kendiliğinden ortaya çıkıp uyumlu bir şekilde işlemedikleri görülmüştür. Bu noktada Rusya'da piyasaların işlemesi için gerekli olan düzenlemeler yapılmayınca bu boşluğu mafya tipi örgütlenmeler doldurmuştur. Aynı zamanda Asya Kaplanları olarak adlandırılan bazı ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı sanayileşmelerinde piyasaların kendiliğinden işlemesinin önemli olduğunu belirten Neo-liberal görüşe karşılık devletin bu ülkelerde düzenleyici rolünün önemini belirtenler için Polanyi'nin görüşlerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır (Dumludağ, 2004: 5).

Sonuç olarak geçiş ekonomilerinin bir çoğunda uygulanan ve IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından tavsiye edilen “*şok terapi*” ya da “*big-bang*” tarzı stratejilerin ardındaki temel düşüncenin yani piyasa düzeninin kendiliğinden ortaya çıkabileceği fikrinin başarısız olduğu görülmüştür. Polanyi'nin ifadesiyle, “*laissez-faire'in hiçbir doğal yanı yoktu; işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya*

⁶ Kurumsal müdahale bir tehdit olarak görülmemeli, sosyal ilişkilerin ve özgürlüğün önemini koruması olarak görülmelidir. Polanyi için güç ve kontrol hem gerekli hem de tehlikeliydi (Pieters, 2016: 101).

çıkamazdı". Dolayısıyla piyasa sisteminin kendiliğinden oluşamayacağını belirten Polanyi'ye göre "iktisat küt kaynakların sınırsız istekleri karşılamak üzere alternatif kullanımları arasında dağıtılmasıyla ilgili faaliyet değil, insan tarafından kurulmuş bir süreç"tir. Aynı zamanda insan davranışlarını belirleyen de toplumu oluşturan kurumlar bütünüdür (Güler, 2012: 63, 64).

1.2. Polanyi'nin Piyasa ve Toplum İlişkilerine "Eski Yoksul Yasaları" Açısından Bakış: Speenhamland Yasası

İngiltere'de oluşturulmuş Speenhamland⁷ Yasası (1795-1834) İngiltere'nin yoksul kesiminin üretime hiçbir katkıda bulunmadan maaş aldığı yoksulluk yasasının esnek bir biçimde uygulandığı bir sistemdir. Sanayi Devrimi'nin en canlı döneminde 1795'ten 1834'e kadar İngiltere'de bir emek piyasasının ortaya çıkarılması Speenhamland yasasıyla engellenmiştir (Polanyi, 2016: 118-120). Bu sistem tahıl fiyatlarına göre düzenlenen bir ölçüte göre, hem ücret geliri olmayan yoksullara asgari geçim yardımı yapılmasını, hem de ücret geliri olan emekçilerin ücretlerinin desteklenmesini amaçlamıştır. Aynı zamanda aile bireylerinin yardım kapsamına alınması ile aile, yoksul yardımının temel birimi olmuştur. Bu sistemle yoksullar kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlamış olacaktı. Ücret gelirleri, sistemde öngörülen oranın altına düştüğünde yoksul yardımıyla takviye edileceklerdi. Böylece ücret destekleri genelleşmiş oldu, aile yardımı uygulandı ve sadece düşkünlerevi (poorhouse) sakinleri değil, dışındaki yoksullar da yardım kapsamına alındı. Bu noktada "Yaşama hakkı" ilkesi gereğince, hiç kimsenin aç kalmaktan korkması gerekmeyecek, ne kadar az kazanırsa kazansın "parish" (kilise) ona bakmakla yükümlü olacaktır (Güngör ve Özuğurlu, 1997: 5, 6).

⁷ İngiltere'de 1795'te oluşturulmuş fondur. Speenhamland adlı kasabada ilk kez yürürlüğe girdiği için bu isimle adlandırılmaktadır.

Elizabeth Devri Yasası'nda sadece iş bulamayanların yardım almaya hakkı olmasına rağmen Speenhamland Yasası'na göre ücretliler ölçütün öngördüğü aile gelirini sağlamadığı durumlarda işi olan biri bile yardıma hak kazanabiliyordu. Dolayısıyla ücreti ne olursa olsun aynı geliri elde eden işçinin işvereni memnun etmekten sağlayacağı herhangi bir maddi çıkar yoktu. Bu durum yalnızca ödenen ücret ölçütü aştığı zaman farklılaşıyordu. Bu durum işveren ne kadar düşük ücret verirse versin vergilerle karşılanan destekler geliri belli bir düzeye çıkardığından dolayı hemen hemen her ücret düzeyinde işçi bulunabildiği için özellikle kırsal kesimde pek sık rastlanan bir şey değildi. Öyle ki; Speenhamland'ın uygulanmasıyla birkaç yıl içinde emek verimliliği dilenci emeğinin düzeyine düşmüştür. Bu durum işverenler için ücretleri ölçütün üzerinde bir düzeye çıkarmamak için fazladan bir neden oluşturmuştur. Çünkü bir kez işin yoğunluğu özen ve etkinlik belli bir düzeyin altına düştükten sonra çalışmanın "dostlar alış verişte görsün" tavrından veya "sadece iş yapar gibi görünmek için iş yapmak"tan pek farkı kalmıyordu (Polanyi, 2016: 127, 128). Aynı zamanda bu sistemde maaşların verilmesi çırak-kalfa-usta olayına da zarar vermiştir. Dolayısıyla piyasa sisteminin sosyal ilişkilere zarar vermesi aynı zamanda çırak-kalfa-usta ilişkisinin azalması örtük bilginin aktarılmasını da engellemiştir ⁸ (Collet, 2003: 8).

⁸ Karl Polanyi'nin kardeşi olan ve "nesnel ve kesin bilgi ideali"ne karşı çıkmış olan çağdaş bilim felsefecisi Michael Polanyi örtük ya da zımnî bilgiyi bilimsel bilgi dahil olmak üzere tüm bilginin temeli olduğunu göstermek için kullanmıştır. Bu görüşe göre tüm bilgi, bir sondaj ile karanlık bir mağarayı keşfeden bir kişi gibi kalıcı bir süreçle geliştirilir. Polanyi'ye göre, bilimsel bilgi her zaman bir zımnî bilgi bileşenini kapsamaktadır. Örtük ya da zımnî bilgi (tacit knowledge), diğer kişilere yazılı veya sözlü olarak anlatılması kolay olmayan bilgi türlerine verilen isimdir. Genellikle, deneyimler yoluyla kazanılan ve ifade edilmesi zor olan bilgiler örtük bilgi sınıfına girmektedirler. Örtük bilginin karşıtı olan açık bilgi ise, başkalarına yazılı veya sözlü olarak kolayca aktarılabilen bilgi türüdür. Örnek vermek gerekirse, "Türkiye'nin başkenti Ankara'dır" şeklinde ifade edilebilen bilgi açık bilgi sınıfına

Speenhamland yasasının uygulanmasının uzun dönemde kötü sonuçları olmuştur. Polanyi (1986) Speenhamland'ın yürürlükte olduğu dönemde toplumun iki zıt etki altında bölündüğünü belirtmiştir. Bu etkilerden biri emeği piyasanın tehlikelerinden koruyan paternalizm diğeri ise piyasadaki kaynaklanmıştır. Bu süreçte üretim unsurları piyasa sistemi içinde örgütlenmiş ve eski sosyal konumlarından kopan insanlar emeklerini satarak geçinmek durumunda kalmıştır. Bu ikili bölünmenin sonucu ise çarpıcı olmuştur. Bir yanda yeni bir işveren sınıfı oluşurken, bunun karşısında bir işçi sınıfı örgütlenememiştir. Speenhamland sistemi konusunda Polanyi (1986) *"bu ne idüğü belirsiz insancılık örneği işçilerin bir ekonomik sınıf oluşturmalarını önledi ve onları, ekonomi çarkının kendilerini mahkum ettiği kaderden kurtulabilmenin tek yolundan yoksun bıraktı"* ifadelerini kullanmıştır (Güngör ve Özüğurlu, 1997: 5, 6). Dolayısıyla bu sistemin uygulanması sonucunda *"bir kere yardım alan hep yardım alır"* sözü doğrulanmıştır.⁹ Sonuçta emek piyasası olmayan bir kapitalist düzen oluşturma çabası korkunç bir başarısızlığa uğramıştır. Bu düzeni yöneten yasalar kendilerini kabul ettirmişler ve paternalizm ilkesine temelden karşı olduklarını

göstermişlerdir. Bu yasaların gücü açıkça görülmüş ve onlara uymayanlar bunun bedelini acı bir biçimde ödemişlerdir (Polanyi, 2016: 128, 129). Polanyi, bu yeni yasaların sonuçlarını *'psikolojik işkence'* (psychological torture) olarak tanımlamıştır (Pieters, 2016: 83, 84).

Diğer taraftan Polanyi (1986: 112-113) geniş açıdan bakıldığında Speenhamland sisteminin, bazı olumlu unsurlar taşıdığını da ifade etmiştir. Polanyi'ye göre, yardımların gerçekten çok düşük olan ücretlere yaptığı katkı, yardımların düşük ücretleri tamamlaması nedeniyle bazı bölgelerde sadece yardım alanların iş bulabilmesi göz önüne alındığında, sistem bir taraflı olarak olumluydu. Buna karşın sistemin olumsuz taraflarını daha belirleyici görmesinden dolayı Polanyi, geleneksel literatürden tümüyle ayırlanamamaktadır. Bu noktada Polanyi 1834 Yeni Yoksul Yasası'na kadar hakim olan yardım biçiminin ücret desteklemeleri biçiminde olduğunu ve bunun da ücretleri geçimlik düzeyin altına düşürdüğünü savunmaktadır. Ayrıca sistemin emeğin verimliliğini düşürüp, toplumu hem iktisadi hem de ahlâki olarak yoksullaştırdığını savunması onu geleneksel literatüre yaklaştırmaktadır (Kovancı, 2003: 47, 48).

Polanyi, Speenhamland sisteminin uygulanmasında, çiftçilerin ücretlerin yükselmesinden korkmasının etkisi olduğunu; buna karşın bu nedenin tek başına kırk yıl boyunca sistemin yürürlükte kalmasını açıklamaya yetmeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü sistemin tarımdaki bunalımın 1815'den sonra son bulmasına rağmen yaygınlık kazanmaya devam etmesi sistemin ardında başka bir nedenin olduğunu göstermektedir. Bu noktada Polanyi, çiftçilerin bu yardım anlayışının sürmesi ısrarının altında var olan nedenin, ücretlerin yükselmesi korkusu değil, el altında yeterli miktarda emek gücü bulundurma kaygısı olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Polanyi, sistemin yiyecek fiyatlarının yüksek olduğu yıllar boyunca ücretleri bu artışa karşı koruyan işlevi yanında, bir iktisadi rol daha üstlendiğini ifade etmiştir (Kovancı, 2003: 47, 48).

girmektedirken, bir müzik aleti çalmak, bir dili konuşmak gibi bilgi ve beceriler örtük bilgi kapsamına girmektedir. Örtük bilgi kavramı ilk kez Michael Polanyi tarafından 1958 yılında kullanılmıştır. Michael Polanyi sonraki dönemde yaptığı çalışmalarda insanların aslında dile getirebildiklerinden çok daha fazla şey bildiklerini tezini öne sürmüştür. Örtük bilgi, kişilerin deneyimleri yoluyla edinildiği için aktarılması oldukça zordur. Örtük bilgiyi aktarmanın en iyi yolu sosyal ilişkiler ve usta-çırak ilişkisi tarzı yöntemlerdir. Açık bilgi genellikle gerçekleri ifade ederken, örtük bilgi ise bir şeyi yapabilme (know-how) bilgisini içermektedir (Collet, 2003: 8).

⁹ Speenhamland sistemi hizmet ettiği çıkarlar adına emekçileri yardıma bağımlı hale getirmişti. Bu açıdan erken sosyal politika önlemleri açısından sistem, *"paternalizmin doruğunu"* temsil ediyordu. Geleneksel toplumun kendini koruma mekanizması bu biçimi alırken Polanyi'nin (1986) ifadesiyle *"makinelere işgücü diye feryat ediyordu"*. Dolayısıyla bu sistem, sonuçları açısından geleneksel toprak aristokrasisinin toplumsal huzuru sağlama girişimleri için ödenen bir bedel gibiydi (Kovancı, 2003: 40).

Sonuç olarak Speenhamland sistemi kırk yılı aşkın kritik bir dönem süresince iktisadi gelişmeyi engellemiş ve 1834'te reform parlamentosu Speenhamland'ı yürürlükten kaldırdığı zaman toprak sahipleri direnişlerini fabrika yasalarına doğru çevirmişlerdir (Polanyi, 2016: 234). Speenhamland'dan sonra İngiltere'de 1834 tarihinde kabul edilen Yeni Yoksullar Yasası da yoksulların çalıştırıldığı kurumlar dışında verilen bütün yardımları ortadan kaldırmış ve bu kurumlardaki koşulların ölümden daha kötü duruma getirilmesine zemin hazırlamıştır. Yasanın; insanı işgücü olarak tanımlayan bir dünya görüşünün ulaştığı son noktayı tanımladığı ifade edilebilir. Ama bu durumun kalıcı olmadığı ve 20. yüzyılda yerini refah devleti uygulamalarına bıraktığı görülmektedir¹⁰ (Buğra, 2018: 45).

1.3. Emek, Toprak ve Paranın Metalaşması: Hayali Metalar

Polanyi'ye göre bir piyasa ekonomisinin emek, toprak ve parayı da kapsayan bütün üretim unsurlarını kapsamaması gerekmektedir. Özellikle paranın piyasa mekanizması kapsamına girişi çok önemli kurumsal sonuçlara yol açmıştır. Buna karşın emek ve toprak bütün toplumları oluşturan insanlardan ve toplumun içinde yaşadığı doğal çevreden başka bir şey değildir. Onları piyasa mekanizmasına dahil etmek toplumun özünü piyasa kurallarının hakimiyeti altına almak anlamına gelmektedir (Polanyi, 2016: 118-120).

Polanyi'ye göre emek, toprak ve para temel olarak üretim unsurlarıdır; piyasalar içinde düzenlenmiş olmalıdırlar; bu piyasalar iktisadi sistemin hayati önem taşıyan bir parçasını oluştururlar. Buna karşın emek, toprak ve para meta değillerdir; alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş

olduğu önermesi (Mahreçler ya da Say Yasası) bu unsurların durumunda geçerli değildir. Başka bir ifadeyle ampirik meta tanımına göre bunlar meta değildirlere. Emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen addır. Satılmak üzere değil bütünüyle farklı nedenlerle ortaya koyulur ve yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, saklanması veya işletilmesi durumu söz konusu değildir. Toprak sadece doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir; sonuçta para sadece satın alma gücünün kural olarak hiçbir zaman üretilmeyen bankacılık sistemi ve devlet maliyesince düzenlenen bir simgesidir. Hiçbiri satılmak üzere üretilmez. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayalidir. Dolayısıyla Polanyi'ye göre emek bir insan faaliyeti, toprak doğanın başka bir adı, para ise satın alma gücünün bir simgesidir. Bunlar meta değillerdir. Metalar sadece satış amacıyla üretilmektedir. Polanyi'ye göre önce toprak, sonra emek ve en son para metalaşmış ve hayali metalara dönüşmüşlerdir (Polanyi, 2016: 118-120).

Polanyi'ye göre paranın metalaşması yani ekonominin işleyişini kolaylaştırmak amacıyla kullanılan bir kamu malı niteliğinden sıyrılarak para arzının toplum dışı bir otomatik mekanizmaya yani altın arzındaki değişmelere bırakılması doğrudan doğruya altın standardının kabulüyle gerçekleşen bir 19.yüzyıl olgusudur. 20. yüzyılda altın standardının bırakılmasıyla para yeniden toplumsal amaçlara yönelik iktisadi alan dışında siyasal sürece bağlı bir kamu malı niteliğine dönüşmüştür. Dolayısıyla merkez bankalarının varlığı ve kamu yetkililerinin para arzını kontrol edebilmeleri iktisadın özerk bir düzen olarak değerlendirilmesini güçleştiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Buğra, 2015: 72).

Diğer taraftan Polanyi'ye göre toprak ve emek piyasaya sürüldüğünde ise gelişmiş kapitalist ekonomilerde olduğu gibi toplumun iç çekirdeği çözülmektedir. Bu noktada Polanyi, iktisadi biçimselci ve özselci olmak üzere iki farklı açıdan tanımlamaktadır. Biçimselci tanıma göre

¹⁰ Refah devletinin ortaya çıkışı gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet-toplum ilişkilerine ve bireyin toplumdaki konumuna bakışlarda gerçekten radikal bir dönüşüme işaret ediyordu. Bu dönüşümün belki de en net ifadesini Uluslararası Çalışma Örgütü'nün meşhur Philadelphia Şartı'ndaki "emek meta değildir" cümlesinde bulmak mümkündür (Buğra, 2018: 65).

iktisat sınırsız ihtiyaçları karşılamak amacıyla kıt kaynakların değişik kullanım alanları arasındaki dağıtım faaliyetleridir. Polanyi biçimselci bu tanımın geçerliliğini kaybettiğini ve evrensel bir tanım olduğunu belirtmiştir. Özselci tanım ise insanın doğasına dayanır; onun doğa ve sosyal çevresiyle olan ilişkisine atıfta bulunur. Piyasa toplumları dışındaki bütün toplumlarda bu düzen toplumun içine yerleşmiştir (embedded). Bu noktada amaçlar değerlere uyum sağlamak zorundadır. Dolayısıyla gömülü ekonomilerde, toprak ve emek toplumsal ilişkiler yoluyla sağlanmaktadır. Akrabalık baskın olduğunda, karşılıklılık hüküm sürmektedir. Siyasi ve dini kurumlar egemen olduğunda yeniden dağıtım ortaya çıkmaktadır. Buna karşın her şeyin toplumsal üretim koşullarından ayrıldığı modern piyasa ekonomisi, biçimselci ekonomiyi yansıtmaktadır (Gudeman, 2001: 17).

Biçimselci ekonominin en belirgin özellikleri emek ve sermayenin metalaştırılması sürecinde ortaya çıkmaktadır. Polanyi için emek ve sermayenin metalaştırılması¹¹ biçimindeki bu iki aşama “insanlıktan çıkarma” süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte piyasa sisteminde insanlar kendilerini insan yapan özelliklerden kopararak zıt bir yaşam sürmeye zorlanırlar. Bu noktada piyasa sistemi Rotstein'in (1990) deyimiyle bireyin yapay, dışsallaşmış varlığını ya da “kör ve karanlık alter egosunu” temsil etmektedir. Çünkü piyasa ekonomisinin kurumsal yapısı insanları birbirlerinden ayrılmış, parçalanmış bir yaşama zorlamaktadır. Başka bir deyişle insan bütünlüğü bu sistemde parçalanmakta ve önce hayali metaların yaratılması insan

yaşamının bütünlüğünü iktisadi ve iktisadi olmayan alanlara ayırarak insanın etkinliğini ve doğayla bütünlüğünü kendisinden koparmaktadır. Aynı zamanda iktisadi alanın ayrı bir kurumsal alan olarak ortaya çıkması insanlık durumunun da dönüşmesine yol açmaktadır. Bu durumda insanlar iki iktisadi güdü, “kazanç güdüsü” ile “açlık korkusu” tarafından yönlendirilirler. Bu süreçte “insanın yaşamsal birliği maddi değerlere dayanan “gerçek” insan ile “ideal” benliği biçiminde ikiye ayrılmıştır”. Bu durum iktisadın politikadan ve giderek de ahlaktan ayrılması anlamına gelecektir (Özel, 2018: 275).

Sonuç olarak Polanyi piyasa sisteminin işleyebilmesi için hayali metaların düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu görev devlete düşmekte ve farklı insiyatifleri kapsamaktadır. Örneğin para arzının düzenlenmesini, geçerliliğe sahip para üretilmesini, merkez bankasının etkinliğini ve kredi arzını şekillendiren bankaların ve diğer finans kurumlarının yönetilmesini kapsamaktadır. Aynı zamanda emek arzının düzenlenmesi iç ve dış göçü etkileyen politikaları, eğitim ve teknoloji politikalarını ve sosyal refah politikalarını kapsamaktadır. Son olarak toprağın yönetilmesi çevre planlamasını, taşıma politikalarını, tarım politikasını kapsamaktadır. Şüphesiz devletin bu hayali metaları akıllıca yöneteceğinin garantisi yoktur. Buna karşın burada vurgulanması gereken nokta devletin müdahalesinden başka alternatifin olmayışdır (Block ve Evans, 2013: 394, 395). Dolayısıyla devlet tarafından yapılan yasal ve idari düzenlemelerin olmadığı bir piyasa sisteminin işlemesi mümkün değildir. Polanyi iktisadi regülasyonları bu felaketten çıkış yolu olarak görmüştür. Bu noktada Polanyi sosyalizme de toptancı bir planlama anlayışından dolayı ihtiyaç bulunmadığını belirtmiştir¹² (Veselov, 2013: 21, 22).

¹¹ Polanyi'ye göre emeğin metalaşmasının en önemli sonucu toplumun her birisinin diğer insanları dikkate almadan yalnızca kendi güdülerini temelinde davranan atomlara bölünmesidir. Bu sözleşme serbestliği ilkesinin bir sonucu olarak pratikte piyasa toplumlarından önceki toplumlarda egemen olan akrabalık, komşuluk, meslek ve yetenek gibi unsurlara dayanan sözleşme dışı ilişkilerin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir (Özel, 2018: 274).

¹² Polanyi 1940'lara kadar Marksist kavramları analizlerinde kullansa da, özellikle “Büyük Dönüşüm”de anti Marksist bir anlayış bulunmaktadır. Örneğin Büyük Dönüşüm'de sınıfların önemli olduklarını, ancak sınıf çıkarlarına

1.3.1. Gömülülük Kavramı

Karl Polanyi piyasa sisteminin kendiliğinden oluşmadığını, insanın çağlar boyunca değişmediğini, ilkel ekonomilerin bugünkü piyasa ekonomisinden çok farklı olarak sosyal ilişkilerin içinde yerleşik (gömülü) olduğunu sosyal antropolojinin verilerini kullanarak ifade etmiştir (Akan, 2016: 93). “*Gömülülüğün Babası*” (Father of Embeddedness) olarak nitelendirilen Polanyi'nin gömülülük konusundaki açıklaması şöyledir: “*İnsanın iktisadi faaliyetleri hem iktisadi hem de iktisadi olmayan sistemlere gömülüdür*” (Lin ve Kede, 2011: 1).

Polanyi kapitalizm öncesi toplumlara ve ilkel ekonomilere kadar geriye giderek tarih öncesinden bu yana iktisadi ilişkilerin toplumsal ilişkilerden bağımsız değil tam aksine toplumsal ilişkilerin bir fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir. Yüzyıllardır devam eden değişim ilişkilerinin birdenbire 19. yüzyılda toplumsal ilişkilerden koparılması doğal değildi ve doğal olmayan bir yapının kurulması çöküşünü de kaçınılmaz olarak beraberinde getirecekti (Dumludağ, 2004: 4). Polanyi kaynakların tarih boyunca karşılıklı bağımlılık ve yeniden dağıtım ilkeleri doğrultusunda paylaşıldığını öne sürmüştür. Ona göre iktisadi davranış sosyal, siyasal, dini ve kültürel faaliyetlerle iç içedir yani bunların içerisine gömülüdür. Bu noktada gömülülük kavramı karmaşık toplumsal ilişki ağlarının anlaşılması açısından oldukça önemli bir kavramdır.

Polanyi gömülülük kavramına ilişkin olarak 1957 yılındaki “*Eski İmparatorluklarda Ticaret ve Piyasa*” (Trade and Market in the Early Empires) ve “*Kurumsal Süreç Olarak Ekonomi*” (The Economy as an Instituted Process) adlı makalelerinde şu ifadeleri kullanmaktadır. “*İnsan ekonomisi, kurumlarda, ekonomik ve ekonomik*

bakarak toplumdaki uzun vadeli hareketlerin ancak kısıtlı bir açıklamasının yapılabileceğini vurgulamaktadır. Polanyi sınıf çatışması sonucu yeni bir yapılanmaya gitmek yerine radikal olmayan değişimler ve piyasalarda değişiklikler (modification of market) yapılarak bir çözüme ulaşılabileceğini belirtmiştir (Dumludağ, 2004: 3; Veselov, 2013: 21, 22).

olmayan bir biçimde gömülüdür. Ekonomik olmayanın sürece dahil edilmesi hayati önem taşımaktadır” (Smelser ve Sweedberg, 1994: 18, 19). Polanyi açısından tarihsel olarak önceki ekonomiler topluma ve onun sosyal ve kültürel temellerine gömülmüşken, modern piyasa ekonomilerinde ise önceki toplumların aksine, kültürel ve sosyal unsurlar iktisadileştirilmiş ve parasallaştırılmıştır. Emek, bir meta olarak kabul edilmiş ve homo-economicus ilkesi, modern topluma hakim olmuştur¹³ (Polanyi, 1944: 57; Hess, 2004: 168). Polanyi bu durumu “*Büyük Dönüşüm*” adlı eserinde şu cümlelerle ifade etmiştir: “*İktisadi ilişkilerin sosyal ilişkilerin içine yerleşmesi yerine, sosyal ilişkiler iktisadi sistemin içine yerleşmiştir*” (Niederle vd., 2008: 17; Hess, 2004: 168, 169).

Polanyi'ye göre kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa, toplumun iktisadi ve sosyal düzeylere bölünmesini de beraberinde getirmektedir. Buna karşın iktisadi düzen yalnızca sosyal düzenin bir fonksiyonudur ve onun içine yerleşmiştir (embeddedness). Block'un deyimiyle Polanyi'nin keşfettiği “*gömülülük*” (embeddedness) kavramı farklı toplumlarda farklı iktisadi yapıların olduğunu ve bu anlamda tek bir kapitalist yapılanmanın olmadığını savunan pek çok sosyal bilimci için önemli bir referans kaynağı ve analizlerinin de çıkış noktası olmuştur¹⁴

¹³ Erken dönem geleneksel ya da güdümlü toplumlarda piyasalar ya mevcut değildi ya da üretimi ve dağıtımını organize etmenin başka araçları için kullanılıyordu. Geleneksel toplumlarda ekonomi bugün kültürel (ve hatta törensel veya dini) kurumlar olarak algılanan kurumlarda gömülüydü. Güdümlü toplumlarda ise Avrupa feodalizminde ya da köle temelli üretim sistemlerinin değişik biçimlerinde olduğu gibi ekonomi siyasi kurumlar içinde gömülüydü. Fakat kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ekonomi gömülü olmaktan çıkmış oldu (Forstater, 2013: 18).

¹⁴ Polanyi'nin çıkış noktası Alman Tarihçi okulunun görüşlerine kadar geriye gider. Her insanın aynı olduğunu vurgulayarak liberalizme ve oradan evrenselliğe gidişi kolaylaştıran Aydınlanmacı (Enlightenment) yaklaşımına tepki olarak çıkan Alman Tarihçi Okulu her toplumun farklı bir kültüre sahip olduğunu altını çizip içinde bulunulan şartların, kurumların ve tarihsel sürecin

(Dumludağ, 2004: 5). Polanyi sosyal ve kültürel unsurlar olmadan iktisadi eylemin zayıf olacağını, bütünlükçü bir anlam taşımayacağını ve istikrar getirmeyeceğini ifade etmiştir (Swedberg vd., 1987: 175).

Polanyi, daha genel olarak liberalizm ve piyasa odaklı yaklaşımlara yönelik eleştirinin bir parçası olarak gömülülük kavramını kullanmıştır.¹⁵ Polanyi'ye göre kapitalizm öncesi toplumda iktisat; politik ve dini kurumların içinde toplumun geri kalanı ile bütünlük bir yapıdadır. Buna karşın kapitalizmin ortaya çıkışıyla iktisat toplumdan ayrılmış ve toplumun geri kalanına hakim olmuştur (Swedberg, 2006: 3, 4; Lin ve Kede, 2011: 1).

Polanyi, iktisadi liberalizmin iddiasının aksine, iktisat kavramının bağımsız ve dengeleyici bir bütünlük piyasalar sistemi olarak kurgulanmasının bir kurgu olduğunu vurgulamaktadır. Polanyi, sosyal sistemin hiçbir zaman iktisadi olandan ayrı tutulmadığını ya da hiç ayrılmamış olduğunu savunmaktadır. Gömülülük iktisadın asla özerk olmadığı, daha çok siyaset ve sosyal ilişkilere bağlı olduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada Polanyi iktisadi liberalizme bağlı radikal ideolojik ve politik değişime dikkat çekmiştir. Geleneksel iktisadın kendi yasaları ile ayrı bir sistem şeklinde oluşturulması, toplumsal bağların kopmasına ve yabancılaşmaya neden olmuştur. Dolayısıyla Polanyi "*kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisi*"nin "*keskin bir ütopya*" olduğunu ifade etmiştir (Polanyi, 2001: 3; Castles vd. 2011: 8). Polanyi bu analize dayanarak, piyasaların kendi kendini düzenleyeceği varsayımı üzerine kurumları inşa olmuş bir kapitalist ekonomi modelinin 1929 krizinin esas

önemini vurgular. Polanyi ise yola buradan çıkıyor. Piyasa kurumlarının toplumsal yapının içinde yer alması, kapitalist toplumların birbirinden farklı karakteristik özellikler sergilemesi, yani kapitalist toplumların tek bir yapılanma içinde olmaması evrensellik iddiasını da geçersiz duruma getirmektedir (Dumludağ, 2004: 5).

¹⁵ Polanyi'nin gömülülük kavramı daha sonraki yıllarda Granovetter tarafından güncellenmiştir (Swedberg, 2006: 3, 4).

sebebi olduğunu tespit eder. Bunun yerine piyasaların toplumsal kurallar ve normlar içine yerleşik (embedded) olduğu, piyasa toplumu olmayan ama toplumsal olana tabi piyasalara sahip olan bir kapitalist ekonomi modeli önerir. Polanyi'nin bu yaklaşımının tekrar gündeme gelmesi için ise 1990'ların sonunu ve 2008 krizini beklemek gerekecekti (Özatalay, 2014: 52).

1.3.1.1. Değişim, Karşılıklılık ve Yeniden Dağıtım

Günümüzün iktisat sosyolojisinde sıklıkla kullanılan kavramlar Polanyi'nin değişim, karşılıklılık ve yeniden dağıtım kavramlarıdır. İktisadi alanı organize etmenin bu üç yolu, giderek daha fazla fark edilmiş ve farklı iktisadi sistemleri analiz etmede kullanılmıştır. Polanyi, bu konuyla ilgili en çok bilinen iki eserinde "*Büyük Dönüşüm*" (Great Transformation) ve "*İnsanın Geçimi*"nde (The Livelihood of Man) kapitalizm öncesi ekonomilerde üç dağıtım sisteminin birlikteliğini tartışmaktadır (Niederle vd., 2008: 17).

Polanyi'nin ifadesiyle değişim piyasa sistemi içinde anonim bireyler arasında el değiştiren mal ve hizmetlerin hareketini açıklamakta kullanılabilir. Karşılıklılık ise aileler, akrabalık grupları ve mahalleler gibi birbirlerine karşı belirli sorumluluklar taşıyan simetrik gruplar arasındaki ilişkileri belirlemektedir. Yeniden dağıtım ise mal ve hizmetlerin bir merkezde toplanıp sonra yeniden toplumun çeşitli kesimlerine dağıtılmasını sağlayan bir merkezi yetki odağının varlığını gerektirir (Buğra, 2015: 51, 67). Karşılıklılık (mütekabiliyet) yeniden tahsis ve değişimden oluşan iktisadi faaliyetler farklı formlarda farklı sistemler içine yerleşmiştir. Örneğin, modern kapitalist iktisat firma sektörünün etrafında toplanmakta aynı zamanda devletin hakim olduğu bir firma ve bir hane halkı ekonomisine de sahiptir. Polanyi'nin üçlü kategorisinde, yeniden dağıtım, devletin iktisadi alandaki rolünü analiz etmede en faydalı olanıdır (Swedberg, 2006: 15, 16).

Şekil 1: Polanyi'ye Göre Farklı Toplum Yapılarında İktisadi Alanı Düzenleme Biçimleri

Polanyi'ye göre, iktisadi alandaki farklı entegrasyon biçimleri, belirli yapısal ve kurumsal koşullara bağlıdır. Örneğin ilkel ve arkaik toplumların egemen entegrasyon biçimleri (karşılıklılık ve yeniden dağıtım) kültür veya siyaset ağları, dini, ahlaki yaptırımlar, kişiler arası ilişkiler gibi iktisadi olmayan ilişkilere gömülüdürler. Buna karşın değişim ise iktisadi kurumların ayrı bir sistemine, piyasadaki fiyat oluşumlarına ilişkindir. Varoluşçu bakış açısına göre, iktisadi alanın toplumsal bütünlüğünün özelliği ve kapsamı, piyasa entegrasyonu baskın hale geldiğinde değişmektedir. Örneğin kapitalist öncesi toplumlarda kişisel ağlar ve iktisadi olmayan motifler, iktisadi faaliyet ve kurumları şekillendirirken, modern kapitalizmde ekonominin bağımlılığı üzerinde durulmaktadır. Bu süreçte sosyal

koşullar pratik olarak sona ermektedir (Szanto, 1995: 205).

Polanyi'ye göre gömülü bir ekonomide adil davranma, sorumluluk, namus, utanma ve cömertlik gibi unsurlar iktisadi olmayan ilkel değerlerdir. İktisat insani bir süreçtir (Pieters, 2016: 92, 93). Simetri ilkesine dayanan ve akrabalığın hakim olduğu ilkel toplumlarda karşılıklılık ilişkileri çok yoğun iken merkeziyetçiliğin, politik ya da dini kurumların baskın olduğu sistemlerde ise yeniden dağıtım odaklı bir iktisadi sistem söz konusudur. Buna karşın değişim ise modern piyasa toplumunun en belirgin özelliğidir (Gudeman, 2001: 84, 85). Aşağıdaki şekilde iktisadi alanı düzenlemenin bireysel ve kurumsal seviyede üç farklı yolu (karşılıklılık, yeniden dağıtım ve değişim) arasındaki ilişki gösterilmektedir.

Şekil 2: İktisadi Alanın Düzenlenmesinde Üç Farklı Yol

Kaynak: Swedberg, 2003: 29.

Şekilde de görüldüğü gibi karşılıklılık, aileler ve akrabalık grupları içinde olduğu gibi, eşitlikçi bir dağılım biçimiyle temsil edilen kurumsal bir ilke olarak değerlendirilir. Diğer taraftan Polanyi'ye

göre piyasa modeli ilerledikçe, üretim ve dağıtım alanı pazarın bir özelliği haline geldiğinden, karşılıklılık yapıları parçalanır (Niederle vd., 2008: 17).

1.3.1.2. Karşılıklılık: Sosyal Olanın İktisadi Olanın Önüne Geçmesi

Karşılıklılık; aileler, akrabalık grupları ve mahalleler gibi birbirlerine karşı belirli sorumluluklar taşıyan simetrik gruplar arasındaki ilişkileri belirlemektedir (Buğra, 2015: 51). Karşılıklılık kavramının değişim kavramıyla çok yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin ilkel topluluklarda farklı tipte ürünler değiş tokuş edilebilir. Bu noktada iktisadi kazançların bireysel kazanç teşviki ile motive edilmediği ve üretilen malların miktarının serbest piyasadaki gibi değişken olmadığı açıktır. Dolayısıyla ilkel toplumlardaki iktisadi ilişkilerin doğasını anlamak için bireylerin davranışlarını motive eden karşılıklı sosyal yükümlülüklerin karmaşık ağının analiz edilmesi gerekmektedir (Trigilia, 2004: 17, 18).

Örneğin, kızkardeşi ve onun ailesine bakan, mahsulünün en iyi bölümünü onlara ayıran erkek, iyi davranışları için takdir edilecek ama bundan maddi çıkar sağlamayacaktır. Eğer bu sorumluluklarını yerine getirmese topluluk içinde şöhreti tehlikeye girecektir¹⁶. Karşılıklılık ilkesi onun karısı ve çocukları yararına da işlemektedir. Böylece erkek de iyi yurttaşlık görevini yerine getirdiği için dolaylı olarak ödüllendirilmiş olmaktadır. Ürünün kendi bahçesinde törensel olarak sergilenmesi kişinin bahçıvanlık niteliklerinin herkeşce bilinmesini sağlayacaktır. Burada bahçe ve ev ekonomisinin usta çiftçilik ve iyi vatandaşlıkla ilgili sosyal ilişkilerin bir parçasını oluşturduğu söylenebilir. Bu durumda karşılıklılık ilkesi hem üretimin hem de aile yaşamının sürdürülmesini sağlamaktadır (Polanyi, 2016: 91).

Karşılıklılık ilişkilerinin daha iyi anlaşılması açısından Amerikan Kızılderilileri kültürü olan potlaçla doğa arasında ilginç bağlantılar kurulabilir. Çünkü potlacın doğaya en yakın olan yaşam biçimi olduğu söylenebilir. Bu yakınlık potlaçtaki alışveriş düzeniyle ilgilidir. Örneğin; dut ağacı ipek böceğine yaprağını vermektedir. Bunun karşılığında böcek ona, doğaya koza hediye etmektedir. Fakat bu alışveriş dut ağacının ve böceğin işine yaramamaktadır. Bu anlamsız bir artıdır. Bunun anlamlı olabilmesi için insan tarafından işlenerek yararlı bir duruma getirilmesi gerekmektedir.¹⁷ Dolayısıyla doğanın tek başına ya da insan aracılığıyla artık üretmesinin bir anlamı olamaz. Bir anlama sahip olabilmesi için artığın işlenerek artı değer haline getirilmesi gerekmektedir. Buna karşın artı değer kesinlikle kültürel bir olaydır. Artığın artı değere dönüşmesini sağlayan varlık ise düşünen ve çalışan insandır. Dolayısıyla kültür denilen şeyin artığın artı değere dönüşmesiyle başladığı ifade edilebilir. Aynı zamanda artı değer öncesi dönemlerin insanın henüz doğadan tamamıyla kurtulamadığı, henüz kültürel olanın tamamen belirgin olmadığı dönemler oldukları söylenebilir. Diğer taraftan artı değer uygulamasının varlığı onun her zaman günümüzdeki anlama sahip olduğunu göstermeyebilir (Adanır, 2015: 208, 209).

Karşılıklılık ilişkisi potlaç kültürünün bir yansıması olarak insanlar arasındaki sosyal statü, itibar ve prestij açısından da değerlendirilebilir. Bu noktada kişilerin konumları farklı zamanlar içerisinde yer değiştirebilir. Örneğin; bir gün ya da bir yıl

¹⁶ Polanyi yaşamın insana verebileceği en değerli şeyler, şan, şöhret ve gerçek bir ayrıcalık sağlayan zenginliğin gerçekten az bulunur şeyler olduğunu belirtmiştir. İstenmelerinin nedeni arzularının toplumsal anlamlarıyla kısıtlanmış oluşundandır. Onları elde edebilenlerin sayısı arttığı ölçüde taşıdıkları anlam da değişir. Dolayısıyla bu nesnelere durumunda nedret, "doğal" ve "evrensel" bir olgu değil insan anlamlarıyla sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Dolayısıyla arz ve talep dar anlamda bir ekonomik çerçevede içinde incelenemez (Buğra, 2015: 60).

¹⁷ Verme, kabul etme, iade etmenin kendi başına bir anlamı bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir düzende insanlar ele geçirdikleri artıkları toplu halde yok ederek yine başlangıç noktasına dönmektedirler. Başka bir deyişle doğanın taklit edildiği bir kısır döngü söz konusudur. Çünkü doğa kendi başına değişip dönüşüme uğramayan bir şeydir. Buna karşın iç ve dış etkenler onun dönüşmesini ve değişmesini sağlayabilir. Örneğin armağan toplumu insanı başlangıçta doğanın bu düzenini taklit eden insandır. Doğada her şey yok edilmekte ya da yok olmakta sonra her şey yeni baştan başlamaktadır (cyclique) (Adanır, 2015: 208, 209).

üst, yani veren el konumunda bulunan biri ertesi gün ya da ertesi yıl alan el konumuna düşebilmektedir. Böyle olduğu zaman kişi toplum içinde en önemli servetini yani prestijini, itibarını ve otoritesini yani anlamını kaybetmektedir. Bu noktada aldığımızı daha çoğuyla iade edemezseniz derhal alt bir konuma düşersiniz. Bu olay bu toplumlarda sınıfsal bir yapılanmanın bulunmadığını, her an için herkesin yer değiştirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Özellikle savaşçı topluluklarda egemenlik iktisadi olan tarafından değil siyasi ve toplumsal olan tarafından belirlenmektedir (Adanır, 2015: 298).

Çünkü önemli olan prestij, itibar ve otoritedir. Bunun kolektif bir anlamı bulunmakta, bireysel anlamı bulunmamaktadır. Çünkü para ya da servet sahibi olmak prestij, itibar ve otorite için yeterli değildir. Buna karşın prestij, itibar ve otorite sahibi olduğunuzda servet size kendiliğinden gelmektedir. Doğal olarak her şey tüketilmek, harcanmak ve paylaşılmak koşuluyla geldiği hızla gitmektedir. Armağan düzeninde gerçekte her şey tanrılara, ruhlara ve ölü atalara aittir. Herşeyi onlar verir, onlar alır. Onlar için onlar adına, ruhlarına verilecek şölenler, yapılacak törenler ve sunulacak armağanlar her zaman daha çoğuyla geri dönmek durumundadır. Sonuç olarak her eşyanın ve şeyin bir ruhu bulunmaktadır. Aksi takdirde bu görüş kabul edilmediğinde günah sayılmaktadır (Adanır, 2015: 298).

Yeniden dağıtım ise mal ve hizmetlerin bir merkezde toplandıktan sonra yeniden toplumun çeşitli kesimlerine dağıtılmasını sağlayan bir mekanizmadır. İlkel toplumlarda karşılıklılık genellikle yeniden dağıtımla birlikte ilerlemektedir. Tarihte önemli rol oynamış Mısır, Babil, Peru İnkaları, Roma ve Bizans İmparatorlukları gibi büyük imparatorluklar yeniden dağıtım ilkesinin geçerli olduğu toplumların tipik örneklerini oluşturmaktadır. Buradaki temel özellik Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de olduğu gibi güçlü bir merkezi otoriteye bağlı gelişmiş bir bürokrasinin yürüttüğü vergi toplama ve vergi gelirlerini kullanma

işleminin iktisadi faaliyetin en önemli yönünü oluşturmasıdır. Bu açıdan bakıldığında hem yeniden dağıtım hem de karşılıklılık ilkelerinin geçerli olduğu durumları değişimin geçerli olduğu durumlardan ayıran özellik iktisadi olanla olmayanın bu iç içe geçmişliğidir¹⁸ (Buğra, 2015: 52, 53).

Karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkeleri yazılı kayıtlar ve karmaşık idare yöntemleri olmadan iktisadi sistemin işlerliğini sağlayabiliyorsa bu sadece söz konusu toplumların simetri ve merkezileşme kalıplarının yardımıyla böyle bir çözümün gereklerini karşılamış olmalarına bağlıdır. Bütün insan topluluklarında görülen merkezileşme gibi bir kurumsal kalıp mal ve hizmetlerin toplanması, depolanması ve yeniden dağıtılmasını yönlendirir. Avcı bir kabilenin üyeleri genellikle avı yeniden dağıtım için kabile şefine teslim ederler. Avcılığın niteliği gereği ürün miktarı istikrarsızdır ayrıca ortak bir çaba sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu noktada en iyi rasyonel dağıtım yöntemi budur. Bu alan genişleyip üretimin çeşitliliği arttıkça yeniden dağıtım etkin bir iş bölümüne dönüşür. Çünkü mekan içinde birbirinden ayrılmış üretici gruplarını birleştirmek durumundadır (Polanyi, 2016: 91, 92).

Yeniden dağıtım mekanizmasının farklı bir örneğine Batı Malinezya'nın Trobriand adalarında rastlamak mümkündür. Bu noktada ada üretiminin önemli bir bölümü köyün ileri gelenleri tarafından depolanmak üzere şefe teslim ediliyordu. İktisadi açıdan depolama yürürlükteki iş bölümü sisteminin, dış ticaretin, toplumsal amaçlarla vergi koymanın, savunma gereklerinin çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Buna karşın her eylem sosyal sistemin bütünü içinde yer aldığı için

¹⁸ Polanyi'nin takipçilerinden G. Dalton'un ifade ettiği gibi "karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilkelerinin geçerli olduğu toplumlarda iktisat; iktisadi ve iktisadi olmayan kurumların içine yerleşmiş, bunların içine karışmıştır" Çünkü din veya devlet iktisadi hayatın yapısı ve işleyişi açısından parasal kurumlar veya emeğin işini hafifleten aletlerle makinelerin varlığı kadar önemlidir (Buğra, 2015: 52, 53).

iktisadi sisteme özgü bu fonksiyonlar iktisadi olmayan amaçlara bol bol yer veren yoğun deneyimler içinde benimsenmiş durumdadır (Polanyi, 2016: 91).

Sonuç olarak yeniden dağıtım mekanizmasının önemli bir unsuru olan kurumlar simetrik ve merkezi olarak ortaya çıkan sosyal ilişkiler ile gelişmektedir. Simetri ve merkezileşme karşılıklılık ve yeniden dağıtımın gerekleriyle bütünleşirler; kurumsal kalıplar ve davranış ilkeleri karşılıklı uyum içindedir. Sosyal örgüt kendi doğrultusunda yürüdüğü sürece bireysel iktisadi motivasyonlara gerek olmaz. Kişisel çaba göstermekten kaçınılması gibi bir sorundan korkmak gereksiz duruma gelir. İş bölümü kendiliğinden sağlanacak iktisadi yükümlülükler gerektiği gibi yerine getirecek ve en önemlisi bütün ziyafetlerde coşkun bir servet gösterisi yapılabilmesi için gerekli maddi koşullar sağlanacaktır. Böyle bir topluluğa kâr fikri giremez, pazarlık etmek kınanır, elinde avucunda ne varsa cömertçe dağıtılır; değişim eğilimine de rastlanmaz. Diğer bir deyişle iktisadi sistem sosyal örgütlenişin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkar (Polanyi, 2016: 93).

1.3.1.3. Değişim: Değişim Değerinin Deneyimsel Değerin Önüne Geçmesi

Değişim (mücadele/takas) tarih boyunca çeşitli cemiyetlerde kültürlerin şekil verdiği örf, adetlerin ve kanunların düzenlediği yalnız mal ve hizmetlerin değil bütün içtimai değerlerin alınıp verildiği bir kurum ve olay olması dolayısıyla sadece iktisadi değil aynı zamanda sosyal bir olaydır. İktisat sadece iktisadi olayları incelediğinden onun mücadele konusu sırf iktisadidir. İktisat sosyolojisinin incelediği mücadele iktisadi yanında felsefi, sosyolojik, sosyal antropoloji ve tarihi esasları da kapsamaktadır (Eröz, 2014: 240).

Değişim konusunda klasik iktisat yaklaşımı ile Polanyi'nin görüşleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Adam Smith insanın doğuştan iktisadi ilişkilere uygun bir varlık olduğunu şu cümleleriyle

ifade etmiştir. *“İş bölümü, öyle geniş bir fayda gözetmeyen, insanın mevcut belirli bir eğiliminin, yani alıp vermek, bir şeyi bir başka şeyle trampa etmek eğiliminin pek yavaş, tedrici, fakat kaçınılması imkansız olan neticesidir.”* Smith'in bu görüşlerine karşın Polanyi ise bu görüşe şu şekilde cevap vermiştir. *“Herbert Spencer, Mises ve Lipmann'ın düştüğü hata işbölümü ilkesinin takas ve değişimle özdeşleştirilmesi. Oysa işbölümü, cinsiyet, coğrafya ve bireysel donanımın içerdiği farklılıklardan kaynaklanır, insanın sözde takas ve değişim eğilimi ise büsbütün safsatadır”* (Polanyi, 1986: 67'den aktaran Dumludağ, 2004: 6, 7).

Polanyi'ye göre belirleyici davranış ilkesinin değişim olmadığı yerde bireyin yaşantısının bütünü içindeki diğer deneyimlerden ayırıştırarak *“iktisadi”* diye tanımlayabileceği deneyimler yaşaması söz konusu değildir (Buğra, 2015: 50, 51). Polanyi'nin ifadesiyle karşılıklılık ve yeniden dağıtım ilişkilerinden farklı olarak değişim anonim bireylerin sosyal konumlarından bağımsız olarak girdikleri bir ilişkidir. Bu açıdan içinde özgürlüğü ve eşitliği barındıran bir ilişkidir (Buğra, 2015: 67).

Örneğin bir ailede, arkadaşlar arasında ya da toplum içindeki insanlar diğerleri için bir şeyler yapar. Ticari anlamda olmasa bile bu da değiş tokuşun belli bir şekli sayılabilir. Buna karşın bu piyasa değiş tokuşuna benzemez. Bir kişi bulaşıkları yıkadığında ve bunun karşılığında diğer kişi de çöpü dışarı çıkardığında kendi evleri açısından emek takas edilmiş olur. Aynı zamanda insanlar arasındaki hediyeleşme ve komşular arasındaki dayanışma da bunlara örnek gösterilebilir. Bu değiş tokuşlar kişiseldir ve uzun bir geçmişe sahip, derin, aileye özgü bağları ve duyguları yansıtır. Piyasa değiş tokuşları ise keskin bir tezatla bunun tam zıddıdır, geçici, soğuk ve kişiliksizdir. Örneğin internetten kitap sipariş etmek bir piyasa değiş tokuşudur (Varoufakis, 2019: 35).

Buna karşın ilk toplumlarda üretim faktörlerinin hiçbiri meta değildi. Maldılar

ama meta değildiler. Emek, diğer bir deyişle insan üretimi her yerdedi. Kölelik ve feodalizm döneminde esirler ve serfler çok çalışıyorlardı ancak emeklerini efendilerine satmıyor ya da kiralamıyorlardı. Efendileri hasatlarının önemli bir bölümüne çoğu zaman zor kullanma tehdidiyle alarak el koyuyorlardı. Üretim araçları da kölelerin kendisi tarafından ya da aynı yurtlukta çalışan köleler tarafından ürettikleri aletler karşılığında beslenen zanaatkarlar tarafından elle yapılıyordu. Aynı zamanda toprak (arazi) meta değildi. İnsanlar ya arazi sahibi olarak doğuyordu ve aşağılık bir eylem olarak görüldüğünden atalarının topraklarını satmayı hayal bile edemiyorlardı.¹⁹ Ya da insanlar köle olarak doğuyordu ve bunun doğal sonucu olarak da asla arazi sahibi olamıyorlardı. Dolayısıyla piyasa toplumlarının üretim faaliyetlerinin çoğu piyasalar üzerinden yapılmaya başlanınca meydana geldiği söylenebilir. Bu süreçten sonra emek, sermaye ve toprak (arazi) süreç içinde değişim (takas değeri) elde ederek metaya dönüştüler. İşçiler yeni oluşan işgücü piyasalarında emeklerini para karşılığında sunmak için serbest bırakıldılar. Aletler önemli ölçüde uzman zanaatkarlar tarafından üretilip satılmaya başlandı. Dolayısıyla oluşan yeni gayrimenkul piyasalarındaki alım, satım ve kiralamalar sonucunda arazilerin de bir değişim (takas) değeri olmuştur (Varoufakis, 2019: 39, 40). Böylelikle piyasa toplumunun ortaya çıkmasıyla değişim değeri deneyimsel değer önüne geçmiştir.

Değişim (takas) değerinin deneyimsel değer karşısındaki zaferi dünyayı hem iyi hem de

kötü yönde değiştirmiştir. Bir taraftan mal, toprak ve emeğin metalaşması sonucunda kölelik ve serflüğün zulüm, adaletsizlik ve sefilliği son bulmuştur. Herkese yetecek kadar mal üretme teknolojik kapasiteyle köleliği kaldırma ihtimali ve bir bağımsızlık kavramı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan bu gelişme farklı yeni sefalet, yoksulluk ve potansiyel kölelik şekillerini ortaya çıkarmıştır. Piyasa toplumlarının gelişi ve sürülebilir tarlalardan kölelerin çıkarılmasıyla birlikte topraksız bu eski tarım işçileri ya sanayi işçisi ya da toprak sahiplerine kira ödeyen taşeronlara dönüşmüşlerdir. Her iki durumda da kendi iradeleri dışında çalışmak zorunda olmadıklarından özgürdüler, ancak özgürlükleri yeni zincirlerle gelmiştir. Maaşlı işçiler istediklerini yapma özgürlüklerine sahip olsalar da artık piyasaların insafına kalmışlardır. Emeklerine talip bir işveren ya da yünlerine alıcı buldukları sürece özgürdüler (Varoufakis, 2019: 44, 45). Dolayısıyla piyasa toplumu ile birlikte birçok özgürlük ortaya çıktığı gibi her şeyin bir fiyata bağlanması da deneyimsel değerlerin değişim değerinden geri planda kalmasına yol açmıştır.

Buna karşın iktisat sosyolojisi açısından bakıldığında ise piyasa toplumu öncesindeki zamanlarda deneyimsel değer değişim değerinin önünde olduğu çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Örneğin, evlenmede verilen başlık parası, geline verilen diğer hediyeler; çocuklara, akrabalara verilen hediyeler, servet ve gelirin dini, mistik esaslara, örf ve adetlere ve kanunlara göre ve artan oranlı vergi yoluyla tekrar dağıtılması, kamu menfaati için iktisadi kaynakların seferber edilmesi hep değişim (mübadele) konusu kapsamındadır. Polanyi, Arensberg ve Pearson 1957 yılında yayınladıkları “*Eski İmparatorluklarda Ticaret ve Piyasa*” (Trade and Market in the Early Empires) adlı eserde Babil, Mezopotamya, Grek, Meksika, Yukatan, Gine Sahili, Hindistan köylerinin piyasa şekilleri ve sorunları hakkında geniş bilgi vermişlerdir. Onlara göre iktisadi faaliyetler üç ana mübadele

¹⁹ Feodal sistemde toprak sahibi ne kadar para teklif edilirse edilsin kalesini satmayı düşünmezdi. Bunun ahlak dışı ve utanç verici olduğunu düşünürdü. Eğer ihtiyaç nedeniyle böyle bir şeye zorlandysa kendisini küçük düşmüş ve değersiz görürdü. Günümüzde doğru fiyata satılmayacak kale, tablo ya da yat çok zor bulunur. Değişim (takas) değerinin deneyimsel değer karşısındaki zaferiyle piyasaları olan toplumların piyasa toplumlarına evrilmesinin bir sonucu da paranın araçtan amaca dönüşmüş olmasıdır (Varoufakis, 2019: 46).

örneğine girmektedirler. 1. Malinowski ve Mauss tarafından belirtilen klanlar ve kabileler arasındaki ayınlı hediye mübadelesi şeklindedir. 2. Yeniden bölüşümdür (Afrika, Hindistan ve diğer birçok yerlerin halklarında ve zamanımızın ileri cemiyetlerinin hayır, vakıf ve artan oranlı vergi uygulamalarında görülür. 3. Modern cemiyetlerdeki paralı değişim şeklindedir (Eröz, 2014: 240).

Bu açıdan bakıldığında birçok araştırmacı ve yazar hediye alışverişinin zamanla denklik, karşılıklık fikrini doğurarak trampaya yol açtığını ve iktisadi mübadeleyi geliştirdiğini ifade etmektedir. Bu noktada hediye iktisadilikten daha geniş, sosyal bir nitelik bulunmaktadır. Evans-Pritchard'ın ifade ettiği gibi “*Hediye bütün cemiyetlerde içtimai (sosyal) münasebetleri muhafaza eden vasıtalarından biridir ve küçük çapta cemiyetlerde mühim rol oynar*” (Eröz, 2014: 241).

Değişim konusuna farklı bir açıdan yaklaşan Marcel Mauss, Sabri Ülgener ve Oğuz Adanır ise değişim ilkesinin simgeselliğine vurgu yapmışlardır. Bu noktada değiş tokuş edilen şeyin ya da nesnelerin tamamının simgesel bir değere sahip oldukları belirtilmektedir. Örneğin, bir insan çok küçük ve sıradan bir işinizi çözdüğünde bu yeri ve zamanı gelince sizin de onun işini çözeceğiniz anlamına gelmektedir. Bu karşılık verme olayında sizin kabul ettiğinizden çok daha fazlasını vermeniz gerekebilir. Yükümlülük kuralı gereği buna katlanmak zorundasınız. Çünkü siz diğerine bu karşılığı verdikten sonra onu çok daha büyük bir sorumluluk altına sokacağınız için kara kara düşünme sırası ona gelmektedir (Adanır, 2015: 49, 50).

Bu açıdan bakıldığında değiş tokuş eyleminin rasyonel, çağdaş bir iktisat anlayışıyla uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durumu kapitalist ya da Marksist iktisat kavramlarıyla açıklamak mümkün değildir. Çünkü bu simgesel bir değiş tokuş düzenidir. Bu düzende kullanım değeri kavramı da yetersiz kalmaktadır. Çünkü kışın insana sunulan bir salkım taze üzüm çok değerli bir şeye dönüşürken yazın

aynı salkım anlamsızlaşıp değerini kaybetmektedir. Bu durum rasyonalite açısından açıklanamaz. Günümüzün postmodern dünyasında ise bu değiş tokuş eylemi Türkiye’de “*adamını bul işini gördür*” eylemine dönüşmüştür. Yükümlülük düzeninde herkes herkesin yardımına koşmakla yükümlüken demokratik gibi sunulmaya çalışılan bir düzende yalnızca yakınınızdakilerle yapılanın karşılığını verebileceklere yardımcı olun kuralı işletilmektedir. Oysa gerçek bir demokraside herkes hakkını alacağından tıpkı potlaçtaki gibi herkes herkesin yardımına kendiliğinden koşabilecektir. Potlaç²⁰ düzenindeki değiş tokuş dejenerasyonu 16. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmış ve 17.yüzyıldan itibaren artık eski düzen neredeyse anlamını yitirmiştir. Günümüz Türkiye’sinde egemen olan anlayış simgesel düzenin bu tersine döndürülmüş olan biçimidir. “*Yalnızca yakın çevrene yararlı ol*” uzaktakileri boşver anlayışı Osmanlı’nın da yıkılmasına yol açan bir anlayıştır (Adanır, 2015: 49, 50). Sonuç olarak sadece güçlü bağlara dayalı sosyal ve iktisadi ilişkiler insanı kendi dar çevresiyle sınırlandırarak ahlaki yozlaşmalara neden olmaktadır.

²⁰ Potlaç (potlatch) kavramı esas olarak beslemek, tüketmek anlamına gelmektedir. Potlaç tek tanrılı dinler öncesi yeryüzüne egemen bir yaşam biçimi ve yeniden bölüşümün bir aracı olarak ifade edilmektedir (Mauss, 2018: 78, 79). Potlaç 1923-1924’te L’Annee Sociologique’te Marcel Mauss’un ‘*Armağan Üzerine Deneme: Arkaik Toplumlarda Mübadelelerin Biçimi ve Nedeni*’ adlı makalesinde işlenen ve daha sonra 1960’lı yıllarda Georges Bataille’in yeniden popüler hale getirdiği bir kavramdır. Bataille, ‘*Lanetli Pay*’ adlı kitabında potlaç kavramını tekrar işlemekte ve tüketim ekonomisi içinde sorunsallaştırmaktadır (Akay, 2016: 25). Özellikle potlacın tüketim üzerine kurulu bir anlayışa sahip olması, tüketimin ruhani bir rahatlama getirdiğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında potlaç kültüründe tüketimin sadece maddi unsurları değil manevi unsurları da kapsadığı söylenebilir.

SONUÇ

Polanyi piyasaları olan toplumdan piyasa toplumuna geline süreçte ortaya çıkan iktisadi faaliyetlerin sosyal, siyasal ve kültürel etkilerine dikkat çekerek klasik iktisat sosyolojisine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu noktada Polanyi gömülülük (embeddedness) kavramından yararlanarak iktisat, insan ve toplum arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmıştır. Polanyi açısından tarihsel olarak önceki ekonomiler topluma ve onun sosyal ve kültürel temellerine gömülmüşken, modern piyasa ekonomilerinde ise sosyal ve kültürel unsurlar iktisadileştirilmiş ve parasallaştırılmıştır. Piyasa toplumu ile birlikte emek, sermaye ve toprak bir meta olarak kabul edilmiş ve homo-economicus ilkesi, modern topluma hakim olmuştur. Aynı zamanda birçok özgürlük ortaya çıktığı gibi her şeyin bir fiyata bağlanması ve satın alınabilmesi deneyimsel değerlerin değişim değerinden geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu noktada Polanyi insanı dışlayan, insan doğasına karşıt düşen toplum kurgularının istikrarsızlık getireceğini ifade etmiştir.

Polanyi piyasa toplumlarının üretim faaliyetlerinin çoğunun piyasalar üzerinden yapılmaya başlanınca oluştuğunu ifade ederek bu süreçten sonra emek, sermaye ve toprağın (arazi) değişim (takas değeri) elde ederek metaya dönüştüklerini ifade etmiştir. Emek, sermaye ve toprağın piyasaya sürüldüğünde gelişmiş kapitalist ekonomilerde olduğu gibi toplumun iç çekirdeğinin çözüldüğünü ifade eden Polanyi'ye göre bir piyasa ekonomisinin emek, toprak ve parayı da kapsayan bütün üretim unsurlarını kapsamaması gerekmektedir. Fakat kapitalist sistemin biçimselci iktisat anlayışı ile piyasa ekonomisinin kurumsal yapısı insanları birbirlerinden ayrılmış, parçalanmış bir yaşama zorlamaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra piyasa ekonomisinde, fayda maksimizasyonunun özelliği gereği iktisadi faaliyetlerde ortaya çıkan bu parçalanma iktisadi faaliyetlerin sosyal ve

kültürel yapıdan bağımsız bir şekilde gerçekleşmesine ve dolayısıyla iktisat, insan ve toplum arasındaki mesafelerin artmasına neden olmuştur.

Polanyi iktisat, insan ve toplum arasındaki mesafelerin azalması için ve piyasa sisteminin işleyebilmesi için emek, sermaye ve topraktan oluşan hayali metaların düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Polanyi açısından bu görev devlete düşmekte ve farklı inisiyatifleri kapsamaktadır. Bu noktada Polanyi devletin bu hayali metaları rasyonel bir şekilde yöneteceğinin garantisinin olmadığını ifade ettiği gibi aynı zamanda devletin müdahalesinden başka alternatifin olmayışını da belirtmiştir. Polanyi'nin bu fikirleri dünyadaki bazı gelişmelere bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Bu noktada geçiş ekonomileri sürecinde Rusya'da gerekli iktisadi regülasyonların yapılmaması mafya tipi örgütlenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Asya Kaplanları olarak bilinen bazı ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı sanayileşmelerinde de devletin düzenleyici rolünün önemli bir etkisi olmuştur.

Yakın dönem açısından bakıldığında da 2008 kriziyle birlikte kendi kendisi düzenleyen piyasa sisteminin başarısızlıkları bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu durum Neo-Klasik iktisadi yaklaşımın ciddi bir şekilde sorgulanmasına ve paradigma değişimine neden olmuştur. Bu süreçte iktisadın toplumsal gündeme almasının ve gerçek ekonomileri ve toplumu analiz etmesinin gerekliliği daha çok anlaşılmıştır. Dolayısıyla Polanyi'nin piyasaların toplumsal kurallar içine yerleşik (embedded) olduğu, piyasa toplumu olmayan ama toplumsal olana bağlı piyasaları olan bir kapitalist iktisadi anlayış önerisi güncelliğini korumaktadır. Çünkü sosyal, iktisadi, siyasal ve kültürel unsurların birbirlerinden ayrı olarak değerlendirilmesi insanın dışarıda kaldığı, ruhu olmayan bir iktisadi sistem anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

1. ADANIR, O. (2015). *Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış, Baudrillard, Berkes, Mauss ve Ülgener Üzerinden Kuramsal Bir Deneme*, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
2. AKAN, S. (2016). 'Polanyi'nin Modern İktisatın İnsan Anlayışına Eleştirileri', *İnsan ve Toplum*, 5 (10), 93-111.
3. AKAY, A. (2016) *Armağan*, Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
4. BLOCK F., EVANS, P. (2013). 'Devlet ve Ekonomi', ss. 393-432, içinde: *İktisat Sosyolojisi*, Editörler: Neil J. Smelser, Richard Swedberg, Çeviri Editörü: Esmâ Gültüvin Gür Omay, Sentez Yayıncılık, Sosyal Teori: 12, Ankara.
5. BUĞRA, A. (2015). *İktisatçılar ve İnsanlar, Bir Yöntem Çalışması*, İletişim Yayınları: 283, Araştırma-İnceleme Dizisi: 53, 10. Baskı, İstanbul.
6. BUĞRA, A. (2018). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları: 1299, Araştırma-İnceleme Dizisi: 223, 9. Baskı, İstanbul.
7. CASTLES, S., CUBAS, M. A., CHULHYO, K., KOLETH, E., OZKUL, D., WILLIAMSON, R. (2011). 'Karl Polanyi's Great Transformation as a Framework for Understanding Neo-Liberal Globalisation Social Transformation and International Migration in the 21st Century' *Working Paper 1*, 1-19, <https://pdfs.semanticscholar.org/505e/586b9b8d8199df432ce17d2411c8a4578809.pdf> (15.07.2017).
8. COLLET, F. (2003). Economic Social Action and Social Network Influences: A Discussion Around Mark Granovetter Sociology of Economic Life, 6 the ESA Conference, https://www.um.es/ESA/papers/Rn6_14.pdf (28.4.2015).
9. DUMLUDAĞ, D. (2004). 'Küreselleşmeyi Büyük Dönüşüm Üzerinden Okumak', Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt, XIX, Sayı: 1, <http://dspace.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/1794/5000007312-5000012062-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (27.08.2017).
10. GUDEMAN, S. (2001). *The Anthropology of Economy, Community, Market and Culture* Blackwell Publishers Ltd, Cowley Road Oxford.
11. GÜLER, E. (2012). 'Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi', *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (1), 52-68.
12. GÜNGÖR, F., ÖZUĞURLU, M. (1997). 'İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet', No.03, 1-24, http://www.politics.ankara.edu.tr/tartisma_metinleri.php (27.05.2017).
13. ERÖZ, M. (2014). *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, Ötüken Yayın No: 1058, Kültür Serisi: 584, 4. Basım, İstanbul.
14. FORSTATER, M. (2013). *İktisat*, Çeviren: Ahmet Uzun, Liman Kitapları: 17, 1. Baskı, Ankara.
15. HESS, M. (2004). 'Spatial Relationships? Towards a Reconceptualization of Embeddedness Progress in Human Geography' 165-186, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1191/0309132504ph479oa> (15.05.2017).
16. KOVANCI, O. (2003) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No: 30, Ankara.
17. LIN, X., KEDE, Q. (2011). Embeddedness, Social Network Theory and Social Capital Theory:

- Antecedents and Consequence, https://www.researchgate.net/publication/252037116_Embeddedness_Social_Network_Theory_and_Social_Capital_Theory_Antecedents_and_Consequence (15.08.2017).
18. MAUSS, M. (2018) *Armağan Üzerine Deneme, Arkaik Toplumlarda Değiş Tokuşun Biçimi ve Nedeni*, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul.
  19. ÖZATALAY C. (2014). Türkiye’de Ekonomi Sosyolojisi: Bilanço ve Perspektifler, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2 , ss. 29-72.
  20. ÖZEL, H. (2018). ‘Karl Polanyi’, ss. 269-302, içinde: *İktisat Sosyolojisi, Kurucu Düşünürler ve İktisat Okulları Özelinde Bir Çalışma*, Editörler: A. Arif Eren, Eren Kırmızıaltın, Heretik Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
  21. POLANYI, K. (1944). *The Great Transformation, The Political and Economic Origins of Our time*, Boston: Beacon Press.
  22. POLANYI, K. (1971). ‘Our Obsolete Market Mentality’, pp. 109-117, in: *Primitive, Archaic and Modern Economies*, (Ed.) G. Dalton, USA: Beacon Press.
  23. POLANYI, K. (1986). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev. Ayşe Buğra, Alan Yayıncılık, İstanbul.
  24. POLANYI, K. (2000). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çev: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul.
  25. POLANYI, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston, Mass., Beacon Press
  26. POLANYI, K. (2016). *Büyük Dönüşüm, Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları: 667, Politika Dizisi: 35, 13. Baskı İstanbul.
  27. PIETERS, B. J. (2016). ‘Community and the Economy: A Reformed Theological Reflection on a Social-Embedded Economy’ 1-72, <https://researchspace.ukzn.ac.za/handle/10413/14376> (23.07.2017).
  28. ROTSTEIN, A. (1990). ‘The Reality of Society: Karl Polanyi’s Philosophical Perspective’ in Polanyi-Lewitt (ed.) *The Life and Work of Karl Polanyi*, 98-110, Black Rose Books, Montreal.
  29. SMELSER, N. J., SWEDBERG, R. (1994). ‘The Sociological Perspective on the Economy’ *Nausner & Nausner Verlag*, 1-45.
  30. SWEDBERG, R. (2003). ‘The Classics in Economic Sociology’, 1-32, in: *Principles of Economic Sociology*, Princeton University Press.
  31. NIEDERLE, P. A., RADOMSKY, G. F. W. (2008). ‘Social Actors, Markets and Reciprocity: Convergences Between the New Economic Sociology and the Paradigm of the Gift’ *Teor. soc.* vol.4, 1-26.
  32. SWEDBERG, R. HIMMELSTRAND, U., BRULIN, G. (1987). ‘The Paradigm Of Economic Sociology Premises and Promises’, *Theory and Society*, 16, 169-213.
  33. SWEDBERG, R. (2003). ‘The Classics in Economic Sociology’, 1-32, in: *Principles of Economic Sociology*, Princeton University Press.
  34. SWEDBERG, R. (2006). ‘The Toolkit of Economic Sociology’ SOCIUS Working Papers No: 4, 1-21, http://www.economyandsociety.org/wp-content/uploads/2013/08/wp22_swedberg_toolkit04.pdf (29.05.2017).
  35. SZANTO, Z. (1995). ‘Social Embeddedness of the Economy’, *Revija za Sociologiju*, Vol XXVI. No: 3-4: 205-208.
  36. TALMUD, I. (2013). ‘Economic Sociology’, https://www.academia.edu/28940611/Economic_Sociology

37. TRIGILIA, C. (2002). *Economic Sociology, State, Market, and Society in Modern Capitalism*, Blackwell Publishers.
38. TRIGILIA, C. (2004). 'Unbalanced Growth: Why Is Economic Sociology Stronger in Theory Than in Policies?' *Center for European Studies Working Paper Series*, 129, 1-12.
39. VAROUFAKIS, Y. (2019). *Kızımın Ekonomi Sohbetleri*, Epsilon Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
40. VESELOV, Y. (2013). 'Economic Sociology: Historical Development, Analytical Issues and Current Situation Economic Sociology, Now And Before', *Journal Of Economic Sociology* 40.

TÜRK İŞ HUKUKUNDAKİ İŞ GÜVENCESİNİN İŞ TATMİNİNE ETKİSİ: KONYA-SEYDİŞEHİR'DE BİR UYGULAMA¹

THE IMPACT OF EMPLOYMENT ASSURANCE IN TURKISH LABOR LAW ON JOB SATISFACTION: A WORKSHOP IN SEYDİŞEHİR-KONYA

Mustafa ÖZTÜRK*, Osman ŞEN**, Asena KORKMAZ***

* Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mustafaozturk@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7496-4385>

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD, a.osmansen1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6805-0037>

*** Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Zootehni ABD, asenakorkmaz20@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4999-200X>

ÖZ

İş güvencesi, çalışanların geleceğe güvenle bakmasına, kendisinin ve ailesinin geçimini devam ettirecek ücretten yoksun kalma endişesinin dışında kalmasına katkı sağlamaktadır. İş tatmini çalışanların harcadıkları emek karşısında aldıkları ya da almayı bekledikleri karşılığın yeterlilik düzeyini göstermektedir. Sanayi devrimi ile birlikte oluşan işçi sınıfı, işverene karşı kendilerini koruma düşüncesine kapılmış, ülkemizde de 1950 sonrasında bu durum ortaya çıkmaya başlamıştır. İş tatmini ise 1930 sonrasında anlaşılmaya başlanmış olup, çalışanların verimlilik, performans ve motivasyon gibi durumlarına doğrudan etki etmesi sebebi ile önemli bir kavram haline gelmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara bakıldığında demografik özelliklerin, iş güvencesi kavramını etkilediği belirlenmiştir. İş güvencesi kavramının bilinme düzeyinin, yapılan işten memnuniyetle doğrusal pozitif yönde ilişkisi olması analiz sonucunda elde edilen sonuçlardandır. İş güvencesinin çalışanlara olan etkisine ve buna bağlı olarak işteki memnuniyetler arasındaki doğrusal pozitif yönde ilişki araştırmanın önemli sonucudur.

Anahtar Kelimeler: İş Güvencesi, İş Tatmini, İş Hukuku.

Jel Kodları: K31, K59, J29, J01.

ABSTRACT

Employment assurance contributes to employees' confidence in the future and excludes the worry of being deprived of wages to sustain their (and their families') livelihood. Job satisfaction is the level of adequacy of the amount of compensation received or expected to receive. With the Industrial Revolution, the working class had the idea of protect and reassure themselves from the employer, and this situation started to emerge in our country in 1950. The concept of job satisfaction was comprehended in post 1930s and have become an important concept, considering its' effects on employee productivity, performance and motivation. When we examine the findings obtained in this study, it is determined that demographic characteristics affect the concept of employment assurance. Then again, the employment assurance awareness is related to the satisfaction with the job in a positive linear direction is also another one of the results obtained from the analysis. The most important result of this research is the positive linear relationship between employment assurance and job satisfaction.

Keywords: Employment Assurance, Job Satisfaction, Labor Law.

Jel Codes: K31, K59, J29, J01.

¹ Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalında tamamlanan bir yüksek lisans tezinden derlenmiştir.

GİRİŞ

İş güvencesi uzun yıllardır İş Hukuku'nun en önemli konularından birisi olmakla birlikte, işveren ve çalışan arasındaki ilişkinin sürdürülebilir oluşunu sağlamak ve onu korumak için önemli bir kavramdır. Küreselleşen dünya ekonomisinde sık sık oluşan ekonomik krizler işsizlik oranlarında artış, örgütlerde yeniden yapılanma ya da daralmaya gitme gibi durumları tetiklemektedir. Böyle durumlarda işverende oluşan iş güvencesizliği çalışanları olumsuz etkileyecek, bu durum beraberinde çalışanın ailesine, sosyal çevresine ve iş hayatına yansıtacaktır. Yine iş güvencesi işverenin keyfi fesihlerinin önüne geçecek, işe girdikten sonra oluşabilecek keyfi değişikliklere de müsaade etmeyecektir.

Ülkemizde Sanayi Devriminin hissedilmeye başlandığı Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar olan süre zarfında işçi sınıfı doğuşu başlamıştır. İşçi sınıfının doğuşu ile birlikte işçilerin ekonomik, sosyal hak ve ödevleri ortaya çıkmıştır. Bunun yanında işçinin işverene karşı korunması gerektiği düşüncesi de ağırlık kazanmıştır. 1990'lı yıllarda iş güvencesi ülkemizde ciddi bir şekilde tartışılmaya başlanmış, 1475 sayılı İş Kanunu'nun yetersiz ve eskimiş oluşunun rekabet ortamının gereklerini karşılayamadığı düşünceleri giderek artmıştır. Bunun neticesinde 15.03.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4773 sayılı İş Kanunu ile iş güvencesi ülkemizde ile kez yasa ile yapılmıştır. Akabinde 10.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile köklü bir değişiklik gerçekleşmiş, iş sözleşmelerinin geçersiz fesihlerine karşı işçiyi korumak için önemli bir adım atılmıştır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa Sosyal Şartı'nın Çalışma Hakkı Başlığı, iş güvencesinin bir işçi hakkından ziyade insan hakkı olduğunu belirtmiş, güvencenin yasalar ile sağlanması gerektiğinin bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. ILO'nun 158 sayılı sözleşmesinde iş sözleşmesinin feshinde geçerli bir neden olması gerektiği zorunluluğu net şekilde

ifade edilmiş, geçerli olmayan nedenler ise belirtilmiştir.

İş güvencesizliği bireyin ailesini, kendisini, sosyal çevresini, iş ortamını ve yaptığı işi etkilemekte, bunun neticesinde de iş tatminsizliği ile birlikte birçok olumsuzluğa yol açabilmektedir. İş tatmini bireyin yaptığı iş karşısında duyduğu memnuniyet ve olumlu ruh halidir. Memnuniyetin tam olduğu bir işyerinde çalışanın performansı yükseleceği gibi verimliliğinde de ciddi artışlar söz konusu olacaktır. Bununla birlikte kendisini huzurlu ve mutlu hisseden çalışanın bu durum işyeri ortamı ve yaptığı iş başta olmak üzere, ailesine ve sosyal çevresine de önemli yansımaları olacaktır. İş güvencesinin yanında iş tatminini etkileyen farklı sebeplerde bulunmakta, netice itibari ile benzer sonuçları doğurmaktadır. İş tatmini çalışanın işyerindeki geleceği için önemli olup işveren içinde, personelin sürekliliğini ve verimliliği yükseltmek adına aynı derecede önem sahiptir. Keza sürekli işten ayrılık yaşanan işyerlerinde işverenlerin, yeni çalışanlar ile birlikte karşılıklarına çıkacak eğitim maliyet, adapte oluncaya kadar yaşanacak düşük verimlilik ve adapte olamayacağı ihtimali göze alınması zor bir o kadar da riskli bir durumdur.

Bu noktada çalışmamızda Türk İş Hukukundaki iş güvencesinin iş tatminine olan etkisi Konya'nın Seydişehir ilçesinde kayıtlı olarak çalışan işçilere yapılan bir anket yöntemi ile ölçülmüştür.

1. İŞ GÜVENCESİ KAVRAMI

İşçinin geleceğine güven duyması, sürekli olarak işini kaybetme ve dolayısıyla kendisinin ve ailesinin geçim kaynağını oluşturan ücretinden yoksun kalma endişesinin dışında tutulması, modern iş hukukunun en temel amaçları arasında yer alır (Narter, 2013: 5). Anayasal bir hak olan çalışma hakkı, işçinin feshe karşı korunmasını gerektirir. Bu bağlamda işverenin fesih hakkının sınırlandırılması gerekmektedir (Manav, 2009: 5).

İş güvencesi kavramı dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı biçimde de incelenmektedir.

1.1. Dar Anlamda İş Güvencesi

Dar anlamda iş güvencesi, işçinin feshe karşı korunmasıdır. Bu koruma işverenin fesih hakkının geçerli bir sebep gösterme koşulu ile sınırlıdır (Alp, 2003: 1). Bir başka tanımlama ile iş güvencesi dar anlamda, iş sözleşmesinin işveren tarafından feshinin sınırlanması ve iş akdinin sürekliliğinin sağlanmasını ifade eder (Uyan, 2006: 2)

1.2. Geniş Anlamda İş Güvencesi

Geniş anlamda iş güvencesi, işçinin işini kaybetmesini güçleştiren veya işini kaybetmesinden dolayı uğradığı zararı tazmine ve riski hafifletmeye, telafi etmeye yönelik tüm önlemlerdir (Öztürk, 2011: 5) Örneğin, bildirimde bulunma ve buna bağlı yükümlülükler ile kıdem tazminatı da geniş anlamda iş güvencesi önlemleridir (Alp, 2003: 1).

2. İŞ GÜVENCESİ KAPSAMI VE YARARLANMA KOŞULLARI

İş güvencesi Kanun kapsamına giren her bir işçiden ziyade belli nitelikteki işyerlerinde, belirli sıfatlarda ve sürede çalışmış aynı zamanda iş sözleşmesi önceden belirlenen bazı ilkelere uygun olmayacak bir şekilde feshedilmiş kişileri kapsamaktadır. İş güvencesinden faydalanabilmek için bu şartların bütününe bir arada gerçekleşmesi beklenmektedir (Evren, 2012: 27).

4857 sayılı İş Kanunu kendi içinde iş güvencesi hükümlerini düzenlerken, 5953 sayılı Basın İş Kanunu 4857 sayılı İş Kanunu'nun 116. maddesi ile değiştirilen 6. maddesinin son fıkrası, anılan hükümlerin açıkça kıyasen Basın İş Kanunu kapsamında çalışanlara da uygulanacağı belirtilmiştir. 854 sayılı Deniz İş Kanunu ve 818 sayılı Borçlar Kanunu kapsamında çalışanlar, iş güvencesi hükümleri dışında tutulmuştur (Kar, 2011: 47).

4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinde belirtilen iş güvencesinden yararlanma

koşullarını, işyerine ilişkin şartlar ve işçiye ilişkin şartlar olmak üzere iki başlıkta incelemek mümkündür.

2.1. İş Güvencesi Kapsamında İşyerine İlişkin Şartlar

4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinde belirtildiği üzere feshin geçerli bir nedene dayandırılması ilkesinin uygulanacağı işyerlerinin özelliklerinden bir tanesi de işyerinde otuz veya daha fazla işçi çalıştırması zorunluluğudur. 4773 sayılı Kanunun 13. maddesinde on veya daha fazla işçi çalıştırılması olarak belirlenen bu zorunluluk, 4857 sayılı İş Kanunu ile birlikte otuz veya daha fazla işçi çalıştırma zorunluluğu olarak belirlenmiştir.

İşverenin aynı işkolunda birden fazla işyerinde çalışan işçi sayısı, hesaplamada dikkat edilecek önemli husustur. Yargıtay'ın bir kararında işletme düzeyinde imzalanan toplu iş sözleşmesinin aynı işverene bağlı işkolunda altı adet işyeri kapsamı halinde, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinde yer alan otuz işçi ölçütünün belirlenmesinde bu altı işyerinde çalıştırılan toplam işçi sayısı nazara alınır denilmek suretiyle işverenin aynı işkolundaki işyerlerindeki toplam işçinin esas alınacağı vurgulanmaktadır (Koç, 2005: 72).

İşyerinde en az otuz işçi bulunduğunun ispatı işçiye aittir. Bu sayı, fesih bildirimının işçiye tebliğ edildiği tarihe göre belirlenmelidir. İşyerindeki işçi sayısına sadece iş sözleşmesine göre çalışanlar dikkate alınır (Özcan, 2013: 146).

2.2. İş Güvencesi Kapsamında İşçiye İlişkin Şartlar

4857 sayılı İş Kanunu'nun iş güvencesi sağlayan yasa hükümlerine getirdiği sınırlamalardan bir tanesi de işçilerin sahip oldukları niteliklerle ilgilidir (Demir, 2003: 16). Bu niteliklere sahip iş güvencesinden yararlanacak işçiler, otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin en az altı aylık kıdemi bulunan belirsiz süreli iş sözleşmeli işçileridir. Bu itibarla belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçiler işyerindeki kıdemi altı aydan fazla da olsa iş güvencesi

hükümlerinden yararlanamazlar (Mollamahmutoğlu, 2012: 875).

Altı aylık çalışma süresinin hesabında, süre başlangıcı olarak iş sözleşmesinin yapıldığı tarih değil; işçinin fiilen işe başladığı tarihe dikkate alınmaktadır (Ertabak, 2011: 48).

İşçinin altı aylık kıdemini hesabına deneme ve askıda kalan süreler de dâhil edilir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 66. maddesinde belirtilen çalışma süresinden sayılan haller altı aylık kıdem sayılmasında dikkate alınacaktır (Ertabak, 2011: 50).

İş güvencesi kapsamında faydalanmak için gerekli olan niteliklerden bir tanesi de işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesi ile çalışıyor olmasıdır (Süzek, 2008: 222). Kanun iş sözleşmesinin sona ermesine bağlı olarak bildirim ve kıdem tazminatı hakları bakımından belirli süreli sözleşmeye dayalı çalışan işçilerin haklarını korumamıştır (Korkmaz ve Akyıldız, 2012: 45). Belirsiz süreli iş sözleşmeleri, sözleşmelerin feshine bağlanan hukuki sonuçlar ve iş güvencesine ilişkin hükümlerden yararlanabilmeye olanak tanımaları nedeni ile işçinin daha lehinedir (Süzek, 2008: 224).

4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinde belirtildiği üzere iş güvencesi kapsamında faydalanacak işçi, işyerinde işletmenin bütününe sevk ve idare eden genel müdür, genel müdür yardımcısı gibi işveren vekili konumunda olması halinde, iş güvencesi hükümlerinden faydalanamazlar (Günay, 2004: 459).

4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinde iş güvencesi hükümlerinden, sözleşmesi işveren tarafından feshedilen işçilerin faydalanabileceği belirtilirken, Türkiye tarafından 1994 yılında onaylanmış Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 158 sayılı Hizmet İlişkisine İşveren Tarafından Son Verilmesi hakkındaki Sözleşmenin 4. maddesi, işçinin kapasitesine veya işin yürütümüne veya işyeri gereklerine dayalı geçerli bir son verme nedeni olmadıkça hizmet ilişkisine son verilemez hükmü 4857 sayılı İş Kanunu'nun 18. maddesinde açıkça vurgulanmıştır (Akyiğit, 2007: 226).

3. İŞ TATMİNİ KAVRAMI

İş tatmini kavramı ilk kez 1920'lerde ortaya atılmış olup önemi 1930-1940'lı yıllarda anlaşılmaya başlanmıştır (Aydın, Özmen ve Tekin, 2014: 59). İş tatmininin önemli olmasının iki nedeninden biri kişinin fizik ve ruh sağlığını doğrudan etkileyen yaşam tatmini, ikincisi ise üretkenlikle ilgilidir (Aşık, 2010: 467). İş tatmini bireylerin psikolojik olgunluğa erişmesini sağlarken, bunu elde edememek hayal kırıklığına uğratacağı gibi moral bozukluğuna, işten soğumaya, düşük verimliliğe ve sonuçta sağlıksız bir topluma yol açabilmektedir (Aydın, Özmen ve Tekin, 2014: 59).

İş tatmini, iş şartlarının (işin kendisi, yönetimin tutumu) ya da işten elde edilen sonuçların (ücret, iş güvenliği) kişisel bir değerlendirmesidir ve bireyin normlar, değerler, beklentiler sisteminden geçerek işlenen iş ve iş koşullarına ilişkin algılamalarına karşı geliştirdiği içsel tepkilerden oluşmakta, bu anlamda bireyin çalışma ortamına karşı reaksiyonunu ifade etmektedir (Aşan ve Erenler, 2008: 204).

Bir başka şekilde iş tatmini; kişide, çalışma yaşamı veya söz konusu kişi ile çalıştığı işyeri koşulları arasındaki uyumun bir sonucu olarak ortaya çıkan memnuniyet duygusu ve kişinin işine karşı almış olduğu pozitif bir tutum olarak tanımlanmıştır (İşcan ve Sayın, 2010: 198).

İş tatmini, çalışanların örgütsel davranışlarına olan etkileri dolayısıyla işletme yönetimlerine sorunların çözümü konusunda ışık tutarak örgütsel yararlar sağlamakta, bu da gerek örgüt, gerekse çalışanları açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır (Demirkaya, 2018: 26). Diğer yandan işin genel görünümü ve zorluk derecesi, ücret, işletmenin sosyal görünümü, çalışma koşulları ve iş güvenliği, ilerleme olanağı, uygun ödüllendirme sistemi, yönetici, çalışanların kararlara katılım derecesi, iş tatminini etkileyen iş ortamına bağlı faktörlerin başında gelmektedir (Demirkaya, 2018: 26).

3.1. İş Tatmininin Faydaları

Çalışanlarda iş tatmininin yüksek olmasının hem çalışan hem de işveren açısından birçok faydası vardır. İş tatmininin mikro ve makro ölçekteki faydalarını aşağıdaki gibi iki başlıkta sıralayabiliriz (Kumdacı, 2018: 31).

3.1.1. Mikro Açıdan Faydalar

- İşletme kaynaklarının etkin kullanılması
- Verimliliğin artması
- Huzurlu bir çalışma ortamının oluşması
- İş gören ve işveren arasında güvene dayalı bir anlayışı hakim kılması
- Faaliyetlerde kalitenin artması
- Maliyetleri azaltması ve karlılığı artırması
- İşletmeye rekabet avantajı katması

3.1.2. Makro Açıdan Faydaları

- İş tatmini dolayısıyla yaşam tatmini yüksek bireylerden oluşan bir toplum meydana gelmesi
- İstihdam politikalarının öneminin artması
- Toplumda yaşam doyumu yüksek olan insanlar dolayısıyla güven ortamının sağlanması
- İşletmelerin karlılığının artması ile devletin vergi gelirlerinin artması

3.2. İş Tatminini Belirleyen Faktörler

Çalışanları kişisel özellikleri, yaş ve cinsiyetleri, inanç ve değerleri, iş yaşamındaki deneyimleri, yetişme tarzları, aile yapısı ve yaşam standardı gibi sosyal özellikleri ve işe ilişkin beklentileri farklılaştıkça iş tatmini sağlayan iş özellikleri de farklılaşmaktadır (Kumdacı, 2018: 32). İş tatminini belirleyen faktörler, bireyden bireye, toplumdan topluma ve kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Örneğin ABD’de gerçekleştirilen bir araştırmada çalışanların tatminini artırdığı tespit edilen 16 iş özelliği incelendiğinde en çok tercih edilen özelliğin insanlarla iletişim

kurma, en az tercih edilen özelliğin ise işyerindeki terfi olanakları olduğu görülmektedir (Keser, 2015: 124). Yapılan araştırmada, işyerlerinde pek çok insanla iletişim kurma olanağının olması bireylerin tatmini için önemli bir yere sahipken, terfi olanakların bulunması bireylerin tatmini açısından daha az öneme sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

İş tatminini belirleyen faktörleri bireysel ve örgüte bağlı faktörler olarak iki grupta incelemek mümkündür.

3.2.1. Bireysel Faktörler

İş tatmininin sağlanmasında büyük paya sahip olana bireysel faktörler, bireyin doğuştan sahip olduğu özellikler ile beraber yaşamı boyunca edindiği deneyimlerle ilgilidir (Aşık, 2010: 38). Bireysel faktörlerin incelendiği başlıklar yaş, cinsiyet, kıdem, eğitim ve medeni durum şeklinde sıralanmaktadır.

3.2.1.1. Yaş

İş tatmini ile alakalı yapılan araştırmaların genelinde, demografik özellikler ile iş tatmini ilişkisi incelenmiş, önemli demografik özelliklerden olan yaş en çok incelenen faktörlerden birisi olmuştur (Demir, 2007: 119). Kişinin içinde bulunduğu yaş ve yaşam dönemi, kişinin tutumları, davranışları ve kararları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Eğinli, 2009: 38).

İş tatmini ve yaş arasındaki ilişki yaş arttıkça iş tatmininin de artacağı yönünde olup zor çalışma şartlarında çalışan işçilerde ise bu durumun değiştiği ve verimliliğin azaldığı görüşü ön plana çıkmaktadır (Özkalp ve Kirel, 2013: 131).

Çalışanların yaşının ilerlemesi yaşamla ve işle ilgili beklentilerinin birçoğunun gerçekleştirilmiş olması nedeni ile iş doyumu düzeylerinin yaşın artması ile paralellik gösterdiği, bununla birlikte emekli zamanı yaklaşan kişinin iş tatmininde azalma olduğu, bunun nedeninin ise işten ayrıldığı zaman ne yapacağı endişesi ile alakalı olduğu belirtilmektedir (Eğinli, 2009: 39).

3.2.1.2. Cinsiyet

Sosyal ve toplumsal açıdan kadın ve erkeğe yüklenen ve uygun görülen sorumluluklar, iş yaşamında onların düşünce ve tutumlarını etkilemekte, yapılan araştırmalarda da bireyin kadın veya erkek olmasının işe karşı sergilediği tutumları etkilediği saptanmıştır (Kalkızoğlu, 2018: 49). İş tatmini ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sonuçlarına bakıldığında, bu görüşü destekleyen verilerin yanı sıra kadın ve erkek çalışanların koşullar eşit olduğunda iş tatmini konusunda bir farklılık göstermediği de görülmektedir (Eğinli, 2009: 39).

İş tatmini ve cinsiyet arasındaki ilişkilerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda erkek ve kadınlar için ortaya çıkan iş tatmini düzey farklılığının birçok başka faktörle de ilişkisi olabileceği hususunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Özaydın ve Özdemir, 2014: 255).

3.2.1.3. Eğitim Düzeyi

Eğitim düzeyinin yüksek olduğu görülen çalışanlarda genel olarak iş tatmininin, eğitim düzeyi düşük olan çalışanlara nazaran yüksek olduğu gözlemlenmiş, uygun şartların sağlanmaması durumunda eğitim durumuyla iş tatmini arasındaki yönün ters olduğu tespit edilmiştir (Hacıoğlu, 2018: 8). Yapılan çok sayıdaki araştırma, kişilerin eğitim ile kazandıklarını, diğer kişilerin kazandıkları ile karşılaştırdığını, bir eşitlik veya kendilerine göre pozitif bir sonuca ulaşırlarsa iş tatminine; tersine bir durumda ise iş tatminsizliğine ulaştıklarını ortaya koymaktadır (Kumdağcı, 2018: 34).

Yapılan çalışmalarda yüksek eğitim düzeyinin, daha iyi iş imkânları ve yüksek ücretler getirmesi ile birlikte iş tatmin seviyesinde de artış olacağı düşünülürken her zaman durum böyle olmayabilir ve iyi eğitim almış bireylerin beklentilerinin çok yüksek olabilmesi, hak ettiklerini düşündükleri işi bulamamaları sebebi ile ciddi ölçüde tatminsizliğe sebep olabilmektedir (Keser, 2006: 112).

3.2.1.4. Medeni Durum

İş tatmini ile evli veya bekâr olma arasındaki ilişkiler ele alındığında genelde evlilerin bekarlara nazaran iş tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu ile ilgili sonuçlar dikkat çekmektedir (Kalkızoğlu, 2018: 50). Ancak yine literatürde konu ile ilgili yapılan araştırmalarda farklı birçok sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Kadınlarda eş desteği ile iş tatmini ve iş stresi arasında anlamlı ilişkiler elde edilmiş, evli bayan çalışanlarda eşin desteği azaldıkça iş tatmininin de buna bağlı olarak azaldığı bunula birlikte iş stresinin arttığı belirlenmiştir (Ordun, 2002: 55).

3.2.1.5. Kıdem

Çalışma süresi arttıkça aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı çalışanın tatmin düzeyinin aratacağı ileri sürülmektedir (Urhan, 2014: 14).

- Kişinin kıdeminin artması, işini daha iyi kavraması ve bunların çalışana vermiş olduğu başarıma hissi,
- Özellikle çalışma süresi arttıkça, örgütün personelin ihtiyaçlarını giderek daha çok karşılayacak olması,
- Çalışma süresi arttıkça çalışanın giderek örgüt ve işi ile bütünleşmesi,
- Çalışma süresi arttıkça örgütün çalışana daha geniş olanaklar sunması.

Çalışma süresi arttıkça iş tatminin artmasının bir başka sebebi de bireyin mesleğin başlangıcındaki yüksek hedeflerinin, zaman içerisinde daha öngörülebilir ve yapılabilir boyuta gelmesi, meslekte geçen sürenin bireyi olgunlaştırmasıdır (Şen, 2018: 7). İş tecrübesi daha fazla olan insanlar işlerinde anlaşılır ve açık olmayan talimatlar, arkadaşlarından saygı görememe, işle ilgili bazı çatışmalar ve problemler yaşasalar dahi, işlerini ve iş ortamlarını saygı değer bulurlar (Demir, 2007: 125-126).

3.2.2. Örgütsel Faktörler

Belirli bir örgütsel ortamda ve belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilen görev olarak algılanan iş, çalışanın bulunduğu işyerine sağladığı bir katkı ya da değer olarak da tanımlanabilir. Bu noktada çalışanın iş tatmini ifade edildiğinde iş ve iş ortamına yönelik olarak çok sayıda değişkenin etkisi ile gelişen tutumları söz konusu olmaktadır (Aşık, 2010: 41).

Çalışanların beklentilerinin karşılanmasında ve iş tatmininin sağlanmasında örgütün çalışana sunduğu örgütsel olanaklar da belirleyici rol oynamaktadır (Urhan, 2014: 21). Bu noktada çalışanların iş tatminini etkileyen örgütsel faktörler ücret, çalışma koşulları, işin niteliği, çalışma arkadaşları ile ilişkiler, terfi olanakları ve iş güvencesi başlıkları altında incelenecektir.

3.2.2.1. Ücret

İş tatmini ile ilgili araştırmalarda ücretin, çalışanların iş tatminini etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu ortaya konmuş bunun nedeni olarak da çalışanların kendi yaşamlarını devam ettirebilmek için gereken miktarda paraya ihtiyaç duymalarıdır (Erzincanlı, 2018: 28).

Yapılan araştırmalarda çalışanların ücretlerinden tatmin olma konusunda aldıkları ücretin değil de, ücretini başka kişilerle kıyaslamaları kriter olarak alındığında anlamlı sonuçlar ortaya çıktığı görülmektedir (Aşan ve Erenler, 2008: 205). Çalışan, aldığı ücretin adil olup olmadığını anlamak amacı ile hem kendi çalıştığı işyerindeki hem de benzer işlerde çalışan kişilerin ücreti ile kendi aldığı ücreti mukayese ettiğinde bir adaletsizlik gözlemlenmesi durumunda tatminsizlik eğilimi gösterir (İşcan ve Timuroğlu, 2007: 126).

Ücret çalışanın işverenin kendisi hakkındaki görüşünü tahmin etmesini de sağlayan bir araç olup çalışanın yaptığı bir iş karşılığında almayı beklediği ücreti almışsa işverenin, yaptığı bu işten memnun olduğunu, tersi durumda ise işverenin kendisini çalışma konusunda yeterli görmediğini anlayacaktır (Şen, 2018: 11).

3.2.2.2. Çalışma Koşulları

Çalışanların içinde bulunduğu çalışma ortamı ve onu etkileyen fiziksel koşullar, verimlilik ve tatmini etkileyen önemli faktörlerdendir (Özaydın ve Özdemir, 2014: 256). İşyerinin ortamı aydınlatması, havalandırması, gürültülü bir ortam olup olmadığı, ısı gibi değişkenler bakımından çalışmaya ne kadar elverişli ise çalışanların işlerini yapması da o oranda iyi olacaktır (Şen, 2018: 9)

Fiziksel çalışma koşullarının kötü ya da olumsuz olması ile birlikte çalışanların iş tatmini düzeyinde düşüş yaşanmaktadır (Kalkızoğlu, 2018: 53). Bahsedilen fiziksel koşullar çalışanların motivasyon düzeylerini, morallerini, stres düzeylerini, iş tatminlerini, bedensel ve zihinsel eforlarını doğrudan etkilemekte ve devamsızlık, iş kazaları, işten bıkmalar, yıpranma ve işten ayrılma oranlarına yansiyarak örgüt performansında belirleyici olmaktadır ve ayrıca performansı artırmanın yanı sıra bireyin güvenli ve rahat bir ortamda çalışmaları, iş ve iş ortamından tatminlerini artırarak işe bağlılığın güçlenmesini sağlayabilir (Tor, 2011: 49).

İş tatmini konusunda yapılan araştırmalar, çalışanların tehlikesiz ve rahat fiziksel ortamlardan hoşlandıklarını ortaya koymaktadır (Erdoğan, 1996: 245). Yine aynı konuda yapılan bazı araştırmalarda çalışanların boş vakitlerini değerlendirebilecekleri olanakları bulunan örgütlerde iş tatmininin ve işe olan bağlılığın daha fazla olduğu bildirilmektedir (Öğmen, 2019: 522)

3.2.2.3. İşin Niteliği

Bireylerin yaptıkları işlerde sahip oldukları becerilerini ve yeteneklerini kullanabilme olanakları olması, bütünlük ve tanımları yapılmış bir işi başından sonuna kadar kendi sorumlulukları dâhilinde gerçekleştirebilme şansları ve yaptıkları işin çalışma arkadaşları ve çevrelerindeki kişiler açısından önemli ve değerli görülmesi, birey üzerinde iş tatmini oluşumunu olumlu yönde etkilemektedir (Özpehlivan, 2018: 54). Bireyin çalışırken sahip olduğu serbestlik, yaptığı işin ilgi

çekiciliği, işin tekrar eden sıkıcı bir yapıda olmaması ve statü sağlaması gibi faktörler çalışanın tatmin duygusunu olum yönde etkilemektedir (Özaydın ve Özdemir, 2014: 256).

Yapılan bir işin tek bir kişi tarafında yapılabilirliği, alternatif çalışma programları ve esnek çalışma saatlerinin uygulanabilirliği, yapılan işin çalışanın yaratıcılığını gerektirmesi, iş rotasyonu ve iş zenginleştirmenin mümkün olup olmaması iş tatminini doğrudan etkilemekte, sürekli tekdüzelik getirmiş olduğu monotonluk ve bir eser meydana getirdiğinin farkında olunmaması, çalışanın iş tatminini olumsuz etkilemektedir (İşcan ve Sayın, 2010: 199). Ayrıca çalışana yüklenen rol ve sorumluluğun fazlalığı, işlerin çalışan üzerinde stres ve zihinsel anlamda tükenmişlik oluşturması iş tatminine negatif etki eder (Kardaş, 2018: 29).

İşin içeriğinin ilginç ve zevkli olması, çalışanın ilgi ve yetenekleri ile uyum sağlaması, iş tatmini etkileyen başlıca faktörlerden olup, bu faktörün en önemli 3 unsuru bağımsızlık, çeşitlilik, beceri ve yeteneklerin kullanılabilmesi olarak belirtilmiştir (Altundaş, 2000: 43).

3.2.2.4. Çalışma Arkadaşları İle İlişkiler

Yapılan araştırmalarda grup içi çalışanların teknik ve sosyal olarak yeterli ve destekleyici olup olmamalarının, iş tatmin düzeyini etkileyebilmekte ve tatmin düzeyini değiştirebilmekte olduğu ortaya çıkmıştır (Aşan ve Erenler, 2008: 205). Çalışma arkadaşlarının, karşılıklı yardımlaşmada bulunmaları, birbirlerine tavsiyeler vermeleri iş tatminini olumlu yönde etkilemekte, bireylerin beşeri ilişkilerinin güçlü olduğu iş ortamlarında iş tatminine etkinin olumlu yönde olduğu belirtilmiştir (Tutar ve Yılmaz, 2003: 167). İyi bir iş grubu işin zevkli hale gelmesinde aracı olup çalışanın işini sevmese bile iş arkadaşları nedeni ile yaptığı işten mutluluk duymasına neden olacaktır (Kalkızoğlu, 2018: 55).

Bireylerin çalışma arkadaşları ile geçirdikleri zaman diliminin

küçümsenmeyecek bir zaman dilimi olduğu göz önüne alındığında, bireylerin arkadaşları ile ilişkisinin olumlu olması tatmin düzeyini etkilemekte, çalışma arkadaşı ile iletişim kurmayan çalışanın tatmin düzeyinde ise düşüklük olmaktadır (Keser, 2015: 134). Literatürde iletişimsizliğin iş tatminsizliğine neden olduğu bildirilmiş fakat örgüt içerisinde sağlanan güçlü iletişimde her zaman iş tatmininin artırılması yönünde etki oluşturmadığı da bildirilmektedir (Öğmen, 2019: 52). Çalışma grubunu oluşturan bireylerin görüşlerinin, bakış açılarının benzer olması grup dayanışmasını artırarak uyumlu bir çalışma ortamı sağlayacak, birbirleri ile tamamen zıt ve ortak paydada bir uzlaşmaları olmayan bireylerden oluşan grupların uzun süre beraber çalışma ihtimalleri olmayacaktır (Şen, 2018: 10).

3.2.2.5. Terfi Olanakları

İnsanların her zaman daha iyiyi arama isteğinin ve gelişme ihtiyacının bir sonucu olarak, çalışanlar işlerinde başarılı olmak, belli bir süre sonunda da sergiledikleri performans karşılığında bir üst göreve tefi etmek isterler (Özaydın ve Özdemir, 2014: 257). Terfi, yapılan işten elde edilen maddi geliri arttırdığı kadar, kişinin sosyal statüsünü yükseltmekte, toplum içindeki yerini olumlu yönde değiştirmektedir (Erdoğan, 1996: 239). Özellikle yönetici düzeyindeki terfilerde fazla ücret artışı söz konusu olduğu için, terfi imkânları çalışanlara nazaran yöneticilerde iş tatmininin daha fazla olduğunu göstermektedir (Demirkaya, 2018: 30). Çalışanların terfi ve ilerleme imkânlarının adil bir şekilde uygulandığına inanmaları halinde işlerinden duyacakları tatmin düzeyi de artacaktır (Ordun, 2002: 63).

Her düzeydeki çalışanın başarılı olması halinde yükselme imkânı bulması, yaptığı işteki tatminini artıracak fakat işletmedeki tüm terfi kademeleri dolu ise, çalışan başarılı olsa dahi yükselme imkânı bulamayacaksa kişinin iş tatmini giderek azalacaktır (Erdoğan, 1996: 240).

Yeni işe başlayan bir kimse, önünde ilerleme imkânının bulunmadığını düşünür ve ücretinin artmayacağı duygusuna kapılırsa,

her türlü çabanın gereksiz olduğuna inanarak işe karşı olumsuz tutumlar takınabilir, bu durumda çalışmada tatminsizlik ve şikayetlere neden olur (Eren, 2004: 515).

3.2.2.6. İş Güvencesi

Bir işletmede; çalışanın işten çıkarılma korkusu olmadan uzun yıllar işletmede kalabileceğini bilmesi, geleceğe yönelik belirsizlik ve korkulardan arınmış olmasına, işi hakkında olumlu duygular içinde olmasına ve dolayısıyla iş tatmininin artmasına yol açar (Özaydın ve Özdemir, 2014: 257).

İş güvencesi iş tatmini, iş başarımı, işe bağlılık ve çalışan sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Tersinden bakıldığında, işin ya da çok önemli karşılıklarının kaybedilme olasılığı, çalışanların işleriyle alakalı kaygılarının merkezinde yer almakta ve bu nedenle, açıktır ki, işleriyle ilgili belirsizlik ya da kaygılardan uzak olma, çalışanların işte kalma niyet ya da davranışları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir (Özel, 2014: 264).

Çalışanların özellikle işsizliğin arttığı dönemlerde veya emekli olma koşullarını yerine getirmeden işten çıkarılma endişesi taşımaları, onlarda tatminsizlik duygusunun gelişmesine yol açar (Bakan ve Büyükbeşe, 2004: 37).

4. TÜRK İŞ HUKUKUNDAKİ İŞ GÜVENCESİNİN İŞ TATMİNİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın sorunu “Türk İş Hukukundaki İş Güvencesinin İş Tatminine Etkisi Var mıdır?” konusunu araştırmaktır.

Yanıtlanmaya çalışılan problem, seçilen hipotez testleri ve anketten elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle cevaplanmaya çalışılmıştır.

Araştırma yapılırken bilgilerin toplanması için gerekli olan bütün izinler alınmıştır.

Anket sonuçları değerlendirilirken IBM SPSS 23.0 paket programı kullanılmıştır.

İki bağımsız örnekler için parametrik olmayan hipotez testleri ve çoklu karşılaştırma yöntemlerinden iki bağımsız grup Mann-Whitney U Testi ve ikiden fazla bağımsız grup Kruskal-Wallis H parametrik olmayan testlerine yer verilmiştir. İki bağımlı örnekler içinde Wilcoxon işaretli sıra sayıları testi kullanılmıştır.

İş güvencesinin çalışanların algısına etkisi ve iş güvencesinin ne düzeyde bilindiğinin ölçülmesi için ölçek oluşturulurken Çağlar’ın (2010) iş güvencesi kavramı ve iş güvencesinin etkilerini çalışanların algılamaları üzerine yaptığı araştırmada kullandığı ölçek kullanılmıştır. Çalışanların işinden ne derece memnun olduğunu ölçmek amacıyla hazırlanan iş tatmin ölçeği oluşturulurken ise Akkemiş’in (2010) ilköğretim 1. ve 2. kademe öğretmenlerinin iş tatminini değerlendirdiği araştırmada kullandığı ölçek kullanılmıştır.

Çalışmanın maksadı ise iş güvencesi kavramının çalışanlar tarafından ne derece bilindiğinin ve iş güvencesinin; çalışanların iş tatmini üzerinde ne kadar etkili olduğunu ölçmektir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

4.2.1. Evren

Anketin evreni belirlenirken, kamu çalışanları iş güvencesine sahip olduğu için kamuda çalışan sayısı dikkate alınmamıştır. Sadece özel sektörde çalışanlar dikkate alınmış olup Konya Seydişehir’de özel sektörde çalışan iş gücü sayısı Mevlana Kalkınma Ajansının düzenlemiş olduğu Seydişehir ilçe raporunda 2402 olarak belirlenmiştir. Netice itibari ile bu araştırmanın evrenini/ana kümesini Konya/Seydişehir’de özel sektörde çalışan kayıt dışı olmayan işçiler oluşturmaktadır.

4.2.2. Örneklem

Konya Seydişehir’in nüfus yapısı ve özel sektörde çalışan kayıtlı işçiler incelendiğinde, çalışanların belli işletmelerde toplandığı ve çalışanların büyük kısmının 2 büyük işyerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışanların 2 büyük işyerinde toplanmış olması

örnekleminde daha çok buradan alınmasına neden olmuştur. Çünkü anket çalışmasının özel sektör çalışanlarına yapılıyor olması nedeniyle çalışan bütün işçilere birebir ulaşmak zordur. Bu noktada ana kütlelin tamamı olan Konya/Seydişehir’de özel sektörde çalışan kayıt dışı olmayan işçilerden kartopu yöntemiyle seçilen 200 kişi, anket çalışmasının örneklemini oluşturmuştur.

4.3. Araştırma Verilerinin Toplanması

Araştırma kapsamında hazırlanan ankette yer alan sorular ve ifadeler çalışanlara yöneltilmiştir. Bu sorular yani çalışmamızdaki değişkenler aşağıda belirtilmiştir.

4.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi formunda çalışanların cevaplaması istenilen ifadeler cinsiyet, yaş, medeni durum, mezuniyet durumu ve meslekteki kıdem süresi olarak belirlenmiş ve toplamda 5 sorudan oluşmaktadır.

4.3.2. İş Güvencesi Kavramının Çalışanlar Tarafından Ne Düzeyde Bilindiğinin Öğrenilmesi Amaçlı Yöneltilen İfadeler

Bu bölümde 5 şıklı (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum) Likert Ölçeğinde 5 ifade bulunmaktadır.

4.3.3. İş Güvencesinin Çalışanlara Olan Etkileri ile İlgili Çalışanların Algılarının Öğrenilmesi Amaçlı Yöneltilen İfadeler

Bu bölümde de 5 şıklı (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum) Likert Ölçeğinde 22 ifade bulunmaktadır.

4.3.4. Tatminiyle Çalışanların İşinden Ne Derece Memnun Olup Olmadığının Öğrenilmesini Amaçlayan İfadeler

Bu bölümde de 5 şıklı (Hiç memnun değilim, Memnun Değilim, Kararsızım, Memnunum, Çok memnunum) Minnesota Ölçeğinde 20 ifade bulunmaktadır.

Bu sınıflandırmada soru ağırlığı üçüncü bölümdeki iş güvencesinin çalışanlara olan etkileri ile ilgili çalışanların algılarının öğrenilmesi amaçlı yöneltilen ifadeler ve dördüncü bölümdeki iş tatminiyle çalışanların işinden ne derece memnun olup olmadığının öğrenilmesini amaçlayan ifadeler verilmiştir.

Anket süreci; anket sorularının hazırlanması, anketin ulaştırılacağı katılımcıların belirlenmesi, anketlerin ulaştırılması, alınan sonuçların kullanılabilir veri setlerine dönüştürülmesi ve yorumlanması aşamalarından oluşmuştur. Anket katılımcısına, isim açıklama zorunluluğu getirilmemiş, böylece alınan cevapların doğruluk derecesinin artırılması hedeflenmiştir.

Ankette sistemleştirilmiş soru tiplerinden kapalı uçlu sorular (çok seçenekli ve dereceli, seçmeli, cevabı belirlenmiş, karar bildiren) kullanılmıştır. Ankette 52 adet soru ve ifadeye yer verilmiştir. Ankete 200 kişi katılım göstermiştir.

4.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma ana kütleli olan Konya/Seydişehir’de çalışan kayıt dışı olmayan işçilerden Kartopu Yöntemi ile seçilen 200 adedine anket uygulaması yapılmıştır.

Ankete katılan işçilerin doğru, güvenilir cevaplar verdiği düşünülmüştür ve kullanılan analiz ve tekniklerin uygun olması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

4.5. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Bu bölümde anketteki sorulara verilen cevapların frekans ve yüzde dağılımları tabloda gösterilmiştir.

4.5.1. Kişisel Bilgiler Bölümündeki Sorulara Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Anketteki cinsiyet, yaş, medeni durum, meslekteki kıdem süresi sorularından oluşan kişisel bilgiler demografik değişkenlerinin şıkları arasında nasıl bir dağılım olduğu bu bölümde incelenmiştir. İncelemeler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik Değişenlerin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Cinsiyet		
	Frekans	Yüzde
Kadın	75	37
Erkek	125	63
Toplam	200	100
Yaş		
	Frekans	Yüzde
18-23	31	15
23-30	70	35
31-40	74	37
41-50	25	13
50+	0	0
Toplam	200	100
Medeni Durum		
	Frekans	Yüzde
Evli	122	61
Bekâr	69	34
Dul	9	5
Toplam	200	100
Öğrenim Durumu		
	Frekans	Yüzde
İlkokul-Ortaokul	54	27
Lise	74	37
Yüksek Okul	36	18
Lisans	29	14
Yüksek Lisans/Doktora	7	4
Toplam	200	100
Meslekteki Kıdem		
	Frekans	Yüzde
0-5 Ay	22	11
6Ay-5Yıl	106	53
6-10Yıl	24	12
11-15Yıl	31	15
16+	17	9
Toplam	200	100

Ankete katılanların %37'si kadın, %63'ü erkektir.

Ankete katılanların %15'i 18-23 yaş aralığında, %35'i 23-30 yaş aralığında, %37'si 31-40 yaş aralığında, %13'ü 41-50 yaş aralığındadır. Ankete katılanların yaş gruplarına göre bakıldığında yüzde olarak en küçük grup %13 ile 41-50 yaş aralığındadır.

50 ve üzeri yaş grubundan kimse ankete katılmamıştır.

Ankete katılanların %61'i evli, %34'ü bekâr, geriye kalan %5'lik küçük bir kısmı duldur.

Ankete katılan işçilerin %27'si ilkokul-ortaokul, %37'lik en büyük çoğunluğu lise, %18'i Yüksek Okullarda önlisans eğitimi, %14'i Fakültelerde lisans eğitimi

almışlardır. %4'lük küçük bir kısım ise Yüksek Lisans/Doktora eğitimi almışlardır.

Anketimize katılanların %11'i 0-5 ay arası, %53 gibi büyük bir çoğunluğu 6 ay-5 yıl arası, %12'si 6-10 yıl arası, %15'i 11-15 yıl arası, %9'lük kısmı 16 yıl ve üzerinde çalışmaktadır.

4.5.2. İş Güvencesi Kavramının Çalışanlar Tarafından Ne Düzeyde Bilindiğinin Öğrenilmesi Amaçlı Yöneltilen İfadelere Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Bu bölümde katılımcıların iş güvencesi kavramının çalışanlar işçiler tarafından ne derece bilindiğinin öğrenilmesi amaçlı

yöneltilen ifadelerle verilen cevapların incelenmesi yapılmıştır. Cevaplar 5 şıklı (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum) Likert Ölçeğindedir.

Güvenilirlik analizi yapılarak Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır. Güvenilirlik analizinin amacı verilerin tesadüflüğünü ölçmektir. Ankete verilen cevaplar rastgele dağılım gösteriyorsa anket sonuçlarının güvenilir olduğuna karar verilir. Güvenilirlik analizi seçilen örneğin güvenilirliğini, tesadüflüğünü ve tutarlılığını test etmekte kullanılır. Sonucun güvenilir olup olmadığına Cronbach's Alpha (α) değerine göre karar verilir.

Tablo 2: Cronbach's Alpha Değerinin Yorumlanması

α Değeri	Yorum
$0,00 \leq \alpha < 0,40$	Güvenilir değil
$0,40 \leq \alpha < 0,60$	Düşük güvenilir
$0,60 \leq \alpha < 0,80$	Oldukça güvenilir
$0,80 \leq \alpha \leq 1,00$	Yüksek güvenilir

Tablo 3: B Grubu İş Güvencesi Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0,812	5

Bu bölümde yer alan 5 şıklı Likert Ölçekli anlatımın güvenilirliğini ölçmek için yapılan reliability analysis sonucu Cronbach's

Alpha değeri 0,812 çıkmıştır. Bu da likert sorularının yüksek güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: İş Güvencesi Kavramının Çalışanlar Tarafından Ne Düzeyde Bilindiğinin Öğrenilmesi Amaçlı Yöneltilen İfadelere Verilen Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

İfadeler	1		2		3		4		5	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1. İş güvencesinin ne olduğunu ve bana sağladığı faydaları biliyorum.	11	5,5	16	8	17	8,5	97	48,5	59	29,5
2. İş güvencesi ile işveren karşısında hukuki olarak daha avantajlı bir konuma geldim.	4	2	23	11,5	48	24	85	42,5	40	20
3. İş güvencesi kavramı, işverenden çok çalışanlar lehine bir çalışma düzeni sağlamıştır.	3	1,5	18	9	49	24,5	81	40,5	49	24,5
4. İş güvencesi kapsamında, sebep yokken işten çıkartılmam durumunda hukuki olarak bir takım haklara sahip olduğumun farkındayım.	7	3,5	11	5,5	17	8,5	94	47	71	35,5
5. İş güvencesi ile ilgili yasal düzenlemeler ve kanunlar sayesinde işimi düzgün yaptığım müddetçe işimin güvencede olduğunu düşünüyorum.	3	1,5	11	5,5	18	9	95	37,5	73	36,5

(1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum, f: Frekans, %: Geçerli Yüzde)

Araştırmaya katılan işçiler;

“İş güvencesinin ne olduğunu ve bana sağladığı faydaları biliyorum” ifadesine %29,5 oranında kesinlikle katılıyorum, %48,5 oranında katılıyorum, %8,5 oranında kararsızım, %8 oranında katılmıyorum ve %5,5 oranında kesinlikle katılmıyorum şeklinde,

“İş güvencesi ile işveren karşısında hukuki olarak daha avantajlı bir konuma geldim” ifadesine %20 oranında kesinlikle katılıyorum, %42,5 oranında katılıyorum, %24 oranında kararsızım, %11,5 oranında katılmıyorum ve %2 oranında kesinlikle katılmıyorum şeklinde,

“İş güvencesi kavramı, işverenden çok çalışanlar lehine bir çalışma düzeni sağlamıştır” ifadesine %24,5 oranında kesinlikle katılıyorum, %40,5 oranında katılıyorum, %24,5 oranında kararsızım %9 oranında katılmıyorum ve %1,5 oranında kesinlikle katılmıyorum şeklinde,

“İş güvencesi kapsamında, sebep yokken işten çıkartılmam durumunda hukuki olarak bir takım haklara sahip olduğumun farkındayım” ifadesine %35,5 oranında kesinlikle katılıyorum, %47 oranında katılıyorum, %8,5 oranında kararsızım, %5,5 oranında katılmıyorum ve %3,5 oranında kesinlikle katılmıyorum şeklinde,

“İş güvencesi ile ilgili yasal düzenlemeler ve kanunlar sayesinde işimi düzgün yaptığım müddetçe işimin güvencede olduğunu düşünüyorum” ifadesine %36,5 oranında kesinlikle katılıyorum, %37,5 oranında

katılıyorum, %9 oranında kararsızım, %5,5 oranında katılmıyorum ve %1,5 oranında kesinlikle katılmıyorum şeklinde, cevap vermişlerdir.

İş güvencesi kavramının çalışanlar tarafından ne düzeyde bilindiğinin öğrenilmesi amaçlı yöneltilen ifadelere verilen cevaplara ilişkin istatistik bilgileri ortalama değerleri incelendiğinde, ‘iş güvencesi ile ilgili yasal düzenlemeler ve kanunlar sayesinde işimi düzgün yaptığım müddetçe işimin güvencede olduğunu düşünüyorum’ ifadesi, çalışanlarının iş güvencesi kavramı hakkında en çok bilinçli oldukları konular olarak ortaya çıkmıştır.

4.5.3. İş Güvencesinin Çalışanlara Olan Etkileri ile İlgili Çalışanların Algılarının Öğrenilmesi Amaçlı Yöneltilen İfadelere Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Bu kısımda, ankete katılan işçilere, iş güvencesinin çalışanlara olan etkileri ile ilgili çalışanların algılarının öğrenilmesi amaçlı yöneltilen ifadelere karşılık verilen yanıtlar incelenmiştir. Bu ifadelerin yanıtları 5 şıklı (Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum) Likert Ölçeğinde olup 22 ifade bulunmaktadır. Bu ölçek içinde B bölümünde olduğu gibi güvenilirlik analizi yapılarak Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır. Güvenilirlik analizinin amacı verilerin tesadüflüğünü ölçmektir.

Tablo 5: C Grubu İş Güvencesi Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach’s Alpha	Soru Sayısı
0,902	22

Bu bölümde yer alan 5 şıklı Likert Ölçekli anlatımın güvenilirliğini ölçmek için yapılan reliability analysis sonucu Cronbach’s Alpha değeri 0,902 çıkmıştır. Bu da Likert

soruların yüksek güvenilir olduğunu göstermektedir. Anketin bu bölümünde yer alan 22 soruya verilen yanıtların frekans ve yüzde dağılımları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: İş Güvencesinin Çalışanlara Olan Etkileri ile İlgili Çalışanların Algılarının Öğrenilmesi Amaçlı Yöneltilen İfadelere Verilen Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

İfadeler	1		2		3		4		5	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1.İşten çıkarılmaların azaldığını söyleyebilirim.	14	7	37	18,5	53	26,5	79	39,5	17	8,5
2.Çalışanlara verilen eğitimlerde artış oldu.	10	5	20	10	35	17,5	96	48	39	19,5
3.İstifa etmeyi eskisi kadar düşünmüyorum.	11	5,5	13	6,5	53	26,5	87	43,5	36	18
4.İşteki memnuniyetim arttı.	10	5	16	8	41	20,5	94	47	39	19,5
5.Çalışma isteğim ve motivasyonumda eskiye göre artış var.	15	7,5	15	7,5	38	19	94	47	38	19
6.Performans değerlendirmeleri yapılırken yöneticim beni daha fazla zorluyor.	21	10,5	83	41,5	44	22	38	19	14	7
7.Firmaya olan bağlılığım öncesine göre artış gösterdi.	5	2,5	20	10	48	24	93	46,5	34	17
8.İşimi kaybetme korkusundan kaynaklanan stresim azaldı.	6	3	32	16	39	19,5	82	41	41	20,5
9. İşime olan saygım arttı.	3	1,5	19	9,5	12	6	105	52,5	61	30,5
10.Artık daha gayretli çalışıyorum.	5	2,5	16	8	12	6	110	55	57	28,5
11.Performansımın eskisine göre daha iyi olduğunu düşünüyorum.	6	3	18	9	18	9	93	46,5	65	32,5
12.Disiplin ve personel yönetmelikleri daha sert kurallar üstüne kurulmaya başlandı.	19	9,5	40	20	48	24	69	34,5	24	12
13.İşyerinin, bireysel kariyer planlamalarına ve kariyer gelişimlerine verdiği önem arttı.	11	5,5	23	11,5	43	21,5	89	44,5	34	17
14.İşyeri çalışma prensiplerine ve genel ilkelere uymadığım zaman yöneticim tarafından yapılan uyarı ve bildirimlerin bundan sonra yazılı bir şekilde yapılacağı söylendi	15	7,5	14	7	39	19,5	89	44,5	43	21,5
15.İşverenin beni her an işten çıkarma düşüncesinin yarattığı korkuyu artık hissetmiyorum.	11	5,5	27	13,5	44	22	78	39	40	20
16.Çalıştığım işletmede iş güvencesi ile korunmak yüksek ücret almaktan daha önemlidir.	8	4	14	7	26	13	84	42	68	34
17.İşyerinde yüksek bir pozisyona sahip olup iş güvencesinden yoksun olmaktansa daha düşük bir pozisyona sahip olup iş güvencemin olmasını tercih ederim.	5	2,5	11	5,5	27	13,5	97	48,5	60	30
18.İşveren, çalışanlara karşı daha hoşgörülü olmaya başladı.	7	3,5	15	7,5	52	26	82	41	44	22
19.İşyerinde iş kanunu hükümlerinin aktif olarak uygulandığını düşünüyorum.	6	3	14	7	36	18	98	49	46	23
20.İş güvencesinin aktif olarak uygulandığı bir işyerinde çalışmak benim için çok önemlidir.	6	3	2	1	8	4	101	50,5	83	41,5
21.İşe yaptığım devamsızlıklarım azalma oldu.	15	7,5	20	10	16	8	83	41,5	66	33
22.Kendimi işveren karşısında eskisi kadar savunmasız hissetmiyorum.	9	4,5	12	6	19	9,5	89	44,5	71	35,5

(1:Kesinlikle Katılmıyorum, 2:Katılmıyorum, 3:Kararsızım, 4:Katılıyorum, 5:Kesinlikle Katılıyorum, f: Frekans, %:Geçerli Yüzde)

Tabloya göre iş güvencesinin çalışanlara olumlu etkileri olup olmaması konusunda bir kararsızlık ve çoğunlukla bu etkilerin yeterli olmadığı düşünülmesi hâkimdir. “iş güvencesinin aktif olarak uygulandığı bir işyerinde çalışmak benim için çok önemlidir” ifadesi araştırmaya katılan işçilerin en olumlu cevapları verdikleri ifade olarak görülmüştür. İş güvencesi ile birlikte “performans değerlendirmeleri yapılırken yöneticim beni daha fazla zorluyor” diyenlerin sayısının yoğun olmadığı görülmektedir. Bu ifade katılımın en düşük olduğu ifade olarak dikkat çekmektedir.

İş güvencesinin çalışanlar gözünde olumlu etkiler yarattığı diğer alanlar ise işverenin çalışanlara karşı daha hoşgörülü olması, çalışanlara verilen eğitimlerde bir artış olması, işyerinin bireysel kariyer planlamalarına ve kariyer gelişimlerine

verdiği önemin artması konuları olarak ortaya çıkmıştır.

4.5.4. İş Tatminiyle Çalışanların İşinden Ne Derece Memnun Olup Olmadığının Öğrenilmesini Amaçlayan İfadelere Verilen Cevapların Değerlendirilmesi

Bu kısımda anket katılan işçilere iş tatminiyle çalışanların işinden ne derece memnun olup olmadığının öğrenilmesini amaçlayan ifadeler incelenmiştir. Bu ifadelerin yanıtları 5 seçenekli (Hiç Memnun Değilim, Memnun Değilim, Kararsızım, Memnunum, Çok Memnunum) Minnesota Ölçeğinde ve 20 ifade bulunmaktadır. Bu ölçek içinde B ve C bölümlerinde olduğu gibi güvenilirlik analizi yapılarak Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır. Güvenilirlik analizinin amacı verilerin tesadüflüğünü ölçmektir.

Tablo 7: D Grubu İş Tatmini Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0,938	20

Bu bölümde yer alan 5 seçenekli Minnesota Ölçekli anlatımın güvenilirliğini ölçmek için yapılan reliability analysis sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,938 çıkmıştır. Bu

da Minnesota Ölçek sorularının yüksek güvenilir olduğunu göstermektedir. Anketin bu bölümünde yer alan 20 soruya verilen yanıtların frekans ve yüzde dağılımları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: İş Tatminiyle Çalışanların İşinden Ne Derece Memnun Olup Olmadığının Öğrenilmesini Amaçlayan İfadelere Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımları

İfadeler	1		2		3		4		5	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1.Beni her zaman meşgul etmesi bakımından	25	12,5	30	15	44	22	72	36	29	14,5
2.Bağımsız çalışma imkânı olması bakımından	11	5,5	28	14	49	24,5	81	40,5	31	15,5
3.Ara sıra değişik şeyler yapabilme imkânı bakımından	14	7	20	10	43	21,5	87	43,5	36	18
4.Toplumda “saygın bir kişi” olma şansını bana vermesi bakımından	10	5	8	4	40	20	100	50	42	21
5.Yöneticinin emrindeki kişileri iyi yönetmesi bakımından	13	6,5	21	10,5	47	23,5	80	40	39	19,5
6.Yöneticinin karar verme yeteneği bakımından	11	5,5	19	9,5	49	24,5	83	41,5	38	19
7.Vicdani bir sorumluluk taşıma şansını bana vermesi yönünden	5	2,5	12	6	27	13,5	106	53	50	25

İfadeler	1		2		3		4		5	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
8.Bana garantili bir gelecek sağlaması yönünden	16	8	13	6,5	45	22,5	83	41,5	43	21,5
9.Başkaları için bir şeyler yağabildiğimi hissetmem yönünden	3	1,5	5	2,5	36	18	106	53	50	25
10.Kişileri yönlendirmek için fırsat vermesi yönünden	6	3	17	8,5	37	18,5	100	50	40	20
11.Kendi yeteneklerimle bir şeyler yapabilme şansı vermesi yönünden	4	2	16	8	21	10,5	106	53	53	26,5
12.İşimle ilgili kararların uygulamaya konması yönünden	4	2	15	7,5	39	19,5	100	50	42	21
13.Yaptığım iş karşılığında aldığım ücret yönünden	30	15	34	17	29	14,5	71	35,5	36	18
14.Terfi imkânının olması yönünden	14	7	31	15,5	48	24	67	33,5	40	20
15.Kendi fikir-kanaatlerimi rahatça kullanma imkânı vermesi yönünden	15	7,5	19	9,5	44	22	83	41,5	39	19,5
16.Çalışma şartları yönünden	27	13,5	31	15,5	44	22	58	29	40	20
17.Çalışma arkadaşlarının birbirleriyle anlaşmaları yönünden	14	7	23	11,5	31	15,5	83	41,5	49	24,5
18.Yaptığım iş karşılığında takdir edilmem yönünden	16	8	19	9,5	35	17,5	84	42	46	23
19.Yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissi yönünden	5	2,5	13	6,5	22	11	104	52	56	28
20.Mesleğimi yaparken kendi yöntemlerimi kullanabilme imkânı vermesi açısından	12	6	17	8,5	27	13,5	91	45,5	53	26,5

(1:Hiç Memnun Değilim, 2: Memnun Değilim, 3:Kararsızım, 4:Memnunum, 5:Çok Memnunum, f: Frekans, %:Geçerli Yüzde)

Tabloda araştırmaya katılan çalışanların, iş tatminiyle çalışanların işinden ne derece memnun olup olmadığının öğrenilmesini amaçlayarak yöneltilen sorulara verilen ifadeler gösterilmiştir. Ortaya çıkan bir sonuç olan “başkaları için bir şeyler yapabildiğimi hissetmem yönünden” ifadesine olan katılımın en yüksek olması ve bu ifadeyi “kendi yeteneklerimle bir şeyler yapabilme şansı vermesi yönünden” ifadesinin takip ettiği görülmektedir. İş tatmini ile birlikte “yaptığım iş karşılığında aldığım ücret yönünden” diyenlerin sayısının artmadığı görülmektedir. Bu ifade katılımın en düşük olduğu ifade olarak dikkat çekmektedir. İş tatmininin çalışanların gözünde olumsuz etki göstermesinin sebebi aldıkları ücretin kendilerini tatmin etmemesi, çalışma şartları ve kendilerini sürekli meşgul ediyor olması sebep gösterilebilir.

4.6. Hipotez Kontrolü

Hipotez kontrollerinin yapılabilmesi için öncelikle hipotez takımının oluşturulması gerekir. Hipotez takımı iki tip hipotezden oluşur. Bunlardan ilki H0 hipotezidir. Bu hipotez aynı zamanda kontrol hipotezi, test hipotezi, sıfır hipotezi, yokluk hipotezi adını da alır. H0 hipotezinde eldeki örneğin o popülasyondan tesadüfen alınan örneklerden biri olduğu, bu örneğin o popülasyonu temsil ettiği yani dahil olduğu her ne kadar örnek ortalaması ile popülasyon ortalaması arasında gözle görülen bir farklılık var ise de bu farklılığın tesadüften ileri geldiğini, 0 (sıfır) kabul edilebileceğini ve istatistik olarak önemli olmadığını ileri sürer.

Hipotez takımının diğer bir hipotezi ise H1 hipotezidir. Bu hipotez aynı zamanda alternatif hipotez veya karşıt hipotez olarak da adlandırılır. H1 hipotezinde ise eldeki bu örneğin adı geçen popülasyondan tesadüfen alınan örneklerden biri olmadığı, örneğin bu

popülasyonu temsil etmediği; örnek ortalaması ile popülasyon ortalaması arasında görülen farklılığın tesadüften ileri gelmediği, 0 (sıfır) kabul edilemeyeceği ve istatistik olarak önemli olduğu ileri sürülür.

Yapılan tüm testlerde hipotezler şu şekilde kurulmuştur;

H0: İfadelere verilen cevaplar, incelenen değişkenin grupları arasında farklılık göstermemektedir. (Cevaplar ile değişken arasında ilişki yoktur. İstatistik olarak önemli değildir.)

H1: İfadelere verilen cevaplar, incelenen değişkenin grupları arasında farklılık göstermektedir. (Cevaplar ile değişken arasında ilişki vardır. İstatistik olarak önemlidir.)

Test sonuçlarında elde edilecek olan significant(önemlilik) değerlerine göre kararlar verilir. Sig. değerinin 0,05'ten küçük olması(p-value<0,05) halinde, H0 hipotezi reddedilir ve H1 hipotezi kabul edilir. Aksi takdirde yani 0,05'ten büyük olması durumunda H0 hipotezi kabul edilir. Bu hipotez kontrolü uygulanacak bütün testlerde geçerlidir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında "Türk İş Hukukundaki İş Güvencesinin İş Tatminine Etkisi Var mıdır?" sorusu için Seydişehir üzerinde bir alan araştırması yani anket çalışması yapılmıştır.

Anketteki ifadelere verilen cevaplardan elde edilen sonuçlara göre, araştırmaya katılan Konya/Seydişehir'de kayıt dışı olmayan işçilerin iş güvencesi hakkında ne kadar bilinçli olduklarına yönelik ifadelere aldığımız cevaplar doğrultusunda büyük bir kısmının iş güvencesinin ne anlama geldiğini bildiği, onlara sağlayacakları faydaların bilincinde oldukları sonucuna varılmıştır.

Yine çoğunun yasal düzenlemeler ve kanunlar sayesinde işlerini düzgün yaptığı müddetçe işlerinin güvencede olduğunu bildikleri belirlenmiştir.

İşçiler iş güvencesi ile işveren karşısında hukuki olarak daha avantajlı bir konuma geldiğini çok fazla düşünmemektedir.

Araştırmaya katılan Konya/Seydişehir'de kayıt dışı olmayan işçilerin iş güvencesinin kendilerine olan etkileri ile ilgili algılarının öğrenilmesi amacıyla onlara yöneltilen ifadelere verilen cevaplar doğrultusunda, araştırmaya katılanların azımsanmayacak oranda çok büyük bir kesimi bir kesimi çalışmakta olduğu işin iş güvencesi ile korunmanın yüksek ücret almaktan daha önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan Konya/Seydişehir'de kayıt dışı olmayan işçilerin işlerinden ne derece memnun oldukları ifadelerine verilen yanıtlar incelendiğinde yaptıkları iş karşılığında duydukları başarı hissi ve kendi yetenekleriyle bir şeyler yapabilme şansı yönünden oldukça memnun oldukları görülmüştür.

Demografik faktörler incelendiğinde ise çalışan kadın işçilerin işveren karşısında hukuki olarak daha avantajlı bir konuma geldiğini, erkek işçilerin ise iş güvencesi kavramının işverenden çok çalışanlar lehine bir çalışma düzeni sağladığını bildiğini göstermiştir. Kadın çalışanlar ayrıca iş güvencesi ile ilgili eğitimlerin arttığını düşünürken, işte yaptıkları devamsızlıkları da azalmıştır. Buna bağlı olarak da işverenin artık daha hoşgörülü olduğunu düşünmektedir. Erkek işçilere göre çalıştığı iş yerinde iş güvencesi her şeyden daha önemlidir.

18-23 yaş arası çalışan işçilerin iş güvencesi kapsamında, sebep yokken işten çıkartılmanın hukuki haklarını daha çok bildiği ortaya çıkmıştır. Yine 18-23 yaş grubu arası işçiler iş güvencesinin ne demek olduğunu daha iyi bildiği için uyarılarında yazılı yapılacağının farkındadırlar ve yaptıkları iş karşılığında aldıkları ücret kendilerini tatmin etmektedir.

Verilen yanıtlar doğrultusunda eğitim durumu yüksek olan işçilerin çalıştıkları işten çok fazla memnun olmadığı sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda evli olan çalışanların bekâr olanlara göre iş

güvencesine daha çok önem verdiği görülmüştür. Bunun sebebinin ise aile sorumlulukları olduğu düşünülmektedir.

İş güvencesinin işten çıkarılmaları azaltmadığı ve işçilere verilen değeri arttırmadığı görülmüştür. Bunun doğrultusunda işçilerin çalışma isteği, motivasyonu da azalmaktadır. Çalışan işçilere verilen önemin artması, güvencede olduğu hissettirilmesi kurumlar, işletmeler için olumlu sonuçlar doğuracaktır.

“Türk İş Hukukundaki İş Güvencesinin İş Tatminine Etkisi Var mıdır? Sorusunun cevabı olarak iki yönlü Spearman’s Rank korelasyon testi uygulanmıştır.

Aşağıda ki iki yönlü Spearman’s Rank korelasyon testi sonucunda iki özellik arasında Spearman’s Rank korelasyon katsayısı 0.557 olarak bulunmuş olup istatistik olarak önemlidir($p<0,01$). Bunun anlamı iş güvencesi kavramının çalışanlar tarafından ne derece bilindiği ve iş güvencesinin çalışanlara olan etkisine arasında ki doğrusal ilişki pozitif yönde yani ikisi birlikte artmakta ve bu artışın derecesi 0.557 olarak bulunmuştur.

Yine Spearman’s Rank korelasyon testi sonucunda iki özellik arasında Spearman’s

Rank korelasyon katsayısı 0,239 olarak bulunmuş olup istatistik olarak önemlidir($p<0,01$). Bunun anlamı iş güvencesi kavramının çalışanlar tarafından ne derece bilindiği ve buna bağlı olarak işteki memnuniyetleri arasında ki doğrusal ilişki pozitif yönde yani ikisi birlikte artmakta ve bu artışın derecesi 0,239 olarak bulunmuştur.

Son grup ortalamaları için de Spearman’s Rank korelasyon testi sonucunda iki özellik arasında Spearman’s Rank korelasyon katsayısı 0,581 olarak bulunmuş olup istatistik olarak önemlidir($p<0,01$). Bunun anlamı iş güvencesinin çalışanlara olan etkisine ve buna bağlı olarak işteki memnuniyetleri arasındaki doğrusal ilişki pozitif yönde yani ikisi birlikte artmakta ve bu artışın derecesi 0,581 olarak bulunmuştur.

Yapılan araştırma ile “Türk İş Hukukundaki İş Güvencesinin İş Tatminine Etkisi Vardır” sonucuna varılmıştır.

Yapılan analizde, ankete katılan çalışanların ifadelerine ve sorulara verdikleri yanıtlar neticesinde ifadeler ile değişkenler arasında olan ilişkiler hipotezlerinin sonuçları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 9: Correlations

			B.İŞ GÜVENCESİ ortalama	C.İŞ GÜVENCESİ ortalama	D.İŞ TATMİNİ ortalama
Spearman's rho	B.İŞ GÜVENCESİ ortalama	Correlation Coefficient	1,000	,557**	,239**
		Sig. (2-tailed)		,000	,001
		N	200	200	200
	C.İŞ GÜVENCESİ ortalama	Correlation Coefficient	,557**	1,000	,581**
		Sig. (2-tailed)	,000		,000
		N	200	200	200
D.İŞ TATMİNİ ortalama	Correlation Coefficient	,239**	,581**	1,000	
	Sig. (2-tailed)	,001	,000		
	N	200	200	200	

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

KAYNAKÇA

1. ADEM, K. ve Hüseyin, A. (2012). İş ve Sosyal Sigortalar Hukuku, Alter Yayıncılık, Ankara.
2. AHMET, A. ve Mehmet, Ö. ve Ömer Akgün, T. (2014). “İş Tatmini ve Demografik Özellikler Arasındaki İlişkiler: Su Ürünleri İşletmeleri Çalışanları Üzerinde Bir İnceleme”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11): 57-72.
3. AŞKIN, K. (2015). Çalışma Psikolojisi, Ekin Yayınevi, Bursa.
4. AŞKIN, K. (2006). Çalışma Yaşamında Motivasyon, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
5. AYŞEN, T.E. (2009). “Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(3): 35-52.
6. BEKTAŞ, K. (2011). İş Güvencesi ve Uygulaması, Yetkin Yayınları, Ankara.
7. CEVDET İlhan, G. (2004). İş Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara.
8. DURMUŞ, Ö. (2013). İş Hukukunda Fesih ve İş Güvencesi, Adalet Yayınevi, Ankara.
9. EDA, M. (2009). İş Hukukunda Geçersiz Fesih ve Geçersiz Feshin Hüküm ve Sonuçları, Turhan Kitabevi, Ankara.
10. ELİF, Ö. (2019). Örgütsel Adalet, İş Doyumu ve Hemşirelik, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
11. ENVER, Ö. ve Çiğdem, K. (2013). Örgütsel Davranış, Ekin Yayınevi, Bursa.
12. ERCAN A. (2007). Açıklamalı ve İçtihatlı Türk İş Hukukunda İş Güvencesi, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
13. EROL, E. (2004). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, Beta Yayınları, İstanbul.
14. FATİH, Ö. (2011). Türk Hukukunda İş Güvencesi Uygulamalarının İstihdamın Enformelleşmesine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
15. FEVZİ, D. (2003). İş Güvencesi ve 4857 Sayılı İş Kanunu'nun Başlıca Yenilikleri, Türkiye Haber İş Sendikası, İzmir.
16. GÜNER, D. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi İşlevleri ile İş Tatmini Arasındaki İlişki: Kocaeli Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksek Okulu Mezunları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
17. GÜVEN, O. (2002). Örgütsel Tutumun Çalışan Davranışına Etkisinin İncelenmesine ve Analizine Yönelik Bir Çalışma, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
18. HAMDİ, M. ve Muhittin, A. (2012). İş Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara.
19. HASAN, T. ve Kemal, Y. (2003). Genel İletişim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
20. İLHAN, E. (1996). İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
21. İLHAN, Ş. (2018). Üniversite Çalışanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisine Dönük Bir Alan Araştırması: Karabük Üniversitesi İdari Personel Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
22. İSMAİL, B. ve Tuba, B. (2004). “Çalışanların İş Güvencesi ve Genel İş Davranışları İlişkisi: Bir Alan Çalışması”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (23): 35-59.
23. MEHMET Merve, Ö. ve Ömer, Ö. (2014). “Çalışanların Bireysel Özelliklerinin İş Tatmini Üzerinde Etkileri: Bir Kamu Bankası Örneği”,

- İşletme Araştırmaları Dergisi, 6(1): 251-281.
24. MURAT, Ö. (2018). “İş Tatmini: Kavramsal Gelişimi, Bireysel ve Örgütsel Etkileri, Yararları ve Sonuçları”, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (2): 43-70
25. MUSTAFA, A. (2003). “İşçinin Feshe Karşı Korunması İş Güvencesi Yasası”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(1): 1-40.
26. MUZAFFER, K. (2005). Tüm Yönleriyle İş Güvencesi, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
27. NECMETTİN, Ö. (2014). “İş Tatmini İş Güvencesi ve Örgütsel Özdeşlik Algılarının Çalışanların İşte Kalma Niyetleri Üzerinde Etkisi: Bolu İmalat Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (24): 262-280.
28. NEVZAT, D. (2007). Örgüt Kültürü ve İş Tatmini, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
29. NURAN, A. (2010). “Çalışanların İş Tatminini Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler ile Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme”, Türk İdare Dergisi, (467): 31-51.
30. OĞUZ, A. (2000). Poliste İş Stresi ve İş Tatmini, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
31. ÖCAL Kemal, E. (2012). İş Güvencesi El Kitabı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
32. ÖMER Faruk, İ. ve Muhammed Kürşad, T. (2010). “Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (21): 119-135
33. ÖMER Faruk, İ. ve Ufuk, S. (2010). “Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki”, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(4): 119-135.
34. ÖZNUR, A. ve Esra, E. (2008). “İş Tatmini ve Yaşam Tatmini İlişkisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2): 203-216.
35. SALİH, H. (2018). Çalışanların İş Tatmin Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine ve Bireysel Performanslarına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
36. SAMİ, N. (2013). İş ve Borçlar Hukuku’nda İş Güvencesi ve Akdin Sona Ermesinden Doğan Borçlar, Adalet Yayınevi, Ankara.
37. SARPER, S. (2009). İş Hukuku, Beta Yayıncılık, İstanbul.
38. SEFA, U. (2006). 4857 Sayılı(Yeni) İş Yasası’na Göre İş Güvencesi, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
39. SERHAT Sefa, T. (2011). Örgütler İş Tatminini Etkileyen Demografik Faktörler ve Verimlilik: Karaman Gıda Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
40. SEVİM, K. (2018). Örgütsel Güvenin İş Tatmin Düzeyine Olan Etkisi: Kamu Bankası Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
41. SONER, U. (2014). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Bir Alan Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
42. SONGÜL, K. (2018). Tükenmişlik Sendromunun İş Tatminine Etkisi: Perakende Sektörü ve Sanal Örgüt Çalışmalarına Yönelik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
43. YASEMİN, E. (2018). Örgütsel Kültürün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

**CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GELİR VE
TÜKETİM İLİŞKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR İNCELEME¹**
**ECONOMETRIC INVESTIGATION ON THE RELATIONSHIP
BETWEEN INCOME AND CONSUMPTION OF CUMHURİYET
UNIVERSITY STUDENTS**

Mücella BURSAL*, Şerife GÖÇER**, Mehtap BULUT DENİZ***

* Öğr. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Ahmet Çuhadaroğlu Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, mbursal7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2744-355X>

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, serifegocergop@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1797-6440>

*** Öğr. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi Demirel Üniversitesi, Malatya Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve güvenlik Bölümü, mehtap.deniz@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6826-5502>

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Sivas ilinde öğrenimleri devam eden Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin gelir- harcama ilişkisini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için öğrencilerin değişik mal ve hizmet gruplarına yaptığı harcamalar yüz yüze anket yoluyla analiz edilmek istenmiştir. Her bir harcama kalemi için ayrı ayrı fonksiyonel kalıplar denenerek bunlar içerisinde en uygun formu bulmak için birçok sına yapılmıştır. Analiz sonucunda öğrencilerin gelir esneklikleri elde edilmiştir. Esneklik değerleri 1'in altında olanlar zorunlu mal kategorisine girerken 1'in üzerinde olanlar lüks mal kategorisine girmektedir. Çalışma sonucuna göre gıda ve alkolsüz içecekler, konaklama, ulaşım, haberleşme, eğitim, giyim ve ayakkabı ve kişisel bakım harcama gruplarının esneklik değerleri 1'in altında bulunduğu için zorunlu mal kategorisine girmektedir. Alkollü içecekler, sigara ve tütün, çeşitli mal ve hizmetler, eğlence ve sağlık harcama grubunun esneklik değerinin ise 1'in üzerinde olduğundan lüks mal kategorisine sahip olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engel Kanunu, Gelir esnekliği, Tüketim Harcaması.

Jel Kodları: D01, D11, D00, D12

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the income-expenditure relationship of the students of Vocational High School in Sivas. In order to achieve this aim, the expenditures of students from to different goods groups were analyzed through a face-to-face survey. For each expenditure item, functional molds were tested separately and many tests were performed to find the most suitable form among them. As a result of the analysis, income elasticities of the students were obtained. Those whose elasticity values are less than 1 fall into the compulsory goods category and those over 1 fall into the luxury goods category. According to the results of the study, food and non-alcoholic beverages, accommodation, transportation, communication, education, clothing and footwear and personal care expenditure groups are less than 1, therefore they fall into the compulsory goods category. Alcoholic beverages, cigarettes and tobacco, various goods and services, entertainment and health expenditure group has a flexibility value above 1, it is seen that the luxury goods category.

Keywords: Engel Law, Income Flexibility, Consumption Expenditure.

Jel Codes: D01, D11, D00, D12

¹ Bu çalışma, 28-30 Haziran 2019 tarihinde Sivas'ta yapılan Atlas III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

1. GİRİŞ

İktisat bilimi, temel amacı insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesini sağlamak olan iktisadi faaliyetlerle ilgilenmektedir. İnsanlar, ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için mal ve hizmet tüketmektedirler.

Bilindiği üzere ihtiyaçları karşılayan kaynaklar kıt, insan ihtiyacı sınırsız olduğundan insanlar bu kıt kaynaklar arasından tercih yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Tercihlerin farklı olması ise her tüketicinin tüketim kalıbının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanların hangi ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladıkları tarih boyunca iktisatçıların yoğun ilgi gösterdikleri konulardan birisidir (Özer vd., 2010:232). Mikro iktisadın temel konularından biri olan tüketim kavramı ise üretilen mal ve hizmetlerin bireylerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamaları yönünde kullanılmasıdır. Başka bir ifadeyle tüketim, tüketicilerin ihtiyaç duyduğu malların satın alınması yoluyla alıcı ve satıcı arasında gelirin kullanılması anlaşmasını ifade etmektedir (Miller, 1991: 243).

Tüketiciler, sınırlı gelire sahip oldukları için ihtiyaçları olan her mal ve hizmeti istedikleri anda karşılayamazlar. Bundan dolayı rasyonel bir tüketici, sınırlı olan gelirini ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetler arasında nasıl paylaşırması gerektiği kararını verirken, talebin gelir esnekliğinden faydalanmaktadırlar. Tüketicinin geliri arttığında mal ve hizmetlerin bazılarında talep miktarı artarken, diğer mal ve hizmetler için azalmaktadır. Buna göre talebin gelir esnekliği, tüketicinin gelirindeki yüzde değişimin talep edilen mal ve hizmet miktarındaki yüzde değişime oranlanmasıdır. Gelir-tüketim arasındaki bilimsel çalışmalar 1700'lü yıllara kadar uzanmaktadır. Keynes, Hicks, Hill, Dusenberry ve Friedman, gibi önemli iktisatçılar gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi ifade eden önemli teoriler öne sürmüşlerdir. Fakat E. Engel tarafından gelir ile tüketim arasındaki ilişki ilk defa açık bir şekilde ifade edilmiştir (Altunç vd, 2016:381).

Alman istatistikçisi Ernest Engel (1857) çalışmasında, gelir ve tüketim arasındaki ilişkiyi incelemiş ve elde edilen bulgular Engel Kanunu olarak bilinmektedir. Engel Kanununa göre gelir artması gıda harcamalarının gelir içerisindeki payını giderek azaltmaktadır. İnsanlar öncelikle en temel ihtiyaçlarını karşılama eğiliminde oldukları için tüketici bütçesinde zorunlu mallar için ayrılan pay azaldıkça refah düzeyinin arttığı kabul edilmektedir (Yaylalı vd, 2011:2). Yani Engel Kanunu, hane halklarının gelirleri arttıkça zorunlu mallara yapacakları harcamaların azalarak artacağını ve lüks mallara yapacakları harcamaların artarak artacağını ifade eder. Engel Kanununa göre yapılan analizler sonucunda, gelir esneklik değerleri belirli alan kapsamında piyasada yer alan malların hangilerinin zorunlu, hangilerinin lüks mal olduğu tasnifine de gidilebilmektedir. Gelir esneklik değeri birden büyükse o mal lüks mal iken eğer birden küçükse o mal zorunlu mal kategorisi içerisine girmektedir. (Yayar ve Çoban, 2014:96). Engel eğrilerini tahmin etmek için yapılan çalışmalarda farklı ülkelerde yaşayan insanların ya da bir ülkenin değişik bölgelerindeki ve farklı demografik özelliklere sahip hane halklarının harcama esneklikleri hesaplanmıştır. Bulgularda görülen çeşitlilikler bu farklılaşmanın nedenlerinin de araştırılmasına neden olmuştur. Esneklikler arasında farklılıklar görülmesinin açıklanması oldukça zor bir konudur. Bu noktada nispi fiyatların esneklikleri etkileyebileceği düşüncesi mantığa yakın olarak görülmektedir. Bu nedenle bazı araştırmacılar bir mala ilişkin gelir esnekliğinin o malın diğer mallara göre nispi fiyatının artan bir fonksiyonu olduğu yönünde görüş birliğine varmışlardır. Diğer taraftan gelir esnekliğinin görece fiyatlardan değil de o malı oluşturan malların fiyatları arasındaki ilişki ile de belirleniyor olma ihtimali de akla gelmektedir (Houthakker, 1957: 542).

Tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen birçok faktör vardır. Bunlardan bazıları; gelir, zevk ve tercihler, beklentiler, malların

fiyatları, meslek, eğitim durumu ve yaş olarak sayılabilmektedir. Çalışmamızın ana kütesini oluşturan öğrenciler marjinal tüketim eğilimleri yüksek gençlerden oluşmaktadır. Bu yüzden, gelirlerinin çok büyük bir kısmını harcayan öğrenciler üzerinde gelir-harcama ilişkisini ölçmek ve harcama gruplarının toplam harcama içerisindeki yerini tespit etmek önem arz etmektedir (Yaylalı vd, 2011:2). Bununla birlikte Tüketim kararı üzerinde çeşitli demografik ve sosyal özellikler de etki sahibidir. Farklı demografik özelliklere sahip hane halklarının gelir değişimleri karşısında tüketim kararlarının da farklılaşması beklenir. Bunun pek çok nedeni vardır. Bu nedenler arasında sahip olunan demografik özelliklerin farklı zevk ve tercihler meydana getirmesi, beklentilerin farklı motivasyonlarla oluşmasına neden olması ve farklı demografik özellikler taşıyan hanelerde malların tüketim sepeti içindeki ağırlıklarının farklılık göstermesi sayılabilir. Gelir değişikliğinin belirli bir mal grubu talebini nasıl etkilediğinin bu mal grubunun toplam harcama içerisindeki payı ve hanenin demografik özellikleri dikkate alınarak tahmin edilmesi, o mal grubuna olan talebin farklı demografik gruplardaki tüketiciler açısından taşıdığı özelliklerin ortaya konması açısından önem taşımaktadır (Aykaç,2018:106). İnsanlar ilk olarak en temel ihtiyaçlarını karşılamak eğiliminde olduklarından tüketici bütçesinde zorunlu mallar için ayrılan pay azaldıkça refah düzeyinin arttığı kabul edilmektedir (Tarı vd., 2006:168).

Bu çalışma, Sivas ilinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin gelir- harcama ilişkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan çalışmada Engel Kanununun geçerliliği test edilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Engel kanunu ile literatür incelendiğinde yerli ve yabancı birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Gelir ve harcama arasındaki ilişki hem hane halkları bağlamında ve hem de üniversite öğrencileri bağlamında yaygın

bir biçimde incelenmiştir. Literatürde gelir ve harcama ilişkisini ortaya koyan çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Murty ve Pradesh (1981), çalışmalarında, Almanya'da Engel Kanununun geçerliliğini test etmek için tüketicilere anket uygulamışlar. 1960-1976 yıllarında gıda- içecek, tütün, giyim-ayakkabı ve diğer harcamalar üzerinde Engel Kanununun geçerliliğini sınamışlardır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre Almanya'da da Türkiye'de olduğu gibi gıda, tütün harcamalarının zorunlu mal niteliği taşıdığı tespit edilmiştir.

Giles ve Hampton (1985), çalışmalarında Yeni Zelanda Hane halkına ait 8 harcama grubu için 6 tane Engel eğrisi tahmininde bulunmuşlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar önceki çalışmalarla karşılaştırılmış ve benzer sonuçların elde edildiği görülmüştür.

Nişancı (1994), çalışmasında birçok model deneyerek Türkiye'deki hane halklarının tüketim harcamalarının Engel Eğrisi analizini yapmıştır. Çalışma sonucunda, yiyecek ile konut ve kira harcamalarının zorunlu mal kategorisinde olduğu tespit edilmiştir.

Tarı vd. (2006), çalışmalarında, 2004 yılında Kocaeli Üniversitesinde öğrencilere anket uygulayarak, birçok model sınanarak öğrencilerin tüketim fonksiyonlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Çalışmalarında, cinsiyet faktörünün ve öğrencilerin okudukları bölümlerin tüketim davranışları üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Araştırma sonucunda kız ve erkek öğrencilerin marjinal tüketim eğilimlerinin ve farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin tüketim eğilimlerinin benzer özellikler sergilediği görülmüştür.

Tarı ve Pehlivanoğlu (2007), çalışmalarında Kocaeli'nde yaşayan farklı gelir grubuna sahip tüketicilerin gelirleri ile farklı mal gruplarına yapmış oldukları harcama arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgular hem Engel Kanunu'nun geçerliliğini doğrularken hem de önceki

çalışmalarla benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ada ve Bilgili (2008), Atatürk Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin gelir ve harcama kalıplarını araştırmışlardır. Çalışmalarında öğrencilerin aylık harcamalarının %35'lik kısmının gıda, %30'luk kısmının barınma, %17'lik kısmının haberleşme, %5'lik kısmının giyim, %4'lük kısmının kitap ve eğlence harcamalarına, %3'lük kısmının kırtasiye ve %2'lik kısmının ise ulaşım harcamalarına ayrıldığını belirlemişlerdir. Buna göre en fazla aylık harcama kalemi gıdaya yapılırken iken daha sonrasında en fazla harcamanın barınmaya yapıldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çetin vd. (2008) Balıkesir Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin tüketim harcamalarının firmalar üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucuna göre öğrencilerin aylık ortalama 518 TL harcama yaptığını ve bu harcamalar içerisinde en fazla payı eğlence, barınma ve gıdaya ayırdıkları en az payı ise kırtasiyeye ayırdıkları tespit edilmiştir.

Zortuk (2009), Dumlupınar Üniversitesinde okuyan öğrencilere anket uygulayarak öğrencilerin Engel eğrisini araştırmıştır. Sonuç olarak, cinsiyet açısından harcamaların farklılaştığını, erkekler için eğitim harcamalarının zorunlu olduğu ve barınma harcamalarının her iki cinsiyet içinde zorunlu harcamalar içinde değerlendirilebileceği görülmüştür.

Ergenç (2011), yüksek lisans tez çalışmasında 2009 Türkiye Hane halkı Bütçe Anketi verisi kullanılarak Türkiye'nin Engel eğrisini analiz etmiştir. Analiz sonucuna göre gıda-alkolsüz içecekler, alkollü içecekler-sigara-tütün, barınma, haberleşme ve sağlık harcamalarının zorunlu mal kategorisinde yer almakta iken; giyim, mobilya, ulaştırma, eğlence-kültür, eğitim, lokanta hizmetlerinin lüks mal kategorisinde girdiği saptanmıştır.

Soysal vd. (2011) çalışmasında Kilis 7 Aralık Üniversitesi öğrencilerinin gelir ve harcamalarını analiz etmek için anket

uygulamıştır. Anket sonucunda öğrencilerin en fazla pay ayırdığı harcama kaleminin barınmaya ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu durumda barınma harcamasının öğrenciler için zorunlu mal kategorisinde olduğunu ifade etmişlerdir.

Yayar ve Çoban (2014), çalışmalarında Tokat ili kentinde yaşayan farklı gelir grubuna sahip tüketicilerin gelirleri ile farklı mal gruplarına yapmış oldukları harcama arasındaki ilişkiyi inceleyerek Engel Kanunu'nun geçerliliğini test etmişlerdir. Çalışma sonucunda ailelerin gelirlerinin arttıkça lüks mallara daha çok pay ayırdıkları ortaya çıkmıştır.

Korkmaz (2015), Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde okuyan öğrencilerin gelir ile harcama ilişkisini araştırmıştır. Sonuç olarak, öğrencilerin 432 TL tutarında aylık harcama yaptığı ve öğrencilerin yıllık yaklaşık olarak 16.000.000 TL tutarında kent ekonomisine katkıda buldukları tespit edilmiştir.

Büyükdoğan vd. (2015) çalışmasında Konya KTO Karatay vakıf Üniversitesi öğrencilerinin yapmış oldukları harcamalarının Konya iline ne gibi katkı yaptığını analiz etmek için öğrencilere anket uygulamışlardır. Çalışma sonucuna göre, üniversite öğrencileri aylık bütçelerinin %24'ünü gıdaya, %21'ini eğlence ve sosyal faaliyete ayırırken bunu giyim, barınma, haberleşme ve eğitim harcamaları takip etmektedir. Ankete katılan öğrencilerin çoğunluğunun ailelerinin yanında kalıyor olmasının barınmaya yapılan harcamanın düşük çıkmasına sebebiyet verdiğini ifade etmişlerdir.

Çayın ve özer (2015) yapmış oldukları çalışmalarında Muş Alpaslan Üniversitesi öğrencilerinin Muş iline yaptığı katkıyı analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda öğrencilerin il ekonomisine yaklaşık olarak 40 milyon TL katkı yaptığını bu yüzden de öğrencilerin buldukları bölgeleri sosyo-ekonomik yönden etkiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Altunç vd. (2016), çalışmalarında Muş ili merkez ilçe için Engel Kanunu'nun

geçerliliğini test etmek istemişler. Farklı gelir gruplarında nasıl bir harcama eğilimi ve refah seviyelerini ortaya koymak için ailelere anket uygulamışlardır. Çalışma sonucuna göre, 12 harcama grubu içinde Gıda ve Alkolsüz İçecekler, Giyim ve Ayakkabı, Konut, Su, Elektrik, Gaz ve Diğer Yakıtlar ile Sağlık harcamalarının gelir esnekliklerinin birden küçük olması ile zorunlu mallar kategorisine girdiği, diğer harcama gruplarının gelir esneklikleri birden büyük hesaplanarak lüks mal sınıfına girdiği tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular Engel Kanunu'nu geçerli kılarken ve diğer çalışmalarla benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Karaca vd. (2018), çalışmalarında Erzurum ilinde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin gelir-harcama ilişkisini ve öğrencilerin şehrin ekonomisine olan etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmalarının sonucunda, gıda, giyim-ayakkabı, barınma, ulaşım ve eğitim-öğretim harcamalarının zorunlu harcamalar, haberleşme, kişisel bakım, eğlence, sosyo-kültürel, şans oyunları ve diğer harcamaların ise öğrenciler açısından lüks harcamalar niteliğinde olduğunu tespit etmişlerdir. En büyük harcama kaleminin barınma, en düşük harcama kaleminin ise diğer harcamalara ayrıldığı görülmektedir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu bölümünde çalışmadaki veri setine ait bilgiler yer almaktadır. Çalışmada kullanılacak veri setini Aralık 2018 döneminde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Meslek Yüksek Okulu'nda öğrenim gören 253 öğrenciyle yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilen anketler sonucu veriler elde edilmiştir. Örneklemdeki öğrencilerin %58'si kızlardan ve %42'si erkeklerden oluşmakta olup, katılımcıların %85'i devlet yurtlarında kalmaktadır. Ortalama aile geliri 2139 TL olup, katılımcıların %60'ı öğrenimleri esnasında burs veya kredi (Ortalama miktar = 473 TL) almaktadır. Katılımcıların ailelerinin %33'ü şehir merkezinde, %44'ü ilçe merkezinde ve %23'ü köy veya kasabalarda ikamet etmekte olup, bireysel olarak aylık ortalama harcama tutarları 573 TL'dir.

Anket kapsamında yer alan harcama kalemleri Amaca Göre Bireysel Tüketim sınıflamasına (Classification of Individual Consumption According to Purpose-COICOP) göre oluşturulmuş 12 harcama kaleminden 11 harcama kalemini içermektedir. Ankete dâhil edilmeyen mobilya ve ev aletleri harcama kalemi öğrenciler üzerine yapıldığı için ankete dâhil edilmemiştir.

1. Gıda ve Alkolsüz İçecekler
2. Alkollü içecekler, sigara ve tütün
3. Konaklama
4. Sağlık
5. Ulaşım
6. Haberleşme
7. Eğitim
8. Giyim ve ayakkabı
9. çeşitli mal ve hizmetler
10. Eğlence
11. Kişisel bakım

Tablo1: Fonksiyonel Formlar

FONKSİYON ADI	FONKSİYON KALIBI	ESNEKLİK HESABI
Doğrusal	$Y = a + bx$	$e = b(X/Y)$
Doğrusal Logaritmik	$Y = a + b \ln X$	$e = b(1/Y)$
Logaritmik Doğrusal	$\ln Y = a + bX$	$e = bX$
Tam(çift) logaritmik	$\ln Y = a + b \ln X$	$e = b$

Anketlerden bilgileriyle Eviews 10 programında basit doğrusal regresyon analizi ile EKK yöntemi kullanılarak regresyon katsayıları tahmin edilmiştir. Engel eğrilerini tahmin ederken Tablo 1’deki fonksiyonel kalıpların hepsi tek tek denenerek esneklik değerleri için teorik beklentilere uygun form bulunarak zorunlu mal ve lüks mal esneklik değerleri hesaplanmıştır. Bunlar içerisinde 6 tane harcama kalemi için tam logaritmik fonksiyonel kalıp, 5 tane harcama kalemi için

de doğrusal fonksiyonel kalıp ile en uygun sonuçlar elde edilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde harcama gruplarının esneklik değeri en uygun fonksiyonel kalıpları kullanarak tahmin edilmiştir. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi MYO öğrencilerinin COICOP sınıflamasına dahil harcama kalemlerinin esneklik değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Harcama Grupları Esneklik Değerleri

Harcama Grupları	Esneklik Değerleri	Kullanılan Fonksiyonel Form
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	0,83	$\ln Y = a + b \ln X$
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	1,43	$\ln Y = a + b \ln X$
Konaklama	0,15	$Y = a + b X$
Sağlık	1,12	$Y = a + b X$
Ulaşım	0,31	$Y = a + b X$
Haberleşme	0,64	$\ln Y = a + b \ln X$
Eğitim	0,55	$\ln Y = a + b \ln X$
Giyim ve ayakkabı	0,75	$\ln Y = a + b \ln X$
Çeşitli mal ve hizmetler(diğer)	1,26	$Y = a + b X$
Eğlence	1,08	$Y = a + b X$
Kişisel bakım	0,66	$\ln Y = a + b \ln X$

Tablo 2 incelendiğinde; Gıda ve alkolsüz içecekler, haberleşme, eğitim, giyim ve ayakkabı ve kişisel bakım harcama grupları için tam logaritmik form en uygun kalıp olarak görülmüş ve esneklik değerleri 1’in altında bulunmuştur. Konaklama harcamaları ve ulaşımda ise doğrusal fonksiyon en uygun form olarak görülmüş ve esneklik değerleri 1’in altında bulunmuştur. Alkollü içecekler, sigara ve tütün harcamaları ve çeşitli mal ve hizmetler, sağlık, eğlence grubunun esneklik değeri ise 1’in üzerinde bulunmuştur. Esneklik katsayıları 1’in altında olanlar zorunlu mal kategorisine girerken 1’in üzerinde olanlar ise lüks mal kategorisine girmektedir. Analiz sonucuna göre MYO öğrencileri için en zorunlu mal kategorisine konuta yapılan

harcama girmekte iken yani gelirleri içerisinde en fazla paya sahip olan harcama kalemi konut iken, alkollü içecekler, sigara ve tütün ve çeşitli mal ve hizmetler, eğlence ve sağlık hizmetlerine yapılan harcamalar lüks mal sınıflamasına girmekte ve öğrencilerin gelirleri içerisinde en az paya sahip harcama kalemlerini oluşturmaktadır.

Öğrencilerin aylık ortalama 611 lira harcama yaptıkları göz önünde bulundurulduğunda harcamalarının gelir içerisindeki payları tablo 3’te gösterilmiştir. Öğrenciler gelirleri içerisinde % 30,1 ile en çok konaklama harcamalarına pay ayırdıkları görülmektedir. Öğrencilerin yaklaşık % 90’ının kredi yurtlarında kaldıkları göz önünde bulundurulduğunda bu oran gerçeği yansıtmaktadır.

Tablo 3: Harcama Gruplarının Gelir İçerisindeki Payları (%)

Harcama Grupları	Genel
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	11,7
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	5,6
Konaklama	30,1
Sağlık	1,7
Ulaşım	7
Haberleşme	5,9
Eğitim	8
Giyim ve ayakkabı	14,8
Çeşitli mal ve hizmetler(diğer)	0,5
Eğlence	6
Kişisel bakım	8,6

Tablo 4'te harcama grupları için regresyon denklemleri verilmiştir. Tablodaki R² değerlerinin düşük olduğu görülmeye rağmen yatay kesit verilerinde model ve katsayı uygun olmasına rağmen düşük çıkabilmektedir. Çalışmanın amacı yapısal analiz olduğundan dolayı parametrenin anlamlılığı esas kabul edilip belirlilik katsayısı dikkate alınmayabilir. Parametrenin anlamlılığı için olasılık(P) değerlerine bakılmaktadır. Ulaşım harcaması (0,244) hariç diğer olasılık(P) değerlerinin 0,05'ten küçük olduğu görüldüğünden katsayıların istatistiki

olarak %5 anlam düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hata teriminin varyansının tüm gözlemler için aynı olmadığını ifade eden değişen varyans problemleri yatay kesit verilerinde sıkça görülmekte ve değişim gösterebilmektedir. Değişen varyans problemini sınamak adına White testine başvurulmuş, bazı modellerde değişen varyans problemine rastlanmıştır. Bununla birlikte regresyon modelleri kapsamında katsayılar sabit kabul edildiğinden dolayı değişen varyans ortaya çıkabilmektedir.

Tablo 4: Harcama Gruplarına Ait Fonksiyonlar

Harcama Türleri	Harcama gruplarına ait fonksiyonlar
Gıda ve Alkolsüz İçecekler	$\ln Y = 6,111 + 0,048 \ln X$ P=0,000; Standart Hata=0,014 R ² = 0,040
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	$\ln Y = 6,221 + 0,050 \ln X$ P=0,000; Standart Hata=0,011 R ² = 0,072
Konaklama	$Y = 391,50 + 0,972 X$ P=0,000; Standart Hata=0,195 R ² = 0,102
Sağlık	$Y = 560,23 + 1,12 X$ P=0,000; Standart Hata=0,016 R ² = 0,011

Harcama Türleri	Harcama gruplarına ait fonksiyonlar
Ulaşım	Y= 559,05+ 0,317X P=0,244; Standart Hata=0,074 R ² =0,050
Haberleşme	lnY= 6,108 + 0,056 lnX P=0,000; Standart Hata=0,018 R ² = 0,036
Eğitim	lnY= 6,146 + 0,041 lnX P=0,010; Standart Hata=0,017 R ² = 0,022
Giyim ve ayakkabı	lnY= 6,144 + 0,037 lnX P=0,000; Standart Hata=0,013 R ² = 0,027
Eğlence	Y= 529,75 + 1,087 X P=0,000; Standart Hata=0,0125 R ² = 0,059
Kişisel bakım	lnY= 6,086 + 0,056 lnX P=0,000; Standart Hata=0,027 R ² = 0,037
Çeşitli mal ve hizmetler(diğer)	Y= 567,013+1,262X P= 0,05; Standart Hata=0,029 R ² = 0,015

5. SONUÇ

Yükseköğretim kurumlarının buldukları bölgeleri birçok sosyo-ekonomik yönden etkilemeleri sebebiyle pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de son yıllarda bir kalkınma aracı olarak görülmüş ve çoğu şehirde hatta ilçelerde üniversite kurumları yaygınlaştırılmıştır. Öğrencilerin sayıları ve yaptıkları harcamalar dikkate alındığında bölge ekonomisine küçümsenmeyecek kadar katkı yaptığı görülmektedir.

Üniversitelerin temel amacının bağımsız ve yaratıcı düşünceye sahip araştıran ve sorgulayan bireylerin bilimsel araştırmalar yapıp topluma ve tüm insanlığa faydalı bireyler yetiştirmek olduğu bilinmektedir. Ancak, üniversiteler son yıllarda bölge ekonomisine yaptığı katkılardan dolayı bir gelir kaynağı olarak ta görülmektedir. Sivas ili Zara ilçesindeki üniversitenin ilçe ekonomisine katkısını öğrencilerin yapmış

oldukları harcamalar ile sınırlı tutularak analiz edilmiştir. Yapmış olduğumuz analizimizde ilçe meslek yüksekokulunun yaklaşık olarak 500 öğrenci sayısı ve ilçenin 15000 olan nüfusu dikkate alındığında öğrencilerin yapmış olduğu harcamaların yıllık yaklaşık olarak 300.000 TL gibi küçümsenmeyecek bir harcama tutarını oluşturduğu görülmektedir. Sivas'ta bulunan üniversitede yaklaşık 53 bin Öğrencinin varlığı hesaba katıldığında, tüm üniversite öğrencilerinin Sivas iline yaklaşık yıllık 31 milyon TL katkısı bulunmaktadır.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine yönelik yapılan bu çalışmada Engel Kanununun geçerliliği sınanmıştır. En uygun fonksiyonel kalıp kullanılarak öğrenci anketlerinden elde edilen verilerin ekonometri analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda harcama esneklik değeri 1'in üzerinde olan harcama kalemlerinde yer alan mallar lüks mal kategorisine girmekte iken, esneklik

değerleri 1'in altında kalan harcama grupları içinde yer alan mallar zorunlu mal kategorisine girmektedir. Çalışma sonucuna göre gıda ve alkolsüz içecekler, konaklama, ulaşım, haberleşme, eğitim, giyim ve ayakkabı ve kişisel bakım harcama gruplarının esneklik değerleri 1'in altında bulunduğu için zorunlu mal niteliğine sahip olduğu, alkollü içecekler, sigara ve tütün, çeşitli mal ve hizmetler, eğlence ve sağlık harcama grubunun esneklik değerinin ise 1'in üzerinde olduğundan lüks mal niteliğine sahip olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçları, literatürde daha önce üniversite öğrencileri üzerinde yapılmış olan araştırmaları destekleyici niteliktedir.

Yükseköğretim kurumlarının bölgesel kalkınmaya katkıları yadsınmaz. Bu yüzden Sivas ili, hem il hem de ilçe belediyeleri, valilik, kaymakamlık, Sivas halkı, Ticaret Odası, sanayi bölgesi ve tüm yetkili kurum ve kuruluşların üniversite ile iş birliği içerisinde olmalıdır. Bununla birlikte Öğrencileri şehirleri için önemli bir varlık olarak görüp onlara daha iyi hizmetleri sunmak için tedbirler aldıklarında hem bölge ekonomisine hem de üniversitenin tercih edilmesine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma öğrencilerin aylık tüketim harcamalarını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin belirlenip bu doğrultuda sosyal politikaların oluşturulması için de önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1. ADA, Ş. ve BİLGİLİ, A. S. (2008). "Üniversitenin Şehrin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Etkisi (Atatürk Üniversitesi Örneği)", Dokuz Eylül Üniversitesi 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir.
2. ALTUNÇ, Ö. F., AYDIN, C. ve YILDIRIM, A. (2016). "Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: Muş İli Merkez İlçe Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), 377-392.
3. AYKAÇ, G. (2018). "Engel Yasası'nın Türkiye Sınaması ve Gıda Talebinin Gelir Esnekliği: Gıda Harcamalarının Bütçe Payının Hane Profili ve Toplam Harcama ile İlişkisi (2003-2013)", *Sosyoekonomi*, 26 (38), 105-133.
4. BÜYÜKDOĞAN, B., AFŞAR, B. Gedik, H. (2015). Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri şehre ekonomik katkıları: *KTO Karatay Üniversitesi örneği. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 161-174.
5. ÇAYIN, M., ve ÖZER, H. (2015). Üniversitelerin il ekonomisine katkısı ve öğrencilerin tüketim yapısı: Muş Alparslan Üniversitesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 131-147.
6. ÇETİN, M., KAŞLI, M., ECEVİT, E., & SEREL, A. (2008). Üniversite öğrenci harcamalarının analizi ve bölge ekonomilerine katkılarını belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 99-113.
7. ERGENÇ, Ü. (2011). Engel Eğrileri: Türkiye Örneği İncelemesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
8. GİLES, D. E. A. ve HAMPTON, P. (1985). "An Engel Curve Analysis of Household Expenditure in New Zealand", *Economic Record*, 61, 450-462.
9. HOUTHAKKER, H.S., (1957). "An International Comparison of Household Expenditure Patterns, Commemorating the Centenary of Engel's Law, *Econometrica*, 25 (4), 532-551.
10. KARACA, Z., ÇALMAŞUR, G. ve DAŞTAN, H. (2018). "Üniversite Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi (Erzurum İli Üzerine Bir Uygulama)",

- Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32 (4), 1155-1170.
11. KOKMAZ, Ö. (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Harcamalarının İl Ekonomisine Katkısı: Bayburt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Analiz”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, 233-250.
  12. MİLLER R. L. R. (1991), “Economics Today The Macro View”, 7th ed., New York: Harper Collins Publishers.
  13. NİŞANCI, M. (2003). “Hanehalkı Harcamalarının Engel Eğrisi Analizi: 1994 Türkiye Kentsel Kesim Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (28), 155-167.
  14. SOSYAL, A., BAKAN, S., ÖZÇALICI, M., KAYMAZ, Y., SÖYLEMEZ, C. (2011). Kilis 7 Aralık Üniversitesi öğrencilerinin Kilis ekonomisine katkısı: 2011-2012 eğitim-öğretim yılı örneği, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 261-276.
  15. ÖZER, H., AKAN, Y. ve ÇALMAŞUR, G. (2010). “Atatürk Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), 231-249.
  16. YAYAR, Ş. ve ÇOBAN, M.N. (2014). “Tokat İli Kentsel Alanda Engel Eğrisi Analizi”, *Eskişehir Üniversitesi Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (3), 95-105
  17. YAYLALI, M., ÖZER, H. ve DİLEK, Ö. (2011). “Selçuk Üniversitesi Seydişehir Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Gelir-Harcama İlişkisi ve Meslek Yüksekokulunun İlçe Ekonomisine Katkısı”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 1-13.
  18. TARI, R. ve PEHLİVANOĞLU, F.(2007). “Kocaeli İlinde Tüketici Davranışlarının Gelir-Harcama Grupları İlişkisi Açısından Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (1), 192-21.
  19. TARI, R., ÇALIŞKAN, Ş. ve BAYRAKTAR Y. (2006). “Kocaeli Üniversitesi Öğrencilerinin Gelir ve Tüketim İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 168-179.
  20. ZORTUK, M. (2009), “Cinsiyet Değişkeni Bağlamında Harcama Alt Grupları ve Gelir İlişkisi: Dumlupınar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 25-32.

**TİCARET SAVAŞLARINDA KORUMACI POLİTİKALARIN
İŞLETMELERİN HİSSE SENEDİ GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİSİ¹**
**THE EFFECT OF PROTECTIVE POLICIES IN TRADE WARS ON THE
STOCK RETURNS OF THE BUSINESSES**

Musa OVALI*, İsmail METİN**

* Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman ABD, musa.ovali@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6678-9719>

** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD, ismail.metin@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2256-7169>

ÖZ

Son yıllarda ülkeler çeşitli sebeplerle korumacı politikalar izlemekte ve ticaret savaşları yaşanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin bazı ticaret ortakları özellikle de Çin ile yaşadığı problemler sonucu ithalat vergilerini yükseltmesi ile ilgili aldığı tek taraflı kararlar çok taraflı ticaret sistemine meydan okumuştur. Bu meydan okuma, ülkeler üzerinde farklı etkilere sebebiyet vermektedir. Bu çalışmanın amacı ABD'nin demir-çelik ithalatına ek vergi getireceği duyurusunun BİST Metal Ana (XMANA) endeksi kapsamında yer alan şirketlere ait hisse senedi getirileri üzerinde etkisinin olup olmadığını olay çalışması yöntemiyle test etmektir. Anormal getirilerin varlığı (-5;+5) olay penceresinde incelenerek XMANA hisse senedi piyasasının etkinliği incelenmiştir. Analiz sonucunda demir-çelik ithalatında vergi artışı duyurusunun endekste yer alan bazı şirketlerin hisse senedi getirilerinde istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getirilere yol açtığı tespit edilmiştir. Ek olarak ilgili duyurunun kümülatif anormal getiri ve ortalama anormal getiriler üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Korumacı Politikalar, Ticaret Savaşları, Olay Çalışması, BİST.

Jel Kodları: B27, G14.

ABSTRACT

In recent years, countries have followed protective policies with various reasons and trade wars have taken place. Single-sided decisions taken by the United States of America concerning the boosting of import taxes- which derived from the problems experienced with some trade partners and especially China- have challenged the multilateral trade system. This challenge results in various impacts on countries. The aim of this study is to examine whether the announcement concerning USA's additional taxes which would be required in iron-steel exporting would have any effect on the stock share earnings belonging to the stocks of the firms which are in the scope of the BIST Main Metal (XMANA) index via event study method. The presence of abnormal returns have been examined (-5, +5) in event window so as to investigate the effectiveness of the relevant stock market. At the end of the analysis, it was depicted that the tax increase announcement in the iron-steel export lead to statistically significant negative abnormal yields for some firms' stocks. Additionally, it was also found that the aforementioned announcement has an impact on the cumulative abnormal yields and the average abnormal yields

Keywords: International Trade, Protective Policies, Trade Wars, Event Study, BIST.

Jel Codes: B27, G14.

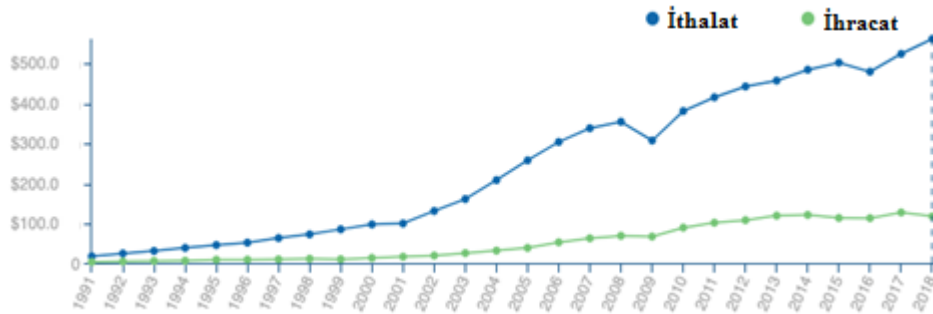
¹ Bu çalışma ISRC 19, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresinde tam metin bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihinde savaş denildiğinde ilk akla gelen kılıç, top, tüfek ve benzeri silahlarla yapılan mücadele olsa da süreç içinde fiziki savaşlar yerini teknolojik, kültürel ve ekonomik savaşlara bırakmaya başlamıştır (Ertürk, 2017: 89). Son yıllarda ülkeler, dış ticaret açıklarını korumak için veya siyasi sebeplerle uluslararası ticarete kota ya da vergiler koyma yoluyla korumacı politikalara başvurmayı tercih etmekte ve böylece iki veya daha fazla ülke arasındaki dış ticaret vergileri alanında anlaşmazlık anlamına gelen ticaret savaşları gündeme gelmektedir (Aytekin ve Uçan, 2018: 853-855). Yerli sanayiye ve ülkenin ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla dış ticaret açığı verilen ülkeden yapılan bazı ürünlerin ithalatında vergileri artırmak başta olmak üzere döviz kuruna müdahale ve miktar kısıtlamaları gibi korumacı politikalara karşı diğer ülkenin de benzer şekilde tepki vermesi yoluyla başlayan ticaret savaşları ABD, Çin, AB ülkeleri gibi dünya ticaretinde söz sahibi ülkeler arasında ortaya çıkmış ve diğer ülkelere de yayılmaya başlamıştır.

Her ne kadar günümüz ABD ticaret politikası çelişkili ve tutarsız görünse de çeşitli mercilerce devamlı tekrarlanan bir basın açıklaması silsilesi mevcuttur. ABD Başkanı Donald Trump'ın açıklamaları da dahil olmak üzere iç pazarı ithalattan korumak amaçlı yapılan bu açıklamalar üretimi uzun dönemde ABD'ye geri getirmeyi amaçlamaktadır (Robinson ve Thierfelder, 2019: 522). 2018 yılının başından bu yana ABD'nin ithalat vergilerini bazı ticaret ortakları özellikle de Çin için yükseltmesi ile ilgili aldığı tek taraflı kararlar çok taraflı ticaret sistemine meydan okumuştur (Carvalho vd., 2019: 1). Comtrade (2019) verilerine göre, 2018 yılında ABD 1,665 trilyon dolarlık ihracata karşın 2,611 trilyon dolarlık ithalat yapmış ve yaklaşık 946 milyar dolarlık rekor bir dış ticaret açığı vermiştir. ABD, 120 milyar dolarlık ihracat karşılığında Çin'den 563 milyar dolarlık ithalat yapmış ve toplam dış ticaret açığının yaklaşık %47'sine denk gelen 443 milyar dolarlık ticaret açığı yalnızca Çin'den kaynaklanmıştır. Şekil 1'de ABD ile Çin arasında gerçekleşen ticaret yıllar itibariyle ifade edilmiştir.

Şekil 1: 1991-2018 Yılları Arası ABD'nin Çin ile Mal Ticareti (Milyar Dolar)

Kaynak: Comtrade.un.org, 2019

Şekil 1'e göre ABD'nin Çin ile mal ticaretinde makasın aşırı açılması bardağı taşırılmış, bu açığın büyük bölümünün Çin'in haksız ticaretinden kaynaklandığını öne süren Trump, korumacılığa yönelik politikaları uygulamaya geçirmiş ve ticaret

savaşlarını fiilen başlatan taraf olmuştur. 15 Haziran 2018'de ABD hükümeti Çin'den ithal edilen 50 milyar dolarlık mala fikri mülkiyet hakları ve teknoloji ile ilgili haksız ticaret uygulamalarını sebep göstererek %25 gümrük tarifesi koyduğunu duyurmuştur.

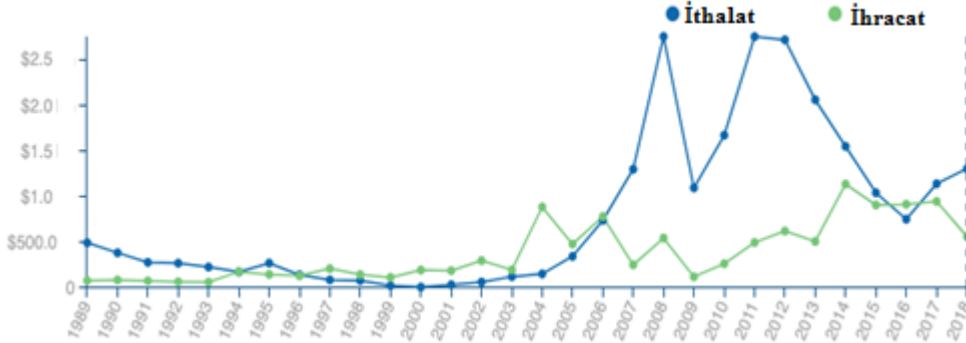
6 Temmuz 2018’de ABD ilk Çin’e özel vergileri 34 milyar dolarlık Çin ithalatı üzerinde başlattığında ABD-Çin ticaret savaşı resmi olarak başlamış olmuş ve ardından Çin de 34 milyar dolarlık ABD ithalatına vergi getirmiştir. Sonrasında ABD 200 milyar dolarlık Çin malına %10 gümrük tarifesi getirerek 24 Eylül 2018’de Çin’in karşı önlemler alacağını duyurmasına sebep olmuştur. 1 Aralık 2018’de her iki devlet de geçici olarak barış imzalamaya razı gelmiş ve 90 gün boyunca gümrük tarifesi uygulamamaya karar vermişlerdir. ABD-Çin ticari savaşı 2018’deki uluslararası ticaret engelinin tipik bir örneğidir.

Dünyanın önde gelen ekonomik güçleri olan ABD ve Çin’in ticari savaşı elbette bir çok malın üretim ve ticaretinde küresel

değişimlere yol açmıştır (He vd., 2019: 579).

ABD ve AB ülkeleri arasındaki ticaret savaşları değerlendirildiğinde, ABD, AB ülkelerinin en büyük ticari ortağı olmasına rağmen son birkaç yılda birbirlerinin önde gelen şirketlerine ve bankalarına cezalar kesmeye başlamıştır. ABD, Alman otomotiv devi Volkswagen’e egzoz emisyon kriterlerine uymadığı gerekçesiyle 2,8 milyar dolarlık ceza keserken; Almanya da dünyanın önde gelen Amerikan teknoloji markası olan Apple’a AB kanunlarına uymayan vergi indirimleri yapması nedeniyle 13 milyar dolarlık bir ceza kesmiştir (Aydoğan, 2019: 5). Şekil 2’de 1989-2018 yılları arası Türkiye’nin ABD ile demir-çelik ticaretine ait veriler yer almaktadır.

Şekil 2: 1989-2018 Yılları Arası Türkiye’nin ABD ile Demir-Çelik Ticareti (Milyar Dolar)

Kaynak: Comtrade.un.org, 2019

Yıllarca paralel seyreden demir-çelik ithalat ve ihracatı 2000’li yılların ortalarından 2015’e kadar Türkiye’nin yüksek dış ticaret açığı vermesiyle devam etmiştir. 2018 yılında Trump’ın açıklamalarının da etkisiyle ihracatımızda ciddi bir düşüş görülmüştür. Şöyle ki, 2014-2017 yıllar arasında 1 milyar dolara yakın seyreden ihracat 2018 yılında yaklaşık %60 azalarak 566.9 milyon dolara gerilemiştir. Ve sektörün dış ticaret açığı bir önceki yıla göre 193.3 milyondan 743 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca, 2014-2017 yılları arasında ABD Türkiye’nin demir-çelik

alanında birinci ihracat pazarı iken 2018’de beşinciliğe gerilemiştir.

ABD tarafından Türkiye’nin demir ve çelik ürünlerine yapılan vergi artışına karşılık Türkiye’de en kısa zamanda ABD menşeli bazı ürünlere ek gümrük vergisi uygulayacağını duyurarak misilleme yapmıştır.

Bu çalışma ile ABD’nin Türkiye’den demir-çelik ithalatına ek vergi getireceğini duyurmasının BİST Metal Ana (XMANA) Endeksi kapsamında yer alan şirketlere ait hisse senetlerinin getirileri üzerinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını olay

çalışması yöntemi ile incelenecektir. Çalışmada ticaret savaşları kapsamında ABD ile Türkiye'nin demir-çelik ticareti analiz edilmiş ve ardından uygulama bölümünde söz konusu sektöre herhangi bir müdahalenin BİST'te faaliyet gösteren firmaların hisse senetlerine etkisi araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşme, teknolojiden piyasalara, iletişimden hukuka, kültürden değer yargılarına kadar birçok alanda karşımıza çıkan çok boyutlu bir süreçtir (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008) Global ekonomide, finans piyasalarında ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler sonucunda toplumlar, hayatlarına devam edebilmeleri için dünya ölçeğinde düşünme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmışlardır (Bayraç, 2003). Bu durumda meydana gelen ilerlemelerle tüketici istek ve ihtiyaçlarında farklılaşmalar ortaya çıkmıştır (Oğuztürk, Özbay, & Pehlivan, 2017). Bu farklılaşmanın tüketici istek ve ihtiyaçlarına ek olarak tüketici düşünce yapılarında da gerçekleştiği görülmektedir. İnsanların kendilerini ifade edebilme, birbirleriyle haberleşme gibi amaçlarla kullanmaya başladıkları platformlar, zaman içerisinde istek ve ihtiyaçlarda meydana gelen değişimlerle küresel ölçüde büyük kitlelere ulaşabilme ve global gelişmelerden haberdar olabilme imkânı sunan sosyal medya platformlarına (Facebook, Instagram, Twitter vb.) dönüşmüştür.

2019 yılı itibarıyla toplam 7.7 milyar kişiden oluşan dünya nüfusu içerisinde yaklaşık 2.77 milyar kişinin sosyal medya olarak nitelendirilen bu platformlarda aktif üyelikleri bulunmaktadır (statista, 2019), (worldometers, 2019). Sosyal medyayı kullanan insan sayısının her geçen gün artması bu platformlarda kamu kurumları, devlet başkanları, siyasetçiler gibi kullanıcıların da yer almasına yol açmıştır. Devletler bu platformlarda yer alarak, vermiş oldukları kararları kamuoyuyla paylaşmış, ulusal söylemlerini dünyaya ilan

etme imkânına sahip olmuştur. Bunun sonucunda, diplomasi sosyal medya platformlarına taşınmıştır (Korkmaz & Büyük, 2019). Daha çok Twitter platformunda görülen bu durum sosyal medya platformlarının önemini ortaya koymaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarına ek birçok özel kuruluşa yatırımcısı ve müşterileriyle Twitter üzerinden iletişim kurmaktadır (Lee, Hutton, & Shu, 2015). Son zamanlarda siyasetçilerin seçim çalışmalarını yürüttükleri, ülkelerin yürürlüğe koyacağı düzenlemeleri yayınladıkları bir platform olarak da karşımıza çıkan Twitter, ABD başkanlık seçiminde adaylar tarafından oldukça etkili kullanılmıştır. Nitekim Twitter'ın, son ABD başkanı Donald Trump'ın başkanlık seçimlerini kazanmasında oldukça büyük katkısının olduğu düşünülmektedir (Henninger, 2019).

Gelişen sosyal medya platformlarıyla, bilgiyi edinmenin kolay ve bilgi dolaşımının oldukça hızlı gerçekleştiği bir ortamda neredeyse herkes gün içerisinde ekonomi ya da finansal konuları barındıran haber, bilgi ve rakamlarla karşılaşmaktadır (Kocabıyık ve Teker, 2018, s.119). Dolayısıyla sosyal medyada paylaşılan içerikler sadece bireylerin siyasi kararlarını değil finansal kararlarını ve sonuç olarak finans piyasalarını da etkilemektedir. Literatür incelendiğinde finans piyasalarının, finansal/finansal olmayan olaylardan etkilenme düzeylerini ele alan çalışmalara oldukça fazla rastlanmaktadır. Ancak sosyal medya paylaşımlarının finans piyasaları üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Literatürden bazı çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Kaplanski & Levy (2010) çalışmalarında havacılık sektöründe meydana gelen felaketlerin hisse senedi fiyatlarına etkilerini olay çalışması yöntemiyle incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda incelenen olayların piyasalar üzerinde negatif anlamlı etkilere neden olduğu tespit edilmiştir.

Hanabusa (2010) çalışmasında dünyanın belirli yerlerinde meydana gelen

felaketlerin(11 Eylül-ABD, Irak Savaşı ve Katrina Kasırgası) Japonya petrol endüstrisinde bulunan firmalara ait hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemiyle incelemiştir. 11 Eylül saldırılarının Japonya petrol endüstrisinde yer alan firmaların hisse senedi fiyatları üzerinde artışa yol açtığı tespit edilmiştir. Irak savaşı ve Katrina Kasırgasının ise hisse senedi fiyatları üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Sakarya (2011) çalışmasında iyi bir kurumsal yönetim derecelendirme notuna sahip İMKB Kurumsal Yönetim Endeksinde(İMKB-XKURY) işlem gören 11 şirketin endeks kapsamına alınmalarının ilanı ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Olay çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmada şirketlere ait iyi bir kurumsal yönetim derece notu ilanının hisse senedi getirilerini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Olay öncesi ve sonrasında elde edilen anormal getiriler doğrultusunda piyasanın yarı güçlü formda etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Ferstl vd. (2012) çalışmalarında Japonya’da yaşanan Fukushima-Daiichi nükleer felaketin Fransa, Almanya, Japonya ve ABD nükleer ve alternatif enerji firmalarına ait hisse senetlerinin günlük getirileri üzerindeki etkilerini olay çalışması yöntemiyle incelemiştir. İnceleme sonucunda Japonya, Fransa ve Almanya piyasalarında işlem gören nükleer ve alternatif enerji firmalarına ait hisse senetleri üzerinde anlamlı anormal getiriler meydana geldiği tespit edilmiştir. Ancak aynı durumun ABD piyasalarında bulunan nükleer ve alternatif enerji firmaları için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Robinson vd. (2016) 2001-2015 yılları arasında Bahamalar, Doğu Karayipler ve Jamaika’nın gelişmekte olan eyaletlerdeki küçük adalarda meydana gelen kasırga ve tropik hortumların ekonomik ve finansal etkisini olay çalışması yöntemiyle incelemiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda büyük kasırgaların sadece Jamaika hisse senedi piyasaları üzerinde anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiş,

Bahamalar ve Doğu Karayipler hisse senedi piyasalarını etkilemediği tespit edilmiştir.

Yıldız ve Dia-Eddine (2016) çalışmalarında Katılım30 endeksi kapsamına alınma ve çıkarılma olaylarının, firmaların hisse senedi fiyatları ve işlem hacimleri üzerindeki etkisini Nisan 2011-Haziran 2015 tarihleri arasında olay çalışması yöntemiyle araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda endeks kapsamına alınmanın genel olarak hisse senedi fiyatları üzerinde negatif etkileri olduğu, endeksten çıkarılmanın ise pozitif etki meydana getirdiği bulgulanmıştır. Ek olarak duyuru günlerinde her iki durumda da işlem hacimlerinin arttığı tespit edilmiştir.

Yağcılar ve Arslan (2018) çalışmalarında işletmelerin hisse senedi geri alım kararı açıklamalarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. 2016-2018 tarihleri arasında 10 adet şirket tarafından 17 adet geri alım duyurusunun olay çalışması yöntemiyle incelendiği çalışmada, hisse senedi geri alım kararının duyurulmasından önce ve sonra negatif ve pozitif anormal getiri elde etmenin mümkün olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde gerek finansal olaylar gerekse finansal olmayan olayların(doğal afet, savaş, terör olayları) hisse senedi getirileri üzerine etkisini olay çalışması yöntemiyle inceleyen çalışmalara sık rastlanmaktadır. Ancak sosyal medya paylaşımlarının finans piyasaları üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar kısıtlı görülmektedir. İlgili çalışmalardan bazılarında aşağıda değinilmiştir.

Antweiler ve Frank (2005) çalışmalarında Yahoo.com ve RagingBull.com adreslerinde Dow Jones Industrial Average ve Dow Jones Internet Endeksinde yer alan hisse senetleri hakkında paylaşılan 1.5 milyondan fazla internet mesajının hisse senetleri üzerine etkilerini araştırmışlardır. Sonuç olarak hisse senetleri hakkında yazılan mesajların hisse senedi oynaklığını ve işlem hacmini etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

Ranco vd. (2015) Twitter paylaşımları ile finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi ele

almışlardır. Dow Jones endeksinde yer alan 30 şirkete ait hisse senetleri hakkında Twitter üzerinden gerçekleştirilen paylaşımların hisse senedi getirisine, işlem hacmine ve fiyat duyarlılığına etkisini 15 aylık (01.06.2013-18.09.2014) zaman aralığında incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda olayın yönüne göre pozitif(negatif) istatistiki olarak anlamlı pozitif(negatif) anormal getiri tespit edilmiştir. Olay günü öncesinde herhangi bir anlamlı anormal getiri tespit edilememiştir. Anormal getiriler olay günü ve devam eden birkaç işlem günü içerisinde tespit edilmiştir.

Born, Myers, & Clark (2017) çalışmalarında Donald Trump'ın ABD başkanı olarak seçilme tarihi (08.11.2016) ile yemin etme tarihi (20.01.2017) arasında 10 büyük ABD şirketi hakkında Twitter hesabından paylaşmış olduğu mesajların bu şirketlere ait hisse senetleri üzerindeki etkilerini olay çalışması yöntemiyle incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda firmalar hakkında pozitif(negatif) içeriğe sahip paylaşımların olay günü istatistiki olarak anlamlı pozitif(negatif) anormal getirilere yol açtığı tespit etmişlerdir. Ancak 5 iş gününü kapsayan kümülatif anormal getiriler incelendiğinde, istatistiki olarak anlamlılığın kaybolduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle ABD başkanı tarafından gerçekleştirilen paylaşımların, hedef aldığı firmalar üzerindeki etkilerinin geçici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rayarel (2018) çalışmasında ABD başkanlık seçiminin yapıldığı gün olan 8 Kasım 2016 tarihiyle 24 Ocak 2018 tarihi arasında Donald Trump'ın firmaları hedef alan sosyal medya mesajlarını(tweet) analiz ederek piyasaların etkinliğini olay çalışması yöntemiyle araştırmıştır. Trump tarafından paylaşılan ve 24 şirketi hedef alan mesajların etkisinin incelendiği çalışmada yapılan analiz sonucunda bu mesajların ilgili firmalara ait hisse senetlerinde istatistiki olarak anlamlı anormal getirilere yol açtığı tespit edilmiştir. 2 ila 3 işlem günü süren anlamlı anormal getiriler, tweetlerin verdiği mesajlara göre pozitif ya da negatif yönde gerçekleşmektedir.

Yapılan çalışmada ek olarak zaman içerisinde oldukça büyük gelişme kaydeden sosyal medya platformlarının finansal piyasalar üzerinde etkilerinin arttığı ve paylaştıkları mesajlarla daha büyük kitlelere ulaşan kullanıcıların, firmalara ait hisse senedi getirilerine direkt etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE VERİ SETİ

Sosyal medya platformları yatırımcılar için büyük bir bilgi kaynağı özelliğine sahiptir (Forbes, 2019). Twitter, Facebook gibi sosyal medya platformları kullanıcılarına farklı konu ve durumlar hakkında görüşlerini ailelerinden arkadaş ve akrabalarından olan takipçileriyle paylaşabilmelerine imkan sağlayan alanlardır (Sailunaz & Alhadj, 2019). Ancak ilgili paylaşımlar ABD Başkanı tarafından gerçekleştirildiğinde bu paylaşımların etki alanı global boyutta olabilmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı 1 Mart 2018 tarihinde ABD Başkanı Donald Trump tarafından Twitter'dan duyurulan ABD'nin demir-çelik sektörüne ek gümrük vergisi uygulayacağı açıklamasının BİST Metal Ana Sanayi endeksinde yer alan 16 şirkete ait hisse senedi getirilerini etkileyip etkilemediğini ortaya koymaktır. Bu amaçla ilgili endekste yer alan demir çelik şirketlerine ait günlük hisse senetleri kapanış fiyatları olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın temel hipotezleri şöyle belirlenmiştir;

H_0 : Trump tarafından gerçekleştirilen ek gümrük vergisi açıklamasının BİST Metal Ana Sanayi endeksinde yer alan firmalara ait hisse senedi getirileri üzerinde etkisi yoktur. $H_0: AR_{i,t} = 0$

H_1 : Trump tarafından gerçekleştirilen ek gümrük vergisi açıklamasının BİST Metal Ana Sanayi endeksinde yer alan firmalara ait hisse senedi getirileri üzerinde etkisi vardır. $H_1: AR_{i,t} \neq 0$

Araştırmaya konu şirketler Tablo1'de sunulmuştur.

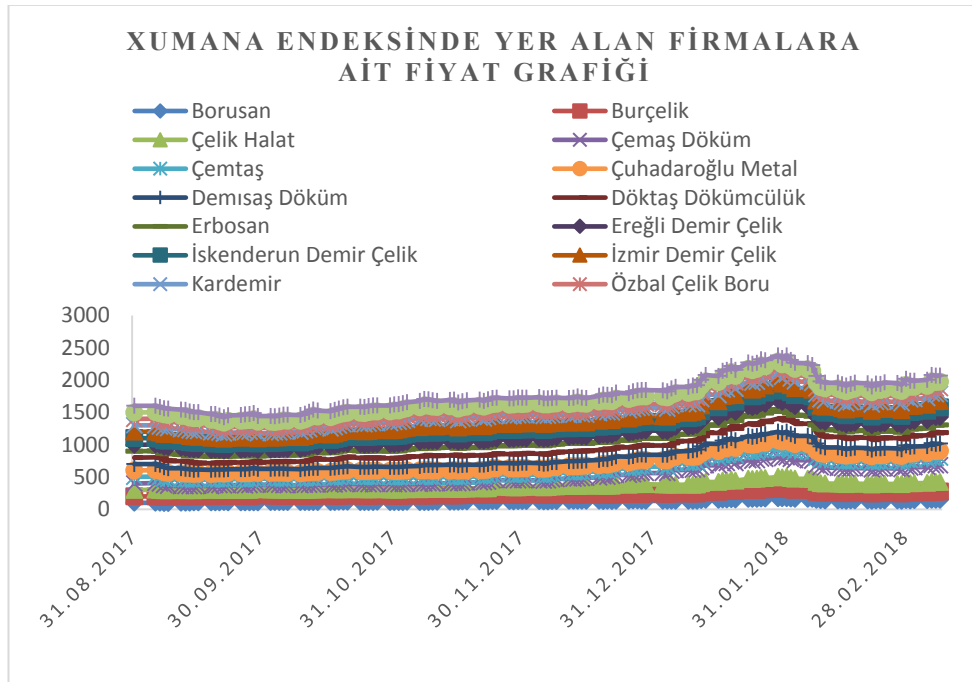
Tablo 1: Araştırmaya Konu Olan Şirketler

BORUSAN	ERBOSAN
BURCELİK	EREĞLİ DEMİR ÇELİK
ÇELİK HALAT	İSKENDERUN DEMİR ÇELİK
ÇEMAŞ DÖKÜM	İZMİR DEMİR ÇELİK
ÇEMTAŞ	KARDEMİR
ÇUHADAROĞLU METAL	ÖZBAL ÇELİK BORU
DEMİSAŞ DÖKÜM	SARKUYSAN
DÖKTAŞ DÖKÜMCÜLÜK	TUĞÇELİK

Çalışmada 31.08.2017-08.03.2018 tarihleri arasında 16 şirkete ait günlük borsa kapanış değerleri kullanılmıştır. Hisse senedi günlük kapanış değerleri ve BİST100 endeksi verileri www.investing.com adresinden alınmıştır. Anormal getiri hesabında www.eventstudytools.com adresinden faydalanılmıştır. Anormal

getirilerin anlamlılıkları t-testi yöntemiyle sınanmıştır. Olay çalışması yönteminin uygulanabilmesi amacıyla piyasa getirisi olarak BIST100 endeksi günlük kapanış değerleri kullanılmıştır. BİST METAL ANA SANAYİ endeksinde yer alan şirketlere ait hisse senetlerinin fiyat hareketleri Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3: 31.08.2017-08.03.2018 Tarihleri Arasında Bist Metal Ana Sanayi Endeks Fiyat Grafiği

Kaynak: (www.investing.com adresinden derlenmiştir.)

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada olay çalışması (event study) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, meydana gelen bir olayın paydaşların serveti üzerinde herhangi bir artışa ya da azalışa yol açtığına tespitini sağlayan bir yöntemdir (Kaderli, 2007:147). Olay çalışması yönteminin temel amacı, ekonomik ve siyasi olayların anormal ya da beklenmeyen etkisini ölçmektir (Basdas & Oran, 2014:167). Olayların anormal getirilere neden olup olmadığının değerlendirilmesini yapan bu yöntem, finansal piyasaların etkinliğini test etmede oldukça önemli bir araçtır (Park, 2004:655). Fama (1965) tarafından ilk kez ortaya konan ve belirli bir anda meydana gelen hisse senedi fiyatlarının tüm bilgileri içinde barındırdığını ifade eden Etkin Piyasalar Hipotezi (EPH), finans literatüründe oldukça fazla karşımıza çıkmaktadır. Piyasa etkinliğinin ölçülmesinde olay çalışması yönteminin kullanıldığı çalışmalar oldukça yaygındır. Mackinlay (1997) bu yöntemi ilk kez kullananın Dolley (1933) olabileceğini

ifade etmiştir. Olay çalışması yöntemiyle firma birleşmeleri, hisse senedi ihraçları, finansal tablo duyuruları gibi olaylara piyasaların verdiği tepkiler tespit edilebilmektedir. Özellikle son zamanlarda finans çevrelerinin finansal olmayan duyuruların (doğal afet, terör faaliyetleri, siyasi gelişmeler, sosyal medya duyuruları) piyasalar üzerindeki etkilerine yoğunlaşarak piyasa etkinliğini ölçtükleri dikkat çekmektedir.

3.1.1. Olay Çalışması (Event Study)

Olay çalışması yöntemi bir duyuru veya olayın finansal varlıkların fiyatları üzerinde etkisini ölçerken aynı zamanda piyasanın etkinliğini de test eden bir yöntemdir (Binder, 1998:111).

Olay çalışması gerçekleştirilirken uygulanması gereken bazı işlemler bulunmaktadır. Bu işlemler Tablo 2’de ifade edilmiştir;

Tablo 2: Olay Çalışması Adımları

1. Olay tanımlanması ve tarih seçimi	Olay çalışmasının yürütülmesindeki ilk koşul bir olay belirlemek ve bu olayda yer alan firma ya da endekslerin fiyat hareketlerinin inceleneceği süre aralığının belirlenmesidir.
2. Seçim kriterlerinin tespiti	Olay tanımlanmasının yapılmasından sonra araştırmaya dahil edilecek firma ya da endekslerin seçilmesinde kullanılan kriterlerin belirlenmesidir. Örnek olarak seçilecek firmanın belirli bir endekste ya da borsaya kote olma kriterinin istenmesidir.
3. Normal ve anormal getirilerin hesaplanması	Olayın etkisini değerlendirmek için anormal getiri bir ölçü olarak kullanılmaktadır. Normal getiri, olayın gerçekleşmemiş olması durumunda beklenen getiri olarak tanımlanır. Anormal getiri ise herhangi bir olayın gerçekleşmesi sonucu normal getirden düşük ya da yüksek getiriyi ifade etmektedir.
4. Olay penceresinin belirlenmesi	Olay penceresi, piyasanın olaydan önceki dönemde ve olaydan sonraki dönemde herhangi bir fiyatlama hareketi olup olmadığının tespiti için yaygın olarak olaydan önceki ve olaydan sonraki dönemi kapsamaktadır.
Analizin gerçekleştirilmesi	
Analiz sonuçlarının tespiti	
Analiz sonuçlarının yorumlanması	

Kaynak: (Campbell, vd., 1997: 151)

Olay çalışmasında olayların tanımlanması ve tarih seçimi ile seçim kriterlerinin tespiti yapıldıktan sonra üçüncü aşamaya geçildiğinde anormal getiri hesabında oldukça fazla yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemler şunlardır;

- *Piyasa modeli (Market Model)*
- *Piyasaya göre ayarlanmış getiri modeli (Market Adjusted Return Model)*
- *Ayarlanmış ortalama getiri modeli*
- *Scholes-Williams modeli*
- *Karşılaştırma süresi ortalama ayarlanmış getiri modeli*
- *Fama-French 3 faktör modeli*
- *Fama- French- Momentum 4 faktör modeli*

İlgili yöntemlerle alakalı araştırma yapıldığında anormal getirinin(AR) hesaplanmasında piyasa modeli en çok

kullanılan yöntem olarak literatürde yer almaktadır (Binder, 1998; Sorokina, vd.

2013). Buradan hareketle çalışmada

anormal getirilerin hesaplanmasında piyasa modeli kullanılmıştır.

Normal getiride meydana gelecek herhangi bir sapma anormal getiri olarak ifade edilmektedir. Anormal getirinin ölçüm şekli ise öncelikle normal

getiri olarak belirlenecek piyasa getirisiyle mümkündür. Piyasa getirisinin belirlenmesinin ardından mevcut piyasada gerçekleşen getiri ile piyasa getiri arasındaki fark anormal getiriyi vermektedir.

Bu çalışmada, anormal getiri hesabında gerçekleşen getiri olarak BİST100 METAL ANA(XMANA)'da yer alan 16 şirkete ait hisse senedi getirileri, piyasa getirisi olarak ise BİST100 endeksine ait günlük getiri kullanılmıştır.

Çalışmada anormal getiri, kümülatif anormal getiri ve ortalama anormal getiri hesabında kullanılacak adımlar şunlardır

(Mackinlay, 1997; Koçyiğit & Kılıç, 2008; Neuhierl, Scherbina, & Schiusene, 2013);

$$R_{i,t}: \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'de yer alan;

$R_{i,t}$: i hisse senedi piyasasının t gününde meydana gelen fiili getirisini,

R_{mt} : t gününe ait piyasa getirisini (BİST100 Endeks getirisi),

α_i : Modelin sabit katsayısını,

β_i : Hisse senedi piyasasına ait sistematik riski(eğimi),

ϵ_{it} : Hata terimini

ifade etmektedir.

Piyasaya ilişkin günlük getiri şöyle hesaplanmaktadır;

$$R_{mt} = \frac{I_t - I_{(t-1)}}{I_{(t-1)}} \quad (2)$$

Denklem (2)'de yer alan;

I_t : BİST100 Endeksinin t günündeki kapanış değerini,

$I_{(t-1)}$: BİST100 Endeksinin t-1 gününde gerçekleşen kapanış değerini

göstermektedir.

$$AR_{i,t}: R_{i,t} - (\alpha_i + \beta_i R_{mt}) \quad (3)$$

Denklem (3)'te yer alan;

$AR_{i,t}$: i hisse senedi piyasasının t anındaki anormal getiri oranını,

$R_{i,t}$, i hisse senedi piyasasının t anında gerçekleşen getiri oranını,

R_{mt} : t gününe ait piyasa getirisini (BİST100 Endeks getirisi),

α_i : Modelin sabit katsayısını,

β_i : Hisse senedi piyasasına ait sistematik riski(eğimi), ifade etmektedir.

Bir olayın olay penceresinde belirlenen süre boyunca toplam etkisinin ölçülmesi için anormal getirileri bir arada toplayarak kümülatif anormal getiri(CAR) elde edilebilir. Olay penceresi dahilinde anormal getirilerin

toplamını ifade eden bu değer olay penceresi dahilindeki etkileri göz önüne koymaya yaramaktadır. İlgili değerler hesaplanması için kullanılan formül şu şekilde ifade edilmektedir;

$$CAR_i: \sum AR_{it} \quad (4)$$

Anormal getirilerin anlamlılığının test edilmesi için t istatistiği kullanılmaktadır.

$$tAR_{i,t}: \frac{AR_{i,t}}{SAR_i} \quad (5)$$

Denklem (5)'te yer alan;

$tAR_{i,t}$: Anormal getirinin t istatistiki değerini,

$AR_{i,t}$: Günlük anormal getiriyi,

SAR_i : Tahmin penceresinde anormal getirilerin standart sapmasını

ifade etmektedir.

$$tCAR_i = \frac{CAR_i}{S_{CAR}} \quad (6)$$

Denklem (6)'da yer alan;

S_{CAR} : CAR_i değerine ait standart sapma. Varyansın karekökü alınarak bulunmuştur. Varyans ise şu formülle hesaplanmıştır;

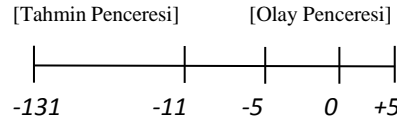
$$S^2_{CAR} = LS^2(AR_i) \quad (7)$$

Denklem (7)'de yer alan;

L; Olay penceresine dahil edilen gün sayısını ifade etmektedir.

Anormal getiri hesabından kullanılacak yöntem belirlendikten sonra bir diğer adım tahmin ve olay penceresinin belirlenmesidir. Çalışmaya ait olay çalışması zaman çizelgesi Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4: Olay Çalışması Zaman Çizelgesi

Çalışmada normal getirinin hesaplanması için tahmin penceresi 120 gün olarak belirlenmiştir. 120 günlük tahmin penceresinin hisse senedi piyasalarında gerçekleşen normal getirinin tespitinin sağlanmasında yeterli olacağı düşünülmüştür. Araştırmanın olay penceresi Brown ve Warner (1985) çalışmalarından yararlanılarak (-5;+5) aralığında belirlenmiştir. Olay penceresinin kısa bir süreyi kapsamaması olayın önemli etkilerini açık bir şekilde yansıtabilmektedir (Sakarya, 2011: 152). Olay penceresinin uzun bir süreyi kapsamaması, ilgili zaman aralığında hesaplanacak getirilerin başka olaylardan

da etkilenebilme ihtimalini arttırmaktadır.

4. BULGULAR

Çalışmada ABD Başkanı Donald Trump'ın 01.03.2018 tarihinde sosyal medya hesabından paylaştığı demir çelik sektörüne ek gümrük vergisi getireceği duyurusunun BİST100 Metal Ana Sanayi(XUMANA) endeksinde yer alan şirketlerin anormal getiriye sebep olup olmadığı araştırılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen anormal getirilere ait bilgiler Tablo2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Firmalara Ait Anormal Getiri Sonuçları

Olay Penceresi Firma	AR(-5)	AR(-4)	AR(-3)	AR(-2)	AR(-1)	AR(0)	AR(+1)	AR(+2)	AR(+3)	AR(+4)	AR(+5)
Borusan	-0,0085	0,0032	0,0028	-0,0024	0,0508	-0,0281	-0,0267	0,0018	-0,0026	-0,0015	-0,0397
Burçelik	-0,0193	0,007	-0,0025	0,0046	0,0605***	-0,0135	-0,0042	0,0272	-0,0176	0,0177	0,0009
Çelik Halat	-0,0034	0,0045	0,0203	0,0483*	-0,0934***	-0,0061	-0,0154	-0,0317	-0,0092	0,0217	-0,0269
Çemaş Döküm	0,0027	0,0196	0,0644	0,0136	0,0106	0,0182	0,0169	0,1799***	0,0588	-0,0025	0,0119
Çemtaş	-0,0073	0,0002	-0,0183	-0,0142	0,0577***	-0,0081	0,0108	0,0074	0,0437**	-0,0098	-0,0273
Çuhadaroğlu Metal	-0,0049	0,0084	0,0054	0,0079	0,0006	-0,0062	-0,0197	0,0043	0,0059	-0,0101	0,0026
Demisaş Döküm	-0,023	-0,0288	-0,0036	-0,0174	0,0026	0,011	0,0079	-0,0012	0,0007	0,0109	0,1403***
Döktaş Döküm	-0,0192	-0,0065	-0,0132	-0,012	-0,0095	0,0109	0,0146	-0,0016	0,0561**	-0,0248	-0,0025
Erbosan	-0,0325	-0,0077	0,0008	-0,0221	0,0031	-0,0013	-0,0094	0,0003	0,0102	0,0028	-0,0025
Ereğli Demir Çelik	-0,0124	0,0251	-0,0117	0,0102	0,039**	-0,0139	-0,0337**	0,0072	-0,0033	-0,0261	0,0132
İskenderun Demir Çelik	-0,0151	0,007	-0,0177	-0,0051	0,0085	-0,0056	-0,0071	0,0086	-0,0016	-0,0125	0,0057
İzmir Demir Çelik	-0,0096	0,0211	-0,0135	-0,0112	-0,0024	0,0017	0,0096	-0,0087	-0,0191	-0,0061	-0,0056
Kardemir(D)	0,0076	-0,001	-0,0165	-0,0054	-0,0038	0,013	-0,0132	0,0114	0,0192	0,0274	0,0274
Özbal Çelik Boru	-0,004	0,0259	0,0036	0,0051	-0,0078	0,0198	-0,0024	0,0048	0,0068	0,0045	-0,0052
Sarkuysan	-0,0058	0,0021	-0,0035	-0,0038	-0,007	0,0117	-0,0122	-0,0037	0,0066	0,002	0,0603***
Tuğçelik	-0,006	0,0916***	-0,0355*	-0,008	-0,0056	0,0027	-0,0079	-0,0024	0,0065	0,0004	-0,0058
*: %10 Hata oranında anlamlı											
***: %1 Hata oranında anlamlı											
**: %5 Hata oranında anlamlı											

Tablo 2’de yer alan (-5;+5) olay penceresinde elde edilen analiz sonuçları incelendiğinde **Borusan** şirketine ait hisse senedi getirilerinde istatistiki olarak anlamlı herhangi bir anormal getiriye rastlanılmamıştır. **Burcelik** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t-1) gününde %6,05 oranında %1 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **Çelik Halat** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t-2) gününde %4,83 oranında %10 hata payıyla anlamlı anormal getiri elde edilmiş olup devam eden (t-1) gününde ise -%9,34 oranında %1 hata oranında anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **Cemaş Döküm** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t+2) günde %17,99 oranında %1 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **Centas** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t-1) ve (t+3) günlerinde sırasıyla %5,77 ve %4,37 oranlarında istatistiki olarak anlamlı anormal getiriler tespit edilmiştir. **Çuhadaroğlu Metal** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, ilgili olay penceresi dahilinde istatistiki olarak anlamlı anormal getiriye rastlanılmamıştır. **Demisaş Döküm** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t+5). günde %14,03 oranında %1 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **Döktaş Dökümcülük** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t+3). günde %5,61 oranında %5 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **Erbosan** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, ilgili olay penceresi dahilinde istatistiki olarak anlamlı anormal

getiriye rastlanılmamıştır. **Ereğli Demir Çelik** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t-1). günde %3,90 oranında %5 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. Ek olarak ilgili firmaya ait hisse senedinde (t+1). günde -%3,37 oranında %5 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **İskenderun Demir Çelik** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, ilgili olay penceresi dahilinde istatistiki olarak anlamlı anormal getiriye rastlanılmamıştır. **İzmir Demir Çelik** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, ilgili olay penceresi dahilinde istatistiki olarak anlamlı anormal getiriye rastlanılmamıştır. **Kardemir(D)** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, ilgili olay penceresi dahilinde istatistiki olarak anlamlı anormal getiriye rastlanılmamıştır. **Özbal Çelik Boru** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, ilgili olay penceresi dahilinde istatistiki olarak anlamlı anormal getiriye rastlanılmamıştır. **Sarkuysan** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t+5). günde %6,03 oranında %1 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. **Tuççelik** şirketine ait hisse senedi getirileri incelendiğinde, (t-4). günde %9,25 oranında %1 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir.

Ek olarak ilgili firmaya ait hisse senedinde (t-3). günde -%3,4 oranında %5 hata payıyla anlamlı anormal getiri tespit edilmiştir. (-5;+5) olay penceresi dahilinde 16 firmaya ait Kümülatif Anormal Getiri(CAR) Sonuçları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Firmalara Ait Kümülatif Anormal Getiri(CAR) Sonuçları(-5;+5)

Firma	CAR Değeri
Borusan	-0,0509
Burçelik	0,0608
Çelik Halat	-0,0913
Çemaş Döküm	0,3941***
Çemtaş	0,0348
Çuhadaroğlu Metal	-0,0058
Demisaş Döküm	0,0994
Döktaş Dökümcülük	-0,0077
Erbosan	-0,0688
Ereğli Demir Çelik	-0,0064
İskenderun Demir Çelik	-0,0349
İzmir Demir Çelik	-0,0438
Kardemir(D)	0,0661
Özbal Çelik Boru	0,0511
Sarkuysan	0,0467
Tuççelik	0,03
*: %10 hata oranında anlamlı **: %5 hata oranında anlamlı ***:%1 hata oranında anlamlı	

Tablo 3'te yer alan firmalara ait kümülatif anormal getiri sonuçları incelendiğinde, istatistiki olarak anlamlı kümülatif anormal getiri %39,41 oranında ve %1 hata payıyla Çemaş Döküm şirketine ait hisse senedinde

gerçekleşmiştir. Diğer firmalara ait bulgularan CAR değerlerinde herhangi bir anlamlılık söz konusu değildir. (-5;+5) olay penceresi dahilinde 16 firmaya ait Ortalama Anormal Getiri(AAR) Sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. Firmalara Ait Ortalama Anormal Getiri(AAR) Sonuçları(-5;+5)

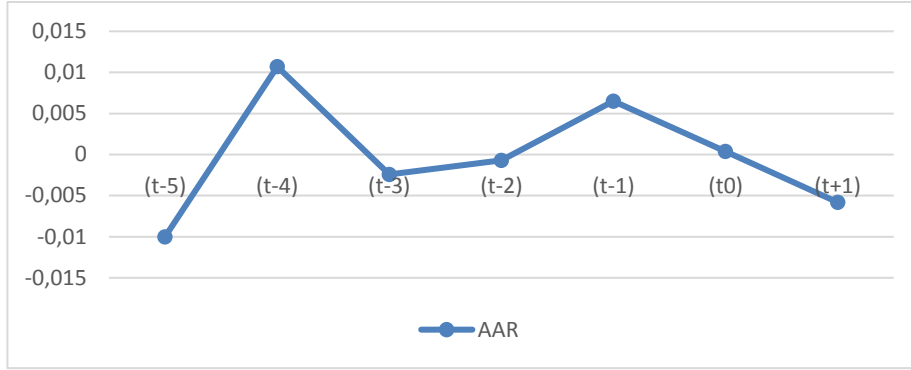
Gün	AAR Değeri
AAR(-5)	-0,01***
AAR(-4)	0,0107*
AAR(-3)	-0,0024
AAR(-2)	-0,0007
AAR(-1)	0,0065
AAR(0)	0,0004
AAR(1)	-0,0058
AAR(2)	0,0127
AAR(3)	0,0101*
AAR(4)	-0,001
AAR(5)	0,0092
*: %10 hata oranında anlamlı **: %5 hata oranında anlamlı ***:%1 hata oranında anlamlı	

AAR, değerleri incelendiğinde (t-5).günde %1 hata payıyla istatistiki olarak anlamlı %-1 oranında ortalama anormal getiri elde edilmiştir. Daha sonra (t-4) ve (t+3)

günlerinde sırasıyla %1,07 ve %1,01 oranlarında AAR değerleri tespit edilmiştir.

Tablo 4'te verilen ortalama anormal getiri sonuçlarının şekilsel gösterimi Şekil 5'te yer almaktadır.

Şekil 5: Ortalama Anormal Getiri(AAR) Sonuçları(-5;+5)

5. SONUÇ

Son yıllarda uluslararası ticaretin serbest piyasası sıklıkla meydana geldiği görülen ve dünya genelindeki ticari korumacılık sonucunda ortaya çıkan ticaret engellerinden etkilenmiştir (He vd., 2019: 578). ABD'nin Çin ürünlerine ek vergi koyması ile başlayan ticaret savaşı Çin'in de benzer tepki vermesiyle büyümüş ve Çin ile kalmayıp AB ülkeleri, Kanada, Meksika, Güney Kore ve Türkiye gibi ülkelere sıçramıştır. Ülkeler arasında karşılıklı misillemelerin yaşanması ABD tarafından tasarlanan ticaret sistemini bitirebilecek, Dünya Ticaret Örgütü ve ekonomik entegrasyonların sonunu getirerek orta ve uzun vadede yepyeni oluşumlara sebep olabilecektir. Çalışmada ABD Başkanı Donald Trump tarafından Twitter üzerinden paylaşılan ABD'nin demir çelik sektörüne ek gümrük vergisi uygulayacağı duyurusunun BİST100 Metal Ana Sanayi endeksinde yer alan demir çelik firmaları hisse senedi getirileri üzerinde etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Gerçekleştirilen olay çalışması yöntemiyle (-5;+5) iş gününü kapsayan olay penceresi dahilinde 16 firmaya ait hisse senetlerinin günlük kapanış değerleri incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda bu duyurunun bazı firmalara ait hisse senetleri üzerinde negatif anlamlı anormal getirilere yol açtığı tespit edilmiştir. Çelik Halat firmasına ait hisse senedinde (t-1).günde -%9,34 oranında anormal getiri tespit edilmiştir. Ereğli Demir Çelik firmasına ait

hisse senedinde (t+1).günde -%3,37 oranında anormal getiri tespit edilmiştir. Ek olarak Tuğçelik firmasına ait hisse senedinde (t-3).günde -%3,4 oranında anormal getiri tespit edilmiştir. Kümülatif anormal getiriler incelendiğinde ise istatistiki olarak anlamlı negatif kümülatif anormal getiriye rastlanmamıştır. Twitter üzerinden gerçekleştirilen ABD'nin demir çelik sektörü ithalatında uygulayacağı ek gümrük vergisi duyurusunun BİST Metal Ana Sanayi Endeksinde yer hisse senedi getirileri üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Anormal getiri elde edilme imkanının olduğu bu piyasada piyasa yarı güçlü formda etkin değildir. Buradan hareketle H_1 hipotezi ' H_1 : Trump tarafından gerçekleştirilen ek gümrük vergisi açıklamasının BİST Metal Ana Sanayi endeksinde yer alan firmalara ait hisse senedi getirileri üzerinde etkisi vardır' kabul edilmiştir. Ancak bu etkiler Ranco vd. (2015) ve Born, Myers, & Clark (2017) çalışmalarındakine benzer bir şekilde kısa süreli olup, ABD başkanı tarafından gerçekleştirilen paylaşımın, BİST Metal Ana Sanayi endeksinde yer alan demir çelik firmaları üzerindeki etkilerinin geçici olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu etkinin geçici olmasının nedeni olarak ABD ithalatının içerisinde ilgili endekste yer alan firmaların oldukça düşük paya sahip olmaları gösterilebilir. Bundan sonraki çalışmaların farklı ülke ve sektörleri ele alarak ticaret savaşlarının etkilerini incelemesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

1. ANTWEILER, W., & Frank, M. Z. (2005). Is All That Talk Just Noise? The Information Content of Internet Stock Message Boards. *The Journal of Finance*, 59(3), 1259-1294.
2. AYDOĞAN, Mustafa. (2019). “Devlerin Hesaplaşması ve Avrupa’nın Pozisyonu: Ticaret Savaşları”, Boğaziçi Asya Araştırmaları Merkezi Büyük Güç Rekabeti Programı, Ankara.
3. AYTEKİN, İbrahim ve Uçan Okyay. (2018). “Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: ABD ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme”, *BEÜ SBE Dergisi*, 7(2), 851-862.
4. BAYRAÇ, H. N. (2003). Yeni Ekonomi'nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 41-62.
5. BINDER, J. (1998). The Event Study Methodology Since 1969. Review of Quantitative Finance and Accounting, 11(2), 111-137.
6. BORN, J. A., Myers, D. H., & Clark, W. J. (2017). Trump tweets and the efficient Market. *Algorithmic Finance*, 103-109.
7. BROWN, S. J., & Warner, J. B. (1985). Using Daily Stock Returns. *Journal of Financial Economics*, 3-31.
8. CAMPBELL, J. Y., Lo, A. W., & Mackinlay, A. C. (1997). The Econometrics of Financial Markets. *Princeton University Press*, 149-181.
9. CARVALHO, Monique., Azevedo, Andre ve Massuquetti, Angelica. (2019). “Emerging Countries and the Effects of the Trade War Between US and China”, *Economies*, 7(45), 1-21.
10. <https://comtrade.un.org/labs/dit-trade-vis/?reporter=792&partner=842&type=C&commodity=72&year=2011&flow=2> (Erişim Tarihi: 18.08.2019)
11. DOLLEY, J. C. (1933). Characteristics and Procedure of Common Stock Split-Ups. *Harvard Business Review*, 316-326.
12. ERTÜRK, Nuran. (2017). “Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri”, *Fiscaoeconomia*, 1(2), 88-112.
13. www.eventstudytools.com (Erişim Tarihi:09.07.2019)
14. FAMA, E. F. (1965). The Behavior of Stock-Market Prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34-105.
15. FERSTL, R., Utz, S., & Wimmer, M. (2012). The Effect of the Japan 2011 Disaster on Nuclear and Alternative Energy Stocks Worldwide: An Event Study. *Business Research*, 25-41.
16. <http://www.forbesindia.com/blog/technology/how-to-assess-twiters-impact-on-financial-markets/> (Erişim Tarihi: 03.06.2019)
17. GÖÇMEN YAĞCILAR, G., & Arslan, Z. (2018). İşletmelerin Geri Alım Duyurularının Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: BİST 100 Şirketleri Üzerine Bir Olay Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(32), 450-474.
18. GÖKBUNAR, R., Özdemir, H., & Uğur, A. (2008). Küreselleşme Kışkıracındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 158-173.
19. HANABUSA, K. (2010). Effects of foreign disasters on the petroleum industry in Japan: A financial market perspective. *Energy*, 35(12), 5455-5463.
20. HE, Rongrong., Dan, Zhu., Chen, Xiaowei., Cao, Yue., Chen, Yuanquan ve Wang, Xiaolong. (2019). “How the Trade Barrier Changes Environmental Costs of Agricultural Production: An Implication Derived From China’s Demand for Soybean Caused by the

- US-China Trade War”, *Journal of Cleaner Production*, 227 (2019) 578-588.
21. <https://www.wsj.com/articles/the-trump-tweets-1491434092/>(Erişim Tarihi: 02.06.2019)
22. KAPLANSKI, G., & Levy, H. (2010). Sentiment and stock prices: The case of aviation disasters. *Journal of Financial Economics*, 174-201.
23. KOCABIYIK, T., & Teker, T. (2018). Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 117-144.
24. KORKMAZ, A., & Büyük, M. (2019). “Sosyal Medya Ortamlarının Diploması İletişiminde Kullanımı: Weibo Sosyal Medya Platformu Örneği. *Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-47.
25. LEE, L. F., Hutton, A. P., & Shu, S. (2015). The role of social media in the capital market: evidence from consumer product recalls. *Journal of Accounting Research*, 53(2), 367-404.
26. MACKINLAY, A. C. (1997). Event Studies in Economics and Finance. *Journal of Economic Literature*, 35, 13-39.
27. OĞUZTÜRK, B. S., Özbay, F., & Pehlivan, C. (2017). Güney Kore'nin Büyüme Sürecinde İnovasyonun Rolü: Ekonometrik Bir Analiz 1984-2015. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1203-1222.
28. RANCO, G., Aleksovski, D., Caldarelli, G., Grčar, M., & Mozetič, I. (2015). The Effects of Twitter Sentiment on Stock. *Plos One*, 10(9), 1-21.
29. RAYAREL, K. (2018). The Impact of Donald Trump's Tweets on Financial Markets. (S. Bougheas, Dü.)
30. ROBINSON, C. J.-S. (2016). The Financial Impact of Natural Disasters: Assessing the Effect of Hurricanes & Tropical Storms On Stock Markets in the Caribbean.
31. ROBINSON, Sherman ve Thierfelder, Karen. (2019). “Global Adjustment to US Disengagement from the World Trading System”, *Journal of Policy Modeling*, 41 (2019), 522-536.
32. SAILUNAZ, K., & Alhajj, R. (2019). Emotion and Sentiment Analysis from Twitter Text. *Journal of Computational Science*, 1-36.
33. SAKARYA, Ş. (2011). İmkb Kurumsal Yönetim ENdeksi Kapsamındaki Şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması(Event Study) Yöntemi İle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 147-162.
34. <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/> (Erişim Tarihi: 09.06.2019)
35. <https://www.worldometers.info/world-population/> (Erişim Tarihi: 05.06.2019)
36. YILDIZ, S. B., & Dia-Eddine, K. (2016). Market Response to the Addition and Deletion of Participation Index: Evidence from Turkey. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 12(4), 211-224.
37. www.eventstudytools.com
38. www.investing.com

TFRS 15 MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HÂSILAT STANDARDI ÇERÇEVESİNDE YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF CONTRACT PROGRESS ACTIVITIES ACCORDING TO TFRS 15 REVENUE FROM CONTRACTS WITH CUSTOMERS STANDARD

Hayrettin USUL*, Mahmut Sami ÖZTÜRK**

* Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
hayrettin.usul@ikc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3930-0866>

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
samiozturk@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7657-3150>

ÖZ

Global düzeydeki ticari faaliyetler kapsamında işletmelerin raporlama yaparken uluslararası muhasebe standartlarına uyum konusunda yaşadıkları sorunlara istinaden, oluşturulan standartların da güncellenmesi ve yenilenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardı ile TMS 18 Hâsılat Standardı yürürlükten kaldırılmış ve TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardı yürürlüğe konulmuştur. TFRS 15, bünyesinde birçok yeniliği ve farklılığı da barındırmaktadır. TFRS 15'in özellikle işletme uygulamalarına nasıl etki edeceğinin tespit edilmesi ve araştırılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı TFRS 15'in işletmeler için oluşturacağı farklılıkların ve yeniliklerin araştırılması ve uygulama örnekleri ile çalışma kapsamında açıklanmasıdır. Çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulan uygulama örnekleri sayesinde; özellikle TFRS 15 kapsamında yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinde gelirin nasıl tespit edileceğinin hesaplanması ve yapılacak yevmiye kayıtlarının nasıl olacağı açıklamalar yardımı ile gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: TFRS 15, TMS 18, TMS 11, Gelir Vergisi Kanunu.

Jel Kodları: M41, M48.

ABSTRACT

As a result of the problems experienced by companies in complying with international accounting standards while reporting within the scope of global commercial activities, the need of updating and renewing the standards have been shown up. Accordingly, TAS 11 Construction Contracts Standard and IAS 18 Revenue Standard are repealed and TFRS 15 Revenue from Contracts with Customers Standard is put into effect. TFRS 15 incorporates many innovations and differences. It is important to determine and investigate how TFRS 15 will affect business practices in particular. Therefore, the purpose of this study is to investigate the differences and innovations that TFRS 15 will create for enterprises and to explain them in the scope of the study with application examples. Thanks to the application examples created for the purpose of the study; with the help of explanations, particularly under TFRS 15, it is shown how to calculate the income and how to make journal entries in contract progress activities.

Keywords: TFRS 15, TAS 18, TAS 11, Income Tax Law.

Jel Codes: M41, M48.

1. GİRİŞ

Türkiye Muhasebe Standartlarından 11. standardı olan İnşaat Sözleşmeleri Standardı ve TMS 18 Hâsılat Standardının kaldırılması ve yerine konulan TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardıyla, yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinden doğan hâsılatın raporlanması oldukça önem kazanmıştır. Bu önemlilik, 15. Standardın taşıdığı olduğu karakteristik özelliklerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, TFRS 15'in en fazla etkin olduğu sektörler içinde yer alan yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinin raporlanması oldukça önemli hale gelmiştir. Aşağıda da ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere; yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinde standart, vergi kanunlarımızın aksine hâsılatın elde edildikçe finansal tablolarda yer almasını gerekli kılmaktadır. Bu durum beraberinde yıllar itibariyle de hâsılatın belirlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Bunun nedeni ise; TFRS 15'in daha önce detaylandırılmamış gelir tanımı yapması ve sözleşmelere ayrı bir önem vermesidir. Diğer bir ifadeyle; TFRS 15, TMS 18 Standardında yer alan pek çok kalemi barındırmakla beraber, hâsılatın tanımını da değiştirerek, daha önce detaylı olarak değerlendirilmemiş (örneğin hizmet geliri ve sözleşme değişiklikleri gibi) önemli yenilikler barındırmaktadır (Ünlütürk vd., 2019: 247-268).

Yine TFRS 15'in yürürlüğe girmesiyle ortadan kalkan TMS 18 Hâsılat Standardı; hizmet sektörü açısından birden fazla satışı ayrıntılı olarak irdelememesi nedeniyle finansal tabloların karşılaştırılabilirliği açısından sıkıntılara neden olmakta idi (Saban vd., 2019: 43-67). Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak amacıyla yürürlüğe giren TFRS 15'in amacı ise; “müşteriyle yapılan bir sözleşmeden doğan hâsılatın ve nakit akışlarının niteliği, tutarı, zamanlaması ve belirsizliğine ilişkin faydalı bilgilerin finansal tablo kullanıcılarına raporlanmasında işletmenin uygulayacağı ilkeleri düzenlemektir” şeklinde tanımlanmıştır.

TFRS 15 ile yürürlükten kaldırılan TMS 18 arasındaki bir diğer fark ise, hâsılatın tanımlanması için varlığa ait önemli riskin alıcı firmaya devri söz konusu iken, TFRS 15'de ise sözleşmede belirlenen edim yükümlülüklerinin yerine getirilmesi konu hakkında yeterli olmaktadır. Bu bağlamda hâsılatın belirlenmesindeki en büyük etkenin yapılan sözleşmenin içeriği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yapılan açıklamaların ışığı altında bu çalışmanın amacı, TFRS 15'in yıllara yaygın inşaat ve onarım sektöründe yıllar itibariyle gelirin tespitinde getirmiş olduğu unsurları tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda teorik açıklamalardan ziyade, örnekler yardımıyla bu yenilikler izah edilmeye çalışılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Konu ile ilgili olarak yapılan literatür araştırması neticesinde ulaşılan akademik çalışmalar aşağıda sunulmaktadır:

Özerhan ve Sultanoğlu tarafından gerçekleştirilen çalışmada, lisans sözleşmelerinden kaynaklanan hâsılatın muhasebeleştirilmesine yönelik ilkeler açıklanmakta ve ilgili standardın Borsa İstanbul'da işlem gören yazılım firmalarının finansal tablolarındaki sonuçlara etkisi ve dipnotlardaki değişiklikler Avrupa ve Amerika borsalarında yer alan şirketler ile karşılaştırılmaktadır (Özerhan ve Sultanoğlu, 2019).

Saban vd. çalışmalarında, TFRS 15 tarafından ortaya konulan hâsılatın zamanlaması hakkındaki iki temel yaklaşım; örnek olay üzerinden ve gayrimenkul sektörü açısından incelenmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır (Saban vd., 2019).

Köse vd. tarafından yapılan çalışmada, fikri mülkiyet kavramlarının içeriği incelenmekte ve lisans anlaşmalarının TFRS-15 kapsamında nasıl tanımlanabileceği araştırılmaktadır. Bu çerçevede fikri mülkiyet kavramının içeriği ve sınırları

vurgulanmış ve kapsamı öne sürülmüştür. Bununla birlikte fikri mülkiyet kavramının TFRS kapsamında muhasebeleştirilmesi açıklanmakta ve konu hakkında örnek uygulamalar sunulmaktadır (Köse vd., 2019).

Hazar çalışmasında, müşteri sözleşmelerinden hâsılat kavramını açıklamakta, sözleşme çeşitleri ve bu çeşitlere göre işlem bedellerinin tespit edilme esasları incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda hasılat ölçümü konusunda vurgu yapılmakta ve sözleşme çeşitlerine göre işlem bedelleri konusundaki esaslar ve uygulamalarda oluşabilecek sorunlar tespit edilmektedir (Hazar, 2019).

Yiğit ve Büyükepecki tarafından gerçekleştirilen çalışmada, hizmet işletmelerindeki stok maliyetlerinin muhasebeleştirme ve değerlendirme işlemlerinin TMS ve Tekdüzen Muhasebe Sistemi arasındaki farklılıkları ve bunların muhasebe kayıtları üzerindeki etkisi TMS-2 Stoklar ve TFRS-15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standartları çerçevesinde incelenmektedir (Yiğit ve Büyükepecki, 2019).

Sabuncu tarafından yapılan çalışmada, alternatif bir finansman tekniği olarak değerlendirilen forfaiting işlemlerinin işletmelere sağladığı katkıların önemi vurgulanmakta, TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat standardı ve Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 21 Kur Değişiminin Etkileri standardı kapsamında forfaiting sözleşmelerindeki tarafların muhasebe esasları açıklanmakta ve yapılması gereken muhasebe kayıtları ile ilgili örnek uygulamalar sunulmaktadır (Sabuncu, 2019).

Ünlütürk vd.'nin çalışmalarında, TFRS 15'e göre hâsılatın ne zaman ve nasıl kaydedileceği örnek uygulamalar ile açıklanmakta ve BIST 50'de işlem gören şirketlerde ilgili standardın etkisi analiz edilmektedir (Ünlütürk vd., 2019).

Yılmaz ve Polat tarafından yapılan çalışmada, uzun vadeli inşaat, müteahhitlik ve onarım projelerinin Türkiye Finansal Raporlama Standartları - TFRS 15'e göre

muhasebeleştirilmesi ve tekdüzen muhasebe sistemi ile karşılaştırılabilirliği araştırılmaktadır (Yılmaz ve Polat 2019).

Cengiz ve Tosunoğlu; yaptıkları çalışmada inşaat faaliyetleri kapsamında TFRS 15, TMS11 ve VUK çerçevesinde muhasebe uygulamalarının farklılıklarının tespit edilmesini amaçlamaktadırlar. Bu amaç çerçevesinde inşaat faaliyetlerinin muhasebeleştirilmesi ve raporlanmasını açıklamakta ve örnek uygulamalar sunarak değerlendirme yapmaktadırlar. Çalışmanın sonucunda uygulamalar konusunda TFRS 15 ile TMS 11'de farklılıklar bulunduğu ancak maliyet hesaplamaları konusunda herhangi bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (Cengiz ve Tosunoğlu, 2018).

Demirkol çalışmasında, TFRS 15'in beş aşamalı hasılat modelini şekiller ve kısa örnekler yardımıyla daha anlaşılır hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda literatür araştırmasından faydalanılarak TFRS 15 standardının kullanıcılara yönelik uygulamalarının anlaşılabilirliğinin sağlanması ve hasılatın daha doğru bir biçimde tespit edilmesi hedeflenmektedir (Demirkol, 2018).

Kılı ve Işık yaptıkları çalışmada, yıllara yaygın olarak gerçekleştirilen inşaat ve onarım işlemleri çerçevesinde müşteriler ile yapılan sözleşmeler; TFRS 15, BOBİ FRS ve ilişkili diğer standartlar bünyesinde analiz edilmekte ve örnek bir uygulama yardımı ile konu açıklanmaktadır (Kılı ve Işık, 2018).

Ataman ve Cavlak çalışmalarında; ilk olarak hasılat kavramı konusunda tanım yapmakta, sonrasında ise Türkiye Muhasebe Standartları seti içerisinde hasılatın yeri açıklanmakta ve hangi standartlar bünyesinde hasılatın düzenlendiği araştırılmaktadır. Bununla birlikte TFRS 15'in temel ilkeleri incelenmekte ve yapılan bir uygulama ile konu örneklendirilmektedir. Çalışmada uygulayıcılara, standart hakkında anlaşılır bir rehber oluşturulması hedeflenmektedir (Ataman ve Cavlak, 2017).

Calayoğlu ve Yılmaz; yaptıkları çalışmada öncelikle yazılım sektöründe meydana gelen

gelir kalemleri konusunda açıklama yapmakta ardından TFRS 15'in beş aşamadan oluşan hasılat tanıma modelini yazılım sektörü bünyesindeki örnek uygulamalar ile pekiştirmektedirler (Calayoğlu ve Yılmaz, 2016).

3. YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM FAALİYETLERİNDE HÂSILATIN TESPİT EDİLMESİ

3.1. Gelir Vergisi Kanunu'na Göre Hâsılatın Tespit Edilmesi

Gelir Vergisi Kanunu'na göre, bir inşaat işinin başlangıç ve bitim sürelerinin bir takvim yılından fazla sürmesi halinde o işin yıllara yaygın olarak yapıldığı kabul edilir. Gelir Vergisi Kanunu'nun 42. maddesi "Birden fazla takvim yılına sirayet eden inşaat ve onarım işlerinde kar veya zarar işin bittiği yıl kati olarak tespit edilir. Tamamı o yılın geliri sayılarak, mezkûr yıl beyannamesinde gösterilir. Mükellefler bu madde kapsamına giren hallerde her inşaat ve onarım işinin hâsılat ve giderlerini ayrı bir defterde veya tutmakta oldukları defterlerin ayrı sayfalarında göstermeye ve düzenleyecekleri beyannameleri işlerin ikmal edildiği takvim yılını takip eden yılın Mart ayı sonuna kadar vermeye mecburdurlar" şeklindedir.

Yıllara yaygın bir inşaat işinin Gelir Vergisi Kanunu'nun 42. maddesi uyarınca vergilendirilebilmesi için, aşağıda belirtilen koşulların var olması gerekmektedir. Bunlar;

- Yapılan iş inşaat ya da onarım işi olmalıdır,
- İnşaat işi taahhüde bağlı olmalıdır,
- İnşaat ya da onarım işi birden fazla takvim yılı sürmelidir.

Vergi kanunlarımıza göre yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde, işin yapıldığı süre boyunca ortaya kar veya zarar çıkmamaktadır (Çatıkkaş vd., 2018: 191-209). Dolayısıyla, iş devam ettiği müddetçe finansal raporlarda gelir değil, yapılan maliyetler aktifleştirilmektedir (Usul, 2015:

19). İşin bitiminden sonra aktifleştirilen giderler maliyete atılarak kar ve zarar belirlenmiş olur.

İnşaat taahhüt işlemlerinde gelirin doğmasıyla ilgili olarak 15. Türkiye Finansal Raporlama Standardı ile Gelir Vergisi Kanunu'nun 42. maddesi birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklardan en önemlisi her dönemin gelir ve giderinin tespit edilmesidir. Standart, bu yöntemi muhasebenin dönemsel kavramı gereğince istemektedir. Buna karşılık Gelir Vergisi Kanunu ise işin bitim yılını esas almaktadır. Oysa standarda göre inşaat bitmemiş olsa da döneme ait gelir ve giderlerin gelir tablosuyla ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Bu durum ortaya ertelenmiş vergi borcunu veya alacağını doğurmaktadır. İşletme standartlara göre muhasebe kaydını tutarken, her dönemin sonunda karını veya zararını tespit edeceğinden, ortaya çıkan kardan vergi hesaplamak zorundadır. Hesaplanan bu verginin ödenmesi işin bitiminde gerçekleşeceğinden, işletmenin bilançosunda bu hesaplar yer alacaktır.

Diğer taraftan özellikle hak edişlerde ödenen peşin vergiler işletmenin bilançosunda verginin ödenmesine kadar yer alacak ve işin bitiminde Gelir Vergisi Kanunu uyarınca ödeme zamanında bu vergiler mahsup edilecektir. Çünkü, Gelir Vergisi standardının 72. Maddesi "...bir işletmenin dönem vergi varlığı ve dönem vergi borcu aynı vergi idaresi ile ilgili ise ve vergi idaresi tek bir net ödeme almayı veya net ödeme yapmayı mümkün kılmışsa, normal olarak işletmenin yasal olarak muhasebeleştirilmiş tutarları mahsup etme hakkı vardır" hükmüyle inşaat taahhüt işlerinde ödenen peşin verginin ödenecek olan gelir vergisinden mahsup edilebileceğini ifade etmektedir.

3.2. TFRS 15'e Göre Hâsılatın Tespit Edilmesi

TFRS 15'e göre; sözleşmeden doğan hâsılatın finansal tablolara yansıtılması, aşağıda verilen beş unsurun bir araya gelerek

oluşturduğu bir model çerçevesinde mümkün olmaktadır. Bunlar;

- Sözleşmenin tanımlanması,
- Edim yükümlülüklerinin belirlenmesi,
- İşlem bedelinin belirlenmesi,
- İşlem bedellerinin edim yükümlülüklerine dağıtımı ve
- Yükümlülüklerin yerine getirilmesi.

Sözleşmenin Tanımlanması: TFRS 15 sözleşmeyi “iki veya daha çok taraf arasında yapılan hukuken icra edilebilir hak ve yükümlülükler doğuran bir anlaşmadır” şeklinde tanımlamaktadır. Standarda göre; sözleşmenin yazılı veya sözlü olması arasında bir farklılık yoktur. Dolayısıyla, sözleşmelerin yapılış şekli, işletmenin faaliyet gösterdiği sektörde var olan örf ve adetlere göre değişiklik gösterebilir.

Ancak; bir sözleşmeden söz edebilmek için aşağıda verilen hususların var olması gerekmektedir. Bunlar (TFRS 15, Madde: 9):

- Sözleşmenin taraflarca kabul edilmiş olması gerekir,
- İşletme, devredilecek mal veya hizmetlerle ilgili her bir tarafın haklarını tanımlayabilmektedir,
- İşletme, devredilecek mal veya hizmetler için yapılacak ödeme koşullarını tanımlayabilmektedir,
- Sözleşme özü itibarıyla ticari niteliktedir (başka bir ifadeyle, sözleşmenin bir sonucu olarak işletmenin gelecekteki nakit akışlarının tutarında, zamanlamasında ve riskinde değişiklik beklenmektedir),
- İşletmenin müşteriye devredilecek mal veya hizmetler karşılığında hak kazanacağı bedeli tahsil edecek olması muhtemeldir.

TFRS15 bir sözleşmenin gelir olarak; işletmenin müşteriye mal veya hizmet devrine ilişkin hiçbir yükümlülüğünün kalmaması ve müşteri tarafından taahhüt

edilen bedelin tamamının veya tamamına yakınının işletme tarafından tahsil edilmesi ve bu bedelin iadesinin mümkün olmaması durumunda kaydedilmesini istemektedir.

Edim Yükümlülüklerinin Belirlenmesi: Edim yükümlülüklerinin belirlenmesi çerçevesinde, işletmenin yapmış olduğu sözleşmede taahhüt edilen mal veya hizmetlerin açıkça belirlenmesi gerekmektedir. Bu gerekliliğe uygun olarak da, işletmede üretilen mal veya hizmetlerin müşterinin beklentisine cevap vermesi gerekmektedir.

İşlem Bedelinin Belirlenmesi: İşletme, işlem bedelini belirlemek için; sözleşme hükümlerini ve ticari teamülleri dikkate alarak işlem yapar. Standarda göre işlem bedeli; işletmenin üçüncü şahıslar adına tahsil edilen tutarlar hariç (KDV gibi), taahhüt ettiği mal veya hizmetleri müşteriye devretmesi karşılığında hak etmeyi beklediği bedeldir. İşlem bedelleri; sabit veya değişken olarak veya hem sabit hem değişken olarak belirlenebilir. Eğer işletmenin yapmış olduğu sözleşmede taahhüt edilen bedelin değişken bir tutar içermesi durumunda; işletme, müşteriye taahhüt ettiği mal ve hizmetlerin devri karşılığında hak kazanacağı bedeli tahmin eder.

Bedel; indirimler, para iadeleri, geri ödemeler, puanlar, fiyat avantajı, teşvikler, performans primleri, cezalar ve benzeri diğer unsurlar nedeniyle değişebilir. Taahhüt edilen bedel, işletmenin bedeli hak etmesinin gelecekte belirli bir olayın meydana gelmesi veya gelmemesi şartına bağlandığı durumda da değişebilir. Örneğin, bedel, ürünün satışının belirli bir hedefe ulaşması durumunda belirli bir performans priminin taahhüt edildiği ya da ürünün iade hakkının bulunduğu durumlarda değişken olacaktır (TFRS 15, Madde: 51).

İşlem Bedellerinin Edim Yükümlülüklerine Dağıtımı: İşletme açısından, işlem bedelinin dağıtımından amaç, işlem bedelinin her bir edim yükümlülüğüne (veya farklı mal veya hizmete) tahsis edilmesidir (TFRS 15, Madde: 73). İşlem bedelinin dağıtımında, satış fiyatı esas dikkate alınır. Birden fazla edinim söz konusuysa ve

değişken tutarın var olması durumunda, işlem bedelinin dağıtımını değişken hükümlere göre yapılır.

Edim Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmesi: İşletme taahhüt edilen bir mal veya hizmeti veyahut bir varlığı müşterisine devrederek edim yükümlülüğünü yerine getirdiğinde veya getirdikçe hasılatı finansal tablolarda gösterir. Bir varlığın kontrolü müşterinin eline geçtiğinde veya geçtikçe varlık devredilmiş olur (TFRS 15, Madde: 31).

Bir varlığın kontrolü, varlığın kullanımını yönetebilme ve varlığın kalan tüm faydasını büyük ölçüde elde edebilme gücünü ifade eder. Kontrol, başka işletmelerin varlığın kullanımını yönetebilmesini ve ondan fayda elde etmesini engelleyebilme gücünü kapsamaktadır. Bir varlığın faydası aşağıda örnekleri verilen birçok yolla doğrudan veya dolaylı olarak elde edilebilen potansiyel nakit akışlarını tanımlar. Bunlar;

- Varlığın mal üretimi veya hizmet sunumu için kullanılması (kamu hizmetleri dâhil),
- Varlığın başka varlıkların değerini arttırmak için kullanılması,
- Varlığın yükümlülükleri yerine getirmek veya giderleri azaltmak için kullanılması,
- Varlığın satılması veya takas edilmesi,
- Varlığın bir borcun teminatı olarak rehin verilmesi,
- Varlığın elde tutulmasıdır.

TFRS 15'deki yukarıda verilen beş aşamalı işlemin yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde var oldukları kolaylıkla söylenebilir. Sözleşmenin imzalanması ve yer tesliminin yapılmasıyla TFRS 15'in istemiş olduğu, sözleşmenin tanımlanması, edim yükümlülüklerinin belirlenmesi ve işlem bedelinin belirlenmesi işlevi yerine getirilmektedir. Yine, hak edişlerin yapılmasıyla da, TFRS 15'in istemiş olduğu aşamalar da tanımlanmış olmaktadır.

TFRS 15, dönem sonu itibarıyla finansal tablolara yansıtılacak olan gelir ve giderlerin belirlenmesinde tamamlanma yüzdesi yönteminin kullanılmasını istemektedir. Tamamlanma yüzdesi yönteminde, finansal tablolara yansıtılacak olan hâsılat tutarı işlemin veya sözleşmenin tamamlanma düzeyine göre belirlenir. Bu yöntemde, hizmet sunumuna veya inşa sözleşmesine ilişkin toplam hâsılat ve maliyet tutarlarıyla ilgili tahminler, hizmet sunumu veya inşa sözleşmesi ilerledikçe gözden geçirilir ve gerektiğinde düzeltilir.

Her raporlama dönemi sonunda, toplam hasılat tutarına ilişkin cari tahminlerle tamamlanma yüzdesinin çarpımı sonucunda işleme veya sözleşmeye ilişkin ilgili raporlama dönemi sonu itibarıyla birikimli (kümülatif) olarak kayda alınması gereken hasılat tutarı bulunur. Birikimli hâsılat tutarından geçmiş dönemlerde kaydedilen hâsılat tutarı çıkarılarak raporlama döneminde kaydedilecek hâsılat tutarı tespit edilir.

Tamamlanma yüzdesi aşağıda verilen formülle hesaplanmaktadır;

Tamamlanma Yüzdesi = Proje için katlanılan maliyet / Tahmini tamamlama maliyeti

Hasılat = Tamamlanma yüzdesi x Toplam sözleşme hasılatı

4. ÖRNEK UYGULAMALAR

Bu bölümde TFRS 15'e göre yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde hasılatın tespit edilmesi örnekler yardımıyla açıklanmaya çalışılmaktadır.

Örnek 1: KLM inşaat işletmesi bir baraj ihale işine girmiş ve 15.000 TL bedelle işi almıştır. Baraj inşaatı 2 yıl sürecektir. İşletmenin ilk yıl gideri 4.000 TL'dir. Hak ediş bedeli olarak 4.500 TL hesaplanmıştır. İşletme, barajın tamamlanması için 6.000 TL daha harcayacağını tahmin etmektedir. Buna göre ilk yıl geliri şöyle hesaplanacaktır;

Tamamlanma Yüzdesi = $4.000 / (4.000 + 6.000) = 0,4$

Hâsılat = 15.000 x 0,4 = 6.000 TL

Kar = 6.000 – 4.000 = 2.000 TL'dir.

Bu sonuca göre işletme; geliri 6.000 TL olarak kayda alacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, işletmenin hâsılatının 6.000 TL olmasına rağmen, hak edişin 4.500 TL olarak belirlenmesidir. Bu durumda, işletmenin 1.500 TL'lik idareden alacağı doğmaktadır. Bu alacak Devam Eden İnşa Sözleşmelerinden Alacaklar hesabında izlenecektir.

Ancak, bazı durumlarda, idarenin belirlemiş olduğu hak ediş tutarı, işletmenin tanınacak hâsılatından fazla olabilir. Bu durumda ise, işletmenin idareden alacağı değil, borcu doğacaktır. İşletme yönetimi bu borcu ise Devam Eden İnşa Sözleşmelerinden Borçlar hesabında takip edecektir. Bu duruma ilişkin örnek aşağıda verilmiştir;

Örnek 2: KLM inşaat işletmesi bir baraj ihale işine girmiş ve 20.000 TL bedelle işi almıştır. Baraj inşaatı 2 yıl sürecektir. İşletmenin ilk yıl gideri 3.000 TL'dir. Hak ediş bedeli olarak 8.500 TL hesaplanmıştır. İşletme, barajın tamamlanması için 5.000 TL daha harcayacağını tahmin etmektedir. Buna göre ilk yıl geliri şöyle hesaplanacaktır;

Tamamlanma Yüzdesi = $3.000 / (3.000 + 5.000) = 0,375$

Hasılat = 20.000 x 0,375 = 7.500 TL

Kar = 7.500 – 3.000 = 4.500 TL'dir.

İşletme TFRS 15'e göre 7.500 TL gelir raporlayacaktır. Bu örneğe göre, işletmenin hasılat tutarı hak edişin altındadır. Bu durumda işletmenin idareye borcu doğmaktadır. Bu borç, Devam Eden İnşa Sözleşmelerinden Borçlar hesabında izlenecektir.

İşi alan işletme ile ihale kurumu arasında yapılan sözleşmeye göre tahmini maliyetlerde bir değişim olursa ve bu değişim sözleşmeye göre dikkate alınması gerekirse (standarda göre gereklidir) o zaman tamamlanma yüzdesi yöntemi her

hesap döneminde sözleşme geliri ve sözleşme maliyetlerine ilişkin cari tahminlere birikimli olarak uygulanır. Bu açıklama aşağıdaki örnek yardımıyla gösterilmiştir.

Örnek 3: KLM inşaat işletmesi bir baraj ihale işine girmiş ve 10.000 TL bedelle işi almıştır. Yapılan hesaplama göre bu inşaat işi KLM işletmesine 8.000 TL'ye mal olacaktır. İşletmenin ilk yıl gideri 1.000 TL'dir. KLM işletmesi bir yıl sonra ihale kurumu ile sözleşme şartlarını yeniden gözden geçirmiş ve işletmenin ikinci yıl maliyetinin 2.000 TL arttığını tespit etmişlerdir.

Buna göre ilk yıl geliri şöyle hesaplanacaktır;

Tamamlanma Düzeyi = $1.000 / 8.000 = 0,125$

Gelir = 10.000 x 0,125 = 1.250 TL

Kar = 1.250 - 1.000 = 250 TL'dir

İkinci yıl katlanılan maliyet = 3.000 TL

Tamamlanma Düzeyi (İkinci yıl) = $\{(1.000 + 3.000) / 10.000\} = 0,4$

Gelir = 12.000 x 0,4 = 4.800 TL

Kar = (4.800) – (4.000) = 800 TL'dir.

TFRS 15'e göre, yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinde, işin alımında yapılan gider, daha sonra harcamaya dönüşecekse, o yılın gelirinin tespitinde dikkate alınmaz. Bu gider aktifleştirilerek, harcamanın yapıldığı yılın maliyetine atılır.¹

Örnek 4: KLM işletmesi bir otoyol ihalesini 100.000 TL'ye almıştır. İhale aşamasında işletmenin tahminine göre toplam maliyet 80.000 TL'dir. Otoyol inşaat işi 2 yıl sürecektir. İşletme ilk yıl 40.000 TL tutarında ilk madde ve malzeme, direkt işçilik gideri ve genel üretim giderine katlanmıştır. Ancak alınan ilk madde ve malzemelerden 5.000 TL'lik kısmı ise bu dönem kullanılmamıştır. Bu duruma göre gelir tahmini aşağıdaki gibi olacaktır;

¹ Bu giderlerin aktifleştirilmesinde KGK; BOBİ FRS'de Peşin Ödenmiş Giderler hesabını tavsiye etmektedir, Ancak, kanımızca bu giderin 182

Önceden Yapılan İnşaat Taah. İşleri hesabında gösterilmesi de uygundur.

Tamamlanma Düzeyi (İkinci yıl) = $\{(40.000 - 5.000) / 80.000\} = 0,44$

Gelir = $100.000 \times 0,44 = 44.000\text{TL}$

Kar = $(44.000) - (40.000)$: 4.000 TL'dir.

TFRS 15'e göre; bir inşaat sözleşmesinin sonucu güvenilir bir biçimde tahmin edilemiyorsa; sözleşme maliyetlerinin geri kazanabilme olasılığı olan kısmı kadar hâsılat kayda alınır ve sözleşme maliyetleri oluşturdukları dönemin gideri olarak muhasebeleştirilir.

Örnek 5: KLM inşaat işletmesi bir otoyol ihalesini 100.000 TL'ye 20X1 yılında almış bulunmaktadır. Otoyol denizin

doldurulmasıyla yapılacaktır. İnşaat süresi en az 5 yıl olarak belirlenmiştir. KLM inşaat şirketi çalışmaya başlamış, ancak projenin tamamlama düzeyi güvenilir olarak tahmin edilememektedir. Buna rağmen, uzun vadede de olsa gelirin tahsil edilmesinde şimdilik bir sorun görülmemektedir. İnşaat işletmesinin dönem sonuna kadar yapmış olduğu maliyet 5.000 TL'dir. Bu durumda yukarıda açıklandığı işletmenin maliyeti hâsılat olarak kaydedilecek, kar tahakkuku yapılmayacaktır.

KLM işletmesinin 20X1 yılında yapacağı muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır;

622 SATILAN HİZMET MALİYETİ 741 HİZMET ÜRETİM MAL. YAN. Yapılan giderin maliyete aktarılması	5.000.-	5.000.-
120 MÜŞTERİDEN ALACAKLAR 350 YIL.YAY.İNŞAAT ON.HAK. BED.	5.000.-	5.000.-

TFRS 15'e göre; işletmenin inşaat bitiminde elde edeceği hâsılatın tutarı, toplam sözleşme maliyetini aşıyorsa, ortada ekonomik açıdan dezavantajlı bir sözleşme söz konusudur. Bu durumda, hâsılatı aşan maliyet anında gider olarak kaydedilir.

Örnek 6: KLM inşaat işletmesi bir kooperatifin inşaat işini almış ve inşaaata başlamıştır. Ancak, bir süre sonra inşaat

işinin yapıldığı bölgede oluşan doğal afet nedeniyle binaların çoğu kullanılmaz hale gelmiştir. Kooperatif harap hale binaların yenilenmesini istemekte ve bunun için ek bir ödeme yapmayacaklarını işletme yönetimine bildirmişlerdir. İnşaat yönetiminin yapmış olduğu hesaplamalara göre, toplam inşaat toplam hâsılatı 20.000 TL fazladır.

659 DİĞER ÇEŞİTLİ GİD. VE ZARARLAR 741 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANS. Yapılan giderin direkt olarak zarara aktarılması	20.000.-	20.000.-
741 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANS. 740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ Hesapların kapatılması	20.000.-	20.000.-

TFRS 15 işletmenin sözleşme hâsılatı olarak muhasebeleştirilmiş bir tutarın tahsiline imkân kalmaması durumunda, daha önce yapmış olduğu hâsılat kaydının iptal edilmesi yerine, bu tutarın gider olarak kaydedilmesini istemektedir.

Örnek 7: KLM işletmesi almış olduğu bir baraj işini 2 yılda tamamlamıştır. İşletme, işin bitiminde hak ediş olarak 50.000 TL'yi

hâsılat olarak kaydetmiştir. İş yaptıran kurumun iflası istenmiş ve tasfiye edilmesine karar verilmiştir. Tasfiye memuru KLM işletmesine, hak edişten alacağı olan tutarın yarısını alabileceklerini yazılı olarak bildirmiştir. Bu durumda KLM işletmesi daha önce yapmış olduğu hâsılat kaydını düzeltme yoluna gitmeyecek, tahsil edemeyeceği tutarı direkt gider olarak

yazacaktır. Yapılacak işlemin muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

659 DİĞER ÇEŞİTLİ GİD. VE ZARARLAR 120 MÜŞTERİDEN ALACAKLAR Yapılan giderin maliyete aktarılması	25.000.-	25.000.-
---	----------	----------

5. SONUÇ

İnşaat Sözleşmeleri Standardı ve Hâsılat Standardının yürürlükten kaldırılması sonucunda TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardı yürürlüğe konulmuştur. Özellikle yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinden doğan hâsılatın raporlanması TFRS 15 sayesinde oldukça önem kazanmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmada TFRS 15'in uygulama konusunda getirdiği farklılıklar ve yenilikler araştırılmış ve oluşturulan uygulama örnekleri yardımı ile yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinde özellikle gelirin nasıl tespit edileceğinin hesaplanacağı ve yevmiye kayıtlarının nasıl yapılacağı açıklanmıştır.

TFRS 15 kapsamında yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinden doğan hâsılat konusunda çalışma kapsamında yapılan araştırmalar ve uygulama örneklerinden elde edilen önemli sonuçlar aşağıda belirtilmektedir.

İşletmenin girdiği ihale sonucu elde ettiği hâsılat tutarı idarenin belirlediği hak ediş tutarından daha fazla ise, işletmenin idareden doğan alacağı Devam Eden İnşaat Sözleşmelerinden Alacaklar hesabında izlenecektir. Ancak, elde edilen hâsılat tutarı idarenin belirlediği hak ediş tutarından daha az ise, işletmenin idareden doğan borcu ise Devam Eden İnşaat Sözleşmelerinden Borçlar hesabında takip edilecektir.

KAYNAKÇA

1. ATAMAN, B. ve CAVLAK, H. (2017). "TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat: Temel İlkelerin İncelenmesi Ve Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi

İşletme ile ihaleye çıkan kurum arasında yapılan sözleşmeye göre tahmini maliyetlerde bir değişimin meydana gelmesi durumunda, tamamlanma yüzdesi yöntemi her hesap döneminde sözleşme geliri ve sözleşme maliyetlerine ilişkin cari tahminlere birikimli olarak uygulanmaktadır.

Yıllara yaygın inşaat ve onarım faaliyetlerinde, işin alımında yapılan gider, daha sonra harcamaya dönüşecekse, ilgili yılın gelirinin tespitinde dikkate alınmamaktadır. Bu gider aktifleştirilerek, harcamanın yapıldığı yılın maliyetine ilave edilmektedir.

Bir inşaat sözleşmesinin sonucunun güvenilir bir biçimde tahmin edilememesi durumunda; sözleşme maliyetlerinin geri kazanabilme olasılığı içindeki kısmı kadar hâsılat kaydedilmekte ve sözleşme maliyetleri ise oluşan dönemin gideri olarak muhasebeleştirilmektedir.

İşletmenin inşaat bitiminde elde edeceği hâsılatın tutarı, toplam sözleşme maliyetini aşması durumunda, hâsılatı aşan maliyet gider olarak kaydedilmektedir.

İşletmenin sözleşme hâsılatının tahsiline imkân kalmaması durumunda, daha önce yapılan hâsılat kaydının iptal edilmesi yerine, bu tutar gider olarak kaydedilmektedir.

İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 39(2): 403-428.

2. CENGİZ, S. ve TOSUNOĞLU, B. (2018). "TFRS 15, TMS 11 Ve VUK Kapsamında Yıllara Yaygın İnşaat Ve

- Onarım İşlemlerinin Muhasebe Uygulamaları”, ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2): 33-57.
3. ÇATIKKAŞ, Ö., ESEN, Ö. M. ve ŞUEKİNCİ, C. (2018). “Büyük Ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı (Bobi Frs) Ve Yıllara Yaygın İnşaat Muhasebesi Uygulama Örneği”, Sayıştay Dergisi, Sayı: 108: 191-209.
  4. DEMİRKOL, Ö.F. (2018). “TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı: 5 Aşamalı Model”, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6(15): 415-434.
  5. GELİR VERGİSİ KANUNU, mevzuat.gov.tr
  6. CALAYOĞLU, İ. ve YILMAZ, R. (2016). “TFRS-15'e Göre Yazılım Sektöründeki Sözleşmelerin Hasılatının Hesaplanması ve Tanınması”, PESA International Journal of Social Studies, 2(2): 18-42.
  7. HAZAR, B.H. (2019). TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardı Kapsamında Hâsılatın Ölçümü ve Olası Sorunlar, XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series - Tekirdağ / Türkiye, 413-420.
  8. KILLI, M. ve IŞIK, Y. (2018). “Yıllara Yaygın İnşaat ve Onarım İşlerinin TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardı ve BOBİ FRs Kapsamında İncelenmesi”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(6): 1093-1104.
  9. KÖSE, Y., SABAN, M. ve GENÇ, M. (2019). License of Intellectual - Industrial Property and Accounting in the Scope of TFRS-15, V. International Symposium on Accounting and Finance, 120-125.
  10. ÖZERHAN, Y. ve SULTANOĞLU, B. (2019). “Lisans Sözleşmelerinden Doğan Hâsılatın TFRS 15 Kapsamında Muhasebeleştirilmesi: Yazılım Sektöründe Bir Araştırma”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ağustos Özel Sayı: 15-32.
  11. SABAN, M., GÜRKAN, S. ve VARGÜN, H. (2019). ”Tfrs 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardı: İnşaat Sözleşmeleri Üzerine Bir Uygulama”, Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 12(1): 43-64.
  12. SABUNCU, B. (2019). “TFRS 15 ve TMS 21 Kapsamında Forfaiting Muhasebesi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, (82): 77-96.
  13. TFRS 15 MÜŞTERİ SÖZLEŞMELERİNDEN HASILAT STANDARDI, kgk.gov.tr
  14. TMS 12 GELİR VERGİLERİ STANDARDI, kgk.gov.tr
  15. USUL, H. (2015). TMS 11 İnşaat Sözleşmeleri Standardına Göre ve Tekdüzen Muhasebe Sistemine Göre İnşaat Muhasebesi, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
  16. ÜNLÜTÜRK, A. Ç., DEVECİ, E. N. ve DAĞLI, M. F. (2019). “TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Çerçevesinde Hasılatın Ölçülmesi ve Raporlanması”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Sayı: 57.
  17. YILMAZ, D.Ü. ve POLAT, L. (2019). The Accounting of Long Term Construction, Contracting and Repair Projects According to Turkish Financial Reporting Standards (TFRS) 15 and the Comparability Through the Uniform Accounting System, V. International Symposium on Accounting and Finance, 114-119.
  18. YİĞİT, E. ve BÜYÜKİPEKÇİ, S. (2019). “TMS-2 Stoklar ve TFRS-15 Müşteri Sözleşmelerinden Hâsılat Standardı Çerçevesinde Hizmet İşletmelerinde Stok Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22(1): 204-212.

DÖVİZ KURLARINDA OYNAKLIK YAYILIM ETKİLERİNİN MGARCH YÖNTEMİ İLE MODELLENMESİ¹

MODELING THE EFFECTS OF VOLATILITY SPILLOVER IN EXCHANGE RATES WITH MGARCH METHOD

Hakan DEMİRGİL*, Sedef KESEKLER**

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, hakandemirgil@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9509-7751>

** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Ana Bilim Dalı, sedefksklr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0281-8554>

ÖZ

Volatilite, finansal piyasalarda belirli bir ürünün belirli bir zaman içerisinde fiyatında yaşanan değişimdir. Riskin temel göstergesi olan volatilite, finansın en önemli konularından birini oluşturmaktadır. Finansal zaman serilerinde volatilitenin modellenmesi ve tahmini önemle üzerinde durulan konulardan biridir. Bu çalışmada Türk lirasının farklı ülkelerin para birimlerine karşı değerinde yaşanan oynaklığın yayılım etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Temel amaç çok değişkenli M-GARCH modellerini kullanarak Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip ülkelerin para birimleri arasındaki oynaklık yayılım ilişkisini belirlemesidir. Bu kapsamda ele alınan veriler, Ocak 2005-Mart 2019 döneminden oluşup, aylık olarak incelenmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde en büyük paya sahip beş ülkenin para birimi çok değişkenli GARCH (M-GARCH Dinamik Koşullu Korelasyon) modeli ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre beş değişken için Dinamik Koşullu Korelasyon modelinde anlamlı bulgulara ulaşılmış ve para birimleri arasında oynaklık etkileşiminin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çok Değişkenli GARCH Modelleri, Döviz Kurları, Oynaklık (Volatilite).

Jel Kodları: F31, B23, C58, C22.

ABSTRACT

Volatility means that the change in the price of a particular product in a given time in financial markets. As the main indicator of risk, volatility constitutes one of the most important issues in finance. Modeling and estimation of volatility in financial time series is one of the topics that are emphasized. In this study, it is examined whether the volatilities experienced in the value of the Turkish lira against the currencies of different countries have spread effects. The main objective of the study is that, by using multivariate M-GARCH models, determining the volatility spillover between the currencies of countries with a significant share in Turkey's foreign trade. The data discussed in this context consisted of January 2005-March 2019 period and were examined monthly. Currency of the five countries which have biggest share of the Turkey's foreign trade, investigated with multivariate GARCH (Dynamic Conditional Correlation GARCH-M) model. According to the results, meaningful findings were obtained in Dynamic Conditional Correlation model for five variables and it was found that there was volatility interaction between currencies.

Keywords: Multivariate GARCH Models, Exchange Rates, Volatility.

Jel Codes: F31, B23, C58, C22.

¹ Bu çalışma Sedef KESEKLER'in Yüksek Lisans tez çalışmasından hazırlanmıştır.

1.GİRİŞ

Volatilite sözlük anlamı itibari ile oynaklık demektir. Yani bir değişkenin gerçek değerinin ortalama değerden ne kadar uzaklaştığını ölçer. Kısaca dalgalanma düzeyi olarak da tanımlanabilir. Finans literatüründe ise finansal varlık getirilerinin standart sapması ya da varyansı olarak kullanılır (Mazıbaş, 2005: 1-29). Volatilite akademik olduğu kadar piyasalar için de önemlidir. Çünkü volatilite artışı riskin artışı da beraberinde getirir. Bu bağlamda volatilite riskin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Döviz kuru oynaklığı (volatilitesi) ise, döviz kuru serilerinde çeşitli dönemlerde meydana gelen artış ve azalışları ifade eder. Kurdaki oynaklığın artması finansal istikrarsızlığın yanı sıra belirsizlik durumunu destekleyerek iktisadi karar alma sürecini zorlaştırır. Bu nedenle döviz kuru serilerinde yayılımın normal seyir izlemesi önem arz eder.

Bu çalışmada Türkiye'nin dış ticaretinin fazla olduğu ülkelerin para birimleri ele alınarak TL ile aralarındaki volatilité ilişkisi incelenmiştir. Literatürde çok sık ele alınmayan çok değişkenli GARCH modelleri ile bundan sonra yapılacak araştırmalara katkıda bulunmak istenmiştir. TL'nin diğer para birimleri karşısında değer değişimleri ve oynaklıkları dikkate alınarak yapılacak kur tahminlerinin karar verici ve yatırımcılara katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında Ocak 2005-Mart 2019 dönemi aylık olarak incelenmiştir. Burada temel amaç Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan ülkelerin para birimleri ABD Doları (USD), Euro (EUR), Rus Rublesi (RUB), İngiliz sterlini (GBP) ve Japon yeni (JPY) getiri serilerine ait oynaklık yayılım süreçleri ve seriler arasındaki ikili oynaklık etkileşimlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle volatilité kavramından bahsedilmiş, ardından analiz kısmında kullanılan Dinamik Koşullu Korelasyon modeli ile ilgili bilgi verilmiş ve genel bulgular belirtilmiştir.

2. VOLATİLİTE

Risk kavramı ekonometride varyans olarak ifade edilir ancak genel varsayımların aksine varyans sabit değildir, zamana bağlı olarak değişir, bu durum değişen varyans ya da volatilité olarak adlandırılır. Diğer bir tanım ile volatilité, öngörü hatalarındaki istikrarsız dalgalanma veya olağan dışı değişebilirlik durumudur. Sözlük anlamı itibariyle oynaklık demektir. Gerçekleşen fiyatların ortalama fiyatlardan ne kadar uzaklaştığını ölçen volatilité, dalgalanma seviyesi olarak da tanımlanabilir. Fiyatlardaki değişimin ne kadar yüksek aralıklarla gerçekleştiğini aynı zamanda finansal ürünün fiyat hareketleri arasındaki farkın büyüklüğünü ölçmekte kullanılır (Yavuz, 2015). Finansal varlıklara ait getirilerde volatiliteden kaynaklanan risklerin artması, yatırım kararlarında volatilitenin göz önünde bulundurulması karar verilmesini gerektirmektedir. Volatilitenin öngörülebilmesi, değişen varyansın ele alınmasıyla ve modellenmesiyle mümkündür (Sağlam-Başar,2016: 23-29).

3. YÖNTEM

Volatilite risk yönetiminde temel bir kavramdır. Finansal bir varlığın riski getirilerindeki değişkenlikten kaynaklanır. Diğer bir deyişle, finansal piyasalardaki risk kavramı, gerçekleşen getirinin beklenen değerden sapma olasılığını gösterir. Yakın zamana kadar sermaye piyasalarında volatilitéyi ölçmek için hisse senedi değişimlerinin standart sapması kullanılmıştır. Klasik standart sapma hesaplamalarında doğrusal zaman serisi yöntemi kullanılırken, varyansın zaman içerisinde değişkenlik göstermediği varsayılmıştır. Fakat günümüzde, finansal değişkenler için varyansın sabit olduğu kabulü geçerli olmamaktadır (Atakan, 2009: 48-61). Özellikle, enflasyon oranları, döviz kurları, faiz oranları gibi birçok değişkende bu durumla karşılaşılabilir. Yani serinin zaman içinde durağan

olmasına karşın varyansının zaman içinde sabit olmadığı görülebilir. Serilerde sabit varyans varsayımı sağlanamadığı durumlarda ise son yıllarda Engle (1982) tarafından önerilen otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) modeli kullanımı yaygınlaşmıştır (Aktaş-Akyurt, 2006: 87-106).

ARCH modelindeki kimi eksik olan durumlar GARCH modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eksikliklerden ilki, ARCH (p) modelinin p adet otoregresif terime ait katsayı tahminlerini gerektiriyor olmasıdır. Bu da çok sayıda serbestlik derecesini gerektirmektedir. İkincisi, genellikle tüm katsayıları (özellikle bazıları negatif olduğunda) yorumlamak zordur. Üçüncüsü, En Küçük Karalar (EKK) yöntemi ortalama ve varyans fonksiyonlarını beraber tahmin etmek için yeterli olmamaktadır. Bu gibi nedenlerden dolayı literatürde ARCH(3)'ten daha yüksek olan bir ARCH modelinin, Tim Bollerslev tarafından geliştirilen GARCH (Genelleştirilmiş otoregresif koşullu değişen varyans) modeliyle daha iyi şekilde tahmin edilebileceği ortaya konulmuştur. (Bollerslev, 1986). GARCH modeli, ARCH modelinin genelleştirilmiş bir hali olup genelleştirilmiş ARCH'ı temsil etmektedir (Akar, 2007: 201-217). GARCH modelini ARCH modeline kıyasla üstün kılan şey çok fazla değişken tahminine gerek duymaksızın volatilitiyi modelleyebilmesidir. Bu model esnek yapısı ve daha çok geçmiş bilgiyi barındırması yönüyle önem kazanmaktadır. Denklem (3.2)'de de görüldüğü gibi GARCH modellerinde t dönemdeki koşullu varyans (σ_t^2) yalnız hata terimlerinin geçmiş değerlerine (ε_{t-i}^2) bağlı değil, aynı zamanda geçmişteki koşullu varyanslara da bağlıdır. Hata terimlerinin varyansı, hem kendi geçmiş değerlerinden hem de koşullu varyans değerlerinden etkilenir (Ergen, 2010: 64) Denklem (3.1.) ise ARCH sürecini göstermektedir.

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \quad (3.1)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \quad (3.2)$$

Koşullu değişen varyans modellerini genel olarak Simetrik, Asimetrik ve Çok Değişkenli modeller olarak üç başlık altında ele almak mümkündür. Simetrik koşullu değişen varyans modelleri piyasaya etki eden olumlu ve olumsuz haberlerin volatilité üzerindeki etkisini aynı olduğunu varsayarken Asimetrik koşullu değişen varyans modellerinde ise bu etki eşit kabul edilmez. Çok değişkenli GARCH modelleri ise tek değişkenli ARCH-GARCH modellerinin farklı bir şekli olarak ortaya çıkmıştır. Bu modelleme şekli birden çok değişkeni göz önünde bulundurarak değişkenler arasındaki koşullu varyans, koşullu korelasyon gibi faktörlerinde incelenmesine imkan sağlar (Yavuz, 2015: 324-335). Çok değişkenli GARCH modelleri de kendi içinde Vektör Hata Düzeltme (VECH) modeli; Baba, Engle, Kraft ve Kroner (BEKK) modeli; Dinamik Koşullu Korelasyon (DCC) modeli ve Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) modeli olarak dörde ayrılır. VECH, BEKK, DCC ve CCC modellerinin tümünde ortalama denklem tanımları eşdeğerdir. Yalnızca koşullu varyansın tahmini sürecinde önemli olan koşullar farklılık gösterir (Sattary, 2014: 29).

Bu çalışmada çok değişkenli GARCH modellerinden biri olan DCC modeli ile analiz gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle burada DCC modeli ile ilgili önemli noktalar ele alınacaktır.

Dinamik koşullu korelasyon (DCC) Engle (2002) tarafından geliştirilen, zaman değişkenliğini içerisinde bulduran bir modeldir. Bu modelde ilk olarak portföydeki bütün finansal varlıklar için tek tek oynaklık tahmin edilir. Ardından getirinin koşullu standart sapmaya bölünmesi ile elde edilen standartlaştırılmış hata terimleri oluşturulur. Bu durumu gerçekleştirmek için, getiriyi koşullu standart sapmaya bölmek gereklidir. Son olarak ise standartlaştırılmış hata terimleri arasındaki korelasyon az sayıdaki parametre örnekleri kullanılarak tahmin edilmektedir (Çifter-Özün, 2007).

DCC modelinde koşullu korelasyon sabit değildir ve korelasyonların zamanla değişebileceği model ilgili değişkenlerin ortalamaları '0' ve varyansı H_t ile normal dağılacığını ifade etmektedir (Atmaca, 2018).

$$r_t/F_{t-1} \sim N(0, H_t) \quad (3.3)$$

$$H_t = D_t R_t D_t \quad (3.4)$$

DCC modelinde bulunan D_t matrisinin her bir elamanı tek değişkenli GARCH modeli ile aşağıdaki şekilde açıklanabilmektedir (Hashim-Masih, 2015).

$$h_{it} = \alpha_{i0} + \sum_{q=1}^{Q_i} \alpha_{iq} \varepsilon_{i,t-q}^2 + \sum_{p=1}^{P_i} \beta_{ip} h_{i,t-p} \quad i=1, \dots, N \quad (3.5)$$

Verilmiş olan (3.5) varyans denkleminde α_{i0} sabit terimi, α_{iq} kısa dönemde geçmiş şokların etkisini (ARCH), β_{ip} Geçmiş oynaklıkların uzun dönem etkisini (GARCH) ifade etmektedir. Varyansların pozitif olma şartıyla durağanlığın sağlanması için aşağıdaki şartın sağlanması gereklidir:

DCC Modelin Pozitif Tanımlama Şartları is şu şekildedir;

- i. $\omega_i > 0$
- ii. $\alpha_{iq} \forall q \in [1, \dots, Q_i]$ ve $\beta_{ip} \forall p \in [1, \dots, P_i]$, h_{it} 'nin pozitifliğini sağlamalı.
- iii. $h_{i,0} > 0$
- iv. $1 - \sum_{q=1}^{Q_i} \alpha_{iq} L^q + \sum_{p=1}^{P_i} \beta_{ip} L^p$ terimin kökleri birim çemberin dışında olmalı ve DCC parametre tahmin edicileri Q_t 'yi sağlamalıdır.
- v. $\alpha_m \geq 0 \forall m \in [1, \dots, M_i]$ ve $\beta_n \geq 0 \forall n \in [1, \dots, N_i]$
- vi. $\sum_{m=1}^M \alpha_m + \sum_{n=1}^N \beta_n < 1$
- vii. $\bar{R}_t > \delta > 0$ (Engle & Sheppard, 2001).

$$\sum_{q=1}^{Q_i} \alpha_i + \sum_{p=1}^{P_i} \beta_i < 1 \quad (3.6)$$

Engle-Sheppard (2001) dinamik koşullu korelasyonu, DCC (p,q), aşağıdaki denklemdeki gibi ifade etmiştir.

$$Q_t = (1 - \sum_{m=1}^M \alpha_m - \sum_{n=1}^N \beta_n) \bar{Q} + \sum_{m=1}^M \alpha_m (\varepsilon_{t-m} \varepsilon_{t-m}') + \sum_{n=1}^N \beta_n Q_{t-n}, m, n = 1, \dots, k \quad (3.7)$$

$$R_t = Q_t^{*-1} Q_t Q_t^{*-1} \quad (3.8)$$

$$Q_t^* = \begin{bmatrix} \sqrt{q_{11}} & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \sqrt{q_{22}} & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & \sqrt{q_{NN}} \end{bmatrix}$$

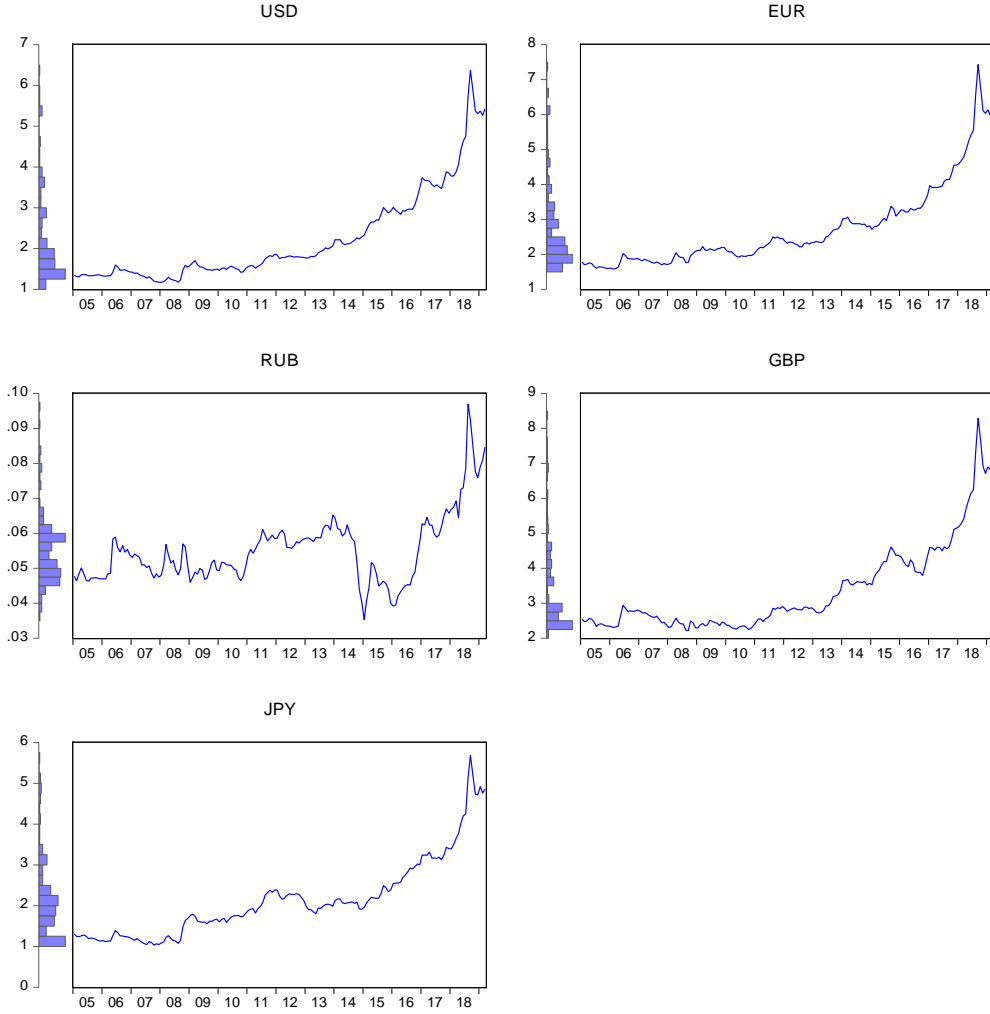
Q_t dinamik sürecin yapısını tanımlayan pozitif tanımlı bir matris, $\bar{Q}$ standartlaştırılmış hataları kapsayan koşulsuz kovaryansları ve R_t standartlaştırılmış hata terimlerinin (ε_t), NxN boyutundaki koşullu korelasyon (ρ_{ij}) matrisini ifade etmektedir (Köse-Terzioğlu, 2014).

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Model ve Veri Seti

Çalışmanın bu kısmında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan ülkelerin para birimleri olan ABD Doları (USD), Euro (EUR), Rus Rublesi (RUB), İngiliz sterlini (GBP) ve Japon yeni (JPY) getiri serilerine ait oynaklık yayılım süreçleri ve seriler arasındaki ikili oynaklık etkileşimleri 2005:01-2019:03 dönemi aylık verileri için çok değişkenli DCC (Dinamik Koşullu Korelasyon) modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Burada öncelikle döviz kuru serilerine ait zaman yolu grafiği incelenmiştir.

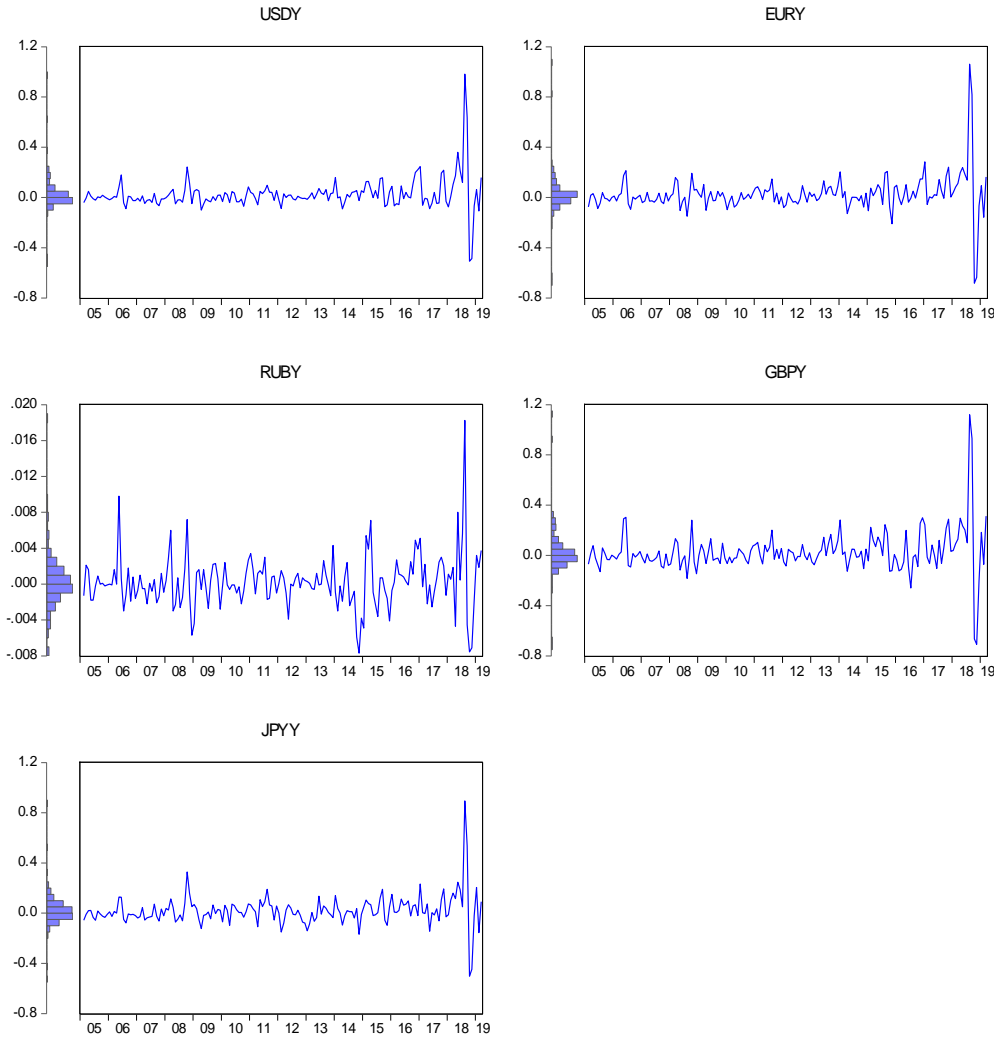
Şekil 1: Döviz Kurları Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 1’de her bir seriye ait zaman yolu grafiği ayrı ayrı incelendiğinde, Ruble dışındaki diğer serilerde benzer şekilde bir trend olduğu görülmektedir. Grafiklerde serilerin ortalaması zaman boyunca değişmektedir. Bu sebeple, sezgisel olarak serilerin durağan olmayan bir yapı içerdiği söylenebilir.

Döviz kuru serilerine ait getiriler, logaritmik birinci farklar alınarak eşitlik (4.1)’de verilen formül ile hesaplanarak türetilmiştir,

$$R_t = \log \left(\frac{ER_t}{ER_{t-1}} \right) \times 100 \quad (4.1)$$

Burada ER_t , t gününde oluşan döviz kuru değerini, R_t ise t günündeki getiriyi ifade etmektedir. Döviz kuru getiri serileri zaman yolu grafikleri Şekil 2’de verilmiştir. Serilerin birinci fark alma işlemleri yapıldıktan sonra durağan hale getirilmiştir.

Şekil 2: Döviz Kurları Getiri Serilerinin Zaman Yolu Grafikleri

Döviz kuru değişimleri getiri endeksleri Şekil 2’de incelendiğinde kurlar ile ilgili genel bir değerlendirme yapılabilir. Rus Rublesi dışındaki ülkelere ait getiri grafiklerindeki benzerlik, ülkelerin döviz kuru yapılarının da benzer olduğunu göstermektedir. Bu sebeple finansal piyasaların krizler, şoklar iyi-kötü haberler gibi oynaklığı etkileyecek ekonomik olaylardan benzer şekilde etkilendikleri söylenebilir. Şekil 2’de verilen getiri grafiklerinde görüldüğü üzere 2008

ekonomik krizi getiri değerlerinde dalgalanmalara yol açmıştır. Bunun yanında özellikle kriz dönemlerinde düşük getirilerin düşük getirileri, yüksek getirilerinde yüksek getirileri izlediği görülmektedir. Bu durum finansal getiri serilerindeki oynaklık kümelenmesinin bir göstergesidir. Ayrıca serilerin getiri serisine dönüştürüldüğünde durağan hale geldiği görülmektedir. Döviz kuru getiri serilerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Döviz Kuru Getiri Serilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	USD	EUR	GBP	JPY	RUB
Standart Sapma	3.721	3.563	3.644	4.499	5.092
Jarque-Bera	2.423 (0.000)*	1.120 (0.000)*	8.066 (0.000)*	2.577 (0.000)*	6.486 (0.000)*

NOT: Parantez içinde verilen değerler test istatistiklerinin olasılık (p) değeridir.

* : %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 1'e göre standart sapma değeri, dolayısıyla oynaklığı en yüksek para birimi %5.09 ile Ruble'dir. Diğer kurlar içinse oynaklık değerleri sırası ile %4.49 Japon yeni, %3.72 ile Amerikan Doları, %3.64 ile İngiliz sterlini ve %3.56 ile Euro takip etmektedir.

4.2. Kullanılan Yöntem ve Ampirik Bulgular

Tablo 2'de Ljung-Box, White ve ARCH-LM test sonuçları verilmiştir. Buna göre Q istatistik değerleri her bir değişken için otokorelasyon durumunu, White test istatistik değerleri değişen varyans durumunu ve ARCH-LM test değerleri ise değişkenlerdeki ARCH etkisinin varlığını test etmek için kullanılmıştır.

Tablo 2: Getiri Serilerinin Ljung Box, White ve ARCH-LM Test Sonuçları

	Q(10)	Q(20)	White Test İstatistiği	ARCH-LM(1)	ARCH-LM(5)
USD	243.512 (0.0067)*	339.320 (0.0266)**	148.37 (0.0000)*	8.219 (0.0041)*	12.225 (0.0318)**
EURO	192.938 (0.0362)**	287.421 (0.0932)	137.936 (0.0000)*	22.966 (0.0000)*	31.120 (0.0000)*
RUB	292.420 (0.0011)*	365.258 (0.0133)*	142.58 (0.0000)*	7.765 (0.0053)*	24.101 (0.0002)*
GBP	23.54.92 (0.0089)*	313.051 (0.0513)	136.97 (0.0000)*	19.668 (0.0000)*	22.993 (0.0003)*
JPY	201.737 (0.0277)**	253.013 (0.1901)	154.17 (0.0000)*	4.630 (0.0314)**	5.459 (0.0362)**

NOT: Parantez içinde verilen değerler test istatistiklerinin olasılık (p) değeridir.

* : %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

** : %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Ljung Box Pierce Q istatistiği (10 ve 20 gecikme için) tahmin sonuçları incelendiğinde hata terimleri ve hata terimlerinin kareleri arasında güçlü bir otokorelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir.

Her bir değişkene ait varyansların homojen dağılıma sahip olduğunu test etmek için yapılan White testinde sonuçlar incelendiğinde tüm değişkenler için yokluk

hipotezi ($H_0: \Sigma \varepsilon^2 = \sigma^2$) reddedilmektedir. Bu bize ilgilenilen zaman serisi modellerinin tamamında güçlü bir değişen varyans durumu olduğunu gösterir ve bu durum da, döviz kuru getiri serilerinin ARCH-GARCH tipi modellemeye elverişli olduklarına işaret eder.

Finansal zaman serilerinin temel özelliği otoregresif değişen varyansı içermesidir. Bu sebeple otoregresif süreçli değişen varyansı

yok etmek yerine, serinin temel özelliklerini göz önünde bulundurarak modellemeler yapabilen volatilité tahmininde bulunmak daha gerçekçi sonuçları ortaya koyacaktır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre yapılacak olan öngörüler daha gerçekçi ve güvenilir olacaktır. Bu sebeple, bu çalışmada serideki değişen varyansı yok etmeyip bu durumu yakalayabilen ve finansal zaman serilerine daha uygun olan ARCH-GARCH modelleri kullanılmıştır. ARCH yapısının varlığını gösteren ve Tablo 2’de verilen ARCH Lagrange çarpanı (ARCH-LM) test

sonuçlarına göre tüm serilerde ARCH etkisi bulunmaktadır. Bu durum getiri serilerinin oynaklığının analizinde ARCH-GARCH model seçimini doğrulamaktadır.

Model Belirleme

İncelenen döviz kuru getiri modellerinde ARCH-GARCH etkisinin varlığı ortaya konulduktan sonra bu kısımda, çeşitli koşullu varyans modelleri denenerak döviz kuru getiri serileri için uygun olan ARCH/GARCH modelleri Tablo 3’te verilen model seçim kriterlerine göre belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3: Model Seçim Kriterleri

Model	Akaike Bilgi Kriteri (AIC)	Schwarz Bilgi Kriteri (SIC)	Maksimum Likelihood (ML)
Arch(1) Garch(1)	645.6228	686.3114	-309.8114
Arch(1) Garch(2)	645.3006*	685.9892*	-309.6503*
Arch(1) Garch(3)	646.1833	686.872	-310.0917
Arch(2) Garch(2)	647.197	687.8857	-310.5985
Arch(2) Garch(3)	647.2592	687.9479	-310.6296

Modeldeki terimlerin sayısını dikkate alarak modelin uyumunun iyiliğini ölçen Akaike bilgi kriteri (AIC) aynı zamanda çok değişkenli alternatif modeller arasında iyi uyum sağlayan modelin seçim kriteri olarak da kullanılmaktadır. Schwarz bilgi kriteri (SIC) AIC gibi aynı karar kurallarının uygulandığı bir istatistiktir. İyi bir uyum için uygun olan en ideal sonuç

AIC ve SIC’nin mümkün olduğu kadar küçük olmasıdır. Yukarıda verilmiş model sonuçlarına göre en küçük olan AIC ve SIC değeri ARCH(1) GARCH(2) ‘dir. Diğer bir kriter olan maksimum likelihood (ML) de ise en büyük olan değer seçilir. Buna göre de yine Arch(1) Garch(2) modeli seçilmiş olur.

Tablo 4: MGARCH-DCC ARCH(1) GARCH(2) Model Tahmini Sonuçları

Parametre	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
c_1	2.833	1.186	0.001*
c_2	2.777	1.092	0.011*
c_3	9.495	2.361	0.000*
c_4	0.171	1.160	0.176
c_5	0.549	0.314	0.081
d_{11}	0.411	0.109	0.000*
d_{12}	-0.146	0.106	0.171
d_{13}	0.238	0.059	0.000*
d_{14}	0.042	0.105	0.686
d_{15}	-0.012	0.091	0.163
b_{11}	0.270	0.090	0.003*
b_{12}	0.435	0.165	0.008*
d_{21}	0.199	0.113	0.080

Parametre	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
d_{22}	0.145	0.124	0.245
d_{23}	0.328	0.059	0.000*
d_{24}	-0.179	0.117	0.125
d_{25}	-0.067	0.090	0.452
b_{21}	0.177	0.068	0.009*
b_{22}	0.532	0.136	0.000*
d_{31}	0.335	0.193	0.083
d_{32}	-0.081	0.194	0.675
d_{33}	0.314	0.090	0.000*
d_{34}	-0.367	0.195	0.059*
d_{35}	-0.020	0.136	0.881
b_{31}	0.418	0.150	0.005*
b_{32}	0.194	0.130	0.135
d_{41}	-0.031	0.125	0.171
d_{42}	0.308	0.128	0.809
d_{43}	0.096	0.063	0.000*
d_{44}	-0.114	0.132	0.467
d_{45}	1.572	0.101	0.263
b_{41}	0.106	0.047	0.026**
b_{42}	0.756	0.134	0.000*
d_{51}	0.365	0.149	0.015*
d_{52}	-0.136	0.158	0.391
d_{53}	0.277	0.058	0.000*
d_{54}	-0.248	0.152	0.104
d_{55}	0.127	0.125	0.310
b_{51}	0.021	0.023	0.002*
b_{52}	0.965	0.017	0.000*
λ_1	0.044	0.019	0.023**
λ_2	0.802	0.074	0.000*

NOT: Parantez içinde verilen değerler test istatistiklerinin olasılık (p) değeridir.

* : %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

** : %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Yukarıdaki Tablo 4'de tüm değişkeler için MGARCH-DCC ARCH(1) GARCH(2) modeli parametre tahminleri verilmiştir. Çıktı tablosu her birini modellemek için kullanılan ortalama ve varyans parametreleri için sonuçları göstermektedir. DCC modelinin matris gösterimi aşağıda verilmiştir.

$$C = \begin{bmatrix} 2.833 \\ 2.777 \\ 9.495 \\ 0.171 \\ 0.549 \end{bmatrix}$$

D=

$$\begin{bmatrix} 0.411 & -0.146 & 0.238 & 0.042 & -0.012 \\ 0.199 & 0.145 & 0.328 & -0.179 & -0.067 \\ 0.335 & -0.081 & 0.314 & -0.367 & -0.020 \\ -0.031 & 0.308 & 0.096 & -0.114 & 1.572 \\ 0.365 & -0.136 & 0.277 & -0.248 & 0.127 \end{bmatrix}$$

$$B = \begin{bmatrix} 0.270 & 0.435 \\ 0.177 & 0.532 \\ 0.418 & 0.194 \\ 0.106 & 0.756 \\ 0.021 & 0.965 \end{bmatrix}$$

Buna göre matris formatı verilmiş DCC model için C matrisi sabit terimleri, D matrisi ortalama denklemi oluşturan gecikme katsayılarını, B matrisi ise

bugünkü koşullu varyansın geçmiş koşullu varyansın nasıl etkilendiğini gösteren katsayı ve beklenmeyen şokların koşullu varyans üstündeki etkisini ölçen katsayılar bütünü ifade etmektedir. Yani varyans denklemini oluşturan katsayılar bütünü ifade etmektedir.

$$h_{it} = \alpha_{i0} + \alpha_{iq} \varepsilon_{i,t-q}^2 + \beta_{i,t-p} \quad (4.2)$$

Yukarıda verilmiş olan (4.2) denkleminde α_{i0} sabit terimi, α_{iq} ARCH, β_i ise GARCH parametresini göstermekte ve ilgili parametreler $\alpha_{i0} > 0$, $\alpha_{iq} > 0$, $\beta_i > 0$, $\alpha_{iq} + \beta_i < 1$ varsayımları altında tahmin edilmiştir. ARCH katsayıları kısa dönemde geçmiş şokların ya da haberlerin etkisini gösterirken GARCH katsayıları ise geçmiş koşullu oynaklık bağımlılığını diğer bir ifade ile geçmiş oynaklıkların uzun dönem sürekliliğini (kalıcılığını) ifade etmektedir. Oluşan varyans denklemleri ise USD, EUR, RUB, GBP ve JPY için sırası ile aşağıda verilmiştir.

$$h_{11,t} = 2.833 + 0.270 \varepsilon_{1,t-1}^2 + 0.435 h_{11,t-1} \text{ USD/TL için} \quad (4.3)$$

$$h_{22,t} = 2.777 + 0.177 \varepsilon_{1,t-1}^2 + 0.532 h_{22,t-1} \text{ EUR/TL için} \quad (4.4)$$

$$h_{33,t} = 9.495 + 0.418 \varepsilon_{1,t-1}^2 + 0.194 h_{33,t-1} \text{ RUB/TL için} \quad (4.5)$$

$$h_{44,t} = 0.171 + 0.106 \varepsilon_{1,t-1}^2 + 0.756 h_{44,t-1} \text{ GBP/TL için} \quad (4.6)$$

$$h_{55,t} = 0.549 + 0.021 \varepsilon_{1,t-1}^2 + 0.965 h_{55,t-1} \text{ JPY/TL için} \quad (4.7)$$

Denklemler incelendiğinde DCC modeli için gerekli şartların sağlandığı görülmektedir. Buradan hareketle oynaklıkların sürekli olduğu ve döviz kurlarında oynaklık kümelenmelerinin var olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca ARCH ve GARCH katsayı toplamaları incelendiğinde en yüksek rakamın 0.98 (0.965+0.021) ile JPY olduğu görülür. Bu değer 1'e oldukça yakındır. Yani Japon yeninin de meydana gelen bir oynaklık şoku kendi oynaklığına sürekli olarak etki

edecektir. Uzun dönemde geçmiş oynaklıklara olan duyarlılığının (GARCH etkisi) en yüksek seviyede olduğu döviz kuru getiri serisi Japon Yeni'dir. Diğer yandan, bu seride diğer serilere kıyasla geçmiş şoklara olan duyarlılık en düşük seviyededir. Bu sonuç getiri serisinin şoklardan ziyade farklı temel faktörlerden etkilendiğinin göstergesidir.

Yukarıda her bir değişken için oluşturulan varyans denkleminde varyansların pozitif olma şartıyla durağanlığın sağlanması için aşağıdaki koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir.

$$\sum_{q=1}^{Q_i} \alpha_i + \sum_{p=1}^{P_i} \beta_i < 1 \quad (4.8)$$

Bu koşul her bir denklem için sağlanmıştır. Ayrıca bu katsayıların tüm denklemlerde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Bkz: Tablo 4).

Engle ve Sheppard (2001) dinamik koşullu korelasyonu, DCC (p,q), aşağıdaki denklemdeki şekilde ifade etmiştir. (Engle & Sheppard, 2001).

$$Q_t = (1 - \sum_{m=1}^M \alpha_m - \sum_{n=1}^N \beta_n) \bar{Q} + \sum_{m=1}^M \alpha_m (\varepsilon_{t-m} \varepsilon_{t-m}') + \sum_{n=1}^N \beta_n Q_{t-n}, m, n = 1, \dots, k \quad (4.8)$$

Q_t dinamik sürecin yapısını tanımlayan pozitif tanımlı bir matris, $\bar{Q}$ standartlaştırılmış hatalardan oluşan koşulsuz kovaryansları ve R_t standartlaştırılmış hata terimlerinin (ε_t), NxN boyutundaki koşullu korelasyon (ρ_{ij}) matrisini ifade etmektedir. Buna göre oluşan matris denklemleri aşağıda verilmiştir;

$$Q_t = (1 - 0.044 - 0.802) \bar{Q} + 0.044 \varepsilon_{t-1} \varepsilon_{t-1}' + 0.802 Q_{t-1}$$

DCC-MGARCH modelin tahmininde iki adımlı prosedür uygulanmıştır. Birinci adımda her bir getiri serisi için çok değişkenli sistem içinde GARCH (p,q) modeli tahmin edilmiş, İkinci adımda ise ilk aşamada elde edilen standartlaştırılmış artıklar kullanılarak DCC parametreleri tahmini gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: DCC Model Parametreleri

	Katsayı	Standart Hata
λ_1	0.044	0.019 (0.023)**
λ_2	0.802	0.074 (0.000)*

NOT: Parantez içinde verilen değerler test istatistiklerinin olasılık (p) değeridir.

* : %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

** : %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

DCC parametreleri λ_1 ve λ_2 incelendiğinde, geçmiş şokların şimdiki koşullu korelasyonlar üzerine etkisinin (λ_1), gecikmeli koşullu korelasyon matrisi katsayısına kıyasla (λ_2), oldukça düşük değerli olduğu buna karşın λ_2 'nin ise daha yüksek olduğu görülür. Bunun yanı sıra her iki parametrede istatistiki olarak anlamlıdır. Buna göre cari koşullu korelasyonlar

üzerinde geçmiş şoklara kıyasla geçmiş korelasyonların etkisinin daha fazladır.

DCC MGARCH modeli, $\lambda_1 = \lambda_2 = 0$ olduğunda CCC MGARCH modeline indirgenebilir. Bu durum aşağıda verilmiş olan Tablo 6'da incelenmiştir.

Tablo 6: CCC Model Uygunluk Testi

$\chi^2_{(2)}$ İstatistik değeri	302.45
Prob.	(0.000)*

NOT: Parantez içinde verilen değerler test istatistiklerinin olasılık (p) değeridir.

* : %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 6 bir Wald testinin, $\lambda_1 = \lambda_2 = 0$ olduğu tüm seviyelerde yokluk hipotezi reddettiğini göstermektedir. Bu sonuçlar zamanla değişmeyen koşullu korelasyonların varsayılmasının CCC MGARCH modeli için, fazla kısıtlayıcı

olduğunu gösterir. Bu nedenle seçilmiş olan DCC MGARCH modeli çalışma için uygun bir model olduğu sonucuna ulaşılır.

Tablo 7'de Eşitlik (3.8)'den elde edilen korelasyon katsayısı değerleri matris şeklinde verilmiştir.

Tablo 7: DCC Modeli Korelasyon Matrisi

	ρ_{USD}	ρ_{EUR}	ρ_{RUB}	ρ_{GBP}	ρ_{JPY}
ρ_{USD}	1				
ρ_{EUR}	0.7616659	1			
ρ_{RUB}	0.3826057	0.409608	1		
ρ_{GBP}	0.7816831	0.83070198	0.4439855	1	
ρ_{JPY}	0.8253716	0.7817448	0.3410745	0.7077084	1

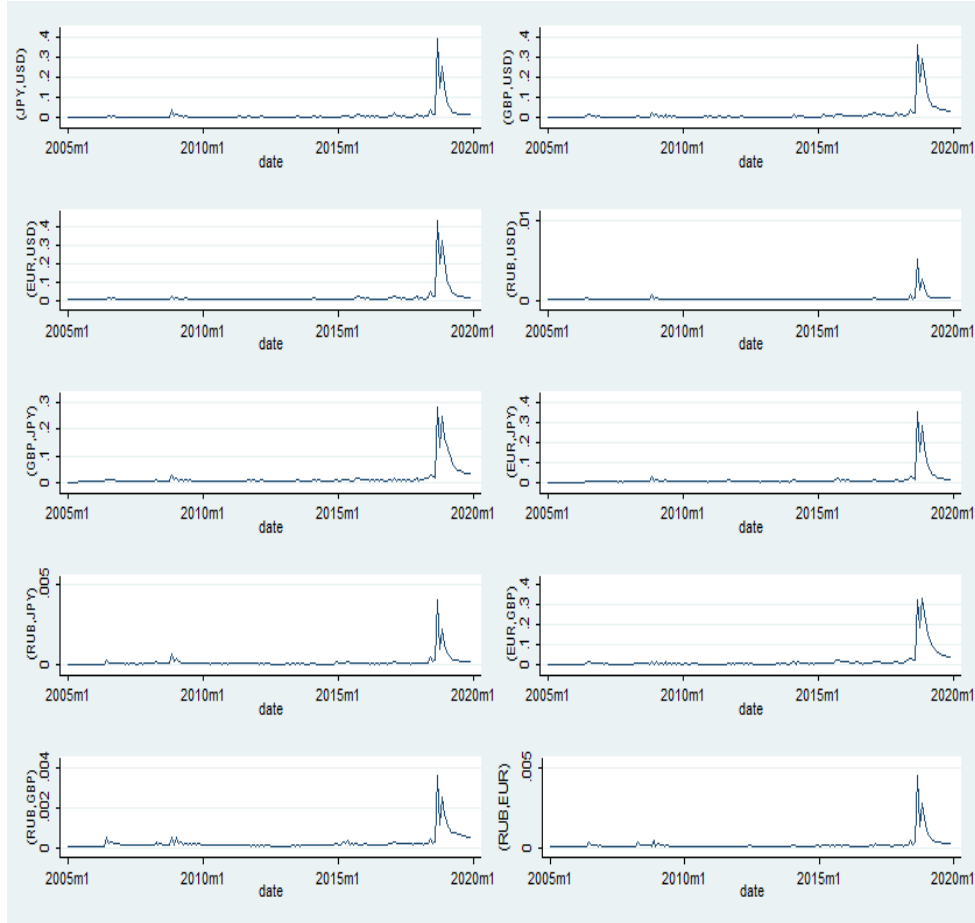
Döviz kuru getiri serileri arasındaki ilişki incelendiğinde bütün değişkenlerin birbiri ile pozitif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Yukarıdaki verilmiş olan Tablo 7'ye göre USD'nin diğer kurlara göre en güçlü ilişkisi Japon Yeni (JPY), en zayıf ilişkisi ise Ruble (RUB) olduğu

görülmektedir. Diğer kurlar arasındaki ilişki incelendiğinde ise en yüksek ilişkinin Euro (EUR) ve Sterlin (GBP) arasında olduğu görülmektedir.

Zaman serilerinde veri setleri arasındaki benzerliği gösteren Çapraz Korelasyon grafiği Şekil 3'de verilmiştir.

Çapraz korelasyon zaman serilerinde veri setleri arasındaki benzerliği gösterir. Grafik, bazı tepe noktalara ve dip noktalara rağmen, örneklem dışı 2019 yılının son dokuz ayında bile tahmin edilen DCC modelinden çift yönlü korelasyonların yaklaşık olarak sabit kaldığını

doğrulamaktadır. Genel olarak Şekil 3 incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişki benzerliği göze çarpmaktadır. Bu durum ele alınan değişkenlerin para birimleri arasındaki ilişkinin güçlülüğünü göstermektedir.

Şekil 3: Çapraz Korelasyon İlişkileri

5. SONUÇ

Geleneksel ekonometride, özellikle zaman serisi ile ilgili olan çalışmalarda otokorelasyon sorunuyla, yatay-kesit verili çalışmalarda ise daha çok değişen varyans sorunu ile karşılaşmak muhtemeldir. Bunun yanı sıra, finansal zaman serilerinde otokorelasyon sorununa ek olarak değişen varyans sorunuyla da karşılaşılabilir.

Bu nedenle, finansal zaman serilerinde karşılaşılan değişen varyanslılık durumu göz önünde bulunduran otoregresif koşullu değişen varyans (ARCH) modelleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada da değişen varyans durumunu göz önünde bulundurarak analiz yapan MGARCH-DCC modeli kullanılmıştır.

İncelenen döviz kuru getiri serilerinin tümünde, genelde finansal varlık getirilerinde karşılaşılan ve değişen varyanslılığın bir göstergesi olarak değerlendirilen oynaklık kümelenmesi ve aşırı basıklık durumu görülmüştür.

MGARCH-DCC ile tahmin işlemi yapılarak ortalama ve varyans denklemleri elde edilmiştir. Kısa dönemdeki geçmiş şokların ya da haberlerin etkisini gösteren ARCH ve geçmiş koşullu oynaklık bağımlılığını diğer bir ifade ile geçmiş oynaklıkların uzun dönem sürekliliğini (kalıcılığını) ifade eden GARCH katsayıları USD, EUR, GBP, RUB, JPY için tahmin edilmiş tüm denklemlerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buradan hareketle oynaklığın sürekli olduğu ve döviz kurlarında oynaklık kümelenmelerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan genel olarak tüm denklemlerde GARCH etkisinin, ARCH etkisine kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum koşullu oynaklığın geçmiş verilerden tahmin edilebileceğini göstermektedir.

Döviz kuru getiri serileri arasındaki korelasyon ilişkisi incelendiğinde ise bütün

değişkenlerin birbiri ile pozitif korelasyona sahip olduğu görülmüştür. USD'nin diğer kurlara göre en güçlü ilişkisi Japon Yeni (JPY), en zayıf ilişkisi ise Ruble (RUB) olduğu anlaşılmıştır. Son kısımda ise para birimlerine ait ikili korelasyon ilişkisi çapraz tablo oluşturularak ayrıca incelenmiştir. Değişkenler arasındaki benzerlik ele alınan değişkenlerin para birimleri arasındaki ilişkinin güçlülüğünün bir göstergesi olarak düşünülmüştür.

Sonuç olarak Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yere sahip ülkelerin para birimlerine karşı, Türk lirasının değerindeki değişimler yani volatiliteleri arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu ülkelerde meydana gelen ekonomik, kültürel, siyasi her türlü gelişme para birimlerine de etki etmekte ve TL'nin diğer ülke para birimlerinin karşısındaki değerinde de dalgalanmalara yol açmaktadır. Bu nedenle bir ülke, kurları etkileyecek bir karar alacağında, kendi ülkesi dışında ticaret yaptığı ülkelerinde ekonomik, kültürel ve siyasi durumlarını da göz önünde bulundurması, o ülkenin yararına olacaktır. Çünkü çalışma sonuçları incelendiğinde ticaret ilişkisi fazla olan ülkelerin birbirini anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AKAR, C. (2007). Volatilite Modellerinin Öngörü Performansları: Arch, Garch Ve Swarch Karşılaştırması. *İşletme Fakültesi Dergisi* , 201-217.
- AKTAŞ, C., & Akyurt, H. (2006). ARCH Modelleri ve Türkiye'ye Ait Otomobil Üretimi Verilerinin Farklı Varyanslılığının İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 87-106.
- ATAKAN, T. (2009). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Değişkenliğin (Volatilitenin) Arch-Garch Yöntemleri İle Modellenmesi. *İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 48-61.
- ATMACA, V. D. (2018). BİST Şehir Endeksleri Oynaklığının DCC GARCH Model İle Analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 287-308.
- BOLLERSLEV, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedascity. *Journal of Econometrics* , 31.
- ÇİFTER, A., & Özün, A. (2007). Koşullu Copula ve Dinamik Koşullu Korelasyon ile Portföy Riskinin Hesaplanması: Türkiye Verileri Üzerine Bir Uygulama. *Bankacılar Dergisi* , 18.
- ENGLE, R. (2002). Dynamic conditional correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional

- heteroskedasticity models. *Journal Of Business And Economic Statistics* , 339-350.
8. ENGLE, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the Econometric Society* , 987-1007.
  9. ENGLE, R., & Sheppard, K. (2001). Theoretical and Empirical Properties of Dynamic Conditional Correlation Multivariate GARCH. UC San Diego: University of California at San Diego, Economics Working Paper Series.
  10. ERGEN, Z. (2010). Finansal Varlıkların Volatilité Modelleri İle Analizi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara, 64
  11. HASHİM, K. K., & Masih, M. (2015). Stock Market Volatility and Exchange Rates: MGARCH-DCC and Wavelet Approaches. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)* . Malezya.
  12. KÖSE, N., & Terzioğlu, N. (2014). Türkiye’de Enflasyon Belirsizliğinin Enflasyon, Büyüme, Faiz Oranı ve Döviz Kuru Üzerine Etkileri. *International Conference On Eurasian Economies*, (s. 1-9).
  13. MAZIBAŞ, M. (2005). IMKB Piyasalarındaki Volatilitenin Modellenmesi ve Öngörülmesi: Asimetrik GARCH Modelleri İle Bir Uygulama. Available at SSRN 3008342.
  14. SAĞLAM, M., & Başar, M. (2016). Döviz Kuru Oynaklığının Öngörülmesi: Türkiye Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 23-29.
  15. SATTARY, A. (2014). Petrol Fiyatları İle Hisse Senedi Getirileri Arasında Oynaklık Geçişkenliğinin Analizi Ve Portföy Yönetimine Yansımaları. *Doktora Tezi* . Erzurum: Ekonometri Anabilim Dalı, 29-41.
  16. YAVUZ, N. Ç. (2015). *Finansal Ekonometri*. İstanbul: Der Yayınları, 450-459.

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM VE EKONOMİK BÜYÜME

Marwa BENGHOUL*, Halil İbrahim AYDIN**

* PhD Candidate, Anadolu University, Faculty of Science, Department of Statistics, benghoulmarwa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0905-1619>

** Assoc. Prof. Dr., Batman University, Faculty of Economics & Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, hiaydin12@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6783-4905>

ABSTRACT

Foreign Direct Investment (FDI) has been considered as an important active driver of the economic growth for the host country, notably for the emerging ones. Although large research studies have investigated the determinants of FDI, governance indicators still not highly covered as some experts considered that quantifying such factors is not evident. This paper consists in examining the relationship between the economic growth and FDI in Turkey (1984-2017) with including aggregate variables that present two pillars of Governance Indicators: 'control of corruption' and 'rule of law'. The results showed that the FDI is not crucial for the economic growth in Turkey, there is a positive relationship but there is no causality between FDI and the Turkish economic growth. Also, control of corruption and rule of law don't have significant impact on the growth in Turkey.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Growth, Granger Causality, VAR Model.

Jel Codes: O47, O11, E60.

ÖZ

Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, ev sahibi ülke için ekonomik büyümenin önemli bir aktif itici gücü olarak kabul edilmektedir. Çoğu araştırma, doğrudan yabancı yatırımların göstergelerini incelemiş olsa da, bazı faktörlerin belirlenmesinin açık olmadığı kanaatine varılan yönetim göstergeleri hala yüksek oranda ele alınmamıştır. Bu makale, Türkiye'deki ekonomik büyüme ile DYY arasındaki ilişkiyi inceleyerek (1984-2017), Yönetişim Göstergelerinin iki ayağını temsil eden 'yolsuzluğun kontrolü' ve 'hukukun rolü' değişkenlerini dahil etmeyi amaçlamaktadır. Sonuçlar, DYY'nin Türkiye'deki ekonomik büyüme için çok önemli olmadığını göstermektedir. Ancak DYY ile Türkiye'deki ekonomik büyüme arasında bir nedensellik yoktur. Ayrıca yolsuzluğun kontrolü ve hukukun rolü değişkenleri de Türkiye'deki ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik, VAR Modeli.

Jel Kodları: O47, O11, E60.

1. INTRODUCTION AND THEORETICAL FRAMEWORK

The globalization movements, notably in the last three decades, has significantly

impacted the economic field via annulling the international economic boundaries and increasing the capitals mobility among countries. Generally, underdeveloped and

developing countries cannot assure the economic development only with the internal capitals as the developed countries. Thereby, Foreign Direct Investment, known as FDI, has become one of the main methods of capitals mobility and cross-border investment and furthermore one of the most active drivers of economic growth for the host country (Kahveci & Terzi, 2017; Yalman & Koşaroğlu, 2017; among others).

In fact, FDI is defined as the direct investment equity flows into an economy. It is the sum of equity capital, reinvestment of earnings, and other capital. Direct investment is a category of cross-border investment associated with a resident in one economy having control or a significant degree of influence on the management of an enterprise that is resident in another economy. Ownership of 10 percent or more of the ordinary shares of voting stock is the criterion for determining the existence of a direct investment relationship (IMF, 2003). FDI was addressed as an assembly of capital, technology, management, and entrepreneurship that facilitate the operation of a company in a non-local market (Farrell, 2008).

Several developing countries provide facilities and implement incentive policies to maintain the international trade and to increase the volume of the foreign investments. Different factors which impact FDI have been largely investigated, such as the country stability and the cost and the quality of the workforce, recently the governance indicators have been examined as factors which may encourage the FDI or discourage it. Vijayakumar et al. (2010) examined the determinants of FDI in BRICS countries through a panel analysis. They concluded that market size, labour cost, infrastructure, currency value and gross capital formation, define the potential determinants of FDI inflows of BRICS countries. However, they found out that the economic stability and growth prospects (measured by inflation rate and industrial production respectively), trade openness (measured by the ratio of total trade to Gross Domestic Product (GDP)) seem to be

insignificant determinant of FDI inflows of the BRICS countries. Different studies have discussed the political risk presented by the wars and the political system changes as factors which impact the FDI (McKellar, 2010 among others). Other research studies showed that the governance indicators (for example corruption and rule of law) are also political risk factors that affect negatively the FDI (Amal et al., 2010, Freckleton et al., 2012; Osabutey & Okoro, 2015).

Various papers have examined the FDI contribution to the economic growth of the host country. Indeed, Roy & Berg (2006) and Almfrajia & Almsafir (2013) showed that FDI contributes directly and indirectly to the economic growth of the host countries by easing the transfer of technological and business know-how (Romer, 1993), improving the labour training, skill acquisition and diffusion, and the introduction of new managerial practices and organizational arrangements (De Mello, 1999). Solomon (2011) underlined the existence of a significant relationship between inward FDI and growth. Choe (2003) demonstrated that FDI Granger causes economic growth.

Some research studies showed the possibility of positive impact of FDI on economic growth through some mechanisms such as technology upgrading progress, human capital, absorptive capacity of the host country, and trade policy adopted by the host country (Bosworth & Collins, 1999; Durham, 2004; Li & Liu, 2004; Khawar, 2005; Le & Suruga, 2005; Roy & Von Den Berg, 2006; Ayaydin, 2010; Yilmaz et al., 2011; Chowdhary & Kushwaha, 2013; Zekarias, 2016 among others). However, other studies showed that FDI have negative effects on long-term investments on economic growth (Carkovic & Levine, 2002; Lensink & Morrisey, 2006; Sarkar, 2007). Hirst & Thompson (1994) found out that FDI poses critical problems specially for governance.

Patnaik (1999) claimed that FDI causes an implied form of deindustrialisation and doesn't directly improve the productive

capacity. Chang (2004) argued that the multilateral investment agreement proposed by the World Trade Organisation may harm the developing countries' scenarios for development.

In 2017, according to EY Attractiveness Survey Europe, Turkey was classified as the 7th most popular FDI destination in Europe. Different studies have examined the relationship between FDI and the Turkish economic growth. Katircioglu (2009) investigated empirically the level of relationship and the direction of causality between net FDI and economic growth in Turkey by using the bounds test for co-integration and Granger causality tests, the results showed that these two variables are only co-integrated when net FDI inflows are dependent variable in the ARDL model. Yalman & Koşaroğlu (2017) examined the effect of the FDI on the economic growth and unemployment in Turkey in the period 1988-2016, their results revealed that FDI has not a causality relationship with national income and unemployment.

Hence, to further investigate the relationship between economic growth and FDI in Turkey, this research paper concentrated on analysing empirically this relationship via a Vector Autoregressive Model (VAR). Model that defines the economic growth as a dependent variable and mainly FDI with two governance indicator (control of corruption and rule of law) as independent variables.

The rest of the paper is divided into 5 sections. Section two discusses the FDI framework in Turkey. Section three outlines the research methodology and the dataset. Section four presents the results and summarize the findings. The last section is devoted to the conclusion.

2. FRAMEWORK FOR FDI IN TURKEY

Some basic indicators related to Turkey will be presented in the following table (Table 1).

Table 1: Basic information related to Turkey

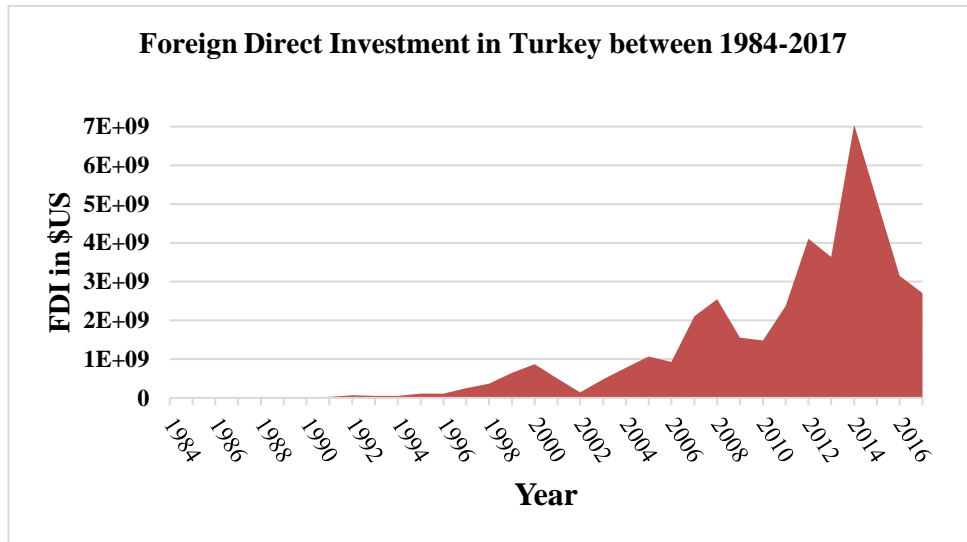
Major indicators, 2018	
Population	82 million
Employment rate (%)	46.3
Unemployment rate (%)	12.7
Gross National Product GNP (Billion USD)	754.813
Gross Domestic Product (GDP) (Billion USD)	766.51
GDP by Sectoral structure, Second quarter of 2019	
Agriculture (TRY THO)	17848921.00
Construction (TRY THO)	29287888.30
Manufacturing (TRY THO)	70922402.50
Services (TRY THO)	99589464.40
Public Administration (TRY THO)	46799195.63
Growth rate	
GDP Growth rate (%), 2018	2.3
Gross National Product (GNP) (Billion USD), 2018	854.31
Trade in goods and services growth rate (Second quarter of 2019) in (Billion USD)	
Exports	12.52
Imports	15.02

Source: Own elaboration, data retrieved from (TUIK, 2018)

Table 1 shows that the unemployment rate increased comparably to 2017 (in 2017, the unemployment rate was approximately 10%). GDP related to the services sector is

the highest in 2018. It should be noted also that the GDP growth rate decreased from 2017 (in 2017, the GDP growth rate was 7,4%) and surprisingly GDP growth reached negative value in the first two quarters of 2019. The following figure shows the change of FDI in Turkey in the period 1984-2017.

Figure 1: Foreign direct Investment in Turkey

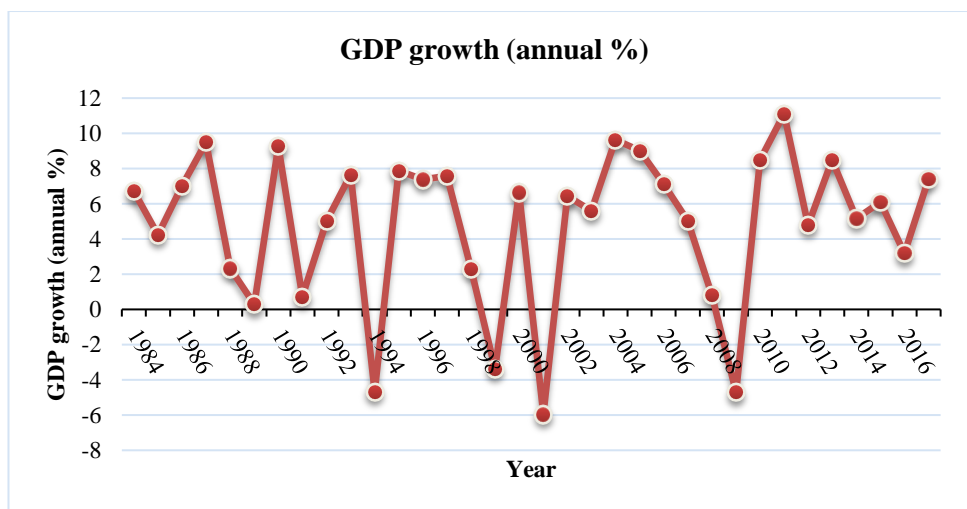

Source: Own elaboration, data retrieved from (World bank, 2018)

FDI volume increased starting from 1999 attending the maximum value in 2014 and decreased in 2002 by 78%. Between 2003-2013, it had ups and downs due to different economic and political reasons.

Figure 2. shows the changes of GDP growth from 1984 to 2017. GDP growth has mean value 4.8%, the maximum value reached 11.11% in 2011 and minimum -5.96% in 2001.

Figure 2: GDP growth (annual %)

Source: Own elaboration, data retrieved from (World bank, 2018)

3. DATA AND METHODOLOGY

This section concentrates on presenting the dataset and the methodology to be followed.

3.1. Data

The dataset of this research covers the period 1984-2017 when data is available. The list of variables, that found in the literature as impacting FDI, is listed in Table 2. Based on the stepwise technic, not all the defined variables in Table 2 will be considered in the estimation of VAR model.

Table 2: The list of variables

Variable	Abbreviation	Description
GDP growth (annual %)	GDPG	Annual percentage growth rate of GDP at market prices based on constant local currency. Aggregates are based on constant 2010 U.S. dollars. GDP is the sum of gross value added by all resident producers in the economy plus any product taxes and minus any subsidies not included in the value of the products. It is calculated without making deductions for depreciation of fabricated assets or for depletion and degradation of natural resources. (World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files)
Rule of Law	RLAW	Reflects perceptions of the extent to which agents have confidence in and abide by the rules of society, and the quality of contract enforcement, property rights, the police, and the courts, as well as the likelihood of crime and violence. Variable was retrieved from Indicators (WGI) website.
Control of Corruption	CCORRP	Reflects perceptions of the extent to which public power is exercised for private gain, including both petty and grand forms of corruption, as well as "capture" of the state by elites and private interests. Variable was retrieved from Indicators (WGI) website.
Life expectancy	LEXP	Life expectancy at birth is defined as how long, on average, a newborn can expect to live, if current death rates do not change. (OECD, 2018)
Labour force with basic education	LBFBE	Labor force with basic education (% of total working-age population with intermediate education). Data retrieved from World Development Indicators.
Literacy rate youth	LITR	Adult literacy rate is the percentage of people ages 15 and above who can both read and write with understanding a short simple statement about their everyday life. Data retrieved from World Development Indicators.
Labour force with intermediate education	LBFIN	Labor force with intermediate education (% of total working-age population with intermediate education). Data retrieved from World Development Indicators.
Labour force with advanced education	LBFAD	Labour force with basic education (% of total working-age population with advanced education). Data retrieved from World Development Indicators.

Variable	Abbreviation	Description
Foreign direct investment (BoP, current US\$)	FDI	Foreign direct investment refers to direct investment equity flows in an economy. It is the sum of equity capital, reinvestment of earnings, and other capital. Ownership of 10 percent or more of the ordinary shares of voting stock is the criterion for determining the existence of a direct investment relationship. Data retrieved from World bank website.
Inflation rate	INF	Inflation measured by consumer price index (CPI) is defined as the change in the prices of a basket of goods and services that are typically purchased by specific groups of households. (OECD, 2018)

3.2. Methodology

The methodology section consists in providing a general overview about Vector Autoregressive model (VAR) and Granger causality.

3.3. VAR

The statistical analysis is carried out in the context of Vector Autoregressive Model (VAR). VAR Model is especially useful for describing the dynamic behavior of economic and financial time series and for forecasting.

VAR models have the advantage over traditional large-scale macroeconomic models in that the results are not hidden by a large and complicated structure (the "black box"). The results are easily interpreted and available using VAR. Sims (1980) argued that VARs provide a more systematic approach to imposing restrictions and could

lead one to capture empirical regularities which remain hidden to standard procedures.

The results from policy exercises on large scale macroeconomic models are hard to compare and recreate and can easily be amended by their users with judgmental ex-post decisions. Finally, the lack of consensus about the appropriate structural model to use has led several economists instead to favour the use of a VAR model to examine the effects of different policies (Bjørnland, 2000).

The VAR is often perceived as an alternative to the simultaneous equation method. It is a systems regression model in that there is more than one dependent variable. In the most basic bivariate example, where there are just two variables, then each of their current values will depend on combinations of the previous values of variables and error terms.

$$\begin{aligned}
 y_t &= \alpha_0 + \alpha_1 x_{t-1} + \beta_1 y_{t-1} \dots + \alpha_k x_{t-k} + \beta_k y_{t-k} + u_t \\
 x_t &= \chi_0 + \chi_1 x_{t-1} + \delta_1 y_{t-1} \dots + \chi_k x_{t-k} + \delta_k y_{t-k} + v_t
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

The number of lags included in the VAR depends on either the data (i.e. monthly data would require 12 lags) or the minimization of the Akaike or Schwarz-Bayesian criteria (maximizing in some textbooks depending on how the criteria is set up). In addition, it is assumed that the error term is not serially correlated. The system can be expanded to

include any number of variables and is used extensively in the finance literature.

VAR models have several advantages over univariate time series models, for instance there is no need to specify which variables are exogenous and which endogenous, variables are endogenous. (However, it is possible to specify a purely exogenous

variable as a regressor, in the case there would be no equation in which it was a dependent variable). In addition, the issue of model identification does not occur when using a VAR. Providing there are no contemporaneous terms acting as regressors, Ordinary least squares (OLS) can be used to estimate each equation individually, as the regressors are lagged so treated as pre-determined. Also, VARs are often highly efficient at forecasting compared to traditional models.

A limitation of the VAR approach is that it must be estimated to low order systems. Effects of omitted variables will be in the residuals. They may lead to major distortions in the impulse responses, making them of little use for structural interpretations see e.g. (Hendry, 1995), although the system may still be useful for predictions see e.g. (Hendry & Doornik, 1997) and the references stated there. Further,

measurement errors or misspecifications of the model will also induce unexplained information left in the disturbance terms, making interpretations of the impulse responses even more difficult. (Hendry, 1995; Bjørnland, 2000)

3.4. Granger causality

The traditional approach for testing Granger causality compares the prediction errors obtained by a model that relates Y to past and current values of both X and Y (Ajmi et al., 2014). This approach is naturally attractive because the test is simply asked to determine whether the coefficients of the regression model, associated with past and current values of X, are significant. The bivariate Granger (1969) framework investigates the linear Granger causality between two processes X and Y, and involves estimating a p- order linear vector autoregressive model, VAR(p), as follows:

$$\begin{bmatrix} X_t \\ Y_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_1 \\ \alpha_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \phi_{11,1} & \phi_{12,1} \\ \phi_{21,1} & \phi_{22,1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X_{t-1} \\ Y_{t-1} \end{bmatrix} + \dots + \begin{bmatrix} \phi_{11,p} & \phi_{12,p} \\ \phi_{21,p} & \phi_{22,p} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} X_{t-p} \\ Y_{t-p} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t} \end{bmatrix} \quad (2)$$

where $\varepsilon_t = (\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t})'$ is a vector of white noise processes with a nonsingular covariance matrix Σ_ε .

By carrying out either an F-test (restricted versus unrestricted) or Wald-type test, one can find alternative causal relations between X and Y. But, as is indicated following Kratschell & Schmidt (2012), since the all these Granger causality tests in most cases are based on one period ahead predictions, it is not well suited to distinguish short and long run effects. Importantly, the extent and the direction of causality differ between frequency bands (Granger & Lin, 1995), which conventional Granger causality tests are unable to diagnose. Moreover, according

to Lemmens et al. (2008), the traditional approach to Granger causality tacitly ignores the possibility that the strength and/or direction of the Granger causality, (if any) can vary over different frequencies. Because of these reasons, as is suggested in (Ding et al., 2006), to get a more precise picture of the short, medium and long run Granger causality, a frequency domain Granger causality test should be used. (Ozer & Kamaşlı, 2015)

4. RESULTS AND DISCUSSION

Table 3 summarizes the descriptive statistics of the variables.

Table 3: Descriptive statistics

	Minimum	Maximum	Mean	SD	Skewness	Kurtosis
GDPG (%)	-5,962	11,113	4,830	4,412	-1,100	0,505
RLAW	-0,162	0,160	0,026	0,097	-0,582	-0,549
CCORRP	-0,522	0,158	-0,078	0,177	-0,781	0,643
LEXP (%)	58,600	75,300	68,703	4,538	-0,449	-0,326
LITR (%)	90,901	99,494	96,888	2,686	-1,196	0,822
LBFBE (%)	19,732	28,610	24,571	3,295	-0,479	-1,470
LBFIN (%)	67,031	72,322	69,807	1,548	-0,229	-0,511
LBFAD (%)	29,554	37,743	33,445	2,575	0,163	-0,735
FDI	1,0E+04	7,1E+09	1,2E+09	1,7E+09	1,797	3,192
INF (%)	6,251	105,215	40,172	31,087	0,335	-1,265

Source: Own elaboration

For the rule of law and FDI, the standard deviations (SD) are greater than the corresponding averages, it confirms the variability of those variables (spread out of the mean) or the presence of the outliers (see Figure 1). In the remainder of the paper, the factors which impact the economic growth in Turkey will be defined.

Pearson correlation coefficient demonstrates the degree of dependence between two

quantitative variables. In general, when the coefficient is near to the absolute value 1, the linear dependence is strong, and if the coefficient is near to 0, the linear dependence is weak. In addition, to extract the correlated variables, a correlation test can be done to have more credible results. Table 4 presents the Pearson correlation matrix.

Table 4: Correlation Matrix

	GDPG	RLAW	CCORRP	LEXP	LITR	LBFBE	LBFIN	LBFAD	FDI	INF
GDPG	1									
RLAW	0,124	1								
CCORRP	-0,102	0,436	1							
LEXP	0,049	-0,079	0,289	1						
LITR	-0,052	-0,547	0,073	,945**	1					
LBFBE	0,357	-0,542	-0,568	,843**	,981**	1				
LBFIN	0,150	-0,519	-,631*	,898**	,953**	,923**	1			
LBFAD	0,107	-,665*	-,752**	,889**	,937**	,910**	,975**	1		
FDI	0,086	-0,178	0,291	,754**	,768**	0,575	,596*	0,509	1	
INF	-0,276	-,486*	-,577*	-,597**	-,824**	-0,110	-0,012	0,009	-,657**	1

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

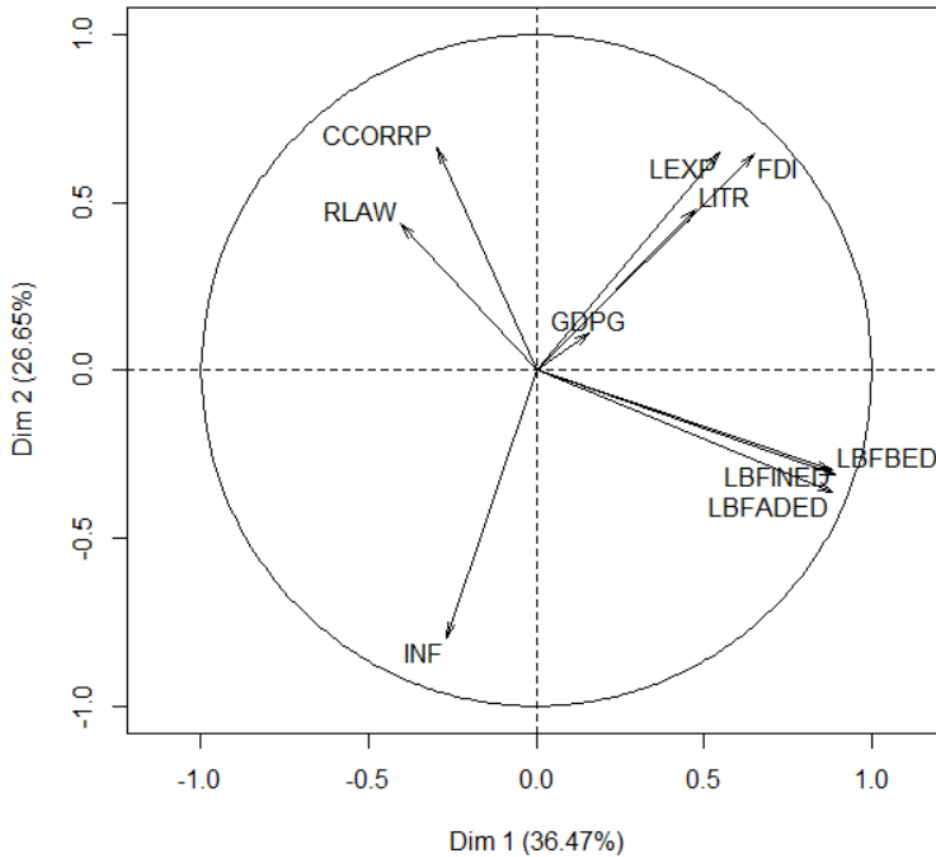
Source: Own elaboration

The correlation matrix doesn't show any significant correlation between the FDI and the growth rate in Turkey: it is positive but not statistically significant. However, FDI is positively high correlated with life expectancy, literacy rate and labor force at significance level of 1%, 1% and 5% respectively. FDI is negatively high correlated with the inflation rate (0,657) at the significance level 1%. In addition, FDI has a positive correlation with the control of

corruption (0,291), but not statistically significant. It is noted that FDI has negative correlation with the rule of law (-0,178) which could be due to estimation issue for the variable rule of law.

The following figure (Figure 3) shows the Principal Component Analysis (PCA), two components were selected as they presented approximately 63% of the data 'total variation.

Figure 3: Principal Component Analysis

Source: Own elaboration

The variable growth rate is mal represented (near to the circle center due to a weak value of $\cos^2$). However, it is positively correlated with FDI, literacy rate and life expectancy.

Growth rate and FDI are negatively correlated with inflation rate on the both components.

The stationarity of the variables was tested via Dickey–Fuller¹ (ADF). The significance level is 5%, if the p-value is less than 5% than H0 will be rejected and consequently the variable has not a unit root.

Table 5: ADF Stationary Test results

Variable	t-Statistic	Prob.*
GDPG	-6.055337	0.0000*
CCORRP	-3.43	0.0276*
RLAW	-0.85	0.7708
D (RLAW)	-2.13	0.2362
D (RLAW,2)	-2.69	0.1055
D (RLAW (-1),2)	-2.69	0.0273*
LFDI	-2.30	0.1754
D(LFDI)	-7.52	0.0000*

* Significance level 5%

Null Hypothesis (H0): The variable has a unit root

As shown in Table 5, GDP growth (GDPG) has not a unit root, control of corruption (CCORRP) has not a unit root, the second difference of the lagged variables rule of law (D (RLAW (-1),2)) has not a unit root and the first difference of log FDI (D(LFDI)) has not a unit root. To summarize, the variables GDPG, CCORRP, D (RLAW (-1),2) and D(LFDI) will be utilized in the VAR model.

Table 6: VAR model output

Dependent Variable : Growth GDP

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Intercept	5.596461	2.792959	2.003775	0.0919
Control of corruption	-2.100680	13.81882	-0.152016	0.8842
Rule of law	-18.50569	16.86478	-1.097298	0.3146
FDI	3.742929	9.888513	0.378513	0.7181
R-squared	0.34			

Source: Own elaboration

The stepwise approach was followed to select the predictors (control of corruption, rule of law and FDI). Following Table 6, the coefficients are not null but not significant in the model (p-value greater than the significance levels 1% and 5%); it shows that the FDI has positive impact on the economic development in Turkey, but it is not significant. Also, the political risk factors (control of corruption and Rule of law) have negative impact on the economic growth in Turkey (the PCA showed also a negative relationship between those factors and the economic growth) which may due to

¹ The augmented Dickey-Fuller test (ADF) examines the stationarity of a time series. The test base is simple: if the null hypothesis (H0) is retained

(presence of unit roots), then the process is nonstationary. (Dickey & Fuller, 1979)

the estimation of those factors and proves that despite the estimation of those risk factors is not evident, it shouldn't be ignored that they have negative impact on the GDP growth.

R-squared equals 0,34 which demonstrates that 34% of the variance of the economic growth in Turkey was explained via this model. The following table shows the results of Granger tests.

Table 7: Granger Causality

Null Hypothesis	F-Statistic	Prob.
D(LFDI) does not Granger Cause GDPG	1.33553	0.2805
GDPG_ does not Granger Cause D(LFDI)	0.02058	0.9796
CCORRP does not Granger Cause GDPG	0.57310	0.5853
GDPG_ does not Granger Cause CCORRP	0.32151	0.7340
D (RLAW (-1),2) does not Granger Cause GDPG	0.47300	0.6445
GDPG does not Granger Cause D (RLAW (-1),2)	1.05336	0.4054
CCORRP does not Granger Cause D(LFDI)	0.13403	0.8765
D(LFDI) does not Granger Cause CCORRP	0.29034	0.7556
D (RLAW (-1),2) does not Granger Cause D(LFDI)	0.40472	0.6841
D(LFDI) does not Granger Cause D (RLAW (-1),2)	0.06471	0.9380
D (RLAW (-1),2) does not Granger Cause CCORRP	0.17887	0.8413
CCORRP does not Granger Cause D (RLAW (-1),2)	3.60952	0.1071

Source: Own elaboration

Following Table 7, at the significance level 5% there is no Granger causality between the FDI and the economic growth in Turkey.

5. CONCLUSION

The current research consists in investigating the relationship between the Foreign Direct Investment and the Turkish economic growth. It has been assumed that the FDI contribute positively in the economic growth in Turkey. VAR model and Granger causality Test were carried-out to investigate this relationship.

The GDP growth (annual %), Rule of Law, Control of Corruption, Life expectancy, Labour force with basic education, Literacy rate youth, Labour force with intermediate education, Labour force with advanced education, FDI and the inflation rate were utilized to construct the Granger causality

test. Only FDI, rule of law and control of corruption were included in the VAR model after applying stepwise approach to select the variables.

The results revealed that there is no Granger causality between economic growth and FDI, the VAR model confirmed the results as the FDI coefficient is positive but not significant. Therefore, it could be concluded that FDI has not a significant impact on the Turkish economic growth.

The research has limitations. Mainly, the dataset and the missing variables as the study period is limited for some variables. Notwithstanding the political risk factors have been utilized as independent variables, some researchers see that quantifying those variables is not crucial. The analysis with only political risk factors is not enough explanatory power, so further research studies should take into account that.

REFERENCES

1. AJMI, A.N., EL-MONTASSER, G. and NGUYEN, D.K. (2013). Testing the relationships between energy consumption and income in G7 countries with nonlinear causality tests. *Economic Modelling*, 35, 126-133.
2. ALMFRAJIA, M.A. and ALMSAFIR, M.K. (2013). Foreign Direct Investment and Economic Growth Literature Review from 1994 to 2012. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 129, 206 – 213.
3. AMAL, M., TOMIO, B. and RABOCH, H. (2010). Determinants of foreign direct investment in Latin America. *Journal of Globalization, Competitiveness and Governability*, 4(3), 116-133.
4. AYAYDIN, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Dumlupınar University Journal of Social Sciences*, 26(1), 133-145.
5. BJØRNLAND, H. C. (2000). VAR Models in Macroeconomic, Research. Statistics Norway Research Department.
6. BOSWORTH, B. and COLLINS, S. M. (1999). Capital Inflows, Investment and Growth, *Tokyo Club Papers*, 12, 35-74.
7. CARKOVIC, M. and LEVINE, R. (2002). Does Foreign Direct Investment Accelerate Growth? *Financial Globalization: A Blessing or a Curse*, World Bank Conference.
8. CHANG, H.J. (2004). Regulation of Foreign Investment in Historical Perspective. *The European Journal of Development Research*, 16(3), Autumn 2004, 687–715.
9. CHOE, J. (2003). Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth? *Review of Development Economics*, 7(1), 44–57.
10. CHOWDHARY, R. and KUSHWAHA, V. (2013). Domestic Investment, Foreign Direct Investment and Economic Growth in India since Economic Reforms. *Journal of Transformative Entrepreneurship*, 1(2), 74-82.
11. DE MELLO, L. R. (1999). Foreign direct investment-led growth: evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 133–151.
12. DICKEY, D. and FULLER, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
13. DING, M., Y. Chen and BESSLER, S.L. (2006), Granger Causality: basic Theory and Application to Neuroscience, B. Schelter, M. Winterhalder and J. Timmer (eds.) *Handbook of Time Series Analysis*. Wiley, 437-460.
14. DURHAM, J.B. (2004). Absorptive capacity and the effects of foreign direct investment and equity foreign portfolio investment on economic growth. *European Economic Review*, 48(2), 285-306.
15. FARRELL, R. (2008). Japanese Investment in the World Economy: A Study of Strategic Themes in the Internationalisation of Japanese Industry. Britain: Edward Elgar.
16. FRECKLETON, M., WRIGHT, A. and CRAIGWELL, R. (2012). *Journal of Economic Studies*, 39(6), 639-652.
17. GRANGER, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
18. GRANGER, C.W.J. and LIN, J.L. (1995). Causality in the Long Run. *Econometric Theory*, 11(3), 530-536.
19. HENDRY, D. F. (1995). *Econometrics and Business Cycle Empirics*.

- Economic Journal (London), 105(433), 1622.
20. HENDRY, D.F. and DOORNIK, J.A. (1997). The Implications for Econometric Modelling of Forecast Failure. *Scottish Journal of Political Economy*.
  21. HIRST, P. and THOMPSON, G. (1994). Globalization, Foreign Direct Investment and International Economic Governance. *Sage Journal*, 1(2).
  22. IMF. (2003), The International Monetary Fund (IMF), Retrieved from <https://www.imf.org>
  23. KAHVECI, Ş. and TERZI, H. (2017), Causality Analysis of the Relationship between Foreign Direct Investment and Economic Growth in Turkey. *Erciyes University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 49, 135-154.
  24. KATIRCIOGLU, S. (2009). Foreign Direct Investment and Economic Growth in Turkey: An Empirical Investigation by The Bounds Test For Co-Integration And Causality Tests. Original scientific paper *Izvorni znanstveni rad.*, 1(560).
  25. KHAWAR, M. (2005). Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Cross-Country Analysis. *Global Economy Journal*, 5(1), 1-11.
  26. KRATSCHELL, k. and SCHMIDT, T. (2012). Long-Run Trends or Short-Run Fluctuations: What Establishes the Correlation Between Oil and Food Prices? *SSRN Electronic Journal*, 357.
  27. KUMAR, N. and PRADHAN, P. (2002). Foreign Direct Investment, Externalities and Economic Growth in Developing Countries. *RIS Discussion Papers*, 1, 1-37.
  28. LE, M. V. and SURUGA, T. (2005). Foreign direct investment, public expenditure and economic growth: the empirical evidence for the period 1970-2001. *Applied Economics Letters*, 12, 45 – 49.
  29. LEMMENS, A., CROUX, C. and DEKIMPE, M.G. (2008). Measuring and testing Granger-causality over the spectrum: an application to European production expectation surveys, 24, 414-431.
  30. LENSINK, R. and MORRISSEY, O. (2006). Foreign Direct Investment: Flows, Volatility, and the Impact on Growth. *Review of International Economics*, 14(3), 478-493.
  31. LI, X. and LIU, X. (2004). Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship. *World Development*, 33(3), 393-407.
  32. MCKELLAR, R. (2010). *A Short Guide to Political Risk*. Gower Publishing Limited, England.
  33. OSABUTEY, E.L.C. and OKORO, C. (2015). Political Risk and Foreign Direct Investment in Africa: The Case of the Nigerian Telecommunications Industry. *Thunderbird International Business Review*, 57(6), 441-456.
  34. OZER, M. and KAMISLI, M. (2015). Frequency Domain Causality Analysis of Interactions between Financial Markets of Turkey. *International Business Research*, 9(1), 176-186.
  35. PATNAIK, P. (1999). The real face of financial liberalisation. *India's National Magazine*. 16(4). National Seminar on financial liberalisation organised in Ernakulam on January 19, 1999 by the Bank Employees Federation of India (BEFI).
  36. ROMER, P. (1993). Idea gaps and object gaps in economic development. *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 543-573.
  37. ROY, A.G. and VON DEN BERG, H.F. (2006). Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time-Series

- Approach. *Global Economy Journal*, 6,1-19.
38. SARKAR, P. (2007). Does Foreign Direct Investment Promote Growth? Panel Data and Time Series Evidence from Less Developing Countries, 1970-2002. MPRA Paper No: 5176.
  39. SIMS, A.C. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48.
  40. SOLOMON, E. (2011). Foreign Direct Investment, Host Country Factors and Economic Growth. *Ensayos Revista de Economía*, 33(1).
  41. VIJAYAKUMAR, N., SRIDHARAN, P. and RAO, K.C.S. (2010). Determinants of FDI in BRICS Countries: A panel analysis. *Int. Journal of Business Science and Applied Management*, 5(3).
  42. WORLD BANK. Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator>. (last Accessed 2018).
  43. YALMAN, İ. N. and KOŞAROĞLU Ş. M., (2017). Effect on Direct Foreign Investments on Economic Growth and Unemployment. *International Journal of Economics, Business and Politics*, 1(2), 191-205.
  44. YILMAZ, Ö., KAYA, V. and AKINCI, M. (2011). Impact on Economic Growth and Foreign Direct Investment in Turkey (1980-2008). *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 25 (4), 13-30.
  45. ZEKARIAS, S. M. (2016). The Impact of Foreign Direct Investment (FDI) on Economic Growth in Eastern Africa: Evidence from Panel Data Analysis. *Applied Economics and Finance*, 3(1), 145-160.